

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MALİYE ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

135455

**LİBERALİZASYON SÜRECİNDE UYGULANAN İSTİKRAR
POLİTİKALARININ GELİR DAĞILIMINA ETKİSİ
(1980 SONRASI TÜRKİYE ÖRNEĞİ)**

135455

HAZIRLAYAN
MUSTAFA MİYNAT

DANIŞMAN
PROF.DR. NACİ BİROL MUTER

T.C. YÜREKARZETİM KURULU
DOKÜMANLARI MERKEZİ

MANİSA
2003

Doktora tezi olarak sunduğum “Liberalizasyon S¼recinde Uygulanan İstikrar Politikalarının Gelir Dağılımına Etkisi (1980 Sonrası T¼rkiye ¼rneđi)” adlı çalışmanın, tarafımdan bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı d¼řecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada g¼sterilen eserlerden olduğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanmış olduğumu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

14..12..2003

Mustafa MİYNAT

TEZ SAVUNMA SINAV TUTANAĞI

Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü 22/09/2003 tarih ve 14/4 sayılı toplantısında oluşturulan jürimiz tarafından Lisans Üstü öğretim Yönetmeliği'nin 8. Maddesi gereğince Enstitümüz Maliye Anabilim Dalı Doktora Programı öğrencisi Mustafa Miynat'ın "Liberalnasyon sürecinde uygulanan İstikrar Programlarının Gelir Dağılımına Etkisi(1980 sonrası Türkiye Örneği)" Konulu tezi incelenmiş ve aday 14/11/2003 tarihinde saat 15.00 de jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 90. dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarından jüri üyelerine sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin,

BAŞARILI olduğuna

OY BİRLİĞİ

DÜZELTME yapılmasına

*

OY ÇOKLUĞU

RED edilmesine

**

ile karar verilmiştir.

* Bu halde adaya 3 ay süre verilir.

** Bu halde adayın kaydı silinir.

BAŞKAN

Prof.Dr.Naci B.MUTER

ÜYE

Prof.Dr.Fevzi DEYBELM

ÜYE

Prof.Dr.İbrahim EROL

ÜYE

Doç.Dr.Kemal ÇELEBİ

ÜYE

Yrd.Doç.Dr.Ramazan GÖKBUNAR

Evet

Hayır

*** Tez burs, ödül veya Teşvik prog. (Tüba, Fullbright vb.) aday olabilir

Tez mutlaka basılmalıdır

Tez, mevcut haliyle basılmalıdır

Tez, gözden geçirildikten sonra basılmalıdır.

Tez, basımı gereksizdir.

YÜKSEK ÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ
TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Tez No :

Konu :

Üniv. Kodu :

Tezin Yazarının

Soyadı : MİYNAT

Adı : Mustafa

Tezin Türkçe Adı : Liberalizasyon Sürecinde Uygulanan İstikrar Politikalarının Gelir Dağılımına Etkisi
(1980 Sonrası Türkiye Örneği)

Tezin İngilizce Adı : The Effect of Stabilization Programs on Income Distribution During Liberalization
Process (The Case of Turkey After 1980)

Tezin Yapıldığı

Üniversite : CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ

Enstitü : SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ

Yıl : 2003

Diğer Kuruluşlar :

Tezin Türü	1	Yüksek Lisans	☐	Dili	: Türkçe
	2	Doktora	☒	Sayfa Sayısı	: 258
	3	Tıpta Uzmanlık	☐	Referans Sayısı	: 708
	4	Sanatta yeterlilik	☐		

Tez Danışmanı 'nın

Ünvanı : Prof. Dr.

Adı : Naci Birol

Soyadı : MUTER

Türkçe Anahtar Kelimeler

Gelir Dağılımı, Gelir Eşitsizliği, Liberalleşme, İstikrar Programları,
İstikrar Programlarının Dağıtımsal Etkileri

İngilizce Anahtar Kelimeler

Income Distribution, Income Inequality, Liberalization, Stabilization Programs,
The Distribution Effects of Sabilization Programs

İÇİNDEKİLER

	Sayfa No
İÇİNDEKİLER.....	I
TABLO VE GRAFİKLER LİSTESİ.....	V
KISALTMALAR.....	VII
ÖZET.....	VIII
ABSTRACT.....	IX
GİRİŞ.....	X

BİRİNCİ BÖLÜM

LIBERALİZASYON SÜRECİNDE EKONOMİK İSTİKRASIZLIKLAR VE İSTİKRAR POLİTİKALARI

I-Liberalizasyon Süreci ve Teorik Dayanakları.....	1
A-Liberalizasyon Süreci.....	1
B-Liberalizasyon Sürecine Temel Oluşturan Teorik Yaklaşımlar.....	3
1-Klasik Liberalizm.....	3
2-Yeni Liberalizm (Neo Liberalizm).....	5
a-Hayek'in Liberalizm Anlayışı.....	5
b-Friedman ve Monetarizm'in Liberalizm Anlayışı.....	7
c-Buchanan ve Kamu Tercihi Yaklaşımının Liberalizm Anlayışı.....	8
d-Arz Yanlı İktisadın Liberalizm Anlayışı.....	10
e-Yeni Klasikler veya Rasyonel Beklentiler Yaklaşımının Liberalizm Anlayışı...	12
3-Finansal Liberalizasyon ve McKinnon-Shaw Yaklaşımı.....	13
II-Ekonomik İstikrar Kavramı ve Türleri.....	15
A-İstikrar Kavramı ve Tanımı.....	15
B-İstikrar Türleri.....	16
1-İç İstikrar.....	16
a-Fiyat İstikrarı.....	16
b-Tam İstihdam.....	18
2-Dış İstikrar.....	19
III-Liberalizasyon Sürecinde İstikrarsızlık Nedenleri.....	20
A-Dışsal Nedenler.....	20
1-Küreselleşme Olgusu.....	20
2-Uluslararası Kara Para Olgusu.....	21
3-Off-Shore Bankacılık ve Vergi Cennetleri.....	22
4-Finansal Liberalleşme ve Spekülasyon.....	24
5-Ticari Liberalleşme ve Cari Açıklar.....	26
B-İçsel Nedenler.....	28
IV-İstikrar Politikası Türleri ve Araçları.....	29
A-İstikrar Politikasının Amacı.....	29
B-İstikrar Politikası Türleri.....	30
1-Ortodoks İstikrar Politikaları.....	30
2-Heterodoks İstikrar Politikaları.....	31
3-Yapısal İstikrar Politikaları.....	32
4-IMF Destekli İstikrar Politikaları.....	33

C-Liberalizasyon Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanan İstikrar Politikası Araçları.....	35
1-Temel Araçlar.....	35
a-Devalüasyon.....	35
b-Bütçe Disiplini.....	37
a) Kamu Harcamalarının Azaltılması.....	37
b) Kamu Gelirlerinin Artırılması.....	38
c-Liberalizasyon Politikaları.....	39
a) Ticari Liberalizasyon	40
b) Finansal Liberalizasyon.....	40
d-Sıkı Para Politikası.....	41
e-Fiyat ve Ücret Kontrolleri.....	42
f-Yapısal Reformlar.....	43
2-Tamamlayıcı İstikrar Politikası Araçları.....	45
a-Enflasyon Hedeflemesi.....	45
b-Nominal Çıpa Uygulaması.....	46
c-Para Kurulu.....	47
d-Parasal Reform-Yeni Para.....	48
e-Endekslleme.....	48
f-Para İkamesi-Dolarizasyon.....	49
D-İstikrar Politikalarında Sorunlar.....	50
1-İstikrar Politikalarında Şok ve Tedrici Politika Seçenekleri.....	50
2-İstikrar Politikalarında Gecikme Sorunu.....	51
3-İstikrar Politikalarında Yapısal-Monearist Tartışması.....	52

İKİNCİ BÖLÜM

İSTİKRAR POLİTİKALARININ GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE ETKİLERİ

I-Gelir Dağılımı Kavramı ve Türleri.....	54
A-Gelir Dağılımı ve Önemi.....	54
B-Gelir Dağılımına Teorik Yaklaşımlar.....	55
C-Gelir Dağılımı Türleri	57
1-Kişisel Gelir Dağılımı.....	57
2-Fonksiyonel Gelir Dağılımı.....	58
3-Coğrafi Gelir Dağılımı.....	58
4-Sektörel Gelir Dağılımı.....	59
D-Gelir Dağılımının Ölçülmesi Yöntemleri.....	59
1-Pareto Formülü.....	59
2-Gini Katsayısı.....	60
3-Lorenz Eğrisi.....	60
E-Gelir Dağılımında Eşitsizlik Nedenleri.....	61
1-Geleneksel Nedenler.....	61
a-Toprak ve Servet Dağılımı.....	61
b-Eğitim Politikası.....	62
c-Altyapı Harcamaları ve Bölgesel Politikalar.....	64
d-Çalışan Nüfusun Sektörel Dağılımı ve Sektörlerin Milli Gelirden Aldığı Pay... ..	66
2-Kürselleşmeyle Ortaya Çıkan Nedenler.....	66
a-Teknolojik Gelişme.....	67
b-Ticari Liberalizasyon.....	68

c-Ekonomik İstikrar-Yapısal Uyum Politikaları.....	70
d-Finansal Liberalizasyon ve Regülasyon Politikaları.....	72
e-Vergi ve Transfer Politikaları.....	74
f-Ekonomik Büyüme.....	76
g-Özelleştirme ve Servetin El Değiştirilmesi.....	77
h-Emek Piyasası Kurumlarındaki Değişmeler.....	78
i-Sektörel Politikalar.....	79
II-İstikrar Politikaları ve Gelir Dağılımı.....	79
A-Ekonomik Krizler ve Gelir Dağılımı.....	80
B-İstikrar Politikalarında Gecikmeler ve Maliyetin Paylaşımı: Yıpratma Savaşı.....	83
C-İstikrar Programlarının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisini İnceleyen Araştırmalar.....	87
1-Alfaro'nun Araştırması.....	88
2-Jhonson ve Salop'un Araştırması.....	89
3-Garuda'nın Araştırması.....	91
4-Easterly'nin Araştırması.....	93
5-Conway'in Araştırması.....	94
6-Diğer Çalışmalar.....	94
D-İstikrar Politikalarının Gelir Dağılımı Etkileme Araçları.....	95
1-Devalüasyon.....	95
2-Bütçe Açıklarını Azaltmaya Yönelik Politikalar.....	99
a-Gelir Artırıcı Politikalar.....	99
b-Harcama Kısıcılıklar.....	102
3-Ekonomik Büyüme.....	105
4-Desenflasyon.....	108
III-Liberalizasyon Sürecinde Küresel Gelirin Dağılımı ve Dağıtımsal Etkileri	
Açısından İstikrar Politikası Uygulamalarında İsrail ve Meksika Örneği.....	112
A-Liberalizasyon Sürecinde Küresel Gelirin Dağılımı.....	112
B-Ülke Örnekleri.....	119
1-İsrail.....	119
a-İstikrarsızlık Nedenleri.....	119
b-İstikrar Önlemleri.....	121
c-İstikrar Önlemlerinin Dağıtımsal Etkileri.....	124
2-Meksika.....	128
a-İstikrarsızlık Nedenleri.....	128
b-İstikrar Önlemleri.....	131
c-İstikrar Önlemlerinin Dağıtımsal Etkileri.....	133

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE LIBERALİZASYON SÜRECİNDE İSTİKRAR ARAYIŞLARI VE GELİR DAĞILIMI

I-Türkiye'de Korumacı Politikalar Dönemi.....	141
II-Türkiye'nin Liberalizasyona Geçiş Süreci.....	142
A-Liberalizasyona İlk Adım: 24 Ocak İstikrar Kararları.....	143
1-İstikrarsızlığa Neden Olan Gelişmeler.....	144
2-Krizden Çıkış İçin Alınan Önlemler.....	145
B-Yapısal Düzenlemeler: Aşamalı Tam Liberalizasyona Geçiş.....	146
1-Ticari Liberalizasyon Süreci.....	146
a-İhracatın Teşviki.....	147

b-İthalatın Libere Edilmesi ve Korumacılığın Kaldırılması.....	148
c-Gümrük Birliği.....	149
2-Finansal Liberalizasyon Süreci.....	149
a-Sabit Kur Rejiminden Vazgeçilmesi.....	149
b-Serbest Faiz Uygulaması.....	150
c-Para-Sermaye Piyasalarına İlişkin Düzenlemeler.....	150
d-Dış Sermaye Hesabının Liberalizasyonu.....	151
e-Bankacılık Reformu Regülasyonlar.....	152
III-Liberalizasyon Sürecinde İstikrarsızlıklar ve İstikrar Programları.....	153
A-Liberalizasyon Sürecinde İç ve Dış Dengelerdeki Bozulmanın Gelişimi.....	153
B-Liberalizasyon Sürecinde İstikrarsızlık Nedenleri.....	154
1-Dışsal Nedenler.....	155
a-Ticari Liberalizasyon: Cari Açıklar.....	155
b-Finansal Liberalizasyon: Spekülasyon.....	158
2-İçsel Nedenler.....	163
a-KKBG.....	163
b-Teşvikler ve Fonlar: Fon Ekonomisi.....	166
c-Kayıtdışı Ekonomi ve Kara Para.....	168
d-Siyasal Nedenler.....	169
B-Liberalizasyon Sürecinde Krizler ve İstikrar Programları.....	171
1-1994 Krizi: İlk Finansal Kriz ve 5 Nisan Kararları.....	171
a-Kriz Neden Olan Gelişmeler.....	171
b-5 Nisan İstikrar Programı.....	175
2-2000 Enflasyonu Düşürme Programı.....	177
3-2001 Krizi: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı.....	178
a-Kriz Neden Olan Gelişmeler.....	178
b-Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı.....	182
IV- Liberalizasyon Sürecinde İstikrar Arayışlarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri.....	183
A-Ekonomik Büyüme.....	183
B- Enflasyon.....	189
C-Devalüasyon.....	191
D-Maliye Politikası.....	193
1-Kamu Harcamaları Politikası.....	194
2-Vergi Politikası.....	199
3-Borçlanma Politikası.....	205
E-Para Politikası.....	208
V-Türkiye’de Gelir Dağılımı.....	211
A-Türkiye’de Gelir Dağılımı Üzerine Yapılmış Araştırmalar.....	211
B-Türkiye’de Gelir Dağılımının Durumu.....	214
1-Kişisel Gelir Dağılımı.....	214
2-Fonksiyonel Gelir Dağılımı.....	216
3-Bölgesel Gelir Dağılımı.....	225
4-Sektörel Gelir Dağılımı.....	230
SONUÇ.....	231
KAYNAKÇA.....	239

TABLO VE GRAFİKLER LİSTESİ

Tablo No		Sayfa
Tablo 1:	Dünyada Günde 1 Dolardan Daha Az Gelirle Yaşayan Nüfus Sayısı..	114
Tablo 2:	Dünya Gelirinin Paylaşımı (% , 1999).....	115
Tablo 3:	1960'lardan 1990'lara 73 Ülkedeki Gelir Eşitsizliğindeki Değişmeler	116
Tablo 4:	Bazı Ülkelerdeki Kişisel Gelir Dağılımındaki Gelişmeler.....	117
Tablo 5:	En Yüksek ve En Düşük Gelir Eşitsizliğine Sahip Ülkeler.....	118
Tablo 6:	İsrail'de Gelir Dağılımı(%20'lik Gelir Gruplarının Milli Gelirden Aldıkları Pay).....	124
Tablo 7:	İsrail'de 1980-1999 Döneminde Dağıtımsal Etkileri İtibariyle Makroekonomik Değişkenlerin Gelişimi.....	125
Tablo 8:	Kamu Maliyesindeki Gelişmeler(GSMH'nın Yüzdesi Olarak).....	126
Tablo 9:	Kamu Açıkları Ve Toplam Kamu Borcu.....	127
Tablo 10:	Meksika'da Liberalizasyon Sürecinde Makroekonomik Veriler.....	134
Tablo 11:	Sermaye Hesabı ve Borçlar.....	135
Tablo 12:	Kriz Öncesi ve Kriz Sonrası Kamu Maliyesinin Gelişimi.....	136
Tablo 13:	İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler.....	137
Tablo 14:	Meksika'da Liberalizasyon Döneminde Gelir Dağılımı.....	138
Tablo 15:	1980 Sonrası Dış Ticaret ve Cari İşlemlerdeki Gelişmeler.....	157
Tablo 16:	Liberazlizasyon Sürecinde Finansal Göstergeler (GSMH'nın %).....	161
Tablo 17:	Finansal Liberazlizasyon Sürecinde İhraç Edilen Menkul Kıymetlerin Gelişimi (GSMH'nın %'si Olarak).....	162
Tablo 18:	KKBG, İç ve Dış Borçlardaki Gelişmeler.....	165
Tablo 19:	1994 Krizi Öncesi ve Sonrası Sermaye Hareketleri.....	173
Tablo 20:	2001 Kriz Öncesinde ve Kriz İçinde Sermaye Hareketleri.....	180
Tablo 21:	Liberazlizasyon Sürecinde Büyüme, İşsizlik, Reel Ücretler, Kişi Başına Gelir ve Enflasyonun Gelişimi.....	185
Tablo 22:	Sabit Sermaye Yatırımlarının Gelişimi (Cari Fiyatlarla, Yüzde Dağılımı).....	187
Tablo 23:	Dünya Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon dolar).....	188
Tablo 24:	Liberalizasyon Sürecinde Devalüasyon ve Dolarizasyon Oranlarının Gelişimi.....	192
Tablo 25:	Konsolide Bütçe Harcama Kalemlerinin Toplam Harcamalara Oranı.	194
Tablo 26:	İç Borç Faiz Ödemelerinin Çeşitli Bütçe Kalemlerine Oranları.....	196
Tablo 27:	Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Konsolide Bütçe ve GSMH İçindeki Payları.....	198
Tablo 28:	Vergi Gelirlerine İlişkin Çeşitli Oranlar.....	201
Tablo 29:	Ücretlilerin Ödediği Gelir Vergisinin Genel Bütçe Vergi Gelirleri İçindeki Payı ve Toplam Vergi Yükü(%).....	203
Tablo 30:	Konsolide Bütçe Vergi Gelirleri Borç Ödemeleri İlişkisi (%).....	207
Tablo 31:	Liberalizasyon Sürecinde Faizlerin Gelişimi.....	209
Tablo 32:	İç Borçlanma Vade Yapısı, Faiz Oranları ve Net Faiz Ödemesi (Yıllık).....	210
Tablo 33:	Türkiye'de Kişisel Gelir Dağılımı Araştırmalarının %20'lik Gelir Grupları İtibariyle Bulguları.....	213
Tablo 34:	Kişisel Gelir Dağılımı Verileri (%20 Gelir Grupları ve Gini Katsayıları).....	215

Tablo 35:	%1'lik Gelir Gruplarının Milli Gelir Payları.....	215
Tablo 36:	Gelir Bileşenlerinin Ondalık Nüfus Gruplarına Göre Dağılımı.....	217
Tablo 37:	Gelir Bileşenleri Gini Katsayıları (OECD Ölçeği).....	219
Tablo 38:	Gelirlerin Faktörlere Göre Dağılımı (%).....	219
Tablo 39:	Maaş ve Ücretlerdeki Gelişmeler (Dolar Bazında Reel Ücretler).....	221
Tablo 40:	1980 Sonrası Dönemde Milli Gelirin Fonksiyonel Dağılımı (%).....	222
Tablo 41:	GSYİH İçindeki Faktör Ödemelerinin Payı (%).....	223
Tablo 42:	Özel Büyük Kuruluşlarda Sanayi Faaliyetleri Dışı Gelirler İle Net Bilanço Karları (Vergi Öncesi) İlişkisi.....	224
Tablo 43:	Gelir Dağılımı Araştırmalarına Göre Bölgelerin Gelir ve Nüfus Payı Değişimleri(%).....	226
Tablo 44:	GSYİH'nın Bölgeler İtibariyle Dağılımı (% Pay).....	227
Tablo 45 :	Bölgesel Kişi Başına GSYİH'daki Gelişmeler.....	228
Tablo 46:	Bölgesel Bazda Hanehalkı Kullanılabilir Gelirlerinin Hanelerin % 20'lik Gruplarına Göre Dağılımı.....	229
Tablo 47:	Bölgelere Göre Gelir Dağılımı (1994 Gelir Dağılımı Araştırması).....	229
Tablo 48:	GSMH ve İstihdamın Sektörel Dağılımı (%).....	231
Tablo 49:	Türkiye'de OECD Ülkelerinde Tarıma Yapılan Toplam Transferler (GSYİH'nın Yüzdesi Olarak).....	232
Tablo 50:	Hane Halkı Fertlerinin İktisadi Faaliyet Kollarına Göre toplam Kullanılabilir Gelirleri ve İstihdam Oranları (%).....	233
Şekil 1:	Liberalizasyon Sürecinde Makroekonomik Performans.....	154

KISALTMALAR

TCMB	: Türkiye Cumhuriyeti Merkez Bankası
TOBB	: Türkiye Odalar Borsalar Birliği
TÜSİAD	: Türkiye Sanayici ve İşadamları Derneği
UN	: Birleşmiş Milletler
UNDP	: Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı
IMF	: Uluslararası Para Fonu
DPT	: Devlet Planlama Teşkilatı
DİE	: Devlet İstatistik Enstitüsü
WB	: Dünya Bankası
GOÜ	: Gelişmekte Olan Ülkeler
TÜFE	: Tüketici Fiyatları Endeksi
TEFE	: Toptan Eşya Fiyatları Endeksi
KKBG	: Kamu Kesimi Borçlanma Gereği
GSMH	: Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	: Gayri Safi Yurt İçi Hasıla
WDR	: Dünya Kalkınma Programı
MAI	: Çok Taraflı Yatırım Anlaşması
e.g.e.	: Adı geçen eser
a.g.m.	: Adı geçen makale
a.g.s.	: Adı geçen söyleşi
a.g.k.	: Adı geçen konferans
AB	: Avrupa Birliği
MB	: Maliye Bakanlığı
BYKP	: Beş Yıllık Kalkınma Planı
ÖİK	: Özel İhtisas Komisyonu

ÖZET

Dünya ekonomisinde 1970'lerin ortalarında başlayan liberalleşme çabaları, 1980'li yıllardan itibaren geniş uygulama alanı bulmuştur. Bu dönemde dış ödeme sorunu yaşayan gelişmekte olan ülkelere, uluslararası finansal kuruluşlar tarafından, krizden çıkmanın, kalkınmanın ve refahın temel unsurları olarak liberalizasyon politikaları önerilmiştir. Ancak bu yeni süreçte, gelişmekte olan ülkeler eski döneme göre, çok daha büyük sorunlarla karşı karşıya gelmişlerdir.

Gelişmekte olan ülkelerde ticari ve finansal liberalleşme sonucu meydana gelen istikrarsızlıklar ve ardından uygulamaya konulan istikrar programları, dağıtımsal açıdan önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. Uygulamaya konulan istikrar programları gelir dağılımı üzerinde, devalüasyon, büyüme, sıkı maliye politikası ve desenfasyon politikası araçlarıyla etkili olmaktadır. Bu dönemde, hem gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir dağılımı, hem de ülke içi gelir dağılımları önemli ölçüde bozulma göstermiştir. Gelir dağılımındaki bu bozulmada liberalizasyon politikaları sonucu oluşan krizler ve ardından uygulamaya konulan istikrar politikalarının önemli etkisi olmuştur.

1980 yılından itibaren liberalizasyon sürecine giren, aşama aşama ticari ve finansal liberalleşmesini gerçekleştiren Türkiye'de benzer sorunlar yaşanmıştır. Bu dönemde uygulamaya konulan liberal politikalar, ekonomik istikrarın sağlanmasında yeterli olmamıştır. Özellikle, 1989 yılında dış sermaye hesabının liberalleştirilmesiyle birlikte, Türkiye ekonomisi çok kırılgan bir yapıya sahip olmuştur. Bu dönemde ortaya çıkan krizler, iç ekonomik dengesizliklerin yanında, daha çok liberalizasyon politikalarının sonucu dışsal faktörlere bağlı olarak ortaya çıkmıştır. Uygulamaya konulan istikrar programları ise, liberalizasyon politikalarıyla bozulan gelir dağılımında daha dengesiz sonuçların oluşmasına yol açmıştır.

Bu çalışmada, liberalizasyon sürecinde ortaya çıkan istikrarsızlıklar ve istikrar programlarının gelir dağılımı üzerinde meydana getirdiği etkiler incelenmiştir. Bu alanda yapılmış çalışmalar, liberalizasyon sürecinde dünyada gelirin dağılımı, ülke örnekleri konunun daha iyi analiz edilmesi için incelemeye dahil edilmiştir.

ABSTRACT

Liberalization trend in the world economy that has started in the mid 1970s has increased its pace starting from the 1980s. During this time, international financial institutions constantly advise debt- stricken developing countries to liberalize their economies as a way of getting out of the crises and to promote development and welfare. However, during last decades, developing countries faced bigger challenges compared to earlier periods.

Trade and financial liberalization efforts in the developing countries have caused a number of problems in these countries. Furthermore, stabilization policies that employed to solve these problems have caused distributional problems. The channels through which stabilization policies affect income distribution are devaluation, economic growth, and tight fiscal and monetary policies. During the 1980s, income distribution both between developed and developing nations and within the countries has substantially worsened by the liberalization policies and crises that were caused by these policies.

Our country with increased trade and financial liberalization efforts during the 1980s also has been experiencing the similar problems. However, liberal economic policies that were carried in the 1980s were not enough to stabilize the Turkish economy. Especially, after the year of 1989 in which capital flows were liberalized, Turkish economy became very fragile. Economic and financial crisis occurred in the last decades were mostly initiated by internal economic imbalances and especially by external factors caused by liberalization efforts. Stabilization policies employed by the governments have further worsened the already worse income distribution within the country.

This study analyses the instabilities occurred during the liberalization efforts. It also studies the effects of stabilization programs on income distribution in Turkey. A large number of case studies and papers that studied income distribution patterns during the liberalization era in the world and in individual countries are also included in the study to get a comprehensive view of the issue.

GİRİŞ

1973 yılında Bretton-Woods Sistemi'nin çökmesi ve petrol kriziyle birlikte oluşan yeni ekonomik sorunlara Keynesyen politikaların çözüm bulamaması, yeni liberal yaklaşımların ön plana çıkmasına neden olmuştur. 1970'lerin ortalarında dünya ekonomisinde başlayan liberalleşme eğilimleri, 1980'li yıllardan itibaren geniş bir uygulama alanı bulmuştur. Yeni liberal teorilerin temel özelliklerinden birisi, gelir bölüştürücü, gelir garantileyici politikaların sermaye birikiminin önünde önemli bir engel oluşturduğu yönündedir.

Liberalleşme, kalkınmalarını tamamlayamamış ve ekonomik istikrarsızlık içinde olan gelişmekte olan ülkelere, 1980'li yıllardan itibaren, uluslararası finansal kuruluşlar tarafından bir kurtuluş reçetesi olarak sunulmuştur. Mal, hizmet ve para ticaretinin önündeki tüm engellerin kaldırılmasını içeren liberalizasyon süreci, bu dönemde uygulanan istikrar programlarının yapısal unsurlarını oluşturmuştur. Bu dönemde daha aktif olarak ön plana çıkan uluslararası mali kuruluşlar (IMF ve Dünya Bankası), gelişmekte olan ülkelere ekonomik istikrara yönelik klasik maliye ve para politikalarının yanı sıra, serbest piyasa ekonomisini tüm kurum ve kurallarını işlevsel hale getirmelerini önermiştir.

Serbest piyasa ekonomisinin uygulanması ve tam liberalizasyonla birlikte, gelişmekte olan ülkelerde ekonomik istikrarın sağlanacağı ve refahın artacağı öngörülmüştür. Ancak bu süreçte ekonomik istikrarsızlıklar farklı bir boyut kazanmıştır. Ticari ve finansal liberalizasyon süreciyle birlikte ortaya çıkan istikrarsızlıklar, daha çok dışsal faktörlere bağlı olarak meydana gelmiş ve etkileri çok daha büyük olmuştur. Liberalizasyon öncesi meydana gelen istikrarsızlıklar daha çok dış ödemeler sorunu şeklinde ortaya çıkarken, bu dönemden sonra istikrarsızlıklar, daha çok finansal kaynaklı ve para krizi şeklinde olmuştur.

Ekonomilerin tamamen liberalleşmesiyle ortaya çıkan yeni istikrarsızlıklar, dağıtımsal açıdan daha olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına ve hem ülke içi hem de ülkelerarası gelir dağılımında önemli bozulmalara neden olduğu tartışmalarını da beraberinde getirmiştir. Ancak bu dönemde gelir dağılımıyla ilgili klasik terminolojinin tanımları ve çözüm önerileri de ulusal ve uluslararası düzeyde, eski dönemle kıyaslandığında, yeterli fonksiyonerliğe sahip olamamıştır. Uygulanan tüm liberalleşme ve deregülasyon çabalarına rağmen, gelir dağılımı, sosyal adalet ve refah kavramları gündemdeki yerlerini korumuştur. Yoksulluk ve gelir dağılımı üzerinde çalışan Amartya K. Sen'in, liberalizasyon sürecinde Nobel Ekonomi Ödülü alması konuyu çok daha anlamlı hale getirmiştir.

Bu süreçte klasik kavramların değişmesi, klasik çözüm önerilerinin de devre dışı kalmasına neden olmuştur. Tüketim, üretim ve tasarruf alışkanlıklarında meydana gelen değişim, sorunu Keynesyen uygulamalar olan vergi ve kamu harcamalarıyla çözülemeyecek kadar karmaşık hale getirmiştir. Ekonomi olgusunun kapsamına bilgi ekonomisi ve teknolojik ilerlemenin girmesi gelir dağılımının düzeltilmesini çok karmaşık hale getirmiştir. Dolayısıyla yeni gelişmeler gelir dağılımı konusunu sadece ekonomik araç olmaktan çıkarmış, hem ulusal hem de uluslararası bir toplumsal sorun haline getirmiştir.

Ekonomik liberalleşme, makroekonomik istikrarını sağlayamamış ve yapısal sorunlarını çözememiş gelişmekte olan ülkeleri çok fazla etkilemiştir. Bu ülkelerde, liberalizasyon sürecinde ortaya çıkan krizler, istikrar sağlamada meydana gelen gecikmeler ve uygulanan istikrar programları dağıtımsal açıdan çok önemli sorunların ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tüm istikrar arayışlarına rağmen, istikrarın bir türlü sağlanamaması, dağıtımsal sorunların daha da büyümesine neden olmuştur.

1980'li yıllardan itibaren dış ödeme sorunu çeken gelişmekte olan ülkelere IMF ve Dünya Bankası tarafından, kredi desteğinin bir önkoşulu olarak önerilen ticari ve finansal liberalleşme, bu ülkeleri iç istikrarsızlığın yanısıra, dış istikrarsızlık sorunuyla da karşı karşıya getirmiştir. Liberalizasyon uygulamalarını içeren programlar dış ekonomik dengelerde bir iyileşme sağlasa da, ekonomileri çok kırılgan bir duruma getirmiştir. Bu kırılgan yapı iç ekonomik dengelerini sağlayamamış ve yapısal sorunlarını çözememiş olan gelişmekte olan ülkeleri sürekli bir istikrarsızlık ortamına sürüklemiştir.

IMF'nin ekonomik istikrar için gelişmekte olan ülkelere önerdiği standart politikalar; sıkı para politikası, devalüasyon, dış ticaretin liberalizasyonu, kamu harcamalarının kısılması, dolaylı vergilerin artırılması, reel ücretlerin azaltılması, finansal liberalizasyon ve özelleştirme. Bu politikaların başlıca amacı ise, ödemeler dengesinin sağlanması ve dış borç ödeme gücüne ulaşılmasıdır.

Liberalizasyon sürecinde gelişmekte olan ülkelerde uygulanan IMF destekli istikrar programlarının gelir dağılımı üzerinde meydana getirdiği etki önemli tartışma konularından birisidir. Son yıllarda gelişmekte olan bir çok ülkede uygulanmakta olan istikrar programları üzerindeki tartışmalar, gelir dağılımı ve gelişme sürecindeki yetersizlik üzerinde yoğunlaşmaktadır. Uygulamaya konulan bir çok ekonomik istikrar programı, hükümetlerin temel mallardaki sübvansiyonların ve sosyal harcamaların azaltılması, enflasyonun etkisiyle reel ücretlerin düşürülmesi gibi nedenlerle yoksullaşma pahasına tamamlanmaktadır. Dolayısıyla IMF destekli istikrar programlarının bir yandan işsizliği artırdığı, diğer yandan da üretim hacmi ve reel gelirlerde önemli düşüşlerle, gelir dağılımını olumsuz yönde etkilediği ileri sürülmektedir. Ancak, IMF destekli istikrar programlarının gelir dağılımına etkisi çok konuşulmasına rağmen (genellikle de olumsuz etki yaptığı düşünülen), veri yetersizliği ve uygun metodoloji sorunu nedeniyle, az araştırılmış bir konudur. Bu konuda en yeni araştırma Garuda'nın (2000) 1975-91 döneminde 37 ülke ve 58 istikrar programını kapsayan araştırması, konuyu şimdilik en iyi inceleyen son örnektir. Yapılan diğer araştırmalarda da genellikle büyüme, enflasyon, bütçe kısıtı ve desenflasyon araçları dikkate alınarak istikrar programlarının dağıtımsal etkileri araştırılmaya çalışılmıştır. Yapılan araştırmalarda, Garuda'nın deyimiyile "konu henüz tam açıklığa kavuşmamış ve yanıtlardan daha çok soruları gündeme getirmiştir". Konuyla ilgili araştırmalarda genellikle, en güvenilir yol olarak, her program için, programın uygulama mekanizmalarının ve hedeflerinin gelir dağılımına etkilerini tek tek inceleme ve bazı sonuçları birleştirerek toplam etkiyi tahmin etmeye çalışmak en güvenilir yollardan birisidir.

Bu çalışmada, liberalizasyon eğilimlerinin arttığı 1980 sonrası dönemde, gelişmekte olan ülkelerde ve özellikle Türkiye'de meydana gelen krizler ve sonrasında uluslararası kuruluşların desteğinde uygulanan istikrar programlarının gelir dağılımı dinamikleri üzerinde ne yönde etkili olduğu incelenecektir. Ekonomik liberalizasyon sürecinin başladığı, 1980'den günümüze sürekli istikrar arayışı içinde olan ülkemizde gelir dağılımının ne yönde değişiklik gösterdiği, uygulanan istikrar politikaları araçları itibarıyla incelenmesi, bu çalışmanın temel amacını oluşturmaktadır.

Çalışma üç bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde; liberalizasyon sürecinin unsurları ve teorik gelişimi, istikrar kavramı, iç ve dış istikrar kavramları, liberalizasyon sürecinde gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan sürekli istikrarsızlığın nedenleri, istikrar politikasının amacı ve araçları ile istikrar politikası yöntemleri, istikrar politikası türleri, istikrar politikasında temel ve yardımcı araçlar incelenmiştir.

İkinci bölümde; gelir dağılımı, gelir dağılımını etkileyen geleneksel ve liberalleşmeyle ortaya çıkan nedenler ayrıntılı olarak incelenmiştir. Bu bölümün temel konusunu istikrar programlarının gelir dağılımı üzerindeki etkileri ve bu alanda yapılmış çalışmalar oluşturmaktadır. Konu incelenirken liberalizasyon sürecinde ortaya çıkan krizlerin dağıtımsal etkisi, istikrardaki gecikmelerin dağıtımsal etkisi de incelemeye dahil edilmiştir. Konuyla ilgili olarak, liberalizasyon sürecinde dünyada gelir dağılımında meydana gelen değişim, ülke örnekleriyle birlikte ayrıntılı olarak incelenmiştir. Ülke örneği seçiminde İsrail ve Meksika dikkate alınmıştır. İsrail, başarılı bir istikrar programı uygulaması örneği olması ve istikrarın gelir dağılımında ciddi bozulmaya neden olmadan başarması nedeniyle incelemeye dahil edilmiştir. Meksika ise, Türkiye'ye benzer özellikler taşıması, kronik bir istikrarsızlık içinde ve çok yüksek enflasyon yaşamamış olması, Türkiye ile aynı dönemde liberalizasyon politikalarını uygulamaya başlaması nedeniyle incelemeye dahil edilmiştir. Bu iki ülkeye ilişkin verilerin inceleme için yeterli düzeyde olması, ayrıca bir tercih nedeni olmuştur. Benzer krizler yaşayan diğer ülkeler ve istikrar programı örneklerine, veri yetersizliği ve tezin hacminin çok geniş olacağı endişesi nedeniyle yer verilmemiştir.

Üçüncü bölümde; Türkiye'nin liberalizasyon süreci ve Türkiye'de 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar programının uygulanmasından itibaren ekonomik istikrarın sağlanamamasının temel nedenleri, ortaya çıkan krizler ve uygulanan istikrar programları ayrıntılı olarak incelenmiştir. Türkiye'de 1980 yılında ithal ikameciliğin terk edilerek ihracata dayalı, dışa açık bir ekonomik yapının oluşturulması temel hedef olmuştur. Bu süreçte uygulanan istikrar programlarının ekonomik istikrarı sağlamaya yönelik para ve maliye politikalarının yanı sıra serbest piyasa ekonomisi, ticari ve finansal liberalizasyon gibi yapısal reformları da içermiştir. Liberalizasyon sürecinin başladığı 1980'den günümüze temel ekonomik politikası dönüşümleri ve uygulanan istikrar programlarının gelir dağılımı üzerinde meydana getirdiği etkilerin topluca ayrıntılı olarak incelendiği çalışmada, 1980, 1994, 2000 ve 2001 yıllarında uygulanan istikrar programlarının dağıtımsal etkileri, ikinci bölümde ayrıntılı olarak incelenen büyüme, enflasyon, para ve maliye politikaları çerçevesinde incelenmiştir. Ayrıca bu bölümde, liberalizasyon sürecinde yapılmış olan 1987 ve 1994 DİE Gelir Dağılımı Araştırmaları verileri çerçevesinde kişisel, fonksiyonel, bölgesel ve sektörel gelir dağılımındaki değişimler incelemeye dahil edilmiştir.

Sonuç olarak, bu çalışmada dünyada ve Türkiye'de liberalizasyon sürecinde istikrar arayışları çerçevesinde uygulanan maliye politikası, para politikası araçları ve yapısal-kurumsal dönüşümlerin gelir dağılımı üzerinde nasıl bir etki meydana getirdiği incelenmiştir.

BİRİNCİ BÖLÜM

LİBERALİZASYON SÜRECİNDE EKONOMİK İSTİKRARSIZLIKLAR VE İSTİKRAR POLİTİKALARI

Bu bölümde liberalizasyon süreci ve bu sürece teorik temel oluşturan yaklaşımlar, istikrar kavramı, liberalizasyon sürecinde ortaya çıkan istikrarsızlıklar, istikrar politikası türleri ve istikrar politikalarının amaç ve araçları konusunda bilgi verilecektir.

I-Liberalizasyon Süreci ve Teorik Dayanakları

Ekonomik yaşamda kişisel serbestlik ve bireysel davranışların özgürlüğü anlamına gelen liberalleşme, temelde serbest rekabet ve devletin ekonomik faaliyetlerinin sınırlandırılmasını amaçlamaktadır. Bu günkü liberalizasyon sürecinin teorik temelleri klasik iktisatçılara kadar uzanmaktadır.

A-Liberalizasyon Süreci

Mal, hizmet ve sermayenin önündeki tüm engellerin kaldırılması anlamına gelen liberalleşme, günümüzde ekonomik anlamda hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkeler tarafından benimsenmektedir. Liberalleşme ile birlikte dünyada liberal ekonomik düzen, yani serbest piyasa ekonomisinin giderek yaygınlaşması, kamu ekonomisinin görev ve fonksiyonlarının yeniden tanımlanmasına neden olmaktadır. Devletin sınırlanması, küçültülmesi ve bu şekilde piyasa ekonomisine daha fazla işlerlik kazandırılması görüşleri önem kazanmaktadır.

Liberalleşmenin iki bileşeni vardır. Bunlar, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı ile sermayenin serbest dolaşımıdır. Liberalleşme ile uluslararası ekonomik ilişkilerde eski korumacılık anlayışının yerine serbest ticaret görüşü benimsenmiştir. Sadece dış ticaret alanında değil, mali ve parasal alanlarda da liberalleşme sürecinin geliştirilmesi gerektiği savunulmaktadır. Devletin vergi, borçlanma, para gibi araçları piyasa ekonomisinin işleyişini bozmayacak şekilde kullanması liberalleşmenin temelini oluşturmaktadır¹.

Dünya ticaretinde devletlerin koruyucu ve müdahaleci tutumlarının en aza indirmek amacıyla, piyasa mekanizması kurallarına göre işleyen mal ve sermayenin serbest dolaşımına yönelik çalışmaların başlangıcı 1944 yılına kadar gitmektedir. Bretton Woods sisteminin kurulmasıyla birlikte uluslararası ticaretin serbestleştirilmesi amacıyla bir dizi çok taraflı ticaret görüşmeleri yapılmıştır. Ancak serbest ticaretle ilgili en önemli süreç Uruguay Raund* çerçevesinde gerçekleşmiştir. Diğer önemli bir gelişme de Dünya Ticaret Örgütü (WTO) içerisinde tartışmaya açılan ve daha sonra 29 OECD ülkesi içinde tartışmaları devam eden "Çok Taraflı Yatırım Anlaşması" (MAI) görüşmeleridir. "MAI" (Multilateral Agreement on Investment) ile global dünya ekonomisinin bir anayasası

¹ DPT, Küreselleşme, 8. BYKP Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2000, s.4.

* Uruguay Raund, 1986 yılında Uruguay'ın Punta Del Eske kentinde başlamış çeşitli görüşmelerden sonra 1994 yılında Fas'ın Merakeş kentinde son şekli verilerek imzalanmıştır.

oluşturulmaya çalışılmaktadır. Buna göre çokuluslu yatırımların önündeki tüm engellerin kaldırılarak tam liberal bir dünya ekonomisinin oluşturulması hedeflenmiştir².

Serbest ticaret normlarını bütün dünyada egemen kılmayı amaçlayan ve GATT müzakerelerine taraf ülkelerin onayıyla 1995'te yürürlüğe giren Dünya Ticaret Örgütü (WTO) kuruluş anlaşması ve eski anlaşmalar (Uruguay Turu Nihai Senedi) liberalleşmenin kurumsallaşması yönünde atılan önemli adımlar olmuştur. Ticari liberalleşmenin diğer bir yönü de üretim faaliyetlerini bütün bir dünya coğrafyasına yayan uluslararası (Supranational) ya da çok-uluslu dev firmaların, bu sistemin bir dünya sistemi olarak yerleşmesinde oynadıkları belirleyici roldür. Serbest ticaretin diğer bir türü de bölgeselleşme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dünyada coğrafi olarak birbirine yakın çeşitli ülkeler başta ekonomik alanda olmak üzere çeşitli alanlarda işbirliği içine girmişlerdir. Ekonomik alandaki bölgesel liberalleşme çabaları, her geçen gün bölgesel ekonomik entegrasyon hareketlerinin önem kazanmasına neden olmaktadır. Bu çerçevede bugün üç ayrı bölgede bölgesel ticaret blokları oluşmaktadır. Avrupa'da Avrupa Birliği (EU), Amerika'da Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA), Asya kıtasında Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) bölgesel ekonomik entegrasyonlara örnek oluşturmaktadır³.

Finansal liberalleşme ise 1980'li yıllardan itibaren ivme kazanmıştır. Finansal liberalleşme, iç ve dış finansal liberalleşme olarak iki boyutta ele alınmaktadır. İç finansal liberalleşme, bir ekonomide yurtiçi para cinsinden borç-alacak ilişkileri ile varlık tutma kararlarına ilişkin kurumsal yapıda, fiyat ve miktar kısıtlamalarının kaldırılması veya yumuşatılması işlemidir. Dış finansal liberalleşme ise, gerek yerleşiklerin kendi aralarında, gerekse de yerleşiklerle yerleşik olmayanlar arasındaki döviz cinsinden borç-alacak ilişkilerine ve varlık tutma kararlarına ilişkin kurumsal yapıda fiyat ve miktar kısıtlarının kaldırılması veya yumuşatılmasıdır⁴.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra 1970'li yıllara kadar geçen zaman içinde uluslararası sermaye hareketlerinin önemli bir bölümünü; Dünya Bankası gibi resmi nitelikteki kurumların desteklediği projelerin finansmanı için açılan krediler, ülkeden ülkeye sağlanan krediler ve çok uluslu şirketlerin yatırımlarının gerektirdiği sermaye hareketleri oluşturmuştur.

Bretton Woods sisteminin sona ermesi ve petrol krizi ile başlayan 1970'li yıllarda ise, uluslararası bankacılık faaliyetleri önemli gelişmeler göstermiştir. Bretton Woods sisteminin sona ermesi ile birlikte bir çok ülke sabit kur rejiminden esnek kur rejimine geçmiş ve kambiyo rejimlerini gözden geçirerek sermaye hareketlerini kısıtlayan düzenlemeleri yumuşatmışlardır. Petrol fiyatlarında dört kata yaklaşan artış ise petrol ihraç eden ülkelerin (OPEC) elinde çok önemli meblağlara ulaşan fonların birikmesine yol açmıştır. OPEC üyesi ülkeler atıl fonlarını özellikle sanayileşmiş ülkelerin bankalarına yöneltmişler ve söz konusu bankalar OPEC fonlarını uluslararası piyasalarda yeniden dağıtma işlevini üstlenmişlerdir. Öte yandan birçok ülkede, mali piyasalarda etkinliği artırmak amacıyla, bankacılık faaliyetlerinde deregülasyona gidilmiştir. Bütün bu faktörler 1970'li yıllarda uluslararası finans piyasalarının hızla derinleşmesine katkıda bulunmuştur. Daha sonra 1980'li yıllarda bilgisayar, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler ve yeni finansal araçların devreye girmesiyle

² Gülten KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus-Devlet, Yeni Ekonomik Düzen, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2000, s.119-129.

³ DPT, Küreselleşme, s.4

⁴ İzzettin ÖNDER, Oktay TÜREL, Nazım EKİNCİ, Cem SOMEL, Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara, 1993, s.187.

uluslararası büyük fonlar (emeklilik fonları, sigorta fonları, ortak yatırım fonları) kurumsal yatırımcı olarak uluslararası piyasalarda etkinliklerini artırmışlardır⁵.

GATT'la başlayan WTO ile sona eren ve MAI ile devam eden ticari liberalizasyon ve sermaye hareketlerini de içine alan finansal liberalizasyon süreci 1980'li yıllardan itibaren uluslararası kuruluşlar (IMF, Dünya Bankası) tarafından sahiplenilmiştir. İstikrarsızlık içine giren ülkelere, yapısal düzenlemeler adı altında ilk önce önerilen politikalar 1980'li yıllardan itibaren mal, hizmet ve sermayenin önündeki engellerin kaldırılması ve serbest piyasa ekonomisinin uygulanması olmuştur. Dolayısıyla bu dönemde kamu sektörünün piyasaların işleyişi üzerindeki kontrolü ve müdahalesi kaldırılarak, uluslararası sermaye ve mal hareketlerinin önündeki tüm engellerin kaldırılması temel amaç haline gelmiştir⁶.

B-Liberalizasyon Sürecine Temel Oluşturan Teorik Yaklaşımlar

Günümüz liberalizasyon politikaları teorik anlamda Smith, Ricardo, Hayek, Buchanan ve Friedman'ın görüşleri çerçevesinde teorik dayanak noktası bulmaktadır. Smith, tüketicilerin yararı için uluslararası serbest ticaret ortamının önemini vurgulayarak piyasanın liberalleştirilmesini savunmaktadır. Ricardo ise, "Karşılaştırmalı Mutlak Üstünlük Yasası" ile her ülkenin kendisine en uygun mal demeti yaratarak refahını maksimize edebileceğini varsaymaktadır. Friedman da sermayenin serbest dolaşım olanağının dünya genelinde iyi yatırım alanlarına akacağını ileri sürerek sermayenin serbest dolaşımı fikrinin ilk savunucusudur⁷. Buchanan, aşırı vergi baskısı ve sosyal kesintilerin işgücü ve sermayenin kazancını azaltarak, çalışmayı, tasarrufu ve yatırımı engelleyici rol oynadığını ileri sürmektedir. Böylece serbest girişim üzerine kurulu ekonomik ilerlemenin tehlikeye girdiğini ileri sürmektedir. Hayek ise, Klasik İktisatçıların "gece bekçisi devleti"ne benzer bir devlet sistemini savunarak, ekonomilerde devlet müdahalelerinin mümkün olduğunca azaltılmasını savunmaktadır⁸. Günümüz finansal liberalizasyon politikaları ise, Ronald McKinnon ve Bernard Shaw'ın görüşleri çerçevesinde 1970'li yıllardan itibaren şekillenmiştir.

1-Klasik Liberalizm

Temel felsefesini bırakınız yapsınlar-bırakınız geçsinler olarak ortaya koyan ve Fizyokrasi-Klasik İktisat sürecinde oluşan Klasik Liberalizm, İngiliz ve Fransız düşünce ortamında gelişmiştir⁹. Aynı zamanda Klasik Liberalizm müdahaleci merkantalist uygulamalara bir tepki olarak ortaya çıkmıştır. Klasik liberalizmin başlıca temsilcileri Smith, Ricardo, Mill, Say, Malthus ve Bastiat'tır.

Klasik liberal teorinin kurucusu kabul edilen A. Smith "devletin ekonomik yaşama doğal serbestliği bozmadan müdahale etmesi" ilkesini savunmaktadır. Smith'e göre devletin görevi, iç ve dış güvenliğin sağlanması ve bireylerin yapmakla kar sağlayamayacakları kamusal işleri yapmaktır. Devletin ekonomiye müdahale etmemesi ve böylece kişisel özgürlüklere zarar vermemesi gerekir. Kişisel fayda sağlama çabasında olan insanlar sonuçta toplumsal faydanın da yükselmesine yol

⁵ DPT, Küreselleşme, s.35.

⁶ Fevzi DEVRİM, Asuman ALTAY, "Küreselleşme Sürecinde Sosyal Devlet Anlayışındaki Gelişmelerin Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması Açısından Değerlendirilmesi", Türk Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması ve Bu Yapılanmada Performans Yönetimi ve Denetiminin Yeri, XV. Türkiye Maliye Sempozyumu, Akdeniz Üniversitesi İİBF, Maliye Bölümü, 15-17 Mayıs 2000 Antalya, s.16.

⁷ Kenan MORTAN, Uluslararası Kaos mu? Türkiye'de Kriz mi?, Dünya Yayıncılık, İstanbul, 2001, s.44.

⁸ Coşkun Can AKTAN, Çağdaş Liberal Düşüncede Politik İktisat, Takav Matbaası, Ankara, 1994, s.11-14.

⁹ Nalan ÖLMEZOĞULLARI, Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm, 3.Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1999, a.g.e., s.70-75.

açacaklardır. Böylece ekonomi tam istihdam düzeyine gelecektir. Eğer ekonomide denge bozulursa "görünmeyen bir el (invisible hand)" bu dengesizliği otomatik olarak giderecektir. Bu görünmeyen el rekabetçi koşullarda işleyen piyasa mekanizmasıdır¹⁰. Çünkü ekonomik ve sosyal yaşamdaki bozukluklar ve yetersizlikleri giderecek güçler piyasa ekonomisinde mevcuttur. Klasik iktisatçılara göre, piyasada gerçekleşen arz-talep, fiyatlar, sermaye birikimi, yatırım gibi olgular, mevcut ekonomik kaynakların optimum kullanımını sağlayacak şekilde otomatik olarak işlemektedir¹¹.

Klasik liberalizmin kurucusu Adam Smith kabul edilmekle birlikte David Ricardo, gerek yöntemsel gerekse kuramsal olarak iktisat tarihini en çok ve en uzun süre etkilemiş iktisatçılardan birisidir. Ricardo'nun iktisada en önemli katkısı "Rant Kuramı", "Bölüşüm Kuramı" ve en önemlisi günümüz ticari liberalizasyon uygulamalarının teorik temelini oluşturan "Karşılaştırmalı Üstünlükler Kuramı"dır. Rant kuramına göre farklı toprak kalitelerinde üretimde bulunan kişilerin ürünlerinin maliyeti farklı, ancak fiyatları aynı olacaktır. Dolayısıyla toprak kalitesi yüksek olan çiftçiler daha düşük maliyetle üretimde buldukları için bir rant elde edeceklerdir. Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi ile Ricardo, serbest ticaret, uluslararası işbölümü ve uzmanlaşmanın yararlarını uluslararası ticarete uygulamıştır. Buna göre her ülke uluslararası ticarete, karşılaştırmalı olarak daha avantajlı olduğu ürünlerle katılmalıdır. Ricardo'ya göre ekonomi bilimi, ulusların servetlerinin kaynağı ve nedenlerinin araştırılması ile değil, üretimin üretime katılanlar arasında bölüşümünü belirleyen yasaların ortaya çıkarılması ile ilgilenmelidir. Ricardo, günümüzde "fonksiyonel gelir dağılımı" olarak ifade edilen ve gelirin; emek, sermaye ve doğal kaynaklar arasında dağılımını belirleyen ilkeler üzerinde durmuştur¹². Ayrıca gelir dağılımındaki gelişmelerin sermaye birikimi ve ekonomik büyüme üzerindeki etkilerini de araştırmıştır¹³.

Klasik liberalizm sadece Smith ve Ricardo ile sınırlı değildir. Diğer klasik iktisatçıların da liberalizme önemli katkıları olmuştur. Thomas Malthus, J. Babbington Say, J. Stuart Mill, Frederic Bastiat, klasik liberalizme en önemeli katkılarda bulunmuş düşünürler arasında sayılabilir. Mill, çeşitli teorileri daha açık bir şekilde ortaya koyarak klasik liberalizmin daha da geliştirerek tam rekabetin üstünlüğünü savunmuştur¹⁴. Say'de "Her Arz Kendi Talebini Yaratar" şeklinde formüle ettiği Piyasalar Kanunu (Mahreçler Kanunu) ile piyasa ekonomisinin gücünü ortaya koymaya çalışmıştır. Say Kanunu olarak da bilinen bu düşünce piyasa ekonomisinde arz ve talep arasında meydana gelecek dengesizliklerin zaman içerisinde kendiliğinden ortadan kalkacağını ve ekonominin doğal işleyişine kavuşacağını savunmaktadır¹⁵. Say ve Bastiat ekonomik düzenin doğal bir ahenk düzeni olduğunu ve bu ahengin devlet müdahalesiyle asla bozulmaması gerektiğini savunmuşlardır. Bastiat'a göre Liberal doktrin, iktisadi ahenkler doktrinidir. Ona göre, iktisadi ahenkte ortaya çıkacak bir dengesizliğin nedeni liberalizmin tam uygulanmamasıdır¹⁶.

Klasik liberallere göre ekonomi sürekli olarak tam istihdam düzeyinde dengededir ve fiyatlar genel düzeyi belli bir düzeyde karar kılacaktır. Diğer bir deyişle, tam istihdama ulaşmak ve enflasyon, deflasyon gibi aşırı fiyat hareketlerinden kurtulmak için, devletin ekonomiye karışmasına gerek yoktur.

¹⁰ ÖLMEZOĞULLARI, a.g.e., s.60.

¹¹ Fevzi DEVRİM, Maliye Politikası, D.E.Ü. İ.İ.B.F. Yayınları No: 4, İzmir, 1983, s.90.

¹² Michael STEWART, "Klasik İktisat Öğretisi", (Çev.Çınar BASMACI), (Ed.) Kemal SAYIBAŞLI, (içinde) Liberalizm,Refah Devleti Eleştiriler, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993, s.27.

¹³ ÖLMEZOĞULLARI, a.g.e., s.64-66.

¹⁴ Ali ÖZGÜVEN, İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1992, s.116.

¹⁵ Coşkun Can AKTAN, Gerçek Liberalizm Nedir, T Yayınları, İzmir, 1994, s.25.

¹⁶ ÖZGÜVEN, a.g.e., s.112.

Çünkü ekonominin "görünmeyen eli" kendiliğinden hem tam istihdamı hem de fiyat istikrarını sağlayacaktır. Tam rekabet koşullarının geçerli olduğu, ücret, faiz oranı ve mal fiyatlarının esnek olduğu ve her arz kendi talebini yaratır varsayımının geçerli olduğu bir ekonomi; sürekli tam istihdamda bulunacak ve dolayısıyla fiyatlar genel düzeyinde ne yükselme (enflasyon) ne de düşme (deflasyon) yönünde önemli dalgalanmalar meydana gelecektir¹⁷.

Klasik liberal teori ekonominin işleyişine kamusal müdahalelerin yapılmasına karşı olmakla birlikte, eğer çok gerekliyse müdahale aracı olarak para politikasını maliye politikasına tercih etmektedir. Bu tercihte şüphesiz, devletin toplum hayatına en az düzeyde müdahalesini arzu eden ve kamusal gelir ve giderlerdeki artışları sınırlamak isteyen liberal bir dünya görüşünün etkisi söz konusudur¹⁸. Dolayısıyla klasikler devletin sınırlı faaliyette bulunduğu ekonomik özgürlüklerin tam yaşandığı ve istikrar politikası olarak da sınırlı düzeyde para politikası araçlarıyla geçici bir müdahaleyi savunmaktadırlar.

2-Yeni Liberalizm (Neo Liberalizm)

Keynesyen iktisat anlayışı esas itibarıyla ekonomik boyutlu olmakla birlikte, Klasik liberalizmin üretimi destekleyen arz yönlü anlayışının tersine, talep yönlü politikalara dayanması nedeniyle sosyal amaçlarla büyük ölçüde uyumludur. Dolayısıyla İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde piyasa ekonomisinin uygulandığı ülkelerde, uluslararası siyasi ve ekonomik ortamın etkisiyle Keynezyen İktisada ve Piyasa Başarısızlıkları yaklaşımına dayanan müdahaleci politikalar yaygın kabul görmüş, toplumsal taleplerle birlikte Sosyal Devlet/Refah Devleti anlayışına bağlı uygulamalar gittikçe yerleşmiştir. 1970'li yıllara kadar geniş bir uygulama imkanı bulan Sosyal Devletin, artan sosyal harcamaların bütçeye yük olması ve bu tarihlerde ortaya çıkan krizlere çözüm bulamaması nedeniyle 1980'lerden itibaren, Klasik Liberalizme dayanan ve arzı öne çıkaran Yeni Liberal anlayışların ön plana çıkmasına neden olmuştur¹⁹.

Günümüz yeni ekonomik liberal devlet anlayışları teorik olarak Hayek ve Friedman'ın öncülük ettiği, Monetarizm, Arz Yönlü İktisat, Kamu Tercihi-Anayasal İktisat ve Rasyonel Beklentiler çerçevesinde şekillenmiştir.

a-Hayek'in Liberalizm Anlayışı

Günümüz liberalizminin doğuşunda Hayek'in büyük katkıları olmuştur. Neo-Avusturya Okulunun kurucusu olan Hayek, toplumsal gelişmelerin akılcı (rasyonel) bir plana göre olayların bilinçli yönlendirilmesiyle değil, fakat kendiliğinden (spontan) oluştuğunu ileri sürmektedir. Hayek'in düşünce sistemini Evrimci Rasyonalizm ve Spontan Düzen anlayışı oluşturmaktadır. Hayek bilinçli karar almadan her şeyin doğal gelişmesine bırakılmasının bireysel ve sonuçta toplumsal refahı artıracığını ileri sürmektedir.

Hayek sosyal refah devleti ve sosyal adalet anlayışlarını da eleştirerek, refah devletinin üretken toplumdan transfer toplumuna doğru bir yönelişi ortaya çıkardığını iddia etmektedir. Hayek'e göre adalet bir toplumda mevcut iktisadi değerlerin yeniden dağıtımı ile değil, aksine toplumsal kuralların

¹⁷ Hüseyin KARAKAYALI, Makro Ekonomi, 3.Baskı, Bilgehan Basımevi, İzmir 1995, s.156.

¹⁸ Aytaç EKER, Asuman ALTAY, Mustafa SAKAL, Maliye Politikası (Teori, İlkeler ve Yöntemler), Takav Matbaacılık, Ankara, 1994, s.41.

¹⁹ ÖLMEZOĞULLARI, a.g.e., s.113-132.

adil olması ile sağlanır. Hayek'in liberalizm anlayışına göre, öngörülebilir ve tarafsız kurallar çerçevesinde oyunun kuralları belirlendiği takdirde, sonuçların adil ya da adil olmayan şekilde değerlendirilmesi söz konusu olamaz ve olmamalıdır. Hayek her ne şekilde olursa olsun toplumda mevcut gelir ve servet dağılımını iyileştirmeyi amaçlayan yeniden dağıtım politikalarını reddetmektedir. Hayek aşırı devlet müdahalesini şiddetle eleştirmesine karşın bir "laissez faire liberali" değildir. Hayek devletin iç güvenlik, diplomasi ve dış güvenlik hizmetleri dışında, sınırlı bazı görev ve fonksiyonlar üstlenmesi gerektiğini ileri sürmektedir²⁰. Dolayısıyla Hayek, klasik liberallerin pür liberal anlayışının tersine oyunun kurallarının belli olduğu ve piyasa ekonomisi çerçevesinde devletin müdahalelerinin mümkün olduğu ölçüde azaltılmasını savunmaktadır.

Hayek, piyasa ekonomisine klasiklerden çok daha geniş boyutlu bakmaktadır. Hayek, bir taraftan iktisadi sistemin epistemolojik temelleri ile meşgul olurken, diğer taraftan özgürlük ve kanun hakimiyetiyle bağlantılarını araştırmaktadır. Piyasa ekonomisine yönelik olarak yapılan tekelleşme eleştirileri, rasyonel insan ve tam rekabet konularını genel çerçevede inceleyen Hayek'in piyasa ekonomisi anlayışının bazı özellikleri vardır. İlk olarak piyasanın kendisi bir "düzeltici", uyarlayıcı mekanizmadır. İkinci olarak, piyasa bu etkilerini kendi iç süreçleriyle sağlayan, dış müdahalelere uğradığı durumda bu özelliğini kaybedecek olan dinamik sosyal bir süreçtir. Yani piyasa bir enformasyon sistemi olarak da işlemekte ve bireyleri çevre şartları hakkında bilgilendirmektedir²¹.

Hayek piyasa ekonomisinin fonksiyonel olması için tam rekabet şartlarının mevcut olması gerektiği kanaatinde değildir. Hayek'e göre rekabet "şeyleri önceden yapıldıklarından daha iyi yapma yollarını keşfetme" teşebbüsüdür. Rekabetin yararlarını görmek için tam rekabet şartlarını beklemek gerekmez. Tam rekabet beklentisi bizi rekabetin bize sağladıklarını küçümsemeye itmektir. Mükemmel rekabet modeli, birkaç sektör haricinde ekonomide varolmayan, çoğu sektörde de yaratılması hem mümkün olmayan, hem de mümkün olsaydı da yararlı olamayacak olan "gerçekler" varsayımına dayanmaktadır²². Dolayısıyla tam rekabet arayışı yanlış ve gereksizdir. Hayek'e göre rekabet bir keşif yöntemidir ve sadece ekonomide değil, ekonomi dışı alanlarda da uygulanması gerekir.

Hayek diğer liberallerin aksine devletin ekonomik faaliyetlerine çok daha geniş alan bırakmıştır. Bir piyasa ekonomisinde devlet faaliyetlerinin hacminden çok karakterinin önemli olduğunu belirten Hayek, devlet faaliyetlerinin bazılarının piyasa ekonomisiyle bağdaşacağını, diğer bazılarının ise hiç bağdaşmayacağını belirtmektedir. Dolayısıyla kamusal faaliyetlerin hangi alanları kapsayabileceğine dikkat edilmesi ve kanun hakimiyetinin gözlenmesinin özgür bir ekonominin tatmin edici bir biçimde işlemesi için gerekli fakat yeterli olmadığını gözden uzak tutulmaması gerektiğini ileri sürmektedir²³.

Özetle Hayek'in liberalizm anlayışı, mevcut ekonomik değerlerin yeniden dağıtımını ile değil, toplumsal kuralların adil olması ile ilgilidir. Hayek'e göre, kanunlar genel ve soyut olmalı, bazı kişi veya grupları koruyucu nitelikte olmamalıdır. Bunun yanında kanunlar sık sık değiştirilmemeli, öngörülebilir ve tarafsız özellikte olmalıdır. Eğer oyunun kuralları adil olarak belirlenmişse, sonuçların

²⁰ AKTAN, Gerçek Liberalizm Nedir, s.29-31.

²¹ Atilla YAYLA, Özgürlük Yolu Hayek'in Sosyal Teorisi, Turhan Kitabevi, Ankara, 1993, s.136-137.

²² Friedrich A. HAYEK, "Law Legislation and Liberty", Volume 3, The Political Order of A Free People, Routledge and Kegan Paul, London, 1979, s.65.66.

²³ YAYLA, a.g.e., s.153-154.

da adil ya da adil olmayan şekilde değerlendirilmesi söz konusu olmayacaktır. Dolayısıyla önemli olan adil bir kurallar sisteminin oluşturulmasıdır.

b-Friedman ve Monetarizm'in Liberalizm Anlayışı

Monetarizm kurucusu olarak kabul edilen Milton Friedman Hayek'ten sonra yeni liberalizmin en önemli temsilcilerindedir. Friedman'a göre, devletin, ekonomik ve politik özgürlüklerin korunması bakımından mümkün olduğu ölçüde sınırlandırılması gerektiğini ileri sürmektedir. Sınırlı devlet anlayışını savunan Friedman, devletin sadece belirli görev ve fonksiyonların dışında ekonomiye müdahalede bulunmaması gerektiğini ileri sürmektedir. Friedman devletin, dış güvenlik, adalet, mülkiyet haklarının korunması, dışallıkların çözüme kavuşturulması, doğal monopollerin faaliyetlerinin üstlenilmesi, para politikası için bir çerçeve oluşturulması, akıl hastaları ve küçüklerin korunması gibi hizmetleri yapması gerektiğini ileri sürmektedir. Görüldüğü gibi Friedman klasik liberalizmden farklı olarak devlete bazı sınırlı görev ve fonksiyonlar yüklemiştir. Friedman'a göre önemli olan serbest fiyat mekanizmasına güvenmek ve ona işlerlik kazandırmaktır. Eğitim ve sağlık hizmetlerinin de özel kesimce sunulması taraftarı olan Friedman, bu hizmetlerin kupon sistemi ile sunulabileceğini ileri sürmektedir. Refah devleti anlayışına karşı olmakla birlikte Friedman, fakirlik çizgisinin altında gelir elde edenlere "Negatif Gelir Vergisi" adı altında bir ödeme yapılması gerektiğini ileri sürmektedir²⁴.

Milton Friedman'ın önderlik ettiği Monetarist iktisatçılara göre, ücret ve fiyat esneklikleri, uzun dönemde ekonomik dengeyi sağladıklarından, özel sektör tabiatı gereği istikrarlı bir görünüm sergilemektedir²⁵. Bu nedenle, Monetaristler, ekonomiyi istikrara kavuşturmak için ciddi bir nedenin bulunmadığını, buna ihtiyaç olsa bile, ayrımcı politikalar, dengesizliklere neden olduklarından para ve maliye politikalarının yoğun bir biçimde kullanılmaması gerektiğini ileri sürmektedirler. Monetaristler, ekonomiye yapılacak her türlü devlet müdahalesine, özellikle de maliye politikasına karşı olumsuz bir tavır içindedirler. Hatta bazı Monetarist iktisatçılar, devlete kesinlikle güvenilemeyeceğini, en iyi hükümetin hiç hükümetin olmadığı bir durum olduğunu ileri sürmektedirler²⁶. Ekonomiye dışardan ve çoğunlukla para ve maliye politikası şeklinde yapılan müdahaleler, ekonomideki işsizlik ve enflasyon gibi istikrarsızlıkları giderememekte, çoğu durumda da bu tür istikrarsızlıklara neden olmaktadır²⁷.

Monetaristlere göre, para arzı kilit önemde bir politika aracıdır. Maliye politikası ise, ancak para arzındaki değişmelere yol açıyorsa önemlidir, yoksa önemsizdir²⁸. Monetaristler, enflasyonist baskının denetim altına alınabilmesi açısından gelirler politikasının uygulanmasını uygun bulmazlar. Döviz kurlarının ise, tam anlamıyla esnek olmasını ve otoritelerin kurlara kesinlikle müdahale etmemesini savunmaktadırlar. Monetaristlere göre, bir kereye mahsus yapılan devalüasyonun ülkenin ödemeler dengesini etkilemeyecek olmasıdır. Bu önemli sonucun kökeni uluslar arası fiyat arbitrajı mekanizmasında yatmaktadır. Bu mekanizma, devalüasyon nedeniyle ithal malları fiyatlarında

²⁴ AKTAN, Gerçek Liberalizm Nedir, s.34.

²⁵ Mordechai E. KREININ, "What have We Learned or Not Learned About Economic Stabilization Policies", MSU Business Topics, Winter, 1978, s.47.

²⁶ Franco MODIGLIANI, "The Monetarist Controversy or, Should we Forsake Stabilization Policies", American Economic Review, Vol.67, March 1977, s.1.

²⁷ Ömer ARASIL, Maliye Politikası Aracı Olarak Kamu Harcamalarının Türkiye'de Uygulanan İstikrar Politikalarına Entegrasyonu, DEÜ, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 1989, s.50.

²⁸ Milton FRIEDMAN, "Parasalıcı İktisat Siyasası", Çev. Gencer ÖZCAN, (iç) (ed) Kemal SAYIBAŞLI Liberalizm, Refah Devleti Eleştiriler, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993, s.88-90.

meydana gelen artışın eninde sonunda yurtiçi genel fiyat düzeyinde aynı oranda bir artışa dönüşmesini sağlayacak, dolayısıyla da devalüasyonun başlangıçta kazandırdığı fiyat-rekabeti avantajı, uzun dönemde yurtiçi fiyatların aynı oranda artması nedeniyle tümüyle silinip gidecek ve ödemeler bilançosu yapılan devalüasyondan etkilenmemiş olacaktır. Dolayısıyla, devalüasyon uzun dönemde ülkenin fiyat rekabeti avantajını iyileştirmemekte ve ödemeler bilançosunu olumlu yönde etkilememektedir²⁹.

Friedman'a göre, bütçe ve maliye politikası kendi başına enflasyonist değildir. Önemli olan harcamaların nasıl finanse edildiğidir. Para basarak veya banka depozitoları yaratarak finanse edildiği takdirde, kamu harcamaları enflasyonist sonuçlar doğuracaktır³⁰.

Monetaristler iktisat politikası açısından son derece önemli olan iki öneride bulunurlar³¹. Birincisi, döviz kurları tam anlamıyla esnek olmalıdır. Böylece para arzının, ödemeler bilançosundaki tesadüfi değişimlerden etkilenmesi söz konusu olmayacaktır. İkincisi, otoriteler para arzını, yalnızca, para arzının büyüme trendi belli olunca değiştirmeye çalışmalıdır. Bu muhtemelen, altı aylık rakamlar elde edildikten sonra söz konusu olabilecek ve yıllık para arzı hedefini gerçekleştirebilir kılacaktır.

Monetaristler başarılı bir istikrar politikası olasılığına şüpheyle bakmaktadırlar. Ekonominin kısa dönemde manipüle edilebileceğini, daha sonra otomatik olarak doğal işsizlik oranında bir tam istihdam dengesine döneceğini ileri sürmektedirler³². Temelde ortodoks istikrar programını benimseyen monetarist yaklaşım, "para arzının kontrolü", "kamu açıklarının azaltılması", "döviz kurunun devalüasyonu", "fiyatların serbest bırakılması" ve "sübvansiyonların serbest bırakılması" gibi bir kaç ekonomi politikası aracının kullanımı üzerinde odaklanmıştır. Tüm ekonomik birimlere yaklaşık bu kurallar uygulandığı için, bu istikrar politikası araçlarının yeniden dağıtım etkisinin yansız olacağı varsayılmaktadır. Önemli olan bunu sağlayacak bir serbest fiyat sistemine güvenmek ve ona işlerlik kazandırmaktır³³.

c-Buchanan ve Kamu Tercih Yaklaşımının Liberalizm Anlayışı

Günümüz liberalizmine diğer önemli katkısı James Buchanan, Gordon Tullock'la birlikte Kamu Tercih Teorisiyle yapmışlardır. Bu teori, devletin büyümesinin neden ve sonuçlarını analiz etmektedir. Kamu tercihi yaklaşımı, seçmenler, politikacılar, siyasal partiler, özel çıkar grupları arasındaki ilişkileri, politik karar alma sürecindeki davranışlarıyla birlikte iktisat, politika, hukuk, sosyoloji bilimi çerçevesinde inceleyen bir yaklaşımdır³⁴.

Kamu tercihi yaklaşımında siyasi iktidarların keynezyen politikaları uygulamaları sonucu ortaya çıkan bütçe açıkları, enflasyon, borç yükü ve vergi yükünün adaletsiz artışı, vergi kaçakları, azalan yatırım seviyesi, işsizlik-enflasyon (stagflasyon) gibi olumsuz ekonomik sonuçlar ekonomik yozlaşmanın artmasından kaynaklanan sorunlar olarak görülmektedir. Ekonomik yozlaşma, politik süreçte etkin olmak isteyen politikacıların oy potansiyellerini artırma veya vaadlerini yerine getirmede kamu kaynaklarını verimsiz olarak kullanmaları sonucu hatalı uygulanan iktisat politikaları meydana gelmektedir. Kamusal kaynakları kişisel çıkarları uğruna yönlendiren ve kullanan bireylerden oluştuğu

²⁹ Keith CUTBERTSSON, İktisat Politikası, Keynesyen, Yeni Cambridge ve Monetarist Makroekonomik Modeller, Çev.Nazım ENGIN, 2. Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 2000, s.67.

³⁰ Milton FRIEDMAN, "Parasalci İktisat Siyaseti", s.90.

³¹ CUTBERTSSON, a.g.e., s.85.

³² Nuray ALTUĞ, İstikrar Politikaları ve Ülke Örnekleri, 2. Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul, 2001, s.46.

³³ AKTAN, Gerçek Liberalizm Nedir, s.34.

³⁴ R.RAGOVSKI, "Rationalist Theories of Politics", A Midterm Report, World Politics 30, No.2, January 1975, s.299.

varsayılan devletin ekonomideki rolü ve fonksiyonlarının giderek artması ekonomik yozlaşmanın yanısıra "politik yozlaşma"yı da beraberinde getirmektedir. Çünkü kamu ekonomisinin büyüklüğü demek, politikacıların, idareci ve bürokratların güç ve yetkilerinin artması demektir. Gücü ve yetkisi artan kişi ve birimler "lobicilik" ve "rant kollama" faaliyetlerinin yoğunlaşabileceği "baskı çıkar grupları" tarafından etkilemeye çalışılırlar. Bunun sonucunda özel çıkar ve isteklerinin gerçekleştirilmesinde politik gücü ve yetkiyi elinde tutan mekanizmalar rüşvet, kayırmacılık nebotizm, torpil, partizanlık, lobicilik, rant kollamacılık ve benzeri yozlaşmış araçları kullanabilir hale gelebilirler. Bu ise politik sürecin yozlaşması anlamına gelir ki, ekonomik kaynakların olduğu politik ve sosyal etik düzen bundan büyük zarar görmektedir³⁵.

Bu teoriye göre devletin büyümesi ekonomik ve politik yozlaşma sorunlarını da beraberinde getirmektedir. Kamu kesiminin genişlemesinin politik yozlaşmaya ve rant kollamaya yol açtığını ileri süren kamu tercihi yaklaşımında, teşvik, sübvansiyon, mali yardım ve transfer harcaması şeklindeki refah transferleri ve düzenleyici transferler politik yozlaşmaya neden olmakta ve çıkar grupları arasında rant kollama veya transfer kollama faaliyetine dönüşmektedir. Dolayısıyla bu tür gelir transferleri etkinlik açısından maliyetlere ve refah kayıplarına neden olmaktadır. Aynı zamanda devletin büyümesi kişilerin politik ve ekonomik hak ve özgürlüklerini sınırlandırmaktadır. Bu açıdan kişilerin ekonomik ve politik hak ve özgürlüklerinin korunması için devletin ekonomik ve politik hak ve özgürlüklerinin sınırlandırılması gerekir. Kamu tercihi iktisatçıları anayasal iktisat adını verdikleri yeni bir disiplin çerçevesinde devletin güç ve yetkilerinin çerçevesini çizmeye ve sınırlarını ortaya koymaya çalışmaktadırlar³⁶. Kamu Tercihi Teorisi, incelemelerini seçmenler, politikacılar, seçim yöntemleri ve bürokrasi teorileri üzerine yoğunlaştırarak konuya anayasal açıdan bakmaktadırlar³⁷. Dolayısıyla kamu tercihi yaklaşımı anayasal bir tercih teorisidir.

Buchanan, Anayasal İktisadın üç temel varsayıma dayandığını ileri sürmektedir. Bunlardan birincisi "Metodolojik Bireycilik" varsayımdır. Bu varsayım yalnız bireylerin seçim yaptığını ve yalnız bireylerin belli davranışlarda bulunduğunu öne sürer. Toplumdaki büyüklükler sadece birey tercihlerinin ve davranışlarının sonucu olarak düşünülebilir. İkinci varsayım, "Ekonomik İnsan" (homo economicus) varsayımdır. Buna göre bireyler bütün davranışlarında kişisel çıkarlarını gözetir. Bireyler kendi faydalarını maksimize etme eğilimleri içerisindedirler. Kurumların bireysel çıkarları artıracak şekilde düzenlenmeleri gerekir. Üçüncü varsayım, politikanın da bir "Mübadele" (catalaxy) biçimi olduğu varsayımdır. Buna göre bir toplumda ortaya çıkan mübadele faaliyetinin bir kısmı piyasalar aracılığıyla gerçekleşirken bir kısmı da politika aracılığıyla ortaya çıkmaktadır. Piyasada bir mal ile diğer bir malı değiştiren bireyler, politika aracılığıyla ortaya çıkan mübadelede piyasa mekanizması ile elde edemeyecekleri bazı mal ve hizmetlerin sağlanmasına çalışırlar. Piyasalar ile politika arasındaki temel fark, değişik çıkarlarını takip ettikleri koşulların farklılığında yatar. Politika bireyler arasında karmaşık bir mübadele yapısıdır. Bu mübadele anayasal bir sözleşme ile kendi kendine kurulmaktadır. Bu mübadele piyasa mübadelesinden farklı olarak tüm bireyleri kapsamaması gerekir³⁸. Bu öyle bir yapıdır ki, burada bireyler basit piyasa mübadelesiyle etkin biçimde elde edemedikleri özel biçimde tanımlanmış amaçlarını topluca sağlamaya çalışmaktadırlar. Bireysel çıkarın olmadığı yerde, herhangi

³⁵ EKER-SAKAL-ALTAY, a.g.e.s.74.

³⁶ AKTAN, Gerçek Liberalizm Nedir, s.35.

³⁷ James M. BUCHANAN, "The Public Choice Perspective", *Economia Delle Scilte Pubbliche* I, January 1983, s.7-15.

³⁸ James M.BUCHANAN, *The Public Choice Perspective in Essays of the Political Economy*, University of Hawai Press, 1989, s.20.

bir çıkar söz konusu değildir³⁹. Rasyonel davranan birey elde edeceği faydanın, maliyetinden fazla olmasına dikkat eder. Dolayısıyla bireyin rasyonel davranışı, hizmet arz eden politikacıyı da böyle bir davranışa yöneltmektedir⁴⁰.

Çözüm olarak, daha küçük ve etkin bir kamu ekonomisinden yana olan kamu tercihi yaklaşımının kurumsal boyuttaki çözümlenmeleri diğer iktisadi alanları da kapsamaktadır. Kamu Tercihi tüm alanlarda anayasal çözümlerle sorunların çözülebileceğini varsaymaktadır. Oluşturulacak ekonomik anayasada, devletin kamu harcamaları, kamu borçları ve vergilemeye ilişkin ekonomik sınırları kesin olarak anayasada ortaya konulmalıdır. Denk bütçe ilkesi ve borçlanma hakkı ve yetkisinin kullanımı ve sınırlarıyla ilgili hükümler anayasada kesin olarak belirtilmelidir. Serbest piyasa ekonomisinin işlerliği için rekabeti engelleyici unsurların ortadan kaldırılması ve uluslararası ekonomik ilişkilerde serbest ticaretin esas olduğu, yine anayasada kesin olarak belirlenmesi önem taşımaktadır⁴¹.

d-Arz Yanlı İktisadın Liberalizm Anlayışı

Arz yanlı liberal iktisat yaklaşımı, 1970'li yıllarda stagflasyon (işsizlik ve durgunluk) olgusuyla birlikte diğer liberal yaklaşımlarda olduğu gibi, talep yanlı Keynesyen politikalara bir tepki olarak ortaya çıkmış ve insanları çalışmaya, tasarrufa teşvik etmek için talep yanlı politikalar yerine arz yanlı politikalara ağırlık verilerek, vergi oranlarında büyük indirimlere gidilmesini savunmuştur. Bu sayede ekonomik büyüme hızlanacak ve verimlilik artırılacaktır. Arz yanlı liberal iktisat anlayışı temelde teorik bir içeriğe sahip değildir. ABD'de Wall Street Gazetesi editörü Jude Wannishi'nin politika önerilerini gazetede sıkı sık yazması sonucu öncelikle politik çevrelerde taraftar bulmuş, daha sonra da akademik çevrelerde amprik çalışmalara konu olmuştur. Bu yaklaşımın önde gelen temsilcileri, Arthur Laffer, Jude Wannishi, Paul C. Roberts'dir. Özellikle İngiliz iktisatçı Roberts'in arz yanlı liberal anlayışın yaygınlaşmasındaki katkısı büyük olmuştur.

Temelde vergi indirimleri politikasına ağırlık vermesinden dolayı arz yanlı vergi politikası ya da arz yanlı maliye politikası olarak da bilinen⁴² bu yaklaşıma göre, ekonomide vergi azaltılması Keynesyenlerin öne sürdüğü gibi toplam talebi teşvik ettiği için değil, kişileri çalışmaya, yatırıma, tasarrufa ve üretime teşvik ettiği için etkilidir. Tasarruf, yatırım ve sermaye gelirlerini artıracak vergi indirimleri şeklinde yapılacak düzenli reformların potansiyel üretimi artıracaklarını ileri sürmektedirler⁴³. 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik durgunluğun nedeni olarak, enflasyon nedeniyle yüksek gelir dilimlerinden vergi ödeyenlerin sayısındaki artışın çalışma gayretlerini olumsuz yönde etkilemiş olduğunu ileri sürmektedirler. Ayrıca transfer ödemelerindeki artışın tembelliğe prim verdiğini belirtmektedirler. Adı geçen iktisatçılara göre, bir taraftan çalışmayı ve dolayısıyla sermaye birikimini engelleyen yüksek vergi oranları, diğer taraftan tembelliği teşvik eden genişletilmiş transfer ödemelerinin kaçınılmaz olarak ekonomide durgunluğa yol açtığını ileri sürmektedirler⁴⁴.

Arz yanlı iktisat teorisyenleri, Keynesyen tercihlerden vazgeçilmesi, arz etkileri ve teşviklerin uygulamada ön plana çıkması ve arzın artırılması için daha fazla "teşvik" ve "vergisel indirim"

³⁹ Vural SAVAŞ, İktisatın Tarihi, 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara, 1999, 1016-1017.

⁴⁰ Arif ERSOY, İktisadi Düşünceler Tarihi, Akyol Matbaacılık, İzmir, 1986, s.301.

⁴¹ AKTAN, Gerçek Liberalizm Nedir, s.37-38.

⁴² Vural SAVAŞ, Kalkınma Ekonomisi, Beta Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul 1984, s.172.

⁴³ Martin FELDSTEIN, "The Retreat From Keynesian Economics", The Public Interest, Summer 1981, s.92-105.

⁴⁴ Osman Z. ORHAN, Keynesyen ve Monetarist İstikrar Politikaları, 2. Basım, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul 1990, s.32

verilmesi gerektiğini ileri sürmektedirler⁴⁵. Vergi indirimleri, teşvikler vb. yollarla teşvik edilen üretim ve istihdam düzeyi aynı zamanda sıkı para politikalarıyla da desteklenmelidir. Aksi takdirde bir yandan vergisel indirimler nedeniyle artan gelir ve artan talep, diğer yandan yüksek para arzı ile iyice genişleyecek ve sonuçta Arz Yanlı İktisadın çözümlenmeye çalıştığı enflasyon ve işsizlik vb. sorunlarla yine karşılaşılacaktır.

Arz Yanlı İktisatçıların üzerinde durduğu diğer bir konu "yer altı ekonomisi" (underground economy) adını verdikleri ekonomik faaliyetlerdir. Onlara göre vergi oranları yükseldiği zaman, bazı girişimciler ekonomik faaliyetlerini vergi dairelerine bildirmeden yapmaya başlar ve böylece vergi ödemekten kurtulurlar. Yer altı ekonomisinin nisbi büyüklüğü vergi oranları ile doğru yönlü bir ilişki içindedir. Vergi yükü ne kadar artarsa, yer altına kayan ekonomik faaliyet miktarı da o kadar artar. Yer altı ekonomisinin büyümesi sadece devletin vergi gelirlerini azaltmakla kalmaz, aynı zamanda kalite kontrolü, tüketicinin korunması ve çevre kirliliğinin önlenmesi gibi konularda da devletin etkinliğini azaltır. Bu nedenle vergi oranları ekonomik faaliyetleri yeraltına kaçmayı çekici kılacak boyutlara ulaşmamalıdır⁴⁶.

Arz yanlı iktisatçılara göre, iktisat politikası kısa dönemde istikrarı sağlamak gibi amaçları terk etmeli, onun yerine daha anlamlı ve ulaşılması mümkün amaçlar benimsenmelidir. Çünkü ekonomik faaliyetlerin düzenlenmesi açısından ne belirli bazı harcama amaçlarının belirlenmesi ve ne de toplam vergi gelirlerinin bir kriter olarak ele alınması uygundur. Bu araçlar, nisbi fiyat yapısını bozarak kaynak dağılımının da bozulmasına neden olmaktadır. Bu nedenle iktisat politikasının temel amacı, serbest piyasa mekanizmasının daha etkili bir şekilde çalışacağı tedbirleri almak ve ekonominin potansiyel büyüme hızına ulaşmasını sağlamak olmalıdır. Bunun için de, özellikle yüksek gelir dilimlerinde vergi indirimlerine gidilmelidir. Harcamalar sabitken vergi indirimlerinin meydana getireceği bütçe açığının ise, mutlaka enflasyonist olması gerekmemektedir. Dolayısıyla önemli olan bütçe açığı değil; bu açığın nasıl finanse edildiğidir. Bunun için, bütçe açıklarının para arzını artırmasına imkan verilmemelidir. Para arzı, milli ekonominin büyümesine bağlı olarak, yavaş ve istikrarlı bir artış göstermeli; bütçe açıkları ile ilişkisi olmamalıdır. Diğer taraftan, bütçe açıkları tasarrufla karşılanmak zorundadır. Bunun için de, ya tasarrufun bütçe açığı kadar artması ve buna bağlı olarak tüketim artışının olmaması veya yatırımların bütçe açığına eşit miktarda azaltılması gerekmektedir. Her iki durumda da vergi indirimi herhangi bir harcama artışına yol açmayacaktır. Bazı kişiler harcanabilir gelirlerindeki artışı tüketime ayırsalar bile, diğer bazıları tüketimlerini azaltacaktır. Bu durumda toplam tüketimin miktarı değişmeyecek; sadece tüketimin yeniden dağılımı söz konusu olacaktır⁴⁷. Dolayısıyla tam istihdam ve fiyat istikrarı hedefi için devlet, serbest piyasa mekanizmasının daha etkin çalışmasını sağlayacak önlemleri alarak, ekonominin potansiyel büyüme hızına ulaşmasına yardımcı olmalıdır⁴⁸.

Arzı öne çıkaran liberal anlayışlar 1980'li yıllarda bir çok ülkede uygulama imkanı bulmuştur. Nitekim 1980'li yıllarda ABD'de aktif bir şekilde uygulanan arz yanlı iktisat politikası, talep artırıcı özelliği ve vergi gelirlerinin düşmesi sonucunda artan bütçe açıkları, işsizlik ve üretimde düşme gibi

⁴⁵ Paul SAMUELSON, William NORDHAUS, Economics, Mc Graw Hill Book Company, 1989, s.207-211.

⁴⁶ SAVAŞ, İktisatın Tarihi, s.961.

⁴⁷ ARASIL, a.g.e., s.65.

⁴⁸ SAVAŞ, Kalkınma Ekonomisi, s.17.

olumsuzluklar doğurmuştur⁴⁹. Aynı dönemde İngiltere ve Türkiye'de de vergi indirimleri ve teşvikleri öne çıkaran arz yanlı liberal politikalar uygulanmış ve 1990'lı yıllarda ortaya çıkan istikrarsızlıkların temelini oluşturmuştur.

e-Yeni Klasikler veya Rasyonel Beklentiler Yaklaşımının Liberalizm Anlayışı

Rasyonel Beklentiler Yaklaşımının temel eleştirileri, diğer tüm liberal söylemlerde olduğu gibi Keynesyen uygulamalara yöneliktir. Klasik liberalizmin temel ilkelerini benimseyerek ortaya çıkan Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı temelde Monetarizmin bir dalı olarak görülmektedir. Analizlerinin temelini bekleyişler oluşturmuştur. Başlıca temsilcileri, Robert Lucas, Thomas Sargent, Neil Wallace ve Robert Barro'dur.

Rasyonel beklentiler teorisyenleri, Keynesyen iktisadın 1970'lerde içine düştüğü derin bunalımın modelin kendi bünyesinden kaynaklandığı ve onun makro iktisat politikanın temel sorunlarına yanlış cevaplar verdiklerini ileri sürmüşlerdir⁵⁰. Philips Eğrisiyle sunulan, enflasyon ve işsizlik arasında bir trade-off'un olduğu varsayımları, 1970'lerde enflasyonla işsizliğin birlikte artması olgusuyla açıkça çelişmekte ve soruna cevap veremediğini ileri sürmüşlerdir. Rasyonel Beklentiler Okulu, Keynesyen Teorinin sadece zayıflığını vurgulamakla yetinmeyip, "onarılmaz hatalarından" dolayı en radikal biçimde eleştirmişlerdir. Onlara göre Keynesyen İktisadın üç temel hatası, kabul edilmesi mümkün olmayan sonuçlar meydana getirmiştir. Keynesyen iktisadın irrasyonel bekleyişlere dayanması ya da bekleyişleri tümüyle ihmal etmesi, makro ve mikro kavramları bir arada tutarsızca kullanması ve bireysel refahı büyüme gibi dolaylı ve belirsiz kriterlerle ölçmesidir. Kendi modellerinde ise tüm bu hatalardan kaçınarak klasik iktisat temeline oturttukları bir genel denge modeli oluşturmuşlardır. Buna göre üç temel ilke Yeni-Klasik iktisatçılar için temel teşkil etmektedir. Birincisi, ekonomik birimlerin reel ekonomik kararlarının (yatırım, tüketim, tasarruf) nominal faktörlere değil, sadece reel faktörlere dayandığı; ikincisi, birimlerin bilgilerinin sınırlarına göre, tutarlı ve başarılı optimize edici oldukları (yani sürekli dengede oldukları); üçüncüsü, ekonomik birimlerin ekonomik çevrenin değerlendirilmesinde sistematik hatalar yapmadıkları (yani rasyonel bekleyişlere sahip oldukları ilkeleridir⁵¹.

Rasyonel beklentiler teorisinin ilk ve en önemli ilkesi pek çok ekonomik değişkenin bazı işlemler veya süreçler tarafından belirlendiğini ileri süren görüşüdür. Buna göre bir değişkeni belirleyen süreç veya işlem belirlendiği zaman değişkenin değeri ile ilgili rasyonel bir beklenti de elde etmek mümkün olmaktadır. Eğer değişkenler sistematik işlemlerle belirleniyorsa, bir başka deyişle değişkenin izlediği belli bir süreç varsa , bu süreci keşfetmekle, değişkenin gelecek değerlerini rasyonel bir şekilde belirlemek mümkündür. Kuşkusuz gerçek dünyada bir ekonomik değişkeni belirleyen süreç daha karmaşık olacaktır⁵².

Klasik İktisat teorisinin temel varsayımlarından olan "fertil optimize eder", piyasalar "dengeye getirir" varsayımlarından hareket eden rasyonel beklentiler teorisi⁵³, bireyler kendi

⁴⁹ EKER-SAKAL-ALTAY, a.g.e., s.70

⁵⁰ Ercan UYGUR, Neo-Klasik Makro İktisat ve Fiyat Bekleyişleri, Kuram ve Türkiye Ekonomisine Uygulanması, AÜ, SBF Yayınları No:532, Ankara, 1983, s.6.

⁵¹ Gülşün G. YAY, "Yeni Klasik Makro İktisat Okulu", (içinde) Ed. Turan YAY, Gülşün G. YAY, İktisat Yazıları, Beta Yayınları, İstanbul, 2000, s.194.

⁵² SAVAŞ, İktisatın Tarihi, 974-975.

⁵³ Vural SAVAŞ, Keynesyen İktisat Yıkılırken, Beta Yayınları, İstanbul, 1986, s.192.

çıkarlarının optimizasyonu sağlamak için hareket etmektedirler. Bireyin bugünkü davranışlarını belirleyen temel öge geleceğe ait beklentileridir. Beklentilere cevap bulamayan insanlar sistematik bir hata yaptıklarını anlar ve davranışlarını buna uygun şekilde değiştirirler. Örneğin, bu yıl ki enflasyon oranı %5 olduğunda, halkın gelecek yıl ki enflasyon bekleme oranı %5 olacaktır. Gerçekte ise enflasyon oranı %10 olmuştur. Bu kez bir sonraki yıl beklenen enflasyon oranı %10 iken, gerçekleşen enflasyon oranı %15 oranında olacak ve bu böylece devam edip gidecektir. Ancak rasyonel beklentiler teorisine göre, insanlar bunu hemen fark ederek hatalarını tamir etmek için beklentilerini değiştireceklerdir. Çünkü teoriye göre, insanların sezgisi güçlüdür. İnsanlar sürekli olarak aynı hatayı tekrarlamazlar. Bireylerin akılcı bir beklentiye sahip olmaları içinse bilgi toplamaları ve bunları etkin bir şekilde kullanmaları gereklidir. Örneğin bireylerin rasyonel beklentilere sahip olduğu bir durumda para arzının artırılması işsizlik ve üretim üzerinde hiçbir etkide bulunmayacak yalnızca enflasyon hızlanacaktır. Dolayısıyla izlenen para politikasının fiyatlar genel seviyesine olumsuz etkiler yapacağını inanan fertler, gelecek enflasyon tehlikesine karşı kendi çıkarlarını koruyacak önlemlere başvuracaktır. Lucas ve Sargent'in "politika etkisizliği teoremi"ne göre, "tahmin edilebilir politikalar gerçek üretim ve işsizliği etkileyemez". Diğer bir deyişle ekonomik birimler bekleme oranlarını rasyonel olarak oluşturduklarında, iktisat politikalarının üretimi artırmaya veya işsizliği azaltmaya bir katkısı olmayacaktır. Çünkü ekonomi politikası sistematik olarak üretimi artırmak, işsizliği azaltmak çabalarını gösteriyorsa, ekonomik çevreler bu politikaları hemen tahmin edecek ve ücret ve fiyatlar ona göre ayarlanacaktır⁵⁴. Dolayısıyla her düzeyde enflasyonist açıkları gidermek ve ekonomide istikrarı sağlamak amacıyla para ve maliye politikalarının uygulama şansı kalmayacaktır

Sonuç olarak, Rasyonel Beklentiler Yaklaşımı geleneksel istikrar politikalarının bir etkisinin olmadığını ileri sürmektedirler. Onlara göre hiçbir makro iktisat politikası ekonominin izlemekte olduğu doğal süreci değiştiremeyecektir⁵⁵. Bu nedenle vergileri düşürmek, kamu harcamalarını artırmak, para arzını veya bütçe açığını değiştirmek gibi aktif makro iktisat politikalarının izlenmesine son verilmelidir⁵⁶. Rasyonel beklentiler teorisyenlerine göre, bu tür politikalar ekonomiyi daha büyük istikrarsızlıklara götürmektedir. Ekonomiye dışardan yapılan her müdahale istikrarsızlığı daha da artırmaktadır.

3-Finansal Liberalizasyon ve McKinnon-Shaw Yaklaşımı

Günümüz finansal liberalleşme politikalarının en önemli teorik temelini McKinnon-Shaw yaklaşımı oluşturmaktadır. Bu yaklaşım 1970'lerde oluşan ekonomik durgunluk ortamında Ronald McKinnon ve Bernard Shaw tarafından ileri sürülmüş ve onların bu görüşleri 1980'lerden itibaren uluslararası mali kuruluşlar ve sanayileşmiş bazı ülkeler tarafından benimsenerek aşama aşama hayata geçirilmiştir.

Uluslararası finansal işlemlerin önündeki engellerin kaldırılması uluslararası ticarete göre daha yeni bir durumdur. Engellerin ortadan kalkmasının, bir başka ifade ile uluslararası entegrasyon olgusunun ortaya çıkışının iki temel nedeninden söz edilebilir. Bunlar küreselleşme ve deregülasyondur. Birbirlerini de önemli oranda etkileyen bu iki gelişme son yıllarda uluslararası finansal gelişme trendinin yapısının oluşmasında belirleyici olmuştur. 1980 ve 1990'larda

⁵⁴ SAMUELSON-NORDHAUS, a.g.e., s.374.

⁵⁵ Robert LUCAS, "Tobin and Monetarism: A Review Article", Journal of Economic Literature, Vol.19., June 1981, s.559.

⁵⁶ SAVAŞ, Kalkınma Ekonomisi, s.222.

telekomünikasyon alanında meydana gelen hızlı gelişmeler finansal piyasalardaki hızlı değişimleri yakından etkilemiştir. Elektronik veri işleme ve telekomünikasyondaki hızlı ilerlemeler işlem ve bilgi maliyetlerini azaltmış, finansal kurumların maliyet yapılarını değiştirmiş ve arbitraj kolaylığı sağlamıştır. Teknolojik gelişmelerin ivme kazandırdığı küreselleşme ile birlikte ulusal hükümetlerin, global finansal ajanların davranışlarını kontrol etmelerini güçleştirmiştir⁵⁷.

Finansal liberalleşme süreci, ülkelerin artan oranda deregülasyon uygulamaları ile daha da hızlanmış, finansal şirketlerin hareket alanını genişletmiştir. Öte yandan genel liberalleşme politikaları da bu süreci hızlandırmış, piyasaların liberalleşmesinin büyümeyi hızlandıracağı görüşü yaygınlık kazanmıştır.

1970'li yıllardan itibaren geleneksel Keynezyen teorinin sermaye oluşumu için düşük faiz oranı politikaları önermesine alternatif olarak, finansal liberalizasyon ve faiz oranlarıyla ilgili yaklaşımlar çok farklı yönlerden ele alınmaya başlanmıştır. Bu dönemde Ronald McKinnon ve Edward Shaw⁵⁸ ekonomik büyüme ve kalkınma için finansal liberalizasyona gidilmesini ve pozitif faiz oranı uygulanması gerektiğini ileri sürmüşlerdir. Dolayısıyla 1980'lerde uygulamaya konulan finansal liberalleşmenin temelini "McKinnon-Shaw Hipotezi" oluşturmaktadır. Finansal liberalleşmeyle dışa açılma, tasarrufları artırma ve kaynak dağılımını iyileştirme yoluyla, hem makroekonomik istikrar hem de ekonomik kalkınma üzerinde olumlu etkiler yaratacağı ileri sürülmüştür⁵⁹.

McKinnon ve Shaw finansal sınırlandırmaların, tasarrufları teşvik etmediğini ve kaynak dağılımını olumsuz etkilediğini ileri sürmüşlerdir. Finansal sistemin üzerindeki engellerin kaldırılmasıyla oluşacak daha liberal finansal sistemlerin başarılı büyüme stratejisinin önemli bir ayağı olarak düşünülmüştür⁶⁰.

McKinnon-Shaw hipotezi daha yüksek faiz oranlarının tasarruf arz ve talebini eşitleyeceğini ve hızlı ekonomik büyüme için gerekli tasarruf düzeyini sağlayacağını ortaya koymaktadır. Yazarlara göre, düşük faiz oranları sermaye kaçışlarına neden olmakta ve yurtiçi yatırımlar için gerekli tasarrufun azalmasına yol açmaktadır. Eğer faiz oranları libere edildiği takdirde, yatırımlar kendi kendini finanse eden düşük getirili yatırımlardan daha iyi enformasyona sahip olan finansal sektörün aracılık ettiği üretkenliği yüksek yatırımlara kayacaktır. McKinnon ve Shaw'a göre, denge faiz oranının altında bastırılmış faiz oranında, faiz oranları nominal ve reel koşullarda düşük olduğu için gelişmekte olan ülkelerde sermaye yoğunluğu yüksek verimli olmayan bazı yatırımların yapılmasına neden olacaktır. McKinnon-Shaw'a göre, faiz oranlarının düşüklüğü ticari bankaların aşırı derecede serbestleşmesine ve finansal kurumların mantar gibi çoğalmasına neden olmaktadır. Yazarlara göre, finansal piyasaların gelişmesine faiz oranlarının liberalizasyonu eşlik ettiği takdirde, bunu vadelerin uzamasının ve finansal araçlar ve finansal kurumların çeşitlenmesinin eşlik edeceğini vurgulamaktadırlar⁶¹.

Geleneksel büyüme teorilerinde reel ankeslerle fiziksel malların birbirlerini ikame ettikleri varsayılmaktadır. Bir diğer deyişle ekonomide, elde para tutmanın getirisi arttığında, özel kişilerin portföylerinde tuttukları fiziksel sermaye birikimi o kadar az olmaktadır. Oysa McKinnon'a göre,

⁵⁷ Turan YAY, Gülsün YAY, Ensar YILMAZ, Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler, İTO Yayını No:2001-47, İstanbul, 2001, s.85.

⁵⁸ Bkz. Ronald MCKINNON, "Money and Capital in Economic Development, The Brookings, Washington 1973.; Edward SHAW, Financial Deeping in Economic Development, Oxford University Press, New York, 1973.

⁵⁹ DPT, Borçlanma, İç ve Dış Borç Yönetimi, 8.BYKP ÖİK Raporu, Ankara, 2001, s.47.

⁶⁰ YAY-YAY-YILMAZ, a.g.e., s.85.

⁶¹ İker PARASIZ, Türkiye Ekonomisi:1923'den Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1.Baskı, Bursa, 1998, s.249.

gelişmekte olan ülkelerde reel ankes miktarıyla fiziksel sermaye birbirini ikame etmemekte, tam tersi birbirini tamamlamaktadır⁶².

1980'lerde finansal liberalleşme sürecinin "Washington Consensus"u diye bilinen süreçle hız kazanmıştır. ABD hazinesi, çok uluslu şirketler ve Wall Street üçlüsünün temsil ettiği ABD kaynaklı finansal sermaye, İngiltere'nin de desteği ile finansal liberalleşmeyi uygulamaya koymuşlardır⁶³. Sonuçta Smith'le başlayan, Friedman'la devam eden McKinnon-Shaw'la son şeklini alan liberalleşme politikaları, 1980'li yılların başından itibaren dünya üzerinde hiçbir engelle karşılaşmadan hareket etme imkanına kavuşmuştur.

Finansal liberalleşme süreciyle birlikte gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde finansal sektörler hızla büyümüş ve uluslar arası nitelikler ön plana çıkmıştır. İletişim ve bilgisayar teknolojilerindeki gelişimin sağladığı olanakların da kullanılmasıyla, finans piyasaları teknik açıdan birbirine bağlanmış, yüksek enformasyon-düşük işlem maliyeti, uluslararası uluslar arası finansal işlem hacminin olağan üstü artışına imkan vermiş ve sonuçta dünya ölçeğinde finans piyasaları bütünleşmiştir⁶⁴.

II-Ekonomik İstikrar Kavramı ve Türleri

A-İstikrar Kavramı ve Tanımı

İstikrar kelime olarak "yerleşme, karar bulma, bir yerde sabit olma, tamamıyla ortaya çıkıp belli olma" şeklinde tarif edilmektedir. Ekonomik istikrarın kelime anlamı ise, "denge, kararlılık, önceki durumunu muhafaza etme" şeklinde açıklanmaktadır. Buradaki "denge" kavramı, dengeye yeniden dönüş eğilimi, dengesizliklerin bulunmaması (statik denge), dengenin devam ederek ekonominin büyümesi (dinamik denge) ve konjonktürel dalgalanmaların hafifletilmesi şeklinde geniş bir çerçevede düşünmek gerekmektedir⁶⁵. Buna göre, günümüzde, fiyatlar genel düzeyinde istikrarın sağlanması, istihdam ve üretim düzeyinde istikrarın sağlanması, ödemeler dengesi istikrarının sağlanması ve gelir ve servet dağılımının düzenlenmesi koşulları devletlerin başlıca ekonomik amaçlarıdır⁶⁶. Bu amaçlara verilen anlam ve önem gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler bakımından öncelik sıralamasında ortaya çıkmaktadır. Gelişmiş ülkelerde üretim ve istihdam düzeyindeki istikrarsızlıkların temel kaynağı olarak, yurtiçi yatırım miktarındaki değişiklikler gösterilmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise, tarımsal üretime bağlı dalgalanmalar, uluslararası ticarete bağlı olarak meydana gelen değişiklikler ve kamu maliyesi ve finansal yapıdaki bozukluklar önemli istikrarsızlık kaynaklarıdır.

Bir ekonomide arz-talep, yatırım-tasarruf ve ihracat-ithalat gibi eşitliklerin dengede olmadığı durumda istikrarsızlıktan söz edilebilir. Söz konusu dengesizlik, belirli bir süreç içinde dinamik ekonominin kendi güçleri tarafından düzelen kısa dönemli bir dengesizlik değildir. Bu tür geçici ve kendiliğinden çözümlenen eşitsizlikler istikrarlı denge kavramı içinde değerlendirilmektedir. Dengesizliğin, ekonomik hayatın akışı, tekrar yön değiştirdikten sonra kendiliğinden eski yörüngesine dönmeyen bir nitelikte olması durumunda istikrarsızlık söz konusu olmaktadır⁶⁷.

⁶² PARASIZ, Türkiye Ekonomisi:1923'den Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları, s.249.

⁶³ KAZGAN, Küreselleşme ve Ulus Devlet, s.33.

⁶⁴ DPT, Borçlanma ve İç ve Dış Borç Yönetimi, s.47.

⁶⁵ EKER-ALTAY-SAKAL, a.g.e., s.82.

⁶⁶ Vural SAVAŞ, Politik İktisat, Beta Yayınları, İstanbul, 1986, s.38.

⁶⁷ Ak Ansiklopedisi,Cilt: 1, Sermet Matbaası, İstanbul, 1973, s.205-206.

Ekonomi literatüründe istikrarsızlık daha özel bir anlam ve içerik kazanmıştır. Ekonomik istikrarsızlığın tanımı, mal ve para piyasalarındaki dengesizliğin neden olduğu ekonomik ve sosyal sorunlara göre yapılmaktadır. Buna göre ekonomik istikrarsızlık fiyatlar genel düzeyinde ve/veya işsizlik düzeyinde meydana gelen artışlar olarak tanımlanır. Enflasyon ve işsizlik şeklinde kendini gösteren ekonomik istikrarsızlığa neden olan mal ve para piyasalarındaki dengesizlik özellikle 1970'li yıllardan itibaren açık ekonomi kapsamında ele alınmaya başlanmıştır⁶⁸.

Günümüzde ekonomik istikrarsızlık sadece fiyatlar genel düzeyinde görülen iniş-çıkışlar (enflasyon ve deflasyon) bağlı olarak değil, aynı zamanda büyüme oranlarında, istihdam hacmi ve verimlilikteki dalgalanmalar biçiminde de ortaya çıkmaktadır⁶⁹.

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler açısından ortaya çıkan istikrarsızlıklar farklılıklar göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde ortaya çıkan istikrarsızlık genellikle konjonktürel⁷⁰ (refah, daralma, çöküntü ve canlanma) dalgalanmalara bağlı olarak ortaya çıkarken, gelişmekte olan ülkelerde istikrarsızlığın kaynağını genellikle yapısal nedenler (ekonomik faaliyetin fiziksel koşulları, teknik, kurumsal ve hukuki altyapı eksikliği) oluşturmaktadır⁷¹. Konjonktürel istikrarsızlık geçici ve yön değiştirebilir olmasına rağmen, yapısal istikrarsızlık daha uzun süreli olabilmektedir⁷².

B-İstikrar Türleri

İstikrarlı bir ekonomik yapının oluşturulması için uygulanacak iktisat politikası hedefleri genel olarak iç ve dış ekonomik istikrarın sağlanmasını amaçlamaktadır. İç istikrar fiyat istikrarı ile tam istihdamın birlikte gerçekleştiği durumdur. Dış istikrar ise ödemeler dengesi bilançosunun denkliği anlamına gelmektedir.

1-İç İstikrar

İç istikrar ekonominin iç dengesinin sağlanmasıdır. Ekonominin iç dengesi fiyat istikrarı ve tam istihdamın sağlanmasıyla mümkün olmaktadır.

a-Fiyat İstikrarı

Günümüz devletlerinin en önemli sorunu dengeli bir fiyat düzeyinin sağlanması ve korunmasıdır. Fiyat istikrarının korunması denilince, bir ekonomide genel fiyat düzeyinde meydana gelen sürekli dalgalanmaların önlenmesi anlaşılmaktadır. Ekonominin genel fiyat düzeyinde ortaya çıkan iki tür dalgalanma vardır. Fiyatlar genel düzeyi ya sürekli yükselir (enflasyon) ya da sürekli düşer (deflasyon). İşte fiyat istikrarı ekonomideki enflasyonist ve deflasyonist eğilimlerin giderilmesine yönelik uygulanan politikalardır. Ancak günümüz ekonomilerinde daha çok fiyatlar genel düzeyinde yükselme şeklinde istikrarsızlık görülmektedir. Fiyatlar genel düzeyinde aşağıya doğru hareketler bugün genellikle teorik anlamda tartışılmaktadır⁷³. Fiyatlar genel düzeyindeki

⁶⁸ A.Kemal ÇELEBİ, Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal-Yapısal Nedenleri ve İstikrar Politikaları, Emek Matbaacılık, Manisa, 1998, s.3.

⁶⁹ ÖLMEZOĞULLARI, a.g.e., s.12.

⁷⁰ Cafer UNAY, Ekonomik Konjonktür (Analiz-Teori-Tahmin), U.Ü. Yayınları, Bursa, 1982, s.9.

⁷¹ ÇELEBİ, a.g.e., s.6.

⁷² Naci B. MUTER, Türkiye Ekonomisinde Mali Yapı, Anadolu Matbaacılık, Manisa, 1989, s.6.

⁷³ Beyhan ATAÇ, Maliye Politikası, Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları, Anadolu Üniversitesi E.S.B.A.Çalışmaları Vakfı Yayınları; No:86, Eskişehir, 1990, s.29.

yükselmenin etkileri bütün ekonomik birimleri olumsuz yönde etkilediğinden, günümüz iktisat politikası uygulamalarının en önemli işlevi fiyat istikrarını sağlamaktır.

Enflasyon iki teori ile açıklanmaktadır. Bunlardan birincisi, paranın miktar teorisine göre enflasyonu açıklamaktadır. Bu görüşü göre, paranın miktarındaki bir artış enflasyonist gelişmenin nedeni ve karakteristiği olarak görülmektedir. Bu teoriye göre, eğer para arzı artarsa, fiyatlar genel düzeyi yükselir ve bunun sonucu enflasyon olarak ortaya çıkar. Görüldüğü gibi bu teoride enflasyon para arzındaki bir artışın sonucu meydana geldiği kabul edilmektedir⁷⁴. İkinci teoriye göre ise, gelir veya gelir-harcama teorisi denilen ve K. Wicksell ile J.M. Keynes'in kabul ettikleri fiyatlar genel seviyesinin oluşumunda esas rolü toplam harcamalara veya efektif talebe veren, para miktarını ikinci plana atan yaklaşımdır. Bu yaklaşıma göre, para arzını ve paranın dolanım hızını toplam gelir ve harcamaların akışı belirlemektedir. Ancak toplam gelir ve harcamalar para arzında ve paranın dolanım hızında bir artışla desteklendiği takdirde, para arzı enflasyonun önemli bir nedeni haline gelmektedir⁷⁵.

Günümüzde enflasyon gelişmekte olan ülkelerde en önemli iç istikrarsızlık kaynağıdır. 1973 petrol şokuyla birlikte hemen hemen her ülke ciddi bir fiyat artış sorunuyla karşı karşıya kalmıştır. Bu durum özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından sürekli ve ciddi bir sorun meydana getirmiştir. Gelişmekte olan ülkelerde enflasyonun en önemli kaynağı bütçe açıkları ve bu açıkların finansman biçimlerinde yatmaktadır. Bütçe açıklarının da önemli yapısal nedenleri vardır. Yüksek harcama baskısı, düşük özel tasarruf düzeyi, vergi gelirlerinin düşüklüğü ve kayıt dışı ekonominin büyüklüğüdür.

Gelişmekte olan ülkelerde iç istikrarsızlık, dış şokların etkisiyle ortaya çıkan enflasyonun yanısıra, nisbi fiyatların ekonomik rasyonaliteden uzak bir biçimde değişmesiyle de ortaya çıkmaktadır. Nisbi fiyatlardaki normal dalgalanmaların bir kısmı kamunun, enflasyonu kontrol etmek amacıyla kamu malları, ulaşım, stratejik mallar veya döviz gerektiren mallar ve kredi fiyatlarında yaptığı ani fiyat artışlarından kaynaklanmaktadır. Bu ayarlamalar kısmi olduğundan kredi faizleri dahil bir çok malın fiyatı denge değerinden sapmaktadır⁷⁶.

Enflasyonu kaynağına göre dört grupta toplamak mümkündür. Bunlar; maliyet enflasyonu, talep enflasyonu, enflasyon beklentisi ve yapısal enflasyondur. Maliyet enflasyonu, devalüasyon, verimlilikten daha yüksek oranda artan ücret artışları, kamu mal ve hizmetlerinin fiyatlarında meydana gelen artışlar, tarımsal ürün fiyatlarındaki dalgalanmalar ve faiz oranlarındaki artışlardan kaynaklanmaktadır. Talep enflasyonu, toplam üretimin toplam talebi karşılayacak düzeyde üretimde bulunmamasından, kamu ve özel kesim açıklarından ve cari işlemler açısından kaynaklanmaktadır. Yapısal enflasyon ise, nüfus yapısı göç hareketleri ve kentleşme ve sektörel ücret farklılıklarından oluşmaktadır⁷⁷. Bununla birlikte, günümüzde enflasyona neden olan en önemli gelişmelerden bir tanesi de enflasyon beklentisidir. Enflasyon beklentisi, iç ve dış şoklar, spekülasyon hareketleri, güvensizlik, belirsizlik ve ekonomideki dengesizliklerden kaynaklanmaktadır. Günümüz dışı açık ekonomileri genellikle dış ekonomik gelişmelere çok fazla duyarlı hale gelmişlerdir. Liberalizasyon süreciyle birlikte artan uluslararası ekonomik entegrasyon önemli bir istikrarsızlık kaynağı olan enflasyonun tüm ekonomilere bulaşmasına neden olmaktadır.

⁷⁴ ARASIL, a.g.e., s.17.

⁷⁵ Talat GÜLLAP, Enflasyon Olayı, Erzurum, 1979, s.23.

⁷⁶ Sudi APAK, Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993, s.18.

⁷⁷ Hüsnü ERKAN, Kronik Enflasyon Ekonomiye ve İstihdama Etkileri, TİSK-Konrad Adenauer Vakfı Yayını, İstanbul, 1997, s.41

b-Tam İstihdam

Tam istihdam kavramı ile, geniş anlamda bir ekonomide mevcut tüm üretim faktörlerinin tam olarak kullanılması ifade edilmektedir. Ancak teori ve uygulamada, tam istihdam, üretim faktörlerinden emek üzerinden tanımlanmakta ve emek gücünün tam olarak kullanıldığı bir ekonominin tam istihdamda olduğu kabul edilmektedir. Belirtilmesi gereken bir konu kaynakların tam olarak kullanılması ifade edilirken, tüm üretim faktörlerinin veya emeğin tamamının kullanıldığının anlaşılması gerekir. Dinamik bir ekonomide kaynaklar (emek de dahil) yüzde yüz istihdam edilememektedir. Buna göre, ekonomistler tam istihdamı hem arızı, hem de yapısal unsurları göz önünde tutarak, işsizlik oranının normal olduğu bir istihdam düzeyi olarak tanımlamaktadırlar. Günümüzde emek gücünün %94-95 oranında istihdam ediliyor olduğu bir ekonomide tam istihdamın gerçekleştiği savunulmaktadır. Görülmektedir ki, ekonomistler, dinamik bir değişim ekonomisinde, belli bir zamanda, normal bir işsizlik oranının mevcut olacağı düşüncesini benimsemekte ve bu işsizlik oranının hem arızı hem de yapısal faktörlerden kaynaklandığını belirtmektedirler⁷⁸.

Genellikle ekonomilerde tam istidam bir amaç olmakla birlikte, bu düzeyde bir tam çalışma seviyesine hiçbir zaman ulaşamamaktadır. Genel olarak ekonomiler eksik istihdam durumunda bulunmaktadır. Emek faktörünün tam olarak kullanılmaması eksik istihdam olarak kabul edilmektedir. Bir ekonomide eksik istihdam, kronik ve konjonktürel olmak üzere iki nedenden kaynaklanmaktadır. Kronik veya yapısal eksik istihdam (işsizlik) talep yetersizliği yanında fiziki çalışma imkanlarının yetersiz olmasından kaynaklanmaktadır. Diğer bir ifade ile, bu tür eksik istihdamın olduğu ülkelerde fazla emek üretim sürecine sokulmak istense bile, sermaye birikiminin yetersizliği nedeniyle yetersiz bir şekilde çalıştırılmamaktadır. Buna rağmen ekonomide fazla işgücü istihdam edildiği takdirde tam istihdam söz konusu olmayacak, eksik istihdam durumu devam edecektir⁷⁹. Talep yetersizliği durumunda ise, müteşebbisler mevcut talebe uyum sağlamak için talep edildiği kadar mal üreteceklerdir. Üretim hacminin daralmasıyla birlikte bir kısım işgücü işten çıkarılacaktır. Talep yetersizliğinin yanısıra günümüz gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde teknolojik gelişmelere ve dış şoklara bağlı olarak da eksik istihdam sorunu yaşanmaktadır.

İstihdam düzeyinin yükseltilmesi, ya emek piyasasında arz ve talebin uyumunun sağlanmasıyla veya toplam talebin artırılmasıyla mümkün olmuştur. Toplam talebin üretim potansiyelini aşması halinde enflasyonist baskı doğacağından, ikinci yol tehlikeli sayılmaktadır. Buna göre, tam istihdam amacı ile fiyat istikrarı amacı genel olarak çatışma göstermekte, üretim gücünün yeterli olduğu ender durumlarda ise fiyat istikrarı kısmen sağlanabilmektedir⁸⁰.

Günümüz liberal piyasa ekonomisinin tam istihdamı kendiliğinden sağlayacak durumda olmadığına anlaşılması ile devlete, bütçe açığı ve emisyon mekanizması ile de olsa cari ve yatırım harcamalarını artırarak ekonomiyi eksik istihdamdan kurtarma ve tam istihdama ulaşma görevi verilmiştir. Ancak, daha fazla tüketim veya daha çok dinlenmenin kısaca daha yüksek bir hayat standardına ulaşmanın amacı olarak tam istihdam düşünülmektedir⁸¹. Tam istihdam amacı tek taraflı olarak kullanıldığı takdirde istikrar politikaları açısından önemli bir açmazla karşı karşıya

⁷⁸ ATAÇ, a.g.e., s.30.

⁷⁹ Halit ÇOLOĞLU, Stagflasyon, Ankara, 1983, s.204.

⁸⁰ UNAY, a.g.e, s.45.

⁸¹ Sabri ÜLGENER, Millî Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme, Der Yayınevi, İstanbul, 1976, s.135.

kalınmaktadır. Ekonomideki enflasyonist ve deflasyonist eğilimlerle mücadele etmek, tam çalışmayı gerçekleştirmek anlamına gelmektedir⁸². Önemli olan tam istihdamın sağlanması ve korunmasıdır.

Enflasyonla tam istihdam arasında ters yönlü ilişkinin varlığı "Philips Eğrisi" ile açıklanmaktadır. Ancak 1970'li yıllardan sonra gerek gelişmiş gerekse gelişmekte olan ülkelerde enflasyon ve işsizliğin bir arada görülmesi (stagflasyon), enflasyon ile işsizlik arasındaki ilişkiyi açıklamada Philips eğrisinin yetersiz kalmasına neden olmuştur. Günümüz dışı açık, tam liberalizasyonun sağlandığı bir ekonomik ortamda enflasyonu veya işsizliği sadece belirli kalıplarda açıklamak mümkün değildir. Çünkü enflasyon ve işsizliğin gelir dağılımında meydana getirdiği olumsuzluklar ekonomik olduğu kadar sosyal bir sorun olarak da karşımıza çıkmaktadır. Dolayısıyla her iki sorun da ihmal edilemeyecek kadar büyük öneme sahiptir⁸³.

2-Dış İstikrar

Gelişmekte olan ülkelerde talepteki dalgalanmalar nedeniyle ihracat miktarında meydana gelen değişiklikler istikrarsızlık yaratan önemli bir dış kaynak olarak kabul edilmektedir. Bu durum, özellikle, milli gelirin büyük bir bölümünü az sayıdaki hammadde ihracı ile sağlayan ülkeler için söz konusu olmaktadır. Ancak, diğer gelişmekte olan ülkelerde de, ihracat mallarına olan dış talepteki dalgalanmalar, istikrarsızlık yaratan iç kaynakların güçlenmesine yol açmak suretiyle, bu ülkelerdeki ekonomik dalgalanmaların nedeni olabilmektedir. Gerçekten, ülkenin tarımsal ürünlerine olan dış talebin arttığı bir durumda, bir taraftan ihracat gelirleri arttığı için bu mallara olan talep yükselmekte, diğer taraftan ise, iç talep için arz edilen miktar, hem ihracat miktarı arttığı hem de üretimi kısa dönemde artırmak mümkün olmadığı için, azalmaktadır. Bu, ülke içi fiyatlardaki artış eğiliminin güçlenmesi anlamındadır. İhracat mallarına olan dış talebin azalması durumunda ise, dış kredi olanaklarının ve döviz rezervlerinin yetersiz olduğu gelişmekte olan bir ekonomide ithalat kapasitesi azalabilmektedir. İthalat kapasitesindeki bu azalma ise, temel ara malları ithalatının sınırlandırılmasına neden olarak, üretim ve istihdam hacmi üzerinde olumsuz etkiler meydana getirebilmektedir. Diğer taraftan gelişmiş ülkelerdeki ekonomik dalgalanmalar sonucu oluşan uluslararası ticaret hacmindeki değişiklikler de gelişmekte olan ülkelerde istikrarsızlığa neden olmaktadır. İthal ve ihracat mallarının dış fiyatları ve talebi yurtiçi üretim ve istihdam hacmi üzerinde olumsuz etkiler meydana getirebilmektedir⁸⁴. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde iç açığın önemli bir istikrarsızlık kaynağı olmasına rağmen, ekonomik istikrarsızlıkların ortaya çıkmasında dışsal açığın (ödemeler dengesizliği) çok daha önemli bir role sahip olduğu görülmektedir⁸⁵. Kalkınma açısından ithalata olan bağımlılık, gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan istikrarsızlığın temel nedenini oluşturmaktadır⁸⁶.

Günümüzde ise, liberalizasyonla birlikte artan sermaye hareketleri, gelişmekte olan ülkelere yapısal sorunların da etkisiyle önemli bir dışsal faktör olarak ekonomik istikrarsızlığa neden olmaktadır. Kontrolsüz ve zamansız olarak dışı açılan gelişmekte olan ülkelerin günümüzde en önemli

⁸² İsmail TÜRK, Maliye Politikası, Sevinç Yayınevi Yedinci Baskı, Ankara, 1988, s.19.

⁸³ ARASIL, a.g.e., s.14.

⁸⁴ Beyhan ATAÇ, İzzettin ÖNDER, Salih TURHAN, Maliye Politikası, Ed. Engin ATAÇ, 6. Baskı, AÜ, AÖF Yayınları No: 475, Eskişehir, 2000, s.169.

⁸⁵ Bert G. HICKMAN, "International Transmission of Economic Fluctuations and Inflation", International Aspects of Stabilization Policies, (Ed. A. Ando-R. Herring-R. Marston), Proceedings of Conference Held at Williamstown, Massachusetts, 1974, s.206.

⁸⁶ Jere R. BEHRMAN, "International Transmission of Economic Fluctuations and Inflation", International Aspects of Stabilization Policies, (Ed.) A. Ando-R. Herring-R. Marston, Proceedings of Conference Held at Williamstown, Massachusetts, 1974, s.426-433.

istikrarsızlık kaynağı sermaye hareketlerinin artmasıyla oluşan finansal krizlerdir. İç ekonomik yapının zayıf olmasıyla birleşen bu olgu istikrarsızlığın daha büyük boyutlu olmasına neden olmaktadır.

Liberalleşme politikalarıyla birlikte ülkeler, geleneksel istikrarsızlıklardan farklı bir kriz ortamına girmektedirler. Liberalleşme politikaları teorik düzeyde bile gelişmekte olan ülkelerin yapısına uymamasına rağmen, liberalleşme politikalarının zamanlama hatası ve ulusal politikalar ile temelde tutarsızlıkların ortaya çıkması krizlerin daha yıkıcı olmasına yol açmaktadır⁸⁷.

Liberalizasyon politikalarıyla birlikte kısa vadeli yabancı sermaye akışıyla krize giren gelişmekte olan ülkeler, gelen sermayenin verimli kullanımı için gerekli ortamı ve kuralları üretememeleri ve gerekli yapısal reformları tamamlayamamaları krizleri sürekli hale getirmektedir⁸⁸. Dolayısıyla günümüzde, özellikle gelişmekte olan ülkeleri istikrarsızlığa sürükleyen en önemli dışsal faktör liberalizasyon politikaları sonucu büyük boyutlara ulaşan kısa vadeli sermaye hareketleridir.

III-Liberalizasyon Sürecinde İstikrarsızlık Nedenleri

Liberalizasyon süreciyle birlikte, özellikle gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan istikrarsızlıklar daha çok dışsal faktörlerden kaynaklanmaktadır. Ekonomik istikrar sağlanmadan ve yapısal sorunlar çözülmeden uygulamaya konulan ticari ve finansal liberalizasyon politikaları istikrarsızlığın boyutlarının daha da büyümesine neden olmaktadır.

A-Dışsal Nedenler

Liberalleşme sürecinde ortaya çıkan istikrarsızlıkların başlangıç noktasını dışsal etkenler oluşturmaktadır. Küreselleşme olgusu, ticari ve finansal liberalleşme, uluslararası kayıtdışılık, vergi cennetleri ve türev piyasaların varlığı, istikrarsızlığa yol açan temel nedenler olarak dikkati çekmektedir.

1-Küreselleşme Olgusu

1970'lerin ortalarında liberalizasyon politikalarıyla başlayan küreselleşme 1990'lı yılların başında adına "Washington Uzlaşması" denilen bir süreçle hız kazanmıştır. Buna göre, küresel model üç temel unsura dayanmaktadır. Bunlar; serbest piyasa ekonomisinin tesis edilmesi, küresel birleşmelerin teşvik edilmesi ve makroekonomik istikrarın sağlanmasıdır. Washington uzlaşmasına göre, ekonomik büyüme, kamusal bütçe disiplini, düşük enflasyon gibi hedeflere, serbest piyasa ekonomisinin uygulanması ve serbest ticaretle ulaşılabilir⁸⁹. Dolayısıyla küreselleşmenin temelinde serbest piyasa uygulamaları vardır. Bu da küreselleşmeyi liberalizm ile ayrılmaz bir yakınlık içine sokmaktadır⁹⁰.

Küreselleşmenin itici gücü ve aslında sonucu teknik ve teknolojiye düğümlü iken, önce politik küreselleşme ortaya çıkmıştır. Piyasa ekonomisinin dünya genelinde yaygınlaşması küreselleşmeyi

⁸⁷Mohsin S. KHAN, R. ZAHLER, "Trade and Financial Liberalization Given External Shock and Inconsistent Domestic Policies", IMF Staff Paper, Vol.32, No.1, March 1985, s.22-57.

⁸⁸Ziya ÖNİŞ, "Reflection on the External Debt Problem of Developing Countries and IMF Conditionality", Bosphorus University Research Paper 85-07, İstanbul, Ağustos 1985, s.7-8.

⁸⁹Paul KRUGMAN, Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü, Çev.Neşenur DOMANIÇ, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2001, s.43.

⁹⁰Sungur SAVRAN, "Ulusal Sermayeler Kısılcında Globalizm", İktisat Dergisi, No.350, Temmuz 1994, s.60.

daha kolay hale getirmiştir. Politik küreselleşme daha çok uluslararası ekonomik kuruluşlarda kural koyan ve denetleyen özelliğiyle dikkati çekmektedir. Ancak, küreselleşme ile birlikte, devletin teorik anlamda değişen rolüne rağmen, devletler ekonomik olarak küçülmemişlerdir. 1960 yılında kamu harcamalarının milli gelire oranı %25 iken, günümüzde bu oran %45'e yükselmiştir. Bu harcamaların da 1/4'ü transfer ve sübvansiyon harcamalarından oluşmaktadır⁹¹.

Küreselleşme sadece mal ve hizmetlerin serbest dolaşımını kapsamamaktadır. Bunun yanında sermayenin, faizin, dövizin, hisse senetlerinin ve buna benzer bütün ekonomik enstrümanların serbest dolaşımını içermektedir. Dolayısıyla, küreselleşmenin ekonomiler üzerindeki etkisi mal ve hizmet ticareti ile sınırlı kalmamakta çok daha büyük etkilere sahip olmaktadır.

Küreselleşme sürecinin iki bileşeni bulunmaktadır. Birincisi, sermaye birikimi ile ilgilidir. II. Dünya Savaşı sonrası dönemde ABD'nin biriken sermayesine yeni yatırım alanları araması, gelecekte ticaretin Amerikan istihdamının daha iyileşmesine hizmet edeceğine inanması, yeni dünya düzeninin kendi iş prensipleri ile kurulabileceğini düşünmesi ve hiçbir ayrıcalık istemeden daha büyük pazarlar arayışına girmesi uluslar arası ticaret ve yatırımların artmasına yol açmıştır. Küreselleşmenin ikinci bileşeni ise, teknolojik ilerlemedir. Bilgisayarların yaygınlaşması, haberleşme bilgi işlem teknolojilerinin hızlanması ve büyük oranda ucuzlamasıyla para, mal ve diğer faktörlerin akışkanlığı büyük bir hız kazanmıştır. Uluslararası finansal piyasaların globalleşmesi ödünç arayanlar ile yatırım yapmak isteyenler açısından zengin bir alternatifte kavuşmuştur. Küreselleşme ile uluslararası ticaret ulusal ticarete göre önemini artırmış, ulusal piyasalardaki yatırımlara göre, uluslararası para, hisse senedi, tahvil ve gayrimenkul yatırımlarının da önemi artmıştır⁹². Dolayısıyla küreselleşme ile birlikte uluslararası yatırım ve yatırımcılar, ulusal yatırım ve yatırımcılara göre daha önemli hale gelmiştir.

Küreselleşme ile birlikte gelişmekte olan ülkeler, dış ekonomik istikrarsızlıklara tamamen açık hale gelmiştir. Sosyal devlet ilkesi küreselleşme ile birlikte korunamamakta ve küreselleşme ile birlikte ulus-devletler önemli vergi kayıplarına uğramaktadır. Diğer taraftan küreselleşme kuzey grubu ülkeleri lehine gelir dağılımını bozarak 3. Dünya ülkeleri için marjinalleşme sonucunu ortaya çıkarmaktadır⁹³. Küreselleşme ile birlikte gelişmekte olan ülkelerle yoksul ülkeler dünya gelirinden daha az pay alır duruma gelmişlerdir. Küreselleşmenin nimetlerinden daha çok gelişmiş ülkeler faydalanmaktadır.

2-Uluslararası Kara Para Olgusu

Küreselleşmenin getirdiği en önemli sorunlardan birisi kara para ve kara paranın aklanması sorunudur. Özellikle uyuşturucu ve silah kaçakçılığında elde edilen kazançların aklanması finansal sistem için büyük sorunlar oluşturmaktadır. Küreselleşen ve liberalize olan piyasalarda mal ticaretini kolaylaştırmak için bürokratik işlemleri azaltmaya yönelik işlemler kara paranın elde edildiği suçların artmasına neden olmaktadır. Küreselleşme ile birlikte dünya mali sistemlerinin entegrasyonu kara para aklamayı uluslararası bir olgu haline getirmiştir. Organize suç örgütleri ve sistemin açıklarını iyi bilen kişiler, açık sınırlardan, özelleştirmeden, serbest ticaret bölgelerinden, sınır güvenliğini sağlayamayan devletlerden, off-shore (kıyı) bankacılık hizmetlerinden, elektronik mali transferlerden, akıllı kartlardan, siber bankacılıktan ve vergi cennetlerinden faydalanarak her gün milyonlarca dolarlık kara

⁹¹MORTAN, a.g.e., s.12-13.

⁹²Muhammet AKDIŞ, Global Finansal Sistem Finansal Krizler ve Türkiye, Beta Yayınları, İstanbul, 2000, s.27-28.

⁹³MORTAN, a.g.e., s.12-13.

parayı aklayabilmektedirler⁹⁴. Mali sisteme dahil olma çabaları için yapılan aklama işlemleri sırasında mali sistemlerde istikrarsız bir durum meydana getirebilmektedir.

OECD'nin Mali Eylem Görev Grubu (FATF-Group of Seven Financial Action Task Force on Money Laundering)'na göre, dünya bankacılık sisteminde her yıl yaklaşık 300 milyar dolar aklanmaktadır. IMF'in Uluslararası Mali İstatistikler Departmanı ise, dünyadaki toplam kara para miktarını, diğer bir anlatımla dünya kara parasını 700 milyar ile 1 trilyon dolar arasında değiştiğini bildirmektedir. Bu alanda yılda 80 ile 100 milyar dolar arası bir artış sözkonusudur. Yani her gün büyük miktarlara varan para dünyayı dolaşıp temizlenip aklanarak tekrar sahibinin cebine girmek için dolaşmaktadır. Dünyada dolaşım halinde olan kara paranın miktarı o kadar fazladır ki, günümüzde döviz işlemleri ticareti ve petrol ticaretinden sonra dünyanın üçünü büyük alternatif ekonomisi haline gelmiştir⁹⁵.

Sonuçta liberalizasyon politikalarıyla birlikte büyük boyutlara ulaşan kara paranın sisteme dahil olma çabaları, gelişmekte olan ülkelerin mali sistemlerine düzenleme ve denetleme sorunları nedeniyle kolayca girip çıkabilmektedir. Bu ülkelerdeki finansal sistemin zayıflığı krizlerin çıkmasının da en önemli dışsal nedenlerini oluşturmaktadır.

3-Off-Shore Bankacılık ve Vergi Cennetleri

Off-shore bankacılığı denilen olgu 1960'lı yıllardan itibaren, genellikle vergi cennetleri denilen yerlerde oluşmaya başlamıştır. Bu ülkeler sağladıkları vergi avantajları ve denetimsizlik ile fon yatırımları ve finansal hizmetler bakımından bir cazibe merkezi oluşturmaktadırlar. Vergi cennetlerinde gelir ve sermayeden vergi alınmamasının yanında, banka ticari sırların korunması, aktif bir banka sektörü altyapısı bulundurması, iyi bir iletişim ağı ve teknolojisine sahip olunması, istikrarlı politik ve ekonomik görüntü sergilemesi, yabancı sermayeye de lütufkar davranması gibi özelliklere de sahiptir. Offshore bankalar denilince akla genellikle küçük ada devletleri ile Bahreyn ve Lüksemburg gibi küçük ülkeler gelmektedir. Vergi cennetleri de yine büyük devletlerin yakınlarında bulunan küçük devletçikler veya ada devletçikleridir. Bunun yanında ABD gibi bazı büyük devletler de vergi cennetleri listesinde yer almaktadırlar. Dünyada 60'dan fazla vergi cennetinin bulunduğu ve bunların çoğunun büyük ve yüksek oranlı vergi uygulayan ülkelerin yakınında buldukları da bilinmektedir⁹⁶.

Vergi cennetleri olarak bilinen ülkelerde yerleşik kıyı bankalarında çok büyük miktarlarda fonlar tutulmaktadır. Citibank, Chase Manhattan, Swiss Bank and Trust Corporations, Schrodes, Midland, Barclays gibi dünyanın büyük ve saygın kuruluşlarının da bu merkezlerde şubeleri bulunmaktadır. 35 bin nüfuslu Cayman Adalarında 32 bin uluslararası ticaret şirketi, 550 banka, 900 uluslararası yatırım fonu, 400 sigorta şirketi vardır. Bahama Adalarındaki sigorta şirketi sayısı ise 3400'dür. Son belirlemelere göre yaklaşık 5 trilyon dolar civarında bir para bu merkezlerde tutulmaktadır. Bu tutarın büyüklüğünü vurgulayabilmek için dünyadaki bütün merkez bankaları rezervlerinin yaklaşık 1 trilyon dolar olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Federal Rezerv'in Ağustos 1998 raporuna göre, dolaşımdaki 443.6 milyar doların yaklaşık üçte ikisi de Off-shore merkezlerde

⁹⁴ Ayşe GÜNAY, Rövşen ŞAHBAZOV, "Küreselleşme Sürecinde Mali Suçlar ve Mali Suçları Önlemeye Yönelik Olarak Yapılan Çalışmalar", Vergi Sorunları Dergisi, Sayı:130, Temmuz 1999,s.134.

⁹⁵ Ergin ERGÜL, Karaparanın Aklanması ve Suçları, Adalet Yayınevi, Ankara,1998,s.31-32.

⁹⁶ Onur KIZILOL, "Vergi Cennetleri ve Avantajları", Yaklaşım Dergisi, Yıl:7, Sayı:75, Mart 1999, s.173.

tutulmaktadır⁹⁷. Görüldüğü gibi, Off-Shore bankalarda büyük miktarlarda fon bulundurulmakta, dünyada yapılan para transferlerinin yarısının bu merkezlerden yapıldığı tahmin edilmektedir.

Sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesi 1960'lı yıllardan itibaren üçüncü dünya seçkinleri tarafından off-shore'lardaki hesaplarda tutulan "kara para" ve "kirli para"nın** sisteme dönüşünü kolaylaştırıcı bir politika olarak da değerlendirilmektedir. Ekonomik krizlerin yaşanması bu tür yasadışı ticaretin büyümesiyle doğrudan ilişkilidir. Sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi yasadışı yollarla elde edilen büyük miktarlardaki paraların kolaylıkla temizlenmesine yardımcı olmaktadır. Bu paralar gelişmekte olan ülkelerin piyasaları liberalize edilerek sisteme kazandırılmakta ve kıyı bankalarına yatırılmış olan kirli ve kara para dış borç ödemelerinin finansmanında kullanılmaktadır. Sistemin işleyişi satışa sunulan kamu mallarının satın alınmasıyla olmaktadır. Kıyı bankasındaki paralar önce Interbank hesabına transfer edilmekte (liberalizasyon dolayısıyla paranın hesabı sorulmamaktadır) ve daha sonra yerel para birimine çevrilmekte veya döviz olarak hazineye yatırılarak özelleştirilen kamu malı satın alınmaktadır⁹⁸.

Diğer taraftan, 1980 sonrası finansal sistemin liberalleşmesiyle birlikte, artan finansal yenilikler piyasalarda, ürünlerde, hizmetlerde ve teknolojide de ortaya çıkmıştır. Günümüzde paranın ve diğer finansal araçların kullanıldığı 150'nin üzerinde finansal araç söz konusudur. Liberalizasyon süreciyle birlikte, "Hedge Fonlar" ve "Türev Piyasalar" finansal araç çeşitliliğini ve sermaye hacminin büyüklüğünü, sonuç olarak da spekülasyon riskini artıran en önemli faktörlerden biridir. 1988 yılında 1373 olan Hedge Fon sayısı 1997 yılında 5500 adede, parasal olarak da 42 milyar dolardan yaklaşık 300 milyar dolara yükselmiştir. Bu fonların da 3800 kadarı ABD'de yerleştiklerini beyan etmelerine rağmen, daha rahat hareket etme imkanına sahip oldukları Off-shore'larda tutuldukları tahmin edilmektedir⁹⁹.

Riziko üslenmeye hazır kısa vadeli spekülatif plasman aracı olan hedge fonlar, çoğu kez bir merkez bankasını sıkıştırarak milyarlarca doları hareket ettirerek büyük kazançlar sağlayabilmektedirler. 1992'de Soros İngiliz Sterlin'ine hücum ederek yaklaşık 1 milyar dolar kazanç sağlamıştır¹⁰⁰. Aynı şey 1997 Güneydoğu Asya krizinde de yaşanmıştır. Yapılan Amprik analizler bu krizde, doğrudan Soros'un fonlarının olmasa bile, en büyük 10 hedge fon grubunun etkili olduğunu göstermektedir¹⁰¹.

Paul KRUGMAN, küreselleşme ile kurulan yeni dünya düzeninde, liberalizasyonla birlikte "evrenin efendileri"nin hedge fonlar ve off-shore bankacılık sistemi olduğunu ileri sürmektedir. Yazara göre, ülkelerin kaderini belirleyen mali olaylarda bu unsurlar çok büyük rol oynamaktadır. Hedge fonlar spekülatif işlemlerle hem kazandıklarında hem de kaybettiklerinde ülkeler krize girmektedirler¹⁰². Döviz rezervleri yetersiz ve ekonomik yapıları zayıf olan gelişmekte olan ülkeler spekülatif saldırılar sonucu oluşan krizlerden büyük zarar görmektedirler. Bu ülkelerde yabancı sermaye ihtiyacı nedeniyle yüksek tutulan faiz oranları bu fonlar için önemli kazançlar sunmaktadır.

⁹⁷ Vito, TANZI, "Globalization and the Work of Fiscal Termites", Finance&Development, Vol.38, No.1, March 2001,s.3.

** Kara para, vergi dışı bırakılan paradır, kirli para ise, yasadışı ticaretten veya kriminal faaliyetlerden elde edilen paradır.

⁹⁸ Michel CHOSSUDOVSKY, Yoksulluğun Küreselleşmesi, Çev. Neşenur DOMANIÇ, Çivi Yazıları, İstanbul 1999, s.78.

⁹⁹ OECD, Financial Markets Trends/73, June-1999, s.28.

¹⁰⁰ İlyas Atilla İMRAHOR, Asya Krizi Finans Krizinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri, İTO Yayın No: 1998-47, İstanbul 1998, s.32.

¹⁰¹ Stephan J. BROWN, William N. GOETZMAN, James PARK Hedge Fonds and The Asian Currency Crises of 1997, Massachusetts,

NBER, Inc., 1998, s.13.

¹⁰² KRUGMAN, a.g.e.,s.130.

4-Finansal Liberalleşme ve Spekülasyon

Finansal liberalleşme uluslararası sermayenin önündeki engellerin tamamen kaldırılmasıdır. Ulusal paranın konvertible hale getirilmesi, banka kurmanın kolaylaşması, serbest faiz politikası, sermaye transferi serbestisi gibi konular liberalizasyonun önemli aşamalarıdır. Finansal liberalizasyon politikaları kurumsal altyapının sağlam ve etkin çalışmasını da gerektirir. Liberalizasyon politikalarıyla birlikte sağlam finansal altyapıya sahip birçok gelişmiş ülke bile belirli aralıklarla finansal krize girmişlerdir¹⁰³. Diğer yandan gelişmekte olan ülkeler için finansal liberalizasyonun uzun süreli yararları önemli tartışma konusudur. Liberalizasyon sürecinde bankacılık reformları kaçınılmaz olarak bankalara yeni riskler getirdiğinden yeterli önlemler alınmadığı takdirde bir finansal kriz tehlikesini artırmaktadır

Finansal liberalleşme, gelişmekte olan ülkelerde krizlerin ortaya çıkmasında ve yayılmasında önemli bir etkidir. Liberalleşme ekonomideki borcun büyümesine, belirsizliğin artmasına, yeni ve alışık olunmayan finansal araçların ortaya çıkmasına, yeni ve deneyimsiz kurumların piyasaya girmesine neden olmaktadır. Haberleşme ve bilgi işlem teknolojilerinin gelişmesiyle birlikte krizler daha hızlı yayılmakta ve "bulaşma etkisi" göstermektedir¹⁰⁴.

Finansal liberalleşmeyle birlikte oluşan uluslararası faiz oranlarındaki oynaklık ve bunun özel sermaye akımları üzerinde neden olduğu etki önemli bir istikrarsızlık faktörü oluşturmaktadır. Uluslararası faiz oranlarındaki dalgalanmalar yalnızca (doğrudan ya da dolaylı) yükselen piyasalar için borçlanma maliyetini etkilememekte aynı zamanda yükselen piyasalarda yatırımın görelî (marjda) çekiciliğini de değiştirmektedir. Amprik veriler uluslararası faiz oranlarındaki hareketlerin 1990'larda gelişmekte olan ülkelere giden özel sermaye akımlarının yarısı ile üçte ikisini açıklayabilmektedir. Uzun süreli bir perspektiften bakıldığında gelişmekte olan ülkelere giden net özel sermaye akımlarının oynaklığın temel nedeni olduğu ileri sürülmektedir. Örneğin, Latin Amerika ülkeleri net özel sermaye akımlarının 1981'de gidilen ülkenin (host country) GSYİH'sının %6'sından 1983-90 döneminde sifira inmiş, 1991'de yeniden %4'e, 1993-95 döneminde de daha da artarak %5-6'sına yükselmiştir. Benzer bir şekilde gelişen Asya ülkelerine yönelik sermaye hesabındaki net girişler 1984-88'den 1989-93'e kabaca (gidilen ülkenin GSYİH'sının payı olarak) ikiye katlanmıştır¹⁰⁵.

Finansal liberalleşme ülkelerin finansal sistemlerini tahrip edici etkisi büyük olmaktadır. Tam olarak sterilize edilmemiş sermaye akımları banka mevduatlarını şişirmekte ve bedeli düşük kredi kalitesi olmasına rağmen bankaların kredilerini artırmaya itmektedir. Bu durum, genişleme çöktüğünde ortaya çıkacak güçlüklerin tohumlarını ekmektedir. Güvenin yitirilmesinin bir sonucu olarak beklenmeyen bir biçimde sermaye çıkışları olduğunda banka mevduatlarının ani bir çekilişinin, banka varlıklarının zararına satışına zorlaması tehlikesini ortaya çıkarmaktadır. Kredi veren ülke faiz oranları bu ülkelerin kendisindeki ekonomik güçlerce belirlendiğinden yükselen piyasaların özel sermaye akımlarında karşılaştıkları oynaklığın bir kısmı onların kontrolü dışındadır¹⁰⁶.

Her gün dünya üzerinde spekülâtif nokta arayan kaynak miktarı 1.5 trilyon dolardır¹⁰⁷. Böyle bir miktar gün içinde bazen 5-7 kez işlem görebilmektedir. Böylesine büyük bir rakamı gün içinde

¹⁰³ Merih CELASUN, Dani RODRIK, *The Impact of Globalization on the Turkish Economy*, TCMB, Ankara 2002, s.55.

¹⁰⁴ Ali İhsan KARACAN, *Bankacılık ve Kriz*, Creative Yayıncılık, İstanbul 1997, s.62.

¹⁰⁵ Morris GOLDSTEIN, Philip TURNER, , *Yükselen Ekonomilerde Bankacılık Krizleri*, (Çev. ve Sunuş) Ali İhsan KARACAN, Dünya Yayınları, İstanbul, 1999, s.112.

¹⁰⁶ GOLDSTEIN-TURNER, a.g.e., s.112.

¹⁰⁷ James TOBIN, "Financial Globalization", *World Development*, Vol.28, No.6, 2000, s.1101.

vergilendirecek ne bir otorite ne de bir yaklaşım vardır. Çünkü bazı finansal merkezler (off-shore merkezler) bu türden fonların akışını beklemektedirler¹⁰⁸. Bu merkezler genellikle büyük sanayileşmiş ülkelerin yakınlarında ve korunmasında olan küçük ülkelerde kurulu finansal merkezlerdir.

Finansal liberalleşme ile oluşan sermaye hareketleri ülkeleri spekülative saldırılara açık hale getirmiştir. Artan spekülative hareketler özellikle gelişmekte olan ülke ekonomilerine telafisi mümkün olmayan zararlar vermektedir. Oluşan krizler sonrasında ülkeden sadece yabancı sermaye çıkışı olmamakta, aynı zamanda yerli sermaye de bu dönemlerde ülkeden kaçmak istemektedir.

Finansal liberalleşmeyle birlikte ülke içi reel faiz oranları artmakta ve hızlı kredi genişlemesine neden olmaktadır. Artan kredi genişlemesi üretken olmayan gayri menkul ve menkul kıymetlere yönelmektedir. Finansal liberalizasyonla birlikte aralarında Brezilya, Şili, Endonezya, Meksika, birkaç Nordik ülke, ABD ve Venezuela'nın bulunduğu ülkeler bankacılık krizleriyle karşılaşmışlardır. Bankacılık krizine giren 25 ülkenin 18'inde, krizden önceki beş yıl içinde finansal liberalizasyonun sağlandığı tespit edilmiştir¹⁰⁹.

Finansal liberalleşme sonrasında serbestleşme ile birlikte teknoloji ve bilgi işlemlerindeki gelişmelerin yükselen ülkelerde yerleşik kişilerin banka mevduatlarının para bileşimini değiştirmelerini çok kolay hale getirmektedir. İletişim devrimi, finansal işlemleri, kolay, ucuz ve hızla yapılabilir hale getirmiştir¹¹⁰. Meksika krizi sırasında 1989-94 döneminde M2'nin GSYİH'ya oranının hızla yükselmesinin ve 1994'te uluslar arası rezervlerde baş aşağı düşüşün bir sonucu olarak, Meksika'nın likit bankacılık pasifleri ile bir panik halinde bu pasifleri karşılayacak eldeki yabancı para stoku arasındaki açığın artan bir biçimde genişlemiş olduğu görülmektedir. Diğer yandan kriz öncesi belirtilerden bir diğeri de ülke içi faiz oranlarının yüksekliği ve bankacılık sisteminin ve banka müşterilerinin yabancı para cinsinden borçlanmanın cazibesinin artması krizlerin çıkmasında etkili olmaktadır. Bankalar uzun süreli banka kredilerini fonlamak için inter-bank piyasasından yabancı para cinsinden kısa süreli borçlanmaya başvurumaktadırlar. Böylesi bir yapı devalüasyon olduğunda daha olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmaktadır¹¹¹.

Reel ekonomiden farklı olarak finansal piyasalarda ortaya çıkacak bir istikrarsızlık tüm ekonomi üzerinde etkili olmaktadır. Reel ekonomide ortaya çıkan bir istikrarsızlığın yayılma karakteri söz konusu değildir. Bu açıdan piyasa ne kadar liberal olursa olsun her ülkede finansal sistem bir kamusal mal olarak düşünülmektedir. Bir bankanın iflasıyla oluşan finansal sistemde oluşan bir istikrarsızlık, iyi kötü banka ayırımını ortadan kaldırarak kümülatif olarak artan bir paniğe dönüşmektedir. "Domino Etkisi" ile bankadan bankaya, diğer kurumlara, kredi alanlara, mudilere ve nihayetinde reel sektöre aktarılan makroekonomik bir zincirleme süreç oluşmaktadır¹¹². Dolayısıyla finansal krizlerin tüm ekonomik birimleri etkileyerek genel bir krize dönüşme olasılığı çok yüksek olmaktadır.

¹⁰⁸ MORTAN, a.g.e.,s.133.

¹⁰⁹ GOLDSTEIN-TURNER, a.g.e., s.122.

¹¹⁰ TOBIN, a.g.m., s.1101.

¹¹¹ GOLDSTEIN-TURNER, a.g.e., s.118.

¹¹² YAY-YAY-YILMAZ, a.g.e, s.62-71.

5-Ticari Liberalleşme ve Cari Açıklar

Ülkeler ekonomik gelişme ve kalkınmalarını gerçekleştirmek için iki strateji izlemektedirler. Bunlar, ithal ikameci sanayileşme ve ihracata dayalı sanayileşme modelleridir. İngiltere ve Hong Kong dışında, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin tamamı ekonomik kalkınmalarının ilk aşamalarında ithal ikameci bir sanayileşme stratejisi uygulamışlardır. Geçen yüzyıl içinde sanayileşmelerin başarmış bugünün gelişmiş ülkeleri, 20. yüzyılın başına kadar ABD, 1930'lu yıllardan itibaren Türkiye dahil Güney Avrupa ülkeleri ve II. Dünya Savaşı'ndan sonra da Asya ve Afrika ülkeleri bu stratejiyi benimsemişlerdir. Ancak belirli bir süre sonra bu ülkelerde teknolojik olarak dışa bağımlılık ve dış borç sorunu nedeniyle bu strateji terk edilmiştir. Ülkeler belirli bir aşamadan sonra ihracata dönük sanayileşmeye geçiş yapmışlardır. Bu stratejinin temel araçları, dış ticaretin liberalizasyonu, denge döviz kuru, yabancı sermayenin teşviki ve düşük ücret politikası olmuştur¹¹³.

Ticari liberalizasyon karşılaştırmalı üstünlükler çerçevesinde uygulanmaktadır. Günümüzde ise, katma değeri yüksek mallara yönelik "Stratejik Ticaret Politikası" geçerliliğini korumaktadır. Ancak, gelişmekte olan ülkelere karşılaştırmalı üstünlükleri gereği tarımsal ürün ve hammadde ihracatında uzmanlaşmayı öneren gelişmiş ülkeler en yüksek sübvansiyonları geliştirmekte olan ülkelerin ihracatının önemli bir kısmını oluşturan tarımsal ürünlere uygulamaktadırlar¹¹⁴. Yine serbest ticareti savunan gelişmiş ülkeler kotalarla geliştirmekte olan ülkelerin ticaretine engel olmaktadır.

Liberalizasyon süreciyle birlikte geliştirmekte olan ülkelere karşılaştırmalı üstünlükler gereği önerilen ihracata dayalı büyüme stratejisi, bu ülkelerin ihraç malları üreterek büyüdüğü durumlarda, dünya pazarıyla daha hızlı bütünleşeceği ve bu bütünleşmenin büyümeyi hızlandıracağı gibi, döviz darlığını da önleyeceği varsayımına dayanmaktadır. Buna göre, geliştirmekte olan ülkeler, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları malları üretilip ihraç etmelidirler. Oysa, geliştirmekte olan ülkelerin ihraç mallarının çoğu, hem talep, hem de gelir elastikiyeti düşük, gıda ve hammadde üretmeleri, dünya ticaretinden gittikçe daha az pay almalarına neden olmaktadır¹¹⁵.

İthal teknoloji ile üretim, yabancı sermayenin kar transferi, ihraç mallarının fiyatlarının düşmesi cari açıklarının ve dış borç miktarının artmasına neden olmaktadır. Ticari liberalizasyonla birlikte ithalatın artması ve ihracatın ucuzlaması sorunu daha kronik hale gelerek dış ödeme sorununu daha da büyütmektedir. Ticari liberalizasyon yurtiçi üretimi ve vergi gelirlerini de olumsuz etkileyerek iç ekonomik dengenin dolaylı olarak bozulmasına neden olmaktadır.

Ticari liberalizasyon çerçevesinde uluslararası bölgesel ekonomik entegrasyonlar da gittikçe önem kazanmaktadır. Dünya ticareti içinde bölge içi ihracat payının 1985 yılında %16 iken, bu oran yüzyılın sonunda %60'lara ulaşmıştır Bölgesel alandaki gelişmeler bölge içi ticarete de ivme kazandırmaktadır. AB'de ticaretin %70'i bölge içinde (Avrupa'da) gerçekleşme, mevcut gelişmelerin devamı halinde ise, 2005 yılında Kuzey Amerika'da bu oranın %45 ve Asya blokunda %60'a yükselmesi beklenmektedir¹¹⁶.

¹¹³ ÇELEBİ, a.g.e., s.21-25.

¹¹⁴ KRUGMAN, a.g.e., s.238-244.

¹¹⁵ Neşecan BALKAN, Kapitalizm ve Borç Krizi, Bağlam yayınları, Birinci Baskı, İstanbul, 1994, s.92.

¹¹⁶ MORTAN, a.g.e., s.29.

Diğer taraftan liberalizasyon sonrası ekonomik etkinliklerin artırmak isteyen gelişmiş ülkeler coğrafi olarak yakın ülkelerle ticaret blokları oluşturarak veya serbest ticaret anlaşmaları yaparak kendilerine "ucuz emek hinterlandları" oluşturmuşlardır. Avrupa'da üretim bölgeleri büyük ölçüde düşük ücretli eski Sovyet Bloku ülkelerine kaymaktadır. ABD ve Kanada'daki üretim birimleri kapatılarak, ücretlerin on kat daha düşük olduğu Meksika'ya aşınmaktadır. NAFTA'nın esas özelliği serbest ticaret ve gümrük tarifesi engellerinin kaldırılmasından çok emek gücünün hareketsizliğine dayanmaktadır. ABD şirketleri NAFTA çerçevesinde üretim birimlerini Meksika'ya taşıyarak veya bu ülkedeki şirketlere iş yaptırarak emek maliyetlerini %80'den daha fazla düşürme olanağına kavuşmuşlardır¹¹⁷. Diğer taraftan liberalizasyonla birlikte teknoloji ve sermaye, yüksek ücret veren ülkelere emek-yoğun düşük ücret veren gelişmekte olan ülkelere üretimlerin kaydırmaları bu ülkelerin ihracatının artmasına neden olmuştur¹¹⁸. Ancak bu artış ihraç fiyatlarının düşüklüğü, kar transferleri ve katma değer büyük kısmının dışsal olması nedeniyle ülkelerin refahına yeterince katkı sağlamamaktadır.

Serbest ticaret ve ekonomik bütünleşme bir yandan küresel girişimlere daha geniş hareket alanı sağlarken diğer yandan gümrüklerin kaldırılması ve kurumsal engeller aracılığıyla küçük ölçekli yerel sermayenin hareket alanını daraltmaktadır. 1970'lerde dünya üretiminde %2 olan çok uluslu şirketlerin payı, küreselleşme ile birlikte %6'ya yükselmiştir. Çok uluslu şirketlerin de %50'si Fransa, Almanya, Japonya, İngiltere ve ABD'den oluşan 5 ülkede toplanmaktadır. Tamamı 40 bine ulaşan ve yan kuruluşlarıyla birlikte 250 bini bulan çok uluslu şirketler dünya ticaret hacminde çok büyük bir ciroya sahiptirler. Örneğin, ABD ihracatının %80'i çok uluslu şirketler tarafından yapılmaktadır. Dünya ticaretinin ise 3/4'ü çok uluslu yada ulus aşırı şirketlerce yapılmaktadır. Bu toplamın da 1/3'ünden fazlası aynı büyük şirketlerin bağlı şirketleri veya iştirakleri arasında gerçekleşmektedir¹¹⁹. Çok uluslu şirketlerde yoğunlaşma eğilimi sürmektedir 100 en büyük çok uluslu şirket, toplamın 1/3 oranında üretim yapmakta ve tüm istihdamın %16'sını elinde tutmaktadır¹²⁰. Liberalizasyon politikalarıyla birlikte çok uluslu şirketlerin etkinliği ve üretim hacmi daha da artmaktadır.

Günümüzde dünya ticareti büyük ölçüde Dünya Ticaret Örgütü tarafından yönlendirilmektedir. Bu örgüt içerisinde 1981 yılında kurulan ve küresel ticaret rejimini büyük ölçüde belirleyen ve üyelerini ABD, Avrupa Birliği, Japonya ve Kanada'nın oluşturduğu Ticaret Bakanları Dörtlü Grubu (QUAD) belirlemektedir. QUAD, dünya ticaretiyle ilgili konuda önce özel olarak toplanıp diğer ülkelerin temsilcilerinin katılımı olmaksızın önemli kararlar almaktadır. Herhangi bir konuda anlaşmaya varıldıktan sonra, diğer 24'ler grubu toplantıya davet edilmekte ve kararlar onlara tebliğ edilmektedir. Daha sonra 143 üyenin oluşturduğu WTO'da, alınan kararlar tartışılarak onaylanıp resmileştirilmektedir. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerin ekonomik ve siyasal baskılarla kendilerine sunulan teklifleri kabul etmekten başka seçenekleri kalmamaktadır¹²¹.

Dolayısıyla ticari liberalizasyon politikaları tek yönlü olarak gelişmekte olan ülkelere önerilmesine rağmen, gelişmiş ülkeler korumacı önlemlere devam etmektedirler. Bu durum gelişmekte olan ülkelerin dünya ticaretindeki payını gittikçe düşürerek, dış açıklarının artmasına yol açmaktadır.

¹¹⁷ CHOSSUDOVSKY, a.g.e., s.98.

¹¹⁸ KRUGMAN, a.g.e., s.16.

¹¹⁹ William TABB, Ahlaksız Fil, 21. Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi, Epos Yayınları, Ankara, 2002, s.177.

¹²⁰ MORTAN, a.g.e., s.22.

¹²¹ TABB, a.g.e., s.10.

B-İçsel Nedenler

Liberalizasyon politikalarıyla gelişmekte olan ülkelerde ekonomik istikrarsızlığın temel nedeni dışsal faktörler olmakla birlikte iç ekonomik dengesizlikler de önemli bir istikrarsızlık kaynağı olarak ortaya çıkmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerdeki sürekli kamu açıkları en önemli iç istikrarsızlık kaynağıdır. Ancak liberalizasyon politikalarıyla birlikte yukarıda açıklandığı gibi dış ekonomik faktörlerin ekonomik istikrarsızlıktaki etkisi daha önemli hale gelmiştir¹²². Gelişmekte olan ülkelerde hızlı ekonomik gelişme çabası kaynakların yetersizliği nedeniyle kamu açıklarına, kamu açıkları da parasal genişlemeyle enflasyonist baskıya neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkeler, vatandaşlarının yaşam standartlarını yükseltmek için hızlı büyüme çabası¹²³, yüksek istihdam ve düşük vergilerle yüksek kamu harcaması yapılarak gerçekleştirilmeye çalışılmaktadır. Kamu harcamalarına paralel vergilerin artırılması ekonomik ve politik yapısal nedenlerle pek mümkün değildir. Dolayısıyla bütçe açıklarını finanse etmenin yolu parasal olmaktadır¹²⁴. Parasal genişleme de sonuçta enflasyona neden olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde uygulanan "eş dost kapitalizmi" de krizlerin en önemli nedenlerinden birisi olarak ortaya çıkmaktadır. Bu ülkeler parasal ve mali politikalarındaki özerkliklerinden vazgeçip, mali piyasalarını yabancı sermayeye açmalarının hemen ardından krizler ortaya çıkmaktadır. Yabancı sermaye başlangıçta, arbitrajın sağladığı yüksek karlılık nedeniyle yeni açılan piyasalara akmaktadır. Bu süreçte yabancı malların ithali artmakta, plazaların, iş merkezlerinin, kulelerin, büyüyen mali sektörde ortaya çıkan yeni zengin sınıfının zevkine uygun lüks konutların yapımında bir patlama yaşanmaktadır. Ancak kısa bir süre sonra, spekülasyon para hareketlerinin menkul ve gayri menkul kıymetlerin değerlerini aşırı şişirmesiyle enflasyon artışa geçmektedir. Bu paranın beklenen getirisini düşürmekte ve sermaye kaçıışı başlamaktadır. Kaçışın önlenmesi için, uygulamaya konulan istikrar programları daraltıcı, büyümeyi engelleyici, işsizliği artırıcı etkisiyle de gelir dağılımını bozucu özelliklere sahip olmaktadır¹²⁵. Dolayısıyla krizin etkileri uzun süreli olmakta ve tekrarlanma olasılığı artmaktadır. Liberalizasyon öncesi ülkeler on yılda bir ekonomik krize girerken liberalizasyonla birlikte krizler 3-4 yılda bir tekrarlanmaktadır¹²⁶. Finansal krize giren ülkelerin krizden çıkmaları da ortalama üç yılı bulmaktadır¹²⁷.

Gelişmekte olan ülkeler liberalizasyon politikalarıyla birlikte oluşan cari açıklarını finanse etmede gerekli olan yabancı sermayeyi çekmek için faiz oranlarını yüksek tutmak zorunda kalmaktadır. Yüksek faiz oranları yatırımları ve iş yaratmayı engellemekte ve daha sonra da ekonomilerin resesyona girmesine neden olmaktadır¹²⁸. Kısa vadeli yabancı sermaye, girdiği ülkede enflasyona, ithalatın artmasına ve dış ticaret dengesi sorunlarına neden olmakta, ardından, reel faiz hadlerinin Gayri Safi Yurtiçi Hasıladaki reel artışı aşmasıyla, ulusal paranın çöküşüne yol açarak yeniden ülke dışına kaçmaktadır. Latin Amerika ve Doğu Asya mali krizlerinde olduğu gibi bu sürecin sonunda büyüme hızı sürekli olarak düşmekte ve kalıcı yüksek bir işsizlik ortaya çıkmaktadır¹²⁹.

¹²² ÇELEBİ, a.g.e., s.10.

¹²³ Lawrence R. KLEIN, "Identifying the Effect of Structural Change", Industrial Change and Public Policy, A Symposium Sponsored by the F.R.B. of Kansas City, Jackson Hole, Wyoming, August 24-26, 1983, s.18.

¹²⁴ Frederic S. MISHKIN, "The Causes of Inflation", Price Stability and Public Policy, A Symposium Sponsored by the F.R.B. of Kansas City, Jackson Hole, Wyoming, August 2-3, 1984, s.7.

¹²⁵ TABB, a.g.e., s.110.

¹²⁶ Gülten KAZGAN, Tanzimat'tan XXI.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999, s.174.

¹²⁷ Mustafa SÖNMEZ, 100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002, s.7.

¹²⁸ YAY-YAY-YILMAZ, a.g.e., s.32.

¹²⁹ TABB, a.g.e., s.102.

Diğer taraftan gelişmekte olan ülkelerdeki dış açıkların oluşmasında en önemli içsel nedenlerden bir tanesi de ülke vatandaşlarının yurtdışına kaçırdıkları sermayedir. Sermaye kaçışını teşvik eden çeşitli nedenler vardır. Bunlardan en önemlisi, sermaye sahiplerinin dövizlerini garanti altına alma kaygısıdır. Ulusal paranın aşırı değerli tutulması nedeniyle devalüasyon beklentisi, enflasyonun yarattığı belirsizlik, reel faiz oranlarının düşük olması, vergi politikalarının getirdiği yükümlülükleri bertaraf etme çabası sermaye kaçışını özendiren en önemli nedenlerdendir¹³⁰.

Sonuç olarak liberalizasyon sürecinde gelişmekte olan ülkeler iç ekonomik yapılarının kırılganlığı dışsal faktörlere daha duyarlı hale gelmiştir. Üretim yersizliği, tasarruf yetersizliği, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü, kamu kesimi açıkları, kronik yüksek enflasyon, temel tarımsal yapının dönüştürülememesi, beşeri sermayenin gelişmesinde etkili olan sağlık ve eğitim yatırımlarının yetersizliği, vergi yapısındaki etkinsizlik, siyasal istikrarsızlık ve kurumsal yapıların yetersizliği istikrarsızlığın içsel dinamiklerini oluşturmaktadır. Dışsal faktörlerle birleşen içsel nedenler istikrarsızlığı çok daha yıkıcı hale getirebilmektedir.

IV-İstikrar Politikası Türleri

Ekonomik istikrarsızlığın önlenmesi veya ortaya çıkan istikrarsızlığın giderilmesi amacıyla ekonomik istikrar politikaları uygulanmaktadır. Amaç ve araç bileşimi itibariyle istikrar programları çeşitli şekillerde sınıflandırılmaktadır. Liberalizasyon süreciyle birlikte istikrar programlarının amaç ve araç bileşimlerinde önemli değişiklikler meydana gelmiştir.

A-İstikrar Politikasının Amacı

Belirli bir gelişim süreci içerisinde bakıldığında, ekonomik faaliyetlerin sürekli aynı düzeyde devam etmediği görülmektedir. Her ekonomik genişleme dönemini bir refah dönemi izlemekte ve bunu da bir ekonomik gerileme ve çöküntü dönemi takip etmektedir. Ekonomik faaliyetlerde görülen bu tür evrelere konjonktürel dalgalanmalar denilmektedir. Konjonktürel dalgalanmalar genel olarak istihdam hacmi, reel üretim ve parasal gelir gibi büyüklüklerde ortaya çıkmaktadır. Belirli dönemlerde ortaya çıkan bu tür konjonktürel dalgalanmaların etkisini azaltmak yada tamamen ortadan kaldırmak için uygulanan politikalara anti-konjonktürel politikalar veya istikrar politikaları denilmektedir. İstikrar politikaları genel olarak; para politikaları, maliye politikaları, gelirler politikası, beklentilerin yönlendirilmesi, kontrol araçları ve yapısal-kurumsal düzenlemelerden meydana gelmektedir. Bu politikaların biri yada bir kaç ile üretim, enflasyon ve işsizlik oranlarındaki dalgalanmaları gidermek için toplam arz ya da toplam talep yoluyla ekonomi etkilenmekte ve istikrar sağlanmaya çalışılmaktadır.

İstikrar politikalarının temel amacı mal, sermaye ve döviz piyasalarının denge fiyatlara ulaşmasını sağlamaktır. Bu hedeflere ulaşmak için gelişmekte olan ülkelerde, kamusal tedbirlerle ilgili düzenlemeler dışında ekonominin serbest piyasa koşullarında işlerlik kazanması gerekmektedir. Her üç piyasada da arz ve talep eğrilerinin denge değerlerinde (denge fiyat, faiz oranı, döviz kuru) kesişmesiyle denge sağlanmaktadır.

¹³⁰ The World Bank Report, 1985, s.64.

Birçok ülkede uygulanan istikrar programlarının temel amacı iç denge ve dış dengenin sağlanmasıdır. Artan enflasyon ve ödemeler dengesi açıkları gelişmekte olan ülkelerin son dönemlerde uyguladıkları istikrar programlarının ana nedenini oluşturmaktadır. İç istikrarsızlık nedeni olarak, ülkelerin mal, faktör, sermaye ve emek piyasalarında önemli sapmalar meydana gelmektedir. Bu sapmalar fiyatlar genel düzeyinde ve istihdam hacminde önemli dalgalanmalara neden olmaktadır. Günümüzde istikrar programı uygulamalarının başlıca nedenlerini, enflasyon, dış ödemeler dengesizliği, dış şoklar ve yanlış IMF politikaları olarak belirlemek mümkündür¹³¹.

Dolayısıyla istikrar programları toplam arz ve toplam talebin daha iyi dengelenmesi için oluşturulur. Gerek toplam arz, gerekse toplam talep dengesinin sağlanması öncelikle istikrarsızlığın boyutuyla yakından ilgilidir. Krizin niteliği ve niceliği uygulanacak arz ve talep politikalarının kapsamını belirlemede yakından ilgilidir

B-İstikrar Politikası Türleri

Bir istikrar programı, serbest piyasa mekanizmasının işleyişinden hareketle birkaç mantıksal özelliğe sahiptir. Bunlar; mali daralma, kamu yatırımları ve sosyal hizmetleri içeren kamu harcamalarını azaltılmasını gerektiren kamu sektörü açıklarının azaltılması, parasal daralma, kamu sektörüne verilen kredilerde sınırlama ve özel sektör kredilerinin daraltılması, döviz kurunun revizyonu ve devalüasyonu, uygulanacak politikaların orta vadede ekonomik performansın iyileştirilmesini amaçlaması, gelirler politikası, ücret sınırlamaları, sübvansiyonların kaldırılması ve transfer ödemelerinin kaldırılmasıdır¹³². Ancak teoride ve uygulamada araç bileşimi ve öncelikler açısından farklı istikrar politikası türleri vardır. Bunlar, ortodoks, heterodoks, yapısalcı ve IMF destekli istikrar programlarıdır.

1-Ortodoks İstikrar Politikaları

Ortodoks istikrar politikaları teorik olarak monetarist yaklaşıma dayanmaktadır. Ortodoks istikrar politikalarında enflasyonun kısa vadede düşürülmesi amaçlanmaktadır. Para arzının kontrolü, kamu açıklarının azaltılması, döviz kurunun devalü edilmesi, fiyatların serbest bırakılması ve sübvansiyonların kaldırılması ortodoks istikrar politikalarının temel politika araçlarıdır¹³³.

Ortodoks istikrar politikaları genellikle kısa vadede enflasyonu kontrol altına almayı amaçlamaktadır. Ancak 1970'lerden itibaren kısa vadeli önlemlerin yanı sıra uzun vadeli önlemlere de yer vermeye başlanmıştır. Ortodoks istikrar politikalarında kısa vadeli politikalar, daha çok mali araçlar yerine parasal araçlara, uzun dönemli politikalarda ise, kamunun küçültülmesi, ürün ve faktör piyasalarında verimliliği artırmaya yönelik kurumsal düzenlemelere gidilmesi, ticari ve finansal liberalizasyona yönelik uygulamaların hayata geçirilmesi şeklinde olmaktadır¹³⁴.

Ortodoks istikrar politikaları, daha çok hiper enflasyonla mücadelede izlenmekte ve IMF tarafından desteklenmektedir. Ortodoks politikaların temel özellikleri, reel ücretlerde düşüş, toplam talepte azalma, milli gelirin daralması, ekonomik yükün büyük ölçüde sabit gelirli ile küçük

¹³¹ APAK, a.g.e., s.18-23.

¹³² Nuray ALTUĞ, a.g.e., s.132.

¹³³ ÇELEBİ, a.g.e., s.54.

¹³⁴ Tony KILLICK, Mary SUTTON, "Disequilibrium, Financing and Adjustment in Developing Countries", Adjustment and Financing in the Developing World, (Ed. Tony KILLICK), Washington D.C., 1982, s.62.

işletmelere binmesi, aşırı nominal para miktarının kontrolü ile kamu harcamalarında anlamlı kısıtlamalar sayılabilir. Enflasyonu düşürmek amacıyla uygulana sıkı para ve maliye politikası ile birlikte reel ücretlerin düşürülmesi yoluyla sert talep yönetimi izlenmektedir. Ancak bunun sonucu olarak ekonomide daralma ve işsizlik ortaya çıkmaktadır¹³⁵. Ortodoks istikrar programlarının iki temel amacından biri dış dengeyi sürekli iyileştirmektir. Bunun içinde reel ücretleri düşürerek ve develüasyon yaparak ihracatı artırmak temel araç olarak kullanılmaktadır. Diğerisi ise yurtiçi enflasyonu hızla düşürmektir. Bunun için reel ücretlerin indirilmesi öngörülmekte, fiyat kontrollerine karşı çıkılarak fiyatların serbest bırakılması önerilmektedir. Uygulanan politikalar sonucunda, gelir dağılımında sabit gelirliler aleyhine önemli bozulma görülmekte, milli gelir büyüme oranı düşmekte, sanayi üretimi azalmakta, durgunluk ve işsizlik artmaktadır¹³⁶.

Ortodoks programlar, genellikle mali düzenlemelere giderek dış dengenin sürdürmek için döviz kurunu kullanmaktadır. Parasal genişleme oranında sınırlamalara giderek ekonomiye nominal çıpa oluşturan para bazlı programlar uygulamaktadır. Nominal çıpa oluşturmak için döviz kurunu kontrol altına almaktadır. Ortodoks programlar uygulama hızlarına bağlı olarak mali düzenlemeleri çok hızlı, tek aşamada yapan "şok terapi" (cold turkey) ve mali düzenlemeleri belirli bir süre içinde tedrici olarak gerçekleştirmeyi amaçlayan "tedrici yaklaşım" (gradualist) olarak ikiye ayrılmaktadırlar¹³⁷.

2-Heterodoks İstikrar Politikaları

Heterodoks istikrar politikaları, standart para ve mali politikalara ilave olarak ücret ve fiyat oluşumlarına doğrudan müdahaleleri içermektedir. Heterodoks programlar, kendi kendini devam ettiren atalet ögesi üzerine geliştirilmiştir. Ücret ve fiyat müdahaleleri ve gelirler politikası heterodoks programın temelini oluşturmaktadır. Geleneksel istikrar politikası araçlarının yanı sıra, kapsamlı fiyat ve ücret kontrolleri gibi gelirler politikası unsurlarını da içermesi heterodoks programların temel özelliğidir. Bu programların amacı geleneksel programlardan farklı olarak ekonomik faaliyetlerde ve istihdam düzeyinde bir gerileme yaratmadan enflasyonu kısa bir sürede kontrol altına almaktır. Amaç ve araçlardaki benzerlik dışında bir başka ortak nokta programların gayet kapsamlı tasarlanmış olmaları, hemen hemen tüm makroekonomik değişkenlere ilişkin politika önlemlerine yer verilmiş olmasıdır¹³⁸.

Heterodoks istikrar politikaları, geçici bir uzlaşma çerçevesinde, enflasyon beklentilerinin kırılması için, ücret, faiz, döviz kurundaki artışları şok bir yöntemle dondurulmakta ve bir gelirler politikası uygulamaya konulmaktadır¹³⁹. Bu politikalar, "sürekli enflasyon" veya "kronik enflasyon" ortamlarında daha başarılı uygulanabilmektedir. Buna karşılık hiper enflasyon için uygun bir politika seçeneği değildir. Çünkü bu ortamda bekleyişler konsolide edilmiştir. Programın amacı, kısa zamanda hiperenflasyonu durdurmaaktır. Bunun için de hızlı şok politikalar uygulanmaktadır. Politikaların ilk döneminde ücret dondurmalarına ve fiyat kontrollerine gidilmesi gerekmektedir. Bu durum toplumda

¹³⁵ Migual A. KIGUEL, N. LIVIATAN, "Inflationary Rigidities and Orthodox Stabilization Policies: Lessons from Latin America", The World Bank Economic Review, Vol.2, No.3, Septemeber 1988, s.273.

¹³⁶ Rıdvan KARLUK, Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim-Yapısal Değişim, Beta Yayınları, İstanbul-1995, s.428.

¹³⁷ Paul BECKERMAN, The Economics of High Inflation, McMillan Press, 1992, s.87

¹³⁸ Oğuz ESEN, "Heterodoks İstikrar Programları: Teori ve Uygulama", ODTÜ Gelişme Dergisi, 16(3-4), 1989, s.34.

¹³⁹ Migual A. KIGUEL, N. LIVIATAN, "Progres Report on Heterodox Stabilization Programs", Finance and Development, Vol.29, No1, March 1992, s.22.

enflasyonist bekleyişlerin kırılması için gereklidir. Heterodoks politikalar, sıkı maliye politikalarını hedeflemektedir. İkinci aşamada daha genişletici para politikalarına izin vermektedir. Çünkü, para arzı artışı ile enflasyon oranı arasında sıkı bir ilişki vardır. Bu politikalar sonucunda daha büyük bir büyüme oranı ve daha az işsizlik görülmektedir. Burada gelirler politikalarının desteği ve bunun sonucunda yurtiçi talebin canlılığı önemli rol oynamaktadır. Politikaların başarısı için mutlaka halkın bekleyişlerinin değişmesi gereklidir¹⁴⁰. Enflasyon ve özellikle hiperenflasyon ortamında yatırımcıların, tüketicilerin ve tasarruf sahiplerinin gelecek enflasyonun geçmiş enflasyon oranına eşit veya onun üzerinde olacağına dair beklentileri¹⁴¹ enflasyon oranının daha fazla artmasına neden olmaktadır. Heterodoks istikrar politikaların temel amacı bu beklentilerin kırılması ve değiştirilmesidir¹⁴².

Heterodoks istikrar politikalarında enflasyonist bekleyişlerin hızla düşürülebilmesi için bir anahtar fiyatta istikrarın sağlanması çok önemlidir. Bu anahtar fiyat istikrar programının "çıpası"dır. Uygulamada genellikle tek bir çıpaya aşırı yük binmemesi için birden fazla çıpa kullanılmaktadır. İstikrarsız bir ekonomide dengenin sağlanması için değişkenlerden en az birisinin sağlamlaştırılması gerekir. Çıpa olarak, döviz kuru, faiz oranı, para arzı, banka kredileri, ücret ve maaşlar seçilebilir¹⁴³. Çıpa olarak kullanılan sabit döviz politikası ile ulusal paranın yabancı paralar karşısında gelecekte uğrayacağı değer kayıplarına karşı beklentiler kırılmaya çalışılmaktadır. Kısa vadede fiyat ücret kontrolü ve sabit döviz kuru politikası ile iç fiyatlar istikrara kavuşturularak vergi gelirleri artırılmaya çalışılmaktadır. Bunun sonucu olarak enflasyonun hızla düşmesi "Oliver-Tanzi Etkisi"ni tersine çevirmektedir¹⁴⁴. Verginin yapısına (dolaylı-dolaysız) bağlı olarak bu etki değişmektedir. Dolaylı vergilerin ağırlıkta olduğu bir vergi sisteminde bu etki küçük, dolaysız vergilerin ağırlıkta olduğu bir vergi sisteminde ise büyük olacaktır¹⁴⁵. Enflasyonda bu şekilde meydana gelecek bir düşüş trendi vergi gelirlerini artıracaktır. Ancak harcama kısıcılığı sıkı maliye politikalarıyla destekli politikalar kamu açıklarının azaltılmasında daha iyi sonuç verecektir.

3-Yapısal İstikrar Politikaları

Yapısalcılık genellikle aşamalı (gradualist) istikrar politikalarıyla ilgilidir. Yapısalcı yaklaşım enflasyonun kaynağının ekonominin yapısında olduğunu ileri sürmektedir. Gelişmekte olan ekonomilerde bu durum kendini kaynakların hareketsizliğiyle, piyasaların parçalı olmasıyla, sektörel talep ve arz arasındaki dengesizlikler şeklinde ortaya çıkmaktadır. Ekonomi geliştikçe daha yüksek gelir düzeyine çıkması sonucu toplam talepte değişiklikler meydana gelmekte ve bu değişikliklere toplam arz tam olarak cevap verememektedir. Bunun sonucu olarak da ekonomide bir takım darboğazlar ortaya çıkmaktadır. Darboğazlar genellikle, gıda malları arzında, yabancı döviz stokunda, vergi ve kamu harcama yapısında, iç tasarruf oranının yükseltilememesi nedeniyle çeşitli girdi arzı vb. alanlarda görülmektedir.

Yapısalcılara göre, bu tür darboğazların varlığını göz ardı eden bir istikrar politikası başarısızlığa mahkumdur. Belki bu dengesizlik (enflasyon) giderilebilir. Ancak bu durumda aşırı

¹⁴⁰ KARLUK, a.g.e, s.428.

¹⁴¹ P. T. KNIGHT, F.D. McCARTHY, S. Van WIJNBERGEN, "Escaping Hiperenflation", Finance and Development, Vol.23, No.4, December 1986, s.16.

¹⁴² Mario.I. BLEJER, A. CEASTY, "High Inflation, Heterodox Stabilizaion, and Fiscal Policy", World Development, Vol.16, No.8, 1988, s.868.

¹⁴³ KARLUK, a.g.e., s.428.

¹⁴⁴ Suat OKTAR, "Hiperenflasyon ve Heterodoks İstikrar Programları", Banka ve Ekonomik Yorumlar, Yıl:31, Sayı:7, Temmuz 1994, s.39.

¹⁴⁵ ESEN, a.g.m., s.39.

kapasite, işsizlik, gelir ve servetin belli ellerde yoğunlaşması gibi başka dengesizliklerin ortaya çıkabilmektedir. Yapısalcı istikrar politikaları ekonomiyi enflasyona sürükleyen tüm darboğazların ortadan kaldırılmasını içerir. Ancak yapısalcı istikrar politikaları temelde uzun vadeli (aşamalı) politiklardır. Yapısal dengesizlikler yalnızca yatırımların yeniden tahsisıyla ortadan kaldırılabilir¹⁴⁶. Yapısal bozuklukları ve darboğazları ihmal eden politikaların başarılı olamayacağını, aşamalı olarak sağlanacak uzun vadeli yapısal iyileştirmelerin şart olduğunu vurgulamaktadırlar. Yapısalcı politikaların en önemli iki özelliği, ekonomik faaliyetin geniş bir alanına devlet müdahalesini ve ithal ikameci sanayileşme stratejisini gerekli görmesidir¹⁴⁷.

Yapısalcı istikrar görüşü yalnızca aşamalı ve oldukça uzun vadeli değil aynı zamanda reformist ya da devrimci bir değişim süreci içermektedir. Bu görüşe göre, ekonominin darboğazlardan kurtulması için köklü yapısal kurumsal reformların yapılması gerekir. Bu bağlamda toprak reformu, vergi reformu, yapısal-kurumsal düzenlemeler yapılmasıyla devlet ekonominin tüm alanlarına müdahale etmektedir. Bütün bu değişimler darboğazların kaynağını oluşturan kıt kaynakları kontrol edenlerin gelirlerini olumsuz bir şekilde etkilemektedir. Kaynaklar arazi sahipleri temel hammaddeler yada ihracatı kontrol edenlerden oluşan sektörlerden alınıp devlete kanalize edilecektir. Böylece ekonomide sürekli verimlilik artışları ve ekonominin daha fakir kesimlerine gelirin yeniden dağıtımı söz konusu olacaktır. Yapısalcı reform uzun vadede iyileştirici bir gelir dağılımı meydana getirecektir¹⁴⁸.

Yapısalcı istikrar politikaları; üretimi teşvik edici mali (kamu altyapı yatırımları, iktisadi amaçlı sübvansiyonlar) ve parasal araçlar (selektif kredi politikası), ihracatı teşvik politikaları, ihracatta mal çeşitlemesine yönelik vergi teşvikleri, kredi teşvikleri ve gerçekçi döviz kuru politikası, kurumsal araçlar, vergi reformu ve toprak reformundan oluşmaktadır¹⁴⁹.

Yapısalcı istikrar programı uygulamaları Şili ve Latin Amerika'nın genelinde çok popüler olmuş ve bir çok sorunları da beraberinde getirmiştir. Buna göre, eşitsiz gelir dağılımı monopolcü bir üretim sistemi doğurmakta ve bu da gelir eşitsizliğini pekiştirmektedir. Aynı zamanda yüksek derecede korunan üretim yapısı nedeniyle, daha çok ücretlilerin tükettiği temel mallarının üretimi sabit gelirli olanların zararına olarak zenginlerin tüketim taleplerine yönelmektedir. Ekonomik güç ile politik iktidarın belirli ellerde yoğunlaşması ile, tam bir tuzağa gitmektedir. Bundan kaçınmanın tek yolu ise, mülkiyet yapısında radikal değişiklik yapmaktır¹⁵⁰. Dolayısıyla bu tür popülist politikaların uygulanması mali ve döviz sınırlamalarını ihtiva etmemesi nedeniyle kısa dönemli bir iyileşmenin ardından ciddi ödemeler dengesi sorunu ve iç istikrarsızlıklar ortaya çıkmaktadır. Sonuçta reel ücretler ve kişi başına gelirden ciddi düşüşler meydana gelmektedir.

4-IMF Destekli İstikrar Politikaları

Gelişmekte olan ülkelerin dış finansman desteği almak için uygulamak durumunda kaldıkları IMF istikrar politikaları monetarist düşünceye dayalı ortodoks istikrar politikalarıdır. IMF'in önerdiği

¹⁴⁶ İlker PARASIZ, Enflasyon Kriz ve Ayarlamalar, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2001, s.125.

¹⁴⁷ ÇELEBİ, a.g.e., s.53.

¹⁴⁸ İlker PARASIZ, Kriz Ekonomisi, Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1995, s.31.

¹⁴⁹ ÇELEBİ, 1998, a.g.e., s.53.

¹⁵⁰ Micheal BRUNO, Kriz, İstikrar Programları ve Ekonomik Reform, (Çev. Zülfi DİCLELİ) Türk Henkel Dergisi Yayınları 2, İstanbul 1994, s.274.

istikrar politikaları 1970'li yılların ortalarına kadar kısa vadeli talep yönetimli geleneksel politikalardan oluşmaktadır. Enflasyonun düşürülmesi için kamu açıklarını azaltıcı sıkı maliye ve para politikalarının uygulanması ile dış ödeme güçlüklerinin aşılabilmesi için belli aralıklarla devalüasyonlar yapılması, bu döneme kadar IMF destekli istikrara politikalarının temelini oluşturmuştur. Sonraki dönemde orta ve uzun vadede büyümeyi gerçekleştirmesi öngörülen devletin ekonomideki düzenleme ve kontrollerini kaldırmaya yönelik yasal-kurumsal araçlar, geleneksel talep yönetimli politikalara ek olarak IMF istikrar politikalarının önemli bir parçasını oluşturmuştur¹⁵¹.

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabaları içerisinde karşılaştıkları en önemli sorun "atalet" kazanmış bir enflasyon ve kronik ödemeler dengesi açıklarıdır. Bu sorunların çözümüne yönelik olarak çoğunlukla IMF desteğinde kapsamlı bir önlemler programları uygulanmaktadır. IMF destekli istikrar programları esas olarak devalüasyon, dış ticaret ve finansal liberalizasyon, para ve kredi sınırlamaları, yurtiçi fiyat ayarlamaları, kamu harcamalarının azaltılması, finansal reformların yapılması, yasal-kurumsal serbestleşme, özelleştirme, dış borç ödemelerinin gerçekleştirilmesi ve kısa ve orta dönemli dış borçların sınırlandırılması gibi önlemleri kapsamaktadır.

IMF, ülkelerin ödemelere dengesi açıklarını, ülkelerin kontrol edemediği dış şoklardan ziyade iç faktörlerin, iç politika hatalarının sonucu olarak ortaya çıktığını kabul etmektedir. Dolayısıyla uygulanacak programın yükü IMF'in ilave kaynak sağlasa da genellikle programı uygulayacak ülke üzerinde kalmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde ortaya çıkan ekonomik istikrarsızlık sonucu uygulanacak istikrar politikalarının seçimi ve uygulanması konusunda geniş bir hareket alanına sahip değildir. Uygulanacak istikrar politikalarının başarısında uluslararası finansman desteği en önemli sorundur¹⁵². Dış finansman desteği açısından IMF belirleyici bir rol oynamaktadır. IMF bir ülkenin istihdam politikasını desteklemek için şarta bağlı borç vermektedir¹⁵³. IMF ile imzalanan "niyet mektubu" ülkenin ticari bankalar gibi diğer kuruluşlardan da ek mali kaynak sağlamasını kolay hale getirmektedir.

IMF destekli istikrar programlarında enflasyon dış ödemeler sorunu kısa vadede sıkı para ve maliye politikası ve devalüasyonla kontrol altına alınmaya çalışılmaktadır. Orta ve uzun vade de ise altyapı yatırımlarının yapılması ticari ve finansal liberalizasyon yoluyla ekonominin dışa açılması ve geniş çaplı özelleştirmeye serbest piyasa ekonomisinin işlevsel hale getirilmesiyle gerçekleştirilecek büyüme ile ekonomik istikrarsızlığın tamamen kontrol altına alınacağı ileri sürülmektedir¹⁵⁴. Dolayısıyla IMF destekli istikrar programlarının temel hedefi liberalizasyon politikaları ile ekonomik istikrarın sağlanmasıdır. Bu çerçevede özelleştirme, yeniden yapılandırma politikaları, ticari ve finansal liberalizasyon, yasal-kurumsal serbestleşmeyle bu politikaların altyapısının oluşturulması önerilmektedir.

¹⁵¹ ÇELEBİ,1998, a.g.e., s.56-57.

¹⁵² KILLICK-SUTTON, a.g.m., s.70.

¹⁵³ Manuel GUITTON, "Economic Management and Conditionality", Adjustment and Financing in the Developing World, The Role of International Monetary Fund, (Ed. Tony KILLICK), IMF, Washington D.C., 1982, s.73-85.

¹⁵⁴ Mohsin S. KHAN, M.D. KNIGHT, "Fund-Supported Adjustment Programs and Economic Growth", IMF, Occasional Paper 41, Washington, D.C.,1985, s.2-8.

C- Liberalizasyon Sürecinde Gelişmekte Olan Ülkelerde Uygulanan İstikrar Politikası Araçları

Günümüzde istikrar programları dış mali desteğin sağlanması amacıyla, IMF destekli olarak uygulanmaktadır. IMF destekli istikrar politikaları öncelikle bir ülkenin dış dengesinin sağlanması üzerine kurulmaktadır. Bu açıdan ödemeler dengesi istikrarsızlığını ortadan kaldırmak amacıyla eş güdümlü bir para, maliye ve döviz kuru politikası uygulanmaktadır. IMF ile istikrar programı anlaşması yapan ülke açısından uluslar arası finansal piyasalardan borç bulma imkanı artmaktadır. IMF tipi programlar temelde ödemeler dengesi istikrarının sağlanmasını amaçlamaktadır. Dolayısıyla IMF istikrar programları ihracatın teşviki ve yurt içi toplam talebin azaltılması ilkesine dayanmaktadır.

1980'li yıllara kadar IMF, istikrar programı uygulanması amacıyla kredi kullandırma koşulu olarak genellikle ülkelere geleneksel talep kısıcılı istikrar önlemleri uygulanması koşulunu ileri sürmüştür. Liberalizasyon süreciyle birlikte 1980'li yıllardan itibaren dış açıkların finansmanı, istikrar ve yapısal uyum programları adı altında, kredi kullandırmalar köklü politika değişikliklerine bağlanmıştır. Bu dönemden sonra uygulanan istikrar ve yapısal uyum programları, gelişmekte olan ülkeler için dışa yönelik bir gelişme modelini öngörmüştür. Bu çerçevede önerilen politikalar arasında konvertibiliteye geçiş, finansal liberalleşme, ticari liberalleşme ve deregülasyon politikaları ile¹⁵⁵ para ve kredi sınırlamaları, yurtiçi fiyat ayarlamaları, kamu harcamalarının azaltılması, kamu gelirlerinin artırılması, dış borç ödemelerini gerçekleştirilmesi ve kısa ve orta vadeli dış borçların sınırlandırılması gibi önlemleri kapsamaktadır.¹⁵⁶

1-Temel Araçlar

a-Devalüasyon

IMF destekli istikrar programlarında, genel olarak ciddi ödemeler dengesi sorunu olan ihracatta durgunluk yaşayan ve ulusal parası aşırı değerli olan ülkelerin ilk başvurdukları araç devalüasyon olmaktadır. Devalüasyonla birlikte ithal mallarına yönelik yurt içi talep azaltılmakta, ihraç mallarına yönelik yurt dışı talep ise artırılmaktadır. Bu şekilde hem cari işlemler açığı düzeltilmeye çalışılmakta hem de yurt içi talep baskı altına alınmaya çalışılmaktadır. Devalüasyon sonucu yükselen yurtiçi fiyatlar nedeniyle tüketimi önlenen malların ihraç edilme olanağı yaratılabilmekte ve böylece döviz gelirlerinin artmasıyla dış ödemeler dengesinin olumlu yönde etkilenmesi amaçlanmaktadır.

Devalüasyonla ihraç malları fiyatlarını dünya piyasalarında rekabet edebilir düzeye indirerek bir avantaj sağlayıp, ihracatı artırmak ve ithal malları fiyatlarını görece olarak pahalandırıp ithalatı ve ithalat faturasını azaltmak mümkün görünmektedir. Bu şekilde ödemeler bilançosunun olumlu yönde etkilenmesi amaçlanmaktadır¹⁵⁷. Ancak devalüasyon ithal malların yurtiçi fiyatını artırması nedeniyle bu mallara olan talebin elastik olmaması durumunda devalüasyonun ters yönlü bir etkisi olabilmektedir¹⁵⁸.

Devalüasyon yoluyla arz ve talebin kontrol altına alınması kısa vadede mevcut ekonomik dengesizliklere, uzun vadede ise dış dengesizliklerin giderilmesi ve büyümeye bağlıdır. Ancak,

¹⁵⁵ DPT, Borçlanma, İç ve Dış Borç Yönetimi, a.g.e, s.47.

¹⁵⁶ APAK, a.g.e., s.27.

¹⁵⁷ Keith CUTBERTSON, İktisat Politikası Keynesyen, Yeni Cambridge ve Monetarist Makroekonomik Modeller, (Çev. Nazım ENGİN), 2. Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 2000, s.19.

¹⁵⁸ Paul KRUGMAN, Lance TAYLOR, "Contractionary Effects of Devaluation", Journal of International Economics, Vol.8, Ağust 1978, s.445-456.

devalüasyonun asıl etkisi ödemeler dengesiyle ilgilidir. Ödemeler dengesi açıkları kısa vadede yerli paranın devalüasyonunu gerektirir. Bu da yurtiçi fiyatların ve dış ticarete konu olan ve olmayan malların fiyatlarının birbirine oranının artmasına yol açmaktadır. Devalüasyonun yurtiçi emisyonuna etkisi olumsuzdur. Çünkü devalüasyon nedeniyle fiyatlar genel seviyesindeki artış, özel sektörün servet ve harcamalarını azaltmaktadır. Dolayısıyla yurtiçi fiyatların artması özel sektörün finansal varlıklarının reel değerinin ve reel ücretlerin düşmesine neden olmaktadır. Sonuçta, devalüasyonun yurtiçi talep üzerindeki etkisi net değildir¹⁵⁹.

Arz açısından ise devalüasyon, üretici sektörde genişleme yönünde etki yapmaktadır. Kısa vadede yerli üretim faktörlerinin fiyatı yerli ürünlerin fiyatından daha az artacağı için devalüasyon, iş adamlarının bu tür sanayileri daha karlı bulması nedeniyle toplam arz üzerinde teşvik edici etki yapmaktadır. Dolayısıyla, Devalüasyonun gerek arz gerekse talep üzerindeki etkisi aşırı talebin ve cari ödemeler dengesi açığının düşürülmesi yönünde olmaktadır. Bu süreçte toplam üretimin artıp artmayacağı bu politikanın toplam talep üzerindeki arzı teşvik edici yöndeki çelişkili etkisinin bertaraf edilip edilmemesine bağlıdır. Bu da ithal malları ile ihraç mallarının nisbi fiyat elastikiyetlerine ve dış ticarete konu olan ve olmayan malların toplam üretim içindeki nisbi paylarına bağlıdır¹⁶⁰.

Ticaret hadlerini lehine çevirmek, yani ihracatı artırmak ve ithalatı kırmak için devalüasyon her durumda doğru bir politika seçeneği değildir. Örneğin, ABD ile Japonya arasındaki ticaret dengesinin açık vermesi üzerine 1970'lerin sonlarında Japonya ile ticarete rekabetçiliği artırmak amacıyla dolar yen karşısında devalüe edilmiştir. Ancak 20 yılı aşkın süredir %50 devalüasyona rağmen, ABD'nin ticaret dengesi iyileşecek yerde daha fazla bozulmuştur. Tam tersine Japonya'nın rekabetçi üstünlüğü daha fazla artmıştır. Dolara karşı yenin değer kazanması, Japonya'nın daha üretken ve daha rekabetçi olduğu gerçeğini ortaya çıkarmaktadır. Dolayısıyla devalüasyon rekabet sorununun çözümlenmesinde tek başına yeterli değildir. Buna ilave olarak Micheal Porter, devalüasyonun yenilenme sürecine zarar veren bir faktör olduğunu ileri sürmektedir. Porter'e göre, devalüasyon, fiyat rekabetine bağımlılığı teşvik etmekte ve fiyata duyarlı endüstriler ve segmentler üzerinde yoğunlaşılmasına, öte yandan da yenilikler ve otomasyona yapılacak yatırımlarından vazgeçilmesine neden olmaktadır¹⁶¹.

Uluslararası rekabet veya ihracatı artırmak açısından para biriminin devalüe edilmesine alternatif olarak, döviz kurlarının uluslararası piyasa koşullarına göre serbest dalgalanmaya bırakılması son dönemlerde uygulanan istikrar programlarında başvurulan bir yöntemdir. Serbest dalgalanan döviz kurlarının yarattığı temel avantajlar arasında, basitlik, uluslararası rezervlere duyulan ihtiyacın azalması, bağımsız iç politikalar ve sürekli yapılan ayarlamalar yer almaktadır. Ancak uygulamada serbestçe dalgalanan veya esnek döviz kurları büyük oranda belirsiz, geniş çaplı, kontrol edilemeyecek dalgalanmalara, fiyat artırımlarıyla enflasyona neden olmakta, para birimi ve döviz kurlarındaki spekülasyona karşı da oldukça hassas bir durum meydana getirmektedir¹⁶².

¹⁵⁹ Maguei GUITIAN, "The Effects of Changes in the Exchange Rate on Output, Prices and the Balance of Payments", Journal of International Economics, Vol.6, February 1976, s.65-74.

¹⁶⁰ KHAN-KNIGHT, a.g.m., s.678-693.

¹⁶¹ Philip KOTLER, Somkid JATUSRIPITAK, Suvit MAESINCEE, Ulusların Pazarlanması (Ulusal Refahı Oluşturmada Stratejik Bir Yaklaşım), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, (Çev. Ahmet BUĞDAYCI), İstanbul, 2000, s.259.

¹⁶² Robert J. CARBAUGH, International Economics, 3.Edition, Wadsworth Publishers, Belmont, 1989, s.307.

b-Bütçe Disiplini

Kronik enflasyonist ortamlarda bütçe açıkları doğrudan enflasyonun bir fonksiyonudur. Öncelikle bütçenin farklı kalemleri (gelir-gider) enflasyondan farklı oranlarda etkilenmektedir. Örneğin kamu harcamalarının gelir esnekliği, kamu gelirlerinin nominal gelir esnekliğinden büyük olduğu takdirde, reel bütçe açığı, enflasyonla birlikte artmaktadır. Aynı şekilde kamu harcamaları içinde, iç ve dış borç faiz ödemelerinin payı büyükse, enflasyon yükseldikçe kamu harcamaları artmakta, buna bağlı olarak da bütçe açığı büyümektedir¹⁶³.

Bütçe disiplininin sağlanması için kamu harcamaları, vergiler ve transfer politikalarında reforma gidilmesi ön koşullardandır. Kamu harcamalarında etkinliğin sağlanması için kamu gelir ve giderlerinin bütçe disiplini içinde yapılması ve hesabının verilmesi önemlidir. Vergi reformu ise, verginin tabana yayılması, vergi yükünün adaletli dağılımı ve kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınarak vergilendirilmedik alanların vergilendirilmesi en önemli kamu gelirleri reformu olarak ileri sürülmektedir. Bütçe disiplini açısından diğer önemli bir sorun transfer politikasının yeniden gözden geçirilmesidir. Verimsiz bir transfer sistemi yerine daha etkin ve verimli bir transfer sisteminin kurulması bütçe disiplini açısından önemlidir.

a) Kamu Harcamalarının Azaltılması

İç ekonomik dengenin sağlanması kamu harcamalarında kısıntıya gidilmesi en önemli istikrar politikası araçlarından birisidir. Kamu harcamaları, kamuda görev yapanların maaş ve ücretleri, mal ve hizmet satın alımlarını, alt yapı harcamalarını, iç ve dış borç faiz ödemelerini, çeşitli sübvansiyonları, bölgesel transfer ödemelerini ve diğer transfer ödemelerini içermektedir.

Kamu harcamalarını azaltılması ve ücretlerin kontrol altına alınması gibi önlemler temelde ekonomideki fiyat düzeyini etkilemeye yönelik politikalar kapsamında ele alınmaktadır. Buna göre, kamu harcamalarının azaltılması devletin en büyük ithalatçı olduğu gelişmekte olan ülkelerde ithalatın kısılmasına neden olabilmektedir. Ayrıca, bu yolla kamu harcamalarının gelirlere yansımak suretiyle tüketimi artırıcı etkisi azaltılabilmekte, bütçe açıklarının finansmanı nedeniyle ekonomide mevcut para arzında bir daralma sağlanabilmektedir. Böylece bir taraftan ithalatın kısılmasıyla döviz gelirlerinde tasarruf sağlanırken, diğer taraftan para arzının daraltılmasıyla genel fiyat düzeyindeki sürekli artışlar frenlenmiş olmaktadır. Kamu ekonomik kuruluşlarınca üretilen mal ve hizmetlere devlet tarafından yapılan sübvansiyonların azaltılması veya kaldırılması önlemi de aynı nedene dayanmaktadır. Yurtiçi fiyatların ayarlanması kapsamında ücretlerin kontrol altına alınmasının nedeni ise, ücretlerin üretim sürecinde en önemli maliyet unsuru olmasından kaynaklanmaktadır. Bunlarda yapılacak bir ayarlama maliyetlerin azalmasına yol açacak, bu da ihracat edilen mal ve hizmetlerin fiyatlarını etkileyebilecektir. Ayrıca ücret ayarlamaları satın alma gücünü etkilediği için, bu yolla hem ithal talebinde hem de yurtiçi tüketimde bir azalma sağlanabilecek, yurtiçi tüketim miktarındaki bu azalma ise ihracat olanaklarının artmasına yol açabilecektir. Diğer taraftan, yine ücretlerde gerçekleştirilen bir ayarlama sonucunda, firma maliyetleri azaldığı için, hem karların ve dolayısıyla yatırımların artmasına, hem de yurtiçi fiyatlarda bir azalmaya yol açabilecektir¹⁶⁴.

¹⁶³ BLEJER-CHEASTY, a.g.m., s.875.

¹⁶⁴ ATAÇ-ÖNDER-TURHAN, a.g.e., s.176.

Yatırım harcamalarının azaltılması, sübvansiyonlarda kısıntıya gidilmesi, muafiyetlere sınırlama getirilmesi, transfer harcamalarının azaltılması istikrar programlarında en fazla üzerinde durulan konulardandır. Bunun için bütçe açıklarına bir sınır konulmaktadır¹⁶⁵

Gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarını kısılmasında bazı durumlarda başarılı olunamamaktadır. Bütçe açıklarının kontrol altında tutulması konusunda üç temel nedenden dolayı başarısızlık söz konusudur. Bunlar, bu ülkelerde yüksek harcama baskısının olması, özel tasarruf düzeyinin düşük olması ve düşük vergi gelirleri düzeyi kamu harcamalarının kontrol edilmesinin önündeki en önemli engellerdir¹⁶⁶. Kamu harcamalarının vergilerle karşılanamaması durumunda parasal genişlemeye veya finansal piyasalardan borçlanma ile karşılanmaktadır. Bu tür bir finansman şekli uzun vadede daha büyük sorunlar meydana getirmektedir¹⁶⁷. Diğer taraftan bütçeden yapılan muafiyet, istisna türü vergi harcamaların azaltılması yatırımları olumsuz yönde etkileme riski taşıması bu tür politikaların uygulanmasının önündeki engellerdendir¹⁶⁸.

Kamu harcamalarının azaltılması ile amaçlanan kamu kesimi ithalat talebinin kısılması politikası, kamu yatırımlarının azalması sonucu üretimin düşmesine neden olmakta, üretimdeki bu düşme ise ülkenin ithalat talebinin artmasına yol açmaktadır. Diğer taraftan, ücretlerin kontrol altına alınması önlemi daha çok, ücretlerin maliyetin önemli bir ögesi olması nedeniyle, üretim maliyetlerinin düşmesi ile değil, fakat yurtiçi tüketimin azalması yoluyla üretimin daralması şeklinde sonuçlanabilmektedir. Ayrıca kamu kesimince üretilen bazı mal ve hizmetler üzerindeki sübvansiyonların kaldırılması bu mal ve hizmet fiyatlarının yükselmesi nedeniyle var olan enflasyonu daha da hızlandırma riski taşımaktadır.

b) Kamu Gelirlerinin Artırılması

Kamu sektörü tüketimi ve sermaye oluşumu toplam talebin bileşiklerini oluşturmaktadır. Dolayısıyla kamu sektörü harcamalarının artması enflasyonun artmasında önemli bir unsurdur. Kamu harcamalarındaki kısıt nedeniyle genel olarak istikrar programlarında kısa dönemde vergi artışlarına gidilmektedir. IMF tipi istikrar programları vergileri artırarak, sübvansiyonları keserek ve kamusal mal ve hizmet fiyatlarını yükselterek kamu sektörü mal ve hizmet fiyatları gelirlerinde artış sağlamayı amaçlamaktadır. Vergilerin artırılması ekonomide toplam talebi azaltıcı etki yaptığından enflasyonu düşürücü bir etki meydana getirmektedir. Ancak yüksek oranlı vergiler ekonomik faaliyetler üzerinde olumsuz etki yaparak vergi tabanının daralmasına ve vergi gelirlerinin azalmasına neden olmaktadır. Ayrıca yüksek vergi oranları ve kamusal mal ve hizmetlerin yüksek fiyatları üretimi azaltıcı, dolayısıyla da toplam arzı daraltıcı bir etki meydana getirmektedir. Daha önce açıklandığı gibi, arz yanlı iktisatçılar bu durumun enflasyonist sonuçlar doğurduğunu ileri sürmektedirler. Bunun yanında, yüksek vergilerin özel tasarruflar ve servetten karşılanması finansal piyasalara gidecek fonların azalmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla reel faiz oranları yükselmektedir. Böylece bir yandan reel arz azalırken aynı zamanda kamu sektörünün faiz yükü artmaktadır¹⁶⁹.

¹⁶⁵ PARASIZ, Enflasyon Kriz ve Ayarlamalar, s.195.

¹⁶⁶ ATAÇ-ÖNDER-TURHAN, a.g.e., s.171

¹⁶⁷ Robert J. BARRO, "The Ricardian Approach to Budget Deficits", (in) Macro Economic Policy, Harvard University Press, London 1990, s.213-231.

¹⁶⁸ Jeffrey D. SACHS, Felipe B. LARRAIN, Macroeconomics In the Global Economy, Harvester Wheatsheaf, 1993, s.748

¹⁶⁹ PARASIZ, Enflasyon Kriz ve Ayarlamalar, s.99.

IMF, genellikle fiyat sisteminde sapmalara neden olduğu için vergi yapısının dolaylı vergilerden doğrudan vergilere doğru (gelir vergileri gibi) değiştirilmesini savunmasına rağmen, hızla gelir elde etme isteği ve yeni liberal akımın etkisiyle vergi yapısı dolaylı vergilere doğru değişmektedir. İstikrar programlarının uygulandığı gelişmekte olan ülkelerde de satış vergileri, tarifeler, ihracat vergileri gibi dolaylı vergiler vergi yapısının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Dolayısıyla bütçe açıklarını hızla düşürme baskısı altında olan yönetimler, büyük ölçüde dolaylı vergilere yönelmektedirler. Dolaylı vergilerin nisbi fiyat yapısını bozucu etkisi yanında gelişmekte olan ülkeler bu tür vergileri gelir elde etmede hızlı ve etkin bir yol olarak görmektedirler. Dolaysız bir vergi olan gelir üzerinden vergi alınması kamu gelirleri üzerinde birkaç ay sonra etkide bulunmaktadır. Bunun yanında akaryakıt üzerinden alınan vergilerin vergi gelirleri üzerindeki olumlu etkisi bir hafta içinde kendini göstermektedir. Bunu yanında hükümetler kamunun sahip olduğu ekonomik işletmelerin üretmiş olduğu mal ve hizmetlerin (örneğin, telefon, elektrik, petrol ürünleri gibi) fiyatlarını artırarak hızla kamu sektörü gelirlerini artırma yoluna gitmektedirler. Ancak kamu açıklarını azaltmak amacıyla bu şekilde vergi ve fiyat artışları doğrudan doğruya fiyat düzeyini yükseltmesi nedeniyle bir enflasyon geri beslemesi söz konusu olabilmektedir¹⁷⁰.

Ancak dolaylı vergiler kamu gelirlerinin artırılması (katma değer vergisi veya genel satış vergisi) düşük ve orta gelirli kesimlerin daha büyük vergi yüküyle karşılaşması anlamına gelmektedir. Düşük ve sabit gelirlilerin fazla vergi yükü gelir dağılımı açısından olumsuz sonuçlar doğurmaktadır. Diğer taraftan Kamu harcamalarında olduğu gibi vergilemenin de bir sınırı vardır. Vergilemenin en önemli etkisi büyüme ve yatırımlar üzerinde kendini göstermektedir. Vergilerin oransal olarak sürekli artırılması müteşebbislerin verimli yatırımlara yönelik cesaretini kırmakta ve teknolojik büyümeyi engelleyici bir etki meydana getirmektedir¹⁷¹. Dolayısıyla büyümenin durması uzun vadede vergi gelirlerinde bir azalmaya neden olacaktır. Kayıt dışı ekonominin büyüklüğü kamunun yüksek borçlanma ihtiyacı ve kısa vadeli yabancı sermaye çekme ihtiyacı nedeniyle sermayenin vergilendirilmemesi, özellikle gelişmekte olan ülkelerde vergilendirmenin önündeki en büyük kısıtlardır.

Kamu gelirlerinin vergilerle artırılamaması durumunda, bütçe açıklarını kapatmak amacıyla en kolay seçenek borçlanma olgusu gündeme gelmektedir. Bütçe açıklarını karşılamak amacıyla büyük miktardaki kamusal borçlanma ihtiyacı piyasada faiz oranlarının yükselmesine neden olmaktadır. Faiz oranlarının yükselmesi piyasadaki fonların kamu tarafından absorbe edilmesi sonucunu doğurmaktadır. Bunun sonucu olarak, özel kesimin yatırım ve harcamalarında bir daralma meydana gelmektedir. Genişletici maliye politikasının bir sonucu olarak özel kesimi dışlayıcı bir etki (crowding-out) meydana gelmektedir¹⁷². Bu durumda yine uzun vadede yatırımlar azalmakta ve büyüme düşmektedir. Sonuç olarak da vergi gelirleri azalmaktadır.

c-Liberalizasyon Politikaları

IMF, istikrar programları çerçevesinde, son yirmi yılı aşkın süredir gelişmekte olan ülkelere öncelikle dış ticaretin liberalizasyonu, daha sonra da yurt içi mali piyasalarının tam libere ederek

¹⁷⁰ PARASIZ, Enflasyon Kriz ve Ayarlamalar, s.99.

¹⁷¹ Eric ENGEN, Jonathan SKINNER, "Taxation and Economic Growth", National Tax Journal, Vol.XLIX, No.4, December 1996, s.634.

¹⁷² Micheal HALIASSOS, "Sustainability of Macroeconomic Policies, Inflation Targeting and Crowding Out", Southern Economic Journal, Vol. 57, No.4, (April 1991), s.1016-1018.

yabancı sermayenin önündeki engelleri kaldırmayı önermektedir. Liberalizasyon politikalarının birinci aşaması mal ve hizmet ticaretinin önündeki engellerin kaldırılması, ikinci aşaması ise, sermayenin önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Liberalizasyon politikalarının temel amacı, piyasa mekanizmasına daha çok dayanarak ve dünya ekonomisiyle bütünleşerek hem ekonomik istikrarı hem de büyümeyi tekrar sağlamaktır. Liberalizasyon politikaları genellikle IMF ve Dünya Bankası'nın krizde olan ülkelere 1980 sonrası önerdiği temel yapısal politikalarındandır.

a)Ticari Liberalizasyon

Ticari liberalizasyon gümrük tarife yapısının serbest ticarete uygun hale getirilmesidir. Ticari liberalizasyon programı sübvansiyonların azaltılması, ithal kotalarının kaldırılması, tarifelerin indirilmesi ve tekleştirilmesini içermektedir. Dış ticaretin liberalizasyonu, ithalatta miktar kısıtlamalarının kaldırılarak gümrük vergilerinin getirilmesi, gümrük vergi oranlarının düşürülmesi ve giderek birbiriyle uyumlu hale getirilmesi şeklindeki uygulamalardır. Ticari liberalizasyon malların ülkeler arasında serbest dolaşımını öngörmektedir. Bu tür bir uygulama başlangıçta kamu gelirlerinin azalmasına neden olacaktır. Bununla birlikte buradaki temel amaç, ulusal üreticileri dış rekabete sokarak verimliliği ve etkinliği artırmak ve yerli üreticilerin dış girdileri daha düşük maliyetle kullanmalarını sağlamaktır. Bu şekilde hem üretim artacak hem de yerli üreticilerin dış rekabet imkanı artacaktır.

Ancak ticari liberalizasyon politikaları gelişmekte olan ülkeler tarafından tek taraflı olarak uygulanması bu ülkelerin sorunlarını çözmek yerine daha da ağırlaştırmıştır. Gelişmiş ülkelerin malları bu ülkelere serbestçe girerken, bu ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu ürünler gelişmiş ülkelere girişlerinde kotalarla sınırlandırılmaktadır. Özellikle tarımsal ürünler ve tekstil ürünlerine yönelik engeller bu ülkelerin dış ticaretteki açıklarının sürekli büyümesine neden olmaktadır. Gelişmekte olan ülkelere krizden çıkış için önerilen liberalizasyon politikaları, günümüzde gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret rejimlerini gelişmiş bir ülkenin dış ticaret rejiminden daha liberal hale getirmiştir¹⁷³. Diğer taraftan gümrük gelirlerinde, liberalizasyon sonucu meydana gelecek azalma kamu maliyesini önemli ölçüde etkilemektedir. Dolayısıyla ticari liberalizasyon hem bütçe açığına yol açmakta hem de artan ithalatla birlikte ödemeler dengesi sorununu beraberinde getirmektedir.

Ticari liberalizasyon sonrası diğer önemli bir sorun yurt içi yatırımlar açısından ortaya çıkmaktadır. Kotaların kaldırılması ve koruyucu gümrük engellerinin azaltılması yerli sanayinin rekabet gücünün artırılmasına yönelik olmakla birlikte, uygulamada ticari liberalizasyon yerli üretimin çöküşünü de beraberinde getirmektedir. İthal tüketimin artması yerli üretimin azalmasına yol açmakta ve çeşitli dış kredilerle desteklenen ithal tüketim eğilimi de dış borcun artmasına katkıda bulunmaktadır¹⁷⁴.

b)Finansal Liberalizasyon

Mal ve hizmet ticaretinin önündeki engellerin kaldırılmasından sonra ikinci aşama olarak uygulamaya konulan liberalizasyon politikası sermayenin önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Finansal liberalizasyon iç ve dış işlemlere yönelik olarak uygulanmaktadır. İç finansal piyasalarla ilgili

¹⁷³ Yılmaz AKYÜZ, "Ekonomide Liberalleşme ve Sanayileşme: Latin Amerika Deneyimi", İşletme ve Finans, Sayı.96, Mart 1994, s.6.

¹⁷⁴ CHOSSUDOVSKY, a.g.e., s.73-74.

olarak temel politika değişiklikleri içinde serbest faiz politikası, kredi kısıtlamalarının gevşetilmesi, zorunlu kredi kotalarının azaltılması, mali piyasalara ve bankalar sistemine girişin kolaylaştırılması ve kamu kesiminin finansmanında Merkez Bankası'ndan serbest piyasaya yönelme özellikle önem taşımaktadır. Ancak en önemlisi dış finansal işlemlere yönelik liberalizasyon uygulamalarıdır. Bu, üç temel alanda gözlenmektedir. Sermaye girişine yönelik işlemler, sermaye çıkışına yönelik işlemler ve yurt içinde yaşayanlar arasında döviz cinsinden borç-alacak ilişkilerine izin verme ve döviz mevduatlarıdır. Yurt içindeki kişilerin dışardan serbestçe, borçlanarak veya diğer şekillerde, döviz getirmeleri ve yurt dışında bulunan kişilerin yurt içinde serbestçe mali yatırım yapabilmeleridir. Diğer taraftan yurt dışına sermaye transferi ve yabancıların yurt içindeki mali piyasalarda serbestçe borçlanma imkanlarıdır. Son olarak da yurt içindeki bankaların ve diğer mali kuruluşların yine yurt içindeki kişi ve kuruluşlara döviz cinsinden (veya dövize endekli) borç verebilmeleri ve döviz cinsinden mukavele yapma serbestisidir¹⁷⁵.

Finansal piyasaların liberalizasyonu gelişmekte olan ülkelerin piyasalarını bir çok sanayileşmiş ülkenin piyasasından daha liberal hale getirmiştir. Özellikle, yabancıların yurt içi piyasalarda tahvil, hisse senedi alıp satması ve bunlarla ilgili sermaye transferleri, döviz mevduatları açtırma ve repo piyasalarına giriş kolaylığı gibi alanlarda gelişmekte olan ülke mali piyasaları bir çok uluslararası finans merkezinden (örneğin Londra, Paris) daha liberal hale gelmiştir.

Finansal liberalizasyonun gelişmekte olan ülkeler açısından temel amacı dış ödeme sorunlarını kısa vadeli sermaye hareketleriyle gidermektir. Ancak bu durum bu ülkelerin mali piyasalarının gelişmemiş olması, yapısal sorunlar ve makroekonomik istikrarın sağlanmamış olması nedeniyle¹⁷⁶ kısa vadeli bir çözüm olarak kalmış ve liberalizasyon sürecinde gelişmekte olan ülkelerin temel istikrarsızlık nedeni olarak ortaya çıkmıştır.

d-Sıkı Para Politikası

Toplam talebi kontrol etmek konusunda kısa vadede en temel araç para politikalarıdır. Para politikasının temel amacı yurtiçi kredilerdeki genişlemeye bir üst sınır koymaktır. IMF tipi programlar ekonomide toplam banka kredi arzını azaltmayı hedeflemektedir. Bu politika bankacılık sisteminin bütününde uygulanabileceği gibi, Merkez Bankası kanalıyla da uygulanabilmektedir. Para politikası talebi kısmak üzere kredilere kota koyarak, fon arzını yönlendirmekte başarı sağlamaktadır. Diğer taraftan bunu faiz mekanizması ile değil, doğrudan doğruya kredinin bulunup bulunmamasıyla sağlamaktadır. Kredi piyasaları toplam talebin kısılmasında yararlı olmakla birlikte, eksik enformasyon (imperfec information) sonucu bu piyasalarda arz fazlası doğmakta bu da mal piyasasında dengesizliklere yol açabilmektedir¹⁷⁷.

Bağımsız bir para politikasının yürütülmesi, gerek Merkez Bankası'nın gerekse para politikasının hükümetten ve parlamento müdahalesinden bağımsız olmasını getirmektedir. Hükümetin bankadan otomatik olarak borçlanması ve bankanın yarı-açıklara yol açan (ticari bankalara veya işletmelere sübvansiyonlu krediler açmak gibi) işlevleri yasayla ortadan kaldırmaktadır. Kuşkusuz bu,

¹⁷⁵ AKYÜZ, "Ekonomide Liberalleşme ve Sanayileşme, Latin Amerika Deneyimi", s.7.

¹⁷⁶ Bkz. Ronald McKINNON, The Order of Economic Liberalization: Financial Control in the Transition to a Market Economy, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1993.

¹⁷⁷ APAK, a.g.e., s.25-27.

istikrar önlemleriyle yapısal reformun iç içe geçtiği önemli bir alan¹⁷⁸ olarak ortaya çıkmaktadır. Parasal disiplinin sağlanması ve sıkı para politikası ancak bağımsız bir merkez bankasıyla mümkündür. Merkez Bankası'nın siyasi müdahalelerden bağımsız hareket etmesi para politikalarının etkinliği açısından çok önemlidir. Merkez Bankası'nın bağımsızlığı parasal istikrarın sağlanmasında en temel faktörlerdendir.

Ancak günümüzde gelişmekte olan ülkelerde uygulanan para politikaları istikrasızlık yaratan önemli bir kaynak durumundadır. Gelişmemiş bir mali sisteme sahip gelişmekte olan dışa açık bir ekonomide, para politikası temel olarak, kredi mekanizması ve para arzı artışı (bazı ülkelerde faiz mekanizması) kanalıyla işlemektedir. Bir çok gelişmekte olan ülkede nominal faiz oranları da enflasyon oranının altında tutulmakta, bu da, negatif reel faiz oranlarına yol açmaktadır. Kredi ve para arzında yaratılan bu artışlar veya negatif reel faiz oranları sonucunda ise, bu ülkelerde yurtiçi fiyatlar yükselmekte ve yurtdışı mallara olan talepte bir artış gözlenmektedir. Döviz kurunun sabit olduğu veya kontrollü artışa izin verildiği durumlarda, bu tür gelişmeler ödemeler dengesi hesabının kötüleşmesine neden olmaktadır. Bu ülkelerde parasal genişlemeye önemli bir katkı da kamu açıklarının finansman şeklinden kaynaklanmaktadır. Maliye ve para politikalarının içiçeliği etkin bir para politikası uygulamasını engellemektedir.

e-Fiyat ve Ücret Kontrolleri

İstikrar programlarında ekonomik hayata doğrudan etki eden enflasyonu önlemek amacıyla başvurulan fiyat ve ücret kontrolleridir. Fiyat kontrolleri bütün mal ve hizmet fiyatlarının belirli bir düzeyde dondurulması veya belirli bir kar marjı koyarak kontrollü bir fiyat artışının sağlanması şeklinde yapılmaktadır. Günümüz istikrar programlarında fiyat kontrolleri genellikle başvurulmayan bir uygulamadır. Çünkü fiyat kontrolleri fiyat istikrarını tek başına taşıyamayacak kadar zayıf bir istikrar politikası aracıdır. 1986-90'daki Brezilya ve Arjantin istikrar programları fiyat kontrollerine yer vermiş ancak başarılı olamamıştır. Günümüzdeki uygulamalar genellikle fiyatların kontrol edilmek yerine serbest bırakılması şeklinde olmaktadır¹⁷⁹.

Ücretlerin kontrolüyle ise bir yandan toplam talep üzerindeki baskı azaltılırken diğer taraftan üretim maliyetlerinin hafifletilmesi amaçlanmaktadır. Böylece ülkede üretilen mal ve hizmetlerin uluslararası düzeyde daha rekabetçi olması arzulanmaktadır. Bu durum aynı zamanda kamunun ücretlerle ilgili harcamalarının kontrolünü sağlamaktadır. Özel sektörde ise, serbest görüşmelerle ücretlerin belirlenmesi daha etkin olmasına rağmen, IMF tipi istikrar programlarında buna izin verilmemektedir. Programlar genellikle fiyatların serbest bırakılmasını ve ücretlerin sınırlandırılmasını içermektedir¹⁸⁰.

Fiyat kontrollerinin kaldırılmasının temel amacı, kamusal sübvansiyonların azaltılması, kamu iktisadi kuruluşlarının finansal açıdan bünyelerinin sağlamlaştırılması ve ekonomik sistemin işleyişinin rasyonelleştirilmesidir. Diğer taraftan fiyatların serbest bırakılmasıyla fiyatları kontrollü mallardan alınan vergilerin fiyat artışları sonucu artacağı ileri sürülmektedir. Bunun yanında fiyatların serbest bırakılmasıyla, kontrol altında tutulan fiyatlar piyasa mekanizmasınca belirlenen dünya fiyatları

¹⁷⁸ BRUNO, a.g.e., s.240.

¹⁷⁹ BRUNO, a.g.e., s.240.

¹⁸⁰ PARASIZ, Enflasyon Kriz ve Ayarlamalar, s.149.

seviyesine yükselmektedir. Bu şekilde biriken satın alma gücünün oluşturduğu baskı fiyatlar hızla yükselince kaybolmaktadır. Bu istikrar programlarının başlangıç koşulunu oluşturmaktadır. Fiyatların liberalleşmesini, kamu kurumlarına katı bütçe sınırlamaları getirilmesi, serbest ticaret, konvertibl paraya dayalı gerçekçi fiyat yapısının kurulması, bütçe açıklarının kontrol altına alınabilmesi için sübvansiyonların azaltılması, kamu teşebbüslerinde ücret kontrollerine gidilmesi, ücretlere dayalı piyasa disiplininin ikame edilmesi ekonomide parasal hakimiyeti sona erdirmektedir¹⁸¹. IMF tipi istikrar programlarında toplam talebi kısa vadede kontrol altına almak temel amaç olduğundan reel ücret artışlarının sınırlandırılması ilk başvuru araç olarak kullanılmaktadır. Ücret kontrolleri için sendikal faaliyetlerin sınırlandırılması da başvuru diğer bir yöntemdir.

Liberalizasyon mantığı çerçevesinde uygulanan IMF destekli istikrar programlarında, fiyat çarpıklıklarının düzeltilmesi amacıyla tüm fiyat kontrolleri ve sübvansiyonların kaldırılmasını ön koşul olarak ileri sürülmesi, temel tüketim maddeleri ithalatının serbest bırakılması, tarımsal destekleme fiyatlarının kaldırılması veya azaltılması, petrol ürünlerine büyük oranda zam yapılması, devalüasyonla birlikte ekonomik alandaki faaliyetlerin maliyet yapılarını etkileyerek büyük fiyat artışlarına neden olmaktadır. Özellikle hammadde fiyatlarındaki artışlar maliyetleri çoğu kez malın yurtiçi satış fiyatı üzerine eklenmesiyle, çok sayıda küçük ve orta ölçekli işletmenin kapanmasına neden olmaktadır. Petrol ürünlerinde yapılan fiyat artışları mal ithalatının serbest bırakılmasıyla aynı anda gerçekleştirilmektedir. Bu durum, yerli üreticileri pazarlama maliyetlerini artırarak kendi iç pazarından koparan bir "iç gümrük" işlevi görmektedir¹⁸².

f-Yapısal Reformlar

1980'li yıllara kadar IMF destekli istikrar programları yapısal unsurları içermemektedir. Liberalizasyon süreciyle birlikte makro-ekonomik istikrar programları önemli yapısal reformların yapılmasını gerekli kılmaktadır. IMF destekli istikrar programlarının finansman ayağının sağlanması ve dış borçların geri ödeme takviminin Paris ve Londra Kulüpleriyle yeniden belirlenmesinin ön koşulu yapısal reformların yapılmasıdır. İstikrar programları uygulamalarında genellikle IMF ile Dünya Bankası arasında bir görev bölüşümü vardır. Gerekli ekonomik reformlar Dünya Bankası tarafından Yapısal Uyum Kredileri ve Sektörel Uyum Kredileriyle desteklenmektedir. Gerçekleştirilmesi istenen yapısal reformlar paketi genellikle, ticari liberalizasyon, bankacılık sektörünün de-regülasyonu, kamu işletmelerin özelleştirilmesi, sosyal güvenlik reformu, vergi reformu ve tarımsal düzenlemelerden oluşmaktadır¹⁸³. IMF destekli istikrar programları liberalizasyon politikalarının daha kolay yürütülmesi ve piyasa yapısının bozulmaması için bu alanlarda kapsamlı reformların yapılmasını öngörmektedir.

Bankaların sermaye yapılarının güçlendirilmesi amacıyla sermayesi küçük bankaların birleştirilmesi, zarar eden devlet bankalarının birleştirilmesi veya tasfiyesi de-regülasyon politikalarının esasını oluşturmaktadır. Özellikle kamu bankalarının siyasi müdahalelerden arındırılması ve etkinliğinin artırılması bir ön koşul olarak ileri sürülmektedir. Burada temel amaç

¹⁸¹ Nuray ALTUĞ, a.g.e., s.145.

¹⁸² CHOSSUDOVSKY, a.g.e., s.70-72.

¹⁸³ CHOSSUDOVSKY, a.g.e., s.73.

karlılık esasına bağlı olarak gerçek anlamda bankacılık faaliyetinin yapılmasının önündeki engellerin kaldırılmasıdır. Deregülasyon politikaları ile, bankaların asıl işlevi olan topladığı kaynakları kredi olarak dağıtmak ve bu şekilde elde ettiği gelire ticari faaliyetini devam ettirme fonksiyonunun tam olarak yerine getirilmesini sağlamaktır. Bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması çerçevesinde Merkez Bankası bağımsız bir yapıya kavuşturulmaktadır. Faiz oranları serbest piyasada ticari bankalar tarafından belirlenmektedir. Tarım ve sanayiye yönelik düşük faizli kredi verilmesi uygulaması aşama aşama sonlandırılmaktadır

Tarım reformunun temelini ise tarımsal destekleme politikaları oluşturmaktadır. Gelişmekte olan bir çok ülkede tarımsal destekler genellikle girdi sübvansiyonu ve fiyat desteği şeklinde uygulanmaktadır. Bu politikaların uygulanması sonucu tarıma yapılan harcamaların büyük boyutlara ulaşması ile büyük çapta ürün fazlasının oluşmasına neden olmuştur. Günümüzde bu etkin olmayan tarımsal harcama sistemi yerine doğrudan gelir desteği sistemi ön plana çıkmaktadır. Doğrudan gelir desteği, çiftçilere ettikleri alan veya ürettikleri ürün karşılığı yapılan nakit transferleridir. Girdi ya da fiyat desteklerinin kaldırılması sonucu çiftçilerin uğradıkları zararları telafi etmek amacıyla uygulanmaktadır¹⁸⁴. Doğrudan gelir desteği aynı zamanda küçük üreticileri korumaya yönelik bir uygulamadır.

Diğer önemli bir yapısal reform da kamu teşebbüs ve kuruluşlarının özelleştirilmesidir. IMF destekli istikrar programlarının temel amaçlarından birisi olan özelleştirmenin temel mantığı, liberalizasyon politikalarıyla birlikte piyasa ekonomisine fonksiyonerlik kazandırmak amacıyla kamunun küçültülmesidir. Liberalizasyon süreciyle birlikte istikrar programlarında yasal kurumsal serbestleşmeyle devletin ekonomiye müdahalesinin en aza indirilmesi ve devletin ekonomik faaliyetlerden çekilmesi şeklindeki uygulamalar kamu varlıklarının özel kesime satılması şeklinde kendini göstermektedir. Özelleştirme ulusal ekonomide piyasa ekonomisini güçlendirerek ve devletin iktisadi etkinliğini azaltacak uygulamaları kapsayan genel bir uygulamadır. Özelleştirmeden beklenen diğer amaç da gelir ve servet dağılımının tabana yayılmasıdır¹⁸⁵. Yirmi yılı aşkın süredir IMF destekli istikrar programları piyasa ekonomisinin yerleştirilmesi amacıyla özelleştirmeyi öncelikli konular arasına almaktadır. Buradaki asıl amaç tam rekabetin sağlanması için devletin ekonomideki etkinliği ve büyüklüğünün azaltılmasıdır.

Liberalizasyon sürecinde IMF destekli istikrar programları geliştirmekte olan ülkelere kamunun küçültülmesi için yapısal reformlar yapılmasını önerirken, gelişmiş ülkelerde kamu kesimi gittikçe büyümektedir. Gelişmiş ülkelerde kamunun büyüklüğü sorununu incelediğimizde çok farklı rakamlarla karşılaşılmaktadır. GSMH içinde kamunun payı İsveç'te %60'ın; Avusturya, Belçika, İtalya, Fransa ve Norveç'te %55'in üzerinde, Almanya, Kanada ve İngiltere'de %40'ın üzerinde; ABD, Avustralya ve Japonya'da %35'in üzerindedir. Kuşkusuz bu genel rakamların harcama türleri itibariyle ülkeler arasında büyük farklılıklar vardır. Fransa, ABD ve Almanya gibi ülkelerde sosyal güvenlik harcamalarının payı birinci sıradadır ve giderek yükselmektedir. Buna karşılık şimdilik Japonya'da en büyük paya eğitim sahiptir. ABD'de 1950'lerde kamu harcamalarının %51'ini savunma harcamaları oluştururken bu rakam 1990'larda %27'lere gerilemiştir. Buna karşılık sosyal güvenliğin payı aynı sürede %11'den %33'e yükselmiştir. Bu rakamlara karşılık ülkemizde kamu kesiminin büyüklüğü

¹⁸⁴ <http://www.treasury.gov.tr/tarim-web.pdf>, s.1.

¹⁸⁵ Coşkun Can AKTAN, Kamu Ekonomisinden Piyasa Ekonomisine Özelleştirme, Doğu Matbaası, Ankara, 1994, s.71.

yaklaşık GSMH'nın %30'u civarındadır¹⁸⁶. Dolayısıyla rakamlardan da anlaşılacağı üzere kamunun küçültülmesi ekonomik istikrarın sağlanması için temel bir şart olmadığı görülmektedir. Bu açıdan kamunun küçültülmesi yerine yeniden yapılandırarak etkinliğini artırmak gerekir.

Bankacılık sistemini yeniden yapılandırılması, tarım reformu ve özelleştirmenin yanı sıra, kamu harcama reformu, vergi reformu, sosyal güvenlik reformu diğer yapısal düzenlemelerdir. Kamu harcamalarında verimlilik ve etkinlik esasının getirilmesi, vergilerin tabana yayılması ve vergi yükünü düşürülmesi, kayıt dışı ekonominin kayıt altına alınması ve sosyal güvenlik kuruluşlarının yeniden yapılandırılması yapısal düzenlemelerin diğer unsurlarını oluşturmaktadır.

2-Tamamlayıcı İstikrar Politikası Araçları

IMF destekli istikrar programlarında uygulanan temel istikrar politikalarının yanı sıra, istikrarın sağlanmasında bazı ek araçların kullanılmasına gerek duyulmaktadır. Bunların en önemlileri nominal çıpa uygulaması ve enflasyon hedeflemesidir. Yerine göre para kurulu, enflasyonun ulusal parayı fazla aşındırdığı durumlarda parasal reform ve enflasyona bağlı endeksleme politikalarına başvurulmaktadır. Uygulanan bu politikalar istikrar için temel politika araçları değildir. İstikrara ulaşmada kullanılan tamamlayıcı araç niteliğindedirler.

a-Enflasyon Hedeflemesi

Enflasyon hedeflemesi para politikasına yeni bir yaklaşımdır. Bu yaklaşımı diğer para politikalarından ayıran temel fark, enflasyonun düşürülmesi ve düşük düzeyde tutulmasının para politikasının temel ve doğrudan hedefi olarak seçilmesidir. Enflasyon hedeflemesinde, para politikası politik etkilerden tamamen arındırılarak Merkez Bankası tarafından sadece teknik faktörler göz önüne alınarak uygulanmaktadır. Bu sistemde Merkez Bankası, gelecekle ilgili enflasyonu tahmin etmekte ve herkesin üzerinde anlaşıldığı bir enflasyon hedefi koymaktadır. Para politikasının amacı, hedeflenen enflasyon ile gerçekleşen enflasyon arasındaki farkı minimize etmektir. Bu sistemde hedeflenen enflasyon, ekonomide nominal değerlerin ve para politikasının temel belirleyicisi ve çıpası görevini yüklenmektedir. Döviz kuruna dayalı istikrar programlarında olduğu gibi, enflasyon hedeflemesinde de amaç beklentileri geçmişten geleceğe (yani hedeflenen enflasyona) çevirerek düşürmek ve talebi (dolayısıyla üretimi ve istihdamı) çok fazla düşürmeden enflasyonu kontrol altına almaktır. Enflasyon hedeflemesi iyi hazırlanıp uygulandığı takdirde enflasyonu düşürme maliyeti üretim ve istihdam açısından düşük olmaktadır¹⁸⁷.

Liberalleşme ile birlikte gelişmekte olan ülkelerden artan enflasyon oranını düşürmek için avantajlı olması nedeniyle 1990'ların başından itibaren yaklaşık 20 ülkede farklı derecelerde uygulanmaya başlanmıştır. Bu dönemde çok sayıda merkez bankası enflasyon hedeflemesini benimsemiştir. İlk olarak Yeni Zelanda, daha sonra da Kanada, ABD, İngiltere ve Avustralya gibi gelişmiş ülkeler enflasyon hedeflemesine geçmişler ve başarılı olmuşlardır¹⁸⁸.

¹⁸⁶ KARACAN, Bankacılık ve Kriz, s.195.

¹⁸⁷ Laurence H MEYER, "Inflation Targets and Inflation Targeting", Federal Reserve Bank of St. Louis, Vol.83, Number 6, November/December 2001, s.4.

¹⁸⁸ MEYER, a.g.m., s.1-2.

Enflasyon hedeflemesinin uygulanabilmesi için, para politikasının bağımsız bir Merkez Bankası'nın sorumluluğunda sadece enflasyon hedefini gerçekleştirmeye tahsis edilmesi gerekir¹⁸⁹. Ancak enflasyon hedeflemesi fiyat istikrarını sağlamada tek başına yeterli bir politika aracı değildir. Bütçe disiplininin sağlanması enflasyon hedeflemesinin başarısını en önemli şartıdır. Nitekim istikrar programıyla birlikte enflasyon hedeflemesine geçen Arjantin, enflasyonu düşürmede başarılı olmasına rağmen kalıcı bir bütçe disiplini sağlayamadığı için Türkiye'nin ardından 2001 yılında tekrar ekonomik kriz ortamına girmiştir.

b-Nominal Çıpa Uygulaması

Yüksek enflasyon durumunda, istikrarın sağlanması için ekonomideki nominal değişkenlerden birisinin denge değeri dışsal olarak belirlenip sabitleştirilmektedir. Bu işleme istikrar programının çıpası* denilmektedir. Çıpa olarak genellikle paranın nominal miktarı seçilmektedir. Ancak uygulamada daha çok döviz kuru nominal çıpa olarak alınmaktadır¹⁹⁰.

İstikrar programları aynı zamanda seçilen nominal çıpa göre de sınıflandırılmaktadır. Örneğin, kurun sabit tutulduğu programlara "kura dayalı istikrar programları", para arzının sabit tutulduğu programlara da "paraya dayalı istikrar programları" denilmektedir¹⁹¹. Genellikle ortodoks özellikler taşıyan programlarda kur ya da para arzı sabit tutulmaktadır. Fiyat ve ücretlerin çıpa olarak seçildiği programlar ise heterodoks programlardır¹⁹².

Döviz kurları doğrudan enflasyon-işsizlik değişim oranını (trade-off) etkilemektedir. Özellikle hammadde ve nihai malların fiyatları döviz kurundaki değişimlerle doğrudan ilgili olduğu için yurtiçi talep düzeyi üzerinde doğrudan bir etkiye sahiptir¹⁹³. Döviz kurunun fiyatlar üzerindeki doğrudan etkisi nedeniyle, Merkez Bankası döviz kurunu çıpa olarak kullanmaktadır. Çıpa anti-enflasyonist istikrar programlarının temel özelliklerinden birisi olarak kullanılmaktadır. Çıpa olarak genellikle döviz kuru, faizler, fiyatlar, ücretler, banka kredileri ve parasal taban gibi değişkenlerden biri ya da birkaçı birlikte kullanılmaktadır.

İstikrar programlarında genellikle, döviz kurunda bir düzeltmeye gidebilmek için, özellikle de kur daha sonra bir çıpa işlevi görecektse, işe devlüasyondan başlanmaktadır. İlke olarak, para ana sabit çıpa olarak alındığı takdirde, döviz kuru dalgalanmaya bırakılmaktadır. Dalgalı döviz kuru koşullarında, parasal hedefleme ılımlı veya düşük enflasyonlarda istikrar için, emniyet sübabı işlevi görecekt yeterli döviz rezervi olmayan ülkeler için mantıklı bir politika hedefidir. Ancak yüksek veya hiperenflasyonlarda bu durum söz konusu değildir. İlk aşamada parasal bir büyüklükten çok döviz kuru hedeflemesi yapılmaktadır. Daha sonra döviz kurundan daha büyük bir esnekliğe gidilerek parasal bir çıpa geçilmektedir. Çıpa uygulaması tekli veya çoklu olabilir¹⁹⁴. Tekli çıpa sadece bir ekonomik değişkeni, çoklu çıpa ise, birden fazla ekonomik değişkeni nominal sabitleyici olarak almaktadır.

Döviz kurunu nominal çıpa olarak kullanarak yüksek oranlı enflasyondan kurtulmanın en temel araçlarından birisidir. Döviz kuru çıpası kullanmaksızın yüksek enflasyondan kurtulan çok az sayıda

¹⁸⁹ MEYER, a.g.m., s.1-2.

¹⁹⁰ Ayşe Sema BAĞÇECİ, Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Programları: Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi, DPT Yayın No.2477, Ankara, 1997, s.15.

¹⁹¹ BAĞÇECİ, a.g.e., s.16-27.

¹⁹² PARASIZ, Enflasyon Kriz ve Ayarlamalar, s.173.

¹⁹³ SACHS-LARRAIN, a.g.e., s.468.

¹⁹⁴ BRUNO, a.g.e., s.240

ülke vardır. 1980'den bu yana döviz kuruna dayalı istikrar programı uygulayan 11 ülkeden 4'ü (Arjantin 1991, Estonya 1992, Litvanya 1994, ve Bulgaristan 1997) daha sonra para kuruluna geçen ve enflasyondan başarıyla kurtulan ekonomilerdir. Geri kalan 8 tanesi basamaklı devalüasyon uygulayarak sürünen bant uygulamasına geçmişlerdir. Meksika 1994, Rusya 1998 ve Brezilya'nın 1999 yılında enflasyondan arınma programı paranın çöküşüyle sonuçlanmıştır. Günümüzde ise, IMF destekli istikrar programlarında daha esnek döviz kuru rejimlerine doğru bir yöneliş vardır. Diğer taraftan döviz kurunun sabitlenmesi ekonominin enflasyondan arındırılmasında başarılı olabilir, ancak sabit kur uygulamasının enflasyonu belirli bir orana indirdikten hemen sonra terk edilmesi gerekir¹⁹⁵.

c-Para Kurulu

Para kurulu döviz rezervi karşılığı sabit kur üzerinden para çıkaran oldukça basit bir kurumdur. Ortodoks anlamda para kurulu sistemi, para arzını katı kurullarla belirlemekte ve hükümetlerin para otoritesi üzerindeki yetkilerini tamamen kaldırmaktadır. Parasal taban, ancak banka sistemi ya da özel sektör ulusal para taleplerini karşılamak için kurula sabit kurdan döviz sattığı zaman artmakta, özel sektör ödemeler dengesi açığını finanse etmek için döviz aldığı zaman artmaktadır. Para kurulu ve hükümetler açık piyasa işlemleri ve reeskont kredisi gibi araçlarla parasal tabanı değiştirerek para politikası yürütememektedir. Bu sistemde bütçe açıklarının para basarak finanse edilmesi mümkün değildir¹⁹⁶ Sistem uygulamaya konulurken belirlenecek konuların başında rezerv para olarak hangi döviz cinsinin seçileceği gelmektedir. Seçilecek döviz cinsinin güvenilir ve istikrarlı olması gerekmektedir. Uygulamada genellikle ABD Doları ve Alman Markı rezerv para olarak seçilmektedir¹⁹⁷.

Parasal sistem içerisindeki işlevi itibariyle Merkez Bankası'na alternatif bir kurum olma özelliğine sahip para kurulunda, Merkez Bankası uygulayacağı para politikasında herhangi bir kurala bağlı kalmak zorunda değildir. Merkez Bankası, ekonomide para arzını, faiz oranlarını ve döviz kurlarını değiştirebilir, bütçe açıklarını finanse edebilir, bankalara kredi verebilir. Buna karşılık Para Kurulu, ancak sahip olduğu döviz ve dövizli varlıklar karşılığında para arz etme kuralına bağlı olduğundan ihtiyari veya duruma göre para politikası izleyememektedir. Bunun en önemli sonucu olarak, para kurulu sisteminde Merkez Bankası'nın aksine, kamunun Merkez Bankası'ndan borçlanma imkanı ortadan kalkmaktadır. Kamu açığı bankalardan veya dış borçlanma ile finanse edilmektedir¹⁹⁸. Merkez Bankası'nın politik süreçten bağımsız bir kurum olarak kalamadığı veya özerkliğini koruyamadığı ülkelerde, para kurulunun Merkez Bankası'na göre avantajları üç ana başlık altında özetlenebilir. Bunlar; makroekonomik disiplinin sağlanması, otomatik dış ödemeler dengesinin kurulması ve ulusal paraya güvenin tekrar sağlanmasıdır¹⁹⁹.

Para kurulunun koymayı amaçladığı katı bütçe sınırlamaları, kamu finansmanının ve kamu teşebbüslerinin daha sonra reforma tabi tutulması için bir hareket noktası oluşturmaktadır. Dolayısıyla ekonomik istikrarın sağlanmasında para kurulu bir araç olarak kullanılmaktadır. Gerçekleştirilmek istenen asıl amaç bütçe açıklarını kontrol altına alarak enflasyonu düşürmektir. Bütçe denkleğinin para

¹⁹⁵ www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/sayi6/d%20kuru.htm, s.6.

¹⁹⁶ N.Bülent GÜLTEKİN, Kamil YILMAZ, Para Kurulu: Nedir, Ne Zaman Gerekir?, TESEV, İstanbul, 1996, s.v.

¹⁹⁷ PARASIZ, Enflasyon Kriz ve Ayarlamalar, s.199.

¹⁹⁸ PARASIZ, Enflasyon Kriz ve Ayarlamalar, s.201.

¹⁹⁹ GÜLTEKİN-YILMAZ, a.g.e., s.27.

kuruluya gerçekleştirilmesi mümkün değildir. Aksine para kurulu bütçe açıklarının finansmanını zorlaştırmaktadır. Bütçe denkliliğinin sağlanması gelir artırıcı ve harcama disiplini sağlayıcı politikaların uygulanmasıyla sağlanabilir. Kısa dönemli para politikası araçlarıyla bütçe disiplinine ulaşmak mümkün değildir. Örneğin 1991 yılında para kuruluna geçen Arjantin gerekli reformları yapamadığı ve bütçe disiplinini sağlayamadığı için 2001 yılında tekrar kriz ortamına girmiştir. Para kurulunun başarılı olduğu ülkeler genellikle ekonomileri küçük (Hong Kong, Singapur, Estonya ve Letonya gibi) ve dışa açık ülkeler ile güven ortamının tamamen kaybolduğu ülkelerdir. Para kurulunda başarının en önemli koşullarından birisi de istikrar sağlandıktan sonra para kurulunun terk edilerek daha aktif bir para politikası uygulamasına geçilmesi gerekmektedir. Arjantin'in bu konularda geç kalması ve bütçe açıklarını kapatmaya yönelik reformları uygulayamaması nedeniyle tekrar krize sürüklenmiştir²⁰⁰.

d-Parasal Reform-Yeni Para

Yüksek enflasyon dönemlerinde ulusal para büyük değer kaybına uğramakta ve bol sıfırlı rakamlara ulaşmaktadır. Yeni bir paranın tedavüle sürülmesi veya paradan sıfır atılması istikrar programlarının başarısına önemli katkı sağlamaktadır. Yüksek enflasyonun yaşandığı ülkelerde yeni paranın tedavüle sokulması çok yaygın bir uygulama olmasına rağmen, istikrar programlarının temel unsurlarından biri değildir. Bu tür bir uygulama ekonomik istikrar açısından artan sıfırlardan dolayı zorlaşan işlemleri kolaylaştırmakta ve psikolojik bir rahatlama sağlamaktadır. İstikrarsızlığa yol açan unsurları ortadan kaldırmamaktadır²⁰¹. İstikrarsızlığa yol açan unsurlar ortadan kaldırılamadığı takdirde paranın değer kaybı devam edecek ve bir süre sonra tekrar aynı işlemin yapılması zorunluluğu ortaya çıkacaktır.

Çoğu durumlarda yüksek enflasyonla mücadelede ya ulusal paraya paralel bir para yaratılmakta ya da paranın adını değiştirmek suretiyle yeni bir para tedavüle konulmaktadır. Geçiş ekonomileri için yeni bir paranın yaratılması başarılı bir istikrar programının sembolüdür. Mevcut paranın isminin değiştirilmesinin sembolik özelliğinin yanında farklı kategoride ve yükümlülük ve varlıklara uygulanan tek tip olmayan değişim oranı, mevcut parasallaşmanın elimine edilmesine ve ortadan kaldırılmasına neden olduğu gibi, servetin yeniden dağılımında da etkili rol oynamaktadır²⁰².

Yüksek enflasyon yaşayan ülkelerin çoğunda başarılı istikrar programları sonucunda yeni bir paranın piyasaya sürülmesi eşlik etmektedir. Mevcut paradan sıfır atılmasının yanında yaygın olarak yeni para tedavüle konulmaktadır. Yeni para reformlarında, ekonomik değişkenler (ücret, faiz, fiyat, sözleşmeler gibi) yeni paraya göre tekrar ayarlanmaktadır.

e-Endeksleme

Endeksleme ve dolarlaşma fiyat düzeyi belirsizliğini ortadan kaldırmak için kullanılan araçlardır. Para biriminin gelecekteki satın alma gücünün belirsiz olduğu durumlarda sözleşme yapan

²⁰⁰ Steve H. HANKE, Kurt SCHULER, Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Para Kurulları, (Çev. Bekir BERAT, Metin TOPRAK), Liberte Yayınları, Ankara, 2001, s.127.

²⁰¹ Nuray ALTUĞ, a.g.e., s.99.

²⁰² Karl SOCHER, Theuri THERESIA, "How to Stop Inflation?", Macro Economic Management, (Ed. Soumitra SHARMA), Mac Millian Press Ltd., 1995, s.197.

tarafına gelecekteki ödemeleri doğrudan doğruya satın alma gücüyle belirleme imkanı vermektedir. Endeksleme ve dolarlaşma istikrar programlarına önemli katkılar sunmaktadır. Eneksleme, enflasyonun neden olduğu sapmaları ortadan kaldırarak ekonominin sanki enflasyon oranı sıfırmış gibi çalışmasına izin vermektedir²⁰³.

Endekslemede finansal araçlar, ücretler, fiyatlar, vergiler endekse bağlanmaktadır. Enflasyon muhasebesiyle de enflasyona bağlı gelir, maliyet, kar, aktif, pasif ve kapitalizasyon sapmalarını önleyerek hemen hemen gerçek ekonomik büyüklüklere ulaşılmaktadır. Burada önemli sorun ücret artışları ve faizlerin geçmiş dönemde gerçekleşen enflasyona bağlanması, enflasyon oranında belirli bir ataletle neden olmasıdır²⁰⁴. Dolayısıyla, endeksleme, sabit gelirlilerin enflasyon karşısındaki gelir aşınmaları kısmen önlemesine karşılık, enflasyonda belirli bir kalıcılık sağlamaktadır.

Arjantin, Brezilya ve İsrail yaygın bir biçimde en uzun süreli endeksleme deneyimi yaşayan ülkelerdir. Bu İsrail'de 30, Brezilya'da 20 yıldan uzun bir süreyi kapsamaktadır. Enflasyonun kontrol altına alınamaması 1985 yılında Arjantin ve İsrail'de, 1986 yılında Brezilya'da uygulanan istikrar politikalarında endekslemenin kaldırılmasına yol açmıştır²⁰⁵. Ancak 1980'den beri yaşanan uygulamalar istikrar programlarında endekslemeden çok endekslememe şeklinde kullanılmaktadır. Uzun enflasyon deneyimi olan iki ülke, Brezilya ve İsrail fiyatlarda ve üretimde istikrarsızlık ile endeksleme arasında pozitif bir korelasyon göstermişlerdir. Yaygın endeksleme, sistemin nominal sabitleyicilerini yok ederek istikrar hedeflerini gerçekleştirmeyi güçleştirmiştir. Ancak temel makro-ekonomik sorunlar (bütçe açığı gibi) düzeltilmedikçe endekslememe (disindexation) güvenilir bir istikrar aracı değildir. Endekslememe, İsrail'de 1985 istikrar programında politik bir konsensüse dayanarak başarılı olmuştur. Aynı dönemde Brezilya'nın kamu borçlarını endekslemesinin istikrar programlarına başarılı bir katkısı olduğu söylenebilir. Temelde bu ülkede endeksleme ile ciddi bir enflasyon yaşamıştır. Ancak endeksleme olmasaydı enflasyonun çok daha büyük olacağı ileri sürülmektedir²⁰⁶.

f-Para İkamesi-Dolarizasyon

Para ikamesi (dolarizasyon)* yüksek enflasyon ortamında yerli para yerine daha sağlam olan yabancı bir paranın tercih edilmesidir. Sabit kur sisteminin terk edilmesi ve tam konvertibilitenin sağlanması, uluslararası finansal piyasalardaki yeniden düzenleme çabalarının para ikamesi üzerindeki etkisi büyük olmuştur. Teknolojik gelişmelerin artması, özellikle bilgisayar ve iletişim olanaklarının hızla gelişmesi, uluslararası finansal anlaşmaları artırmıştır. Böylece bir ülkenin vatandaşları, bir diğer ülkenin parasını ister kendi ülkelerinde, ister o ülkede, isterse de bir üçüncü ülkede açtıracakları mevduat hesaplarında tutabilir hale gelmişlerdir²⁰⁷.

Para ikamesi doğrudan ve dolaylı olmak üzere iki şekilde görülmektedir. Doğrudan para ikamesi, ekonomik birimlerin ellerindeki ulusal paranın değerinin düşmesini beklediklerinde ve bunu yabancı bir para ile değiştirdiklerinde meydana gelmektedir. Dolaylı para ikamesi ise, daha çok sermaye piyasasının olduğu ülkelerde görülmektedir. Sermaye hareketliliği (capital mobility) olarak da

²⁰³ PARASIZ, Enflasyon Kriz ve Ayarlamalar, s.111.

²⁰⁴ ERKAN, a.g.s., s.43.

²⁰⁵ KARACAN, Bankacılık ve Kriz, s.223.

²⁰⁶ KARACAN, Bankacılık ve Kriz, s.223.

*Para ikamesinde tercih edilen yabancı para genellikle ABD doları olduğu için "Dolarizasyon" olarak adlandırılmaktadır.

²⁰⁷ PARASIZ, Enflasyon Kriz ve Ayarlamalar, s.119.

adlandırılan dolaylı para ikamesi belirli bir zaman diliminde ekonomik birimlerin yabancı tahvillerin getirisinin artacağı yönündeki tahminlerine dayanmaktadır. Doğrudan para ikamesi daha çok yüksek enflasyon baskısının olduğu gelişmekte olan ülkelerde yaşanmakta ve işlemlerde doğrudan yabancı paranın tercihine dayanmaktadır.

Para ikamesi veya dolarizasyonun en önemli sakıncası, kamuyu senyoraaj gelirinden mahrum bırakmasıdır. Bu durumda, bu gelir, parayı basan devlete, yani ABD'ye gitmektedir²⁰⁸. Dolarizasyon oranı, senyoraaj geliri oranını önemli ölçüde etkilemektedir. Diğer taraftan, para ikamesinin yüksekliği uygulanacak para politikalarında kamunun en önemli kısıtıdır. Para politikası araçlarını kullanımında etkinlik dolarizasyon düzeyine bağlı olarak değişmektedir.

D-İstikrar Politikalarında Sorunlar

İstikrar programlarının kabul edilmesi ve uygulanması sırasında çeşitli sorunlarla karşılaşmaktadır. Bu sorunlar istikrar programının türüne, seçilen araçlara, teorik anlamda ne tür istikrar programının tercih edileceğine bağlı olarak değişmektedir.

1-İstikrar Politikalarında Şok ve Tedrici Politika Seçenekleri

Enflasyonunun düşürülmesinde genellikle şok ya da aşamalı programlar uygulanmaktadır. Aşamalı istikrar programlarında zaman içinde harcamalar azaltılmakta, vergiler artırılmakta ve sıkı para politikası uygulamaktadır. Aşamalı programlarda fiyatlar, ücretler, faiz oranları ve döviz kurları üzerinde daha gevşek bir kontrolü benimsenmektedir. Bu tür politikalarla enflasyon oranı daha aşamalı olarak düşürülmektedir. Aşamalı stratejinin istikrarın acısını zamana yaydığı ileri sürülmektedir. Üretim kaybını en aza indirerek, üretim ve talep şokunu yumuşatarak tüketicilerin ve girişimcilerin güvenini sağlamakta ve sermaye oluşum eğilimini desteklenmektedir. Aşamalı stratejinin sorunu enflasyonist momentumu kırmada başarısız olması ve enflasyon geri besleme sürecinin çok muhtemelen programın aleyhine gelişmesidir²⁰⁹.

Şok uygulamalar ise, özellikle yüksek ve sürekli enflasyon yaşayan ülkeler için uygun bir yöntem olabilir. Şok programlar enflasyonun çok ani olarak düşürülmesine karşın çok yüksek resesyon riski taşımaktadır. Ortodoks şok programlar hızlı harcama indirimlerini, vergi artışlarını ve sıkı para politikasını içermektedir. Heterodoks şok programlar ise, fiyatların, ücretlerin faiz oranlarının döviz kurunun dondurulmasını içermektedir. Firmaların ve kişilerin enflasyonist beklentilerini yok etmeye yardım eden şok uygulamaların bazı dezavantajları vardır. Reel ücretlerin, üretimin, istihdamın ve tüketimin ani düşmesi topluma ciddi bir yük getirmektedir. Dolayısıyla şok uygulamalardan toplumsal uzlaşma olmadan uygulanması etkin sonuç vermemektedir²¹⁰. Diğer taraftan şok terapiyi uygulama konusunda belirli sınırlar vardır. Reel gelirlerdeki büyük çaplı kayıplar, yeni bir ücret-fiyat döngüsüyle sonuçlanan ücret artışı taleplerine yol açabilmektedir. Aynı şekilde, sıkı maliye ve parasal politikalar, bir dizi şirket iflasına yol açmaktadır. Ayrıca, etkinlik düzeyi yüksek sektörler tarafından üretilen

²⁰⁸ BRUNO, a.g.e., s.261.

²⁰⁹ PARASIZ, Enflasyon Kriz ve Ayarlamalar, s.96-97.

²¹⁰ KOTLER-JATUSRIPIYAK-MAESINCEE, a.g.e., s.47.

mallara olan talebin düşüşü gibi ikincil etkiler, durgunluk eğilimlerini güçlendirmekte ve işsizliğin sert bir biçimde yükselmesine yol açmaktadır²¹¹.

Gabrish ve Laski, ortaya koydukları birtakım faktörlere bağlı olarak, politikacıların şok veya aşamalı anlayışı tercih edip etmemeye karar verdiklerini ileri sürmektedirler. Bu faktörler; ekonomik ilişkileri algılayışları, ekonomik ideolojileri, risk tercihleri, halktan bekledikleri politik destek ve karşı karşıya kaldıkları daha özel sorunlardır. Şok terapi, eğer ekonomideki dengesizlik daha büyük öncelik arz ediyorsa daha kolay savunulabilir. Aksi takdirde aşamalı bir yaklaşım, güçlü fedakarlık-talep ölçütlerinin riskinden kaçınmak için tercih edilebilir²¹².

2-İstikrar Politikalarında Gecikme Sorunu

Uygulanacak istikrar politikası zamanlama konusu büyük önem taşımaktadır. Dinamik bir yapıya sahip ekonomik sürecin hangi aşamada olduğu uygulanacak politika bileşenlerinin seçiminde önemlidir. Ekonominin hangi aşamada bulunduğu uygulanacak para ve maliye politikalarının etkinliğini belirlemede büyük rol oynamaktadır. Ekonominin uygulanan istikrar politikalarına cevap vermede gecikmesi, istikrara ulaşmayı zorlaştırmaktadır.

Ekonomide gecikmeler, tanıma gecikmesi, yürütme gecikmesi ve etkinlik gecikmesi olarak üç aşamalıdır. Tanıma gecikmesi, para ve maliye politikalarında aynı zaman süresini kapsayan, ekonominin hangi aşamada olduğunu belirlenerek bir müdahale gereksiniminin idrak edilmesine kadar geçen süreyi ifade etmektedir. Yürütme gecikmesi, bir müdahale gereksiniminin ortaya çıkmasından politika değişikliğine veya uygulamasına kadar geçen zamanı ifade etmektedir. Yürütme gecikmesi, maliye ve para politikalarında farklı zaman uzunluğunu kapsamaktadır. Para politikaları maliye politikalarına nazaran çok daha kısa sürede uygulama imkanı vardır²¹³.

Politika yapıcılarının ekonomide bir istikrarsızlığı tanımlaması veri toplama güçlüğü nedeniyle zaman alabilmektedir. Bazı verilerin elde edilmesi kısa sürede olurken bazı verilerin toplanması uzun zaman alabilmektedir. Toplanan verilere dayanılarak tahminlerin yapılması gerekir. Tahminler yapıldığında, ekonomideki istikrarsızlık büyümüş olabilir. Kesin bilgilerin elde edilebilmesi zaman alan bir olaydır. İşsizlik oranı, fiyatlar genel düzeyi, sermaye oluşum oranı ve tüm ekonomiyle ilgili bilgilerin elde edilmesi bazen uzun zaman almaktadır. Elde edilen verilerin değerlendirilmesiyle istikrar programı ihtiyacı ortaya çıkmaktadır. İstikrarsızlığın geçici mi, az mı veya çok mu, süreli mi etkili olduğunun da belirlenmesi gerekir. Bunun yanında politika uygulayıcılarının da istikrar programlarını uygulama isteksizliği de başlı başına bir sorun teşkil etmektedir. İstikrar programlarıyla ilgili vergi kanunları ve harcama programları karara bağlandıktan sonra değiştirilmesi söz konusu olamamaktadır. Bu açıdan ekonominin bulunduğu konjonktür aşamasında uygulanacak maliye politikalarının etkinliğinin sonucu tartışmalıdır. Maliye politikalarının uygulanması aşamasına gelinceye kadar meydana gelecek gecikmeler sonucu ekonomi bir başka konjonktür evresine geçmiş olabilir. Para politikalarında bu tür gecikmeler daha az görülmektedir. Uygulanacak politikaların tespiti

²¹¹ Hubert GABRISH, Kazimierz LASKI, "Transition from Command to Market Economies", Ed. Peter HAVLIK, (in) Dismantling the Command Economy in Eastern Europe, Westview Press, 1991, s.25-27.

²¹² GABRISH-LASKI, a.g.e.,s.25-27.

²¹³ Micheal RSEDGEMAN, Macroeconomics Theory and Policy, Third Edition, Prentice Hall. Inc, 1987, s.378.

ve uygulamaya başlanması maliye politikalarına nazaran çok daha kısa zamanda hayata geçirilebilmektedir²¹⁴.

İstikrarsızlıkla mücadelede Merkez Bankası'nın para arzıyla ilgili olarak açık piyasa işlemleri yapmasıyla vergi ve kamu harcamalarıyla ilgili kararlar alıp uygulamaya koymak farklı zaman gecikmelerine sahiptir. Kamu harcamalarında bir artışın etkileri ya da para arzında bir artışın etkilerinin ortaya çıkmasında zaman farklı olmaktadır (etkinlik gecikmesi). Maliye politikalarında etkinliğin sağlanması birkaç yıl, para politikalarında ise birkaç aydan bir yıla kadar sürmektedir. Kamu harcamaları veya vergilerde artış yada azalış yönünde yapılacak değişiklikler milli gelir üzerinde ki "çoğaltan etkisi" kendisini belirli bir sürede ortaya çıkarmaktadır²¹⁵.

3-İstikrar Politikalarında Yapısalcı-Monetarist Tartışması

1960'lı yıllarda önemli bir istikrarsızlık kaynağı olan enflasyon dinamiğinin açıklamasında gerek teorik gerekse ampirik bazda önemli tartışmalar olmuştur. Sermaye akışkanlığının derecesi, ücret ve fiyat süredurum varlığı, kredibilite sorunları, gelecekte uygulanacak politikalara göre beklentilerin durumu gibi yapısal faktörlerin, döviz kuru politikalarının ve parasal politikalarla mali politikalar arasındaki uyum eksikliği üzerinde durulan konular olmuştur. Monetarist model veya ortodoks model, mali açıklar, para yaratılması ve enflasyonun etkileşimi üzerinde odaklanırken, yeni-yapısalcı model; yiyecek darboğazı, gelir dağılımı dengesizliği ve reel ücretlerin belirlenmesinde sosyal çatışmaların enflasyonist etkileri üzerine yoğunlaşmışlardır²¹⁶. Ortodoks görüş, gelişmekte olan ekonomilerde enflasyonun birinci nedeninin, sınırlı iç ve dış borçlanma imkanlarına sahip ülkelerin büyük mali açıkların finanse etmek için hükümetlerin para yaratması üzerinde durmaktadırlar. Cordosa ve Taylor gibi yeni yapısalcılar, reel ücretlerle kar arasında gelirin dağılımında, işçi-işveren çatışmasının enflasyonun temelini oluşturduğunu belirtmektedirler²¹⁷.

Parasal görüşe göre, enflasyon para arzındaki artıştan kaynaklanmaktadır. Para arzındaki artışın nedeni de, parasal büyümenin, üretim ve büyüme hızı ile uyumlu olmamasıdır. Para arzının artmasına yol açan etkenler; bütçe açıkları, ekonomik kalkınmanın enflasyonist bir şekilde finanse edilmesi, para basma, KİT yardımları, bankacılık sistemiyle para yaratılması ve tarım destekleme fiyatlarıdır. Parasalcılar, yapısal darboğazların olduğunu kabul etmektedirler. Ancak, bu darboğazların hükümetin piyasalara getirdiği düzenlemelerden kaynaklandığını ileri sürmektedirler. Onlara göre, döviz kurlarının serbestleştirilmesi, devletin ekonomideki ağırlığının azaltılması, fiyat kontrollerinin ve sübvansiyonların kaldırılması, enflasyonist baskıları ortadan kaldıracaktır.

Yapısalcılar ise, enflasyonu, ülkelerin sosyal ve ekonomik yapıları, ekonomik büyüme trendleri, arz-talep gecikmeleri ve ülkenin ekonomik yapısıyla diğer faktörlerden kaynaklandığını ileri sürmektedirler²¹⁸. Yapısalcılar, analizlerinin başlangıç noktasını gıda fiyatları olarak belirlemektedirler. Nüfus ve talep artışıyla tarımsal ürünlerin fiyatlarının artması, ücretlerin artırılmasına yönelik talebin oluşmasına neden olmaktadır. Ücret artışları da sanayi ürünlerinin fiyatlarının artmasına neden

²¹⁴ Roger LeRoy MILLER, David D. VANHOOSE, Modern Money and Banking, Third Edition, McGraw Hill International Edition, 1993, s.689.

²¹⁵ Nuray ALTUĞ, a.g.e., s. 61-63.

²¹⁶ BECKERMAN, a.g.e, s.33.

²¹⁷ Thomas J. SARGENT, "Stopping Moderate Inflation: The Methods of Poincare and Indexation", (içinde) Ed. Rudiger DURNBUSH, Mario H. SIMONSEN, Massachusetts Institute of Technology, 1993, s.44-45.

²¹⁸ Yakup KEPENEK, Türkiye Ekonomisi, Yar Yayınları, Ankara 1983, s.438.

olmaktadır. Fiyat artışları, dövize olan talep doğrultusunda da ortaya çıkabilmektedir. Böylece Davelüayon girdi fiyatlarını ve dolayısıyla sanayide çıktı fiyatlarını artırmaktadır. İşadamları, talepte azalmaya yol açan fiyatları düşürmek yerine üretimi azaltmayı tercih etmekte, bu da talebin azalmasıyla sonuçlanmaktadır. Böylece ekonomik büyüme oranı gerilemektedir.

Yapısalıcıların analizinin temelini döviz oluşturmaktadır. Liberalizasyon politikaları öncesi gelişmekte olan ülkeler açısından çok büyük öneme sahip olan döviz günümüzde birinci derecede öneme sahip değildir. Günümüz gelişmekte olan ülkelerin temel sorunu döviz yokluğu değil, döviz miktarındaki kısa süreli artış veya azalış şeklinde kendini gösteren dalgalanmalardır.

İKİNCİ BÖLÜM

İSTİKRAR POLİTİKALARININ GELİR DAĞILIMI ÜZERİNE ETKİLERİ

Dünya ekonomisinde liberalleşme politikalarıyla birlikte, ekonomik istikrar ve yapısal uyum politikaları daha fazla önem kazanmış ve gelir dağılımını belirleyen faktörler önemli ölçüde artmıştır. Liberalizasyon politikalarının ortaya çıkardığı krizler ve ardından uygulanan istikrar-yapısal uyum politikalarının özellikle gelişmekte olan ülkelerde geliri yeniden dağıtıcı ve yoksullaştırıcı etkisi önemli tartışma konularından birisidir. Bu bölümde, gelir dağılımının teorik gelişimi, ölçülmesi yöntemleri ve gelir dağılımını etkileyen faktörler, istikrar programlarının gelir dağılımını etkileme araçları, küresel gelirin paylaşımı ve liberalizasyon sürecinde istikrar programı uygulayan ülke örnekleri incelenecektir.

I-Gelir Dağılımı Kavramı ve Türleri

Gelir dağılımı bir ülkede yaşayan bireylerin üretilen mal ve hizmetler şeklindeki toplam gelirden almış oldukları payı ifade etmektedir. Üretim faktörlerinin üretim sürecine girmeleri karşılığında elde etmiş oldukları gelirlerin toplamına milli gelirden toplumu oluşturan bireylerin, hanehalklarının ne kadar, nasıl ve ne şekilde pay alacağı sorunu gelir dağılımının konusunu oluşturmaktadır. Gelir dağılımı bir toplumda sosyal ekonomik ilişkilerin belirlenmesi ve ekonomik gelişme sürecine etkileri bakımından önemli etkilere sahiptir. Dolayısıyla gelir dağılımı sosyal ve ekonomik yönüyle ekonomik kalkınma ve gelişmeye etkisi bakımından incelenmesi öncelikli konular arasındadır.

A-Gelir Dağılımı ve Önemi

Bir toplumda gelir dağılımını doğrudan belirleyen en önemli unsur üretim araçlarına kimin sahip olduğu ile ilgilidir. Diğer bir unsur ise, kamu hizmetlerinin dağılımıdır. Eğitim, sağlık, haberleşme, ulaştırma, sosyal güvenlik gibi kamu hizmetlerinin yaygınlığı bundan yararlanma oranı, gelir dağılımını etkilemektedir. Gelir dağılımını belirleyen temel faktörlerden bir diğeri de, toplumdaki politik tercihlerdir. Politik tercihlere bağlı olarak toplumun belli kesimlerine yönelik gelir transferleri yaparak gelir dağılımı üzerinde büyük ölçüde belirleyici olmaktadır. Şehirlerde imar affi uygulamaları, kamu yatırımlarının bölgesel dağılımı, kamu mal ve hizmetlerindeki fiyatlandırma politikaları, tarımsal ürünlerin taban fiyatları ve çeşitli tarımsal sübvansiyonlar, yatırım ve ihracat teşvikleri ve kamu personeline yönelik ücret politikaları bu tür uygulamalardan en önemlileridir²¹⁹. Diğer taraftan gelir dağılımı istikrar programı uygulamaları sırasında da önemli ölçüde etkilenebilmektedir. İstikrar programlarında istikrarın yükünün paylaşımı gelirin yeniden dağılımı açısından önemli bir sorun oluşturmaktadır. Liberalizasyon sürecinde uygulanan istikrar politikalarıyla birlikte gelir dağılımı sadece iç faktörlerle değil, dışsal nedenlerden dolayı da önemli ölçüde değişebilmesi konuyu daha

²¹⁹ KARAKAYALI, a.g.e., s.58.

önemli hale getirmektedir. Liberalleşme ile birlikte istikrar programlarında kullanılan araçlar gelirin yeniden dağılımı üzerinde büyük etkiler meydana getirebilmektedir.

B-Gelir Dağılımına Teorik Yaklaşımlar

İktisat politikasının gelişmesindeki başlıca itici güçlerden birisi gelir dağılımı konusunda meydana gelen teorik gelişmeler olmuştur. Özellikle klasik iktisatçılardan Malthus ve Ricardo'nun temellerini attıkları pozitif iktisat kuramının çözüm aradığı temel sorun, toplam gelirin toprak rantı, kar ve ücret arasında nasıl paylaştırılacağı şeklindedir. Ricardo, Politik İktisadın temel sorununun gelir dağılımını düzenleyen yasaların belirlenmesi olduğunu ileri sürmektedir. Ricardo, iktisat politikasının konusunun, topraktan elde edilen ürünlerin üç sınıf arasında kar, ücret ve rant şeklinde bölüşümüne ilişkin yasaların belirlenmesi olduğunu ileri sürmektedir²²⁰. Bu tür bir gelir dağılımı gelirin fonksiyonel dağılımı olarak adlandırılmaktadır. Ricardo, gelir dağılımı ve ekonomik büyümeyi birlikte ele almış ve büyümeyi faktör paylarının gelişimine bağlamıştır²²¹.

Daha sonra Mill ve Marx'da gelir dağılımını toplumsal sınıflar arasındaki ilişkiler bütününe bir parçası olarak görmüşlerdir. Çünkü, toprak, sermaye, emek gibi üretim faktörlerinin bireyler arasındaki eşit dağılımı toplumsal sınıfları, dolayısıyla da sınıflararası gelir dağılımını belirlemektedir. Mill Değer Teorisi'nde değer iki faktöre bağlı olduğunu, bunların malın faydası ve üretim koşulları olduğunu ileri sürmektedir Mill'e göre gelir dağılımı kanunları üretim kanunlarının tersine, sosyal kanunlar olmaları nedeniyle değişebilir özelliklere sahiptirler. Hem liberal hem de müdahaleci yönü olan Mill iktisat bilimine sosyal adalet anlayışını getirmeye çalışmıştır. Bu yönüyle de liberalizm ile sosyalizm arasında bir köprü işlevi gördüğü söylenmektedir²²².

Marx esas olarak elde edilen ürünün ücretler ve karlar arasındaki dağılımıyla ilgilenmiş, elde edilen gelirdeki emek dışı payın çeşitli mülk gelirleri arasındaki dağılımıyla ilgilenmemiştir. Bölüşüm sorununa emek değer çerçevesinde sınıfsal açıdan bakan Marx, kapitalistler ve işçilerin kar ve ücret paylarının belirlenmesiyle bölüşüm sorununu çözümlenmeye çalışmıştır²²³. Temelde Ricardo'nun fikirlerine dayanan Marx, temel üretim faktörleri mülkiyetinin sınıfsal bir dağılım gösterdiği durumda, toprak sahipleri sadece rant geliri, işçiler sadece ücret geliri, sermaye sahiplerinin de sadece kar/faiz geliri elde ettikleri ileri sürmektedir.

Menger, Walras ve Marshall'ın öncülük ettiği Neo-Klasik iktisatçılar gelir dağılımı konusunda Klasiklerden farklı olarak, gelirin sınıflar arasında değil, üretime katılan faktörler arasında paylaşılması ve faktör paylarının belirlenmesi şeklinden çok, faktör fiyatlarının oluşma biçimi üzerinde durmuşlardır. Neo-klasik iktisatçılar tam rekabet varsayımı altında her üretim faktörünün, ürüne yaptığı katkıya eşit getiri sağladığını ve bunun adil olduğunu, belirli varsayımlar altında, toplam ürün bütün faktörler arasında paylaşıldığında geriye hiçbir artık kalmadığını, toplam ürünün tükendiğini gösteren bir bölüşüm teorisi kurmuşlardır. Ayrıca, bölüşümün tamamen piyasa koşullarında belirlendiği marjinal verime göre dağılımın evrensel olduğunu ileri sürmüşlerdir²²⁴.

²²⁰ Yılmaz AKYÜZ, Sermaye, Büyüme, Bölüşüm, AÜ. Yayınları, No:400, Ankara 1977, s.3.

²²¹ Erdoğan ALKİN, Gelir ve Büyüme Teorisi, İÜ. Yayınları No:210, Elektronik Ofset, İstanbul 1975, s.168.

²²² ÖZGÜVEN, a.g.e., s.115-117.

²²³ AKYÜZ, Sermaye Büyüme Bölüşüm, s.64.

²²⁴ Gülten KAZGAN, İktisadi Düşünce ya da Politik İktisadın Evrimi, 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984, s.165.

Neoklasik Bölüşüm Teorisi, faktör gelirlerini, birbirinden ve net üretim değerinden bağımsız olarak, bir arada belirlemeye yöneliktir. Böylece, Neoklasik Teoride bölüşüm veya aynı anlamda kullanılan faktör fiyatları, üretimin teknik koşullarından eşanlı olarak üretilmekte, hiçbir faktör geliri, toplam üretimin değerine bağlı olarak belirlenmemektedir²²⁵. Neoklasik yaklaşımda faktör payları incelenmekte, gelir dağılımının temel unsuru olan faktör dağılımı ve mülkiyet ilişkileri gözardı edilmektedir²²⁶.

Keynes ise, gelir dağılımı konusunda doğrudan bir teori ortaya koymamıştır. Ancak tam istihdamı sağlama, ekonomik büyüme ve gelir yaratmayla ilgili düşünceleri gelir dağılımı konusunda ipuçları vermektedir. Gelirin yeniden dağılımı konusunda Keynes öncelikli olarak değinmektedir. Özellikle kamusal müdahalelerle tüketimin artırılması amacına ulaşılacağından hareketle, gelirin yeniden dağılımında vergilerin önemini vurgulamaktadır²²⁷. Keynes vergileri artırarak yüksek gelirli kişilerin gelirlerini azaltıp, düşük gelirli destekleyerek tüketim eğilimi ve efektif talebin artırılması, böylece istihdam seviyesinin yükseltilmesi gerektiğini ileri sürmüştür²²⁸. Keynes esas olarak tam istihdamın sağlanması ve deflasyonla mücadele üzerine yoğunlaştığından, daha çok tüketim ve harcama konuları üzerine yoğunlaşmıştır. Keynes tüketim ve harcamaların toplam talep üzerine etkisini inceleme konusu yapmış, Keynesyen gelir dağılımı konusunda daha çok Keynes'i takip eden iktisatçılar çeşitli teoriler geliştirmişlerdir.

Daha sonra gelir dağılımı araştırmalarında bireylerin faktör sahipliği (servet dağılımı), kurumsal düzenlemeler, yasa ve mülkiyetin geleneksel ilişkileri, kurumların alışlagelmiş yapıları ve miras, gelir dağılımı yaklaşımlarına dahil edilmiştir. Günümüz Kurumsal ve Post-Keynesyen okulları bu yaklaşımı sürdürmektedirler. Kurumsalcılar, kişisel gelir dağılımının büyük ölçüde toplumdaki güç ilişkilerini içeren, iradeye bağlı kurumsal düzenlemeler tarafından belirlendiğini ileri sürmektedirler Bu çerçevede gelir eşitsizliğine sınıf perspektifinden bakılması ve siyasal mücadelenin bu düzenlemeler etrafında şekillenmesi doğaldır²²⁹.

Fonksiyonel gelir dağılımı yaklaşımı, Harrod-Domar, Kaldor ve Kalecki'nin öncülüğünü yaptığı Keynesci ve Neo-Keynesci büyüme teorilerinde de temel olarak alınmaktadır. Sınıflara göre farklı gelir, dolayısıyla farklı tasarruf oranları büyüme dinamiğinin başlıca belirleyicisidir. Kaldor'un "işçiler kazandıklarını harcar, sermayedarlar ise harcadıklarını (yatırdıklarını) kazanır" özdeyişi, fonksiyonel gelir dağılımında Keynesçi okulun genel kuralı olmuştur. Kaldor tam istihdam halindeki bir ekonomide, nisbi faktör paylarının (ücret ve kar) yatırım oranını belirlediğini ileri sürmektedir. Kaldor'a göre, daha yüksek bir yatırım düzeyinde, sürekli bir tam istihdam dengesi için, zorunlu olan daha yüksek bir tasarruf-hasıla oranını gerçekleştirmek için gelir dağılımında bir kaymanın gerekli olduğudur²³⁰.

²²⁵ Yaşar UYSAL, Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi (Türkiye Örneği), DEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1999, s.30.

²²⁶ AKYÜZ, a.g.e., s.138.

²²⁷ Orkun ÖZBEK, Dünyada ve Türkiye'de Gelir Yoksulluğu ve İnsani Yoksulluğun Analizi ve Çözüm Önerileri, DEÜ, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2001, s.64.

²²⁸ Salih TURHAN, Vergi Teorisi ve Politikası, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1993, s.35.

²²⁹ Seyfettin GÜRSEL, Haluk LEVENT, Raziye SELİM, Özlem SARICA, Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk, Avrupa Birliği ile Karşılaştırma, TÜSİAD Raporu, Yayın No. TÜSİAD-T/2000-12/295, Aralık 2000, İstanbul, s.14.

²³⁰ UYSAL, a.g.e., s.40.

Liberal piyasa ekonomisi ve bireysel özgürlükler açısından konuya baktığımızda, bireyin gelir düzeyinin temel belirleyicileri, eğitim, meslek seçimi, çalışıp ya da çalışmama, tasarruf veya harcama gibi kararların, ne ölçüde bu tercihlerin bireyin kontrolü dışında gerçekleştiği, toplumsal konumlar (ayrıcalık gibi), ailesel özellikler (miras yoluyla geçen servet gibi) gibi öngörülemeyen ekonomik gelişmelerin bir sonucu olduğu sorudur. Bu durumda artık "tercihler" yerine "zorunluluklar"dan veya mutlak rastlantılardan söz etmek gerekir. Dahası, zorunlulukların dayattığı veya mutlu rastlantıların bahsettiği eşitsizlikler iyi kötü belirlenmiş olsa da, eşitsizliğin ne kadar ve kimlerden kimlere gelir transferi yapılarak azaltılacağı konusunda toplumsal bir uzlaşmanın olup olmadığı, diğer bir deyişle toplumun ne ölçüde dayanışma istediği sorularının basit ve bilimsel cevabı yoktur. Ancak liberal siyaset felsefecisi Rawls'la başlayan ve muhafazakar Nozick'le devam eden, yoksulluk ve gelir dağılımı konularına yaptığı katkılarla Nobel ödülü alan A.Sen'le gelişen bu tarihsel tartışma, geçen otuz yılı aşkın süredir diğer bir çok katkılarla açıklık kazanmıştır. Diğer taraftan gelir dağılımında adalet tartışmaları Romer tarafından pozitif kalıplara dökülerek incelenmeye çalışılmıştır²³¹.

C-Gelir Dağılımı Türleri

Milli gelirin kişiler, gruplar ve sosyal sınıflar arasındaki dağılımının belirlenmesi gelir dağılımı politikaları açısından önemlidir. Dolayısıyla kişilerin ya da grupların gelir dağılımındaki yerlerinin belirlenmesi gerekir²³². Gelir dağılımı büyüklüğünün yanı sıra, gelirin hangi birimler arasında nasıl dağıldığını belirlemek açısından, gelir dağılımı türlerini bilmek önemlidir.

1-Kişisel Gelir Dağılımı

Toplam gelirin toplumu oluşturan bireyler ve aileler arasında nasıl dağıldığını, yani bireylerden ne kadarının ne miktar gelir elde ettiklerini ve gelir seviyeleri arasındaki farkın ne olduğunu inceleyen gelir dağılımı türüne kişisel gelir dağılımı adı verilmektedir²³³. Kişisel gelir dağılımı gelirin nasıl, ne yaparak elde edildiğini değil, sadece fertlerin veya tüketici birimlerinin belirli bir süre boyunca elde ettikleri gelir miktarlarını göz önünde tutmaktadır. Dolayısıyla bireylerarası gelir eşitsizliklerinin araştırılmasında, kişisel gelir dağılımına başvurulmaktadır²³⁴.

Kişisel gelir dağılımında gelir eşitsizlikleri, kişilerin ya da hanelerin gelirlerinin büyüklüğüne göre belirlenmektedir. Hane ya da kişisel gelirin dağılımı, gelir büyüklüğü dışında gelirin türüne, sosyo-ekonomik gruplara, mesleklere, sektörler, bölgelere, yaş ve cinsiyete, eğitim durumlarına vb. göre sınıflandırılmaktadır. Kişisel gelir dağılımı araştırmalarının, bir ülkede belirli bir sürede yaratılan tüm gelirin haneler veya kişiler arasında nasıl bölüştüğüne ortaya konulması, hanelerin sosyal ve ekonomik yapılarında zaman içinde meydana gelen değişikliklerin belirlenmesi açısından önemli çalışmalar olma özelliğine de sahiptir²³⁵.

²³¹ GÜRSEL-LEVENT-SELİM-SARICA, a.g.e., s.151.

²³² Heinz HALLER, Maliye Politikası (Teorik Esasları ve Temel Problemleri), Çev. Salih TURHAN, İ.Ü. Yayın No: 1981, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1974, s.282.

²³³ Selahattin TUNCER, Gelirin Yeniden Dağılımı, İ.A.K. Yayın No: 23, İstanbul, 1970,s.5.

²³⁴ TÜRK, a.g.e, s.281.

²³⁵ DPT, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2001, s.5.

2-Fonksiyonel Gelir Dağılımı

Fonksiyonel gelir dağılımında, ülke içinde yaratılan milli gelirin, üç temel üretim faktörü olan işgücü, sermaye ve toprak sahipleri arasında nasıl bölüştüğünü göstermektedir. Bu dağılımda, üretimin ne kadarının emek sahiplerine ücret, sermayedarlara faiz, toprak sahiplerine rant olarak dağıtıldığı ve ne kadarının müteşebbislere kar olarak kaldığı incelenmektedir.

Fonksiyonel gelir dağılımını, gelirin emek gelirleri ile emek dışı gelirler arasındaki dağılımı olarak nitelendiren başka bir tanımlamada; üretim süreci sonucunda ortaya çıkan gelirin üretim faktörleri ve sosyo-ekonomik gruplar arasındaki dağılımının önem taşıdığı belirtilmektedir. Gelirin emek ve mülk sahipleri arasındaki dağılımının yanısıra emek geliri, ücret, maaş, yüksek yönetici geliri gibi alt bileşenlerine; mülk gelirleri ise, kar, rant gelirleri gibi kendi alt bileşenlerine ayrılarak, faktörlerin milli gelirden aldığı paylar konusunda daha ayrıntılı bilgi edinilebilir²³⁶.

Fonksiyonel dağılım, gelirin çeşitli toplumsal tabakalar arasında nasıl dağıldığı hakkında kısaca bilgiler vermektedir. Bunun nedeni, gerçek hayatta ortaya çıkan sosyal gelişmelerin emek, sermaye, toprak ve müteşebbis gibi dörtlü sınıflandırmanın yapılamayacağı kadar karmaşık bir yapı taşımamasından kaynaklanmaktadır. Ücret geliri elde edenler için memur, işçi, sözleşmeli gibi ayırma gidilmesi yanında ; tarımda toprak sahibi, küçük çiftçi, büyük çiftçi, büyük tüccar ile küçük tüccar arasında ya da tarım işçisi ile sanayi işçisi ayırım yapılması ve bunlarla ilgili fonksiyonel gelir dağılımı konusunda salt doğru bilgilere ulaşmak oldukça zordur²³⁷. Aynı şekilde, çok büyük bir holdingin koordinatörlüğünü yapan bir kişi fonksiyonel dağılıma göre ücretli sınıftan olması gerekirken, sosyolojik olarak işçi sınıfından değildir²³⁸. Bu tür ayırma gitmek ekonomik gerekçelerin yanısıra sosyolojik nedenlerden dolayı da bazı zorlukları beraberinde getirmektedir. Yine de milli gelirin çeşitli sosyal sınıflar arasında nasıl dağıldığını araştırmaya yönelik olarak amaca en uygun olanı fonksiyonel gelir dağılımıdır.

3-Coğrafi Gelir Dağılımı

Milli gelirin bölgesel dağılımı, bir ülkenin farklı bölgelerinde yaşayan insanların milli gelirden ne oranda pay aldıklarını göstermektedir. Bölgesel gelir dağılımı ülke içi gelişmişlik düzeyinin belirlenmesinde önemli bir işleve sahiptir²³⁹. Bölgesel dağılım, bölgeler arasındaki farkların ortaya konulmasında kullanılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde bölgesel gelir dağılımı gelişmekte olan ülkelere oranla daha dengeli bir dağılım göstermektedir. Doğal olarak ülkenin sahip olduğu büyüklük, bölgeler arasındaki iklim ve arazi özelliklerinin farklılığı ve sosyolojik özellikler de gelir dağılımında etkili olmaktadır²⁴⁰.

Bölgesel gelir dağılımı bölgesel gelişmişlik düzeylerinin belirlenmesi ve bölgelerarası kalkınmışlık farklarının giderilmesi açısından önemlidir. Yatırım ve teşviklerin çeşitli nedenlerle belirli bölgelerde toplanması bölgesel gelir eşitsizliğini artırmaktadır.

²³⁶ DPT, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele, s.4.

²³⁷ Recep DUMANLI, Türkiye'de Gelir Dağılımı, DPT, Ankara, 1992, s.33.

²³⁸ TÜRK, a.g.e., s.8.

²³⁹ M.Siddik ENSARİ, AT'da Gelir Yapısı ve Refah Politikaları, DPT, Ankara, 1989, s.3.

²⁴⁰ UYSAL, a.g.e., s.9.

4-Sektörel Gelir Dağılımı

Sektörel ya da mesleki dağılım, çeşitli üretim sektörlerinin sosyal hasılaya hangi oranda katıldığını ve ne ölçüde pay aldığını ortaya koymaktadır. Bu bağlamda, tarım, sanayi ve hizmetler sektörlerinin milli gelirden aldıkları paylar, bunların uzun dönemde gösterdiği değişim, devletin hangi sektörler lehine veya aleyhine milli gelirin dağılımını etkilediğini, sektörel gelir dağılımı ve buna ilişkin olarak yapılan incelemeler ortaya koymaktadır²⁴¹. Diğer taraftan sektör kavramını üretim araçlarının mülkiyeti açısından ele aldığımızda, gelir dağılımı, kamu sektörü ile özel sektörün milli gelirden aldığı payı ortaya koyan bir kavram olarak da ortaya çıkmaktadır²⁴².

Dolayısıyla sektörel gelir dağılımı sadece sektörlerin aldığı payı değil aynı zamanda üretim araçlarının mülkiyeti bakımından ekonomide kamu sektörünün payının belirlenmesinde de önemli bir işleve sahiptir.

D-Gelir Dağılımının Ölçülmesi Yöntemleri

Kişisel gelir dağılımının ölçülmesinde literatürde çok sayıda ölçü bulunmaktadır. Bunların en önemlileri Pareto Formülü, Lorenz Eğrisi ve Gini Katsayısıdır. Bütün bu göstergelerde aynı veriler üzerinde farklı sonuçlara ulaşılmaktadır. Gelir dağılımı tablolarla özetlenmek istenirse yüzdeler metodu, diyagramla ifade edilmek istenirse Lorenz eğrisi, tek bir eşitsizlik ölçüsünün kullanılması halinde ise Gini Katsayısı en çok kullanılan yöntem ve ölçülerdir²⁴³.

Gelir eşitsizliğini ölçmede son yıllarda yeni yöntemler de geliştirilmiştir. Özellikle Simon Kuznets'in öncülüğünü yaptığı, Atkinson ile Amartya Sen'in büyük katkılarıyla son elli yılda geliştirilen kuram ve yöntemler, bireysel gelir dağılımının ölçülmesine, farklı dağılımların karşılaştırılabilir duruma getirilmesine ve değerlendirilmesine yönelmiştir²⁴⁴. Ancak gelir dağılımının ölçülmesinde en çok Gini katsayısı ve Lorenz Eğrisi kullanılmaktadır.

1-Pareto Formülü

İtalyan iktisatçı Vilfredo Pareto bir çok gelir istatistiklerinden hareketle ampirik (deneyimsel) çalışmalar sonucunda bölüşüm yasasına ulaşmıştır. Pareto, bireysel gelir dağılımı hakkında gelir kaynağına ve hanehalkının bulunduğu toplumsal sınıfa bakmaksızın çalışmalar yapmış ve 1897 yılında gelir dağılımı modellemesinde kullanılan Pareto dağılımını bulmuştur. Pareto'nun çalışması, bireysel gelir dağılımıyla ilgili olarak derinlemesine yapılan ilk incelemedir. Pareto'ya göre, milli gelirin aileler arasında bölüşümü, hemen her toplumda piramit benzeri bir dağılım göstermektedir. Piramidin tepesinde, o toplumun en yüksek gelir düzeyine ulaşmış birkaç aile, piramidin tabanına doğru inildikçe, yani daha düşük gelir düzeylerine geldikçe genişleyen gruplar ve nihayet pramidin tabanında en düşük gelir düzeyine sahip aileler yer almaktadır. Buna göre, gelir bölüşümü bireylerin çeşitli kapasitelere sahip olmaları nedeniyle kişiler arasında eşit bir dağılım göstermemektedir. Bu bir yasa niteliğindedir

²⁴¹ UYSAL, a.g.e., s.8.

²⁴² TÜRK, a.g.e., s.278.

²⁴³ Korkut BORATAV, Kamu Maliyesi ve Gelir Dağılımı, Sevinç Matbaası, Ankara, 1965, s.58.

²⁴⁴ GÜRSEL-LEVENT-SELİM-SARICA, a.g.e., s.14-15.

ve değişmezliğe sahiptir. Dolayısıyla gelir dağılımı refah maksimizasyonunu etkilemeyen bir veri durumundadır.²⁴⁵

2-Gini Katsayısı

Gelir dağılımındaki eşitsizliği ölçmede kullanılan diğer bir araç "Gini Katsayısı" dır. İtalyan ekonomist ve istatistikçi Corrado Gini tarafından geliştirilen bu katsayı veya toplanma oranı 0 ile 1 arasında çıkan ondalık bir değerdir. Başka bir deyişle, katsayı, mutlak eşitlik doğrusu ile Lorenz Eğrisi arasında kalan alanın, mutlak eşitlik doğrusu altında kalan üçgenin alanına oranıdır. Eğer toplumda gelir dağılımı yüzde yüz eşit ise, Gini Katsayısı sıfır olur. Katsayı mutlak anlamda 1'e yaklaştıkça gelir dağılımında eşitsizlik artıyor demektir²⁴⁶.

Gini Katsayısı Lorenz Eğrisine bağlı olup Lorenz eğrisi ile köşegen arasında kalan alanın, köşegenin altında kalan toplam alana oranına eşittir. Gini oranının artması eşitsizliğin arttığını, azalması ise eşitsizliğin azaldığını göstermektedir²⁴⁷.

3-Lorenz Eğrisi

Gelir dağılımındaki eşitsizliği göstermek için çoğu kez Lorenz Eğrisi kullanılmaktadır. Lorenz Eğrisi iki boyutlu bir şekilde yatay eksenle nüfusun birikimli yüzdesi dikey eksenle paylaşılan toplam gelirin birikimli yüzdesi konularak elde edilir. Gelirler bireyler arasında eşit olarak dağıtıldığında Lorenz Eğrisi 45 derecelik bir doğru şeklini almaktadır²⁴⁸. Gelir dağılımı eşit değilse, Lorenz Eğrisi 45 derecelik doğrunun altına sarkmaya başlar. Gelir dağılımı adaletten ne kadar uzaklaşırsa açıklık da o kadar büyük olmaktadır²⁴⁹.

Lorenz Eğrisi, gelir dağılımının yüzdeler yöntemiyle belirlenmesinin değişik bir versiyonudur. Yüzdeler metodunda genellikle gelir seviyelerine göre sıralanmış birimler, her biri eşik sayıda birim ihtiva eden 100 (veya daha az 10) gruba bölünmektedir. Böylece her bir grup birimlerin toplamının %1'ini teşkil eder. Birimlerin gelirleri de bilindiğine göre birim gruplarına düşen gelir yüzdelerini de belirtmek mümkündür. Böylece ortaya çıkan yüzdeler şeklinde düzenlenmiş çokluk dağılımı, örneğin, "nüfusun en az gelirli %10'u toplam gelirlerin % kaçını elde ediyor?" sorusuna cevap vermektedir. Lorenz Eğrisi ise bu tablonun diyagramla ifadesidir²⁵⁰.

Yüzdeler yöntemi gelir dağılımını ölçmede kullanılan ve eşitsizlik ölçüleri içinde en açık olanıdır. Kişisel gelir dağılımını ölçmede kullanılan yüzde paylar analizinde, haneler 100 üzerinden %1, %5, %10, %20'lik gruplara ayrılmakta ve her bir grubun toplam gelirden almış olduğu pay belirlenerek karşılaştırılmaktadır. Hanelerin yüzde paylarının hesaplanabilmesi için haneler toplam kullanılabilir gelirlerine göre küçükten büyüğe doğru sıralanmakta ve hangi yüzde paylar analizi yapılacaksa haneler o sayıda gruba ayrılmaktadır. Her yüzde gruba düşen kullanılabilir gelir, toplam kullanılabilir gelire oranlanarak hanelerin gelirine ilişkin yüzde paylarına ulaşılmaktadır. Yüzde paylar analizinde, gelirin eşit dağılması için her grubun gelirden aldığı pay ile toplam nüfustan aldığı pay eşit

²⁴⁵ KARAKAYALI, a.g.e.s, s.59-60.

²⁴⁶ KARAKAYALI, a.g.e.s, s.61-62.

²⁴⁷ DPT, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele, s.7.

²⁴⁸ KARAKAYALI, a.g.e., s.62.

²⁴⁹ EKER-SAKAL-ALTA Y, a.g.e., s.231.

²⁵⁰ Marry Jean BOWMAN, Kişisel Gelir Dağılımının Grafikli Bir Tahlili, Çev: Korkut BORATAV, İktisat Çevirileri, SBF Yayını, Ankara, 1964, s.18.

olmalıdır. Özellikle uluslararası karşılaştırmalarda gelir sahiplerini gelir yüzdelere göre 5 eşit (%20'lik) gruba bölerek her bir grubun toplam gelir içindeki payını karşılaştırmalı olarak incelenmektedir²⁵¹.

E-Gelir Dağılımında Eşitsizliğin Nedenleri

Gelir dağılımında ortaya çıkan eşitsizliklerin bir çok nedeni vardır. Bu nedenleri geleneksel nedenler ve günümüz iktisadi gelişmelerinin ortaya çıkardığı nedenler olarak iki grup altında incelemek mümkündür. Gelirin birincil dağılımını etkileyen geleneksel nedenler ve gelirin ikincil dağılımını etkileyen ve günümüz ekonomik gelişmelerinin ortaya çıkardığı nedenlerdir.

1-Geleneksel Nedenler

Gelir eşitsizliğinin ortaya çıkmasında "klasik nedenler" olarak da ifade edebileceğimiz belirleyiciler söz konusudur. Bunların başında toprak mülkiyeti ve eğitim-öğretim düzeyi gelmektedir. Diğer nedenler ise altyapı harcamaları, bölgesel ve sektörel politikalarıdır. Geleneksel nedenlerden kaynaklanan gelir eşitsizliğinin düzeltilmesi uzun vadeli yapısal politikaların uygulanmasıyla gerçekleştirilebilir.

a-Toprak ve Servet Dağılımı

Gelir dağılımındaki bozulmanın gelişmekte olan ülkeler açısından en önemli nedenlerinden birisi servet farklılıklarıdır. Gelir dağılımı bir yönüyle servet dağılımına bağlıdır. Servet yaratan unsurların başında ise toprak gelmektedir²⁵². Toprak ve taşınmaz mal gibi gelir yaratma kapasitesi olan mal varlıklarının dengesiz dağılımı gelir dağılımında birinci derecede belirleyici olmaktadır.

Servet dağılımının bozuk olduğu bir ekonomide bu adaletsizliği düzeltmeden, sadece gelir, arazi ve servet vergileriyle gelir adaletsizliğini önemli ölçüde gidermek mümkün değildir. Dolayısıyla vergileme veya kamu harcamalarını içeren maliye politikası araçlarını kullanarak kaynaktan gelen büyük gelir adaletsizliklerini düzeltmeye yönelik kalıcı düzeltmeler sağlamak çok zordur. Sadece ücret gelirlerinde yapılacak iyileştirmelerle veya yüksek gelirli kesimlerden düşük gelirli kesimlere para ve maliye politikası araçlarıyla gelir transferleri yaparak milli gelirin paylaşımında adaletli bir dağılım sağlanamamaktadır²⁵³. Aynı şekilde para politikası araçlarını kullanarak faizlerle ve reeskont hadleriyle oynayarak, para arzını daraltarak veya genişleterek, büyük servet farklılıklarından kaynaklanan gelir adaletsizlikleri düzeltilememektedir.

Bir ekonomide kapsamlı bir toprak reformu yapmadan sosyal dengelerin korunması çok zordur. Toprak reformu belirli büyüklüğün üzerindeki toprakların kamulaştırılarak veya kamu arazileriyle birleştirilerek az topraklı veya toprağı az kişilere bedelli veya bedelsiz dağıtılmasıdır. Gelir dağılımında önemli dengesizlikler yaratan ikinci unsur servet veya mal varlığı türü, endüstriyel mülkiyetin kimlerin elinde ve kontrolünde yoğunlaştığıdır. Bu tür mülkiyetin büyük bir bölümünün birkaç holding veya aile şirketinin elinde toplandığı durumlarda, toprak mülkiyetinden daha büyük gelir farklılıkları, hatta siyasi etkinlik farklılıkları meydana gelebilmektedir²⁵⁴.

²⁵¹ DPT, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele, s.7.

²⁵² Jan TINBERGEN, Income Distribution (Analysis and Policies), North-Holland Publishing Company, Netherlands 1975, s.147.

²⁵³ ALKİN, a.g.e.,s.16.

²⁵⁴ Besim ÜSTÜNEL, Para ve Maliye Politikalarının Gelir Dağılımına Etkisi, Konferans, TÜSES, İstanbul 1989, s.26.

Milli geliri içinde tarımın önemli yeri olan ve tarımsal istihdamı yüksek olan gelişmekte olan ülkelerde toprak mülkiyetinin belirli ellerde toplanması gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu nedenle toprak reformu, özellikle gelişmekte olan ülkelerde tarım sektöründe başarılı bir yeniden dağıtım politikalarından birisidir²⁵⁵.

Toprak dağılımından kaynaklanan gelir eşitsizliğini gidermek için üç önemli politika seçeneği söz konusudur. Birincisi, ortalama gelir eşitsizliği ve tarımsal gelir dağılımını doğrudan etkileyen toprak reformudur. İkincisi, doğrudan doğruya tarımda çalışanların eğitimiyle ilgilidir. Tarımda verimlilik artışı ve yeni teknolojilerin kullanımıyla ilgili olarak, tarımsal nüfusun eğitilmesine yönelik uygulamalar gelir eşitsizliğini azaltmaktadır. Reformla birlikte açığa çıkacak tarımsal nüfusun eğitilerek diğer sektörlerde istihdamına yardımcı olacak politikalar geliştirmek gelir dağılımında iyileşme sağlamaktadır. Son olarak da tarımsal ürünlere yönelik piyasalar ve finansal varlıklar oluşturarak gelir dağılımında iyileştirmeler sağlanabilir²⁵⁶. Örneğin, bazı ürünlere yönelik ürün borsaları ve vadeli işlemler piyasası kurulması uzun vadede gelir dağılımı üzerinde tarımsal nüfus lehine olumlu etkide bulunabilmektedir.

Sonuç olarak, istikrarlı kalkınma ve dengeli bir gelir dağılımı için tarım reformu çok önemli bir faktördür. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde tarım ekonomik gelişmede/kalkınmada çok önemli rol oynamaktadır. Tarımsal reformları yeterince yapamamış ülkeler ekonomik kalkınmada yetersiz kalma riski ile karşı karşıya kalmaktadırlar. 18. yy.'da İngiltere ve daha yakın zamanlarda Çin ve Japonya, tarımın lider sektör olduğu dengeli bir büyümenin açık örneklerini oluşturmuşlardır. Mao'nun ölümünden sonra Çin'de "kendi yağıyla kavrulma" stratejisi terk edilerek tarımsal ve kırsal büyüme teşvik edilmiştir. 1979 ve 1984 yılları arasında, liberalleştirilen ekonomi, kırsal endüstrileri ve tarımsal büyümeyi teşvik eden reformları gerçekleştirmiştir. Kırsal alandaki emek yoğun endüstriler işgücünü emerek açık işsizliği önlemiştir. Emek yoğun kırsal tarım endüstrileri sayesinde üretim artmış ve gelir dağılımında önemli iyileşmeler sağlanmıştır²⁵⁷.

b-Eğitim Politikası

Bir toplumda eğitimle gelir dağılımı arasında önemli bir ilişkinin olduğu bilinmektedir. Genellikle eğitim gelir eşitsizliğini azaltmaya iki şekilde katkıda bulunmaktadır. Birincisi, eğitimde fırsat eşitliğinin sağlanmasıdır. İkincisi ise, ortalama eğitim düzeyinin hızlı bir şekilde yeterli düzeye yükseltilmesidir.

Eğitim düzeyinin gelir dağılımına etkisi pek çok açıdan ele alınmaktadır. Beşeri sermaye yaklaşımı açısından konu ele alındığında, eğitim seviyesi ile elde edilen gelir arasında aynı yönlü bir ilişki bulunmaktadır. Buna göre, eğitim seviyesi yükseldikçe, elde edilen gelirin de artması beklenmektedir. Emeğe yapılan ücret ödemeleri, beşeri sermayeye yapılan yatırım miktarı ile orantılıdır. Beşeri sermayeye yapılan yatırımlar arttıkça, beşeri sermaye daha nitelikli bir duruma

²⁵⁵ Lutz HOFFMAN, Kurt Von RABENAU, "Distribution Policy in Developing Countries: The Aspect of Growth", Economics, Vol:20, 1979, s.25.

²⁵⁶ Hülya DAGDEVİREN, Rolp van der HOEVEN, Jhon WEEKS, "Redistribution Does Matter, Growth and Redistribution for Poverty Reduction", UNU/WIDER Discussion Paper No. 2002/5, January 2002, Helsinki, <http://www.wider.unu.edu>, s.6.

²⁵⁷ Bruce HERRICK, Charles P. KINDLEBERGER, Economic Development, 4. Edition, McGraw-Hill, New York, 1983, s.238.

gelmektedir. Çünkü, bireysel yetenek ve servet insanların hayat boyu kazançlarını etkileyen en önemli faktörlerdendir²⁵⁸.

İnsanların aktif çalışmaya başladığı andan itibaren yaşam boyu elde etmiş olduğu gelirlerin çok önemli bir bölümü (gelişmiş ülkelerde bu oran %75-80'e kadar çıkmaktadır) insanların yetişme çağında elde edebildiği eğitim düzeylerine ve fırsat eşitliğinden yararlanma olanaklarına bağlıdır. Dolayısıyla bir toplumdaki yetişme çağındaki insanlara eşit fırsatlar verip dengeli bir eğitim düzeyi sağlanmadığı takdirde, yaşam boyu elde edilecek gelirden önemli farklılıklar ortaya çıkmaktadır. Daha sonra bu farkların bir bölümü özel vergileme yöntemleri ile azaltılsa bile, yine de çok büyük gelir dengesizliği sürüp gitmektedir²⁵⁹. Yapılan araştırmalar 12 yıl ve yukarısı eğitime sahip olanların gelirlerinde önemli artış sağladıklarını göstermiştir²⁶⁰.

Ortalama istihdam düzeyi ile birlikte eğitim düzeyi gelir düzeyini pozitif olarak etkilemektedir. Diğer bir deyişle eğitim düzeyi ve ortalama istihdam düzeyi arttıkça, gelir düzeyi yükselmektedir. Buna göre bir ailenin ortalama eğitim düzeyi iki katına çıkarıldığında kullanılabilir gelirinde %60'lık bir artış meydana gelmektedir. Sonuçta eğitim düzeyi gelir düzeyi üzerinde belirgin bir etkiye sahiptir. Eğitim düzeyi arttıkça gelirin de yükseldiği ve eğitim düzeyine göre oluşan grup farklılıklarının genel eşitsiz gelir dağılımı üzerinde yüksek sayılabilecek bir paya sahip olduğu ileri sürülmektedir²⁶¹.

Bir ülkede nüfusun büyüklüğü kadar niteliği de ekonomik değişkenler üzerinde önemli etkilere sahiptir. Çalışan nüfusun büyüklüğü ve büyüme hızı kadar üretkenliği belirleyen en temel unsur nüfusun eğitilmiş olmasıdır. Dolayısıyla eğitim, milli gelirin düzeyi ve dağılımını belirleyen en önemli değişkenler arasında yer almaktadır. Öncelikle kamunun ilk ve orta öğretime yönelik harcama ve transfer politikaları gelir eşitsizliğini azaltmada etkili olmaktadır. Ancak, yapılan araştırmalarda yüksek öğretime yönelik kamu harcamaları ve sübvansiyonların gelir dağılımındaki eşitsizliği azaltmada pek başarı sağlamadığı yönündedir. Bunun nedeni, yüksek eğitime yönelik teşviklerin genellikle orta ve yüksek gelirli kesimlere daha fazla yarar sağlamasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan bu tür sosyal refah ve fayda programları yoksullardan daha çok şehirli orta sınıfa fayda sağlamaktadır. Bunun en önemli nedeni sosyal hizmetlerin dağılımının daha çok şehirlerde yoğunlaşmasından kaynaklanmaktadır²⁶².

Dolayısıyla, eğitime yönelik harcama ve teşvikler en alt gelir grubundakilere pek fayda sağlayamamaktadır. Gelir bakımından en alt düzeyde olanlar (yoksullar) eğitim sistemi içine yeteri kadar dahil olmadıklarından, eğitim harcamaları ile gelir dağılımında var olan çeşitli dengesizlikler ortadan kaldırılamamaktadır²⁶³. Örneğin özel okullar ve özel üniversitelere bütçeden ayrılan pay ve bunlara yönelik diğer teşviklerden toplumun alt gelir grubuna dahil olanlar yararlanamamaktadır. Dolayısıyla, bunlara yönelik kaynak transferleri ile mevcut gelir eşitsizliğinin daha da bozulma ihtimali oldukça yüksektir.

²⁵⁸ Nejla A. AKLAN, "Dünyada ve Türkiye'de Gelir Dağılımı ve Gelir Dağılımını Etkileyen Faktörler", <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/11/05-nejla/05-nejla.htm>, s.4.

²⁵⁹ ÜSTÜNEL, a.g.k., s.26.

²⁶⁰ Lester C. THURLOW, "Manpower Programs as Income Distribution", (in.) Ed. Eli GINZBERG, *Employing The Unemployed*, Basic Books, Inc., Publishers, New Ydrk 1980, s.94-96.

²⁶¹ GÜRSEL-LEVENT-SELİM-SARICA, a.g.e., s.82.

²⁶² DAGDEVİREN-HOEVEN-WEEKS, a.g.m., s.6.

²⁶³ World Bank, *Turkey Economic Reforms, Living Standards and Social Welfare Study, Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region. Report No. 200029-TU, Document of the World Bank, 2000, s.53.*

Eğitime yönelik gelir eğitsizliklerini azaltmaya bağlı olarak devlet, eğitime başlama ile ilgili tüm engel ve sınırlamaları ortadan kaldırarak, eğitimde fırsat eğitliğini sağlayarak, eğitimle ilgili araç gereç olanaklarını arttırarak ve doğrudan veya dolaylı eğitim giderlerini üzerine alarak eğitime bağlı gelir eğitsizliklerini ortadan kaldırma imkanına sahiptir²⁶⁴.

Eğitim düzeyine bağlı eğitsizlikleri ile ilgili olarak, Türkiye'de TÜSİAD tarafından yapılan araştırmada eğitim seviyesi yükseldikçe gelir düzeyinin de belirgin bir Şekilde artığı görülmüştür. Ancak gelir artışıyla birlikte eğitsizlik de artmaktadır. Bunun nedeni, Türkiye gibi ülkelerde eğitim sisteminin meslek edindirme açısından zayıf kalmasıdır. Eğitim seviyesinin genel olarak yükselmesi geçerli bir meslek edinmenin garantisi olamamaktadır. Bu yüzden iş bulabilmek için eğitim seviyesine denk düşmeyen bir gelir düzeyine razı olanlar çıkmaktadır. Bu konuda ele alınabilecek bir diğer özellik de Türkiye'de sektörel ücret farklılıklarının çok büyük olmasıdır. Devlet niversitelerinde görevli bir ğretim yesi ile özel üniversitelerde görevli bir ğretim yesi arasında yaklaşık 1'e 4 oranında bir ücret farkı bulunmaktadır. Devlette genel müdürlük yapan birisi ile özel sektörde genel müdürlük yapan birisi arasında da yine 1'e 5, 1'e 10 düzeyine kadar ücret farklılıkları söz konusudur. Bu farklılıklar AB lkelerinde sadece 1'e 2 düzeyindedir. Bu durum Türkiye'de personel rejimi reformuna ihtiyaç duyurmaktadır²⁶⁵.

Eğitimin gelir dağılımına olduğu kadar toplam üretime de önemli katkısı söz konusudur. Geleneksel büyüme teorisinde iktisadi büyümeyi belirleyen temel faktörün nüfus ve teknolojik gelişme olduğu vurgulanırken, 1980'lerde Romer ve Lucas tarafından geliştirilen yeni büyüme teorilerinde özellikle beşeri sermayenin dışsal pozitif etkilerini, bilgi üretiminin önemi ve üretim girdisinde artan marjinal getirileri olabileceği vurgulanmaktadır. Dolayısıyla bu yaklaşımlar eğitimi, ğretimi, AR-GE'yi ve teknolojik akışkanlığı ön plana çıkarmaktadır. Özellikle, rgn, yaygın veya hizmet-içi eğitimle sağlanan beceri birikimiyle verimlilik artışı, üretim artışı ve dolayısıyla gelir artışı sađlamaktadır²⁶⁶. Dolayısıyla eğitimin gelir dağılımı üzerindeki etkisi uzun vade de verimlilik artışıyla birlikte çok olumlu olmaktadır.

c-Altyapı Harcamaları ve Bölgesel Politikalar

Gelir dağılımı üzerinde etkili olan nemeli bir unsur da altyapı ve bölgesel politikalarıdır. Fiziksel ve kurumsal altyapı politikaları gelir dağılımını üzerinde dolaylı etkide bulunmaktadır. Diğer taraftan kırsal ve bölgesel kalkınma politikaları gelir dağılımını önemli ölçüde değiştirebilmektedir.

Kırsal ve kentsel politikadaki öncelikler gelir dağılımında kırsal eğitsizliğini arttıran önemli faktörlerdendir. 1980 sonrası liberalizasyon süreci ile başlayan yapısal uyum programları kırsal gelir eğitsizliğini azaltmamıştır. Tarımsal rn fiyatlarının düşmesi, tarımsal desteklerin azaltılması ve kamu yatırımlarının büyük ölçüde Şehirlerde yoğunlaşması bu dönemde gelir eğitsizliğini arttıran gelişmelerdir. Kırsal eğitsizliğini önemli kılan faktörleri dört kategoride toplamak mümkündür. İlk olarak, kırsal kesimde yaşayan insanlar çeşitli özellikleri nedeniyle daha yoksul olma eğilimindedir. İkincisi, kırsal gelir eğitsizliği büyüme ve kamu yatırımlarının etkinliğini azaltmaktadır. Dolayısıyla ekonomik kalkınmanın hızlandırılması kırsal eğitsizliğinin azaltılmasına bağlıdır.

²⁶⁴ mer A.AKSU, Gelir ve Servet Dağılımı, İ.. Basımevi, İstanbul 1993, s.54.

²⁶⁵ GRSEL-LEVENT-SELİM-SARICA, a.g.e., s.80.

²⁶⁶ Merih CELASUN, "Ekonomide Uzun Dönemli Büyüme Enflasyon Süreci ve IMF Destekli Program", Söyleşi, Doğu Batı, Sayı:17, Kasım-Aralık-Ocak, 2001, s.260.

Üçüncüsü, gelişmekte olan ülkelerle geçiş ekonomilerindeki mevcut durum, kır-kent eşitsizliğinin yüksek olması nedeniyle beklentilere ters bir durum ortaya çıkarmaktadır. Son olarak, kamu harcamaları ve ekonomik fırsatlar sunmadaki bölgesel ve etnik ayırımlar hem yatay hem de dikey gelir eşitsizliğini artırabilmektedir. Ancak bu tür gelir eşitsizlikleri politik sorunlara da neden olmaktadır. Bölgesel sanayileşme teşvikleri, küçük ölçekli firmaların ve tarımsal sanayileşmenin desteklenmesi gelir eşitsizliğini azaltmada olumlu sonuçlar meydana getirebilmektedir. Üretimin farklı sektörlerde yapılması farklı topluluk ve bölgelerdeki kişilerin yaşam seviyeleri arasındaki eşitsizlikleri azaltıcı yönde etkiye bulunmaktadır²⁶⁷.

Şehir ve kırsal bölgeler arasında gelir ve fırsatların dağılımı üzerinde kamu harcamalarının yanı sıra vergi ve fiyatlama politikaları önemli bir etkiye sahiptir. Gelir dağılımında bölgesel farklılıkları düzeltmek için en iyi politika seçeneği, aktif ve doğrudan kamusal politika uygulamalarıdır. Gelir düzeyi düşük bölgelere eğitim, sağlık ve altyapı yatırımları, bölgesel gelir eşitsizliğini azaltmada, doğrudan refah transferleri ve mali teşviklerden çok daha etkili olmaktadır²⁶⁸. Dolayısıyla bölgesel eşitsizlikleri azaltmada eğitim ve altyapı politikalarının uygulanması uzun vade de eşitsizliği azaltmada daha olumlu sonuçların alınmasına yol açmaktadır.

Şehirlere, büyük sanayi bölgelerine ve gelişmiş ülkelere olan göç olgusu da gelir dağılımı üzerinde etkili olan en önemli unsurlardandır. 1980'li yıllarda Latin Amerika ve Asya'dan gelişmiş ülkelere olan göçler eğitimsiz emek arzını artırmıştır. Bu durum, gelir dağılımı adaletsizliğinin eğitimsizler aleyhine gelişmesine neden olmaktadır²⁶⁹.

Diğer taraftan ülke içi bölgeler arasında gelir eşitsizliği çok önemli bir sorundur. Bazı ülkelerde sanayileşme sürecinde yatırımların bazı bölgelerde yoğunlaşması, ülke içerisindeki yoksulluğun da bölgesel farklılıklar göstermesine neden olmaktadır. Günümüzde bölgesel gelişmişlik farklılıkları gelişmekte olan ülkelerin yanı sıra, hemen hemen tüm gelişmiş ülkelerde de temel bir sorun olarak karşımıza çıkmaktadır²⁷⁰.

Göç olgusuyla birlikte üretim faktörlerinin oranlarında meydana gelen değişme nisbi fiyat yapısı ve gelir dağılımını da etkilemektedir. Kırdan şehirlere yeni işgücü, vasıfsız işçi arzını artırdığından ücretlerde bir azalmaya neden olmaktadır. Ancak vasıflı elemanlar için aynı şeyleri söylemek mümkün değildir.

Bölgesel politikalarla gelir dağılımını azaltıcı politikaların uygulanabilmesi için, öncelikle, bölgesel nüfus hareketlerinin önlenmesi gerekir. Bunun için de bölgelerin özelliklerine bağlı kalkınma politikalarının uygulanması gerekir. Bununla ilgili olarak, bazı bölgelerde tarımsal işletmeler, bazı bölgelerde madencilik, bazı bölgelerde büyük sanayi kuruluşları ve bazı bölgelerde de küçük ölçekli kuruluşların teşvik edilmesi fiziksel ve kurumsal altyapı politikaları bölgesel gelişmişlik düzeyini azaltacak ve gelir eşitsizliğini uzun vadede düzeltici yönde etkili olacaktır.

²⁶⁷ Giovanni Andrea CORNIA, Julius COURT, "Inequality, Growth and Poverty in the Era of Liberalization and Globalization", UNU/WIDER Working Paper, Helsinki 2001, s.29., <http://www.wider.unu.edu/welcome.htm>.

²⁶⁸ CORNIA-COURT, a.g.m., s.29.

²⁶⁹ AKLAN, a.g.m., s.,4.

²⁷⁰ Meryem KORAY, Sosyal Politika, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000, s.129.

d-Çalışan Nüfusun Sektörel Dağılımı ve Sektörlerin Milli Gelirden Aldığı Pay

Gelir dağılımını belirleyen diğer önemli bir neden sektörel politikalar ile çalışan nüfusun milli gelirden almış olduğu paydır. Ülkelerin izlediği kalkınma stratejileri istihdamın sektörel dağılımını ve sektörlerin milli gelir içindeki paylarını önemli ölçüde etkilemektedir. İthal ikameci kalkınma, ihracata dayalı kalkınma, finans-hizmetler sektörüne bağlı kalkınma veya tarıma dayalı kalkınma stratejilerinden herhangi birine veya bir kaçına yönelik ülke tercihi, hem istihdamın dağılımını hem de sektörel bölüşüm ilişkilerini önemli ölçüde değiştirebilmektedir. Devletin sektörel kalkınmaya yönelik olarak, fiyat mekanizması, teşvikler, sübvansiyonlar ve transferlerle yapmış olduğu doğrudan veya dolaylı müdahaleler sektörel bölüşüm ilişkileri ve bunun sonucunda ortaya çıkan gelir bölüşümü açısından büyük önem taşımaktadır²⁷¹. Sektörel ve bölgesel tercihe bağlı kalkınma stratejileri, tercih edilen sektöre veya bölgeye bağlı kamusal kaynak transferlerini de beraberinde getirmektedir. Bu durumda sektörel ve bölgesel gelir eşitsizliğinde olduğu gibi fonksiyonel gelir dağılımında da değişimlere yol açabilmektedir. Çalışan nüfusun sektörlere dağılımı ve sektörlerin milli gelirden almış oldukları payın mevcut durumu ve müdahalelerle ortaya çıkan durum gelir dağılımını önemli ölçüde etkilemektedir.

Gelişmiş piyasa ekonomilerine sahip ülkelerde gelir dağılımı, gelişmekte olan ülkelere göre daha istikrarlı ve düzgün bir yapıya sahip olmasının nedeni, bu ülkelerde çalışan nüfusun büyük bir kısmının ücretli statüsünde istihdam edilmesidir. Bu ülkelerde ücretlilerin milli gelirden almış oldukları pay %60-70'i bulmaktadır. Ücretlerin büyük ölçüde verimlilikle ilişkili olması ve sendikal düzenlemelerle desteklenmesi nedeniyle, ücret ve kar oranları oldukça kararlı bir seyir izlemektedir. Gelişmekte olan ülkelerde ise çalışan nüfusun sektörlere dağılımı ile milli gelirin sektörlere dağılımı arasında gelişmiş ülkelerin tersine büyük farklılıklar mevcuttur. Gelişmekte olan ülkelerde sektörlerarası kişi başına gelir farklılıkları oldukça yüksek seyretmekte ve bu faktörler ülke ölçeğinde gelir dağılımını bozmaktadır. Bu ülkelerde çalışan nüfusun yarısından azı formel ücretli işgücü statüsünde çalışmakta ve diğer bölümü aile işçilerini ve kendi başına iş görenleri kapsamaktadır²⁷². Bu ülkelerde informel (kayıtdışı) sektörde çalışanların çokluğu gelir dağılımı hatta yoksulluk açısından önemli bir sorun oluşturmaktadır. Diğer taraftan ücretli kayıt altındaki işgücünün milli gelirden almış olduğu pay, ekonomik kriz ve istikrar programlarının uygulandığı dönemlerde reel olarak önemli ölçüde azalmaktadır.

2-Küreselleşmeyle Ortaya Çıkan Nedenler

Küreselleşme 1980'lerin sonları ve 1990'ların başında, dünya ekonomisi ve kamusal politikalar açısından önemli bir dönüşümü simgelemektedir. Küreselleşme kendi içinde ikiye ayrılmaktadır. Birincisi malların ve sermayenin serbest dolaşımı, ikincisi ise, insan ulaşımı olmasa bile, bilginin, bilgi işlem teknolojilerinin hızla gelişmesiyle birlikte teknolojik devrim niteliğini almasıdır. Bu hızlı gelişmelerle birlikte, gelir dağılımı ilişkilerinde de önemli değişiklikler ortaya çıkabilmektedir. Küreselleşme ile birlikte ortaya çıkan gelişmeler gelirin ikincil dağılımı açısından önemlidir. Dışa

²⁷¹ UYSAL, a.g.e., s.143.

²⁷² Merih CELASUN, Para ve Maliye Politikalarının Gelir Dağılımına Etkisi, Konferans, TÜSES, İstanbul 1989, s.10.

açılma ve rekabetin arttığı liberalizasyon sürecinde genel olarak gelir dağılımının bozulduğu ve ülke içi emek ve sermaye gelirleri arasındaki dağılımın daha da arttığı görülmektedir.

a-Teknolojik Gelişme

Son yıllarda mikro elektronik alanında ve buna bağlı olarak da iletişim alanındaki büyük teknolojik gelişmeler küreselleşmenin itici gücü olmuştur. Bu durum daha çok bilgi teknolojilerinin küreselleşmesi anlamına da gelmektedir. Bilgi işlem ve iletişim teknolojilerinin zaman ve mekan kavramlarını ortadan kaldırması, denetim kapasitelerinin artırmasına ve sınır ötesi ilişkilerin yoğunlaşmasına neden olmuştur²⁷³.

Sanayileşmenin ilk döneminde gelişmenin temel unsuru olan işgücü tarımdan sanayiye geçiş yapmıştır. Günümüz dünyasında ise, endüstri çağından enformasyon dönemine geçiş yapmaktadır. Bu, kalifiye olmayan emek-yoğun endüstrilerin hakimiyetini sermaye-yoğun endüstrilere bırakarak önemli bir dönüm noktası meydana getirmektedir. Bu dönemin temel özelliği, rekabet, yüksek katma değerli ürünler üretmek ve yüksek maaşlı işler yaratmak için gerekli teknolojiyi geliştirmede düğümlenmektedir. Pek çok sanayide verimliliği artıran teknoloji, işgücü maliyetinin, toplam maliyet içindeki oranının azalmasına yol açmaktadır.

Yeni teknolojik gelişmelerin üretimde eğitimli emeğin payını artırması ve eğitimli emeğe olan talebin emek arzının üzerinde artış göstermesi, "eğitim priminin" artarak eğitimli emek ile eğitimsizler arasındaki ücret farkının giderek açılmasına neden olmaktadır²⁷⁴. Rekabetin yoğunlaşması ve yeni teknolojik gelişmeler, tarım dışı kesimde kişi başına geliri yükseltirken genel gelir dağılımındaki eşitsizliğin artmasına neden olmaktadır²⁷⁵. Diğer taraftan, teknolojik gelişme ekonomide geniş paya sahip geri teknoloji ve düşük verimli sektörlerin payını azaltırken, gelişmiş teknoloji ve yüksek verimli sektörlerin milli gelir içindeki payını gittikçe artırmaktadır²⁷⁶.

Teknolojik gelişmenin en önemli yanı, herkese iş şeklinde değil, bazen işsizliğin artması şeklinde olmaktadır. Dolayısıyla teknolojik gelişmeyle birlikte ortaya çıkan büyüme, en azından belirli bir süre işsizliğin artmasını beraberinde getirmektedir. Günümüzde teknolojik üretim araçlarının gelişmesiyle birlikte ortaya çıkan ekonomik büyüme istihdam hacmini genişletici değil daraltıcı bir etki meydana getirmektedir. Teknolojik gelişmeler ve küresel krizlerle birlikte ortaya çıkan işsizliğin yapısal bir sorun haline gelmesiyle gündeme gelen "esnek üretim tarzı"²⁷⁷ işsizlik sorununu daha çözümsüz hale getirerek gelir dağılımının çalışanlar aleyhine giderek daha fazla bozulmasına neden olmaktadır.

Yeni teknolojik gelişmeler, özellikle gelişmekte olan ülkelerin kalkınmalarına ve gelişmiş ülkelerle mevcut gelişmişlik farkının kapatılmasına önemli katkı sağlamaktadır. Özellikle enformasyon teknolojisi alanındaki gelişmeler, sadece kültürel engelleri kaldırmakla kalmamakta aynı zamanda ekonomik eşitsizliklerin giderilmesinde fırsatlar ortaya çıkararak, yeni teknolojileri kullananlar lehine bir yeniden dağılım meydana getirmektedir²⁷⁸. Yüksek becerili ve yeni teknolojileri kullanan emeğe

²⁷³ Emre KONGAR, 21. Yüzyılda Türkiye, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999, s.684.

²⁷⁴ AKLAN, a.g.m., s.3.

²⁷⁵ YÜKSEL-LEVENT-SELİM-SARICA, a.g.e., s.12.

²⁷⁶ Robert BARRO, "Inequality and Growth in a Panel of Countries", Journal of Economic Growth, March, 2000,s.9.

²⁷⁷ SAPANCALI, a.g.m., s.124.

²⁷⁸ KOTLER-JATUSRIPITAK-MAESINCEE, s.29.

olan aşırı talep bu tür emek gücüne sahip ülkelerin de gelir düzeylerinin yükselmesine neden olmaktadır²⁷⁹.

Teknolojik gelişmelerle birlikte, enformasyon ve telekomünikasyon teknolojilerine yatırım yapan gelişmekte olan ülkeleri ve kişileri ve kurumları gelişmiş ülkeler karşısında daha avantajlı konuma getirebilmektedir. Bu durum eğitilmiş işgücüne sahip düşük gelirli ülkeler için yeni bir karşılaştırmalı (örneğin, Hindistan'ın yazılım, bazı Doğu Asya ülkelerinin elektronik sektöründe söz sahibi olması) üstünlük meydana getirmektedir. Teknolojik gelişmeyle birlikte orta gelir düzeyindeki Doğu Asya ülkeleri gelir eşitsizliğini gidermede önemli bir avantaja sahip olmuşlardır. Elektronik ve iletişim teknolojilerindeki gelişmelerle birlikte bu alandaki üretimin artışı, bu ülkelerde son yıllardaki gelir eşitsizliğinin azaltılmasında önemli bir faktör olmuştur.

Teknolojik ilerlemeyle ortaya çıkan beklenmeyen eşitsizlikleri gidermede çeşitli kamusal araçlar kullanılmaktadır. Bu araçların en etkin olanı kamu harcamalarıdır. Teknolojik gelişmeyle birlikte meslek kazandırıcı eğitim hizmetlerinin artırılması gelir eşitsizliğini gidermede başarılı olmaktadır²⁸⁰. Doğu Asya ülkelerinin vasıfsız emeği eğitici, meslek edindirmeye yönelik eğitim harcamaları, bu ülkelerde gelir dağılımını eşitleyici yönde etkide bulunmuştur.

Teknolojik gelişmeyle birleşen emeğin serbest dolaşımını da içeren liberalizasyon süreci, özellikle gelişmekte olan ülkelere diğer önemli bir sorunu gündeme getirmektedir. Bu, gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelere doğru olan beyin göçüdür. Bu göç olgusu ülkeler arası gelir eşitsizliğini daha da artırmaktadır. Eğitilmiş gençler kendi ülkelerinde uygun çalışma koşullarının olmaması ve ücret yetersizliği nedeniyle, yoksul ülkelere zengin ülkelere her yıl göç etmektedirler. Bu durum gelişmiş ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farkının giderek daha fazla açılmasına neden olmaktadır²⁸¹. Bu durum ülke içi gelir dağılımının yanısıra ülkeler arası gelişmişlik/kalkınma farkının giderek açılmasına neden olmaktadır.

Günümüzde yeni teknolojik gelişmeler sonucu ortaya çıkan krizler de, kitle üretimine yönelik teknolojik rejimden, mikroelektronik ürünlere dayalı ve basit bir otomasyon sistemini aşan, tasarım, üretim, yönetim ve pazarlama faaliyetlerinin entegre bir sistemi olarak çalışan bilgi yoğun bir üretim organizasyonuna geçişte ortaya çıkmıştır²⁸². Dolayısıyla, ortaya çıkan krizler de daha sık aralıklarla tekrarlanmakta ve ülkeden ülkeye yayılma etkisi göstermektedir. Krizlerle birlikte servet dağılımlarında önemli değişiklikler meydana gelmektedir²⁸³. Dolayısıyla krizler ve ardından uygulanan istikrar programlarının gelir dağılımını bozucu etkisi teknolojik gelişmeyle birlikte daha tahrip edici düzeye ulaşmıştır.

b-Ticari Liberalizasyon

Ticari liberalizasyon politikaları genellikle ihracata dayalı sanayileşme stratejisi ile şekillenmektedir. İhracata dayalı sanayileşme stratejisi karşılaştırmalı üstünlüklere bağlı üretimi, emek-

²⁷⁹ David B. SICILIA, Jeffrey L. CRUIKSHANK, Greenspan Etkisi, Çev. Elif SALMAN, İletişim Yayınları, İstanbul 2000, s.200.

²⁸⁰ Giovanni Andrea CORNIA, Sampsa KIISKI, "Trends in Income Distribution in the Post WWII Period: Evidence and Interpretation", UNU/WIDER Conference on "Growth and Poverty", Helsinki (25-25 May 2001), s.27., <http://www.wider.unu.edu/welcome.htm>.

²⁸¹ Kishor THANAWALA, "Poverty and Income Inequality: Markets and Governments in the International Economy", Journal of Income Distribution, Vol.7, No.2, 1997, s.213.

²⁸² Bernard ROSIER, İktisadi Kriz Kuramı, Çev. Nurhan YENTÜRK, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991, s.87.

²⁸³ GOLDSTEIN-TURNER, a.g.e., s.11.

yoğun üretimi, dış rekabete bağlı verimlilik artışı ve teknoloji girişini de beraberinde getirmektedir²⁸⁴. Ülkelerin dış ticarete meydana getirdiği bu yeni yönelim üretim, ücretler ve istihdam yoluyla gelir dağılımı üzerinde etkili olmaktadır.

Teorik olarak uluslararası ticaretin serbestleşmesi, bu süreçte dahil olan ülkelerde karşılaştırmalı üstünlüklere, diğer bir deyişle her ülkenin rekabet gücünü daha iyi kullanabileceği sektörlerle uygun olarak dış ticaretinin ürün bileşiminde değişiklikler meydana getirmektedir. Bu değişiklikler bazı sektörlerde gelişme, bazı sektörlerde ise gerileme şeklinde ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla her sektörün kendine özgü üretim faktörü bileşimine, özellikle de işgücü bileşimine (vasıflı-vasıfsız) göre ücret farklılaşmasında değişimler, işgücü piyasasının yapısal özelliklerine (katı-esnek) bağlı olarak da işsizlik oranında değişiklik meydana gelmektedir. Özellikle gelişmiş ülkelerde ve bazı yarı sanayileşmiş ülkelerde bu sürecin beklenen etkisi, vasıfsız işçilere yönelik talebin düşmesine ve vasıflı-eğitim düzeyi yüksek işçilere yönelik talebin artmasına ve dolayısıyla da gelir düzeylerinin yükselmesi yönünde olmaktadır²⁸⁵.

Ticari çarpıklıkların gelir dağılımı üzerinde negatif bir etkiye sahip olması ve ticari liberalizasyonun eşitliği iyileştirdiğiyle ilgili çok sayıda çalışma vardır. Bourguignon-Morrison²⁸⁶ ticari korumacılığın kaldırılmasının ilk aşamasında emek gücünün bol olduğu gelişmekte olan ülkelerde eşitsizliği azaldığını ileri sürmektedirler. Benzer bir görüş Wood²⁸⁷ tarafından da ileri sürülmüştür. Wood, 1970'lerden bu tarafa OECD ülkelerinde gelir eşitsizliği artışının yarısının ticaretin genişlemesinden kaynaklandığını ileri sürmektedir. Diğer taraftan Wood, Doğu Asya ülkelerinde ihracata yönelik mal üretimindeki hızlı artışın eşitsizliği azalttığı sonucunu elde etmiştir.

Bu modellere göre Yoksul ülkelerde ihracata yönelik emek yoğun imalat üretiminin genişlemesi vasıflı emeğe oranla vasıfsız emek talebini artırmakta ve böylece de ücret farklılıklarını azaltmaktadır. Cornia-Court, ticari liberalizasyon ihracata yönelik büyük çaplı üretim yapan gelişmekte olan ülkelerde gelir eşitsizliğinde bir azalmaya neden olduğunu hesaplamışlardır. Buna göre, düşük gelirli ülkelerde ihracat sektöründe emek yoğun genişleme, vasıfsız emek talebini vasıflı emek talebine nazaran artırmaktadır²⁸⁸. Dolayısıyla, özellikle ücret içi gelir eşitsizliğini azaltmaktadır.

Bununla birlikte, gelişmekte olan ülkelerde emek-yoğun mal ithalatındaki bir artış (ve düşük vasıflı emek arzındaki artış), tam tersine vasıfsız emek talebini azaltmakta, çalışanlar arasındaki eşitsizliği artırmakta ve nisbi ücretleri baskı altına almaktadır. Son yirmi yılı aşkın süredir. Gelişmekte olan ülkelere gelişmiş ülkelerin mal ithalatının hızla artması sadece bu ülkelerdeki ücretlerin baskı altına alınmasıyla açıklanması mümkün değildir. Emek piyasalarının liberalizasyonu, sosyal transferlerdeki kesintiler gibi diğer faktörler eşitsizliğin artışında büyük etkiye sahip olmuştur. Doğu Asya ülkelerinde serbest ticaret emek -yoğun ihracata dönük üretimle birlikte gelir eşitsizliğini azaltmışlardır. Güney Kore ve Tayvan gibi Doğu Asya ülkeler karşılaştırmalı üstünlüklere bağlı ticari liberalizasyondan fayda sağlarken, diğer ülkeler ticari liberalizasyonun yoksullaştırıcı etkisine maruz kalmışlardır²⁸⁹. Nitekim, Latin Amerika, Filipinler ve diğer ülkeler üzerine yapılan araştırmalar ücret

²⁸⁴ Ann O. KRUEGER, "Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey", NBER, Conference Series, Vol. 1, New York 1974, s.287.

²⁸⁵ GÜRSEL-LEVENT-SELİM-SARICA, a.g.e., s.138.

²⁸⁶ Bkz.Francois BOURGIOGNON, Christian MORRISSON, Jaime de MELO, "Macroeconomic Adjustment and Income Distribution: A Macro -Micro Simulation Model", Technical Papers (International), N0.1, March, OECD Development Centre, Paris, 1989.

²⁸⁷ Bkz.Andrian WOOD, North-South Trade, Employment and Inequality, Caleron Press, Oxford, U.K., 1994.

²⁸⁸ CORNIA-COURT, a.g.m., s.17.

²⁸⁹ THANAWALA, a.g.m., s.212.

farklılığının liberalizasyonla birlikte arttığını ortaya koymaktadır. Bunun en önemli nedeni ithal edilen teknolojilerin büyük ölçüde eğitilmiş emek gerektirmesidir²⁹⁰. Bazı sektörlerin ileri teknoloji kullanması ve bunun vasıfsız işgücü ücretlerine yansımaması, ticari liberalizasyon sonucu gelir dağılımını bozan önemli bir faktör olarak ortaya çıkmaktadır²⁹¹. Dolayısıyla gelişmekte olan ülkelerde ticari liberalizasyonun dağıtımsal etkisi karmaşık bir durum meydana getirmektedir. Ticari liberalizasyonla birlikte bazı ülkelerde eşitsizlik azalırken bazı ülkelerde artış göstermektedir.

Liberalizasyon programlarının gelir dağılımı üzerindeki etkisi farklı olabilmektedir. Liberalizasyon öncesi kontrollerden yüksek gelir gruplarının fayda sağlaması durumunda, liberalizasyon programları gelir dağılımı üzerinde olumlu bir etki meydana getirebilecektir. Diğer taraftan reform öncesi kontroller gelir düzeyi düşük olanların lehine olduğu takdirde, liberalizasyon programlarının gelir dağılımı üzerindeki etkisi eşitsizliği artırıcı yönde olabilecektir. Dışa açık ticaret rejimine geçişte rekabete açılan düşük gelirli sektörlerin çalıştığı zayıf sektörler büyük zarar görebileceklerdir. Özellikle vasıflı işgücü yetersiz, gelişmekte olan ülkelerin bu durumdaki kayıpları büyük olabilmektedir²⁹².

Ticari liberalizasyon sonucu gelir dağılımındaki kötüleşmenin ortaya çıkmasıyla birlikte, ticari reformların toplum tarafından daha kolay kabul edilebilmesi için kamu tarafından sosyal politikaların yoğunlaştırılmaktadır. Böyle bir durumda piyasa dağılımı düzeyinde gelir dağılımı eşitsizliği artarken, uygulanan yeniden dağıtım politikaları, özellikle de transfer politikaları aracılığıyla bu artış tamamen ya da büyük ölçüde nötralize edilebilmektedir. Dani Rodrik'in yapmış olduğu bir araştırmaya göre, dış rekabete açıklık düzeyi ile sosyal ağırlıklı kamu harcamaları artışı arasında pozitif ve anlamlı bir ilişki söz konusudur²⁹³. Ancak bu durum gelişmekte olan ülkeler açısından pek geçerli bir kural değildir. Kontrolsüz dışa açılma gelişmekte olan ülkeleri ağır bir dış ve iç açık sorunuyla karşı karşıya bırakmıştır. Bu tür durumlarda bütçe disiplininin sağlanması açısından ilk uygulamaya konulan politikalar gereksiz gibi görülen sosyal harcamaların azaltılması şeklinde olmaktadır.

Sonuç olarak, genel anlamda globalleşme ve özelden ise ticari liberalizasyonun gelir eşitsizliği üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olduğu, Avrupa ve ABD'deki protestolardan anlaşılmaktadır. Yoksul ülkeler üzerinde globalleşmenin etkisi WTO, IMF, Dünya Bankası ve G-8'lerin son toplantılarında yaşanan gösterilerle daha büyük önem kazanmaktadır. Konuyla ilgili olarak, emek piyasaları üzerinde ticaretin etkilerinin nasıl olduğuyla ilgili bir görüş birliği yoktur. Araştırmalardaki metodolojik farklılıklara rağmen, ticaretin gelir eşitsizliği ve ücretler üzerinde çok fazla etkiye sahip olmadığı anlaşılmaktadır²⁹⁴.

c-Ekonomik İstikrar-Yapısal Uyum Politikaları

İstikrar ve yapısal uyum programları finansal liberalizasyon ve deregülasyon, emek piyasasının deregülasyonu, vergi reformu harcama reformu, ticari liberalizasyon ve özelleştirmeden meydana gelmektedir. Bu tür programlar bir istikrar ve yapısal uyum paketi olarak uygulanması durumunda gelir dağılımı üzerinde toplu bir etki oluşturmaktadır. İstikrar ve yapısal reformların dağıtımsal etkisini

²⁹⁰ CORNIA-KIISKI, a.g.m., s.31.

²⁹¹ CORNIA-COURT, a.g.m., s.17.

²⁹² WB, "Trends and Voices of the Poor: Income Poverty-Inequality", <http://www.worldbank.org/poverty/data/trends/inequal.htm>

²⁹³ Dani RODRIK, "Why do More Open Economies Have Bigger Governments", Journal of Political Economy, Vol:106, October 1998, s.997-1032.

²⁹⁴ CORNIA-COURT, a.g.m., s.16.

inceleyen çalışmalar sınırlıdır. Ücretler, devalüasyon, enflasyon, bütçe politikası ve büyüme gibi temel makroekonomik değişkenlerden hareketle yapılan araştırmalarla istikrar programlarının gelir dağılımı üzerindeki etkisi bulunmaya çalışılmaktadır.

1980 sonrası dönem IMF ve Dünya Bankası desteğinde çok sayıda istikrar ve yapısal programların uygulandığı yıllardır. Ekonomik istikrar programları geleneksel araçlarla uygulandığı takdirde durgunluk ve yoksullaşmayı da beraberinde getirmektedir. Liberalizasyon döneminde 18 ülkede uygulanan (bu ülkelerin 13'ü Latin Amerika, 3'ü Asya ve diğerleri ise Rusya ve Zıbbavbe'dir) 21 istikrar programının 13'ünde gelir dağılımının bozulduğu, 6'sında aynı kaldığı ve ikisinde de iyileştiği görülmüştür²⁹⁵.

İstikrar programlarının gelir dağılımını bozucu ve yoksullaştırıcı etkisini uygulanan istikrar programının beş temel aracı oluşturmaktadır. Birincisi, istikrar programları esas olarak enflasyonu ve bütçe açıklarını azaltmayı hedeflemektedir. Enflasyonu indirmeye yönelik ortodoks istikrar programlarının öngördüğü hızlı talep daralması da resesyona neden olmaktadır. İkincisi, standart olarak mali açıkların azaltılmasına yönelik hedefler tek yönlü olarak düşünülmektedir. Örneğin, dış yardımlar açığının hesaplanmasında çoğu kez dikkate alınmamaktadır. Üçüncüsü, bütçe açıklarının hızlı bir şekilde azaltılması çoğunlukla deflasyonist bir sürece girilmesine neden olmaktadır. Deneyimler diğer tedbirlere nazaran, ödemeler dengesini düzeltmek için ithalat kontrolleri ve ihracat sübvansiyonları gibi tedrici tedbirlerin teknik ve politik olarak daha iyi sonuç verdiğini göstermiştir. Dördüncüsü, mali açıkları azaltmada yüksek oranlı vergiler yerine, çoğunlukla sosyal harcamalarda kesintilere gidilmesi tercih edilmektedir. Bu tür harcamalardan daha çok en alt gelir grubundakilerin yararlanması gelir dağılımında bir gerilemeye neden olmaktadır. Son olarak, Doğu Asya krizinde de yapıldığı gibi, ekonomik istikrar faiz oranları artırılarak değil büyük ölçüde devalüasyonla sağlanabilmektedir²⁹⁶. Devalüasyon da gelir dağılımı üzerinde önemli bir dağıtımsal etki meydana getirebilmektedir.

İstikrar programları, ekonomik durgunluk ve gelir eşitsizliği arasındaki ilişki iyi bilinmektedir. Ekonomik durgunluk, düşük ve orta gelirli ülkelerde ücretlerin aşağıya doğru esnek olması ve gelişmemiş bir sosyal güvenlik sisteminin varlığı nedeniyle, özellikle vasıfsız emek ücretlerinin GSMH'ya oranını sermaye ve karlara göre çok daha hızlı düşürmektedir. Ücret paylarındaki düşme gelir dağılımındaki eşitsizliği artırmaktadır. Ekonomik yeniden yapılanma dönemlerinde ücret paylarındaki artış kriz dönemlerindeki düşüşten çok daha küçük olmaktadır. Krizler sırasındaki ücret aşınmalarının telafisi çok uzun zaman almaktadır. Bu ülkelerde istikrar ve finansal liberalizasyonla birlikte, faiz oranları artmakta ve kamunun borçlanma maliyeti yükselmektedir. Bu durum vergi artışlarını da beraberinde getirmektedir. Ancak gelişmekte olan ülkelerde finansal varlıklardan vergi alınmaması, finansal varlık sahiplerini diğer kesimler karşısında avantajlı konuma getirmektedir. Daha genel olarak ifade etmek gerekirse, finansal liberalizasyonla birlikte kamu borçlanmasının artmasıyla finansal sermaye gelirleri artmakta ve ücret dışı gelirlerin GSMH içindeki payı yükselmektedir. Bu durum bütçe yoluyla geliri, kamu borçlanma kağıtlarını ellerinde bulunduran yeni rantiyer sınıfa doğru yeniden dağıtmaktadır²⁹⁷.

²⁹⁵ Bkz. Lance TAYLOR, "External Liberalization, Economic Performance and Distribution in Latin America and Elsewhere", UNU/WIDER Working Paper No. 215, Helsinki, 2000; <http://www.wider.unu.edu>.

²⁹⁶ CORNIA-COURT, a.g.m., s.17.

²⁹⁷ CORNIA-COURT, a.g.m., s.17.

Yapısal uyum programları da gelir dağılımı ve yoksulluk üzerinde etkili olmaktadır. Liberalizasyon süreciyle birlikte ülke ekonomilerinde meydana gelen radikal dönüşümler gelir dağılımını etkileyebilmektedir. Yapısal uyum programları hedef sektör veya grupların gelirleri üzerinde etkili olmaktadır. Örneğin, tarımsal istihdamı azaltmak amacıyla tarım kesimine yönelik yeniden yapılandırma politikaları (destekleme alımlarının kaldırılması, ürün ekim sınırlandırması vs.) gelir dağılımını bozucu yönde etkili olmaktadır. Finansal kesime yönelik yeniden yapılandırma politikaları da aynı şekilde mevcut çalışanların işini kaybetmesine ve ücretlerde reel kayıplara yol açması nedeniyle gelir dağılımında eşitsizliği artırıcı yönde etkide bulunmaktadır. Ancak yapısal düzenlemeler bazen ücret içi eşitsizliği düzeltici (yüksek ücretlilere yönelik düzenlemelerde) yönde de etkili olabilmektedir.

İstikrar programları ve finansal liberalizasyon faiz oranlarında artışa neden olmaktadır. Diğer maliyetlerin yanı sıra kamu borç servisi maliyetlerinin artması vergilerde artışı gerekli kılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerde finansal varlıklar üzerine daha az vergi konulmasını devletin çok daha kolay borçlanmasının ve kısa vadeli yabancı sermayenin dışarı kaçmamasının ilk koşuludur. Daha genel bir ifadeyle, finansal deregülasyon finansal sermaye kazançlarının artmasına, kamu borçlarının artmasına, ücret dışı gelirlerin GSMH içindeki payının yükselmesine ve emek geliri elde edenlerden bütçe vasıtasıyla kamu borçlanma kağıtlarını ellerinde bulunduranlara bir yeniden dağıtım yapılarak yeni bir rantiyer sınıfın yaratılmasına neden olmaktadır. Bunun yanında son yıllarda finans, sigorta, internet ve gayrimenkul sektörlerinin hızla gelişmesi kazançların bu alanlarda yoğunlaşmasına neden olmaktadır²⁹⁸.

Ekonomik istikrar ve yapısal uyum programlarının gelir dağılımı üzerindeki etkisinin yansız olmadığı bir gerçektir. Araç bileşimleri itibariyle oluşan bu etkinin yönü ilerleyen kısımlarda daha ayrıntılı olarak incelenecektir.

d-Finansal Liberalizasyon ve Regülasyon Politikaları

Finansal sektör reformu bir çok gelişmekte olan ülkede liberalizasyon sürecindeki yapısal reformların başında gelmektedir. Söz konusu finansal sektör reformları 1970'lerin ortalarında Latin Amerika ülkelerinde başlamış ve 1980'lerde Asya ülkelerinde ve 1990'larda Doğu Avrupa ülkeleriyle devam etmiştir. Regülasyon politikalarındaki bu değişimler özel kredilerin genişlemesine yol açmış ve çoğu ülkede yeterli bankacılık düzenlemelerinin ve üst kurulların olmamasıyla bankacılık krizi riskleri aşırı boyutlara varmıştır. Finansal liberalizasyonla birlikte bir çok ülkede faiz oranlarının serbest bırakılması ve denetimsizlik bankacılık krizlerinin artmasına neden olmuştur.

İç finansal düzenlemelerle başlayan liberalizasyon politikalarını daha sonra sermaye hesabının liberalizasyonu izlemiştir. 1990'lı yıllara kadar çok sayıda gelişmekte olan ülke Bretton Woods kurumlarının zorlamasıyla birlikte finansal sistemlerini liberalize ederek uluslararası sermaye akışlarının liberalizasyonuna katkıda bulunmuşlardır. Bankacılık ve finansal sektörün liberalizasyonu ve dışa açıklık, gelişmekte olan ülkelerin çoğunda 1980'li yılların sonuna kadar tamamlanmıştır.

Bu gelişmeler artan sayıdaki ülkede çok büyük ekonomik ve sosyal etkiler meydana getirmiştir. Deregüle edilen finansal sistemler eksik enformasyon, eksik rekabet piyasası ve kontrat sorunları, sürü psikolojisi ve zayıf regülasyon kurumları nedeniyle iyi işleyememektedir. Yapılan

²⁹⁸ CORNIA-COURT, a.g.m., s.11.

incelemelerde, özellikle emek kurumları ve sosyal güvenlik sisteminin zayıf olduğu ülkelerde sermaye hesabının liberalizasyonu, finansal krizlerle ve gelir eşitsizliğindeki değişimler arasındaki ilişkiye işaret etmektedir. Finansal krizler bazı ülkelerde gelir dağılımını bozarken bazı ülkelerde herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir. Örneğin, finansal kriz yaşayan Latin Amerika ve Doğu Asya ülkelerinde kriz sonrası gelir dağılımındaki eşitsizlik artarken²⁹⁹, Finlandiya, Norveç ve İspanya gibi gelir düzeyi yüksek ülkelerde finansal krizlerden sonra gelir dağılımında herhangi bir değişiklik meydana gelmemiştir. Dolayısıyla döviz rejimleri ve finansal regülasyonlar, gelişmekte olan ülkelerin en zayıf ekonomik noktalarını oluşturmaktadır³⁰⁰.

Finansal sistemin liberalizasyonu ile birlikte gelişmekte olan ülkeler, büyük çaplı ekonomik istikrarsızlıklarla karşı karşıya gelmektedirler. Bu süreçte finansal kriz şeklinde ortaya çıkan yeni krizlerin etkileri farklı olabilmektedir. Ulusal ve uluslararası finansal sistemin liberalizasyonu, gelir dağılımı üzerinde, ticari liberalizasyon, emek piyasasının liberalizasyonu ve özelleştirme gibi uygulamalardan çok daha fazla olumsuz etkide bulunmaktadır. Finansal liberalizasyonla birlikte yurtiçi faiz oranlarındaki artış, devlete borç verenlere büyük kaynak aktarımlarıyla borç servisi maliyetinin artmasına neden olmaktadır. Bir çok gelişmekte olan ülkede kamu borçlarına ödenen faizler bütçenin faiz yükünü artırırken, sosyal harcamalar azaltılarak faiz ödemeleri karşılanmaya çalışılmaktadır³⁰¹. Örneğin Türkiye'de finansal liberalizasyon sonrası dönemde GSYİH içindeki faiz gelirlerinin payı hızla yükselmiş, 1980 yılında sıfır olan GSYİH içindeki faiz ödemelerinin payı, hızla artarak 1998 yılı itibariyle %15.2'ye, 2001 yıl sonu itibariyle de %24.6'ya yükselmiştir³⁰². Bu, istihdamın %40'ını barındıran tarım sektörünün yarattığı toplam katma değere eşit bir rakamdır.

Liberalizasyon süreciyle birlikte gelir dağılımı uygulanan politikalardan büyük ölçüde etkilenmektedir. Liberalizasyonla birlikte ulusal ekonomi politikası araçlarının etkinliği azalmaktadır. Döviz kuru kontrolünün ve sermaye piyasalarının liberalizasyonu ve globalizasyonu sonucu ülkeler, faiz oranı ve döviz kurunu bir ekonomi politikası aracı olarak kullanamamaktadırlar. Ülkelerin bu araçlarla sermaye akımlarını yönlendirmeleri zorlaşmaktadır³⁰³.

1980 sonrası liberalizasyon süreciyle birlikte mali piyasalara getirilen serbestleşme yeni yatırım araçları, ekonomik büyümede suni bir ilerleme meydana getirmiştir. Bu gelişmeler 1990'lı yıllardan itibaren gelişmekte olan ülke piyasalarında büyük miktarlara ulaşan bir sermaye dolaşımına neden olmuştur. Para tahvil ve hisse senedi piyasalarının büyüklüğü 1990 yılında mal ticaretinin 50 katına ulaşmıştır. 1980-90 yılları arasında, tahvil ve hisse senedi piyasalarının işlem hacminin GSMH'ya oranı ABD'de %9'dan büyük bir sıçrama göstererek %93'e Almanya'da %8'den %85'e, Japonya'da %7'den %119 ve İngiltere'de de 1985'de %386'dan %690'a yükselmiştir. Küresel mali sermayenin hacminde de büyük artışlar meydana gelmiştir. Uluslararası piyasalarda dolaşan sermayenin hacmi 1991 yılında 1 trilyon dolardan 1994 yılında 3.7 trilyon dolara yükselmiştir. Gelişmekte olan piyasalarda yabancıların elindeki kağıtların değeri ise, 1986 yılında 2.1 milyar dolardan 1993'de 200 milyar dolara yükselmiştir. Asya krizi patlak verdiğinde bölgede dolaşan borç kağıtlarının toplam hacminin 60 trilyon doları geçtiği tahmin edilmektedir³⁰⁴. Bu fonlar, serbestçe

²⁹⁹ CORNIA-KIISKI, a.g.m., s.32.

³⁰⁰ CORNIA-COURT, a.g.m., s.18.

³⁰¹ CORNIA-COURT, a.g.m., s.18.

³⁰² Mustafa SÖNMEZ, 100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma, İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul, 2002, s.61.

³⁰³ Irma ADELMAN, "Comments", Economic Policy and Equity, Ed: Vito TANZİ, Chu KE-YOUNG and Sanjeev GUPTA, IMF, 1999, s.81.

³⁰⁴ Ergin YILDIZOĞLU, "Küresel Kriz ve Dönüşüm, Olanlar, Olasılıklar ve Umutlar", '97-'99 Petrol-İş Yılı, Mart 2000, s.47.

alınıp satılma ve ülke dışına çıkarılmada herhangi bir engelle karşılaşmadıkları için ülkeleri istikrarsızlığa ve sonrasında da gelir düzeyinin düşmesine ve gelir dağılımının bozulmasına neden olmaktadır.

Dolayısıyla, finansal liberalizasyon politikaları hem ülke içi hem de ülkelerarası gelir eşitsizliğini artırmaktadır. Finansal liberalizasyonun neden olduğu kırılgan ekonomik yapı ülkelerin krize girmesine, sonuçta da ülke içi ve ülkeler arası gelir ve servet dağılımında eşitsizliği artırıcı etki meydana getirmektedir. Finansal liberalleşme ile üretim yerine para ticaretinin cazip hale gelmesi, özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından uzun vadede yoksullaştırıcı bir etki meydana getirebilmektedir.

e-Vergi ve Transfer Politikaları

Vergi ve transfer politikaları gelir dağılımını doğrudan etkileyen mali araçlardır. Artan oranlı vergiler ve yoksullara yönelik harcama politikalarıyla, devlet gelir eşitsizliği üzerinde doğrudan ve önemli ölçüde etkide bulunabilmektedir. Mali araçlarla gelir dağılımı üç şekilde değiştirilebilmektedir³⁰⁵. Birincisi devlet girişimci ve işveren olarak piyasa ekonomisi kuralları içinde kullandığı üretim faktörlerinin fiyatını ödeyerek fonksiyonel gelir bölüşümü üzerinde etkili olmaktadır. İkincisi, piyasa mekanizmasından farklı olarak geliri yeniden dağıtıcı bir rol üstlenmektedir. Son olarak da burs, sosyal yardım, teşvik gibi karşılıksız transferler aracılığıyla gelir dağılımı üzerinde etkili olmaktadır³⁰⁶. Bunun yanında vergi reformları ile büyük bir gelir yaratma potansiyeline sahip olan devlet, çoğunlukla vergi sistemi ve transfer harcamalarıyla gelirin yeniden dağılımı üzerinde etkili olabilmektedir. Gelir dağılımını düzeltmeye yönelik vergi ve transfer politikalarının da öncelikle temel eğitim ve sağlık alanlarında yoğunlaştırılması gelir dağılımını iyileştirici etkisi daha fazla olmaktadır.

Vergiler yoluyla gelir dağılımının etkilenmesi, vergi yapısı, vergi türü ve verginin teknik özelliklerine bağlı olarak değişmektedir. Vergilerin dolaylı ve dolaysız olması gelir dağılımı üzerinde farklı etkiler meydana getirmektedir. Dolaylı vergiler genellikle düşük gelir gruplarının, dolaysız vergiler ise, yüksek gelir gruplarının aleyhine gelir dağılımını değiştirdiği ileri sürülmektedir³⁰⁷. Bununla birlikte, dolaylı vergilendirme dolaysız vergilendirmeye göre gelir dağılımında adaleti sağlamada daha etkinsizdir³⁰⁸. Bunun en önemli nedeni dolaylı vergilerin fiyat mekanizması içinde yansıtılmasının daha kolay olmasından kaynaklanmaktadır³⁰⁹.

Gelişmekte olan ülkelerde vergiler ve kamusal transfer politikaları sınırlı da olsa üst gelir gruplarından düşük gelir gruplarına doğru, devletin yeniden dağıtıcı bir rol oynadığını ortaya koymaktadır³¹⁰. Bu tür bir yeniden dağılım geniş oranlı vergiler ve kamu harcamalarının ılımlı artışının sonucu olarak gerçekleşmektedir. Düşük gelirli ülkelerde vergi tabanının dar olması nedeniyle genellikle yoksulların durumunu iyileştirici bir politika olarak transfer sistemi uygulanmaktadır. 1980'lerden sonra liberalizasyon politikalarıyla birlikte vergi reformları doğrudan ve ticari vergilerden dolaylı vergilere kaymaktadır. Bu tür vergi reformlarının net etkisi ülkeden ülkeye değişmektedir.

³⁰⁵ Peter J. LAMBERT, "On Redistributive Effect of Taxes and Benefits", (in) Income Distribution Volume III, (Edt) Micheal SATTINGER, An Elgar Reference Collection, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA, s.554.

³⁰⁶ Halil NADAROĞLU, Kamu Maliyesine Giriş, Vize 1981, s.120.

³⁰⁷ Abdurrahman AKDOĞAN, Kamu Maliyesi, Gazi Üniversitesi Yayın No:135, Ankara, 1989, s.376.

³⁰⁸ HALLER, a.g.e., s.293.

³⁰⁹ Şerafettin AKSOY, Vergi Hukuku, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989, s.175.

³¹⁰ Luc DE WULF, "Fiscal Incidence Studies in Developing Countries: Survey and Critique", IMF Staff Papers, 1975, Vol.22 (1), s.61-131.

Ancak genel eğilim çok düşük bir artan oranlılığa sahip olmasıdır. Morley Latin Amerika ülkeleriyle ilgili yaptığı çalışmada bu tür vergi değişikliklerinin vergi yükünü servet sahibi kişilerden orta ve düşük gelir gruplarına doğru değiştirdiğini bulmuştur³¹¹.

1980 sonrası liberalizasyon süreciyle birlikte hem gelişmiş hem de gelişmekte olan ülkelerin vergi sistemlerinde dolaylı vergilere doğru bir değişim söz konusudur. Bu değişim çok sayıda ülkede kamu harcamalarının bileşimi ve düzeyi itibarıyla gelir dağılımı üzerinde daha az etkili olma sonucunu doğurmaktadır. Bu süreçle birlikte, özellikle gelişmekte olan ülkeler ve geçiş ekonomilerinde vergi ve transfer politikalarının piyasa gelir dağılımındaki eşitsizliği sınırlandırmada etkili olmamaktadır³¹². Özellikle gelişmekte olan ülkelerde vergilere daha çok kamuya gelir sağlamak amacıyla başvurulmakta, gelir dağılımını düzeltici bir araç olarak vergiler pek kullanılmamaktadır³¹³. Artan oranlı vergilemenin yüksek gelirli kesimlerin vergiden kaçınmalarının kolay olması nedeniyle gelir dağılımındaki eşitsizlikleri azaltmada sınırlı bir etkiye sahip olmaktadır. Latin Amerika ülkelerine yönelik yapılan bir incelemede vergi sistemlerinin gelir dağılımını düzeltici bir etki meydana getirmediği sonucu elde edilmiştir³¹⁴. Vergi sistemiyle gelir dağılımını düzeltmeye çalışmak oligopolistik piyasa yapısında, firmaların vergileri fiyatlara yansıtarak, daha rekabetçi firmalar ise teşvik ve istisnadan yararlanarak veya kayıt dışına kaymak suretiyle vergi yükünü tekrar kendi dışındaki kesimlere ve devlete ciro edebilmektedirler³¹⁵.

Transfer harcamaları ise, gelir dağılımını iyileştirici yönde en etkili mali araçtır. Düşük gelirlilere yönelik doğrudan gelir artırıcı (tarımsal sübvansiyonlar, emeklilik ödemeleri, işsizlik sigortası vb.) politikalar varolan gelir eşitsizliklerini azaltıcı yönde etkide bulunmaktadır. Sosyal transferlerin yanısıra, nakit transferlerin gelir dağılımını düzeltici etkisi daha fazla olmaktadır. Sağlık ve meslek kazandırmaya yönelik orta öğretim hizmetlerinin gelir dağılımını iyileştirici etkisi olurken, yüksek öğrenime yönelik harcamaların var olan gelir eşitsizliğini artırmaktadır³¹⁶. Diğer taraftan, üretime ve ihracata yönelik teşvikler ise, gelir dağılımının yüksek gelirliler lehine değişmesine neden olmaktadır³¹⁷. Düşük gelirlilere yönelik eğitim, sağlık ve konut yardımı şeklindeki kamu harcama programları gelir dağılımını olumlu yönde etkilemektedir³¹⁸.

Bunun yanında bazı ülkelerde kamu harcamalarının bileşimi ve düzeyindeki değişiklik transferlerin yeniden dağıtımcı rolünü azaltmaktadır. Örneğin, toplam kamu harcamaları içinde faiz ödemelerinin payı finansal deregülasyon sonucu bir çok ülkede artmıştır. Örneğin, Latin Amerika ülkelerinde kamu harcamaları içinde toplam faiz ödemelerinin payı 1980-81'de %9'dan 1985-87'de %19.3'e yükselmiştir. Yine aynı dönemde Meksika'da faiz ödemeleri %13'den %49'a tırmanmıştır. Türkiye'de ise kamu borçlarına ödenen faiz ödemelerinin 1988 ile 1998 arasında GSMH'ya oranı

³¹¹ Samuel MORLEY, "Distribution and Growth in Latin America in an Era of Structural Reform", The Conference on Poverty and Inequality in Developing Countries: A Policy Dialogue on the Effects of Globalization, 30 November-1 December 2000, OECD/Development Centre, Paris.

³¹² CORNIA-COURT, a.g.m., s.20.

³¹³ Ke-yong CHU, Hamid DAVOODI, Sanjeev GUPTA, "Income Distribution and Tax and Government Social Spending Policies in Developing Countries", IMF Working Paper, March 2000, s.28.

³¹⁴ BKZ. Alesina DRAZEN, "The Political Economy of Macroeconomic Stabilizations and Income Inequality: Myths and Reality", Ed. V.TANZI, K.CHU, Income Distribution and High-Quality Growth, MIT Press, Cambridge MA, 1998.

³¹⁵ ERKAN, a.g.s., s.45.

³¹⁶ CHU-DAVOODI-GUPTA, a.g.m., s.18.

³¹⁷ TUNCER, s.61.

³¹⁸ LAMBERT, a.g.m., s.560.

%2'den %10'a yükselmiştir³¹⁹. Dolayısıyla liberalizasyon süreciyle birlikte değişen bu tür bir vergileme ve transfer politikası gelir dağılımındaki eşitsizliği azaltmaktan çok artırmaktadır.

Gelir dağılımında meydana gelen bozulmalar devletleri düşük gelirli gruplar lehine önlemler almaya yöneltmektedir. Özellikle OECD ülkelerinde 1990'lı yıllarda ekonomiye sosyal amaçla kamusal müdahaleler önemli ölçüde artış göstermiştir. Bu amaçla toplam kamu harcamalarının yaklaşık 3/4'ü ücretler ve transfer harcamaları şeklindeki sosyal harcamalardan oluşmaktadır. Dolayısıyla nüfus giderek artan bir şekilde devletten aldıkları sosyal nitelikte ödemeleri artırmaktadır³²⁰. Transfer harcamalarındaki artış, gelirin yeniden dağıtımını açısından devlete yeni görevler yüklediğini göstermektedir. Gelişmiş ülkelerde kaynakların giderek artan bir şekilde transfer harcamalarına yönlendirilmesi, yatırımlara ayrılacak payın azalmasına neden olmaktadır. Bu durum gelişmekte olan ülkeler açısından büyük sorun oluşturmaktadır. Bunun sonucunda vergi yükünün artması, büyümenin yavaşlaması ve işsizliğin artması sonucu gelir dağılımındaki eşitsizlik artmaktadır.

f-Ekonomik Büyüme

Gelir dağılımını etkileyen en önemli makroekonomik değişkenlerden bir tanesi de ekonomik büyümedir. Büyüme, yatırımları ve dolayısıyla istihdam hacmini artırmaktadır. Gelir dağılımı adaletinin sağlandığı şartlarda ekonomik büyüme, düşük gelire sahip toplum kesimlerinin gelir düzeyini olumlu yönde etkilemektedir. Ancak ekonomik büyüme ve gelişme, sadece sermaye sahipleri bağlantılı hale getirildiğinde, gelir dağılımını adaletsizliğinin düşük gelirli aleyhine gelişeceği bir gerçektir³²¹. Sektörel veya bölgesel tercihe bağlı büyüme stratejileri bölgesel ve fonksiyonel gelir dağılımında tercih edilen yönde sapmalara neden olacaktır. Kişi, grup, sektör veya bölgelere büyüme tercihlili kamusal kaynak transferleri gelir dağılımını olumsuz olarak etkilemektedir.

Ekonomik gelişme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi ilk inceleyenlerden birisi olan A.Lewis, gelir dağılımı sorununu kalkınmanın bir gereği olarak kabul etmiştir. Lewis, gelir dağılımını sanayi ve tarımdan oluşan iki sektörlü bir modelde incelemiştir. Sanayi sektöründe sermayedarlar veri bir ücret haddinden işgücünü tarım sektöründen transfer etmekte ve üretimden elde ettikleri karları yeniden yatırıma dönüştürmektedirler. Tarımdan sanayiye sonsuz esnek emek arzı olduğundan, sermayedar emeği sabit ücret haddinden çalıştırabilmektedir. Sermayedarın karı ücret hadlerinin sabit olması nedeniyle artmaktadır. Ekonomik büyüme ve kalkınma, sermayedarın elde ettiği kara bağlı olduğundan, sermayedar ve işçi arasındaki gelir eşitsizliği de artmaktadır³²².

Büyüme ile gelir dağılımı arasındaki ilişkiyi inceleyen farklı yaklaşımlar söz konusudur. Alesina-Perotti gelir dağılımı ile büyüme arasındaki ilişkinin karşılıklı olduğunu ve ilişkiyi bağlantılı hale getiren temel faktörün politik istikrarsızlık olduğunu ileri sürmektedirler. Onlara göre, gelir dağılımındaki bozulma politik istikrarsızlık sonucu ortaya çıkmaktadır. Gelir dağılımı bozukluğu toplumsal huzursuzlukların kaynağını oluşturarak toplum kesimlerinin fakirleşmesine neden olmaktadır. Toplum kesimlerinin giderek fakirleşmesi ise mal ve hizmetlere olan talebi azaltarak,

³¹⁹ CORNIA-KIISKI, a.g.m., s.34.

³²⁰ Alberto ALESINA, "Too Large and Too Small Governments", Economic Policy and Equity, Ed: Vito TANZI, Ke-yong CHU and Sanjeev GUPTA, IMF, 1999, s.219.

³²¹ AKLAN, a.g.m., s.2.

³²² Ravi KANBUR, "Income Distribution and Development", Handbook of Income Distribution, Vol:1, Ed: A.ATKINSON, F. BOURGUIGNON, Elsevier, New York, 2000, s.798.

yatırım seviyesini olumsuz yönde etkilemektedir³²³. Yatırım seviyesinin düşmesi işsizliğe ve ücret düzeyinin düşmesine neden olmaktadır. Bu durumda gelir dağılımı çalışanlar aleyhine bozulmaktadır.

Gelir eşitsizliğinin yanısıra, servet dağılımındaki yüksek eşitsizlik düzeyi de büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir. Yüksek eşitsizlik düzeyinin eğitim ve beşeri sermaye oluşumundaki gelişmeyi sınırlandırarak büyümeye etkisi olumsuz olmaktadır. Sonuç olarak yüksek eşitsizlik düzeyi (hem yatay hem de dikey eşitsizlik) politik istikrarsızlığa ve sosyal sorunlara yol açarak hem kısa hem de uzun vade de büyümeyi negatif olarak etkilemektedir. Yapılan araştırmalar eşitsizlik düzeyi ile suç oranı arasında da güçlü bir ilişkinin varlığını ortaya koymaktadır.

g-Özelleştirme ve Servetin El Değiştirilmesi

Liberalizasyon politikalarının en önemli unsurlarından birisi de özelleştirme. İthal ikameci sanayileşme döneminin unsurları olan kamu teşebbüsleri, ekonominin pek çok alanında tekelleşme ve piyasa koşullarında faaliyet göstermişlerdir. Bir istihdam ve piyasaya müdahale aracı görevi üstlenen bu kuruluşlar, liberalizasyon süreciyle birlikte gündeme gelen devletin küçültülmesi çerçevesinde bütün dünyada özelleştirme kapsamına alınmışlardır. Bu kuruluşların özelleştirilmesiyle gelir dağılımında eşitsizliği bozduğu yönde görüşler ileri sürülmektedir.

Özelleştirmenin dağıtımsal etkisi daha çok geçiş ekonomileri olarak ifade edilen eski doğu bloku ülkeleri için söz konusudur. Gelir eşitsizliği de servetin belirli ellerde hızla birikmesiyle ortaya çıkmakta ve gelir dağılımı bozulmaktadır³²⁴. Gelişmekte olan ülkeler açısından ise özelleştirme daha az yaygın ve etkisini ölçmek çok zor olmaktadır. Çin ve Rusya gibi ülkelerde kolektif çiftliklerin özelleştirilmesi dağıtımsal olarak önemli sonuçlar doğurmaktadır. Endüstriyel varlıkların özelleştirilmesinde ise daha farklı durumlar ortaya çıkmaktadır. Bu tür özelleştirmeden ortaya çıkacak dağıtımsal etkileri ölçmek çok daha kolay olmaktadır. Yapılan uygulamalar özelleştirilen kurumların yurtiçine satılması ekonomik etkinlik açısından olumlu sonuç doğurmamaktadır. Özelleştirmelerin bir gelecek planlaması yapılmadan oldu bittiyle yapılması durumunda ise, servet belirli ellerde toplanarak gelir eşitsizliğini olumsuz yönde etkilemektedir. Servetin eşit olmayan dağılımı gelirden daha çok ekonomik büyüme üzerinde olumsuz etki meydana getirmektedir³²⁵.

Liberalizasyon politikalarıyla birlikte, özelleştirmenin kapsamı tüm kamu hizmetlerini içine alacak şekilde genişletilmiştir. Bu kapsamda sosyal güvenlik, asgari ücret uygulamaları, geçinme endeksleri tartışma konusu olmaktadır. Eğitim, sağlık gibi kamu hizmetlerinin de özelleştirme kapsamına alınarak, istihdamı pahalı hale getirecek vergilerden ve koruyucu yasalardan kaçınmaya çalışılmaktadır. Bu süreçte çalışanlara ve toplumun büyük bir kesimine güvence sağlayan bir çok hak gereksiz bulunmaktadır. Dolayısıyla, sosyal güvenlik ve sosyal nitelikteki harcamaların azaltılmasıyla, devletin yeniden dağıtımda oynadığı rolün önemli ölçüde azaltılması gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir³²⁶. Bu yönüyle özelleştirme, gelir dağılımı üzerinde dolaylı olarak olumsuz bir etki meydana getirmektedir.

³²³ Alberto ALESINA, Roberto PEROTTI, "Income Distribution, Political Instability and Investment", *European Economic Review*, Vol:40, 1996, s.1204.

³²⁴ Bkz. Juha HONKKILA, "Privatization, Asset Distribution and Equity in Transitional Economies", *UNU/WIDER Working Papers*, N0:125, 1997, <http://www.wider.unu.edu>

³²⁵ Klaus DEININGER, Lyn SQUIRE, "Economic Growth and Income Inequality: Reexamining the Links", *Finance & Development*, March 1997, s.39

³²⁶ Meryem KORAY, "Esneklik ya da Emek Piyasasının Küreselleşmesi", '95-96 Petrol-İş Yılı, İstanbul, 1995, s.764-765.

h-Emek Piyasası Kurumlarındaki Değişimler

Toplumsal kesimlere eşit örgütlenme hakkı verilmesi, her sosyal kesime demokratik sınırlar içinde istedikleri avantajlara ulaşma imkanı vermektedir. Toplumsal örgütlenme ve etkinlik kazanma bakımından eşit koşullarda yapılmayan örgütlenme biçimleri, etkinlik derecesine bağlı olarak çeşitli kamu kaynaklarının transferini gündeme getirmektedir. İşçiler güçlü bir örgütlenme biçimi kurdukları takdirde zamanla reel ücretlerini yükselterek milli gelirden aldıkları payı artırabilirler. İşverenler güçlü ve etkin bir örgütlenme biçimi kurdukları takdirde, siyaset kurumu üzerinde baskı kurarak, milli gelirdeki paylarını artırmaktadırlar. Dolayısıyla her sosyal gruba eşit örgütlenme gücünü garanti edecek önlemlerin alınması gelir dağılımında adaleti sağlama açısından önemlidir³²⁷.

Emek piyasasının liberalizasyonu ile hızlı bir istihdam artışı ve ücretlerde artış yaratması beklenmiştir. Meydana gelen dağıtımsal etki ücret eşitsizliği etkisi veya istihdam yaratma etkisine bağlı olarak değişmektedir. Bu etki diğer faktörler tarafından da belirlenmektedir. Örneğin, asgari ücret uygulamasının kaldırılması yoksulluk ve eşitsizliği artırıcı bir etkiye sahip olmasına rağmen, emek talebini teşvik edememektedir. Bunun yanında emeğin demobilizasyonunun emek piyasası sertliklerini azaltıcı bir yol olarak görülmesine rağmen, düşük sendikalaşma oranı sosyal bağları, hassasiyetleri ve endüstriyel ilişkileri etkileyebilmektedir.

Liberalizasyon süreciyle birlikte, sürekli istihdamın ortadan kalkması gündeme gelmiştir. Bunun yerini geçici işçiler almıştır. Üretim ölçeğinin küçülmesiyle birlikte istihdam daralmakta, üretimindeki taşarınlaşma ve bölümlenme nedeniyle düşük ücretli, sendikasız ve sigortasız çalışma yaygınlaşmaktadır. Kısmi süreli çalışma, geçici çalışma, uzaktan çalışma, belirli süreli hizmet akdiyle çalışma gibi düzensiz istihdam biçimlerinde de artış gözlenmektedir. Liberalizasyon sürecinde artan rekabet sonucu reel ücretleri ve işgücü maliyetlerini düşürmeye yönelik olan bu uygulamalar, sosyal devlet döneminde elde edilen hakların gerilemesi anlamına gelmektedir³²⁸.

Uygulanan liberalizasyon politikalarıyla birlikte tüm dünyada sermayenin önündeki engeller kaldırılarak, sermayenin etkinliğinin önemli ölçüde artmasıyla birlikte emek maliyetlerinin avantajlarından yararlanmayı hedefleyen taşarınlaşma tüm dünyada yaygınlaşmaya başlamıştır. Böylece, ticari liberalizasyonla birlikte, ulusal pazarlar için üretim yapılması ve talebin artırılması için ücretlerin yükseltilmesi gerekliliği ortadan kalkmıştır. Üretim küreselleşmesi dünya çapında üretimin parçalanmasına neden olmuştur. Böylece liberalleşme ile birlikte yaşanan krizler çalışanlara daha fazla maliyet yüklemiştir³²⁹.

Emek piyasalarını liberalize eden çoğu ülkelerde gelir dağılımındaki eşitsizliğin arttığı görülmektedir. Doğu Avrupa'da ortalama ücrete oranla asgari ücretlerdeki düşüş kazanç eşitsizliğinin artmasıyla yakından ilişkilidir. Yine 18 Latin Amerika ülkesinde ücret farklılıklarının emek piyasalarının liberalizasyonu sonrasında arttığı görülmüştür³³⁰.

Emek piyasalarının liberalizasyonunun eşitsizlik etkisi kademeli emek piyasalarına ve sadece formal sektörü kapsayan bir sosyal güvenlik sistemi ile yüksek ücret eşitsizliğine sahip ülkelerde daha

³²⁷ ÜSTÜNEL, a.g.k., s.27.

³²⁸ Ender TUNA, "Yeniden Yapılanma ve Sendikal Politikalar", İktisat Dergisi, Sayı: 370-371, 1997, s.53.

³²⁹ TUNA, a.g.m.,s.54.

³³⁰ Bkz. Jere BEHRMAN, Nancy BIRDSTALL, Miguel SZEKELY, "Economic Reform, and Wage Differentials in Latin America", Working Paper of the Research Department n.435, Inter-American Development Bank, Washington D.C., 2000.

az ortaya çıkmaktadır. Sistemlerini 1990 öncesi dönemde liberalize eden Arjantin, Hindistan ve Zimbavbe gibi ülkelerde sermaye yoğun formel sektörün istihdam etkisi nedeniyle dağıtımsal olarak önemli faydalar sağlanarak³³¹ gelir dağılımındaki bozulmanın önüne geçilmiştir.

i-Sektörel Politikalar

Günümüzde ülkeler iki tür sanayileşme politikası izlemektedirler. Bunlar ithal ikameci sanayileşme politikası ve ihracata yönelik sanayileşme politikasıdır. Sanayileşme politikaları bu sektörde faaliyette bulunacaklara kaynak aktarımını gündeme getirmektedir. İthal ikameci sanayileşmede kota ve gümrüklerle yerli üreticiler korunarak bunlara dolaylı rant aktarımı yapılmaktadır. Bu tür bir üretim yapısında, piyasa teknelci eğilimlere açık olması, girdi temini ve fiyat belirleme boyutuyla da ek rant oluşumuna ortam hazırlamaktadır³³². İhracata dayalı sanayileşme ise, liberalizasyon politikalarının bir parçasıdır. İhracata dönük sanayileşme ile bir ülkenin serbest dış ticaret koşullarında karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu alanlarda üretim yapması öngörülmekte ve bu amaçla da dış piyasalarda rekabet şansı olan sektörler teşvik edilmektedir. İthal ikameci sanayileşmede temel amaç döviz tasarrufu olurken, ihracata dayalı sanayileşmede temel amaç döviz gelirlerinin artırılmasıdır³³³.

Hem ithal ikameci hem ihracata dayalı büyüme politikaları gelir dağılımı üzerinde etkili olmaktadır. İç ve dış ticaret hadleri, istihdamın dağılımı ve sektörün bağlantılı bulunduğu üst ve alt sektörler itibarıyla gelir dağılımı değişime uğramaktadır³³⁴. Gelir dağılımı tercih edilen sektör yönünde gelişerek sektörel ve fonksiyonel gelir dağılımını değiştirebilmektedir.

Diğer taraftan hızlı ekonomik büyümeyi ve kalkınmayı teşvik etmek veya stratejik gerekçelerle, gelişmekte olan ülkelerde bazı sektörler kalkınmada öncelikli olarak tespit edilmektedir. Genellikle de tarım ve emek yoğun endüstriler büyüme için temel öncelikler arasına alınmaktadır. Sektörel öncelikler bu sektörlerde üretimde bulunanların/istihdam edilenlerin gelir düzeylerinde bir artışı da beraberinde getirmektedir. Turizm, inşaat, ihracatçı sektörler, tarım, madencilik, finans, sanayi gibi sektörlerden birine yönelik teşvik, sektörel, fonksiyonel gelir dağılımını etkilediği gibi, bu sektörün faaliyette bulunduğu bölgenin ve sektörde çalışanların gelir düzeylerinde de bir değişime neden olacağından, kişisel ve bölgesel gelir dağılımı açısından da bir değişim meydana gelecektir.

II-İstikrar Politikaları ve Gelir Dağılımı

IMF istikrar programlarına bir çok noktadan eleştiriler getirilmektedir. IMF'in özellikle enflasyonist bir istikrarsızlık durumunda daha çok makroekonomik düşündüğü ve gelir dağılımı, büyüme ve istihdama yönelik daraltıcı etkileri göz önüne almadığı yönündeki eleştiriler liberalizasyon süreciyle birlikte daha sıkça dile getirilmektedir. Toplumsal maliyet açısından, özellikle ithal edilen girdinin devalüasyon sonrası fiyatları artırması ve finansal liberalizasyon sonrası artan faiz oranlarının

³³¹ CORNIA-KIISKI, a.g.m., s.33.

³³² UYSAL, a.g.e., s.140.

³³³ Gülten KAZGAN, Ekonomide Dış Açık Büyüme, Altın Kitaplar Matbaası, İstanbul 1992, s.92.

³³⁴ John A. Del ROCCILI, Priscilla LUCA, "Regionalized Analysis of Industrial Policy", Industrial Policies for Growth and Competitiveness; Vol. II, Empirical Studies, Ed. F. Gerard ADAMS, D.C. Health and Company, Toronto, 1985, s.49.

sermaye maliyetini artırması gibi fiyatları belirleyen faktörlerin de dikkate alınması gerekmektedir³³⁵. İstikrar programlarında devalüasyon, vergi-transferler, fiyatların artırılması, büyüme kısıtı gibi araçların kullanılması dağıtımsal açıdan etkilerinin yansız olmayacağı anlamına gelmektedir. İstikrar programı uygulanmadan önce oluşan kriz ortamı ve program uygulanıncaya kadar geçen süre de dağıtımsal açıdan önemli etkilere sahiptir. Dolayısıyla, istikrarsızlıktan istikrarlı bir ekonomik yapının yeniden oluşturulmasına kadar geçen sürede gelirler ve servetler sürekli olarak yeniden dağılmaktadır. Bu dağılım kriz çıktığında, kriz sonrası istikrar programının gecikmesiyle ve istikrar programı üzerinde bir uzlaşma ile kabul edildikten sonraki uygulama sürecinde de devam etmektedir.

A-Ekonomik Krizler ve Gelir Dağılımı

Ekonomik krizlerin milli gelirden azalma, işsizlik gibi ekonomik ve sosyal sonuçlarının yanı sıra en önemli sonuçlarından bir diğeri de hem krizler sırasında hem de uygulanan istikrar programları sırasında önemli boyutlarda kesimler arası gelir transferlerine neden olmasıdır.

Ekonomik krizler, işsizliğin artması ve üretimin düşmesiyle, bir çok ekonomik ve sosyal etkilere sahip suç oranında artış meydana getirmekle birlikte, liberalizasyon süreciyle birlikte sık aralıklarla ortaya çıkan krizler çok önemli iki sonuç ortaya çıkarmaktadır. Bunlar kriz öncesi ve sonrası servet ve gelir dağılımının hem ülke içi hem de ülkeler arası önemli ölçüde değişmesidir³³⁶. Ekonomik krizler sırasında bazı iş kollarından diğerlerine, bazı kişilerden diğerine ve bir ülkeden diğerine servetler el değiştirmektedir. Bu değişim bazen çok dramatik bir şekilde olabilmektedir.

Günümüz liberalizasyon sürecinin finansal karakterli krizleri, gelir dağılımını ekonomik faaliyetlerin azalması, devalüasyon, nisbi fiyat artışı, mali sınırlama ve servetlerdeki değişimler yoluyla etkilemektedir. Kısa vadede krizlerin gelir dağılımını bozucu etkisi fiyat artışları ve iş kayıpları nedeniyle olmaktadır. Uzun vadede bu durum enflasyon ve reel ücret kayıplarıyla devam etmektedir³³⁷. Bir finansal kriz hem formel hem de informal sektörde çalışanların kazançlarında düşüslere yol açmaktadır. Bu durum formel sektörde iş kayıpları şeklinde olurken, informal sektörde sunulan hizmetlere yönelik talebin daralması şeklinde olmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin azalması reel ücret kazançlarının da düşmesine neden olmaktadır. Krizler aynı zamanda formel sektörlerde işini kaybedenlerin informal sektörde çalışmaya başlamasıyla informal sektör üzerinde ek bir baskının oluşmasına ve bu sektörde elde edilen kazançların daha fazla düşmesine neden olmaktadır³³⁸.

Diğer taraftan devalüasyon sonrası ticarete konu mal fiyatları ticarete konu olmayan mal fiyatlarına göre artmaktadır. Bu aynı zamanda ihracat talebinde de bir artışa neden olmaktadır. Dolayısıyla bu sektörde istihdam edilenlerin ve üretimde bulunanların kazançlarında devalüasyon oranına bağlı bir artış meydana gelmektedir. Diğer taraftan devalüasyon oranına bağlı ithal gıda fiyatlarının artması, temel tüketimleri gıda maddesi olan en alt gelir grubundakilerin durumunu olumsuz yönde etkilemektedir. Krizlerle birlikte gelir düzeyi düşük olanlara yönelik sosyal nitelikli kamu harcamalarında meydana gelen kesintiler bu kesimi olumsuz yönde etkilemektedir. Gelir

³³⁵ Roe C. GODDARD, Melissa H. BIRCH, *International Political Economy, State-Market Relations in Chancing Global Order*, Ed. C. Roe GODDARD, Jhon T. PASSE-SMITH, Jhon G. CONKLIN, Lynne Reiner Publishing, 1996, s.431.

³³⁶ Ali İhsan KARACAN, "Kriz Dönemlerinde Servetler El Değiştirir", *Dünya Gazetesi*, 7 Eylül 1994.

³³⁷ IMF Staff, "Mitigating the Social Costs of the Asian Crises", *Finance&Development*, September 1998, Vol.35, No.3, s.2, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1998/09/imfstaf2.htm>

³³⁸ Emanuele BALDACCI, Luiz DE MELLO, Gabriela INCHAUSTE, "Financial Crises, Poverty, and Income Distribution", *IMF Working Paper*, January 2002, s.5.

dağılımı üzerinde etkili olan bir diğer durum da krizlerin servet etkisi veya servet değerlerinde meydana getirdiği azalmadır. Varlık ve emlak fiyatlarının yanısıra faiz oranlarındaki değişimler de servet dağılımı üzerinde etkili olmaktadır³³⁹. 2001 Türkiye finansal krizinde gecelik faiz oranlarının %7.000'lere çıkması, gelir düzeyi yüksek olan kişilerin varlık değerlerinde kısa sürede önemli artışların oluşmasına yol açmıştır. Dolayısıyla servet dağılımında bu kişiler lehinde bir değişim (krizlerin servet etkisi) meydana gelmiştir.

Krizlerin etkileriyle ilgili olarak yapılan çalışmaların çoğunda gelirin yeniden dağılımı ve servet transferlerine değinilmektedir. Dani Rodrik, küreselleşmenin ülke içinde birbiriyle çatışma halinde olan ikiz sonuç ortaya çıkardığını ileri sürmektedir. Bu etkilerin biri sosyal diğeri ise ekonomik niteliğe sahiptir. Finansal liberalizasyon süreciyle ortaya çıkan bir ekonomik kriz durumunda, daha mobil varlıklara sahip olanlar (döviz, tahvil, altın, hisse senedi vb.) büyük ölçüde ülkeyi terk etme çabası içine girmektedirler. Böylesine bir durumda ortaya çıkan kriz daha çok derinleşmekte ve ülke milli gelirinde büyük düşüslere yol açmaktadır. Diğer taraftan, daha az mobil varlıklara sahip olanların (bunlar vatandaşların büyük çoğunluğunu oluşturmaktadır) uygulanan politikalara karşı tepki göstermeleridir³⁴⁰. Bu tepkiler Doğu Asya krizi ve Güney Amerika krizlerinde olduğu gibi ülkelerde büyük toplumsal huzursuzlukları da beraberinde getirmektedir. Ekonomik krizle birleşen sosyal sorunlar çözümü zorlaştırmakta ve maliyetin daha da büyümesine neden olmaktadır.

Diğer taraftan Calomiris de, liberalleşme ile birlikte gelişmekte olan piyasa ekonomilerinde finansal krizlerin ardından zararların hükümetler tarafından absorbe edilmesinin üç etkisinden birisinin "servetin vergi ödeyenlerden politik olarak etkili, varlık sahibi risk-alıcı oligarşiye doğru yeniden dağılımı" olduğunu ileri sürmektedir. Bunun en çarpıcı örneğinin de 1995 Meksika krizinde hükümetin bankaların 45 milyar dolarlık borcunu mevduat sigorta kurumu kanalıyla devraldığını ve bunun yarısının bankalarla ilgili grupların borcu olduğunu ileri sürmektedir³⁴¹. Bununla birlikte Meksika, krizler sırasında IMF'den aldığı kredilerin hemen tamamını bankaların yeniden yapılandırılmasında kullanmıştır. Krizle birlikte Meksika'nın batık banka kredilerinin miktarı GSMH'sının %16'sına ulaşmıştır. Bu maliyeti de büyük ölçüde Meksikalı vergi mükellefleri yüklenmiştir³⁴². Yine aynı şekilde, Türkiye'de Kasım 2000 ve Şubat 2001 bankacılık krizlerinde IMF kredilerinin tamamı (yaklaşık 40 milyar \$) bankacılık kesiminin yeniden yapılandırılması için kullanılmıştır³⁴³. Dolayısıyla ülkenin dış borç yükünün artmasıyla toplumun tüm kesimleri krizin maliyetini yüklenirken, alınan dış borç sadece belirli kesime (bankacılık) kaynak transferi yapılarak gelir dağılımının bozulmaktadır.

Stiglitz ise, özellikle gelişmekte ülkeler açısından, sermaye hesabında liberalizasyona gidilmesinin krizlerin başlıca nedeni olarak görmektedir. Stiglitz'e göre böyle bir durumu sürücüsü eğitimsiz, lastikleri kontrol edilmemiş ve eski bir arabanın içine bir yarış arabası motoru konulmasına benzetmektedir. Ekipmansız ve eğitimsizlik nedeniyle, sürücüsü iyi olsa bile böyle bir arabadan çok iyi bir performans beklenemeyeceğini ileri sürmektedir. Böyle bir durumda, ülkeler çok iyi ekonomi

³³⁹ BALDACCI-DE MELLO-INCHAUSTE, a.g.m., s.5.

³⁴⁰ Bkz. Dani RODRIK, "Has Globalization Gone Too Far", D.C. Institute for International Economics, Washington D.C., 1997.

³⁴¹ Charles W. CALOMIRIS, "The IMF's Imprudent Role as Lender of Last Resort", CATO Journal, Winter98, Vol.17, Issue 3, s.275-295.

³⁴² Robert J. BARRO; "The IMF Doesn't Put Out Fires, It Starts Them", Business Week, 12/07/98, Issue 3607, s.18.

³⁴³ Mustafa SÖNMEZ, 100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşama, s.16.

politikaları ve iyi finansal kurumlara sahip olsalar bile krizlerin kaçınılmaz olduğunu ileri sürmektedir. Stiglitz, Doğu Asya, Rusya ve Latin Amerika krizlerinin bu ülkelerin zamansız ve kontrolsüz liberalizasyona gitmeleri sonucu oluştuğunu ileri sürmektedir. Kısa vadeli dış kaynağa bağlı büyüme menkul ve gayri menkul piyasalarını aşırı şişirmesiyle krizin altyapısının oluştuğunu, krizle birlikte yetersiz ya da hiç olmayan sosyal güvenlik sistemi nedeniyle krizin yükünün genellikle düşük gelirliiler üzerinde kaldığını ileri sürmektedir³⁴⁴.

Stiglitz'e göre, Doğu Asya krizinde de durum böyle olmuştur. Krizle birlikte Kore ve Tayland'da işsizlik 3-4 kat artmış; reel ücretlerde ise, Kore'de %10, Tayland ve Endonezya'da %15 oranında azalma meydana gelmiştir³⁴⁵. Krizle birlikte ülkelerin GSMH miktarında da önemli düşüşler olmuştur. Doğu Asya krizinde Tayland GSMH miktarı, kriz yılında -%1.8 ve izleyen yılda -%10.1 oranında, krizi izleyen yılda Kore -%6.7, Malezya -%7.5 oranında küçülmüştür. Diğer taraftan, ülkelerin krizden çıkıp normal büyümeye geçmeleri de yaklaşık 3 yıl almaktadır³⁴⁶. Dolayısıyla, Asya krizinde dibe vuruşun ardından gelen toparlanma, üretim artışı, döviz kurlarının dengelenmesi ve ödemeler dengesindeki düzelmeler belirli bir süreyi almaktadır. İyileşme süresinin uzaması gelir dağılımındaki bozulmanın derinleşmesine neden olmaktadır.

Wade-Veneroso, Asya krizinin bir kalkınma krizine dönüştüğünü ve en başarılı gelişen bu bölgenin tümünde işsizlikle birlikte yaşam standartlarının düştüğünü, yüksek devalüasyonların ithalatı pahalılaştırdığını, sosyal sonuçların vahşi bir savaş gibi olduğunu, milyonlarca fakirin ciddi riskler içine düştüğünü, orta sınıf statüsündeki milyonlarca insanın yaşam boyu biriktirdikleri tasarruflarının ve güvenliklerinin ellerinden çalındığını hissettiklerini ileri sürmektedirler³⁴⁷. Bu durumda ortaya çıkan ekonomik ve sosyal sorunlar daha da derinleşmektedir. Malezya ve Endonezya'da olduğu gibi sosyal sorunlar bazen iç ayaklanma veya etnik grupların bağımsızlık mücadelesine dönüşebilmektedir. Dolayısıyla ekonomik bir kriz önce sosyal daha sonra da siyasal bir krize dönüşebilmektedir.

Asya finansal krizinin neden olduğu üretim kaybının yaklaşık 2 trilyon dolar değerinde olduğu tahmin edilmektedir. Bu kayıp, milyonlarca insanın geçim araçlarını yitirmesi, yoksulluğun büyük boyutlara ulaşması, ülkelerde genellikle sağlık ve eğitim kalitesinin düşmesi ve devletlerin en temel işlevlerinin yerine getirilememesi anlamına gelmektedir³⁴⁸.

Krizlerin ardından ise, makro ekonomik dengeler oldukça çabuk düzelmekte, ancak istihdamın ve ücretlerin eski düzeylerine varması dikkate değer ölçüde uzun zaman almaktadır. Liberalizasyon sürecinde krizlerle ilgili araştırmada, 80 ülkenin yaşadığı 300 ekonomik krizin incelenmesi sonucu, üretimin kriz öncesi düzeyine gelmesinin ve krizin doruğuna ulaşmasının ardından bir yıl sürdüğünü, buna karşılık gelir dağılımındaki dengelemenin 3 yıl, ücretlerin eski düzeyine gelmesinin ise 4 yıl aldığı ortaya çıkmıştır³⁴⁹.

Finansal krizler aynı zamanda ülkelerarası servet dağılımını da değiştirmektedir. Krize düşen ülkenin ulusal serveti krizi önleme politikalarının bir parçası olarak uluslararası finansal sistem ve bunun işleyiş biçimi kanalıyla başka ülkelere aktarılmaktadır. Bunu en çarpıcı örneğini, Meksika

³⁴⁴ Joseph E. STIGLITZ, "Capital Market Liberalization, Economic Growth, and Instability", World Development, Vol.28., No.6, s.1075.

³⁴⁵ STIGLITZ, a.g.m., s.1076.

³⁴⁶ Mustafa SÖNMEZ, 100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma, s.19.

³⁴⁷ GOLDSTAIN-TURNER, a.g.e., s.10.

³⁴⁸ TABB, a.g.e., s.123.

³⁴⁹ UN Human Development Report, 1999.

Borsası'nda yatırım yapmış ABD fonlarının parasını kurtarmak ve yatırım yaptıkları menkul değerlerin fiyatını korumak amacıyla bu ülkeye borç biçiminde aktarılan 25 milyar\$ civarındaki para oluşturmaktadır. Bu borç sonunda ABD fonlarının varlıkları kriz öncesi değerini korumuş, ancak Meksika halkının sırtına bu büyüklükte bir borç yüklenmiştir. Diğer yandan bu uluslararası yeniden servet bölüşümü krize düşen ülkenin değerlerinin, bir başka deyişle kriz öncesinde etkin bir biçimde ve rekabetçi yapıda çalışan çok sayıda şirketin krizin ardından gelişmiş ülke kuruluşlarınca yok pahasına alınması biçiminde ortaya çıkmaktadır. Aynı şekilde Wade-Veneroso³⁵⁰, finansal krizlerin her zaman için güç ve sahipliğin transferi ile sonuçlandığını ileri sürmektedirler. Asya krizi de bunun bir istisnası değildir. Yazarlara göre, Batılı ve Japon şirketler ile çok taraflı ekonomik ve finansal kurumlar büyük kazanımlar elde etmişlerdir. IMF'nin kurtarmaları aynı zamanda yabancı şirketler ve çok taraflı kurumların kazanımı olmaktadır. Büyük devalüasyonlar, IMF'nin ittiği finansal serbestleştirme, IMF'nin desteklediği canlanmaların bileşimi, ulusal varlıkların esas itibarıyla ABD, Avrupa ve Japonlar olmak üzere yabancılara son elli yılda yapılan en büyük barış zamanı transferi olduğudur. Bu mekanizma 1980'lerdeki Latin Amerika borç krizinde, 1994 Meksika krizinde Amerikalı yatırımcılara ulusal varlıkların transferini doğurmuştur³⁵¹.

Finansal liberalizasyonla birlikte, hedge fonların büyük ölçüde sanayileşmiş ülke vatandaşlarının kontrolünde olması, hem kriz hem de istikrar döneminde bu kişileri kazançlı duruma getirmektedir. WB, WTO, IMF ve uluslararası finans kuruluşlarının yönetimlerinin ve adreslerinin sanayileşmiş ülkelerde olması bu kişilerin daima kazanan tarafta olmalarının garantisi olmaktadır. Dolayısıyla, dünya ekonomisinde liberalizasyon politikalarının uygulandığı son yirmi yılı aşkın süredir ülkeler arası gelir dağılımı da, krizler ve ardından uygulanan istikrar programlarıyla gelişmiş ülkeler lehine sürekli ve katlanarak değişmektedir.

Sonuç olarak liberalizasyon süreciyle birlikte ortaya çıkan krizlerin niteliğinde ve etkilerinde önemli değişimler meydana gelmiştir. Krizlerin çoğunlukla finansal nitelikte olması ortaya çıkan sorunların daha da derinleşmesine neden olmaktadır. Krizler sırasında gerçekleşen ani devalüasyonlar, büyük miktarlara ulaşan sermaye çıkışlarıyla, iş kayıpları, iflaslar, bütçe kesintileri, reel ücret kayıpları, ani fiyat artışları vb. makro değişkenlerde ortaya çıkan olumsuz gelişmeler gelir ve servet dağılımını düşük gelirli aleyhine bozmaktadır. Diğer taraftan finansal liberalizasyonla birlikte gelişmekte olan ülkelere ani sermaye giriş ve çıkışları ülkeler arası gelir dağılımını olumsuz etkileyen en önemli faktör olarak ortaya çıkmaktadır. Bu süreçte daima kaybeden gelişmekte olan ülkeler olurken, kazananlar kısa vadeli sermayeye sahip gelişmiş ülkeler olmaktadır. Bununla birlikte, krizler sonrası ülke içi ve ülkelerarası gelir ve servet değişimlerinin ölçülmesi çok zordur. Ancak makro ekonomik değişkenlerden hareketle değişimin yönü ve miktarı bulunmaya çalışılmaktadır.

B-İstikrarda Gecikmeler ve Maliyetin Paylaşımı: Yıpratma Savaşı

Bir ekonomik krizin başlamasıyla ve kapsamlı bir istikrar programının yürürlüğe konulması arasındaki zaman farkı önemli bir sorun oluşturmaktadır. İstikrar programının hazırlanıp yürürlüğe konulması uzun bir süreyi gerektirmektedir. Krize giren ülke önce kısmi çözümlerle, nisbeten kolay

³⁵⁰ Bkz. Robert WADE, Frank VENEROSO, "The Asian Financial Crises: The Unrecognized Risk of the IMF's Asia Package", Working Paper 128, February 10, Russel Sage Foundation, 1998.

³⁵¹ GOLDSTAIN-TURNER, a.g.e., s.11.

çözüm yolları denemekte ve bir çok yanlış yapmaktadır. Böyle durumlarda hemen her ülke daha uzun vadeli önlemler paketini kabul edinceye kadar, önce bir dizi benzer yanlışları yapmakta ve daha sonra kapsamlı bir istikrar programı üzerinde anlaşmaya varılmaktadır.

Ancak gerek ülkenin kendi deneyimleri gerekse benzer krizleri yaşayan diğer ülkelerin deneyimleri kısa vadeli çözümlerin geçerli yol olmadığını ortaya koymaktadır. Bununla ilgili olarak Alesine ve Tabellini'nin yapmış oldukları araştırmada, kısa bir süreye sahip ve belli toplulukları temsil eden hükümetlerin, faturayı daha sonra kendileri ödemeyecekleri için bütçe açıklarını ve dış borçları veya döviz rezervlerini kullanarak, bu toplulukların cari gelirlerini azamileştirme eğiliminde olduklarını öne sürmektedirler. Ancak eğer, hükümet iş başında kalma süresini uzun gördüğü takdirde veya geniş tabanlı bir koalisyon söz konusuysa, istikrara yönelik daha sağlam mali politikalar getiren kararlar alınabilmektedir³⁵².

Çeşitli ülkelerin istikrara ulaşma çabaları için uyguladıkları istikrar programlarındaki gecikmeler ve maliyetlerin paylaşımını en iyi açıklayan yaklaşım Alesine ve Drazen tarafından ortaya atılan "yıpratma savaşı" modelidir. Oyun teorisine dayanan yıpratma savaşı modeline göre, yüksek enflasyon toplumdaki bütün grupları olumsuz yönde etkilediği için, enflasyonun kontrol altına alınması herkesin yararına olacaktır. Ancak, enflasyonun kontrol altına alınmasının bir maliyeti vardır. Kamu harcamalarının kısılması veya kamu gelirlerini artırmak için vergilerin artırılması gibi önlemlerin, toplumun değişik kesimlerine olan etkisi farklı olmaktadır.

Alesina-Drazen "yıpratma savaşı" (war of attrition) modeli iki toplumsal grubun var olduğu varsayımına dayanmaktadır. Modelde, istikrarın fayda ve maliyeti konusunda tamamen bilgi sahibi kendi çıkarlarını düşünen rasyonel bireyler ve bu bireylerin dahil oldukları toplumsal gruplar, enflasyonla mücadelenin maliyetine katlanmak istemezler. Her grup enflasyonla mücadelenin yükünü diğer grup ya da grupların üstlenmesini beklemektedir. Rasyonel davranan kişi ya da gruplar kendiliğinden bu yükü taşımak istemeyecekleri için, toplumsal gruplar arasında bir yıpratma savaşı başlayacaktır. Yıpratma savaşı, çeşitli toplumsal grupların gösteri, demeç, yayın, rapor, bilimsel yayın, toplantılarla; medya, bürokrasi, yürütme organı, yargı çeşitli şekillerde etkilenecek yürütülmektedir. Bu yıpratma savaşında, kim daha önce havlu atarsa istikrarın maliyeti o grup üzerinde kalacaktır. Daha uzun süre bekleyebilen gruplar ise, bu durumdan karlı çıkacaklardır. Kendileri herhangi bir maliyete katlanmaksızın istikrar sağlanmış olacak ve enflasyonun getirdiği maliyetlerden kurtulmuş olacaklardır³⁵³. Yıpratma savaşında her bir gurup diğer grubun taşıyacağı maliyeti bilmemektedir³⁵⁴.

"Yıpratma savaşı" oyununda, istikrar için gerekli uzlaşma iki grup arasında vergilerin ve harcama kesintilerinin nasıl dağıtılacağı üzerinde varılan uzlaşmaya bağlıdır. Bu modelde kaybedenler yükün yarısından fazlasını taşımakta geriye kalan yük ise, kazananlar tarafından taşınmaktadır. İki oran arasındaki farklılık kutuplaşma derecesi olarak yorumlanmaktadır. Politik kutuplaşma derecesi vergi yükünün dağılımını belirleyen en önemli faktördür³⁵⁵. Bu örnekten iki önemli sonuç çıkmaktadır³⁵⁶. Birincisi, istikrar politikalarında dağıtımsal sonuçlar önemli olduğu takdirde, sosyo-ekonomik gruplar

³⁵² Alberto ALESINA, Guido TEBELLINI, "A Positive Theory of Fiscal Deficits and Government Debt", *Review of Economic Studies*, July 1990, Vol.57, s.403-414.

³⁵³ Alberto ALESINA, Allan DRAZEN, "Why are Stabilizations Delayed", *The American Economic Review*, Vol.81, December 1991, s. 1171-1174.

³⁵⁴ Dani RODRİK, "Understanding Economic Policy Reform", *Journal of Economic Literature*, Vol.XXXIV (March 1996), s.23.

³⁵⁵ ALESINA-DRAZEN, a.g.m., s.1171.

³⁵⁶ Gabriela NAVA-CAMPOS, "The Politics of Financial Crisis Management", *Harvard University*, November 30, 2000, s.14-15.

istikrarın yükünün diğer grup üzerinde kalması için çalışmaktadır. İkincisi, istikrardaki gecikmeler politik kutuplaşma derecesine bağlıdır. Politik kutuplaşmanın fazla olması istikrarın gecikmesinin en önemli nedenidir. İstikrar politik bir uzlaşma ile sağlanmaktadır. Politik olarak dominant olan taraf istikrarın yükünü daha az, zayıf olan gruplar ise daha fazla taşımaktadırlar. Dolayısıyla başarılı bir istikrar programının yükünü genellikle düşük gelir grubuna mensup kişiler çekmektedirler³⁵⁷.

Dolayısıyla, yıpratma savaşının dinamiğini, toplumsal grupların yapmakta oldukları maliyet ve getiri hesapları belirlemektedir. Modelde, havlu atmaya geciktirip bir gün daha enflasyonla yaşamının maliyeti kesin olarak bilinmektedir. Yüksek enflasyon bütün kişilerin refah düzeyinde bir azalmaya yol açmaktadır. Öte yandan, heterojen gruplardan oluşan bir toplumda, havlu atmaya bir gün daha geciktirmenin getirisini tam olarak kestirmek mümkün değildir. O bir günlük süre içinde, diğer grubun daha fazla bekleyemeyip yenilgiyi ve istikrar önlemlerinin bütün maliyetlerine katlanmayı kabullenmesiyle enflasyon kontrol altına alınacaktır. Böylece, havlu atmaya bir gün daha geciktirmek suretiyle grup, herhangi bir özveride bulunmadan refah düzeyini artırmış olacaktır. Ancak geçecek olan bir günlük süre içinde diğer grubun yenilgiyi kabullenmeme ihtimali de vardır. Bu durumda, iki taraf da bir gün daha yüksek enflasyonun getirdiği refah kayıplarına katlanmak durumunda kalacaklardır. Bu yüzden burada üzerinde durulan kesinleşmiş değil, sadece beklenen getiridir. Beklenen getiri, karşı tarafın havlu atması durumunda meydana gelecek refah düzeyindeki artış ile karşı tarafın o bir günlük süre içinde havlu atma olasılığı çarpılarak bulunmaktadır.

Bu modelde grupları birbirinden ayıran temel özellik, enflasyonun bu gruplar üzerinde yarattığı olumsuz etkinin şiddetidir. İstikrara ulaşmak için sınıra optimal süreden önce varılamaması, hiçbir grubun, ortaya çıkacak maliyetleri ödün vermeye yanaşacak kadar yüksek bulmaması nedeniyle, istikrar önlemleri gecikecektir³⁵⁸. Örneğin, enflasyonun sabit gelirliiler üzerindeki olumsuz etkisi, gelirlerini enflasyona endeksleyebilen tasarruf sahipleri üzerindeki etkisinden daha fazladır. Eğer enflasyonla yaşamının maliyetleri taşınmaz hale gelirse, sınıra ulaşılmış demektir. Bu durumda, sabit gelirliilerin daha önce yenilgiyi kabullenip istikrarın faturasını ödemeyi kabullenmeleri beklenir. Bu modelden çıkan önemli bir sonuç, bir ülkede ücretlerin ve döviz kurunu endekslemenin yaygın olarak kullanılması³⁵⁹, istikrarın daha da gecikmesine yol açacaktır. Endeksleme, enflasyonun toplumun bütün kesimleri üzerindeki olumsuz etkisini azalttığı ölçüde, toplumsal grupların yenilgiyi kabullenmeden daha da uzun bir süre beklemelerini sağlayacaktır³⁶⁰.

Ancak bu modelde, grupların tek tip ve aralarında fikir birliği olmaması ve diğerlerinin taşıdığı yük konusundaki bilgisizlik (asimetrik enformasyon) önemli rol oynamaktadır. Eğer tersi durum söz konusu olsaydı, çarpık vergilerin yükünden kurtulmak her iki taraf için en iyisi derhal uzlaşmaya varmak olacaktır³⁶¹. Diğer yandan yüklerin eşit dağılımında maliyetlerde artış olması da süreci hızlandırabilmektedir. Aynı şekilde fayda kaybını azaltan politikalar veya kurumsal düzenlemeler de istikrarı geciktirecektir.

³⁵⁷ ALESINA-DRAZEN, a.g.m., s.1173.

³⁵⁸ BRUNO; a.g.e, s.234.

³⁵⁹ 1970'lerin ikinci yarısında başlayan İsrail enflasyonunun endeksleme nedeniyle kontrol altına alınması uzun gecikmelere neden olmuştur. Toplumsal grupların güçlü olması nedeniyle aynı zamanda bir "yıpratma savaşı" oynanmış ve ancak 1985 yılında bir istikrar programı üzerinde toplumsal uzlaşma sağlanabilmiştir (Bkz.BRUNO, a.g.e.).

³⁶⁰ Kamil YILMAZ, "Yüksek Enflasyon Sürecinde Siyasi Elitlerin Rolü: Arjantin, Brezilya, İsrail ve Türkiye Deneyimlerinin Karşılaştırmalı Analizi", İşletme ve Finans, Sayı:183, Haziran 2001, s.18.

³⁶¹ YILMAZ, a.g.m., s.19.

Alesina ve Drazen'in yıpratma savaşı modelinde, bütçenin açık verdiği ve kamu borçlarının arttığı bir durum varsayılmaktadır. Kamu finansmanındaki çarpık ve yetersiz yöntemler uygulanmakta ve bu durum değişik grupları farklı şekilde etkilemektedir. Ancak her bir grup diğer grubun üstündeki yük konusunda kesin bir bilgiye sahip bulunmamaktadır. Diğer yandan her iki grupta istikrar önlemlerinin getireceği düzeltici vergilerden kendi payına düşecek nisbi payın ne kadar olacağını bilmektedir. Bir tarafın oransız bir pay üstlenmeyi kabul etmesi, ödün olarak tanımlanmaktadır³⁶².

Model, her bir grubun optimal davranışlarında simetrik bir Nash Dengesi bulunduğunu göstermektedir. Bu durum, grubun çarpıklaştırıcı vergiden gördüğü zarara ters orantılı olan bir ödün eğrisi ile tanımlanmaktadır. Belli koşullarda sağlanan denge, ödün vermeyi beklemenin marjinal maliyeti ile, beklemeden umulan marjinal kazancın eşit olduğu noktada oluşmaktadır. Umulan marjinal kazanç, karşı tarafın ödün verme olasılığı, o ödün verdiğinde elde edilecek kazancın çarpımına eşittir³⁶³.

Alesina ve Drazen modelleriyle, istikrarın yükünün dağılımı ne kadar eşitsiz (yani politik kutuplaşma ne kadar büyük) olursa, istikrara o kadar geç bir tarihte ulaşılabileceğini göstermektedir. Bu bulgu, istikrar programı müzakereleri ve sosyal sözleşmelerin yük paylaşımı konusundaki algılama farklılıklarını azalttığı ve istikrarı geciktirdiği şeklindeki gözlemlere denk düşmektedir. Politik olarak kutuplaşmış ülkeler, daha uzun bir istikrarsızlık dönemi yaşayacaklardır.

Alesina-Drazen'in yıpratma savaşı modelinde, toplumdaki "dayanışma düzeyi" (degree of cohesion) ne kadar düşük olursa, istikrara yönelik gecikme o kadar fazla olacaktır³⁶⁴. Bireyler ve gruplar arasındaki dayanışmayla birlikte, kendi aralarında anlaşılan gruplar istikrarın maliyetinin taşınması veya paylaşımı konusunda bir uzlaşmaya varmaktadırlar. Dolayısıyla istikrar konusunda gecikme ve istikrarın maliyeti daha az olmaktadır. İstikrar programı öncesi durumdan en çok acı çeken grup, istikrara bir an önce ulaşılması için erken havlu atacak, yani toplumun en yoksul kesimi istikrarın maliyetinin büyük bir kısmını taşımayı kabul edecektir³⁶⁵.

Alesina ve Drazen'in yıpratma savaşı modeli, istikrar programlarının zamanlaması konusunda önemli ve gözlenebilir bir dizi faktörü kapsamakla birlikte, pratikte rol oynamış bazı unsurları dışarıda bırakmaktadır. Bu modelde yazarların da kabul ettiği gibi, ele alınmayan bir konu, "güvenilirlik" ve "itibar" sorunudur. Bu, hem kamuoyunun başlangıçta programın başarı şansını nasıl gördüğüyle, hem de politik iktidarın programı geriye dönüşler yapmadan götürmede ne ölçüde kararlı olduğuyula ilgilidir. Başlangıçtaki şans, hedeflerin, araçların ve stratejinin şeffaflığı, uzmanlar arasındaki fikir birliği derecesi gibi sayısal olması gerekmeyen bazı faktörlere bağlıdır. İktidarın kararlılık derecesi ise, programın başlangıç aşamasında test edilmesi mümkün olmayan bir unsurdur. Huzursuzluk kaynağı olan parasal ve mali politikalarından hemen geri adım atılması programın güvenilirliğini daha başlangıçta yok edebilir. Dolayısıyla kamuoyunun ve rakip sosyal grupların programa güven duymaları tedrici ve bütünsel bir süreçtir³⁶⁶.

Gerçek durumla karşılaştırıldığında, Alesina ve Drazen'in yıpratma savaşı modelinin önemli bir açığı da, istikrar önlemleri öncesinde rakip grupların paylaştığı maliyet belirsizken, gelecekte

³⁶² ALESINA-DRAZEN, a.g.e., s. 1170-1174.

³⁶³ ALESINA-DRAZEN, a.g.m., s.1178.

³⁶⁴ RODRİK, "Understanding Economic Policy Reform", s.27.

³⁶⁵ ALESINA-DRAZEN, a.g.m., s.1171.

³⁶⁶ BRUNO, a.g.e., s.235.

paylaşılacak yükün kesin olarak bilindiği şeklindeki varsayımdır. Ülke deneyimleri incelendiğinde ise, oyunun gelecekteki "toplam artı"sının miktarı ve bunun taraflar arasında nasıl paylaşılacağı konusundaki belirsizliğin eyleme geçilmesini engellediği görülmektedir³⁶⁷.

Yıpratma savaşı modeline Perotti, farklı bir boyut getirmektedir. Yıpratma savaşında Alesina-Drazen'in ikili grubunu üçlü bir sosyal gruba (yoksullar, orta sınıf ve kapitalistler) açıklamaktadır. Perotti süreklilik taşımayan politikaların yoksullarla kapitalistler arasında popülist bir anlaşmanın sonucu olarak ortaya çıktığını modelinde açıklamaktadır. Yoksullarla kapitalistler anlaşarak istikrarın maliyetini orta sınıf üzerine yılmaktadırlar. Yoksullarla kapitalistlerin anlaşarak istikrarın maliyetini orta sınıf üzerine yüklemelerinin üç temel nedeni vardır. Bunlardan birincisi, kapitalistlerin sermayenin uzun dönemde mobil olması nedeniyle istikrarın maliyetinden kendilerini koruyabilecekleri varsayılmaktadır. İkincisi, yoksullar vergilendirilemeyecek kadar yoksuldurlar. Dolayısıyla onlar istikrarın maliyetini taşımamaktadırlar. Üçüncüsü, yoksullar kapitalistler tarafından meydana getirilen pozitif dışsallıklardan fayda elde etmektedirler³⁶⁸. Uzun dönemde sermaye istikrarın maliyetinden kurtulmak için dışarı çıkarak maliyetten kurtulmaya çalışmaktadır. Kısa dönemde ise, yoksullarla anlaşarak genişleyici politikalarla karlarını maksimize etmeye çalışmaktadır. Böylece yoksullarla kapitalistler orta sınıfa karşı istikrar politikalarının maliyetinden kurtulmakta ve maliyeti onların üzerinde kalmasını sağlamaktadırlar. Bu modelde politik birimlerin veya grupların rasyonel veya gözetleyici olduğu varsayılmaktadır³⁶⁹.

Hsieh de³⁷⁰, Alesina-Drazen modelini bazı açılımlarla desteklemektedir. Yazar, ekonomik reformlardaki gecikmeleri "pazarlık oyunu"yla (bargainin game) açıklamaktadır. Alesina-Drazen'in yıpratma savaşı modelinde, yapısal uyum maliyetlerinin dağıtımsal etkisi sabit olarak kabul edilmektedir. Aynı zamanda istikrardaki gecikmelerde dış yardım dikkate alınmamıştır. Hsieh modelini "çalışanlar" ile "kapitalistler" olmak üzere iki grup arasındaki pazarlık oyunu üzerine kurmuştur. Pazarlık modelinde uyum maliyetinin dağıtımsal etkisi içsel olarak alınmakta ve model dinamik bir karakter taşımaktadır. Reformlar yükün taşınması konusunda iki taraf arasındaki pazarlık nedeniyle gecikmelere yol açmaktadır. Dolayısıyla refah kayıplarını artıran bir kriz durumunda gecikme söz konusu olmamaktadır. Krizin toplumun tüm kesimlerine yüklediği başlangıç maliyetinin büyük olması taraflar arasındaki anlaşmayı kolaylaştırıcaktır. Hsieh, aynı zamanda dış yardımların istikrarın maliyetini azaltması nedeniyle iki taraf arasındaki anlaşmayı zorlaştırdığını ileri sürmektedir.

C-İstikrar Programlarının Gelir Dağılımı Üzerine Etkisini İnceleyen Araştırmalar

IMF destekli istikrar programlarının gelir dağılımına etkisi çok konuşulan (genellikle de olumsuz etki yaptığı düşünülen) ama az araştırılmış (genellikle veri yetersizliği ve uygun metodoloji sorunu nedeniyle) bir konudur. Bu konuda yapılmış ilk araştırmayı Johnson ve Salop (1980) yapmışlardır. Son araştırma ise Garuda'nın (2000) yapmış olduğu araştırmadır. Araştırmaların

³⁶⁷ BRUNO, a.g.e., s.236.

³⁶⁸ Roberto PEROTTI, "Income, Distribution, Politics, and Growth", American Economic Review, May 1992, 80(2), s.311-316.

³⁶⁹ Dani RODRIK, "Understanding Economic Policy Reform", s.9-41.

³⁷⁰ Change-Tai HSIEH, "Bargaining Over Reform", Princeton University, July 1998, Princeton, s.1-17

hepsinde istikrar programlarının gelir dağılımı üzerindeki etkisi makro ekonomik trendlerdeki gelişmelerle bulunmaya çalışılmıştır. Ekonomik büyüme, devalüasyon, enflasyon, ve bütçe fazlası (gelir artırıcı, harcama kısıcı politikalar) gibi makro ekonomik dengeleri sağlamaya yönelik politikaların gelişimine bağlı olarak, gelir dağılımındaki değişimin yönü ekonometrik modellerin de yardımıyla incelenmeye çalışılmıştır. Bu çalışmaların en önemlileri aşağıda özetlenecektir.

1-Alfaro'nun Araştırması³⁷¹

Alfaro, çalışmasında kronik enflasyon içinde yaşayan Latin Amerika ülkelerinin durumunu incelemiştir. Bu ülkelerin (Brezilya, Arjantin, Bolivya, Şili, Ekvator, Meksika ve Peru) uygulamış oldukları döviz tabanlı istikrar programlarının gelir dağılımı üzerinde nasıl bir etki meydana getirdiğini incelemiştir. Çalışmasında yazar istikrar programlarını tüm etkileri yerine, istikrar programı sırasında uygulanan devalüasyonun yeniden dağıtıcı özelliğini dikkate alarak incelemesini sürdürmüştür.

Alfaro, nominal çıpa kullanımı açısından iki tür istikrar politikası uygulaması olduğunu, döviz tabanlı istikrar programlarında nominal çıpa (nominal anchor) olarak döviz peg (kancalamak, kontrol altında tutmak) edildiğini, para tabanlı istikrar programlarında ise parasal taban peg edildiğini ileri sürmektedir.

Latin Amerika ülkelerinde uygulanan süreye bağlı istikrar programlarında, iç gecikmelerden dolayı refahın kötüleştiğini ileri sürmektedir. Gecikmeyi Alesina-Drazen'in "yıpratma savaşı" modeliyle açıklayan Alfaro, Latin Amerika ülkelerinde farklı ekonomik gruplar arasında oynanan yıpratma savaşı nedeniyle istikrarın geciktiğini ve istikrarın maliyetinin yükseldiğini ileri sürmektedir. Oynanan yıpratma savaşında erken havlu atan tarafın istikrarın ve yapısal uyumun maliyetine katlandığını ve dolayısıyla gelir dağılımının da bu kişiler aleyhine geliştiğini ileri sürmektedir.

Yazar 1964 yılından günümüze kadar uygulanan Latin Amerika döviz tabanlı istikrar programlarının dağıtımsal sonuçlarını incelemiştir. Uygulanan 11 döviz tabanlı istikrar programından 8 tanesi ödemeler dengesi krizleri ve ülkenin uluslar arası döviz rezervlerinde büyük kayıplarla sonuçlanmıştır. Latin Amerika programlarında en önemli sorunun "kredibilite" sorunu olduğunu ifade eden yazar, ekonomideki bazı grupların programdan fayda sağlama ve programı kendi lehlerine çevirme çabaları içinde olmaları, programların başarısızlığını sürekli kıldığı ileri sürmektedir.

Alfaro, istikrar programlarının gelir dağılımı üzerinde en önemli etkisinin devalüasyonlar nedeniyle oluştuğunu ileri sürmektedir. Devalüasyonla ticarete konu mallardan gelir elde eden kişilerin gelirleri devalüasyonla birlikte azalacağını, buna karşılık ticarete konu olmayan mal sahiplerinin yüksek satın alma gücünden fayda sağlayabileceklerini ve istikrar programlarının bunların lehine olabileceğini ileri sürmektedir. Devalüasyonla birlikte hem ticarete konu mal üreten hem de bu sektörde çalışanların gelir ve kazanç düzeyleri yükselecek ve gelir dağılımında devalüasyona bağlı bir bozulma meydana gelecektir.

Çalışmada politik ekonomi ekseninde, hükümetlerin neden uzun vadede sürdürülemez olan istikrar programını, özellikle döviz kuruna dayalı geçici istikrar programları uygulamaya koydukları ve

³⁷¹ Laura ALFARO, "Why Governemnts Implement Temporary Stabilizations Programs", Journal of Applied Economics, Vol.II, No.2 (Nov. 1999), s.211-245.

bu programların gelir dağılımına etkileri üzerinde durmaktadır. Yazar, bütçe açıklarının giderilmesi bu programların başarısı için gerekli koşul olarak bilindiğini ileri sürmektedir. Mevcut bütçe açıkları ile bu programların uzun vadede başarılı olamayacağını belirtmektedir. Bu programlarda, özellikle başlangıçtaki ekonomik canlılık, tüketimdeki artışlar nedeniyle enflasyonun devalüasyon oranına inmesi yada eşitlenmesi zaman almaktadır. Bu da paranın değerlenmesi ve cari işlemler dengesinin bozulması sonucunu getirmektedir. Bu durum da sonuç da ekonomide bir duraklamaya hatta resesyona sebep olmaktadır.

Alfaro çalışmasında, programın ilk zamanlarında tüketimdeki ciddi artışların, ekonomik kişi ve kurumların bu programın başarılı olabileceğine inanmadıklarından ileri geldiği iddia edilmektedir. Fakat, bu program uygulanma nedeninin, çeşitli gurupların bu programdan yarar sağlamalarından kaynaklandığını ileri sürmektedir. Özellikle, ticarete konu mal sahipleri bu tür programlardan zarar göreceklarini, ancak, ticarete konu olmayan mal sahipleri satın alma güçlerindeki artıştan dolayı bu tür programları talep edebilmektedirler.

Alfaro, analizinde Arjantin ve Meksika'nın istikrar programlarını incelemiş ve enflasyon, devalüasyon, reel ücretler ve ticarete konu olan-olmayan mal ve hizmetlerle ilgili bir ekonometrik model oluşturmuştur. Çalışması sonucunda, istikrar programlarının refah etkisinin sadece devalüasyon oranındaki değişikliklere bağlı olarak iç tüketim yapısının değişmesiyle ortaya çıktığını ileri sürmektedir. Belirli sınırlamalar sonucu kurmuş olduğu ekonometrik modelde, ticarete konu olmayan mal sahiplerinin refahı süreye bağlı istikrar programları uygulandığı durumlarda artmıştır. Aynı politikanın uygulandığı durumlarda ise ticarete konu mal sahiplerinin negatif bir refah maliyetine maruz kaldıkları sonucunu elde etmiştir.

2-Johnson ve Salop'un Araştırması³⁷²

Johnson ve Salop'un çalışması, IMF destekli istikrar programlarının gelir dağılımı üzerindeki etkilerini inceleyen ilk çalışmadır. Yazarlara göre sürekli ödemeler dengesi sorununun hızlı enflasyon ve aşırı değerli döviz kuruyla ilgili olduğunu ve çoğu durumlarda bu sorunların bankacılık sisteminden borçlanma ile finanse edilen bütçe açıklarından kaynaklandığını ileri sürmektedirler. IMF, istikrara iç ve dış dengenin sağlanması açısından baktığından istikrar programlarının temel araçları da bu yönde olmaktadır. Öncelikle ödemeler dengesinin sağlanması, daha sonra da bütçe disiplininin sağlanması için devalüasyon ve sıkı para ve maliye politikalarıyla talep kısıcıcı politikalar yürürlüğe konulmaktadır.

Johnson ve Salop'a göre, uygulanan istikrar programlarının sıkı mali ve parasal tedbirleri gerektirmesi nedeniyle yurtiçi talep kısılacağından, kısa dönemde ücret ve fiyatlar esnek olmadığı için, kısa ve orta vadede üretim düşecek ve işsizlik artacaktır. IMF tipi istikrar programlarının gelir dağılımı üzerindeki etkileri incelendiğinde, programın gelir dağılımını bazı gelir grupları lehine bazı gelir gruplarının da aleyhine değiştirdiği görülmüştür. Johnson ve Salop, diğer çalışmalarda olduğu gibi, istikrar programlarından dağıtımsal açıdan hangi gelir grubunun nasıl etkilendiğini grubun politik gücü ile yakından ilişkili olduğunu ileri sürmektedirler.

Yazarlara göre, program öncesi ve sonrası sağlıklı verilere ulaşma güçlüğü nedeniyle, istikrar programlarının dağıtımsal sonuçlarını ölçmek çok zor olmaktadır. Ancak belirli gelir gruplarının

³⁷² Omutunde JOHNSON, Joanne SALOP, "Distributional Aspects of Stabilization Programs in Developing Countries", IMF Staff Papers, 27 (March), 1980, s.1-23.

gelirlerindeki değişimlerden hareketle istikrar programlarının gelir dağılımı üzerindeki etkisi kısmen ölçülebilir. Fonksiyonel, bölgesel, kişisel ve sektörel gelir dağılımı; ücretler, enflasyon oranı, kredi politikaları ve faktör gelirlerinin dağılımına bağlı olarak değişmektedir. Bu değişimlerden hareketle gelir dağılımındaki iyileşme veya kötüleşme yönündeki eğilim bulunmaya çalışılmaktadır.

Para politikası açısından bakıldığında, istikrar programları çoğunlukla ticari bankaların kredi genişlemesine sınır koyarak (reeskont oranlarını yükseltmek veya merkez bankasından ticari bankaların borçlanmasına sınır koyarak) özel sektöre yönelik kredi genişlemesini azaltmayı ihtiva etmektedir. Diğer taraftan selektif kredi politikası uygulaması ile bazı sektörler desteklenmektedir. Bu durumda gelir dağılımı, desteklenmesi tercih edilen sektörler lehine değişmektedir.

Klasik bir istikrar programı, çoğunlukla kredi sınırlamaları ve yeni dış borç bulmanın yanı sıra, bütçe açıklarını azaltmak için kamu gelirlerinin artırılmasını ve kamu harcamalarının azaltılmasını ihtiva etmektedir. Kamu gelirlerini artırmaya yönelik ek vergiler, ödeyen kişi ve grupların vergi yüklerini artırıcı yönde bir etki meydana getirmektedir. Vergi yükleri artan gelir gruplarının gelirleri diğerlerine nazaran azalacak ve gelir dağılımında bu grupların aleyhine bozulma meydana gelecektir. Kamu harcamalarını azaltmaya yönelik politikaların dağıtımsal etkileri spesifik kamu harcama kısıntılarının farklı üretici veya tüketici gruplarının hangisine yönelik olarak yapıldığına bağlıdır. İstikrar programlarında genellikle ücretlilere yönelik, özelde ise, kamu sektörü maaş ve ücretlerini kısımaya yönelik politikalar ile kamu sosyal harcamalarını azaltıcı politikalar ilk öce uygulanmaktadır. Bu tür politikalar düşük gelir gruplarına yönelik olduğu için gelir dağılımı olumsuz olarak etkilenmektedir.

Devalüasyon ise, ticarete konu mal ve hizmet piyasasında çalışan emek ve sermayenin gelirlerini artıracak diğerlerinin gelirlerini ise azaltıcı bir etki meydana getirecektir. Devalüasyona iç talebi kısmak ve ihracatı artırmak amacıyla başvurulmaktadır. Johnson ve Salop, istikrar programlarını, ödemeler dengesi (dış denge) ve enflasyon (iç denge) açısından ele almış ve bu yönde uygulanan istikrar programlarının dağıtımsal etkilerini incelemiştir. Cari işlemler dengesizliği durumunda genellikle açıklar ihracat artışıyla sağlanmaya çalışılmaktadır. Buna göre bu sektöre yönelik destek ve devalüasyon iç tüketim ve ithal malları aleyhine bir durum oluşturmaktadır. Bu alandaki kazançların artması (hem emek hem de sermaye kazançları) gelir dağılımını bu alanda faaliyet gösteren firma ve çalışanlar lehine değiştirecektir.

Emek ve sermayenin mobil olması durumunda vasıflı emeğin bu sektörlerle kayması nedeniyle vasıflı emek kazancını vasıfsızlara nazaran artıracaktır. Ancak, bu durum ihracatçı sektörlerin ileri teknoloji kullanan ve vasıflı emeğe ihtiyaç duyan sektörlerinde meydana gelecektir. Sermaye ve emeğin hareketliliği kısa ve orta vadede immobil olması nedeniyle bu durum gerçekleşmeyecektir. Fiziki sermayenin yerleşik olması nedeniyle kısa ve orta vadede ihracatçı sektörlerle geçiş yapmak ve yatırım yapmak çok zordur. Geçişkenlik ancak uzun vadede gerçekleşebilir. Dolayısıyla emeğin çok az mobil olması durumunda ticarete konu sektörde çalışanlar ile ticarete konu olmayan sektörde çalışanlar arasındaki ücret farklılığı sürekli olacaktır. Emeğin mobil olması durumunda, sektörler arası reel ücretler ve istihdam süreklilik taşımayacağından gelir dağılımı daha az bozulacaktır.

Diğer taraftan devalüasyonla ellerindeki finansal varlıkları yerli para cinsinden olanların gelirleri olumsuz yönde etkilenecektir. Finansal varlıkları yabancı para cinsinden tutanların ise gelirleri

devalüasyon nedeniyle artacaktır. Yine devalüasyon yurtiçi fiyatlar üzerinde artış yönde bir etkide bulunacağı için düşük gelir grupları bu durumdan olumsuz yönde etkileneceklerdir.

İstikrar programları kısa dönemde ekonomide daraltıcı etkiler meydana getirmesi nedeniyle ortaya çıkan dağıtımsal sonuçlar, her ülkenin uyguladığı programa, ülkenin ekonomi ve sosyal özelliklerine, politik altyapısına ve tarihsel gelişimine bağlı olarak değişebilmektedir. İstikrar programları daraltıcı etkileri nedeniyle, işsizlik, büyüme, enflasyon ve devalüasyon nedeniyle yukarıda açıklandığı şekliyle gelir dağılımı üzerinde etkili olmaktadır.

Johnson ve Salop, IMF istikrar politikalarında kullanılan politika araçlarının gelir dağılımı üzerindeki etkilerini araştırmıştır. IMF programları uygulanan ülkelerde genellikle ciddi oranlardaki bütçe açıkları ödemler dengesi sorunları oluşturmaktadır. Bunun sonucu olarak, bu tür istikrar programları sıkı para ve maliye politikaları kullanılarak talebi daraltmaya ve paranın aşırı değerlenmesinden kaynaklanabilecek kaynak dağılımı sorunlarını çözmeyi amaçlamaktadır.

Sonuç olarak, Johnson ve Salop'un çalışması, istikrar programlarının gelir dağılımı üzerinde etkili olduğu tezini desteklemektedir. Kronik dış dengesizlik içinde bulunan bir ekonomide, iç talebin yapısı ve düzeyi, aynı zamanda buna bağlı olarak oluşan fiyatlar ve faktör gelirleri sürdürülemez durumdadır. Sürdürülebilir bir dış dengenin kurulabilmesi için gerekli olan toplam talebi kısmak ve yeniden yapılandırılması sırasında oluşan yükün kimin tarafından yüklenileceği iç politik dengeler tarafından belirlenmektedir. Sektörlerarası kaynak dağılımındaki değişiklikler mal fiyatlarında ve faktör gelirlerinde değişikliğe neden olmaktadır. Böylelikle hem yurtiçi sermaye artışı hem de yabancı sermaye girişini teşvik etmek için ücretler düşmekte ve şirket karları artabilmektedir. Çünkü, işgücü ve sermaye mobilitesi sınırlıdır. Sürdürülebilir denge sağlanırken yurtiçi piyasaya yönelik faaliyette bulunan sektörlerdeki faktör sahiplerinin aleyhine olarak, ihracat sektörlerindeki faktör gelirleri artmaktadır. Ülkenin ekonomik yapısına bağlı olarak bu durum gelir dağılımında iyileşmeye ya da kötüleşmeye yol açabilecektir.

Johnson ve Salop'un çalışması liberalizasyon öncesi istikrar programlarının yapısını incelemek açısından önemlidir. Sabit kur uygulamasının uygulandığı bu dönemde, istikrar programlarının temel amacı dış dengenin sağlanmasıdır. Bunun içinde yapılması gereken belirli oranda bir devalüasyondur. Devalüasyon da yukarıda açıklandığı gibi gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir.

3-Garuda'nın Araştırması³⁷³

Garuda'nın, 1975-91 döneminde aralarında Türkiye'nin de bulunduğu 39 ülke ve 58 istikrar programını kapsayan ve propensity scores yöntemi ile gerçekleştirdiği araştırması, konuya şimdilik en yetkin şekilde işleyen son örnektir. Araştırmaya göre, IMF programı uygulamaya yatkınlığa göre ülkeler üç grupta toplandığında, az ve orta derecede yatkın ülkelerde program sonucunda gelir dağılımında bir iyileşme olurken, sonuncu grupta bozulma ortaya çıkmaktadır. Yani IMF programı uygulayan ülkelerin durumu IMF programı uygulamayan ülkelere nazaran daha çok kötüleşmiştir. Ancak programların dağıtımsal etkisi hemen değil ikinci yıldan sonra ortaya çıkmaktadır. Programların etkisinin ayrıca, uygulamaya ve ülke özelliklerine bağlı olduğu anlaşılmaktadır.

³⁷³ Gopal GARUDA, "Distributional Effects of IMF Programs: A Cross-Country Analysis", World Development, Vol.28, No.6, 2000, s.1031-1051.

Garuda, 1975 ve 1991 yılları arasında 39 ülkedeki, 58 IMF programının Gini katsayıları, gelir dağılımı ve yoksulların geliri üzerindeki etkilerini araştırmıştır. Gini katsayıları ve en yoksul %20'nin gelir payındaki değişimi inceleyen Garuda, program uygulayan ülkelerin Gini katsayılarının yükseldiğini ve en yoksul %20'nin gelir payının da azaldığını bulmuştur. Çalışma, program öncesi dış dengenin ciddi anlamda bozuk olduğu ülkelerde, IMF programı uygulamayan ülkelere göre, gelir dağılımında ve fakirlerin gelirlerinde önemli derecede kötüleşme olduğunu ifade etmektedir. Fakat, eğer dış dengesizlik çok ciddi boyutlarda değilse, IMF programı uygulayan ülkelerde gelir dağılımı göstergelerinde göreceli bir iyileşme olmaktadır.

IMF programlarının sıkı mali politikaları, dış denge, ve toplam talebi kısma yönündeki politikalara ağırlık vermesi yoksulluğu daha da kötüleştirmektedir. Çünkü, bu politikaların faturası düşük gelir grubuna çıkmaktadır. Fakat, bu programları savunanlar yabancı yatırımcılar açısından ekonomiye güveni tekrar sağlanarak, dış yatırımlar artmakta ve büyüme tekrar başlanmakta ve bunun sonucu olarak yoksullar dahil tüm bireyler bundan yarar sağlamaktadır tezini ileriye sürmektedir.

Garuda'ya göre, IMF programları, yoksulluk ve gelir dağılımı üzerinde dört yoldan etki yapmaktadır. Bunlar; devalüasyon, bütçe açıklarının azaltılması, büyüme ve enflasyon oranlarındaki değişimdir. İstikrar programların temel amacı ticarete konu olan malların fiyatlarının ticarete konu olmayan malların fiyatına oranını düşürmektir. Bu ayarlama genellikle doğrudan devalüasyon yoluyla yapılmaktadır. Yapılan devalüasyon sonrası gelir dağılımının durumu bir çok faktöre bağlı olarak değişmektedir. Eğer yoksullar tarımsal ihracat malları üretiyor ise, devalüasyon tarımsal malların değerini artırarak yoksulluğu azaltmakta ve gelir dağılımını iyileştirmektedir. Fakat, eğer yoksullar şehirdeki yüksek fiyatlı gıda mallarını tüketen tüketiciler ise, ya da, yoksullar tarımda iç piyasa için mal üretiyorlar ise, gelir dağılımı kötüleşecektir. Genelde, işgücünü ve tarım kesimindekilerin sahip olduğu sermayenin getirisi artarsa, gelir dağılımı iyileşecektir. Aksi takdirde, gelir dağılımında bozulma meydana gelecektir.

Garuda, gelir dağılımını değiştiren dört mekanizmadan üçü olan enflasyon, büyüme ve mali dengenin dağıtımsal etkilerinin büyüklüğünün devalüasyona göre daha az olduğunu ileri sürmektedir. Enflasyon (hiperenflasyon durumu hariç) ve büyümenin dağıtımsal etkisi zamana bağlı olarak değişmektedir. Kamu harcamaları ve kamu gelirlerinin dağıtımsal ve yoksulluk etkisi program öncesi ve sonrası kamu gelirleri ve harcama yapılarına bağlı olarak değişmektedir. Harcama kesintileri düşük gelir gruplarına yöneldiği takdirde, gelir dağılımı bozulacak, tersi durumlarda ise, bir iyileşme meydana gelecektir. Kamu geliri artırıcı politikaların yüksek gelir gruplarına yönelmesi durumunda (spesifik düzenlemeler) gelir dağılımı düzelecek, yine tersi durumlarda gelir dağılımında bir bozulma meydana gelecektir.

Yazar, araştırmasından iki temel sonuç çıkarmaktadır: Birincisi, IMF destekli istikrar programlarına katılım önemli dağıtımsal etkiler meydana getirebilir. İkincisi, bu etkilerin büyüklüğü ve yönelimi ülkenin program öncesi ekonomik durumuna bağlı olarak değişebilmektedir. Çalışmada karşılaşılan en önemli sorun ise, sınırlı sayıda örnek veri ve veri kalitesinin yetersizliğidir. Diğer bir sorun ise, ülke verilerin karşılaştırma yapmaya elverişli olmamasıdır.

Garuda'ya göre, istikrar programlarında zaman gecikmelerinin etkisi de önemlidir. IMF programlarının gelir dağılımı ve yoksulluk üzerindeki etkileri zamanla ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla programların dağıtımsal etkilerini hesaplamak çok zor olmaktadır. Çalışmanın temel bulgusu ise, IMF

programlarının dağıtımsal etkisinin ülkenin propensity score bağlı olarak, öncelikle ekonomik dengesizliğine bağlı olduğunu ileri sürmektedir.

Garuda'nın çalışmasında belirtilmesi gereken iki konu, kapsanan dönemin ve programların daha çok dış dengesizlikleri düzeltmeye yönelik ve devalüasyonun temel unsurlardan biri olduğu ve program öncesi iç borçlanma ve yüksek faiz durumlarının analize yeterince dahil edilmemiş olmasıdır.

Bu açıdan Türkiye'nin finansal liberalizasyon sonrası uyguladığı istikrar programları ile önemli farklar söz konusudur. Garuda'nın da belirttiği gibi bu konu henüz açıklığa kavuşmamıştır ve yaptığı araştırma, kendi deyiimiyle "konuya cevaptan daha fazla soruyu" gündeme getirmiştir. Bu konuda en güvenilir yol yine de, her program için, programın uygulama mekanizmalarının ve hedeflerinin gelir dağılımına etkilerini tek tek analiz etmek ve kimi sonuçları birleştirerek toplam etkiyi kestirmeye çalışmaktır.

4-Easterly'in Araştırması³⁷⁴

Dünya Bankası ekonomisti olan Easterly, IMF Stand-by anlaşmaları ile Dünya Bankası yapısal uyum anlaşmalarının uygulanan ülkelerin yoksulluğunu azaltmadaki etkilerini incelemiştir. Yazar, 1980-98 yıllarını kapsayan araştırmasında, 65 gelişmekte olan ülkenin uyguladığı 155 istikrar programını inceleme konusu yapılmıştır.

Easterly, bulgularında göre ekonomik büyümenin yoksulluğu azalttığı, ancak yapısal uyum programlarının büyüme üzerinde doğrudan bir etkiye sahip olmadığı sonucuna varmıştır. Yazara göre, yoksullar, ekonomik genişleme dönemlerinde diğer gruplara oranla daha az yarar sağlamakta ve aynı şekilde istikrar programlarının uygulandığı (yapısal uyum programları dahil) ekonomik daralma dönemlerinde daha az zarar görmektedirler. Bunun en önemli nedeni ekonomik genişleme dönemlerinde fakirlere yönelik sübvansiyonların azaltılmasıdır. Yapısal uyum programlarında ise diğer sübvansiyonlar kısıılırken fakirlere yönelik sübvansiyonlarda herhangi bir kısıntıya gidilmemekte hatta ek koşullar sağlanmaktadır. Dolayısıyla programların yapısına bağlı olarak, istikrar programlarının yıkıcı etkileri yoksulları diğer gelir gruplarına oranla çok fazla etkilememektedir. Yazar incelemesinde ülkelerin program öncesi ve sonrası durumlarını karşılaştırmış yoksulluk ve gelir dağılım konusunda bir sonuca ulaşmaya çalışmıştır. Program öncesine göre program sonrasında nüfusun kaçının yoksulluk sınırının altında olduğunu incelemiştir. Diğer taraftan ülkelerin Gini katsayılarındaki değişimleri yine dönemsellik esasına göre incelemiştir.

Yazar, IMF ve Dünya Bankasının yapısal programlarının büyümenin yoksulluğu azaltıcı etkisini düşürdüğünü ileri sürmektedir. Büyüme yoksulluğu azaltmaktadır. Fakat Easterly, yapısal programlarının büyümeye doğrudan etkisinin olmadığını ileri sürmektedir. Şöyle ki, yapısal programların uygulandığı ülkelerde, yoksullar, ekonominin iyi olduğu zamanlarda göreceli olarak daha az fayda elde ettikleri halde, ekonominin kötü olduğu dönemlerde de aynı şekilde daha az zarar görmektedirler. Gelir düzeyi düşük olanlar program veya reform öncesi korunan sektörlerdeki çok büyük gelir kayıplarına rağmen, istikrar/yapısal uyum programlarının meydana getirdiği yeni fırsatlardan çok daha avantajlı bir şekilde yararlanmalarından dolayı, gelir düzeylerindeki bozulma veya kötüleşme diğer gelir gruplarına göre çok daha az olmaktadır Ancak bu iyileşme gelir dağılımının

³⁷⁴ William EASTERLY, "IMF and World Bank Structural Adjustment Programs and Poverty", UNU WIDER Conference May 25-26, 2001, Helsinki; <http://www.wider.unu.edu>

iyileştiği anlamına gelmemektedir. Sadece belirli bir gelir düzeyinin altında olan yoksulların gelirlerinde, diğer gelir gruplarına nazaran daha az gelir kaybına bağlı bir miktar iyileşme meydana gelmektedir.

5- Conway'in Araştırması³⁷⁵

Conway, 1976-86 döneminde 74 ülkede (Türkiye'de dahil) uygulanan IMF destekli istikrar programlarının gelir dağılımı üzerindeki etkisini incelemiştir. İstikrar programları kısa vadede iç ve dış dengenin sağlanması amaçlamaktadır. Bu amacı gerçekleştirmek için de kısa vade de büyüme ihmal edilmekte, büyümeye uzun dönemli bir amaç olarak bakılmaktadır.

Diğer taraftan, istikrar programları toplam talebi kısmak ve dış dengenin sağlanması (ticarete konu olan malların fiyatlarını düşürerek ihracatı artırmak) için kamu yatırımlarını azaltmak, sıkı maliye politikası izlemek (vergileri artırmak ve harcamaları kısmak) devalüasyon ve yurtiçi reel kredi hacmini daraltmak (sıkı para politikası) gibi sıkı önlemleri ihtiva etmektedir. Conway Programların daha çok makro ekonomik etkileri üzerinde durmuş ve yatırımların büyümeyi olumsuz yönde etkilediğini ileri sürmüştür.

Yazar, uygulanan IMF destekli istikrar programlarının sonucunda ülkelerin çoğunda ekonomik büyümenin ve yatırımların kötüleştiiği ve enflasyonu önlemede pek başarılı olunamadığı sonucuna varmıştır. Conway, incelemesinde istikrar programı hazırlıklarının düşük büyüme, devalüasyon, bütçe fazlası yaratma ve kamu yatırımlarının düşürülmesini ihtiva ettiğini bulmuştur. Çalışmasında da bu değişkenlerin seyrini incelemiştir. Conway, kamu bütçe açığıının GSMH'ya oranının program uygulamayan ülkelere oranla, programın uygulandığı iki yıl içinde %2-3 arasında düştüğünü bulmuştur.

İstikrar programlarının analizi için gerekli ülke verilerinin sınırlı ve yetersiz olmasının da çalışmanın önündeki en önemli kısıtlardan biri olduğunu ileri süren Conway, ülkelerin makroekonomik verilerinin istikrar programları dolayısıyla olumsuz yönde etkilenmesinin gelir dağılımı üzerinde de olumsuz etkide bulunacağını ileri sürmektedir.

6-Diğer Çalışmalar

Pastor'un (1987)³⁷⁶ yapmış olduğu çalışma, IMF programlarının nihai aşamada yoksulluk üzerindeki etkisini ülke istatistikleri ile karşılaştırmalı olarak incelemiştir. Bu çalışmada 1965-81 yılları arasında 18 Latin Amerika ülkesinde uygulanan IMF destekli istikrar programı incelenmiştir. Pastor IMF programının uygulanma sürecindeki verilerle son yıl makroekonomik verileri karşılaştırmıştır. Yazar incelemesini istikrar programlarından emek gelirlerinin nasıl etkilendiğini incelemiştir. Parametresiz teknik kullanarak yapılan araştırmada, IMF programı uygulayan ülkelerin hem program öncesi hem de program uygulamayan diğer ülkelerin incelemesi yapılmış ve toplam gelir içinde emek gelirlerinin payında bir azalma meydana geldiği sonucuna ulaşılmıştır. Pastor çalışmasında toplam faktör gelirleri içinde emek geliri payındaki azalma ile sermaye faktör gelirlerindeki artma arasında gelir dağılımının hayli kötüleştiiği yönünde bir ilişki bulunduğunu ileri sürmektedir. Pastor Latin

³⁷⁵ Patrick CONWAY, "IMF Lending Programs: Participant and Impact", Journal of Development Economics, Vol.45 (1994), s.365-391.

³⁷⁶ M.PASTOR, "The Effects of IMF Programs in the Third World: Desate and Evidence from Latin America", World Development, 15 (February) 1987, s.249-262.

Amerika ülkelerinde uygulanan istikrar programlarının fonksiyonel gelir dağılımını önemli ölçüde bozduğu sonucuna varmıştır.

IMF programlarının dağıtımsal sonuçlarıyla ilgili araştırmalar çok sınırlı olmasına rağmen, Fon programlarının makroekonomik etkileri üzerine yapılmış araştırmalar çok fazladır. Yaygın ve çeşitli metotları kullanarak yapılmış çok az sayıda araştırma, IMF programlarının makroekonomik sonuçlarına odaklanmıştır. Bunların en önemlileri, Killick, Malik ve Manuel, Khan ve Goldstein ve Montiel'in³⁷⁷ incelemeleridir. Bu incelemeler, programlarının performansları öncesi ve sonrasıyla karşılaştırılarak olarak ve belirli sınırlar dahilinde yapılmış çalışmalardır.

D-İstikrar Politikalarının Gelir Dağılımını Etkileme Araçları

İstikrar programlarının gelir dağılımı üzerindeki etkisini inceleyen sınırlı sayıdaki çalışmada, istikrar politikası araçları tek tek ele alınarak gelir dağılımındaki değişimler incelenmeye çalışılmıştır. Genel olarak bakıldığında istikrar programlarının gelir dağılımı üzerindeki etkisi devalüasyon, enflasyon, büyüme ve bütçe politikaları aracılığıyla olmaktadır. Bu değişkenlerdeki trendi inceleyerek istikrar programlarının gelir dağılımı üzerindeki etkisi tahmin edilebilmektedir³⁷⁸. Diğer taraftan istikrar programlarının yapısal reformları da öngörmesi durumunda dağıtımsal etki daha fazla olabilecektir.

1-Devalüasyon

Devalüasyon dış ticaret, yurt içi fiyatlar ve dolarizasyon düzeyi gibi faktörlere bağlı olarak gelir dağılımını değiştirebilmekte ve "net servet etkisi" meydana getirebilmektedir. Liberalizasyon sürecinde para krizleriyle birleşen yüksek oranlı devalüasyonun etkisi çok daha büyük olmaktadır. Kriz dönemlerinin en önemli özelliği o güne kadar biriktirilmiş servetlerin el değiştirilmesi ve yeniden bölüşülmesidir³⁷⁹. Bu bölüşümde devalüasyon da önemli bir etkiye sahip olmaktadır.

Devalüasyon ekonominin bazı kesimleri üzerinde olumsuz etki meydana getirmektedir. Genellikle devalüasyondan olumsuz etkilenenlerin başında, yüksek ithalat fiyatları ve tükettikleri bazı ihraç edilebilir malların fiyatlarındaki artış sonucu reel ücretleri düşen kamu çalışanları, ithal edilmiş girdi kullanan ve dolayısıyla maliyetleri artan firmalar ve işverenler gelmektedir. Devalüasyon sonucu bazen kırsal kesimde yaşayan düşük gelirli çiftçiler kazançlı çıkabilmektedirler. Bunun yanında politik olarak etkili şehirli gruplar devalüasyonun olumsuz etkisini çok daha fazla hissetmektedirler³⁸⁰.

Dış ödeme sorununu çözmek amacıyla başvuru devalüasyon, ticarete konu olmayan malların ticarete konu olan mallara olan fiyat oranını düşürmektedir. Bu yönüyle devalüasyon dış ticarete konu mal üreticileri ile iç tüketime yönelik mal üreticileri arasında sermaye birikimini etkileyerek³⁸¹ gelir dağılımı üzerinde etkide bulunmaktadır.

³⁷⁷ Tonny KILLICK, Muazzam MALIK, Miguel MANUEL, "What can WE Know About the Effects of IMF Programs?", World Economy, 16 (June) 1993, s.575-597.; M. S.KHAN, "The Macroeconomic Effects of Fund-Supported Adjustment Programs, IMF Staff Papers, 37 (2) (June) 1980, s.195-231.; M.GOLDSTEIN, P.J. MONTIÉL, "Evaluating Fund Stabilization Programs with Multicountry data: Some Methodological Pitfalls", IMF Staff Papers, 33 (June) 1986, s.304-344.

³⁷⁸ Mario I. BLEJER, Isabel GUERRERO, "The Impact of Macroeconomic Policies on Income Distribution: An Empirical Study of the Philippines", The Review and Economic Statistics, Vol.72, Issue 3,(Aug 1990), s.414-423.

³⁷⁹ Ali İhsan KARACAN, "Kriz Dönemlerinde Servetler El Değiştirir", Dünya, 7 Eylül 1994.

³⁸⁰ PARASIZ, Enflasyon Kriz ve Ayarlamalar, s.74.

³⁸¹ Tony KILLICK, Moazzam MALIK, "Experience with IMF Programmes", The World Economy, Vol.15, No:5, September 1992, s.617.

Devalüasyon, üretim biçimi ve sektörel yapıya bağlı olarak gelir dağılımı üzerinde etkili olmaktadır. Eğer gelir düzeyi düşük olan küçük çiftçiler ihracata yönelik üretimde bulunuyorlarsa, devalüasyon ulusal para cinsinden tarımsal ürünlerin değerini artıracak ve muhtemelen yoksulluğu azaltıcı ve gelir dağılımını iyileştirici bir etki meydana getirecektir. Ancak, eğer gelir düzeyi düşük olan küçük çiftçiler (yoksullar) iç tüketime yönelik üretimde bulunuyorlarsa, gelir dağılımı bozulacaktır. Diğer taraftan, devalüasyon nedeniyle oluşacak yüksek gıda fiyatlarının şehirli tüketicilerin gelirlerini kötüleştirilmesi gelir dağılımının şehirli tüketiciler aleyhine bozulmasına neden olacaktır. Dolayısıyla, devalüasyon emek gelirleri ve çiftçilerin sermaye gelirlerini artırıcı bir etkide bulunduğu takdirde gelir dağılımını iyileştirmekte; sermaye, sermayedar ve doğal kaynakların gelirlerini artırıcı yönde etkide bulunduğu takdirde gelir dağılımını kötüleştirmektedir³⁸². Devalüasyonun tarımsal gelir dağılımını düzeltmesi toprak dağılımına bağlı olarak değişmektedir. Toprağın belirli ellerde toplanması, devalüasyon sonrası kazançların da adaletsiz dağılımı sonucunu doğuracaktır. Toprağın eşite yakın dağılımı durumunda devalüasyon, kırsal piyasalarda bölüşüm açısından daha etkin sonuçlar ortaya çıkarmaktadır.

Tarımsal ürün fiyatlarının dünya fiyatları seviyesinde olması durumunda, devalüasyon tarımsal üretimin getirisini artıracığından, kırsal çiftçilerin gelirleri artacaktır. Bu etki, yoksulların nisbeten kırsal bölgelerde yoğunlaşması durumunda, onların gelirlerini, köylünün sermaye gelirini ve emeğin getirisini artırarak, hem uzun hem de kısa vade de eşitsizliği azaltıcı yönde olabilecektir. Bu yönüyle devalüasyonun şehir ve kırsal etkileri farklı olacaktır³⁸³. Tarımsal üretimde bulunan ve ürettikleri tarımsal ürünlerin önemli bir kısmının ihraç malı olması durumunda (kahve, fındık vs.), devalüasyon yerli para cinsinden tarımsal kazançları artıracığından diğer gelir gruplarına oranla bu malı üretenlerin gelirlerini artıracak ve gelir dağılımında bir iyileşme meydana gelecektir. Ancak bu iyileşme sadece en alt düzeyde gelire sahip olanların gelirlerinin artmasıyla mümkün olabilecektir.

Devalüasyon sektörel olarak gelir dağılımını ticarete konu mal üretenler lehine değiştirebilmektedir. İhracatçı sektörlerde üretimde bulunanlar ve bu sektörde çalışanların gelirleri devalüasyon sonrası ihracat artışına bağlı olarak artabilmektedir. Ancak devalüasyonun gelir dağılımını iyileştirici bir etki meydana getirmesi sektörün emek yoğun üretimde bulunmasına bağlıdır. Çalışanların, gelir düzeyi düşük kişilerden oluşması ve bu sektörün emek yoğun üretime dayanması gelir dağılımı üzerinde olumlu bir etki meydana getirmektedir³⁸⁴. İhracatçı sektörlerde sermaye yoğun bir üretim yapısının hakim olması, devalüasyon sonrası gelir dağılımının daha da kötüleşmesine neden olabilir. Bununla birlikte, emek yoğun endüstrilerin hem ticarete konu olan hem de ticarete konu olmayan sektörlerde mevcut olması, bu konuda bir genelleme yapmayı zorlaştırmaktadır³⁸⁵. Diğer taraftan devalüasyonla birlikte dış ticarete konu olan mal fiyatlarının dış ticarete konu olmayan mal fiyatlarına oranla artması, dış ticarete konu olmayan mal üreten sektörlerde çalışanların kazançlarını düşürmekte ve dış ticarete konu mal üreten sektörde istihdam edilenlerin kazançlarını ise artırmaktadır³⁸⁶.

³⁸² GARUDA, a.g.m., s.1033.

³⁸³ GARUDA, a.g.m., s.1045.

³⁸⁴ Emanuele BALDACCI, Luiz de MELLO and Gabriela INCHAUSTE, "Financial Crises, Poverty, and Income Distribution", Finance&Development, June 2002,s.25.

³⁸⁵ GARUDA, a.g.m., s.1033.

³⁸⁶ BALDACCI- de MELLO-INCHAUSTE, a.g.m., s.25.

Dış ticaret sektöründe çalışmayanların ve kamu çalışanlarının ücretleri ise, devalüasyon nedeniyle reel olarak düşmektedir. Ancak, devalüasyon kısa dönemde reel ücretler üzerinde sermayenin kısa dönemde mobil olmaması nedeniyle belirgin bir etkiye sahip değildir. İhracat sektöründe sermaye yoğun bir üretim yapısının olduğu durumda, devalüasyon kısa ve uzun vadede hem üretim hem de reel ücret artışını beraberinde getirmektedir³⁸⁷.

Diğer taraftan, devalüasyonun yeterli düzeyde yapılmaması durumunda (ulusal paranın reel değer kaybının altında bir devalüasyon yapılması), dış ticarete konu mal üretenler bundan zararlı çıkabilirler. Bunun nedeni iç tüketim için üretilen malların hala değerli kalacağından, devalüasyon bu malı üretenler lehine bir net servet etkisi oluşturabilecektir³⁸⁸.

Devalüasyon ticarete konu mal fiyatlarını doğrudan artırması fiyatlar genel düzeyi üzerinde dolaylı bir artışa yol açmaktadır. Devalüasyon nedeniyle artan girdi fiyatları, fiyatlar genel düzeyinin dolaylı olarak artmasına neden olmaktadır. Bunun yanında devalüasyon, döviz satışlarını teşvik ettiğinden para arzı üzerinde ilave genişleyici bir etki meydana getirmektedir. Parasal genişlemeyi sterilize etme çabaları ise kamusal borç stokunu artırmaktadır. Kamu borcunun artması faiz oranlarının artmasına ve artan faiz oranları da ekonominin resesyona girmesine neden olmaktadır. Bazen devalüasyon, sürekli bir devalüasyon beklentisi yaratarak, faiz oranları üzerinde ilave bir baskı meydana getirmektedir. Devalüasyon ve yüksek faiz oranları, reel kamu borç servislerini ve kamu kesimi borçlanma gereğini artırmaktadır³⁸⁹. Devalüasyon nedeniyle artan kamu borcu ve faiz oranları gelir düzeyi yüksek kesimlere gelir transferleriyle gelir dağılımının dolaylı yönden bozulmasına neden olmaktadır.

Devalüasyonun beklenen sonuçlarından birisi de iç talebin kısılmasıdır. Devalüasyonla ithal mallar ile hammadde fiyatlarının artması, fiyatlar genel düzeyini yükselterek gelir dağılımı üzerinde negatif bir etki meydana getirmektedir. Devalüasyonun fiyatlar genel düzeyini artırması, gelirlerinin büyük bir kısmını gıda fiyatlarına harcayan yoksul kesimlerin daha büyük maliyetlere katlanmasına neden olmaktadır³⁹⁰. Örneğin, 1983-87 yılları arasında, Meksika'da cari işlemler açığını düzeltmek için yapılan bir dizi devalüasyon temelindeki bir iyileşmeye rağmen, enflasyon oranında bir yükselmeye neden olmuştur³⁹¹.

Devalüasyonla yurtiçi fiyatların dünya piyasasında geçerli olan düzeye gelecek şekilde ayarlanması, gıda maddeleri, dayanıklı tüketim malları ve akaryakıt ürünlerinin yanı sıra bir çok girdi ve hammaddenin yurtiçi fiyatlarının ani artışına neden olmaktadır. Bu şekilde para politikası bağlamında yurtiçi fiyatlar dünya piyasasındaki düzeylere göre ayarlanmaktadır. Dolayısıyla devalüasyon enflasyonist bir baskı meydana getirmektedir. Devalüasyonu izleyen dönemde enflasyonist baskılarla mücadele amacıyla para arzına dönük katı sınırlamalar getirilmektedir. Para miktarının dondurulması kamuyu gelir artırıcı ve harcama kısıcı politikalar izlemeye zorlamaktadır³⁹². Uygulanan bu tür sıkı maliye politikaları da genellikle gelir düzeyi düşük olan kesimlerin aleyhine gelişerek gelir dağılımını bozucu etki meydana getirmektedir.

³⁸⁷ Deepak LAL, "The Political Economy of Economic Liberalization", The World Bank Economic Review, Vol.1, No.2, (January) 1987, s.287.

³⁸⁸ ALFARO, a.g.m., s.214.

³⁸⁹ Nuray ALTUĞ, a.g.e., s.105.

³⁹⁰ BALDACCI-de MELLO-INCHAUSTE, a.g.m., s.25.

³⁹¹ BRUNO, a.g.e., s.231.

³⁹² CHOSSUDOVSKY, a.g.e., s.67.

Devalüasyon, ticarete konu olmayan mal üreten şehirli insanlar üzerinde de istenmeyen bir etkiye sahip olabilir. Bu sektör, sadece yüksek rant kollayanları değil aynı zamanda devalüasyon, sübvansiyonların kaldırılması, ticarete konu olmayan sektörlerdeki ürün birikimi ve ticarete konu malların yavaş artışının harekete geçirdiği temel mal fiyatlarının artışından etkilenen yoksul insanları da kapsamaktadır. Bu insanların gelirleri ticarete konu sektörlerde istihdam edilen insanların gelirlerinden daha fazla düştüğü takdirde, şehirde yaşayanlar aleyhine gelir eşitsizliği artabilmektedir³⁹³.

Dolarizasyon oranı (yabancı para cinsinden mevduat oranı) açısından, borç verenler ve işlem yapanlara bağlı olarak devalüasyonun etkisini değerlendirdiğimizde, gelir dağılımı açısından olumsuz bir tablo ortaya çıkmaktadır. Devalüasyon beklentisiyle tasarruflarını döviz olarak tutanlar ani devalüasyonlarda önemli bir servet transferi sağlamaktadırlar. Bu durum gelir dağılımının bu kişiler lehine değişmesine neden olmaktadır. Diğer taraftan dövizli borç-alacak ilişkileri açısından da devalüasyon yeniden dağıtıcı bir etkiye sahip olmaktadır. Devalüasyonla birlikte, döviz veya dövize endeksli borç verenler lehine net bir servet etkisi oluşurken, bu şekilde borçlananlar açısından tersi bir durum ortaya çıkmaktadır. Dolayısıyla devalüasyon finansal varlıkları yerli para cinsinden tutanları olumsuz yönde etkilerken, döviz veya dövize endeksli varlık cinsinden finansal varlıklara yatırım yapanları olumlu yönde etkilemektedir³⁹⁴.

Ellerinde döviz tutanların veya mali varlıkları dövize endeksli olanların reel olarak mali servetlerinin artması (devalüasyonun net servet etkisi), dolarize olmuş gelişmekte olan ülkelerde toplam talebi artırıcı bir etki meydana getirebilmektedir. Devalüasyon sonrası mali servetlerdeki artış nedeniyle, kısa dönemde iç talepte bir artış meydana gelebilmektedir. Devalüasyonun istenilen yönde etkili olması için iki önemli koşulun sağlanması gerekir. Ancak bu şartın gerçekleşmesi için bireylerin devalüasyonun bittiğine inanmaları gerekir. Bu da ancak enflasyonun kalıcı bir şekilde düşmesiyle mümkündür. Mali sistemi büyük ölçüde dolarize olmuş ekonomilerde iç talepte devalüasyon sonrası oluşan servet etkisinin iç talebe yansımaları ancak enflasyon konusunda sağlanacak başarıya bağlıdır. Enflasyonun düşmediği durumlarda kişilerin devalüasyon sonrası dövizlerini bozarak harcamalarını artırmaları çok zordur. Devalüasyonun servet etkisiyle iç talebi artırıcı etki meydana getirmesi aynı zamanda uygulanan istikrar programına güvenle ilgili bir sorundur³⁹⁵.

İstikrar programları sırasında yeterli düzeyde yapılmayan devalüasyon yoksullar üzerinde negatif bir etkiye sahip olmaktadır. Diğer taraftan devalüasyon ithal malları tüketimlerinde çok büyük paya sahip olmayan yoksulların satım alma gücünü çok fazla etkilememektedir. Orta vadede kırsal bölgelerde istihdam fırsatlarının genişlemesi nedeniyle, topraksız çalışanlar reel devalüasyondan fayda sağlayabilmektedirler³⁹⁶.

Diğer taraftan, devalüasyon ortodoks istikrar programlarında beklenen başarıyı elde edememektedir. Sektörel olarak adil bir servet dağılımına sahip gelişmekte olan ülkelerde gelişmiş ticaret ve taşımacılık altyapısı, eğitilmiş emek bolluğu, devalüasyon ve tedrici ticari liberalizasyon genellikle büyüme, gelir dağılımı ve yoksulluğun azaltılması üzerinde olumlu bir etkiye sahip olurken, hammadde ihracatçısı yoksul ülkelerde, aynı politikalar devalüasyonun birincil sektör üreticilerine

³⁹³ CORNIA-KIISKI, a.g.m., s.29.

³⁹⁴ JOHNSON-SALOP, a.g.m., s.13.

³⁹⁵ Ercan KUMCU, "İç Talep Üzerine Servet Etkisi", Hürriyet, 7 Mayıs 2001.

³⁹⁶ ALFARO, a.g.m., s.213-216.

faidasının olmaması, ürün sübvansiyonlarının kaldırılması ve uluslararası fiyatlardaki ters değişiklikler ve devalüasyona uyumlu bir altyapısal desteğin olmaması nedeniyle, tam tersi bir etki meydana getirmektedir. Bununla birlikte, ihracatları fiyat rekabetine dayanamayan, ancak ithal eden ülkedeki iş çevrimlerine bağlı ülkelerde devalüasyon, fiyat rekabeti olmayan ihracatı uyarmada küçük bir etkiye sahip olmasına rağmen, yurtiçi üretim için temel ithal mallarının fiyatlarını artırıcı bir etkiye sahip olabilir³⁹⁷.

Diğer taraftan, devalüasyonla birlikte ithalat kısıtlamaları hafifletildiği takdirde "yeniden dağıtım etkisi" daha farklı bir durum ortaya çıkabilmektedir. İhracata yönelik üretimde bulunan sektörler de dahil, ithal edilmiş girdi kullananlar bu durumda kazançlı çıkabilirler. Böylece başlıca kaybedenler ithalat kısıntılarından rant sağlayanlar olmaktadır³⁹⁸. Bu açıdan bakıldığında devalüasyonların yeniden dağıtım etkilerini hafifletmek amacıyla "ihtiyari kayan parite" (crawling peg) sisteminin bir parçası olarak paranın tedrici değer kaybetmesi tercih edilmektedir. Bu şekilde ani devalüasyonların meydana getirdiği gelir transferi en aza indirilmeye çalışılmaktadır. Diğer taraftan son dönemlerde IMF, devalüasyonunun yıkıcı etkisini azaltmak amacıyla, ülkelere dalgalı kur sistemini önermektedir.

2-Bütçe Açıklarının Azaltmaya Yönelik Politikalar

Makro ekonomik istikrarın sağlanması amacıyla genellikle sıkı para ve maliye politikaları uygulanmaktadır. Uygulanan maliye politikası gelir artırıcı ve harcama kısıcı politikalarından oluşmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin enflasyonu düşürmek amacıyla uyguladıkları talep daraltıcı politikalarda, kamu harcamalarında kısıntıya gidilmesi (genellikle sosyal harcamalar, maaş ödemeleri ve yatırım harcamaları), temel kamu mal ve hizmetlerinin fiyatlarının yükseltilmesi (dolaylı vergiler etkin olarak kullanılmakta) ve istihdamı daraltıcı politikalar uygulanmaktadır. Düşük gelirlilere yönelik transferler ve sosyal harcamalar ile ücret ve maaşlardaki kesintiler gelir dağılımı üzerinde doğrudan etkili olurken³⁹⁹, yatırım harcamaları ve vergiler gelir dağılımı üzerinde dolaylı bir etkiye sahip olmaktadır. Yatırım harcamalarında kısıntıya gidilmesi ve vergilerin artırılması enflasyonu kısa vade de belirli bir süre baskı altına almasına rağmen, büyüme üzerindeki olumsuz etkisi nedeniyle uzun vade de enflasyona yeni bir platoda atalet kazandırmaktadır. Dolayısıyla, uygulanan bu tür talep daraltıcı politikaların gelir dağılımı üzerindeki etkisi gittikçe daha olumsuz sonuçlar meydana getirmektedir.

a-Gelir Artırıcı Politikalar

İstikrar politikalarında en önemli maliye politikası aracı olarak vergiler kullanılmaktadır. Kamu gelirlerinin artışına yönelik politikalarda vergilerin artırılması hem kamu gelirleri açısından hem de

³⁹⁷ KRUGMAN-TAYLOR, a.g.m., s.445-456.

³⁹⁸ PARASIZ, Enflasyon Kriz ve Ayarlamalar, s.74.

³⁹⁹ BALDACCI-de MELLO-INCHAUSTE, a.g.m., s.25.

tüketimin baskı altına alınması açısından önemlidir. Uygulanan vergi politikaları gelir dağılımında bazı değişiklikleri de beraberinde getirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde kalkınma çabaları vergi politikalarında gelir dağılımını arka planda bırakmaktadır. Devletin temel tercihi gelir dağılımından ziyade kaynakların etkin kullanımına yöneliktir. Dolayısıyla, düşük gelir gruplarının marjinal tüketim eğiliminin marjinal tasarruf eğilimine göre daha yüksek olması nedeniyle, etkinliğin genellikle yatırım eğilimi yüksek gelir grupları lehine gerçekleştirilmesi önerilmektedir. Devletin ideolojik tercihi de vergi politikalarının yönünün belirlenmesinde önemlidir. Gelişmekte olan ülkelerde tasarrufların (dolayısıyla sermaye birikiminin) kıt olması zorunlu tasarruf aracı olan vergilerin önemini artırmaktadır. Çünkü, özellikle kriz dönemlerinde kamu gelirlerinin artırılması ve toplam talebin kontrol altına alınması açısından etkin bir vergi politikası zorunlu olmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde orta vade de ekonomik istikrarın sağlanması için ek vergilerle yurtiçi gelirler artırılarak bütçe dengesi sağlanmaya çalışılmaktadır. Mevcut vergi tabanını genişleterek veya aynı vergi tabanı üzerine ek vergiler koyarak gelir artırıcı politikalar izlemenin dağıtımsal sonuçları farklı olmaktadır. Diğer taraftan vergilerin tasarruf ve yatırım düzeyini etkilemedeki duyarlılığı büyüme üzerinde de olumsuz sonuçlar doğurabilmektedir. Bu yönüyle vergiler gelir dağılımı üzerinde dolaylı ve dolaysız etkiler meydana getirmektedir. Gelişmekte olan ülkelerde iyi bir vergi idaresinin olmaması etkin ve artan oranlı bir vergilemeyi güçleştirmektedir. Bu ülkelerde vergiler gelirin yeniden dağılımında başarılı olmaktan ziyade vergi yükünün dağılımında belirleyici bir rol oynamaktadır⁴⁰⁰.

Dolayısıyla, istikrar programları sırasında konulan ek vergilerin toplanması kolay dolaylı vergilerden oluşması nedeniyle oluşan vergi yükü, ihraç mal üreticileri, ithal mal tüketicileri, özel sektör firmalarının kazançları ve ücret ve maaşlar üzerinde kalmaktadır. Kamu gelirlerinin GSMH'ya oranını artırmaya yönelik çabalar bu grupların harcanabilir gelir düzeyinin azalmasına neden olmaktadır⁴⁰¹.

Bir vergi sistemi genellikle genel tüketim vergisi (KDV gibi), özel tüketim vergisi, gelir vergisi ve kurumlar vergisi gibi dolaylı ve dolaysız vergilerden oluşmaktadır. Vergi politikası, idaresi kolay vergileri amaçlamaktadır. Liberalizasyon süreciyle birlikte vergiler dolaysız vergilerden dolaylı vergilere doğru bir değişim göstermektedir. Dolaylı vergiler daha çok genel ve özel tüketim vergilerinden oluşmaktadır.

Üretilen, satılan ve tüketilen mal ve hizmetler üzerinden alınan tüketim vergileri kişisel gelir dağılımı üzerinde etkili olmaktadır. Bu vergilerin temel özelliği, gelir ve servetin elde edilmesi süreci yerine, bunların harcanması sırasında, bireysel ayırım yapılmaksızın alınmasıdır. Dolayısıyla üzerine vergi konulmuş bu malları satın alanlar bu malları kullanmayanlara göre daha fazla vergi ödemektedirler⁴⁰². Gelir düzeylerine bakılmaksızın herkesten aynı oranda vergi alınması, gelir düzeyleri düşük, ancak tüketim eğilimleri yüksek kişiler aleyhine bir durum meydana getirerek, kişisel gelir dağılımının bozulması sonucunu doğurmaktadır.

⁴⁰⁰ Brian AMES, Ward BROWN, Shanta DEVARAJAN, Alejandro IZQUIERDO, "Macro Economic Policy and Poverty Reduction", IMF and World Bank, August 2001, s.13, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/expr/macropol/eng/index.htm>.

⁴⁰¹ JOHNSON-SALOP, a.g.m., s.12.

⁴⁰² HALLER, a.g.e., s.294.

Tüketim vergileri kişilerin durumunu dikkate alması nedeniyle genel ve özel tüketim vergileri olarak ikiye ayrılmaktadır. Genel tüketim vergilerinin düşük gelirli (yoksullar) üzerindeki etkisi negatiftir. Bu nedenle, genel tüketim vergilerini artırmak suretiyle bütçe dengesini sağlamaya çalışmak gelir dağılımını bozucu bir etki meydana getirmektedir⁴⁰³. Özel tüketim vergileriyle bütçe dengesini sağlamaya yönelik istikrar önlemi ise, vergilendirilen mal ve hizmet bileşimine bağlıdır. Vergilendirilen mal ve hizmetler üst gelir grubunun tüketimini oluşturuyorsa, konulacak ek veya yeni vergiler gelir dağılımını düzeltici bir etki meydana getirecektir. Vergisi iç tüketim veya ithalat sırasında alınan ve geniş bir tüketim tabanına sahip malların vergilendirilmesi veya sübvansiyon oranının azaltılması (petrol ürünleri gibi) hem gelir dağılımını bozucu bir etki meydana getirebilecek hem de üretimde maliyet unsuru olması nedeniyle fiyatları artırıcı bir etki oluşturabilecektir.

Gelir vergisinde artan oranlı vergileme gelirin yeniden dağılımı için önemli bir araç olarak görülmektedir. Gelir vergisinde yeni veya ek vergilerin düşük gelirliye yönelmesi veya bütün gelir kategorilerine aynı miktarda uygulanması, gelir dağılımı üzerinde olumsuz bir etki meydana getirebilmektedir. Bununla birlikte, verginin etkisi ve vurgusu karmaşık sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Bazen artan oranlı vergileme zenginlerin vergiden kaçınmaları nedeniyle gelir dağılımındaki eşitsizlikleri azaltmada sınırlı bir araç niteliği taşımaktadır. Latin Amerika ülkelerine yönelik yapılan incelemede, vergi sistemlerinin eşitsizliğin azaltılmasına önemli katkı sağlamadığı görülmüştür. Harberger⁴⁰⁴, varsayımsal veri kullanarak yaptığı araştırmada benzer sonuçlara ulaşmıştır. Harberger, artan oranlı ve azalan oranlı vergi sistemlerinin yeniden dağıtıcı etkisinin tam benzer olduğu sonucuna varmıştır. Diğer taraftan, Tayvan'da 1980-96 yılları arasında artan oranlı gelir vergisi uygulamasının zengin ile yoksul arasındaki gelir boşluğunun genişlemesini sınırlayarak gelir dağılımı üzerinde pozitif bir katkı sağladığı görülmüştür⁴⁰⁵.

Aslında vergilemeyle gelir dağılımı değiştirmek çok zor olmaktadır. Vergi alırken gelir düzeyi düşük olan kesimleri gözetemeyen devlet bu vergileri harcarken aynı özeni göstermediği takdirde gelir dağılımının tekrar bozulmasına neden olmaktadır⁴⁰⁶. Dolayısıyla vergilerin gelir dağılımının düzeltilmesi açısından sınırlı bir etkiye sahip olduğu söylenebilir. Ancak istikrar programları sırasında düşük gelir düzeyindekiler gözetilmeksizin uygulanan vergi politikaları bu kişilerin vergi yükünü artıracığından gelir dağılımı üzerinde, bu kişiler aleyhine bir durum oluşabilecektir.

Diğer taraftan liberalizasyon süreciyle birlikte vergi reformları kapsamında yapılan vergi indirimleri, gelişmekte olan ülkelerde kısa vadede vergi gelirlerini artırıcı bir etki meydana getirmemektedir⁴⁰⁷. Kamu gelirlerinin düşük düzeyde gerçekleşmesi, kamu hizmetlerinin yerine getirilmesini sınırlandırmakta ve bu sorun vergi düzeyinin yükseltilmesi veya ek vergilerle çözülebilmektedir. Ancak bazı ülkelerde artırılan vergiler özel yatırımları engelleyici bir durum oluşturmaktadır. Böylece de gelecekteki büyüme ve kamu geliri üzerinde olumsuz bir durum meydana gelmektedir⁴⁰⁸. Vergilerin artırılmasıyla oluşan yüksek vergi yükü bazı sektörlerde kayıt dışına

⁴⁰³ AMES-BROWN-DEVARAJAN-IZQUIERDO, a.g.m., s.14.

⁴⁰⁴ Bkz. A. HARBERGER, "Monetary and Fiscal Policy for Equitable Economic Growth", (iç) Ed.V. TANZI, K.CHU, Income Distribution and High-Quality Growth, MIT Pres: Cambridge MA.

⁴⁰⁵ DAGDEVIREN-van der HOEVEN-WEEKS, a.g.m., s.6.

⁴⁰⁶ ALKIN, a.g.e., s.16.

⁴⁰⁷ Sebastian EDWARDS, "Public Sector Deficits and Macro Economic Stability in Developing Countries", NBER, Working Paper, No:5407, January 1996, s.31-34.

⁴⁰⁸ Arne BIGSTEN, Jörgen LEVIN, "Growth, Income Distribution and Poverty: A Review", Paper for WIDER Development Conference on Growth and Poverty, Helsinki 25-26 May 2001, <http://www.wider.unu.edu>.

kaymaları ve vergiden kaçınmaları gündeme getirmektedir. Bu durum hem kamu gelirlerini hem de gelir dağılımını olumsuz yönde etkileyebilmektedir.

Sonuç olarak, istikrar programları sırasında, talep daraltıcı etkisi, tahsilatının kolay olması, hemen bütçeye girmesi ve en az toplumsal tepkiyle tahsil edilme imkanı olması nedeniyle dolaylı vergiler tercih edilmektedir. Bu tür vergilerin de düşük gelir grupları üzerinde negatif dağıtımsal etki meydana getirdiği bilinmektedir. İstikrar programları sırasında uygulanan vergi politikalarında, devletin hangi kesimden ne kadar vergi aldığı ve hangi kesime aktardığı önemlidir. Devletin vergi politikalarındaki tercihi mevcut eşitsizlikleri daha da derinleştirebilmektedir. Kendini var eden gruplar lehine yapılan vergisel düzenlemeler krizler ve istikrar programlarında gelir dağılımının vergiler yoluyla bozulmasının en önemli nedenidir.

b-Harcama Kısıcı Politikalar

IMF destekli istikrar programları kamu harcamalarının GSMH'ya oranını düşürmeyi amaçlamaktadır. Harcamalardaki azalma gelir dağılımı ve yoksulluk üzerinde negatif bir etki meydana getirmektedir. Kamu harcamalarındaki değişimin büyüklüğü ve harcama yapısındaki farklılıklar da gelir dağılımı ve yoksulluktaki değişimi belirlemede önemlidir. Conway, yaptığı araştırmada istikrar programı uygulamayan ülkelere oranla, istikrar programlarının uygulandığı ülkelerde, iki yıl içinde bütçe açıklarının GSMH'ya oranında %2-3'lük bir düşüş gerçekleştirildiğini bulmuştur⁴⁰⁹. Bu düşüş önemli harcama kalemlerinde kısıntıya gidilmesiyle sağlanmakta ve gelir dağılımı üzerinde etkili olmaktadır.

Harcama kısıcı istikrar politikalarının gelir dağılımı ve yoksulluk üzerindeki etkisi sadece miktar açısından değil, aynı zamanda harcama bileşimi ve etkinliği açısından da farklı olmaktadır. Eğitim, sağlık, altyapı, sosyal refah ve personel harcamalarında kesintiye gidilmesi gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir⁴¹⁰. Orta vade de bütçe dengesinin sağlanması için genellikle politikacılar tarafından sosyal nitelikteki harcamaların verimsiz olarak görülmesi nedeniyle, kısıntıların genellikle bu alanda yapılması gelir dağılımının daha fazla bozulmasına yol açmaktadır.

İstikrar programları sırasında mali reformlar kapsamında uygulanan kamu harcama politikaları yeniden dağıtıcı üç tür etki meydana getirmektedir. Birincisi, kamu harcamaları nisbi fiyatlar ve faktör gelirlerini değiştirerek gelir dağılımı ve yoksulluk üzerinde etkili olmaktadır. İkincisi, kamu harcamalarının bileşimi sektörel verimliliği ve böylece emek talebi ve hane halkı gelirini etkilemektedir. Son olarak, eğitim ve koruyucu sağlık hizmetleri gibi kamu hizmetleri arzındaki değişimle birlikte beşeri sermaye oluşumunu etkileyerek, hane halkı gelir imkanlarının oluşumu üzerinde önemli etki meydana getirmekte ve gelir dağılımının dolaylı olarak bozulmasına yol açmaktadır⁴¹¹.

Makroekonomik istikrarı sağlamak amacıyla eğitim, sağlık ve sosyal güvenlik gibi kamu harcama kalemlerinde yapılan kesintiler bu hizmetlerden en fazla yararlanan toplumun en yoksul kesiminin refah düzeyini olumsuz yönde etkileyerek, gelir dağılımı üzerinde negatif bir etki meydana getirmektedir. Özellikle ekonomik krizler sonrasında gelir düzeyi düşük olanların daha çok ihtiyaç

⁴⁰⁹ CONWAY, a.g.m., s.365-391.

⁴¹⁰ AMES-BROWN-DEVARAJAN-IZQUIERDO, a.g.m., s.12.

⁴¹¹ BIGSTEN-LEVIN, a.g.m., s.17.

duyduğu bu tür sosyal nitelikteki harcamalarda kısıntıya gidilmesi⁴¹² gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir.

Yapılan araştırmalar ilk ve orta öğretime yönelik kamu eğitim harcamalarının eşitsizliği azaltıcı yönde bir etkiye sahip olduğunu ortaya koymaktadır. Alesina'nın yaptığı araştırmaya göre, ilk ve orta öğretim yerine yüksek öğretimin sübvansesi edilmesi kamu harcamalarının yeniden dağıtıcı etkisini azaltmaktadır. Çünkü bu tür sübvansiyonların çoğunlukla orta ve yüksek gelirli sınıflara fayda sağlamaktadır. Alesine⁴¹³ sosyal refah ve yardım programlarının da yoksullardan ziyade şehirli orta sınıfın yararına olduğunu, çünkü sosyal hizmetlerin daha çok şehirlerde yoğunlaştığını ileri sürmektedir⁴¹⁴. Dolayısıyla kamu sosyal harcama kalemlerindeki kesintilerin yoksullar üzerindeki etkisi orta gelir grubundakilere göre daha az olmaktadır.

Konuya beşeri sermaye oluşumu açısından bakıldığında, eğitimin gelir eşitsizliğini büyük ölçüde etkilediği ileri sürülmektedir. Eğitimli olan çalışanlar eğitimsizlere göre kazançlarını daha fazla artırabilme imkanına sahiptirler. Bu kazanç artışı gelir dağılımı üzerinde belirleyici rol oynamaktadır⁴¹⁵. Dolayısıyla, istikrar programları veya liberalizasyon politikaları sırasında, düşük gelirli sınıflara yönelik eğitim harcamalarında kısıntıya gidilmesi düşük gelirli kesimlerin eğitim imkanlarını daraltmakta ve gelir dağılımında eşitsizliği artırıcı bir etki meydana getirmektedir.

Sağlık hizmetlerinde kısıntıya gidilmesi veya bu alandaki sübvansiyonların azaltılması gelir dağılımını olumsuz yönde etkileyebilir. Yoksullara yönelik koruyucu ve temel sağlık hizmetlerinde meydana gelen azalma, bu hizmetten yararlananlar üzerindeki negatif bir etki meydana getirerek gelir dağılımının düşük gelirli sınıflar aleyhine bozulmasına neden olmaktadır.

Ancak, Kakwani yaptığı araştırmada, sağlık hizmetlerinin daha çok gelir düzeyi yüksek olanların durumlarını iyileştirdiğini sonucuna ulaşmıştır. Kakwani, gelir düzeyi ile doğumda yaşam beklentisi ve çocuk ölüm oranı gibi refah verileri arasındaki ilişkiyi incelemiş ve özellikle çok yoksul ülkelerde gelir düzeyi ile yaşam beklentisi ve çocuk ölüm oranları arasında çok güçlü bir ilişkinin olduğunu bulmuştur⁴¹⁶. Dolayısıyla sağlık hizmetlerinde meydana gelen kısıntıların gelir dağılımı üzerindeki etkisi çok belirgin değildir.

Lloyd-Sherlock, Latin Amerika ülkelerinde kamu sosyal harcamalarının ölçek ve miktar olarak yoksullara faydalı olmadığını ileri sürmektedirler. Yüksek harcama düzeyine rağmen, düşük gelir gruplarının büyük bir bölümünün kamusal refaha yönelik bir çok alandan dışlanması nedeniyle gelir dağılımı üzerinde bu tür harcamalar etkili olmamaktadır⁴¹⁷. Diğer taraftan, Afrika ülkeleriyle ilgili yapılan araştırmalardan elde edilen ampirik sonuçlar eğitim ve sağlık gibi sosyal nitelikteki harcamaların çok yoksul kesimlere hedef almadığı görülmüştür⁴¹⁸. Dolayısıyla eğitim ve sağlık harcamalarının veya harcama sınırlandırmalarının toplumun çok yoksul kesimlerine etkisi çok net değildir.

⁴¹² BALDACCI-DE MELLO-INCHAUSTE, a.g.m., s.25.

⁴¹³ Bkz. Alberto ALESINA, "The Political Economy of Macroeconomic Stabilizations and Income Inequality : Myths and Reality", (in) Ed. V. TANZI, K. CHU, Income Distribution and High-Quality Growth, MIT Press: Cambridge MA, 1998.

⁴¹⁴ DAGDEVIREN-van der HOEVEN-WEEKS, a.g.m., s.7.

⁴¹⁵ Bkz. World Bank, "Global Economic Perspectives and the Developing Countries 2001".

⁴¹⁶ N. KAKWANI, "Performance in Living Standards: An International Comparison", Journal of Development Economics, 41(2) 1993, s.307-336.

⁴¹⁷ P. LLOYD-SHERLOCK, "Failing the Needy : Public Social Spending in Latin America", Journal of International Development, No.12, 2000, s.101-119.

⁴¹⁸ BIGSTEN-LEVIN, a.g.m., s.18.

Cari harcamalarda kısıntıya gidilmesi ise, gelir dağılımı üzerinde dolaylı bir etki meydana getirmektedir. Reel ücretleri düşürerek sağlanmaya çalışılan cari harcama kesintileri aynı zamanda tüketici piyasalarının gelişmesini de engellemektedir. Bunun sonucunda satın alma gücünde meydana gelen ciddi azalmalar gelir dağılımının bozulmasına ve yoksullaşmaya neden olmaktadır. Azalan satın alma gücüyle birlikte iç piyasalarda meydana gelen iş yeri kapanmaları ve iflaslar⁴¹⁹, işsizliği artırarak gelir dağılımının dolaylı olarak bozulmasına neden olmaktadır.

Kamusal cari harcamaların azaltılmasıyla faktör gelirleri ve nisbi fiyatlardaki değişim daha çok kamusal istihdamın şehirlerde olması nedeniyle gelirleri azalan şehirli haneleri etkilemektedir. Çoğunlukla, kırsal haneler nisbi fiyat artışlarından fayda sağlayabilmektedirler. Bunun nedeni kırsal üretim ve tüketimin nisbi fiyat artışlarına karşı çok daha az duyarlı olmasıdır. Bununla birlikte, bir çok ülkede kamu istihdamını azaltmaktan çok yatırım harcamalarını sınırlandırmayı hedef alan kamusal politikalar uygulanmaktadır. Kısa dönemde şehirli grupların gelir kayıplarını koruyucu tedbirler alınmasına rağmen, uzun vade de bu durum kırsal yoksulluk üzerinde negatif bir etki oluşturmaktadır. Tarımsal ve kırsal altyapı yatırımlarının azaltılması uzun dönemde üretim üzerinde negatif bir etki meydana getirmektedir. Böylece kırsal nüfus kısa dönemde reel döviz kuru aşınmasından fayda sağlasa bile, bu kazançlar uzun dönemde kamu yatırımlarının rasyonel düzeyde devam etmemesi nedeniyle erozyona uğramaktadır⁴²⁰.

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomik büyümenin temel belirleyicilerinden birisi yatırımlardır. IMF destekli bir istikrar programı çoğunlukla bütçe fazlası vermeyi hedeflemektedir. Bütçe fazlası vermek için de özellikle kamu yatırım harcamalarında önemli miktarda kesintiye gidilmesi, programı uygulayacak hükümetlere şart koşulmaktadır. Dolayısıyla istikrar programları kamu yatırımları üzerinde negatif bir etki meydana getirmektedir⁴²¹. Bu süreçte, yatırımların özel kesim tarafından yapılması öngörülmesine rağmen, iç talebe yönelik sınırlamalar ve sıkı para politikaları özel sektörün de yatırım yapma olanaklarının sınırlandırmakta ve ekonomik büyüme de olumsuz olarak etkilenmektedir. Dolayısıyla gelir dağılımı ve yoksulluk sıkı maliye ve para politikalarının yatırımları azaltması sonucu dolaylı olarak bozulmaktadır.

Sebastian Edvards, Latin Amerika ülkelerindeki kamu açıklarının azaltılarak makroekonomik dengenin sağlanması amacıyla uygulanan istikrar politikalarını incelemiş ve gelişmekte olan diğer ülkeler açısından da önemli sonuçlar elde etmiştir. Edvards, bu ülkelerde bütçe dengesinin sağlanması amacıyla cari açıkların azaltılmasında genellikle cari harcamalardan çok yatırım harcamalarının azaltılmasının daha kolay olduğu bulgularına ulaşmıştır⁴²². Kamu yatırım harcamalarının azaltılmasına yönelik toplumsal direncin zayıf olması, bu harcama kaleminde kısıntıya gidilmesinde hükümete, diğer harcama kalemlerine göre daha rahat hareket serbestisi vermektedir. Yatırım harcamalarının azaltılması uzun vadede büyüme üzerindeki negatif etkisiyle gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemekte ve uzun vadeli makro ekonomik istikrarın sağlanmasını güçleştirmektedir.

Gelişmekte olan ülkelerde kalkınmanın temel unsurlarından olan yatırım harcamalarının aşırı miktarlara ulaşması onları verimsiz hale getirmektedir. Ekonomik istikrarın sağlanması için verimsiz kamu yatırımlarından vazgeçilmesi ortalama yatırım verimliliğini artırıcı bir etki meydana getirebilir.

⁴¹⁹ CHOSSUDOVSKY, a.g.e., s.17.

⁴²⁰ BIGSTEN-LEVIN, a.g.m., s.17.

⁴²¹ CONWAY, a.g.m., s.380.

⁴²² EDWARDS, a.g.m., s.31-34.

Ancak yatırımlarda aşırı indirime gidilmesi özel sektör yatırımlarının verimliliğini düşürücü bir etki meydana getirmesi de muhtemeldir⁴²³.

Kamu harcamalarının dağıtımsal etkisi bütçe kalemlerindeki kesintilerin bileşimine bağlı olmakla birlikte, üretici mobilitesi ve tüketicilerin yeni duruma adaptasyonu da bu yönde etkili olmaktadır⁴²⁴. Kamu harcama kesintileri, sübvansiyon edilen bazı gıda maddelerinin fiyatlarının yükselmesiyle (kamu harcamalarında sübvansiyonların azaltılması) mali yükün tüketiciler üzerinde kalmasına neden olmaktadır. Bu tür sübvansiyonlar gelişmekte olan ülkelerde kamu harcamalarının önemli bir kısmını oluşturmaktadır. Benzer bir şekilde, kamu sektörü maaş ve ücretlerinin reel olarak azaltılması nisbi gelir yapısında bir bozulma meydana getirmektedir. Diğer taraftan kamu sektörü istihdam hacminin daraltılması, özellikle bu azalma düşük gelirli kamu çalışanlarını hedef aldığı anda, yoksulluğu artırıcı ve gelir dağılımını kötüleştirici bir etki meydana getirmektedir⁴²⁵.

Diğer taraftan, gelişmekte olan ülkelerde kamu kesimi borçlanma gereğinin yüksekliği, iç borç miktarını ve bütçenin faiz yükünü önemli ölçüde artırmaktadır. Faiz oranlarındaki artışlar, devletin borçlanma maliyetinin yükselmesiyle kamu harcamaları kalemindeki borç faiz ödemelerini artırarak negatif dağıtımsal etki meydana getirmektedir. 1980'lerdeki global durgunluk ve petrol krizleri, gelişmekte olan ülkelerde kamu maliyesi yükünü artırmak suretiyle gelir dağılımının dışsal faktörlere bağlı olarak da bozulmasına neden olmuştur⁴²⁶. Diğer taraftan iç borç miktarının fazlalığı ve yüksek faiz ödemeleri özel sektörün sermaye piyasasından dışlanmasına (crowding-out) yol açarak, özel yatırımların finansmanını ve büyümeyi engelleyici bir durum meydana getirerek gelir dağılımının uzun vade de dolaylı olarak bozulmasına neden olmaktadır.

Sonuç olarak, ekonomik istikrar ve yapısal uyum programları sırasında yoksulların üzerlerindeki yük diğer üst gelir gruplarına oranla daha fazla olmaktadır. Alt gelir grubundakilere yönelik sosyal harcamaların kısılması yoksulluğu doğrudan artırıcı bir etki meydana getirmektedir. Sosyal harcamalar, sınırlı sayıdaki gıda sübvansiyonları, gelir kayıplarını telafi edecek transferler, sosyal fonlar, ücretsiz sağlık hizmetleri ile eğitim ve sağlık gibi temel hizmetlere yönelik kamusal destek programlarının azaltılması veya kaldırılması krizlerden ve ardından uygulanan istikrar programlarından etkilenen düşük gelir gruplarının durumunu daha da kötüleştirmektedir. İstikrar ve reform sürecinde olan bir ülkede bu kişilere yönelik sübvansiyonların artırılması kısmen yoksulların durumunu koruyucu bir etki meydana getirmektedir. Ancak yoksulların durumunu iyileştirici politikalar gelir dağılımının iyiye gittiği anlamına gelmemektedir. Bazen yoksulların genel durumu iyileşmesine veya korunmasına rağmen gelir dağılımı bozulabilmektedir⁴²⁷. Diğer taraftan, yatırım harcamalarının azaltılması istihdam hacmini daraltarak ve büyümeyi engelleyerek gelir dağılımı üzerinde uzun vade de olumsuz bir etki meydana getirmektedir.

3-Ekonomik Büyüme

Büyüme ve gelir dağılımı ilişkisiyle ilgili çok sayıda araştırma yapılmıştır. Ancak konuya daha çok gelir eşitsizliğinin büyümeye etkisi yönünden yaklaşmıştır. Robert Barro'nun 100 ülkeyi

⁴²³ BIGSTEN-LEVIN, a.g.m., s.18.

⁴²⁴ JOHNSON-SALOP, a.g.m., s.12.

⁴²⁵ GARUDA, a.g.m., s.1033.

⁴²⁶ GARUDA, a.g.m., s.1045.

⁴²⁷ Bkz. EASTERLY, a.g.m., s.1-26.

kapsayan büyüme-gelir dağılımı ilişkisi bu konuda yapılan en yeni araştırmalardan birisidir. Yapılan araştırma sonucunda büyümenin gelir dağılımı üzerindeki etkisi yoksul ve zengin ülkelerde farklılık göstermiştir. Barro'nun yaptığı araştırmada gelir dağılımı bozukluğu büyüme üzerinde kişi başına geliri 2000 \$'ın altındaki ülkelerde negatif bir etki meydana getirirken, zengin ülkelerde pozitif bir etki meydana getirdiği görülmüştür. Bununla birlikte, Barro gelir eşitsizliğinin büyüme üzerindeki genel etkisinin zayıf olduğunu ileri sürmektedir⁴²⁸.

Deininger-Squire 1960-1992 yılları arasında 27 gelişmekte olan ülkeyi kapsayan araştırmalarında ülkelerin Gini katsayılarının gelişimini incelemişlerdir. İnceleme sonucunda gelir dağılımındaki eşitsizliğin büyüme üzerinde negatif etki yaptığını bulmuşlardır⁴²⁹. Forbes ise, 1965-95 yılları arasında 30 gelişmekte olan ülkeyi incelemiştir. Çalışmasında Forbes, gelir eşitsizliğinin kısa vadede gelir Gini'sini pozitif etkilediğini, uzun vade de ise negatif etkilediğini bulmuştur⁴³⁰. Banerjee-Duflo ise, 1965-95 yılları arasında 45-50 ülkeyi kapsayan araştırmalarında büyüme üzerinde gelir eşitsizliğinin güçlü bir etkisinin olmadığını ancak uzun vade de eşitsizliğin büyümeyi azalttığı sonucuna ulaşmışlardır⁴³¹. Bu alanda yapılmış araştırmaların büyük bir çoğunluğu gelir eşitsizliği ile büyüme arasında negatif bir ilişkinin olduğunu ortaya koymaktadır. Dolayısıyla, gelir eşitsizliğini düzeltici yönde uygulanan politikaların büyüme üzerinde pozitif bir etkiye sahip olduğu ileri sürülebilir⁴³².

Alesina-Rodrik gelir eşitsizliğinin bazı yönlerden büyümeyi olumsuz olarak etkilediği sonucuna varmışlardır. Onlar, optimal düzeyden yüksek oluşan gelir(servet) eşitsizliği ve olması gerekenden yüksek vergi oranlarının yatırımları ve büyümeyi azaltmasıyla gelir eşitsizliğinin oluştuğu görüşünü ileri sürmektedirler⁴³³.

Gelişmekte olan ülkelerin temel kaygısı büyüme ile gelir dağılımı arasındaki dengesizliktir. Büyümenin sermaye yoğunlaşmasını gerektirdiği açıktır. Bununla birlikte, temel sorun, ekonomik gelişmenin nimetlerinin paylaşımında düşümlenmektedir⁴³⁴. Büyüme ve gelir dağılımı arasındaki ilişkiye ilişkin iki temel yaklaşım söz konusudur. Birinci yaklaşıma göre, gelişmenin ilk aşamalarında eşitsiz bir dağılımın kaçınılmaz olduğu ve bu durumun gerçekte hızlı ekonomik gelişmeyi sağladığı ileri sürülmektedir. Buradaki mantık, yüksek düzeydeki kişisel ve şirket gelirlerinin, yatırımları ve ekonomik büyümeyi hızlandıran tasarrufun gerekli koşulları olduğudur. Ulusal ve kişi başına gelir belirli bir düzeye ulaştığında, gelirin yeniden dağılımının, yoksulların lehine harcamaların artırılmasının yanı sıra vergi ve destekleme mekanizmalarıyla da sağlanmanın mümkün olduğu ileri sürülmektedir⁴³⁵.

⁴²⁸ BARRO, "Inequality and Growth in a Panel of Countries", s. 5-32.

⁴²⁹ Klaus DEININGER, Lyn SQUIRE, "New Ways of Looking at Old Issue: Inequality and Growth", Journal of Development Economics, 57(2), 1998, s.259-287.

⁴³⁰ K.J. FORBES, "A Reassessment of the Relationship Between Inequality and Growth", American Economic Review, 2000, 90, s.869-887.

⁴³¹ Bkz. A. BANERJEE, E. DUFLO, "Inequality and Growth: Whath can the Data Say?", WIDER Conference on Growth and Poverty, Helsinki, 25-26 May 2001, www.wider.unu.edu.

⁴³² Jennifer MBBAZI, Oliver MORRISSEY, Chris MILNER, "Are Inequality and Trade Liberalization Influences on Growth and Poverty?", WIDER Conference on Growth and Poverty, Helsinki, 25-26 May 2001, http://www.wider.unu.edu., Discussion Paper No. 2001/132, s.18.

⁴³³ Alberto ALESINA, Dani RODRIK, "Distributive Politics and Economic Growth", Quarterly Journal of Economics, Vol. 109, (May 1994), s.465-490.

⁴³⁴ KOTLER-JATUSRIPITAK-MAESINCEE, a.g.e., s.44.

⁴³⁵ Michael P. TODARO, Economic Development in The Third World, 5.Edition, Longmans, New York, 1994, s.158.

Diğer yaklaşıma göre, yoksulların düşük hayat standartları, onların sağlığını, enerjisini, bir şeyi başarma güdüsünü ve ekonomik verimliliği azaltmakta ve bu da daha yavaş hızda bir ekonomik gelişmeye neden olmaktadır⁴³⁶. Bunun yanında içerde üretilen mallara olan talep, yoksulların gelir düzeyi yükseldikçe artmaktadır. Yerli ürünlere yönelik talep artışı, yurtiçi yatırımlar, üretim ve istihdamı teşvik etmektedir. Bu durumda insanlar gelişme sürecine daha fazla katıldıklarını hissetmektedirler. Dolayısıyla gelir düzeyi düşük olanların kendi gerçek potansiyellerinin farkına varmalarına ve topluma maksimum katkıyı yapmalarına yol açmaktadır⁴³⁷.

Ekonomik gelişme sürecinde uygulanan bazı politikalar gelir eşitsizliklerini belirlemede kritik rol oynamaktadır. Örneğin, emek yoğun sanayilerin teşvik edilmesi, gelirin daha eşit bir şekilde dağılmasına yardımcı olmaktadır. Fiyat destekleme politikaları ve büyük ölçekli firmaların teşvik edilmesi ise, gelir dağılımının bozulmasına yol açmaktadır⁴³⁸.

Kriz dönemlerinde, ekonomik büyümenin uzun bir süre sıfıra yakın veya eksiye düşmesi, gerek makroekonomik dengesizliğin gerekse mikroekonomik yapısal uyumsuzluğun kötüleşmesi gibi sonuçlar doğurmaktadır. Krizin boyutları zamanla birbirini kuvvetlendirici bir etki meydana getirmektedir. Örneğin, açık veya bastırılmış yüksek enflasyon, ekonomideki mikro çarpıklıkları ağırlaştırmakta, buna karşılık işgücü ve mal piyasalarıyla mali piyasalardaki çarpık yapılar, ekonomideki makro dengesizliğin boyutlarını daha da artırarak⁴³⁹ gelir dağılımının bozulmasına neden olmaktadır. İstikrar programlarında büyümeyi sınırlandırıcı politikalar incelendiğinde benzer sonuçlara ulaşmak mümkündür. IMF destekli istikrar programlarının temel amacı ödemeler dengesini istikrara kavuşturmak ve uzun dönemde yeterli bir büyüme ve düşük bir enflasyon oranına ulaşmaktır. Bu amaçlara ulaşırken diğer makroekonomik değişkenlerin performansının dikkate alınmaması⁴⁴⁰ ekonomik büyümeyi olumsuz yönde etkilemektedir.

İstikrar programlarında büyümenin ihmal edilmesi gelir dağılımını önemli ölçüde bozmaktadır. Sıfır veya negatif büyüme üretim azalışına, işsizliğe, reel milli gelir düzeyinde azalışa ve ihracatta azalmaya neden olmaktadır. IMF destekli istikrar programlarında büyümeyi engelleyici ekonomi politikası önerileri gelişmekte olan ülkeler açısından enflasyondan daha tehlikeli bir durum ortaya çıkarmaktadır.

Büyüme açısından, istikrar programlarında talep sınırlamaları yoksullar üzerinde negatif bir etkiye sahip olmaktadır. Yukarıda incelendiği gibi, kamu harcamalarında kısıntıya gidilmesi ekonominin hem emek hem de yoksul üyelerinin durumlarını kötüleştirmektedir. Kamu harcamalarındaki kesintiler toplumsal katmanlara farklı etkide bulunmasına rağmen, toplumun belirli kesimi üzerindeki olumsuz etkisi daha fazla olmaktadır. Talep daraltıcı politikalar, kamu harcama kesintilerini, vergi artışlarını, reel ücretlerin azaltılmasını ve kredi sınırlamalarını kapsamaktadır. Bu politikalar kamu sektörü istihdamını düşürerek reel gelirleri azaltmaktadır. Bu tür talep daraltıcı politikalar tüketim malları fiyatları üzerinde de çeşitli etkiler meydana getirmektedir. İstikrar programları sırasında fiyatlar liberalize edilmekte ve piyasa düzeyine yükseltilmektedir. Ancak talebin

⁴³⁶ TODARO, a.g.e., s.159.

⁴³⁷ UNDP, World Development Report 1993, s.21-22.

⁴³⁸ KOTLER-JATUSRIPITAK-MAESINCEE, a.g.e., s.45.

⁴³⁹ BRUNO, a.g.e., s.227.

⁴⁴⁰ Mohsin KHAN, "Macroeconomic Effects of Fund-Supported Adjustment Programs", IMF Staff Papers 37, 1994, s.195-231.

zayıf olması durumunda, fiyatların düşme yönünde bir eğilim göstermesi de mümkündür. Dolayısıyla yoksulların nominal gelirleri aynı kalsa bile, reel gelirleri fiyatın belirleyiciliğine bağlı olarak, iyileşebilmekte veya kötüleşebilmektedir⁴⁴¹.

Üretim açısından konuya baktığımızda, tarım ve sanayi sektörlerindeki iş hacmindeki artış, gelir dağılımı ve yoksulluk üzerinde önemli etkilere sahiptir. Ekonomik büyümenin bileşeni yoksullara ne kadar fayda sağladığını belirlemede önemlidir. Örneğin kırsal yoksulluğun yaygın olduğu durumlarda, tarımsal büyümedeki artış yeni iş alanları yaratarak yoksulluk düzeyini azaltıcı yönde etkide bulunabilir. Aşlında IMF programlarının istihdam yaratma potansiyeli, IMF'in yoksulluğu etkilemede en önemli mekanizmalarından birisi olabilir. Eğer IMF destekli istikrar programları, ülkelerin benimsediği politikardan çok daha ciddi talep sınırlamaları ihtiva ediyorsa, programı uygulayan ülkelerde yoksulluk kötüleşmektedir. Ancak tersi durumda olabilir. Eğer IMF programları, ortalama büyümede bir artış sağlıyorsa, yeni iş ilişkileri yoksulluğu iyileştirici etkiye sahip olabilir. Ancak son dönemlerde çoğunlukla dile getirildiği gibi, IMF destekli istikrar programları (Endonezya'da olduğu gibi) inşaat gibi emek yoğun sektörlerde çok hızlı bir işsizliğe neden olmakta ve böylece de kısa vadede yoksulluğu artırıcı etkisiyle gelir dağılımını daha da kötüleştirmektedir⁴⁴².

Büyümeyi engelleyici istikrar politikalarının gelişmekte ülkeler açısından meydana getirdiği diğer önemli bir sorun da beyin göçüdür. Ekonominin küçülmesiyle birlikte ücret düzeyleri düşen veya işsiz kalan eğitilmiş işgücü (vasıflı işgücü) gelişmiş ülke piyasalarına yönelmektedirler. Gelişmekte olan ülkeler açısından gerekli olan vasıflı işgücünün gelişmiş ülkeler işgücü piyasalarına yönelmesi, uzun vade de gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabalarına olumsuz etkide bulunarak zengin ve yoksul ülkeler arasındaki gelir eşitsizliğinin daha da açılmasına neden olmaktadır⁴⁴³.

Sonuç olarak, gelişmekte olan ülkelerde talep daraltıcı politikaların büyümeyi engellemesiyle oluşan işsizlik, reel ücretlerde meydana gelen azalma, üretim düşüşü ve iş hacminin daralmasıyla oluşan ekonomik küçülme gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Talep daraltıcı politikalar sektörel tercihlere bağlı olarak toplumsal kesimler üzerinde farklı gelir dağılımı etkileri meydana getirebilmektedir. Kırsal kalkınmaya yönelik yatırım ve teşvik sınırlamaları gelir dağılımının bu kesim aleyhine gelişmesine neden olmaktadır. Diğer taraftan, iç talebe yönelik üretimde sınırlamalar yapılırken, ihracata yönelik üretimde sınırlamaya gidilmemesi gelir dağılımının sektörel olarak bozulmasına neden olmaktadır. Dolayısıyla ekonomik büyümenin sıfır veya negatif olması tüm toplumsal kesimlere aynı etkiyi yapmamaktadır. Büyümenin negatif olması emek yoğun üretimde bulunanlar, tarımsal nüfus ve ücret ve maaşlılar üzerindeki etkisinin daha fazla hissedilmesiyle gelir eşitsizliği daha çok bu kesimler aleyhine gelişme göstermektedir.

4-Desenflasyon

Gelişmekte olan ülkelerde enflasyon hanhalklarının satın alma güçleri üzerinde önemli etkilere sahiptir. Enflasyonun yüksek oranlı seyretmesi paranın satın alma gücünü düşürerek sabit gelirlilerin reel gelirlerinde azalmaya neden olmaktadır⁴⁴⁴. Enflasyon oranının düşürülmesi sırasında ise, kaynakların yeniden dağılımıyla birlikte düşük gelirlilerin satın alma güçlerinde bir artışa yol

⁴⁴¹ GARUDA, a.g.m., s.1034.

⁴⁴² GARUDA, a.g.m., s.1034.

⁴⁴³ THANAWALA, a.g.m., s.213.

⁴⁴⁴ İbrahim EROL, Para-Banka Teori ve Politika, Emek Matbaacılık, Manisa, 1999, s.47.

açmaktadır. Düşük enflasyon oranı düşük gelirli gruplara yapılan kamusal transferlerin reel değerini artırarak⁴⁴⁵, uzun vade de gelir dağılımının düzelmesi yönünde etkili olmaktadır.

Enflasyonun gelir dağılımını bozucu etkisiyle ilgili, kapsamlı ve sistemli bir teorik çerçeve henüz oluşturulamamıştır. Ancak yapılan araştırmalar, nisbi fiyat artışları ile gelir dağılımı arasında yakın ilişkiler olduğunu ortaya koymaktadır. Nisbi fiyat değişimleri, reel döviz kurunu, faiz oranlarını, ücretleri ve sektörlerin iç ticaret hadlerini kapsamaktadır. Nisbi fiyatlardan bir veya ikisi reel olarak yükseldiğinde, bir veya daha çok fiyatın reel olarak düşmesi gerekmektedir. Bu tür değişimler ise sektörlerin ve üretim faktörlerinin milli gelir içindeki paylarını değiştirmekte ve bu şekilde gelir dağılımı da değişmektedir. Ülke politikaları kadar, dünya fiyatlarındaki değişimler de nisbi fiyat sistemini değiştirebilmektedir⁴⁴⁶.

Enflasyonla ilgili yapılan diğer bazı araştırmalar ise, enflasyon ile gelir dağılımı arasında bir ilişkinin olmadığını yönündedir. Buna göre enflasyonun kaynağı parasal olabilir. Bu durumda parasal politikalarla gelir dağılımını etkilemek pek mümkün değildir. Yani, para politikasının gelir dağılımına etkisi nötrdür. Ancak uygulanan para politikasıyla faiz oranlarının artması gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkide bulunmaktadır⁴⁴⁷.

Gelişmekte olan ülkelerde vergi sisteminin etkisizliği kamu harcamalarının enflasyonist finansmanla karşılanmasına neden olmaktadır. Enflasyonist bir ortamda kesimlerarası gelirden de değişiklikler olmaktadır. Ücret geliri elde edenlerden rant geliri elde edenlere doğru enflasyonun etkisiyle bir gelir transferi olmakta ve gelir dağılımı bozulmaktadır. Dolayısıyla enflasyonun en önemli etkisi gelirin yeniden dağılımı üzerinde meydana gelmektedir. Enflasyon oranının tam olarak tahmin edildiği durumlarda gelir dağılımı konusundaki kayıplar belirsiz bir enflasyon oranına göre çok daha az olmaktadır. Özellikle enflasyonist ortamda faizli borç alanlar ve faizli borç verenler çok fazla etkilenmektedirler⁴⁴⁸.

Enflasyonist bir süreçte maliyetlerin belirlenmesi optimal enflasyon oranına bağlı olduğu kadar, faiz oranları ve vade yapılarına da bağlı bir durumdur. Faiz oranının enflasyona göre negatif veya pozitif olması borç verenler veya borç alanlar açısından bir refah transferi sorununu gündeme getirmektedir. Beklenen enflasyon oranı reel faiz oranının belirlenmesinde ve refah transferinin miktarını belirlemede etkili olmaktadır. Bireysel olarak değerlendirildiğinde enflasyonist bir süreçte refah kaybı, toplanan ek vergilerin gelir düzeyini korumak için bireye verilmesi gereken ek gelirin miktarına eşit olmaktadır⁴⁴⁹.

Enflasyonist dönemlerde vergi yükünün dağılımında, vergi toplanmasına yönelik gecikmelerin çok büyük bir etkisi vardır. Vergi toplanmasına ilişkin gecikmeler vergi yükünün dağılımını önemli ölçüde etkilemektedir. Ödenen vergi ile kazanılan gelir arasındaki süre uzadıkça artan enflasyona bağlı olarak vergi yükünün dağılımında, vergisini geç ödeyenler lehine bir değişim olmaktadır. Vergi yükündeki bu azalma artan enflasyon oranıyla doğru orantılı olarak oluşmaktadır. Olivera-Tanzi Etkisi

⁴⁴⁵ Eduardo ANINAT Andreas BAUER Kewin COWAN, "Adressing Equity Issues in Policy Making , Lessons from the Chilean Experience", (in) Ed. Vito TANZI, Ke Young CHU, and Sanjeev GUPTA, Economic Policy and Equity IMF, 1999, s.117.

⁴⁴⁶ CELASUN, Para ve Maliye Politikalarının Gelir Dağılımına Etkisi, s.11.

⁴⁴⁷ Malcolm SAWYER, "Income Distribution, Macroeconomic Analysis and Barriers to Full Employment", Journal of Income Distribution, 7(2), 1997, s.148.

⁴⁴⁸ Niyazi ÖZKER, Enflasyonist Finansman Teorisi ve Türkiye, Beta Yayınları, İstanbul, 2000, s.49.

⁴⁴⁹ Micheal MUSSA, "The Welfare Cost of Inflation and The Role of Money as a Unit Account", Journal of Money, Credit and Banking, Vol. IX, No.", (May 1977), s.281.

olarak bilinen bu olgu kamusal gelirlerde de bir azalmaya neden olmaktadır⁴⁵⁰. Vergi yükünün bölüşümü açısından diğer önemli bir sorun, artan oranlı vergi tarifesinde ortaya çıkmaktadır. Geliri artan kişi gelir vergisi diliminin artmasıyla daha yüksek oranda vergilendirilmekte ve önceki duruma göre gelirinde bir artış değil azalma meydana gelerek, kişi enflasyon nedeniyle daha büyük vergi yüküne maruz kalmaktadır⁴⁵¹. Dolayısıyla, enflasyonu özellikle düşük gelirli kişilerden daha fazla alınan (azalan oranlı) bir vergi gibi değerlendirmek mümkündür⁴⁵².

Diğer taraftan, fiyat istikrarının sağlanması ile gelir dağılımındaki düzelleme arasında pozitif bir ilişki söz konusudur⁴⁵³. Ancak enflasyon düşerken, yüksek enflasyon döneminden farklı bir yeniden dağılım gerçekleşmektedir.

Toplam talebin kontrol altına alınması, reel para arzının sınırlandırılması, ücretlerin baskı altına alınması ve kamu harcamalarında yapılacak kesintilerle başarılabilmektedir. Enflasyonu önleme açısından kamu harcaması tasarrufu gelir artırıcı politikalarla çok daha hızlı bir etkiye sahiptir. Gelir artırıcı politikalar arasında dolaylı vergiler, tarifeler ve ücretsiz kamu hizmetleri en belirgin olanlarıdır. Harcaması kesintileri ise, gıda, petrol ürünleri ve diğer ürünlere yönelik sübvansiyonların azaltılmasını, kamusal istihdamın sınırlandırılmasını ve kamu sektörü ücretlerinde kesintileri ihtiva etmektedir. Ancak ekonomik dengeler hızla sağlanmaya çalışılırken toplam talepte bu şekilde yapılacak sınırlamalar sürekli bir ekonomik durgunluk riski taşımaktadır⁴⁵⁴. Dolayısıyla enflasyonu düşürmek için, gelişmekte olan ülkeler durgunluk ve istihdam ikilemiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. En azından kısa vade de, enflasyonu azaltıcı politikalar işsizliği artırmakta, işsizliği azaltıcı politikalar ise, enflasyona neden olmaktadır⁴⁵⁵.

Enflasyonun aşağıya çekilmesi sırasında bekleyişlere bağlı olarak kısa dönemli de olsa bir servet transferi olmaktadır. Fiyat artışı bekleyişlerinin olduğu bir ortamda, tüm alacak-borç ilişkileri, kira sözleşmeleri ve ücret sözleşmeleri fiyatların artacağı öngörüsüyle düzenlenmektedir. İstikrar programının başarıya ulaşması ve enflasyonun hızla düşmesi durumunda bu sözleşmeler önemli bir sorun olmaktadır. Örneğin, o andaki enflasyon beklentilerini ve geçmiş enflasyonu içeren bir oranda; diyelim %30'dan borçlanmış olanlar, enflasyon %20'den sıfıra düştüğünde, bu işten zararlı çıkacaklardır. Buna karşılık ise alacaklılar kazançlı olacaklardır. Dolayısıyla enflasyonun hızla aşağıya çekilmesi ile borçlulardan alacaklılara doğru bir yeniden servet dağılımı (Fisher Etkisi) meydana gelmektedir⁴⁵⁶.

Ücret sözleşmelerinde ise, daha da karmaşık bir durum oluşmaktadır. Fiyatların hızla arttığı bir ortamda, ücretler örneğin, altı ayda bir yeniden ayarlanıyorsa, reel ücretler altıncı ayın sonuna doğru azalacak, yeni sözleşmenin yapılacağı güne kadar en alt düzeyine inecektir. Dolayısıyla belirli bir anda bazı ücretler zirvede bazı ücretler ise, tabanda olacaktır. Sıfır enflasyonu hedefleyen bir istikrar programı uygulamaya konulduğunda bazı ücret sözleşmelerinin yenilenme zamanı gelmiş olacaktır. Yeniden bir ücret artışı ise maliyet artışına, bu da kaçınılmaz olarak fiyat artışlarına yol açacaktır. Ancak bu yapılmadığı takdirde bazı işçiler lehine, diğer bazıları aleyhine de açık bir ücret adaletsizliği

⁴⁵⁰ ÖZKER, a.g.e., s.65.

⁴⁵¹ Amelio Humberto PETREI, "Inflation Adjustment Schemes Under The Personal Income Tax", IMF Staff Papers, Vol. XXII, No.2, (July 1975), s.552.

⁴⁵² World Bank, Turkey Economic Reforms and Living Standards, s.52.

⁴⁵³ KOTLER-JATUSRIPITAK-MAESINCEE, a.g.e., s.45.

⁴⁵⁴ CORNIA-KIISKI, a.g.m., s.29.

⁴⁵⁵ Thorkil KRISTENSEN, Inflation and Unemployment in the Modern Society, Praeger, New York, 1981, s.41.

⁴⁵⁶ Oğuz ESEN, "Heterodoks İstikrar Programları: Teori ve Uygulama", ODTÜ Gelişme Dergisi, 16(3-4) 1989, s.39.

durumu meydana getirilmiş olacaktır⁴⁵⁷. Dolayısıyla benzer işi yapan çalışanlar arasında ücret farklılığı nedeniyle gelir dağılımı bozulacaktır.

Gelir dağılımı üzerinde enflasyonu düşürmenin etkileri ekonominin çeşitli kesimlerinin reel gelirlerindeki nisbi değişime bağlıdır. Reel gelirlerdeki değişiklikler her bir grup tarafından tüketilen malların fiyatlarının gelirlerinin nisbi esnekliğine bağlı olacaktır. Eğer gelir düzeyi düşük olanlar yüksek gelir düzeyindekilerden daha uzun uyum gecikmelerine maruz kaldıkları takdirde, düşük enflasyon gelir dağılımı bozukluğunu azaltacaktır. Düşük gelir düzeyine sahip olan çiftçiler (kıt kanaat geçinenler) ise, enflasyondan çok az etkileneceklerdir. Çünkü, harcamalarının çok az bir kısmı piyasa ekonomisine bağlı olarak yapılmaktadır. Gelirleri daha çok parasal olan şehirlerde çalışanlar, kazançlarını uyumlaştırmadıkça ve uyum gecikmeleri kısa olmadıkça(enflasyonla mücadele uzadıkça) yüksek enflasyondan çok daha büyük zarar görebilirler. Çok daha varlıklı kişiler ise, enflasyondan etkilenmeyen mali unsurları satın alarak enflasyondan korunabilmektedirler. Gelir düzeyi yüksek olan kişiler yatırımlarını, döviz olarak tutmakta veya offshore banka hesaplarında tutarak enflasyondan korunmaya çalışmaktadırlar⁴⁵⁸.

Bu konuda ileri sürülen farklı bir argüman da gelir dağılımını iyileştirici bir araç olarak düşük enflasyonun büyümeyle dolaylı ilişkisidir. Bu argüman düşük enflasyonun büyümeye katkı sağlayacağı, yüksek büyüme oranının sermaye birikimini artıracığı ve yüksek gelir düzeyinin de gelir dağılımına faydalı olacağı yönündedir. Özellikle yüksek gelirli ülkelerde bu şekilde gelir dağılımı daha eşit hale gelecektir. Bu argümanda iki konuya dikkat çekilebilir: Birincisi, kısa ve uzun dönem sorunudur. Kısa dönemde sosyal harcama programları nedeniyle gelir dağılımı daha eşit bir durum meydana getirecek; uzun dönemde ise, bu tür harcamaların daha az olması nedeniyle kısa dönemden daha az eşit bir dağılım ortaya çıkacaktır. İkincisi, Kuznets hipotezinde ifade edildiği gibi, yoksul ülkelerdeki büyüme en azından belirli gelir grupları için gelir eşitsizliğini azaltıcı bir etki meydana getirebilir⁴⁵⁹.

Enflasyonu indirmeye yönelik makro ekonomik politikalar gelir düzeyi düşük olan sabit gelirli kesimlere uzun vadede fayda sağlayabilir. Dolayısıyla, enflasyonu yüksek düzeyden düşük düzeye indirmek gelirleri enflasyona endeksli olmayan yoksul kesimlere fayda sağlamakta⁴⁶⁰ ve gelir dağılımı üzerinde pozitif bir etkide bulunmaktadır. Ancak enflasyonla mücadelede izlenecek politikalar ve enflasyonun kaynağı gelir dağılımının belirlenmesinde etkili olmaktadır.

Ancak, yüksek enflasyonun uzun dönemde gelir dağılımı üzerinde olumsuz bir etkiye sahip olsa bile, enflasyonu yüksek düzeyden düşük bir seviyeye indirmenin dağıtımsal açıdan faydalı olduğu açık değildir. Bunun en önemli nedeni, anti enflasyonist politikaların genellikle kamu harcama ve sosyal harcama kesintilerini kapsamamasıdır. Dolayısıyla istikrar programları sırasında uygulanan enflasyonu düşürme programları (kamu harcamaları ve sosyal transferlerde önemli kesintileri kapsadığından) gelir dağılımı üzerinde negatif bir etki meydana getirdiği de ifade edilebilir.

⁴⁵⁷ E.A CARDOSO, "What Policymakers Can Learn From Brasil and Mexico", Challenge, Septemer-November, 1986, s.20-21.

⁴⁵⁸ GARUDA, a.g.m., s.1034.

⁴⁵⁹ Michael SAREL, "How Macroeconomic Factors Affect Income Distribution: The Cross-Country Evidence", IMF Working Paper, W97/152, November 1997, s.4-8.

⁴⁶⁰ WB, "Poverty Trends and Voice of the Poor: Income Poverty-Inequality", <http://www.worldbank.org/poverty/data/trends/inequal.htm>

Dolayısıyla enflasyonist dönemlerde gelirleri kötüleşen düşük gelir grubundakiler⁴⁶¹, desenflasyonist programın uygulandığı dönemlerde tekrar bir gelir kaybına uğrayarak, gelir dağılımının daha da bozulması sorunu yaşamaktadırlar.

III-Liberalizasyon Sürecinde Küresel Gelirin Dağılımı ve Dağıtımsal Etkileri Açısından İstikrar Politikası Uygulamalarında İsrail ve Meksika Örneği

1970'lerin ortalarında başlayan ve günümüze kadar devam eden liberalleşme politikaları, ülkelerarası ve ülke içi üretim ve bölüşüm ilişkilerinde önemli değişikliklerin meydana gelmesine neden olmuştur. Özellikle 1980'li yıllardan itibaren gelişmekte olan ülkelerin ticari ve finansal liberalleşme politikalarına kontrolsüz geçmeleri bu ülkeleri sürekli bir kriz ortamına sürüklerken, küresel üretim ve gelir paylarının da düşmesine neden olmuştur.

A-Liberalizasyon Sürecinde Küresel Gelirin Dağılımı

Liberalizasyon süreci bir olgu olmanın yanında, temelde ulusal ve uluslararası ekonomik ve siyasi elitlerin tercihleriyle şekillenmektedir. Liberalleşme sürecinde ekonomik ve teknolojik gelişmelere rağmen, bu süreci etkileyerek sürekli kazanan ve hiç kaybetmeyen bir kitle mevcuttur. Ancak liberalizasyon sürecini etkileyen kazananlar yanında, bu süreçten etkilenen, fakat süreci etkileyemeyen ve çoğunluğunu da kaybedenlerin oluşturduğu kalabalık bir kitle vardır. Dolayısıyla liberalizasyon sürecinde belirli ülkeler ve toplumlar sürekli kazanırken, yoksul ülkeler ve toplumlar sürekli kaybetmektedirler⁴⁶².

Bu süreçte toplumsal adaletsizlik en çok dikkati çekilen konular arasındadır. Liberalizasyon süreciyle birlikte eşitsizliğin hem ulusların kendi içinde ve gruplar arasında hem de ülkeler arasında arttığı sıkça dile getirilmektedir⁴⁶³. 1999 Birleşmiş Milletler Dünya Kalkınma Raporuna göre⁴⁶⁴, dünya gelir dağılımı piramidinde ilk %20'ye giren yüksek gelir grubu, dünya gelirinin %86'sını almaktadır. Bu en zengin %20, aynı zamanda, dünyadaki toplam ihracatın %82'sini, doğrudan yabancı yatırımların %68'ini, dünya telefon hatlarının %74'ünü almaktadırlar. Yoksul ülkelerde yaşayan, en düşük gelir grubunu oluşturan %20 ise, her bir sektörden yaklaşık %1'lik bir pay almaktadırlar.

Aynı rapora göre, 1980-96 yılları arasında sadece 33 ülkenin GSMH'sı yıllık %3'lük bir büyüme gerçekleştirebilmiştir. Buna karşılık çoğunluğunu Afrika ülkeleri ile eski doğu bloku ülkelerinin oluşturduğu, 59 ülkede GSMH gerileme göstermiştir. Tanzania gibi birtakım ülkelerde borç ödemeleri, eğitim ve sağlık harcamalarını kat kat aşmaktadır. Dolayısıyla bir taraftan zenginlik yaratan liberalizasyon (genel anlamda küreselleşme) süreci, diğer taraftan bazı gelişmekte olan ülkeleri marjinalleşme tehdidi ile karşı karşıya getiren bir süreç yaşanmaktadır⁴⁶⁵.

⁴⁶¹ William EASTERLY, Stanley FISHER, "Inflation and Poor", Journal of Money, Credit and Banking, Vol.33, No.2, May 2001, s.161-178.

⁴⁶² Veyse BOZKURT, "Küreselleşmenin Toplumsal Sonuçları", Küreselleşmenin İnsani Yüzü (iç.) Der.Veyse BOZKURT, Alfa Yayınları, İstanbul 2000, s.95.

⁴⁶³ Bkz. Eddy LEE, "Globalization and Employment: Is Anxiety Justified?", International Labor Review, Vol.135, No.5, November 26, 1996, s.133.; Chris MANNING, "Does Globalization Undermine Labour Standards? Lessons from East Asia", Australian Journal of International Affairs, Vol.52, Issue 2, 1998, s.148; Micheal CHOSSUDOVSKY, Yoksulluğun Küreselleşmesi, Çivi Yazıları, İstanbul 1999, s.15.; Samir AMİN, Küreselleşme Çağında Kapitalizm, Sarmal Yayınları, İstanbul 1999, s.13.

⁴⁶⁴ UN, Human Development Report 1999.

⁴⁶⁵ Clare SHORT, "The Meaning of Globalization for Development Policy", Transnational Social Policy, Edit. C.J. FINER, Blackwell Publisher, UK, 1999, s.6.

Liberalizasyon sürecinde zengin ile yoksul arasındaki mesafenin kapanacağı argümanının rağmen, gelir eşitsizliği daha da açılmıştır. Gelir dağılımında en zengin %20'ye giren dilim ile, en yoksul %20 dilime giren grup arasındaki gelir uçurumu gittikçe açılmıştır. 1960 yılında dünya nüfusunun en fakir %20'sinin geliri en zengin %20'sinin gelirinin 1/30'u iken, bu oran yıllar içerisinde düzeleceğine daha da bozularak 1980 yılında 1/45'e, 1990 yılında 1/60 kata ve 1997 yılında 1/74'e yükselmiştir⁴⁶⁶.

BM İnsani Gelişme Raporuna göre, zengin ve fakir ülkeler arasındaki gelir eşitsizliği liberalizasyon politikalarıyla birlikte şiddetlenmiştir. Örneğin, en fakir ülkeye kıyasla en zengin ülkede kişi başına düşen ortalama gelir 1985 yılında 76 kat fazla iken, bu oran 1997 yılında 228 kata yükselmiştir⁴⁶⁷.

Diğer taraftan, dünyanın en zengin 20 ülkesinin ortalama gelirinin, dünyanın en fakir 20 ülkesinin ortalama gelirine oranı 40 yıl önce 20 iken, günümüzde bu oran 40'a yükselmiştir. İktisat tarihçileri tarafından ortaya konulan rakamlar, bu oranların 1900'lerin başında 5'e yakın, 1820 yılında da yaklaşık 2 olduğunu göstermektedir. Başarılı ülkelerin ortalama gelirlerinin, daha az başarılı olanlarınkine oranı iki yüzyıl boyunca artış göstermiştir⁴⁶⁸. Büyüme gerçekleştiren ve devam ettiren ülkeler dünya gelirinden gittikçe daha fazla pay alırken, büyümede gerekli ivmeyi yakalayamayan ülkelerle zengin ülkeler arasındaki fark her geçen gün daha fazla açılmaktadır.

Yine aynı rapora göre, gelişmiş ülkeler ile gelişmekte olan ülkeler arasındaki teknolojik gelişmişlik farkı liberalleşme ile kapanmak yerine gittikçe daha fazla açılmaktadır. Örneğin teknolojik gelişmenin en önemli unsurlarından olan patentlerin %97'sini sanayileşmiş ülkeler ellerinde tutmaktadırlar.

Liberalleşme ile birlikte zengin ile yoksul arasındaki eşitsizlik sadece gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkelere arasında, veya Avrupa ile ABD arasında değil, gelişmiş ülkelerin ve ABD'nin kendi içinde de artmaktadır. Bu gün dünyanın en zengin ülkesi olan ABD'de 30 milyon açlık sorunu yaşayan insan vardır⁴⁶⁹. Martin ve Schuman'a göre⁴⁷⁰, 1973 ve 1994 yılları arasında, Amerika Birleşik Devletlerinde kişi başına düşen GSMH reel olarak üçte bir oranında artmış olmasına rağmen, çalışan kesimin neredeyse, dörtte üçünün ortalama maaşı %19 oranında gerilemiştir. Pramidin en altında yer alan, düşük gelirli milyonlarca nüfus bu ülkede 20 yıl öncesine göre, %25 oranında daha az ücret almaktadır.

Dünyanın en zengin bölgesi olarak gösterilen Avrupa'da bile gelir dağılımı bozukluğu dikkat çekici boyutlardadır. Avrupa Birliği'nin en zengin %10'u bütün gelirlerin %25'ini kazanırken, bu oran zenginlik dağılımında yalnızca %2.6 oranında pay alabilen en fakir %10'un 10 kat fazlası olarak gerçekleşmektedir⁴⁷¹.

Liberalleşme ile birlikte gelir eşitsizliği, hem toplumların farklı sınıfları arasında hem de ülkeler arasında gittikçe açılmaktadır. Bir başka ifadeyle ekonomik küreselleşme sürecinin meydana

⁴⁶⁶ Faruk SAPANCALI, "Yeni Dünya Düzeni ve Küresel Yoksulluk", D.E.Ü, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt.3, Sayı.2, Nisan Haziran 2001, s.131.

⁴⁶⁷ V. FERKISS, "Globalization: Myth, Reality, Proslems", America, Vol.182, Issue:5, New York, 19 February 2000, s.11-13.

⁴⁶⁸ World Bank, Global Economic Prospects and the Developing Countries 2001, <http://www.worldbank.org>.

⁴⁶⁹ BOZKURUT, a.g.m., s.98.

⁴⁷⁰ H.P. MARTIN, H.SCHUMAN, Globalleşme Tuzağı, Çev. Kahraman KARADANA, Ümit Yayınları, Ankara, 1997, s.123.

⁴⁷¹ SAPANCALI, a.g.m., s.131.

getirdiği kazançların ve kayıpların paylaşımı bölgesel bloklar, şirketler, toplumlar ve bireyler arasında adaletle gerçekleşmemektedir⁴⁷².

Dünya Bankası'nın yayınladığı Dünya Kalkınma Raporu 2000/2001: "Yoksullukla Mücadele" adlı rapora göre, dünyada ekonomik kalkınmanın yoksulların yaşamını iyileştirmede olumlu şartları oluşturmada yetersiz kaldığı ileri sürülmektedir.

Tablo 1: Günde 1 Dolardan Daha Az Gelirle Yaşayan Nüfus Sayısı (Milyon Kişi)

Bölge	1987	1990	1993	1996	1998
Doğu Asya ve Pasifik	417.5	452.4	431.9	265.1	278.3
Doğu Asya ve Pasifik(Çin Hariç)	114.1	92.0	83.5	55.1	65.1
Doğu Avrupa ve Orta Asya	1.1	7.1	18.3	23.8	24.0
Latin Amerika ve Karaipler	63.7	73.8	70.8	76.0	78.2
Orta Doğu ve Kuzey Afrika	9.3	5.7	5.0	5.0	5.5
Güney Asya	474.4	495.1	505.1	531.7	522.0
Sahra-Altı Afrika	217.2	242.3	273.3	289.0	290.9
Toplam	1183.2	1276.4	1304.4	1190.6	1198.9
Çin Hariç Toplam	879.8	916.0	956.0	980.6	985.7

Kaynak: World Bank, Global Economic Prospects and the Developing Countries 2001.

Dünya Bankası'na göre, dünya nüfusunun yarısı (yaklaşık 3 milyar kişi) günde 2 dolardan daha az bir gelire yaşamaktadır. Buna ilaveten, dünya nüfusunun 1/5'i yani yaklaşık 1.2 milyar kişi 1 dolardan daha az bir gelire sahip bulunmaktadır. Günde bir dolardan daha az gelire yaşayanların sayısı 1987 yılındaki rakam ile yaklaşık aynı olmasına rağmen, dünya nüfusuna oranı %24'den %20'ye düşmüştür. Doğu Asya'da yoksulların oranı %26.6'dan %15.3'e ani bir düşüş göstermiştir. Güney Asya'da yoksulluk oranı 1987'de %45'den 1998'de %40'a düşmüştür. Ancak, Sahra Altı Afrika'da aynı dönemde yoksulluk oranı %46.6 ile %49.7 arasında değişkenlik göstermiştir.

Liberalizasyon sürecindeki sürekli krizlere rağmen, yoksul sayısında büyük bir değişikliğin olmamasının çeşitli nedenleri olabilir. Bunlardan en önemlisi bu dönemde uluslar arası kuruluşların ve ulusal kuruluşların yoksulluğu azaltıcı bazı çalışmaların içinde olmalarıdır. Diğer bir neden de, Bill Easterly'nin⁴⁷³ araştırmasına göre, ekonomik kriz dönemlerinde en az zararı toplumun en alt kesimini oluşturan yoksullar görmektedir.

⁴⁷² Ahmet SELAMOĞLU, "Yoğunlaşan Sosyal Sorunlarıyla Küreselleşme", Küreselleşmenin İnsani Yüzü (iç.) Der.Veel BOZKURT, Alfa Yayınları, İstanbul, 2000, s.37.

⁴⁷³ Bkz. William EASTERLY, "IMF and World Bank Structural Adjustment Programs and Poverty", UNU/WIDER Conference, May 25-26, 2001, Helsinki, <http://www.wider.unu.edu>

Tablo 2: Dünya Gelirinin Paylaşımı (% , 1999)

	Nüfus (milyon)	Dünya Nüfusuna Oranı (%)	Kişi Başına Gelir (\$)	Toplam Gelir	Dünya Toplam Gelirine Oranı (%)
Dünya Toplamı	5.975	100	4.890	29.232	100
Düşük Gelirli Ülkeler	2.417	40	410	987	3
Orta Gelirli Ülkeler	2.667	45	2.000	5.323	18.5
Düşük ve Orta Gelirli Ülkeler	5.084	85	1.240	6.310	21.5
-D.Asya-Pasifik	1.837	30	1.000	1.832	6
-Avrupa ve Orta Asya	475	8	2.150	1.022	3.5
-L.Amerika ve Karaipler	509	9	3.840	1.954	7
-O.Doğu ve K. Afrika	291	5	2.060	599	2
-G.Asya	1.329	22	440	581	2
-Sahra-Altı Afrika	642	11	500	320	1
Yüksek Gelirli Ülkeler	891	15	25.730	22.921	78.5

Kaynak: World Bank, World Development Report, 2000/2001, s.275.

Liberalizasyon süreciyle birlikte, küresel ekonomik düzen içinde gelişmekte olan ülkelerin rolleri ve konumlarını tanımlayan eşitlikçi olmayan bir ticaret yapısı, üretim yapısı, kredi yapısı ve ücret yapısı ortaya çıkmıştır. Küresel yoksulluk ve gelir eşitsizliği giderek artmaktadır. 6 milyar dünya nüfusunun 5 milyardan fazlası yoksul ülkelerde yaşamaktadır. Dünya nüfusunun yaklaşık %15'ine sahip zengin ülkeler dünya gelirinin %80'ine yakının kontrol ederlerken, 3 milyarı aşan nüfuslarıyla dünya nüfusunun "düşük gelirli ülkeler" grubunu (Hindistan ve Çin'de dahil) temsil eden %56'sı 1993 yılında toplam dünya gelirinin yaklaşık %5'ini, yani Fransa ve deniz aşırı bölgelerinin GSMH'sından daha azını almaktadırlar. Afrika'nın 600 milyonu aşkın bir nüfusa sahip olan tüm Aşağı-Sahra Bölgesi'nin gayri safi hasılası, Teksas Eyaleti'nin yaklaşık yarısı kadardır. Dünya nüfusunun yaklaşık %85'ini temsil eden düşük ve orta gelirli ülkeler (Eski SSCB ve Sosyalist Ülkeler dahil) bir arada dünya gelirinin yaklaşık %20'sini almaktadırlar⁴⁷⁴. Dünya nüfusunun yaklaşık %0.5'inin yaşadığı ABD ise dünya gelirinin yaklaşık %30'unu almaktadır. Dünya nüfusunun %10'u mal ve hizmetlerin %70'ini üretmekte, dünya toplam gelirinin %70'ini almaktadır. Dünya nüfusunun yaklaşık %50'sini oluşturan 3 milyar insanın dünya üretimindeki payı ise yaklaşık %6'dır⁴⁷⁵.

Dünya üzerinde ülkeler ve bölgeler arası gelir eşitsizliği liberalizasyon politikalarıyla birlikte 1970'li yıllardan itibaren çok büyük artış göstermiştir. Bu eşitsizlik 1980'li yıllarda hız kazanmış ve 1990'lı yıllardan itibaren katlanarak devam etmektedir.

⁴⁷⁴ CHOSSUDOVSKY, a.g.e., s.43.

⁴⁷⁵ World Bank, Global Economic Prospects and the Developing Countries 2001.

Tablo 3: 1960'lardan 1990'lara 73 Ülkedeki Gelir Eşitsizliğindeki Değişmeler

Eşitsizlik Düzeyi	Gelişmiş Ülkeler	Gelişmekte Olan Ülkeler	Geçiş Ekonomisi Ülkeleri	Toplam
Artan	12: Avustralya, Kanada, Danimarka, Finlandiya, İtalya, Japonya, Hollanda, Yeni Zelanda, İspanya, İsveç, İngiltere, ABD	15: Arjantin, Şili, Çin, Kolombiya, Kosta Rika, Guatemala, Hong Kong, Meksika, Pakistan, Panama, G. Afrika, Sri Lanka, Taiwan, Tayland, Venezuela	21: Ermenistan, Azerbaycan, Bulgaristan, Hırvatistan, Çek Cumhuriyeti, Estonya, Gürcistan, Macaristan, Kazakistan, Kırgızistan, Litvanya, Letonya, Makedonya, Moldova, Polonya, Romanya, Rusya, Slovakya, Slovenya, Ukrayna, Yugoslavya	48
Aynı Kalan	3: Avusturya, Belçika, Almanya	12: Bangaladeş, Brezilya, Cote d'Ivoire, Dominik, El Salvador, Hindistan, Endonezya, Porto Riko, Senegal, Singapur, Tanzanya, Türkiye,	1: Beyaz Rusya	16
Azalan	2: Fransa, Norveç	7: Bahama, Honduras, Jamaika, Güney Kore, Malezya, Filipinler, Tunus	0	9
Toplam	17	34	22	73

Kaynak: Giovanni Andrea CORNIA, Julius COURT, "Inequality, Growth and Poverty in the Era of Liberalization and Globalization", UNU/WIDER Working Paper., Helsinki, 2001, s.8; <http://www.wider.unu.edu/wicome.htm>

Tabloda 1960'lı yıllardan 1990'lı yıllara gelir dağılımının genelde bozulduğu görülmektedir. Yapılan araştırmada 1960'lardan 1990'lara 73 ülkeden 48'inin gelir eşitsizliği daha da artmış 16'sının değişmemiş ve sadece 9'unda iyileşme görülmüştür. Gelir eşitsizliği daha da bozulan ülkelerin çoğu gelişmekte olan ülkeler ile geçiş ekonomileri ülkeleridir. Gelir dağılımında iyileşme kaydedilen ülkeler içinde Fransa, Norveç, G.Kore, Filipinler ve Malezya da vardır. Tabloda dikkati çeken önemli bir nokta da geçiş ekonomisi ülkeleriyle ilgilidir. 1990'ların başında liberalizasyon sürecine katılan bu ülkelerin biri hariç (Beyaz Rusya) diğerlerinin tamamında gelir eşitsizliği artış göstermiştir.

1970'leri ortalarında başlayan liberalleşme çabalarının ülkeler gelir dağılımına etkisi incelendiğinde, bazı ülkelerde iyileşme olurken bazı ülkelerde eşitsizlik düzeyinin arttığı görülmektedir.

Tablo 4: Bazı Ülkelerde Kişisel Gelir Dağılımındaki Gelişmeler

Ülkeler	Yıllar	En Düşük %20	İkinci %20	Üçüncü %20	Dördüncü %20	En Yüksek %20	Gini Katsayısı
Brezilya	1972	2.0	5.0	9.4	17.0	66.6	
	1996	2.5	5.5	10.0	18.3	63.8	60.0
Filipinler	1971	5.2	9.0	12.8	19.0	54.0	
	1997	5.4	8.8	13.9	21.1	51.2	46.2
Malezya	1973	3.5	7.7	12.4	20.3	56.1	
	1995	4.5	8.3	13.0	20.4	53.8	48.5
Meksika	1977	2.9	7.0	12.0	20.4	57.7	
	1995	3.6	7.2	11.8	19.2	58.2	53.7
Peru	1972	1.9	5.1	11.0	21.0	61.0	
	1996	4.4	9.1	14.1	21.3	51.2	46.2
Endonezya	1970	6.6	7.8	12.6	13.6	49.4	
	1996	8.0	11.3	15.1	20.8	44.9	36.5
İspanya	1981	6.9	12.5	17.3	23.2	40.0	
	1990	7.5	12.6	17.0	22.6	40.3	32.5
Japonya	1979	8.7	13.2	17.5	23.1	37.5	27.7
	1993	10.6	14.2	17.6	22.0	35.7	
Fransa	1975	5.3	11.1	16.0	21.8	45.8	
	1995	7.2	12.6	17.2	22.8	40.2	32.7
İngiltere	1980	7.0	12.0	18.0	24.0	39.0	
	1991	6.6	11.5	16.3	22.7	43.0	36.1
ABD	1980	5.3	11.9	17.9	25.0	39.8	
	1994	4.8	10.5	16.0	23.5	45.2	40.1
Türkiye	1987	5.2	9.6	14.1	21.2	49.9	43
	1994	4.9	8.6	12.6	19.0	54.9	49

Kaynak: World Bank, World Development Report 1988, 2000-2001; DIE; Michael C. LOVELL, "Inequality Within and Among Nations", Journal of Income Distribution, Vol.8 No1, 1998, s.5-44.

Tabloda bazı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde 1970'lerden 1990'lara gelir dağılımındaki gelişmeler görülmektedir. Gini katsayıları itibariyle bakıldığında gelir dağılımının en bozuk olduğu ülkeler, Brezilya, Meksika ve Türkiye gibi gelişmekte olan ülkelerin olduğu görülmektedir. Gini katsayısına bakarak değerlendirdiğimizde gelir dağılımının en adil olan ülke Fransa'dır. Fransa'nın 1995 gelir dağılımı Gini katsayısı 32.7'dir. Tabloda en çarpıcı nokta ise, liberalizasyon politikalarını en geniş ve kontrolsüz şekilde uygulayan ABD, İngiltere, Meksika ve Türkiye'de gelir dağılımının ciddi bir bozulma gösterdiği görülmektedir. Yapılan ilk ve son araştırmalar karşılaştırıldığında, İngiltere, ABD ve Türkiye'de nüfusun en fakir %20'nin milli gelirden aldığı pay azalırken, en zengin %20'nin payının arttığı görülmektedir. Meksika'da ise, en fakir %20'nin milli gelirden almış olduğu pay artış göstermesine rağmen, en zengin %20'nin payı da artmıştır. Meksika'da en düşük gelirli olanların payındaki artış orta gelir grubundakilerin gelirinde meydana gelen azalmayla karşılaştığı görülmektedir.

Global perspektiften bakıldığında, dünyada gelir dağılımının gelişmekte olan ülkelerde çok bozuk yoksul ve gelişmiş ülkelerde ise daha düzgün dağıldığı görülmektedir. Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma çabaları ve kontrolsüz ve zamanlamasız liberalizasyon politikaları son dönemlerde gelir dağılımlarının bozulmasındaki en önemli faktörlerden birisi olmuştur.

Tablo 5: En Yüksek ve En Düşük Gelir Eşitsizliğine Sahip Ülkeler

Yüksek Eşitsizliğe Sahip Ülkeler	En Düşük %20	En Yüksek %20	Düşük Eşitsizliğe Sahip Ülkeler	En Düşük %20	En Yüksek %20
Guatemala	2.1	63.0	Slovakya	11.9	31.4
Paraguay	2.3	62.4	Japonya	10.6	35.7
Brezilya	2.5	63.8	Avusturya	10.4	33.3
Swaziland	2.7	64.4	Çek Cumhuriyeti	10.3	35.9
Yeni Zelanda	2.7	46.9	Finlandiya	10.0	35.8

Kaynak: World Bank, World Development Indicators 2000.

Gini katsayısının yanı sıra, gelir dağılımında adaletin en önemli unsurlarından birisi en düşük gelir grubundaki %20'nin milli gelirden almış olduğu paydır. Tabloda görüldüğü gibi gelir dağılımının en bozuk olduğu ülkelerin tamamının gelişmekte olan ülkeler olduğu görülmektedir. Dünya gelir eşitsizliğinde ilk beşi oluşturan, Guatemala, Paraguay, Brezilya, Swaziland ve Yeni Zelanda'da en düşük gelirli %20'nin milli gelirden almış olduğu pay %2'nin altındadır. Bu oran Slovakya ve Japonya gibi düşük eşitsizlik düzeyine sahip ülkelerde %10'un üzerindedir. Dünyada en eşitsiz gelir dağılımına sahip ülke olan Guatemala'da en fakir %20 ile en zengin %20 arasındaki gelir farkı 30 kat iken, en adaletli gelir dağılımına sahip ülke olan Slovakya'da bu oran sadece 2.6 kattır.

Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkelere gelir dağılımı bozukluğu sanayileşmiş ülkelere nazaran çok daha fazladır. Ülke nüfusunun en yoksul %20'ine düşen milli gelir ile en zengin %20'nin payı karşılaştırıldığında, Finlandiya, Japonya, Avusturya ve Çek Cumhuriyeti gibi sanayileşmiş ülkelerin daha az gelir eşitsizliğine sahip olduğu görülmektedir. Brezilya, Paraguay, Meksika, Brezilya ve Yeni Zelanda gibi ülkelerde ise gelir dağılımında keskin bir eşitsizlik söz konusudur.

Sonuç olarak dünyada gelir dağılımının en iyi olduğu dönem, istikrarlı bir büyümenin sağlandığı 1950 ile 1970'lerin ortalarına kadar olan dönemdir. Bu tarihten sonra bir çok ülkede ve ülkeler arasında gelir dağılımındaki eşitsizlik katlanarak artış göstermiştir. Gelir dağılımının artışa geçtiği dönem liberalleşme politikalarının başlangıcı ile örtüşmektedir. Bu dönemde 73 ülkeyi kapsayan araştırmada, 48 ülkenin gelir dağılımının bozulduğu, sadece 9 ülkenin gelir dağılımında bir iyileşmenin olduğu görülmektedir. Dolayısıyla liberalleşme politikalarının uygulamaya konulmasıyla birlikte ülke içi ve ülkelerarası gelir eşitsizliğinin arttığı döneme denk gelmektedir. Bu süreç gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki gelir eşitsizliğinin daha da artmasına yol açtığı söylenebilir.

Ancak, Sach'ın belirttiği şekilde, liberalleşme sürecinin gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında gelir dağılımını bozduğuna dair tam bir fikir birliği yoktur. Liberalleşmenin hızlı yaşandığı 1980 ve 1990'lı yıllar, ABD'de artan gelir eşitsizliği ve özellikle düşük gelirli çalışanların aynı zamanda büyük gelir kayıplarının yaşandığı dönem olmuştur. Bununla birlikte, Sach, bu dönemde

ortaya çıkan gelir eşitsizliğinin çok nedenli olduğunu ileri sürmektedir. Özellikle yüksek vasıf gerektiren, enformasyon teknolojileri alanındaki gelişmelerin, vasıfsız işçilerin konumunu olumsuz etkilemiş olabileceğini iddia etmektedir. Krugman ve Lawrence'ın görüşlerinden de destek alarak, gelir eşitsizliğinde teknolojinin etkisinin ticaretten daha büyük olduğunu ileri sürmektedir⁴⁷⁶.

B-Ülke Örnekleri

1970'lerin ortalarından itibaren gelişmekte olan ülkelerde uygulamaya başlanan ortodoks istikrar politikaları, IMF ve Dünya Bankasının tarafından da savunulan yeni anlayışa göre, özelleştirme, finansal liberalizasyon ve sübvansiyonların kaldırılmasını ile piyasa ekonomisine tüm kurum ve kuralları ile birlikte işlerlik kazandırılmasını içermiştir. Bu şekilde orta vadede ekonominin kendiliğinden bir büyüme ortamına gireceğini öngörülmüştür⁴⁷⁷. Ancak ticari ve finansal liberalizasyon politikalarının kontrolsüz ve zamanlamasız uygulamaya konulması, özellikle gelişmekte olan ülkeleri bir kriz ortamına sürüklemiştir. Uygulamaya konulan istikrar programlarının aynı anlayış çerçevesinde devam etmesi nedeniyle krizin boyutlarını büyümüştür. Liberalleşme çerçevesinde uygulamaya konulan istikrar programları bu ülkelerde makroekonomik dengesizliği daha fazla artırarak bölüşüm ilişkilerinde de önemli değişikliklerin meydana gelmesine neden olmuştur.

Aşağıda liberalleşme sürecinde ekonomik istikrarsızlık yaşayan ve ardından istikrar programları uygulayan ülkelerin makroekonomik gelişmeleri incelenecektir. Bu ülkeler İsrail ve Meksika'dır. Bu ülkelerde istikrar programları nedeniyle meydana gelen dağıtımsal sonuçlar makroekonomik verilerdeki değişkenlerle incelenmeye çalışılmıştır. İsrail toplumsal uzlaşmayla başardığı ekonomik istikrar nedeniyle, Meksika da Türkiye'ye benzer özellikler taşıması nedeniyle incelemeye dahil edilmiştir.

1-İsrail

İsrail yüksek enflasyondan uyguladığı istikrar programıyla kurtularak istikrarlı bir ekonomik yapıya kavuşan örnek ülkelerden birisidir. İsrail'in enflasyon deneyimi ve uygulanan istikrar programının başarısı diğer istikrar programlarıyla karşılaştırıldığında önemli sonuçlar elde edilmektedir.

a-İstikrarsızlık Nedenleri

1970'lerin sonlarına doğru üç haneli rakamlara çıkan İsrail'deki enflasyon makroekonomik istikrarın bozulduğunun en önemli göstergesi olmuştur. 1970'li yıllara kadar makroekonomik dengelerin istikrarlılığı bu tarihten sonra bozulmaya başlamıştır. Bu bozulmanın temelde üç nedeni vardır. Birincisi, ABD tarafından büyük miktarlarda verilen askeri yardım gelirleridir. İkincisi, döviz kurundaki sürekli devalüasyonun terk edilerek kayan parite (crawling peg) sistemine geçilmesidir. Son olarak, belki de en önemlisi, finansal liberalizasyonla birlikte ülkeye çok büyük miktarlarda kısa vadeli yabancı sermaye girişinin olmasıdır⁴⁷⁸.

⁴⁷⁶ Jeffrey SACH, "Uluslararası Ekonomi: Küreselleşmenin Sırlarının Çözülmesi", Foreign Policy, Yıl.1, Sayı.1, 1998, s.82.

⁴⁷⁷ Taner BERKSOY, "İstikrar Programlarında Siyasi Tercih ve Alternatif Sorunu", İktisat, Sayı:243, Şubat 1985, s.7.

⁴⁷⁸ Michela BRUNO, Sylvia PITERMAN, "Israel's Stabilization: A Two Year Review", (içinde) Inflation Stabilization, The Experience of Israel, Argentina, Brazil, Bolivia, and Mexico, (ed.) Micheal Bruno, Guido DI TELLA, Rudiger DURNBUSH, Stanley FISHER, The MIT Press, 1990, s.3-45.

Aslında İsrail'deki enflasyon süreci, petrol krizi nedeniyle 1977'ye kadar OECD ülkelerinde yaşanan enflasyondan pek farklı bir özellik taşımamıştır. Enflasyon Yom Kippur Savaşı'ndan sonra %40-50'ye sıçramış olmasına rağmen, 1977'nin ilk yarısında %25'lik bir orana düşmüştür. Ancak Ekim 1977'deki finansal liberizasyon kararından sonra ekonomi yeni bir döneme adım atmış ve enflasyon adım adım yeni düzlemlere çıkmış ve her bir düzlemde belirli bir süre sabit kalmıştır⁴⁷⁹.

Diğer sorunlarla birleşen liberalizasyon politikaları sonucunda İsrail'de enflasyon sürekli artmış ve 1979'da %130'a ulaşmıştır. Uzun süreli endekslemenin olması enflasyonun maliyetini giderici bir etki meydana getirdiğinden uzun vadeli ve toplumsal maliyeti olan bir istikrar önlemine uzun zaman başvurulmamıştır. 1975 yılının ortasından itibaren sabit döviz kurunun terk edilerek sürünen döviz kuruna (crowling peg) geçilmesi ekonominin parasal çıpalarla kontrolünü tehlikeye atmıştır. Ekonominin sıkı maliye politikası yeteneğini yitirmiş ve para arzını bütünüyle yeni duruma uyumlu hale getirmiştir. Bunun sonucunda 1977-79 yılları arasında enflasyon oranı gittikçe hızlanırken, yeni döviz kuru politikasıyla, enflasyon, ekonomik etkinlik ve cari işlemler dengesi arasında etkileşim giderek kötüleşmeye başlamıştır. Ekim 1977 liberalizasyon programı ve döviz kurlarının da etkisiyle enflasyon kendi kendini besleyen bir duruma gelmiştir. 1979 yılından itibaren İsrail kamuoyunun enflasyonu bu şekilde sürdürmenin mümkün olmadığına inanması çözüm arayışlarını da beraberinde getirmiştir. 1979 yılına kadar diğer bütün reel ekonomik değişkenler enflasyona endekli olması nedeniyle hiçbir toplumsal kesim tarafından enflasyondan şikayetçi olunmamıştır. Bu tarihten sonra enflasyonun reel değişkenlerden koparak hiperenflasyon karakterini alması çözüm arayışlarını da beraberinde getirmiştir. 1977 finansal liberalizasyonla birlikte 1983 yılında ortaya çıkan bankacılık krizi, istikrarsızlığı daha da derinleştirmiştir⁴⁸⁰.

Finansal liberalizasyon sonrası cari işlemler açığının artması ve ulusal paranın aşırı değerlenmesi devalüasyonu kaçınılmaz hale getirmiştir. 1983 yılı sonunda yabancı parayla ilgili aktiflere yönelik portföy hareketi ve yüksek oranlı devalüasyonla birlikte sermaye piyasası krizi meydana gelmiştir. Yapılan devalüasyonla birlikte enflasyon %500'ler civarına yerleşmiştir. Devalüasyon sonrası cari işlemler açığındaki düzelmeye ve ABD yardımına rağmen, 1984 yılı boyunca ülkeden sermaye çıkışları olmuştur. Sermaye çıkışlarıyla birlikte ülkenin döviz rezervlerindeki kayıplar GSMH'nin %70'ine ulaşmış ve borç ödeme konusundaki belirsizlik artmıştır. Ticari bankaların borçları yenilemedeki isteksizliğiyle birlikte enflasyon oranı 1984 yılının ilk 10 ayında %950'ye ulaşmıştır.

İsrail ekonomisi yüksek enflasyonla birlikte düşük büyüme hızı ve dış ödemeler krizini de yaşamaya başlamıştır. Enflasyondaki artış büyük mali açıkları da beraberinde getirmiştir. Toplam kamu açıkları 1980-84 döneminde GSYİH'nin %10'undan 1985'de %13'üne yükselmiştir⁴⁸¹.

İsrail 1980'li yıllarda yabancı bankalardan görüşme süreci olmaksızın rahatça borçlanma imkanına sahiptir. 1960'larda dengede olan kamu bütçesi 1967 ve 1973 Arap-İsrail savaşlarının oluşturduğu büyük savunma harcamaları ve 1973 petrol kriziyle birlikte 1980'lerin başlarında kamu açıkları GSYİH'nin %10'unu aşmıştır. Bu oran 1980'lerin ortalarında "Oliver-Tanzi Etkisi"yle biraz

⁴⁷⁹ BRUNO, a.g.e, s.60.

⁴⁸⁰ BRUNO-PITERMAN, s.3-45.

⁴⁸¹ Pierre Richard AGENOR, Peter J. MONTIEL, Development Economics, Princeton University Press, 1996, s.286.

azalmasına rağmen, 1980'lerin başlarındaki yetkililerin ileri sürdüğü arz artışının sağlanacağı, vergi gelirlerinin artırılacağı ve enflasyonist beklentinin tersine çevrileceği yönündeki genişleyici politikaların başarısızlığını ortaya koymuştur. Bu yaklaşımın, büyük oranda endekslenmiş ve dolarize olmuş bir ekonomide başarılı olması çok zordur. 1983 yılı ortalarında meydana gelen finansal krizde hükümetin bankalara sağladığı özel garanti, enflasyonist beklentilerin uyarılmasına ve kamu kesimi iç borçlanmasının hızla artmasına neden olmuştur⁴⁸².

1979 yılından itibaren enflasyonla mücadelede çeşitli adımlar atılmış ancak doğru programın uygulanması beş yıl gecikmeyle 1985 yılında uygulamaya konulabilmiştir. Bunun en önemli nedeni yukarıda "yıpratma savaşı" modelinde incelenmiştir. 1977-84 yılları arasında İsrailde enflasyonla mücadelede çok ciddi anlamda bir "yıpratma savaşı" yaşanmış ve enflasyonun kontrol altına alınması uzun zaman almıştır. İsrail'de yıpratma savaşına katılan en önemli gruplar şunlardır: (1) Maliye Bakanı ile onun tepe kadroları; (2) bütçeden büyük pay almak isteyen diğer bakanlıklar; (3) milletvekilleri ve parlamento komisyonu üyeleri; (4) işçi sendikaları (İsrail sendikalar federasyonu Histadrut ve diğer yarı bağımsız meslek kuruluşları); (5) İmalatçılar Birliği olan işveren örgütleri (bunların başlıca amacı bütçeden özel yatırım sübvansiyonları sağlamak, korumacı önlemleri desteklemek vb.); (6) objektif iktisatçılardan oluşan üniversitedeki iktisatçılar (bunlar İsrail'de ekonomide devletin aşırı rolü ve fiyat kontrolleri üzerinde durmuşlardır); son olarak da (7) kamuoyudur (kamuoyunun oluşmasında her zaman kurumlaşmış lobilerle aynı tutumu almayan medyanın büyük katkısı olmuştur). Bu guruplar birbirlerinin karşısında konumlanmış ve kimi zaman da iç kavgalara tutuşmuşlardır. Sonuçta da ortaya çok karmaşık bir oyun çıkmıştır. Özellikle, büyük sanayi kuruluşlarının, sağlık hizmetlerinin ve emeklilik fonlarının sahibi olan sendikalar konfederasyonu Histadrut ile imalatçılar birliği arasındaki yıpratma savaşı daha büyük olmuştur. Bu iki birlik bakanları, parlamentoyu ve diğer grupları doğrudan ve dolaylı etkileyerek istikrarın gecikmesinde etkili olmuşlardır⁴⁸³.

İsrail ekonomisinde makro dengelerin bozulmasıyla, bütçe açıkları artmış, kamu borçları ve bunlara paralel olarak uygulanan para politikası ekonomik büyümeyi büyük ölçüde bozmuştur. Bu süreçte milli gelir ve verimlilik artışı ciddi şekilde duraklama göstermiştir⁴⁸⁴.

b-İstikrar Önlemleri

İstikrar programına ihtiyaç duyulduğunda en önemlisi toplumsal uzlaşma ile sorunun aşılabileceği noktasında bir karara varılması olmuştur. Sorunların artmasında ve karmaşıklaşmasında toplumsal kesimlerin konunun ciddiyeti konusundaki yeterli bilince sahip olmamalarıdır. İstikrar programı uygulamaya konulmadan önce hükümet, işverenler ve işçi sendikaları konfederasyonu (Histadrut) arasında başlatılan danışmanlık ve fikir alışverişleri güçlenmiş ve istikrar programının formüle edilmeden önce temelleri atılmıştır⁴⁸⁵. İsrail istikrar programının başarısında da söz konusu toplumsal uzlaşmanın varlığı yatmaktadır.

İsrail istikrar programı tam anlamıyla uygulanabilir hale gelmesi için yedi yıl olgunlaşmak zorunda kalmıştır. Toplumsal kesimler arasında istikrarın yükünün paylaşımı konusunda tam

⁴⁸² BECKERMAN, a.g.e., s.167.

⁴⁸³ BRUNO; a.g.e., s.88-90.

⁴⁸⁴ BRUNO-PITERDMAN, a.g.e., s.6.

⁴⁸⁵ BRUNO, a.g.e., s.88

anlamıyla bir yıpratma savaşı yaşanmış ve istikrar programının uygulanması gecikmiştir. Programın uygulanması sırasında da bazı engeller ve çatışmalar varlığını sürdürmüştür. İşçi sendikalarının çok güçlü olması ve ücret artış talepleri programın uygulanması aşamasında da önemli bir risk olarak kabul edilmektedir.

Kasım 1984 ile Temmuz 1985 arasında istikrar önlemleri uygulamaya konulduğunda, hükümet, işveren örgütleri ve sendika arasındaki anlaşma sonuçlanmış ve fiyat dondurmaları ve ücret artış anlaşmaları kabul edilmiştir. Ancak döviz kuru dondurulmamış ve devalüasyona devam edilmiştir. İstikrar programının ikinci aşamasına geçişte fiyatlar yeniden düzenlenmiş ve sübvansiyonlar büyük ölçüde azaltılmıştır⁴⁸⁶. Temmuz 1985'de istikrar programı uygulamasına geçilinceye kadar ödemeler dengesi krizi devam etmiş, ancak yapılan büyük devalüasyonlar sübvansiyonlu mallarda fiyatların artmasına neden olmuştur⁴⁸⁷.

Enflasyonun hızla düşürülmesi ve ödemeler dengesinin iyileştirilmesi amacıyla uygulamaya konulan ve heterodoks unsurlar içeren istikrar programıyla ilgili temel önlemler aşağıdaki gibidir⁴⁸⁸:

- *GSMH'nın %7'sine ulaşan kamusal sübvansiyonlar kaldırılmıştır.
- *Kamu borçlanma gereğinin azaltılması hedeflenmiştir.
- *Kamu açıklarının azaltılması amacıyla vergilerin artırılması kararlaştırılmıştır.
- *Ulusal para şekel %19 oranında devalüe edilmiş ve öncekilerle birlikte devalüasyon oranı %25'e ulaşmış ve şekel, 1\$=1500 şekel olarak sabitleştirilmiştir.
- *İhracat ve ithalat için efektif döviz kuru tekleştirilmiştir.
- *Merkez bankası reeskont oranı ve zorunlu karşılıklar oranının yükseltmek sıkı para ve kredi politikası uygulamasına gidilmiştir.
- *İsrail vatandaşlarına döviz tevdiat hesabı açma yasağı getirilmiş, mevcut döviz mevduatları bir yıl içinde şekele dönüştürülmesi karara bağlanmıştır. Diğer taraftan mevcut döviz mevduatlarından çekilme bir yıldan önce olmayacağı karara bağlanmıştır.
- *Uzun vadeli tasarrufların korunması kararı alınmış ve endekslenmiş aktiflerin likiditesinin azaltılması kararı alınmıştır.
- *Gelecekte para politikasının daha etkin bir şekilde yapılabilmesi için daha fazla bono ve tahvillerin alınıp satılmasının teşvik edilmesi kararı alınmıştır.
- *Döviz kuru sabitleştirilerek çoklu nominal çıpa uygulamasına gidilmiştir. Enflasyonist beklentilerin hızla gerilemesi birden çok nominal değişkeni kontrol etmeyi amaçlayan çoklu çıpa uygulaması tek bir çıkanın yükünü hafifletmek amacıyla başvurulan bir yöntemdir. Bu amaçla döviz kuru sabitleştirilmiş, nominal ücret artışları kontrol altına alınmış, zorunlu karşılıklar ve reeskont oranları yükselttilerek kredi sınırlamasına gidilmiş ve kamu mal ve hizmet fiyatları dondurulmuştur.
- *İsrail istikrar programı ilk aşaması bir yıllık olarak öngörülmüş ve ilk üç ay acil ekonomik dönem olarak ilan edilmiştir.
- *İstikrar programının ilanından iki hafta sonra hükümetle sendika ve işverenler bir araya gelerek yeni bir ücret anlaşmasına varmışlardır. Anlaşmayla 1 Eylül 1985 tarihine kadar mevcut yaşam standartlarındaki iyileşme veya korunma ertelenmiştir. Buna göre ücret artışları enflasyon oranının altında kalmıştır.

⁴⁸⁶ BRUNO-PITERMAN, a.g.e., s.5.

⁴⁸⁷ Nuray ALTUĞ, a.g.e, s.196.

⁴⁸⁸ PARASIZ, Enflasyon Kriz ve Ayarlamalar, s.250-253.

*1985 İsrail istikrar programında soğuk hindi (cold turkey) ya da şok politikası benimsenmiştir. Dolayısıyla program bütünüyle heterodoks bir istikrar programıdır.

*İsrail İstikrar Programı 1 Temmuz 1985'de başlamış ve 1 Ağustos 1996'da sona ermiştir.

İsrail istikrar programı başlıca dört alt döneme ayrılabilir: Birincisi, keskin istikrar önlemleri dönemidir. 1985-86 dönemini kapsayan bu dönemin ilk yedi-sekiz ayında enflasyon keskin bir düşüş göstermiş, döviz rezervlerinde önemli iyileşmeler olmuş ve ekonomide belirli bir durgunluk ortaya çıkmıştır. İkincisi, 1986'ın başlarından 1987'nin ortalarına kadar olan canlanma dönemidir. Bu dönemde özel tüketim canlanmış, ekonomik etkinlikler artmış ve işsizlikte önemli azalmalar meydana gelmiştir. Üçüncüsü, 1987 ortalarından 1989 ortalarına kadar olan iki yıllık dönemdir. Bu dönemde ekonomik etkinlik keskin bir düşüş göstermiş, işsizlik artmış ve gerekli yapısal değişimin temelleri atılmıştır. Dördüncüsü ise 1989 ortalarından sonraki dönemi kapsamaktadır. Bu dönemde ekonomik etkinlik hızla artmış⁴⁸⁹ ve enflasyon oranı 1992'de %9.4'e kadar gerilemiştir.

İstikrar programının başlangıçtaki başarısının temel unsurlarından biri, kamuoyunun programa yaklaşımıdır. İsrail'de kamuoyu araştırmaları bu konu da genel bir ölçü sağlamaktadır. İsrail'in en yüksek tirajlı günlük gazetesi Yedi'ot Aharonot için yapılan bir araştırmaya göre, programı destekleyenlerin oranı Temmuz'un başında (1985) %45 iken, ayın sonunda %64'e çıkmış, buna karşılık muhaliflerin oranı %51'den %31'e inmiştir. Reel ücretlerde erozyonu savunanların oranı da %28'den %44'e çıkmıştır. Endeksli bonoların piyasa fiyatının doygunluğa erişmesinde ifadesini bulan beklenen enflasyonun ölçütü, kamuoyunun enflasyonun başarılı bir şekilde çekileceğine olan güveninin bir başka göstergesidir. Bu ölçüte göre, Temmuz-Ağustos'da bir sonraki üç ay için aylık enflasyon beklentisi %18'den %11-12'ye inmiş, sonra da Aralık 1985'e kadar giderek %8,6, %4 ve %2'ye inmiştir. Gerçek aylık enflasyon Ağustos'da %3.9'a, Eylül'de ise %3'e düşmüştür. Ancak Ekim ayı enflasyonunun %4.7 çıkması reel ücret artışlarının ve devalüasyon beklentilerini de beraberinde getirmiştir. Buna rağmen bütçenin dengede olması fiyatlardaki yükselişe rağmen programa karşı güveni devam ettirmiştir. 1986 Ağustos'u sonunda, Merkez Bankası para reformunu (devalüasyon getireceği korkusuyla ilk programa alınmamış olan) yürürlüğe koymuştur. Buna göre, 1000 eski şekelin yerine 1 yeni şekel getirilmiştir. Sonraki bir buçuk yıl içinde şekelin dolara bağlanması, mali disiplinle birleşince nispeten istikrarlı bir fiyat düzeyinin tutturulmasına yardımcı olmuştur. Daha önemlisi, tartılı döviz kuru Avrupa paralarının güç kazanması sonucu otomatik olarak devalüe edilmekte ve nominal ücretler Ekim 1985'den sonra önemli ölçüde artmış olsa da, bu en azından psikolojik bir istikrar sağlamıştır. İthalat ve ücret maliyetlerindeki artışlar enflasyonu tek haneli rakamlara değil de ancak %18'lere indirebilmiştir⁴⁹⁰.

Temmuz 1985 istikrar programının kabul edilmesinden sonra 1985-1991 dönemi yıllık enflasyon oranının yavaş yavaş %300-500'lerden %15-18'lere inmesine (1992 yılında %10'un altına inmiştir) ve döviz sıkıntısının önemli ölçüde hafifletilmesine (dış borç GSMH'nın %90'ından %25

⁴⁸⁹ BRUNO, a.g.e., s.105-108.

⁴⁹⁰ BRUNO, a.g.e., s.111-113.

dolaylarına inmiştir) tanık olunmuştur. Bütçe dengesinin tutturulması her iki düzelmeyi de desteklemiştir. Aynı şekilde, istihdam hacmi ve büyüme oranının artışı programın başarısı pekiştirmiştir.

c-İstikrar Önlemlerinin Dağıtımsal Etkileri

İstikrar programları uygulanmasında toplam talepte bir daralmayla birlikte arzda sağlanacak artış büyük önem taşımaktadır. Bu tür politikalar hızlı enflasyonun yavaşlamasına ve fiyat dondurmalarına imkan vermektedir. Talep sınırlamaları ve arz artışına yönelik önlemler dağıtımsal sorunları da beraberinde getirmektedir. İstikrar programlarının dağıtımsal sonuçları tam olarak tespit edilemese de, ülkenin makroekonomik verilerden hareketle belirli sonuçlara ulaşmak mümkündür.

İsrail istikrar programının en önemli unsuru heterodoks özellik taşıması ve GSYİH'nın %10 kadar bir bütçe kesintisini (yaklaşık 2-2.5 milyar dolar) öngörmesidir. Bu çerçevede temel mallara yönelik sübvansiyonlar önemli ölçüde azaltılmış, bunun sonucu olarak et ve ekme fiyatları bir anda %60-75 artış göstermiştir. Dolaylı ve dolaysız vergilerde ise çok az artış yapılmıştır. Kamunun hizmet ve sosyal transfer harcamalarında yapılacak kesintiler, planlanan kesintilerin ancak %20'sini oluşturmuştur. Program ayrıca, sosyal güvenlik sistemi aracılığıyla düşük gelir gruplarına fiyat artışlarını karşılamada yardımcı olmak amacıyla sosyal transfer yapılmasını öngörmüştür. Diğer taraftan kamu çalışanlarının sayısında %3'lük (yaklaşık 10 bin) indirimle gidilmiştir. İsrail'de istikrar programının belirli bir sosyal konsensusla uygulanması nedeniyle sosyal maliyeti çok az olmuştur. İstikrar programında sosyal yönü olan uygulamalara yer verilmesi olası negatif dağıtımsal sonuçları azaltıcı yönde etkide bulunmuştur⁴⁹¹. Ancak burada işçi sendikalarının güçlü konumu nedeniyle gerçek anlamda bir yıpratma savaşının yapılması ve istikrarın toplumsal maliyetinin eşit paylaşımı konusunda bir uzlaşmaya varılmış olmasıdır. İstikrarın sağlanmasında ve dağıtımsal etkilerinin az olmasında bu durum önemli rol oynamıştır.

Tablo 6: İsrail'de Gelir Dağılımı
(%20'lik Gelir Gruplarının Milli Gelirden Aldıkları Pay)

Araştırma Yılı	Gini	1.%20	2.%20	3.%20	4.%20	5.%20
1992	35.5	6.9	11.4	16.3	22.9	42.5

Kaynak: Mustafa SÖNMEZ, Gelir Uçurumu, Türkiye'de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü, Om Yayınları, İstanbul, 2001.

Tabloda görüldüğü gibi, İsrail gelir dağılımı bakımından dünyada en adaletli ülkelerden biri olduğu görülmektedir. 1985 yılında başlayan ve 1996 yılında sona eren heterodoks istikrar programına rağmen, gelir dağılımında ciddi bir bozukluk görülmemektedir. Gelir dağılımındaki bu istikrarın nedeni, büyüme, enflasyon, işsizlik ve reel ücretleri de ihtiva eden aşağıdaki tablodan daha iyi görülebilir.

⁴⁹¹ BRUNO, a.g.e., s.100-102.

**Tablo 7: 1980-1999 Döneminde Dağıtımsal Etkileri İtibariyle
Makroekonomik Değişkenlerin Gelişimi**

Yıllar	Büyüme	Enflasyon	İşsizlik	Reel Ücretler 1994=100	Reel Faiz	Reel Kur	Ödemeler Dengesi Milyar\$
1980	3.6	132.9	4.8	77.5	18		-878
1982	1.4	131.5	5.0	85.3	8.7		-2.255
1984	2.2	444.9	5.9	90.1	88		-1.571
1985	4.4	185.2	6.7	82.0	67.6		990
1986	3.6	19.6	7.1	88.4	8.1		1.302
1987	6.2	16.1	6.1	95.4	35.2		-1.406
1988	3.4	16.4	6.4	101.1	16.5	9.2	-830
1989	1.3	20.7	8.9	99.8	9.0	0.7	213
1990	6.2	17.6	9.6	98.8	9.1	-2.4	161
1991	5.9	18.0	10.6	95.8	6.9	1.9	-1.314
1993	3.3	11.2	10.0	97.5	6.5	-1.8	-2.560
1994	7.0	14.5	7.8	100.0	4.2	1.1	-3.387
1995	6.8	8.1	6.8	102.2	9.5	0.8	-5.197
1997	2.9	7.0	7.5	106.3	9.1	7.0	-3.514
1999	2.2	1.3	8.9	110.9	8.9	-3.8	-2.601

Kaynak:Stahley FISHER, David ORSMOND, "Israel Inflation from an International Perspective", IMF Working Papers, November 2000, s.8.; IMF, "Israel: Selected Statistical Appendix", IMF Staff Country Report No: 00/62, April 2000, s.19.

Tabloda görüldüğü gibi istikrar programı sırasında ücretlerde reel olarak çok büyük düşüşler olmamıştır. Talep baskısı reel ücretlerdeki artışlarla süreklilik kazanmıştır. Program yürürlüğe konulduktan sonra, reel ücretlerde 1985 yılında %7, 1986 yılında %9 ve 1987 yılında %8 artış sağlanmıştır. Bu ücret artışları program öncesi duruma dönüş işaretleri vermiştir. Bu artışlar istikrar önlemleri öncesine göre çok yüksektir⁴⁹². Bu artış başlangıçta bir talep baskısı yaratarak enflasyonu tekrar harekete geçirirse de çalışanların reel kayıplarını da önemli ölçüde giderebilmiştir. Burada sendikaların çok güçlü olmasının payı büyüktür.

⁴⁹² Stanley FISHER, David ORSMOND, "Israeli Inflation from an International Perspective", IMF Working Papers, November 2000, s.11.

Tablo 8: Kamu Maliyesindeki Gelişmeler (GSMH'nın Yüzdesi Olarak)

Yıllar	Kamu Gelirleri				Kamu Harcamaları					
	Toplam	Vergiler	Dolaylı Vergi.	Dış Transfer	Toplam	Savunma Harcml.	Yatırım Harcml.	Transfer Harcml.	Nominal Faiz ödm.	Sübvansiyonlar
1980	62.0	41.1	11.8	11.8	74.0	13.5	2.5	12.5	7.5	8.4
1981	59.6	40.4	10.4	10.6	76.4	13.9	2.4	11.5	7.9	12.2
1982	60.4	42.2	10.2	8.5	72.9	14.5	2.5	11.7	7.5	9.2
1983	61.4	42.3	10.9	11.0	67.6	13.6	2.4	11.2	6.7	8.4
1984	57.8	35.5	10.2	16.6	72.3	13.5	2.0	11.0	7.8	9.0
1985	68.7	42.4	12.9	21.2	67.7	12.0	1.8	10.6	7.5	6.5
1986	66.6	45.3	14.2	15.8	62.7	10.8	2.1	11.7	7.7	4.4
1987	60.3	44.0	14.0	10.6	60.2	10.7	2.5	11.7	6.9	4.4
1988	56.8	42.0	13.4	8.6	59.2	10.3	2.7	12.6	6.3	4.3
1989	53.1	38.3	13.3	8.4	58.5	10.2	2.7	13.4	6.6	3.6
1990	52.9	37.6	13.9	8.7	57.7	10.1	2.8	13.0	6.6	2.8
1991	53.1	37.4	14.4	9.1	56.3	9.2	1.9	14.3	6.1	2.4
1992	52.4	38.0	14.7	7.5	57.2	8.9	3.5	15.9	5.5	2.4
1994	50.9	38.7	13.7	5.3	54.1	7.7	3.5	14.4	4.8	1.9
1996	49.3	37.9	14.0	4.7	55.2	7.4	3.6	14.8	4.5	1.0
1998	49.8	38.3	13.9	5.3	53.6	6.9	3.3	14.3	4.6	0.8
2000	50.0	40.3	13.3	4.9	52.2	6.7	2.5	14.3	4.4	0.8

Kaynak: Bank of Israel, <http://www.israelbank.org>.

Tabloda görüldüğü gibi 1980'den sonra İsrail ekonomisinde kamunun payının azaldığı görülmektedir. 1980'de kamu harcamalarının GSMH'ya oranı %74'den 2000 yılında %52.2'ye gerilemiştir. Bu azalma büyük ölçüde savunma harcamaları ve sübvansiyonların azaltılmasıyla sağlanmıştır. Aynı şekilde, 1980 yılında kamu gelirlerinin GSMH'ya oranı %62 iken bu oran 2000 yılında %50'ye düşürülmüştür. Bu azaltmada vergi oranlarının düşürülmesi etkili olmuştur.

İsrail aşırı devlet kontrolündeki ülkelerden birisidir. Ekonominin çoğu 1989 öncesi Doğu Bloku ülkelerindeki gibi devlet kontrolündedir. Topraklarının çoğu kamu mülkiyetinde bulunmasına ve yatırımların devlet tarafından finanse ve kontrol edilmesine rağmen, büyük ölçüde kolektifleştirilmiş tarım da dahil olmak üzere, ekonominin ana bölümü genelde piyasa yönelimli olmuştur. Ancak 1970'lerde finans, döviz ve sermaye piyasaları gibi kilit alanlarda devlet kontrolü oldukça genişletilmiştir. İşgücü piyasası ise her zaman sendika konfederasyonu Histadrut'un elinde olmuştur. 1973 krizinden sonra finans ve sermaye piyasalarındaki devlet kontrolü daha da genişlemiştir. 1967-72 döneminde kamu harcamalarının GSMH'ya oranı %55.3'den 1973-84 döneminde %76'ya yükselmiştir. Aynı şekilde kamu gelirlerinin GSMH'ya oranı %42.7'den %58.8'e yükselmiştir. Kamu harcamalarındaki artışın en nemli nedeni sosyal transferler, sübvansiyonlar ve savunma harcamaları kalemlerinden kaynaklanmıştır. Sosyal transferlerde 1990'lı yıllara kadar önemli artışlar sağlanmıştır. 1960-66 yılları arasında sosyal transferlerin GSMH'ya oranı %5.4'den 1967-72 yılları arasında %9.1'e,

1973-84 yılları arasında %16'ya ve istikrar programının uygulandığı 1985-90 döneminde ise %18'e yükselmiştir⁴⁹³. Bu durum istikrar programı sırasında İsrail'in sosyal harcamaları azaltmak yerine artırarak istikrar programının dağıtımsal sonuçlarını gidermeye çalıştığının göstergesidir.

İstikrar programıyla birlikte vergi yapısında da önemli değişiklikler meydana gelmiştir. Tüketim üzerindeki efektif vergi oranı 1980 yılında %6.4'den 1985 yılında %12.1'e ve 1990 yılında %22.3'e yükselmiştir. Tüketim üzerindeki vergi oranları daha çok sübvansiyonların kesilmesi ve KDV oranlarının yükseltilmesinden kaynaklanmıştır. Emek üzerindeki vergi yükü ise 1980'de %31'den 1990'da %19.2'ye düşmüştür. Sermaye üzerinden alınan vergiler ise, enflasyon döneminde negatif iken 1990'da emek gelirlerine uygulanan oranı geçmiştir. Sermaye geliri üzerinden alınan vergi oranı 1980'de %4.4 iken bu oran 1985'de %34.8'e ve 1990 yılında %34.6'ya yükselmiştir⁴⁹⁴. Bu 1980-85 yılları arasında yüksek enflasyonu dikkate aldığımızda sermayenin ödediği verginin negatif olduğu ortaya çıkmaktadır

Tablo 9: Kamu Açıkları Ve Toplam Kamu Borcu (GSMH'nın %, Milyar \$)

Yıllar	Toplam Açık	İç Açık	Dış Açık	Kamu Borcu
1980	-13.3	-12.8	-0.5	-
1981	-17.5	-17.0	-0.6	-
1982	-12.7	-10.8	-1.9	-
1983	-6.5	-8.9	2.4	125.2
1984	-14.5	-19.4	4.8	148.2
1985	1.0	-6.5	7.6	157.7
1986	3.9	-1.0	4.9	147.2
1987	0.1	-1.5	1.7	123.3
1988	-2.4	-4.0	1.5	129.6
1989	-5.5	-7.9	2.4	132.4
1990	-4.8	-7.6	2.8	122.3
1991	-4.7	-7.9	3.2	109.8
1992	-4.9	-8.1	3.1	103.5
1994	-3.5	-4.6	1.2	92.5
1996	-5.5	-6.6	1.1	89.7
1998	-3.6	-5.0	1.5	88.3
1999	-4.8	-5.5	0.8	87.8

Kaynak: Bank of Israel, www.israelbank.org; Stahley FISHER, David ORMSMOND, "Israel Inflation from an International Perspective", IMF Working Papers, November 2000, s.8

1973-84 döneminde %17.3 olan kamu açığının GSMH'ya oranı, istikrar programının uygulandığı 1984-90 döneminde %1'e düşürülmüştür. Kamuda bütçe dengesinin sağlanması için bütçede tasarrufa gidilmesi amacıyla kamu yatırım harcamalarında kısıntıya gidilmiştir. 1967-73 yılları arasında kamu yatırımlarının GSMH'ya oranı %5.4'den 1973-84 yılları arasında %4.1' ve 1984-90

⁴⁹³ Nuray ALTUĞ, a.g.e., s.198.

⁴⁹⁴ Assaf RAZIN, Efraim SADKA, "Israel's Disinflation: Political-Economic Perspective", Discussion Paper No:7-93, Telaviv University, The Pinhas Sapir Centre for Development, November 1993, s.8.

yılları arasında da %2.4'e düşürülmüştür. Ancak kamu yatırımlarında kısıntıya gitmenin maliyeti daha sonra ortaya çıkmıştır. Bütçenin bu kısmı politik açıdan en kolay kesinti yapılabilen kalemdir. Çünkü bundan derhal zarar görebilecek kesim söz konusu değildir. Kamu yatırımlarında kısıntıya gidilmesi işsizlik oranının giderek artmasına neden olmuştur. 1980 yılında %4.8 olan işsizlik oranı 1990 yılında %9.6, 1991'de %10.6 ve 1992 yılında da en yüksek seviyesi olan %11.2'ye yükselmiştir. İşsizliğin artışıdaki diğer önemli bir etken de bu dönemde Rusya'dan büyük bir Yahudi göçmen hareketinin olmasıdır⁴⁹⁵. Yeni göçmenler belirli bir dönem hem işsizliğin artmasına hem de reel ücretlerin düşmesine neden olmuştur.

Sonuç olarak, İsrail'de kriz dönemi ve ardından uygulanan istikrar programı sırasında devlet geliri yeniden dağıtıcı olarak görev yapması nedeniyle gelir dağılımının bozulmasını engellemiştir. Kriz dönemi boyunca kamusal müdahale, bireylerin kendi insan ve sermaye kaynaklarını desteklemekten çok, özgüven sağlamaya katkıda bulunmayan çocuk paralarının diğer yan ödemelerin artırılması, malların doğrudan sübvansede edilmesi gibi patronaj desteği biçiminde olmuştur. Bunlar, kriz ve istikrar programı karşısında dezavantajlı durumda olanların, ulusal pastadan aldığı payın artırılması taleplerine politik ve sosyal bir yanıt oluşturmuş, ancak bu desteklerin daha sıkı çalışma ve daha çok üretme koşullarına bağlanması için hiçbir çaba gösterilmemiştir. Dolayısıyla yüksek ücretlerle daha çok vergi toplanması bir yana, bu tür kamu desteği kendi başına büyüme oranının düşmesine katkıda bulunmuş olabilir⁴⁹⁶. Yine de İsrail istikrar programı geniş sosyal desteği ve güçlü toplumsal grupları nedeniyle, dağıtımsal sonuçları çok az olmuş örnek bir istikrar programıdır.

Toplumsal uzlaşma ile ekonomik istikrarı sağlayan İsrail'in günümüz makroekonomik verileri de çok iyi durumdadır. 1999 yılı itibariyle GSMH'sı 98 milyar dolar, kişi başına geliri 15.000 doların üzerinde, enflasyon oranı %5.1, ihracatı 28.8 milyar dolar ve ithalatı 31 milyar dolar ve cari işlemler dengesi de 2.2 milyar dolar fazla vermektedir⁴⁹⁷. Toplumsal uzlaşmayla makroekonomik istikrarını sağlayan İsrail, yüksek teknoloji yatırımlarla da bugünkü istikrarlı refah düzeyine ulaşmıştır.

2-Meksika

1980'lerdeki Latin Amerika Krizi esas itibariyle iki nedenin bileşiminden ortaya çıkmıştır. Bunlardan birincisi, kötü makroekonomik politikalar, ikincisi ise, rekabetçi piyasa koşullarında faaliyette bulunan özel firmalardan çok, israfa ve yiyiciliğe neden olan hükümetler tarafından yapılan dış borçlanmalardır⁴⁹⁸. Az Gelişmiş Ülkelerin temel özelliği olan yolsuzluk, rüşvet ve "kleptokrasi" denilen siyasal sistem bu dönemde Meksika'nın çöküşünün başlıca nedenlerinden biri olmuştur.

a-İstikrarsızlık Nedenleri

1940'lı yıllardan 1970'li yıllara kadar enflasyonla birlikte hızla büyüyen Meksika 1976 yılından itibaren ciddi bir ödemeler dengesi sorunu ile karşılaşmış ve ilk olarak IMF destekli bir istikrar programı yürürlüğe koymuştur. Petrol üretimindeki ve fiyatlardaki artışın da katkısıyla 1978-81 döneminde hızlı büyümesini sürdürmüş, ancak 1981 yılında iç ve dış açıkları önemli ölçüde artmıştır. İç ve dış açıkların özellikle uluslararası ticari bankalardan borçlanılarak kapatılması sonucunda, sadece

⁴⁹⁵ FISHER-ORSMOND, a.g.m., s.11.

⁴⁹⁶ BRUNO, a.g.e., s.44-46.

⁴⁹⁷ <http://www.dtm.gov.tr/anal/raporlar/ortadoğu/israil/israil.htm>

⁴⁹⁸ GOLDSTEIN-TURNER, a.g.e., s.27.

1981 yılında dış borçları %60 oranında fazlaşmıştır. 1982'de durumun daha da ağırlaşması ile birlikte Ağustos 1982'de hükümet, dış borçları ödeyemeyeceğini ilan etmiştir. Arkasından katı kambiyo ve ticaret kontrolleri getirilmiş ve bankacılık sistemi millileştirilmiştir. Büyük kamu kesimi açıkları ve dış borç bulma konusundaki zorluklarında etkisiyle 1981'de %30 olan enflasyon 1982'de %100'e çıkmıştır. 1982'nin sonunda yeni hükümet IMF tarafından desteklenen ve 1983-85 dönemini kapsayacak şekilde öngörülen bir istikrar programı uygulamaya koymuştur. Böylece, dış borçları yeni bir ödeme planına bağlanan Meksika yeniden dış borçlanma olanağına kavuşmuştur⁴⁹⁹.

Meksika'nın dış denge sorunu 1982 yılında dünya piyasalarında reel faiz oranlarının artmasıyla birlikte ortaya çıkmıştır⁵⁰⁰. Dış borç faiz yükünü artması ve petrol fiyatlarının düşmesi cari açıkların artmasına neden olmuştur. Ulusal paraya olan güvenin azalması ve yoğun sermaye çıkışları dış borçlanma ihtiyacını artırmıştır. Dış borç faiz ödemelerini ödeyecek döviz olmayan Meksika 1982 yılından itibaren dış borç bulmakta zorlanmış ve Ağustos 1982'de "moratoryum" ilan etmiştir⁵⁰¹. Dış borç alıcılarına borç geri ödeme ve faizlerinin ödenemeyeceğinin bildirilmesiyle birlikte, düşen petrol fiyatları ve ticari liberalizasyon politikaları krizin derinleşmesine neden olmuştur⁵⁰².

Enflasyonu düşürmek amacıyla uygulanan istikrar programında birinci öncelik mali dengenin sağlanması olarak belirlenmiştir Program uygulamaya başlanmadan önce büyük çaplı devalüasyon yapılarak döviz kuru enflasyon oranında sık ayarlamalara tabi tutulmuştur. Uygulanan programın en önemli özelliği ise ticari liberalizasyon çerçevesinde miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve tarifelerin düşürülmesi olmuştur⁵⁰³.

Ortodoks nitelikli sıkı para ve mali önlemler ile kurumsal araçlardan oluşan istikrar programının ilk uygulama sonuçları, iç ve dış dengesizlikleri azaltılması ve enflasyonun düşürülmesi şeklinde olmuştur. 1984 yılında %65.5 olan enflasyon oranı 1985'de %57.7'ye inmiştir. Ancak ekonomideki düzelmeye uzun sürmemiş, 1985 Eylülündeki deprem ile birlikte kamu harcamalarının artması ve 1986 yılında petrolün varil fiyatının 25 dolardan ortalama 12 dolara düşmesi petrol gelirin önemli ölçüde bağımlı olan ekonomiyi olumsuz yönde etkilemiştir. İç ve dış dengelerin tekrar bozulması ve enflasyonun artması ile birlikte hükümet 1986 yılı ortasında, yeni bir IMF destekli istikrar programı uygulamaya koymuştur. Sıkı para ve maliye politikası, devalüasyon, ticari liberalizasyon ve özelleştirme programlarından oluşan bu istikrar programı, petrol fiyatındaki artışın da etkisiyle ödemeler dengesinde kısmi bir iyileşme sağlamış, ancak enflasyon 1987 yılında %313.8'e çıkmış ve nominal faiz oranları yükselmiştir⁵⁰⁴.

Petrol fiyatlarındaki düşme, uluslar arası faiz oranlarının artması, ticari liberalizasyon ve 1985 Mexico City depremi yeni bir istikrar arayışına gidilmesine neden olmuştur⁵⁰⁵. 1982-88 yılları arasında ülkede enflasyon ortalama %83 olurken büyüme -%2.2 olarak gerçekleşmiştir. Yine aynı dönemde ücretlerde %40'ın üzerinde bir azalma meydana gelmiştir. Ticari liberalizasyonla birlikte dış ticaret

⁴⁹⁹ ÇELEBİ, a.g.e., s.63.

⁵⁰⁰ Rudiger DORNBUSH Stanley FISCHER, *Macroeconomics*, fifth edition, Mc Graw Hill, 1990, s.762.

⁵⁰¹ Ortiz GUILLERMO, "Mexico Beyond the Debt Crisis: Toward Sustainable Growth with Price Stability", *Lessons of Economic Stabilization and Its Aftermath*, ed. Michael BRUNO, Stanley FISHER, Elhanan HELPMAN AND Nissan LIVIATAN with Leora (Rubin) MERIDOR, The MIT Press, 1992, s.283.

⁵⁰² Nuray ALTUĞ, a.g.e., s.217.

⁵⁰³ A.S. LINDE, "Latin America and the Caribbean in the 1990s", *Finance and Development*, Vol.32, No.1, March 1995, s.3.

⁵⁰⁴ E. KALTER, H.E. KHOR, "Mexico's Experience with Adjustment", *Finance and Development*, Vol.27, No.3, September 1990, s.22.

⁵⁰⁵ Codoba JOSE, "Mexico", *The Political Economic Reform*, (in) Ed. Jhon WILLIAMSON, Institute for International Economics, 1994, s.234.

dengesi hızla bozulmuştur. 1983 yılında 13.762 milyar dolar dış ticaret fazlası veren Meksika ilk defa 1989 yılında 663 milyon dolar dış ticaret açığı vermiş ve bu tarihten sonra dış açık devam etmiştir⁵⁰⁶.

Meksika 1988 yılında 1989-1991 yıllarını kapsayan yeni bir istikrar programı uygulamaya koymuştur. Denk bütçe uygulaması, sıkı kredi kontrolleri ve enflasyonist ataletin giderilmesi için ücret ve fiyat kontrollerini içeren makroekonomik istikrar, ticari liberalizasyon, özelleştirme, finansal liberalizasyon ve deregülasyonu içeren ekonomik reformlar, uygulanan istikrar programının temel unsurları olmuştur⁵⁰⁷.

Enflasyon ataletini kırmak için devalüasyon oranı, enflasyon oranının altında tutulmuştur. 1991 Kasımından itibaren sistemi biraz daha esnek hale getirmek için taban ve tavanı belirli bir asimetrik bant saptanmıştır. 1993 Ekim ayına kadar dolar/peso paritesi oldukça istikrarlı seyretmiştir. Her ne kadar nominal kur belirlenen oranda değer kaybediyorsa da, enflasyon oranı, nominal döviz kuru değer kaybını aştığı için peso reel olarak değerlenmeye başlamıştır. Ancak enflasyon oranı da 1990-93 yılları arasında %100'den %56'ya gerilemiştir. Aynı dönemde ekonomi ortalama %3 büyümüştür. Enflasyon oranı düşmesine rağmen, ABD'ye oranla hala çok yüksek seyretmiş ve peso 1990-93 arasında dolara karşı değer kazanmıştır. Bu durum cari işlemler hesabı açıklarını artırmıştır. 1990 yılında 7.5 milyar \$ olan açık, 1994'te 29.5 milyar \$'a yükselmiştir. Cari açık yaklaşık GSMH'nin %7'sine ulaşmıştır. Kurun istikrarlı olması enflasyon oranının düşmesi ve faiz oranlarının cazibesi finansal liberalizasyon sonrası yabancı yatırımcılar açısından Meksika'yı cazip hale getirmiştir. Yükselen piyasalar içinde en başarılılarından biri olarak kabul edilen Meksika'nın yabancı döviz rezervleri 1990 yılında 9.4 milyar dolardan 1994 yılında 25.7 milyar dolara ulaşmıştır. Cari açıklar büyük ölçüde yabancı sermaye girişleriyle finanse edilir hale gelmiştir. Giren yabancı sermaye ülkede tüketim kredilerinin ve tüketim harcamalarının artmasına neden olmuştur⁵⁰⁸.

Finansal liberalizasyon çerçevesinde Meksika 1992 yılında bankacılık kesimindeki özelleştirmeyi tamamlamıştır. Ancak bankaların çoğu bankacılığı bilmeyen büyük holdinglere satılmıştır. Liberalizasyon sonrası yapılan yeni düzenlemeler sonucunda ihtiyatsız bir bankacılık ortaya çıkmıştır. Bankaların zorunlu rezerv oranı düşürülmüş, finansal sisteme giriş engelleri ve borçla finansman sınırları gevşetilmiştir. Bu nedenlerle bankaların risk yapısı ve riskli krediler artmış, kredilerin çoğu tüketim, konut ve ipotek kredilerine gitmiştir⁵⁰⁹. Dolayısıyla 1994 finansal krizini hazırlayan en önemli nedenlerden birisi liberalizasyon sonrası finansal kesimde meydana gelen söz konusu olumsuz gelişmelerdir. Liberalizasyon sonrası ülkeye portföy yatırımları şeklindeki özel yabancı sermaye girişleri artmıştır. Ülkeye 1990-93 yılları arasında 91 milyar dolar net sermaye girişi olmuştur⁵¹⁰.

Meksika'da 1989-1991 yıllarını kapsayan ve finansal ve ticari liberalizasyonla birlikte uygulanan istikrar programı 1989-94 yılları arasında enflasyonu düşürmede ve büyümeyi sağlamada başarılı olmuştur. Ancak uygulanan politikaların maliyeti dış ticaret açıklarının ve dış borçların artması şeklinde gerçekleşmiştir. 1990 yılında yaklaşık 4.5 milyar dolar olan dış ticaret açığı 1992 yılında 20.5 milyar dolara çıkmıştır. Cari işlemler açığının GSMH'ya oranı 1990 yılında %2.9 iken 1992 yılında

⁵⁰⁶ Nuray ALTUÇ, a.g.e., s.209-217.

⁵⁰⁷ JOSE, a.g.m., s.232.

⁵⁰⁸ Jaime ROS, Nora Claudia LUSTING, "Trade and Financial Liberalization With Volatile Inflows: Macroeconomic Consequences and Social Impacts in Mexico during the 1990s", CEPA Working Paper, No.18, February 2000, s.2.

⁵⁰⁹ YAY-YAY-YILMAZ, a.g.e., s.34.

⁵¹⁰ IMF, International Capital Markets, Developments, Prospects and Policy Issues, Washington, D.C.1995, s.53.

%6.9'a yükselmiştir⁵¹¹. Dış borçların vade yapısı önemli ölçüde bozulmuş ve kısa vadeli borçların miktarı önemli ölçüde artmıştır.

1994 Meksika krizinin ticari ve finansal liberalizasyon sonrası çıkması dolayısıyla önemlidir. Bu dönemde ortaya çıkan krizlerin temel özelliği bir kaç ülkede çıkması ve hızla yayılma karakteri göstermesidir. Liberalizasyon politikaları ve hızlı iletişim imkanları dolayısıyla bir ülkeden diğerine hızla ve çeşitli kanallarla yayılabilmektedirler. Meksika krizinde de bu tür bir yayılma etkisi görülmüştür. "Tekila Etkisi" olarak adlandırılan bu etki başta Arjantin ve Brezilya olmak üzere tüm bölge ülkelerini etkilediği gibi, bölge dışı benzer ekonomik özelliklere sahip ülkeler üzerinde de bir baskı meydana getirmiştir⁵¹².

2-İstikrar Önlemleri

Meksika istikrar programı 1989 yılında "Ekonomik Yapılanma Programı" ile birlikte uygulamaya konulmuştur. Bu programlar tek yıllık programlar olup, program uygulaması toplumun tüm kesimlerinin desteklediği bir "toplumsal uzlaşma" ile gerçekleştirilmektedir. Bununla birlikte, bu tür programlarda ilke olarak tüm sübvansiyonlar koşulsuz olarak kesilerek (bu amaçla kamu kuruluşlarında sıfır tabanlı bütçe uygulamasına geçilmektedir) ve tüm kamusal hizmet ve ürünler, sosyal ürün olsun olmasın fiyatlandırılmaktadır. Bu ekonomik programda, bilinen dışa açık ekonomik büyüme modellerinin aksine, uygulamaya dışa açılma noktasından başlanmadığı anlaşılmaktadır. Programın birinci özelliği, dar anlamda bütçe, geniş anlamda kamu kesimi gelir-gider dengesinin sağlanmasıdır. İkinci öncelik, devletin de-regülasyonu olup, geniş tabanlı bir vergi reformu ve özelleştirme programı uygulaması bu kapsamda yer almaktadır. Üçüncü öncelik ise, bazı hassas sektörler hariç tutularak dış ticaretin liberalizasyonu ve miktar engellerinin kaldırılmasıdır. Ancak tarife dışı engellerle, koruyucu mekanizmalar muhafaza edilmiştir⁵¹³. Meksika NAFTA anlaşmasında liberalizasyon politikalarına çeşitli kısıtlar koyarak uygulamaya koymuştur.

Özelleştirmeyi amaç değil bir araç olarak alan Meksika de-regülasyon çerçevesinde 1155 kamu kuruluşunun 995'ini satıp 14 milyar gelir sağlayarak kamu gelir-gider dengesini sağlamada başarılı olmuştur. Bu dengenin sağlanmasından sonra dış ticaretin liberalleştirilmesi uygulamasına gidilmiştir⁵¹⁴.

Liberalleşme ile birlikte 1988 yılından itibaren hızlı bir ticari genişleme sağlayan Meksika'nın dış ticaret hacmi bu dönemden sonra hızla yükselerek 1988'de GSMH'ya oranı %25.6'dan 1994'da %39.5'e yükselmiştir. Bu genişleme büyük bir ekonomik dengesizlik meydana getirmiştir. Dış ticaret hacminde meydana gelen artışın %11'i ithalat artışından %3'ü ise ihracat artışından kaynaklanmıştır. 1989 yılında devlet iç borçlanma ve hisse senetleri piyasalarının yabancı yatırımcılara açılmasıyla birlikte sermaye hareketleri artmış ve 1988-89 yıllarındaki önemsiz bir miktara sahip olan kısa vadeli portföy yatırımları 1993 yılında GSMH'nın %12.6'sına ulaşmıştır. 1990'ların ilkyarısında ABD'deki ekonomik durgunluk gibi dışsal olumlu gelişmelerin de etkisiyle ülkeye giren likit varlıkların miktarı hızla artmıştır. 1990 yılında yabancı portföy yatırımlarının miktarı 3.4 milyar dolardan 1993 yılında 28.4 milyar dolara yükselmiştir. 1980'lerin ortalarından itibaren uygulamaya konulan liberalizasyon

⁵¹¹ IMF, Financial Statistic/Yearbook 1994.

⁵¹² KRUGMAN, Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü, s.56.

⁵¹³ ROS-LUSTING, a.g.m., s.4-5.

⁵¹⁴ MORTAN, a.g.e., s.17-119.

politikalarıyla birlikte Meksika'ya dışardan büyük bir kaynak transferi olmuştur. Kısa vadeli sermaye hareketleri şeklinde olan sermaye girişleri 1994 krizinin de ana kırılma noktalarından olmuştur.

Aynı şekilde, pesonun aşırı değerlenmesi ve tüketim patlaması önemli bir sorun haline gelmiştir. 1988'den 1993 yılına kadar olan dönemde Peso yaklaşık %40 oranında reel değerlenmiştir. 1993 yılına kadar pesonun reel değerli olması ithalatı ucuzlatmış ve ihracatı cazip olmaktan çıkarmıştır. Bu durumda ithalat artışı ihracat artışının çok üzerinde gerçekleşmiştir. Sermaye hareketlerinin de etkisiyle iç bankacılık kredileri genişlemiştir. Bu kredi genişlemesinin bir kısmı yeni yatırımların finansmanına kanalize edilirken önemli bir kısmı tüketici kredileri şeklinde özel tüketim artışını karşılamak için kullanılmıştır. 1988-94 döneminde meydana gelen bu gelişmeler dış ticaret sektörünü karlı olmaktan çıkarmış ve dış ticarete konu sektörlerden iç ticarete yönelik mal üreten sektörlerle doğru bir yeniden dağılım meydana gelmiştir. İç tasarruflardaki hızlı düşme, reel değerlemenin etkisi ve ticari liberalizasyon dış ticaret açıklarının hızla artmasına neden olmuştur. Bankacılık sisteminin zayıf olması, sabit döviz kuruyla pesonun aşırı değerlenmesi, 1989 sonrası finansal liberalizasyonla büyük sermaye girişleriyle oluşan kırılma, ABD'de faiz oranlarının artması ve siyasi güven sorunu ile iç ve dış ekonomik gelişmeler krizin altyapısını oluşturmuştur⁵¹⁵. Cari açıkların GSMH'ya oranının %7'yi aşması yabancı yatırımcılar açısından önemli bir risk olarak algılanması 1994 krizinin tetikleyicisi olmuştur⁵¹⁶.

Liberalizasyon sonrası söz konusu ekonomik gelişmeler 1994 yılında iç politik gelişmelerle birlikte sermaye girişlerinin durmasına ve sermaye çıkışlarının hızlanmasına neden olmuştur. Sermaye çıkışlarının hızlanmasıyla hükümet krizi önleyici bir dizi kararlar almış "domino etkisi" nedeniyle kriz diğer ülkelere de yayılmıştır. Kamu borç kağıtlarının dolara endeksli hale getirilmesi de krizi önleyememiştir. Merkez Bankası'nın rezerv kayıplarını gidermeye karar verdiği anda spekülasyon atak başlamıştır. 20 Aralık 1994'de devalüasyon yapılmış ve diğer koşulların da etkisiyle finansal panik yaratılmıştır. Finansal panik sonrasında piyasaları rahatlatacak 50 milyar dolarlık bir istikrar ve yapısal uyum paketine rağmen, 1995 yılındaki ekonomik durgunluk önlenememiştir. Bu durum Meksika'nın yaşam standartlarının önemli ölçüde bozulmasına neden olmuştur. Krizle birlikte 1995 yılında imalat sanayi reel ücretlerinde %20 oranında bir düşme meydana gelmiştir.

1994 krizi sonrasında alınan başlıca istikrar önlemleri şu şekilde özetlenebilir⁵¹⁷:

*Dalgalı kur sistemine geçilmesi (Tam liberalizasyon ortamında kısa vadeli sermaye hareketlerinin olumsuzluklarını gidermek amacıyla liberalizasyon sonrası IMF destekli tüm istikrar programlarında dalgalı kur rejimi uygulanmaktadır),

*30 milyar dolarlık kısa vadeli kamu borcu alınan dış borçlarla uzun vadeli hale getirilmesi,

*Sermaye girişlerinde sert inişlere tepki olarak makroekonomik ayarlamaların yapılması,

*Bankacılık sisteminin ödeme gücünün ve mevduatların korunması,

*Devalüasyonun yarattığı enflasyonist baskının kontrol altında tutulması için sıkı para politikası uygulanması,

*Krizle birlikte artan faizlerin tekrar aşağıya çekilmesi için para politikasının yanında sıkı maliye politikası uygulanması (en nemlisi de kamu harcamalarının azaltılması),

⁵¹⁵ TBB, Türkiye Bankalar Birliği, "1994 Yılı Krizi Sonrasında Meksika'da Uygulanan Para Politikası", Mart 2001, www.tbb.org.tr, s.2.

⁵¹⁶ ROS-LUSTING, a.g.m., s.4-5.

⁵¹⁷ TBB, a.g.m., s.2-4.

*Merkez bankasının bağımsızlığını artırılması, ahlaki rizikonun en aza indirilmesi, bankacılık sisteminde sistemik riskin önlenmesi, denetim ve düzenlemelerin güçlendirilmesi gibi bankacılık düzenlemelerinden oluşmaktadır.

İstikrar programı için alınan dış borçların 20 milyar doları ABD'den 17.8 milyar doları IMF'den diğer bir kısmı da uluslar arası kreditorlerden ve Latin Amerika yönetimlerinden karşılanmıştır. Alınan 50 milyar dolarlık yardımın büyük bir kısmı bankacılık alanındaki düzenlemeler için kullanılmıştır. Verilen borçlara karşılık olarak Meksika yönetimi kamu harcamalarında GSMH'nin %1.3'ü oranında bir kısıntıya gitmeyi IMF'e ve diğer borç verenlere taahhüt etmiştir. Bunun yanında Meksika yönetimi devalüasyondan kaynaklanan enflasyonist baskıyı hafifletmek amacıyla çalışanlar, iş alemi ve kamu yönetimi arasında bir işbirliği sağlamayı amaçlamıştır. Aynı zamanda piyasa ekonomisini işleyişini kolaylaştıracak reformların yapılması da istikrar programının öncelikleri arasındadır. Buna göre bankacılık sisteminin yeniden yapılandırılması, yabancıların sektöre girişlerinin kolaylaştırılması yabancı ve özel yatırımcıların önündeki engellerin kaldırılması gibi istikrar önlemleri 1994 krizinden sonra Meksika'nın uyguladığı temel istikrar politikası araçlarıdır⁵¹⁸.

c-İstikrar Önlemlerinin Dağıtımsal Etkileri

Liberalizasyon sürecinde Meksika'da istikrar arayışları ve uygulanan istikrar politikalarının dağıtımsal etkilerinin yansız olmadığı bir gerçektir. Bu döneme ilişkin makro ekonomik veriler ve gelir dağılımı araştırmaları incelendiğinde bu durum daha açık olarak görülmektedir.

Uygulanan istikrar programları çerçevesinde vergi oranlarının düşürülmesi, sosyal harcamaların son 5 yılda net %85 artması ve askeri harcamalar azaltılmasına rağmen, ekonomik reformların sosyal maliyetini karşılamaya yetmemiştir. Dolayısıyla piyasa ekonomisine geçişin ilk dönemlerinde zengin ile fakir arasındaki uçurum daha da genişleyerek⁵¹⁹ gelir dağılımında ciddi bozulmalar meydana gelmiştir.

⁵¹⁸ ROS-LUSTING, a.g.m., s.8.

⁵¹⁹ MORTAN, a.g.e., s.104.

Tablo 10: Liberalizasyon Sürecinde Makroekonomik Veriler

Yıllar	Büyüme (%)	Enflasyon	Reel Kur	Özel Tasarruf Oranı*	Yurtiçi Tasarruf Oranı*	İhracat*	İthalat*
1988	1.2	51.7	100	17.5		13.9	11.7
1989	4.2	19.7	94.6	14.8		14.0	13.2
1990	5.1	29.9	89,9	13.2		14.1	15.0
1991	4.2	18.8	82.0	10.6		14.2	16.6
1992	3.6	11.9	75.0	10.5		14.4	19.2
1993	2.0	8.0	70.8	11.6		15.2	19.2
1994	4.4	7.1	73.6	11.4	19.8	17.2	22.3
1995	-6.2	52.0	106.6	15.8	19.3	23.9	20.2
1996	5.2	27.7	96.7	16.7	22.5	26.8	23.5
1997	6.8	20.6	85.2		24.3	27.4	27.3
1998	4.8	15.9				28.3	30.2
1999	3.7	16.6				28.2	29.2

*GSMH'nın yüzdesi olarak

Kaynak: Jaime ROS, Nora Claudia LUSTING, "Trade and Financial Liberalization With Volatile Inflows: Macroeconomic Consequences and Social Impacts in Mexico during the 1990s", CEPA Working Paper, No.18, February 2000., OECD Economic Surveys, çeşitli yıllar, <http://www.dtm.gov.tr/ani/raporlar/amerika/meksika/meksika.htm>

Tablo'da görüldüğü gibi 1989 yılında uygulamaya konulan istikrar programıyla birlikte enflasyon sürekli düşerek 1993 yılında %8' gerilemiştir. Bu dönemde büyüme de yine finansal liberalizasyonla birlikte sıcak para girişlerine bağlı olarak %4'ün üzerinde gerçekleşmiştir. 1993 yılında bütün ekonomik verilerin yeni bir krizini habercisi olduğu görülmektedir. Kurlarda meydana gelen reel değerlenme ve özeli tasarruf oranlarının düşmesi 1994 yılına kadar devam etmiştir. Tasarrufların azalması ve ulusal paranın değerli hale gelmesi iç tüketimi artırmıştır. Liberalizasyon politikalarıyla birlikte dikkati çeken önemli bir nokta da dış ticaret alanında meydana gelmiştir. 1989 yılına kadar ihracat ithalatın üzerinde seyrederken finansal liberalizasyonla birlikte ithalatta önemli artış meydana gelmiş ve cari açıklar artmıştır. 1988 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %118.8 iken bu oranı 1993 yılında %77.1'e gerilemiştir. 1989 yılına kadar dış ticaret fazlası veren Meksika, finansal liberalizasyona geçtiği bu tarihten sonra dış ticaret açığı vermeye başlamıştır. Tablo enflasyon, büyüme, döviz kuru açısından değerlendirildiğinde ve bu değişkenlerin yeniden dağıtıcı özelliği göz önüne alındığında, gelir dağılımında 1994 krizine kadar olumlu gelişmelerin olduğu söylenebilir. Ancak liberalizasyon politikaları sonucu oluşan bu dışa bağımlı iyileşme 1994 kriziyle birlikte makroekonomik değişkenlerin bozulmasıyla gelir dağılımının bozulma trendine girdiği görülmektedir. İhracat artışının ithalat artışının gerisinde kalması ve ilk defa dış ticaret açığı verilmesi gelir dağılımı açısından olumsuzlukları da beraberinde getirmiştir.

Dış sermaye hesabı ve kamu borçları açısından verilere baktığımızda, önemli gelişmelerin olduğu görülmektedir. Tabloda dikkati çeken en önemli nokta finansal liberalizasyon sonrası kısa vadeli sermaye yatırımlarının önemli ölçüde artmış olmasıdır.

Tablo 11: Sermaye Hesabı ve Borçlar (GSMH'nın%'desi Olarak)

Yıllar	Sermaye Hesabı			Kamu Borcu	
	Doğrudan Yatırımlar	Portföy Yatırımları	Borçlar	Dış Borç	İç Borç
1988	1.6	0.5	-1.8	43.7	22.4
1989	1.5	0.2	0.4	36.6	23.4
1990	1.1	1.4	4.7	32.1	20.9
1991	1.8	4.9	3.1	30.1	16.8
1992	1.6	6.6	-0.6	28.4	11.8
1993	1.5	10.1	1.0	27.5	10.2
1994	3.5	2.6	0.4	27.1	10.8
1995	3.1	-3.2	7.5	31.0	9.5
1996	2.9	4.2	-3.8	31.1	6.9
1997	3.4	1.6	-2.6	26.5	7.2

Kaynak: Jaime ROS, Nora Claudia LUSTING, "Trade and Financial Liberalization With Volatile Inflows: Macroeconomic Consequences and Social Impacts in Mexico during the 1990s", CEPA Working Paper, No.18, February 2000.; Emenule BALDACCI, Luiz de MELLO, Gabriela INCHAUSTE, "Financial Crises, Poverty, and Income Distribution", IMF Working Papers, January 2002.

1989 yılındaki finansal liberalizasyonla birlikte Meksika'ya önemli ölçüde kısa vadeli sermaye girişinin olduğu görülmektedir. Sermaye girişlerinin 1994 krizi öncesi en yüksek miktara ulaştığı görülmektedir. Bu dönemde iç ve dış borçların GSMH'ya oranı önemli ölçüde düşürülmüştür. 1988 yılında dış borcun GSMH'ya oranı %43.7'den 1994 yılında %27.1'e gerilemiştir. Ancak 1994 kriziyle birlikte uygulamaya konulan istikrar programıyla birlikte alınan yüklü miktardaki dış borç bu oranı tekrar %31.0'a yükseltmiştir. Yine iç borç miktarında bu dönemde kalıcı bir düşüş sağlanmış ve 1988 yılında iç borcun GSMH'ya oranı %22.4'den 1997 yılında %7.2'ye gerilemiştir. Tabloda görüldüğü gibi finansal liberalizasyon sonrası istikrarsızlığın en önemli nedeni kısa vadeli sermaye girişleri ve çıkışlarıdır. Aynı dönemde doğrudan yabancı sermaye girişlerinde ise 1994 krizine kadar önemli bir değişim olmamasına rağmen, bu tarihten sonra kısa vadeli sermaye girişleri azalırken doğrudan yatırımlar şeklindeki sermaye girişlerinde yüzde yüzün üzerinde bir artış sağlanmıştır. En önemlisi kamu borcunda sağlanan iyileşmedir. 1988 yılında dış borçların GSMH'ya oranı %43.7'den 1997'de %26.5'e düşürülmüştür.

Liberalleşme politikalarının temelini kamunun küçültülmesi ve kalkınmanın özel kesim aracılığıyla yürütülmesi oluşturmaktadır. Meksika ekonomisi incelendiğinde kamunun küçültülmesinde belirli bir başarının sağlandığı görülmektedir.

Tablo 12: Kriz Öncesi ve Kriz Sonrası Kamu Maliyesinin Gelişimi (GSYİH'nın % Olarak)

Yıllar	Kamu Harcamaları						Kamu Gelirleri			
	Toplam	Cari	Yatırım	İç Faiz Ödemel.	Dış Faiz Ödemel.	Diğer	Toplam	Federal Kamu Geliri	Vergiler	Vergi Dışı Federal Gel.
1988	36.4	12.5	2.9	12.5	3.6	4.9	27.7	16.3	11.4	5.0
1989	30.6	11.2	2.4	9.0	3.3	4.7	25.8	16.4	11.1	5.3
1990	27.5	10.5	2.7	6.8	2.3	5.2	25.3	15.9	10.7	5.2
1991	23.9	9.9	2.9	3.1	1.9	6.1	23.5	15.5	10.7	4.8
1992	22.2	8.8	2.7	2.2	1.5	7.0	23.7	16.0	11.3	4.8
1993	22.5	9.1	2.5	1.5	1.2	8.2	23.1	15.5	11.4	4.1
1994	23.1	8.9	3.0	1.1	1.2	8.9	22.8	15.2	11.3	3.9
1995	23.0	8.2	2.5	2.6	2.0	7.7	22.8	15.3	9.3	6.0
1996	23.3	8.1	2.9	2.3	2.1	7.9	23.2	15.7	9.0	6.7
1997	23.4	8.2	2.5	2.5	1.6	8.3	23.4	15.2	9.3	6.0

Kaynak: Jaime ROS, Nora Claudia LUSTING, "Trade and Financial Liberalization With Volatile Inflows: Macroeconomic Consequences and Social Impacts in Mexico during the 1990s", CEPA Working Paper, No.18, February 2000.; Emenule BALDACCI, Luiz de MELLO, Gabriela INCHAUSTE, "Financial Crises, Poverty, and Income Distribution", IMF Working Papers, January 2002.

Tabloda görüldüğü gibi liberalizasyon politikaları sonucu Meksika'da kamu kesiminin önemli ölçüde küçüldüğü görülmektedir. 1988 yılında kamu harcamalarının GSMH'ya oranı %36.4'den 1993 yılında %22.5'e gerilemiştir. Bu gerilemenin önemli bir kısmı iç borç faiz ödemelerinin azaltılmasıyla sağlanmıştır. 1988 yılında iç borç faiz ödemelerinin GSMH'ya oranı %12.5 iken bu oran 1994 yılında %1.1'e kadar gerilemiştir. 1994 kriziyle birlikte bu oranların tekrar artış eğilimine girdiği görülmektedir. Yine aynı şekilde bu dönemde kamu gelirlerinin de GSMH'ya oranında da düşüş meydana gelmiştir. 1988 yılında kamu gelirlerinin GSMH'ya oranı %27.7 iken bu oran 1994 yılında %22.8'e gerilemiştir. Bu gerilemede vergi gelirlerindeki azalmanın büyük etkisi olmuştur. Uygulanan liberalizasyon politikalarıyla birlikte vergi oranlarında indirime gidilmesi vergi hasılatını önemli ölçüde düşürmüştür. Vergi gelirlerinin GSMH'ya oranı 1988 yılında %11.4 iken bu oran 1996 yılında %9'a gerilemiştir. Kamu harcamalarının iç borç faiz ödemeleri kaleminde meydana gelen azalma gelir dağılımına olumlu bir etkide bulunması beklenebilir. Faiz ödemelerinin genellikle üst gelir gruplarına yapıldığı düşünüldüğünde ve enflasyonist dönemlerde reel faizlerin yüksek olması dağıtımsal açıdan olumsuz bir sonuç meydana getirdiği söylenebilir.

1990-2000 döneminde Meksika'da sosyal harcamalarda önemli bir artış meydana gelmiştir. Meksika'da sosyal harcamalar, beslenme, sağlık, konut, sosyal yardım ve emekli maaşlarından oluşmaktadır. 1990 yılında toplam sosyal harcamaların GSMH'ya oranı %6.1 iken bu oran büyük bir artışla 2000 yılında %9.5'e yükselmiştir. 1994 kriziyle birlikte 1994-96 yılları arasında azalan sosyal

harcamalar 1997 yılından itibaren tekrar artmaya 2000 yılı itibariyle de toplam sosyal harcamaların %89'unu sağlık, eğitim ve sosyal güvenlik (esas olarak da emekli maaşları) oluşturmuştur⁵²⁰.

Diğer taraftan kamu harcamalarının ve kamu gelirlerinin GSMH'ya oranının 1988-97 döneminde düşürülmesi, özellikle de faiz ödemelerinde elde edilen başarıya rağmen Lusting ve Szekely (1997) ve Gorbacho ve Schwartz (2002)'in incelemelerinde gelir dağılımında bir iyileşmeden çok bozulmanın olduğu görülmektedir. Bunun en önemli nedeni harcama kısıcıcı politikaların düşük gelirli kesimlerin aleyhine bir durum oluşturması ve vergi indirimlerinin de genellikle üst gelir gruplarının lehine gerçekleştirilmesi gelir dağılımındaki bozulmanın temel nedeni olabilir. Özellikle liberalizasyon döneminde doğrudan vergilerden dolayı vergilere yönelim ve doğrudan vergilerde vergi oranlarının düşürülmesi gelir dağılımını yoksul kesimin lehine olmayan düzenlemelerdir. Kamu maliyesi alanında alt düzeyde gelir elde edenler lehine düzenlemelerin yapılmaması gelir dağılımını olumsuz olarak etkilemiş olabilir. Kamu transfer harcamalarının üst gelir düzeyine yönelik olması ve tarımsal sübvansiyonlardan büyük çiftçilerin daha çok yararlanması gelir dağılımındaki bozulmanın bir diğer nedenidir⁵²¹.

Dağıtımsal açıdan krizlerin ve istikrar programlarının meydana getirdiği en önemli olumsuz sonuçlardan birisi de reel ücretlerin düşmesi ve işsizliğin artması şeklinde ortaya çıkmaktadır.

Tablo 13: İşgücü Piyasasındaki Gelişmeler

Yıllar	Kentsel İşsizlik	Ortalama Reel Ücret	İmalat Sanayiinde Ortalama Reel Ücret	Reel Asgari Ücret
1988	3.6	100.0	100.0	100.0
1989	3.0	105.9	109.0	93.9
1990	2.8	107.4	112.1	85.2
1991	2.6	114.2	119.4	81.5
1992	2.8	122.8	129.9	77.7
1993	2.4	130.6	139.2	76.6
1994	3.7	136.9	144.3	76.6
1995	6.2	118.8	124.4	66.7
1996	5.5	109.1	111.1	61.6
1997	3.7	-	110.2	60.5
1998	3.2			
1999	2.5			
2000	2.2			

Kaynak: JaimeROS, Nora Claudia LUSTING, "Trade and Financial Liberalization With Volatile Inflows: Macroeconomic Consequences and Social Impacts in Mexico during the 1990s", CEPA Working Paper, No.18, February 2000.; Emeneuele BALDACCI, Luiz de MELLO, Gabriela INCHAUSTE, "Financial Crises, Poverty, and Income Distribution", IMF Working Papers, January 2002.

⁵²⁰ Ana GORBACHO, Gerd SCHWARTZ, "Mexico: Experiences with Pro-Poor Expenditure Policies", IMF Working Paper, January 2002, s.18.

⁵²¹ GORBACHO-SCHWARTZ, a.g.m., s.9-11.

1989 yılında uygulamaya konulan istikrar programıyla işsizlik oranında 1993 yılına kadar önemli bir iyileşme sağlanmıştır. 1988 yılında 3.6 olan işsizlik oranı 1993 yılında 2.4'e gerilemiştir. 1994 kriziyle birlikte işsizlik oranı 1994 yılında 3.7'ye 1995 yılında ise 6.2'ye yükselmiştir. Ücretler açısından konuya baktığımızda da yine benzer sonuçlar ortaya çıkmıştır. 1988=100 kabul edildiğinde 1994 krizine kadar reel ücretlerin arttığı görülmektedir. 1988 yılında 100 olan ortalama reel ücret 1994 yılında 136.9'a yükselmiştir. Kriz ve ardından uygulamaya konulan istikrar programıyla birlikte reel ücretlerde önemli düşüşler olmuştur. Bu dönemde reel ücretlerin yaklaşık %20 azaldığı görülmektedir. Bu azalma izleyen iki yılda da devam etmiştir. Asgari ücrette ise durum daha farklıdır. 1988 yılı 100 kabul edildiğinde 1988 yılından itibaren asgari ücret reel olarak sürekli azalarak 1997 yılında 60.5'e gerilemiştir.

Ücretlerdeki reel kayıplar bütün sektörlerde aynı olmamıştır. Tarım sektöründeki ücret kayıplarının daha fazla olması kırsal yoksulluğun artmasını da beraberinde getirmiştir⁵²². Diğer taraftan ticari liberalizasyonla birlikte tarım, inşaat, ticaret gibi sektörlerdeki ücret artışları imalat sanayi ücret artışlarının gerisinde kalmış ve ücret eşitsizliği de önemli ölçüde artış göstermiştir⁵²³.

Lusting ve Sezkely (1997)'in yaptığı araştırmada liberalizasyon döneminde ücret eşitsizliğinin giderek arttığını göstermişlerdir. Ticari liberalizasyonun başladığı 1980'lerin ortalarından bu tarafa ücret eşitsizliği giderek artmıştır. Bu dönemde ücret eşitsizliği ile Gini katsayısı sürekli artmıştır. 1984 yılında 0.44 olan ücret Ginisi 1989'da 0.46'ya 1992'de 0.49'a ve 1994 yılında 0.53'e yükselmiştir⁵²⁴.

**Tablo 14: Meksika'da Liberalizasyon Döneminde Gelir dağılımı
(%10'luk Gelir Dilimleri Aldıkları % Pay)**

Gelir Dilimleri	Lusting ve Szekely (1997)				Gorbacho ve Schwartz (2002)					
	1984	1989	1992	1994	1984	1992	1994	1996	1998	2000
En yoksul %10	1.6	1.3	1.3	1.3	1.7	1.6	1.6	1.8	1.5	1.5
2.%10	2.9	2.4	2.4	2.3	3.1	2.7	2.8	3.0	2.7	2.6
3.%10	3.8	3.3	3.2	3.2	4.2	3.7	3.7	3.9	3.6	3.6
4.%10	4.7	4.2	4.2	4.0	5.3	4.7	4.6	4.9	4.7	4.6
5.%10	5.9	5.3	5.1	5.1	6.4	5.7	5.7	6.0	5.8	5.7
6.%10	7.3	6.6	6.4	6.5	7.8	7.1	7.1	7.3	7.2	7.1
7.%10	9.2	8.3	8.3	8.2	9.7	8.9	8.7	9.0	8.9	8.8
8.%10	11.9	10.7	10.9	10.8	12.2	11.4	11.3	11.5	11.5	11.2
9.%10	16.5	15.5	16.1	15.7	16.7	16.0	16.1	16.0	16.0	16.1
En zengin %10	36.1	42.5	42.1	43.0	32.8	38.2	38.4	36.6	38.1	38.7
Gini	47.4	53.1	53.1	54.04	43.0	47.5	47.7	45.6	47.6	48.1
+%10/ -%10*	22.5	32.9	32.3	33.06	19.18	24.61	24.14	20.49	25.44	25.51

*En zengin %10'un gelirinin en fakir %10'un gelire oranı

Kaynak: Ana GORBACHO, Gerd SCHWARTZ, "Mexico: Experiences with Pro-Poor Expenditure Policies", IMF Working Paper, January 2002, s.16.

⁵²² GORBACHO-SCHWARTZ, a.g.m., s.113.

⁵²³ ROS-LUSTING, a.g.m., s.10.

⁵²⁴ ROS-LUSTING, a.g.m., s.10.

Lusting ve Szekely(1997) ile Corbacho ve Schwartz(2002)'in yapmış oldukları araştırmalarda liberalizasyon sürecinin başladığı 1980'li yılların ortalarından günümüze Meksika'da gelir dağılımında sürekli bir bozulmanın olduğu görülmektedir.

Lusting ve Szekely(1997)'in araştırmasında 1984 yılında toplumun en düşük gelirli kesimi milli gelirin %1.6'sını alırken bu oran 1989, 1992 ve 1994 yıllarında %1.3'e gerilemiştir. Yine toplumun ikinci en yoksul %10'luk kesimi 1984 yılında milli gelirin %2.9'unu alırken 1994 yılında bu oran %2.3'e gerilemiştir. En zengin %10'un milli gelirden aldığı pay ise 1984 yılında %36.1'den 1994 yılında %43.0'a yükselmiştir. Yine aynı yazarın hesapladığı Gini katsayıları da sürekli artarak bu dönemde gelir dağılımının sürekli bir bozulma içinde olduğunu göstermektedir. 1984 yılında 47.40 olan Gini katsayısının 1994 yılında 54.04'e yükseldiği görülmektedir.

Corbacho ve Schwartz(2002)'in araştırmalarında da gelir dağılımının sürekli bir bozulma trendi gösterdiği görülmektedir. Toplumun en yoksul %10'u 1984 yılında milli gelirin %1.7'sini alırken, bu oran 1996 yılında %1.8'e yükselmiş ve 2000 yılında ise %1.5'e gerilemiştir. Toplumun ikinci en düşük gelirli kesiminin milli gelirden almış olduğu pay ise yine aynı dönemde azalma göstermiştir. Bu grubun 1984 yılında milli gelirden almış olduğu pay %3.1 iken bu oran 2000 yılında %2.6'ya gerilemiştir. Toplumun en zengin %10'luk kesiminin geliri bu dönemde sürekli artmıştır. Bu kesimin milli gelirden aldığı pay 1984 yılında %32.8 iken bu oran sürekli artarak 2000 yılında %38.7'ye yükselmiştir. Yine aynı yazarın hesaplamalarına göre Gini katsayısı sürekli artmıştır. 1984 yılında 43.0 olan Gini katsayısı 2000 yılında 48.1'e yükselmiştir.

Hem makro hem de mikro düzeydeki veriler incelendiğinde krizler ve sonrasında uygulanan istikrar ve yapısal uyum programları sırasında gelir dağılımının bozulduğu görülmektedir. Krizler ve sonrasında gelir dağılımının bozulması ve yoksulluğun derinleşmesinde bir çok faktör rol oynamaktadır. Gelir dağılımının bozulmasında temel belirleyici unsur toplumun en düşük gelirli kesiminin milli gelirden almış olduğu payın azalmasıdır. Toplumun en düşük gelirli kesiminin gelirini etkileyen makroekonomik mekanizmalar genellikle enflasyon, işsizlik, büyüme ve kamu harcamaları değişkenlerinden oluşmaktadır. Bu değişkenlerde meydana gelen olumsuzluklar gelir dağılımını genellikle yoksullar aleyhine bozmaktadır. Ekonomik faaliyetlerin zayıflaması formel sektördeki iş kayıpları nedeniyle çalışanların kazançlarını düşürmektedir. İşini kaybeden formel sektör çalışanları informal sektörde çalışmaya başlamakta ve bu durum da informal işgücü piyasası üzerinde bir baskı meydana getirmektedir. Ancak nüfusun en yoksul kesimi krizlerden daha az etkilenmektedirler. Bunun en önemli nedeni bu kesimin daha çok informal sektör faaliyetlerinde bulunmalarıdır. Dolayısıyla toplumun en yoksul kesimi krizler sırasında üst gelir gruplarına göre daha az etkilenmektedir. Dolayısıyla yukarıda tabloda incelendiği gibi Meksika'da da durum aynı olmuş her iki araştırmada da kriz döneminde en düşük gelirlilerin milli gelirden almış olduğu pay ya aynı kalmış veya artış göstermiştir⁵²⁵.

Kriz istikrar programları ve gelir dağılımı üzerine yapılmış araştırmaların çoğu bu değişkenleri esas alarak gelir dağılımı trendlerini incelemektedirler. Kriz ve sonrası dönemler incelendiğinde de Meksika'da söz konusu makroekonomik değişkenlerin kötüleştiği görülmektedir. İşsizlik oranı;

⁵²⁵ BALDACCI-de MELLO-INCHAUSTE, "Financial Crises, Poverty, and Income Distribution", IMF Working Papers, January 2002, s.35.

enflasyondaki artış, büyümenin azalması, ulusal paranın reel değer kaybı gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemektedir. Bu döneme ilişkin olarak yapılan incelemelerde gelir dağılımının bozulması yoksulluğun artmasından da görülmektedir. 1992 yılında %12.7 olan yoksulluk oranı 1994 yılında %10.6'ya gerilemiş ve 1996 yılında krizin ve istikrar programının etkisiyle %16.9'a yükselmiştir. Krizle birlikte yoksulluk oranının da yaklaşık %60'lık bir artış olmuştur. 1994 yılında %25.8 olan yoksulluk boşluğu da 1996 yılında %11.7'lik artışla %28.8'e yükselmiştir. Bu durumun gerçekleşmesinde en önemli neden yukarıda da ifade edildiği gibi, devalüasyon, büyüme, enflasyon ve kamu harcamalarında meydana gelen olumsuz gelişmelerdir. Özellikle kamu harcamalarının eğitim ve sağlık kalemlerinde meydana gelen azalma düşük gelirli kesimi olumsuz yönde etkilemiştir. 1994 yılında eğitim ve sağlık harcamalarının GSMH'ya oranı %7.5'den 1995'de %7.2'ye ve 1996'da %7.1'e düşürülmüştür⁵²⁶.

Sonuç olarak, Meksika'nın makroekonomik verileri incelendiğinde kriz ve sonrası uygulanan istikrar programları sırasında gelir dağılımında bir bozulmanın olduğu görülmektedir. Bu bozulmanın miktarını ve düzeyini kesin olarak hesaplamak mümkün değildir. Ancak gelir dağılımı üzerinde etkili makroekonomik değişkenlerden hareketle bir tahminde bulunmak mümkündür. Dolayısıyla, makroekonomik değişkenlerdeki trendlere bakıldığında gelir dağılımında bir bozulmanın olduğu görülmektedir.

---

⁵²⁶ BALDACCI-de MELLO-INCHAUSTE, a.g.m., s.26.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE LIBERALİZASYON SÜRECİNDE İSTİKRAR ARAYIŞLARI VE GELİR DAĞILIMI

1970'li yılların sonuna kadar ithal ikameci, içe dönük bir kalkınma stratejisi izleyen Türkiye, dönemin sonunda ard arda yaşadığı ödemeler dengesi krizleri ve dünya ekonomisindeki genel yönelişe paralel olarak, yeni bir açılım gerçekleştirmiştir. 24 Ocak 1980 istikrar programıyla ithal ikamecilik terk edilmiş, dışa açık, ihracata dayalı bir kalkınma stratejisi benimsenmiştir. Türkiye açısından liberalleşme, bu stratejinin benimsenmesiyle, ekonominin tüm sektörlerinde hızlı bir uyum ve reform süreciyle başlamıştır. Reform süreci öncelikle, 1980'li yıllarda, dış ticaretin liberalizasyonu ile başlamış ve 1989 sonrası dönemde finansal sektör ve sermaye hesabının liberalizasyonu ile tamamlanmıştır.

Dolayısıyla, Türkiye'nin küreselleşme süreci iki aşamada gerçekleşmiştir. Bunlar: 1980-89 ticari liberalizasyon dönemi ve 1989 sonrası finansal liberalizasyon dönemidir. 1980 öncesi dönemde Türkiye ekonomisi genellikle mal ve emek piyasalarının gelişmediği, döviz, sermaye ve para piyasalarının olmadığı, sabit kur, negatif faiz, ithal ikameci, fiyatları KİT zamlarının belirlediği, gümrüklerle korunan içe dönük bir üretim biçiminden, bu dönemden sonra aşama aşama tamamen dışa açık konuma gelmiştir. Bu nedenle 1980 ticari liberalizasyon dönemi ile birlikte Türkiye'de yeni bir dönem başlamıştır. Bu dönemin temel özelliği ithal ikameci, korumacı kalkınma modeli yerine ihracata dayalı, korumacı önlemlerin kaldırıldığı, dışa açık bir kalkınma modelinin benimsenmiş olmasıdır. Yeni sürecin tamamlayıcı halkası ise, 1989 yılından itibaren finansal liberalizasyona geçilmesidir. Bu uygulamalar Türkiye ekonomisini tamamen libere ederek dışa açık bir konuma getirmiştir. 1989-93 yıllarını kapsayan finansal serbestleşme döneminde kambiyo kontrolleri tamamen kaldırılarak tam liberalizasyon sağlanmıştır.

Hızla ekonomik kalkınmayı gerçekleştirmek amacıyla uygulamaya konulan liberalizasyon politikaları, Türkiye ekonomisinde makroekonomik istikrarın sağlanmasında yeterli olmamıştır. Erken liberalleşme politikaları, 1988 yılına kadar iç talebin baskı altına alınmasıyla kısmi bir istikrar sağlandıysa da, 1989 dış sermaye hesabının liberalizasyonu ile ekonomi sürekli bir kriz ortamına girmiştir. Krizlerden çıkış için uygulamaya konulan istikrar programları ise, krizlerle birlikte makroekonomik sorunların daha da bozulmasına ve bölüşüm ilişkilerinde önemli sorunlar ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Bu bölümde liberalizasyon sürecinde Türkiye ekonomisinde istikrar arayışları ve bu arayışların gelir dağılımı üzerindeki etkisi incelenecektir.

I-Türkiye'de Korumacı Politikalar Dönemi

Dünyada ilk olarak 1930'larda başlayan ithal ikameci sanayileşme çabaları, Türkiye'nin savaş sonrası sanayileşme çabalarından kaynaklanmıştır. Türkiye'de ithal ikameci sanayileşme çabasının ilk evresi 1954 yılında yürürlüğe konulan ithalatı kısıtlayıcı kararlarla başlamaktadır⁵²⁷. İthal ikamesinin tam olarak 1960 müdahalesinden sonra yerleştirilen planlı kalkınma kavramı ile kurumsallaştığı, yasal

⁵²⁷ Korkut BORATAV, Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1988, s.87.

ve idari çerçevesinin 1960'larda kurulduğu söylenebilir. İthal ikamesinin temeli, iç piyasa etrafında toparlanan ulusal ekonomidir. İç piyasa yüksek gümrük duvarları, ithalat kotaları ve döviz kurunu bilinçli olarak yüksek tutan politikalar aracılığıyla dış rekabetten korunmaktadır. Bu yapının dinamosu da dış rekabetten korunan üretici kesimdir. Korumacılık ithal ikameci sanayileşmenin olmazsa olmaz koşuludur. Ancak bunun kayıtsız şartsız bir koruma değil de, seçmeci bir korumacılık olduğunu belirtmek gerekir. Üretim için gerekli ara malların yurtdışından ithal edilmesi gereklidir. İthalat ise, ithal ikamesinin temel karar verici organı olan devlet tarafından denetlenmekte, ekonominin en kıt kaynağı olan döviz rezervlerinin nasıl kullanılacağına devlet karar vermektedir⁵²⁸. Bu durum, ekonominin genel bölüşüm mekanizmalarının en başından politize olmasına yol açmaktadır.

İthal ikameci sanayileşme stratejisinin en yoğun yaşandığı 1970-76 döneminde Türkiye ekonomisi yoğun bir biçimde üretim malları üreten ara malı ve temel tüketim sanayii sektörlerinin yurtiçinde ikamesine yönelmiş ve kamu sektörü öncülüğünde hızlı bir yatırım programı devreye sokmuştur. Bu dönemin temel özelliği, yerli üretimin kotalar ve yüksek tarife oranları ile korunmasıdır. Devletin, ulusal ekonomide mal ve işgücü piyasalarına kamu işletmeleri ve yatırım tercihleri aracılığıyla yoğun bir biçimde müdahalede bulunduğu bu dönem, 1977'den başlayarak bir döviz finansman krizine girilmesiyle son bulmuştur⁵²⁹. Bu dönemde devlet desteğinde korunan üretici kesim önemli bir sermaye birikimi oluşturmuştur.

Bu dönemde iç piyasaya yönelik üretimin karlı olabilmesinin bir koşulu da üretilen ürünlere yeterli talebin oluşabilmesidir. Devletin üstlendiği diğer bir hayati rol, iç piyasanın genişlemesini sağlayacak önlemleri alarak, geniş kesimlerin alım gücünün artmasını sağlamak olmuştur. Devlet bir yandan reel ücret artışları, diğer yandan da refah devletine özgü uygulamalarla iç piyasanın genişlemesini sağlayacak uygulamalarda bulunmuştur. İşçi kesimine yönelik sendikal haklar, yaygın eğitim öğretim olanakları, sağlık hizmetleri, iş güvencesi ve emekliliğe ilişkin düzenlemeler bunlardan bazılarıdır. Diğer taraftan sanayileşmenin getirdiği şehirleşme olgusu da iç tüketimin artmasına neden olan önemli gelişmelerdendir⁵³⁰.

İthal ikameci sanayileşme 1970'lerin sonunda yaşanan döviz krizleriyle birlikte terkedilmiş ve Türkiye bu tarihten itibaren yeni bir açılım olan ihracata dayalı kalkınma modelini benimsemiştir.

II-Türkiye'nin Liberalizasyona Geçiş Süreci

Türkiye'nin liberalizasyon politikalarını uygulamaya koyması dünyadaki genel yönelişe paralel olmakla birlikte, esas olarak 1970'lerin sonlarında yaşadığı ekonomik krizlerin etkisiyle olmuştur. Krizden sonra uygulamaya konulan 24 ocak istikrar programı Türkiye ekonomisinde temel dönüşüm noktalarından biri olmuştur. 24 ocak istikrar kararlarının kısa ve uzun vadeli olmak üzere iki temel amacı söz konusudur. Kısa vade de fiyat istikrarı ve dış ödemeler dengesi sorununu çözmek, uzun vadede ise, ticari ve finansal liberalleşmeye giderek dünya ekonomisiyle bütünleşmeyi sağlamaktır.

⁵²⁸ Oğuz IŞIK, M.Melih PINARCIOĞLU, Nöbetleşe Yoksulluk (Sultanbeyli Örneği), 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.100.

⁵²⁹ Erinç YELDAN, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm, Birikim ve Büyüme, İletişim Yayınları, İstanbul, 2001, s.38.

⁵³⁰ IŞIK-PINARCIOĞLU, a.g.e., s.110.

A-Liberalizasyona İlk Adım:24 Ocak İstikrar Kararları

İthal ikameci sanayileşme 1973 yılında başlayan petrol şoku ve Bretton-Woods Sisteminin çökmesiyle başlayan ve 1978-80 ödemeler dengesi kriziyle devam eden süreçte sona ermiştir. Dünyadaki yeni gelişmelere paralel ve ödemeler dengesi krizinin oluşturduğu ortamda yeni bir yöneliş başlamıştır.

1-İstikrarsızlığa Neden Olan Gelişmeler

1978-80 dış ödemeler dengesi bunalımı Türkiye ekonomisini derinden etkilemiştir. Petrol fiyatları bunalımını geride bırakan Türkiye'nin krize girmesinin en önemli nedeni DÇM'lerdir. Başta Meksika olmak üzere bir çok gelişmekte olan ülkede 1982 yılında "Dış Borç Bunalımı" olarak bilinen kriz, Türkiye'de diğer ülkelere göre 5 yıl erken meydana gelmiştir. Petrol fiyatlarının 4 kat arttığı 1974-76 yıllarında Türkiye'nin ticaret hadleri diğer gelişmekte olan ülkelerle birlikte bozulmuştur. Ancak bu bozulma Türkiye için GSMH'nin %7.1'i kadar bir kayıp oluştururken, diğer ülkeler için %4.2'lik bir kayıp oluşmuştur. Bir çok ülke Türkiye'den daha büyük şok yaşamasına rağmen bunalıma girmemişlerdir. Yugoslavya, Filipinler, Portekiz, İsrail ve G.Kore'in dış açığı 1975'ten sonra %2 civarında olmasına rağmen, Türkiye'nin açığı büyümeye devam etmiş ve 1977 yılında GSMH'nin %7.1'ine ulaşmıştır. 1978-80 döneminde dünyada ertelenen dış borçların %70 kadarı Türk dış borçlarından oluşmuştur⁵³¹. Uygulanan yanlış ve disiplinsiz para ve kamu maliyesi politikası bu dönemde krizin derinleşmesine neden olmuştur.

Celasun ve Rodrik⁵³², Türkiye'deki bunalımın zaman ve şiddetinin izlenen borçlanma politikasına bağlı olduğunu ileri sürmektedirler. 1975 yılında ödemeler dengesinde meydana gelen güçlükler çare olarak o zamana kadar pek kullanılmayan "Döviz Çevrilebilir Mevduat Hesapları" (DÇM) uygulamasına başlanmıştır. Sabit kur politikasıyla, Türk lirasının aşırı değerlenmesi karşısında ihracat gelir artışı durmuş ve işçi dövizleri de istenilen ölçüde artmamıştır. Bu durumda DÇM mekanizması uygulamaya konulmuştur. Buna göre, Hazine adına Merkez Bankası, yurtdışından borçlanılarak alınıp Türk bankalarına yatırılan döviz hesapları için kur garantisi vermiştir. Bu durumda, Türk bankaları ve işadamları yurtdışından borç almaya (veya karaborsadan yurtdışına çıkardığı döviz içeri getirmeye) teşvik edilmiştir. Bankalar açısından DÇM çok karlı bir iş olmuştur. Bankalar aldıkları döviz Merkez Bankası'na devredip, Türk lirası olarak Merkez Bankası'na borçlanmışlardır. Bu şekilde toplanan mevduat karşılığı olarak, hiçbir kur riski almadan, TL kredisi verme olanağı kazanmışlardır. İşadamı açısından bu kredi, yüksek faize rağmen karlı olmuş, çünkü yabancı kaynaktan alınan borçla yapılan ithalat, doların karaborsa değeri yükseldikçe, o kadar daha yüksek bir kar sağlamıştır. Yüksek

⁵³¹ Merih CELASUN, Dani RODRIK, "Adjustment and Growth Turkey, in J: Sachs (ed.), Developing Countries' Dept (Chicago: University of Chicago Press and NBER, 1989, s.632.

⁵³² CELASUN-RODRIK, "Dept, Adjustment and Growth: Turkey", s.631-650.

döviz talebi karşısında yabancı kaynaklar hem yüksek faiz hem de %10-20 düzeyinde komisyon almışlardır.

Bu durumda Merkez Bankası, yurtdışından borç alan kişilere kur garantisi sağlayarak değeri en az %20 düzeyinde olan bir sübvansiyon vermiş oluyordu. Bu durumda ödemeler dengesini sağlıklı hale getirmek için gerekli olan devalüasyonu yapmak Merkez Bankası'na çok büyük bir yük getirecekti. Devalüasyonun gecikmesi DÇM yoluyla borçlanmanın çekiciliğini artırmış, 1977 ortalarında Merkez Bankası rezervlerinin azalması ve TL'nin aşırı değerli olması yabancı bankaların vadesi zaten kısa kredilerini çekmeye başlamasıyla panik başlamış ve "saadet zinciri" kopmuştur. Dış borç yapısı sağlıklı bir duruma gelmiş ve 1974 yılında toplam dış borcun sadece %6'sı kısa vadeli borçken, 1977 sonunda bu oran %54'e ulaşmıştır⁵³³.

1980 öncesi dönemde krizi oluşturan arz ve talep cephesinden bir çok neden kaynaklanmaktadır. Arz cephesinde en önemli unsur büyüme hızının düşük hatta negatif olması istikrarsızlığın en önemli nedeni olmuştur. Talep cephesinde istikrarsızlığı oluşturan nedenler çok fazladır. Bunlar, işçi döviz girişi, kamu kesimi çalışanlarının ücret artışları, yatırımların azalması ve tüketimin artması, KİT açıkları, tarımsal destekleme fiyatları, kamu kredileri, para arzındaki aşırı büyümedir. İşçi döviz girişi diğer döviz girişlerinden farklıdır. Bu dövizler TL'ye çevrilerek küçük miktarlarda olmak üzere pek çok bireyin eline geçerek, arsa, gayrimenkul, dayanıklı tüketim malları ve diğer tüketim malarının tüketiminde kullanılmıştır⁵³⁴. Dolayısıyla toplam talebin artışında çok nemli bir faktör olarak 1980 öncesi istikrarsızlığın oluşmasına büyük katkısı olmuştur.

Arz ve talebin yanı sıra, yapısal bir çok nedenden dolayı da istikrarsızlık ortaya çıkmaktadır. Sanayide tekelleşme, üretim düşüklüğü, yüksek kar marjı ve verim azlığı üretimin düşüşüne yol açmıştır. Verimsiz üretim yapısı üç nedenden dolayı enflasyonun oluşmasına yol açmıştır. Öncelikle üretim maliyetinin yüksek olması nedeniyle, üreticilerin uluslararası piyasalara uyum sağlayamamalarına yol açmıştır. Üretim için döviz ihtiyacı duymalarına rağmen, yeterli miktarda yabancı kaynak yaratamamışlardır. İkinci olarak, bu sanayilerin ürünleri diğer sanayi kollarına girdi olmuş ve maliyet enflasyonu ile genel fiyat seviyesini artırmıştır. Üçüncü olarak da, iç fiyatlardaki artışlar, döviz talebi artırmıştır. Ayrıca, devalüasyonlar ithal mallarının fiyatlarının artmasına ve enflasyona neden oluşturmaktadır⁵³⁵.

Dolayısıyla para arzındaki artışın yanı sıra, yapısal faktörler de enflasyonun kaynağını oluşturmuştur. Zaten yapısal yaklaşım enflasyon kaynağı olarak paranın rolünü göz ardı etmemektedir. Parasal büyümenin enflasyonun oluşumunda aktif faktör olduğunu ileri sürmektedirler. Türkiye ekonomisinde yer alan bu faktörler, 1977-80 dönemindeki enflasyonun yapısal yaklaşım ile açıklanabileceğini göstermektedir⁵³⁶.

1970 sonrası dönemde krize yol açan asıl gelişmeler dış ticaret dengesinde ortaya çıkmıştır. 1973 Petrol Şoku'yla, ekonominin başta petrol olmak üzere yatırım ve ara malları bakımından tamamen dışa bağımlı olması, petrol fiyatlarının doğrudan ve dolaylı fiyat iletkenliği yoluyla iç fiyatlara

⁵³³ Atilla SÖNMEZ, Doğu Asya Mucizesi ve Bunalımı, Türkiye İçin Dersler, 1.Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul, 2001, s.123.

⁵³⁴ APAK, a.g.e., s.157-173.

⁵³⁵ Atilla SÖNMEZ, a.g.e., s.123.

⁵³⁶ APAK, a.g.e., s.174.

yansımaya yol açmıştır. Yetersiz ihracat nedeniyle oluşan döviz yetersizliği ithalatı engelleyerek, üretimde kapasite kullanım oranlarının düşmesine, bu da maliyet ve fiyatlarda ek artışa yol açmıştır⁵³⁷.

Mevcut dış ticaret açıklarının 1973 petrol şokuyla birlikte önemli ölçüde artış göstermiştir. Petrol ve ona bağlı yatırım ve ara mallarında meydana gelen fiyat artışları nedeniyle ithalat bir önceki yıla göre %8.1'lik bir artışla 1974 yılında 3.777.555.000 dolara çıkmıştır. İhracat ise, 1974 yılında bir önceki yıla göre %16 artarak sadece 1.532.182.000 dolar olarak gerçekleşmiştir. Petrol krizi sonrası 1973-80 döneminde ithalat 2.8 kat artarken, ihracat artışı 1.2 kat ile sınırlı kalmıştır. 1980 yılına gelindiğinde dış ticaret 5 milyar dolar açık verir hale gelmiştir⁵³⁸.

DÇM'ler, dış ticaret açıkları, kamu açıkları, yüksek enflasyon, dış borç (1970-79 yılları arasında dış borçların %47'si kısa vadeli borçlardan oluşmaktadır) ve döviz sorunu, 1979-80 krizinin temel hazırlayıcıları olmuştur.

2-Krizden Çıkış İçin Alınan Önlemler

Krizi sona erdirmek amacıyla 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar tedbirleri uygulamaya konulmuştur. Uygulamaya konulan istikrar programı klasik istikrar programından çok farklı olmuştur. İthal ikameci kalkınma modeli terk edilerek, döviz kazandırıcı dışa açık ihracata dayalı bir sanayileşme modeli benimsenmiştir. Türkiye ekonomisi açısından bu radikal bir dönüşüm olmuş ve etkileri günümüze kadar gelen bir tartışmayı da beraberinde getirmiştir. Türkiye'de yaşanan 1980 dönüşümü, sadece ticaretin serbestleştirilmesi, döviz kuru ve mali piyasaların serbestleştirilmesi olgularından ibaret değildir. Bu dönüşüm aynı zamanda ulusal ekonominin birikim ve bölüşüm ilişkilerini de derinden etkilemiş ve iktisadi artığın (ve sermaye kesimi gelirlerinin) yaratılması ve yeniden dağıtılmasına yönelik bölüşüm ilişkilerinin yeniden yapılanmasına yol açmıştır. Bu süreçte, 1960'lar ve 1970'ler boyunca yurt-içi talebe yönelik ve dış ticarete koruma rantları ile beslenen ulusal sanayiinin öngördüğü iktisadi artık biçimleri nitelik değiştirmiş ve giderek, devletin daha aktif bir biçimde düzenleyici olarak rol aldığı, daha dolaylı transfer ve kaynak aktarımı ilişkilerinin devreye sokulduğu bir bölüşüm ve birikim modelini gerçekleştirmiştir. Bu arada devlet aygıtı da gerek iktisadi işlevleri, gerekse idari etkinliği açısından yeniden biçimlendirilmiştir⁵³⁹.

24 Ocak istikrar programı kısa ve uzun vadeli olmak üzere iki aşamalı olarak uygulamaya konulmuştur. Kısa vadeli amaçları şu şekilde özetlenebilir⁵⁴⁰:

(i)Enflasyonu yavaşlatmak, fiyat istikrarının sağlamak ve enflasyonun kamu sektörü kaynaklı etkilerini hafifletmek.

(ii)Dış ticaret açığının azaltmak ve uygun bir ödemeler dengesini yeniden kurmak.

(iii)Serbest teşebbüs gücüne destek olarak kısıtları azaltmak, piyasadaki ikili fiyatları kaldırmak, karaborsayı önlemek ve bu yoldan da arz ve talep dengesini sağlamada etkili olarak piyasa mekanizmasını işletmek.

Bu amaçları gerçekleştirmek için alınan tedbirler de yukarıdaki amaç sıralaması doğrultusunda üç grup altında incelenebilir:

⁵³⁷ Ahmet KILIÇBAY, Türkiye Ekonomisi: Modeller, Politikalar ve Stratejiler, Türkiye İş Bankası Yayınları, No:263, Ankara, 1994, s.155

⁵³⁸ ÇELEBİ, s.135.

⁵³⁹ Erinç YELDAN, "Türkiye Ekonomisi'nde 2000-2001 Krizinin Yapısal Kaynakları Üzerine", Doğu Batı, Sayı:17, Kasım-Aralık-Ocak, 2001, s.189.

⁵⁴⁰ ARASIL, a.g.e., s.177-178.

(i) Vergilerin artırılması, bütçe ve KİT'ler için yapılan sübvansiyonların azaltılması, KİT mamulleri fiyat zamları yoluyla bütçe açıklarının önlenmesi ve para arzı artış hızının normal seviyelere düşürülmesi şeklindeki "sıkı para politikasıyla" birlikte faiz oranlarının yükseltilecek, fiyat artışlarını da hesaba katmak suretiyle "pozitif faiz politikası izlenmesi".

(ii) Yüksek oranlı bir devalüasyonu izleyerek günlük döviz kuru ayarlamalarıyla aşırı değerlendirilmiş para politikasının terkedilmesi ve denge döviz kuru uygulanması, ithalat yasakları yüksek gümrük vergileri yoluyla uygulanan mutlak korumacılık politikasının terk edilerek ithalatta tedrici liberalleşmeye gidilmesi, ihracatın çeşitli tedbirlerle teşviki ve kolaylaştırılması.

(iii) Özel teşebbüs üretim ve yatırım faaliyetlerinin çeşitli tedbirlerle teşviki; aşırı fiyat kontrollerinin, diğer müdahale ve kontrollerin kaldırılması veya azaltılması; KİT mamulleri fiyatları, döviz fiyatları ve faizin güdümlü veya idari fiyat olmaktan mümkün olduğunca çıkartılarak fiyatların piyasa şartlarına uyumunun sağlanması.

IMF'in öncülüğünde uygulamaya konulan ortodoks nitelikli istikrar programlarının uzun vadeli temel unsurları önemli dönüşümü simgelemektedir. Buna göre, Türkiye ekonomisi aşama aşama yapısal reformlarla tamamen dışa açık, piyasa ekonomisinin uygulandığı bir ekonomik düzenin oluşumuna yönelik idari ve yasal düzenlemeleri yapmıştır. Liberalizasyon süreci olarak adlandırılan bu süreçte ticari ve finansal liberalizasyona yönelik uygulamalar reformların temelini oluşturmuştur.

Dolayısıyla 1980 sonrasında devletin iktisadi yaşamdaki konumu üretici veya yatırımcı değil düzenleyici olmuştur. Devlet, bu dönemde iktisadi artığın sermaye kesiminde birikimini sürdürebilmesi için bir dizi idari ve iktisadi müdahaleye olan gereksinimi yerine getirmiş ve toplumsal gelir dağılımının ana unsurlarının yeniden düzenlenmesi alanında aktif bir rol üstlenmiştir. Kamunun vergi ve (iç) borçlanma sistemi, (merkezi ve yerel) konsolide bütçesi, ve sosyal güvenlik ve KİT fiyatlama sistemleri bu dönüşümün araçları olarak kullanılmıştır. Bu sürecin maliyetleri ise, kamu kesiminde ve giderek tüm ulusal ekonomide makro dengelerin bozulması, yüksek enflasyon ve yüksek faizle kendini göstermiştir⁵⁴¹.

B-Yapısal Düzenlemeler: Aşamalı Tam Liberalizasyona Geçiş

Bu süreçte Türkiye aşamalı olarak ekonomik ve kurumsal reformlarla ticari ve finansal liberalizasyon sürecine girmiştir. Bu anlamda önce ticari liberalizasyon başlamış ve 1996 Gümrük Birliği anlaşmasıyla bu süreç tamamlanmıştır. Aynı şekilde iç mali liberalizasyon politikaları 24 Ocak kararlarının hemen ardından uygulanmaya başlamış ve aşama aşama tamamlanmıştır. En son 1989 dış sermaye hesabının liberalizasyonu ile bu süreç tamamlanmış ve tamamen liberal, dışa açık bir ekonomik yapı oluşturulmuştur.

1-Ticari Liberalizasyon Süreci

24 Ocak 1980 İstikrar Kararları ile iki önemli tercih: "enflasyonun önlenmesi" ve "dış ödeme sorunu yaşamamak için ihracatın artırılması"dır. Diğer yandan yatırım, üretim ve istihdamın artırılması ve sosyal adaletin sağlanması gibi amaçlar da söz konusudur. Bu amaçların gerçekleştirilmesi için, dışa açık serbest piyasa koşullarının uygulandığı, ihracata dayalı bir ekonomik yapılanma içine girilmiştir. Bu çerçevede dış ticarete korumacılık ve miktar sınırlamaları kaldırılmış, sabit kur rejimi terk edilmiş

⁵⁴¹ YELDAN, "Türkiye Ekonomisi'nde 2000-2001 Krizinin Yapısal Kaynakları Üzerine", s.190.

ve ihracata yönelik üretim her yönüyle teşvik edilmiştir. Ticari liberalizasyon politikaları 1980 yılından itibaren aşama aşama uygulamaya konularak, "Gümrük Birliği" anlaşmasıyla süreç tamamlanmıştır.

a-İhracatın Teşviki

1980 ekonomik reform programı sadece kısa dönemli istikrarın sağlanması amacına yönelmemiş, aynı zamanda ulusal ekonominin yapısını "özel sektörün öncülüğünde" sürdüreceği olan piyasa ekonomisinin güçlerine bırakmayı hedeflemiştir. Ayrıca sektörel önceliklerde de bir değişim gözlenmiş, ihracata yönelik imalat sanayi ve ticari hizmetler göreceli olarak önem kazanmıştır.

İthal ikameci sanayileşme politikasıyla, ihracat aleyhine yaratılmış olan durum giderilerek, ihracatın teşvikine dayalı bir politika izlenmeye başlanmıştır. Bu çerçevede, dışa açık liberal ekonomi modeliyle, bir taraftan ithalat serbestleştirilmiş diğer taraftan da ihracat teşvik edilmiştir⁵⁴². Dolayısıyla 1980 öncesi uygulanan içe dönük sanayileşme politikaları ile 1980 sonrası uygulanan dışa açık politikalar arasındaki temel fark teşviklerle ilgilidir. Bu dönemde dış ticarete konu üretim çeşitli şekillerde desteklenmiştir⁵⁴³.

Bu dönemde Türk ekonomisinde ithal korumaları büyük ölçüde kaldırılarak dışa açılma, ihracata yönelik geniş teşviklerin uygulanmasıyla ihracata dayalı büyüme politikaları ve dünya ekonomisiyle mal, hizmet ve finans piyasalarının eklemlendiği dönemdir. Mal ve hizmet ihracatını artırmaya yönelik yoğun bir devlet desteği ile sürdürülen dışa açılma stratejisiyle, imalat sanayinin ihracat pazarlarına yöneltilmesi öncelik kazanmış, ve bu amaca uygun olarak, bir yandan yoğun bir teşvik sistemi uygulamaya konulurken, bir yandan da döviz kuru aşınmaya bırakılmıştır. Bu süreçte 1980 öncesiyle kıyaslandığında, ihracat açısından önemli ekonomik başarılar elde edilmiştir.

Özellikle 1983 sonrası, ekonomik faaliyetlerin büyük ölçüde libere edilmesi, döviz kurunun sürekli olarak ayarlanması ile ihracat katlanmış, ekonomideki atıl kapasiteler azaltılarak iç piyasadaki mal arzı artırılmış ve ihracat için ek kaynaklar oluşturulmuştur. Bu politikaların sonucu olarak, Türkiye 1988'de 1973'ten sonra ilk defa cari işlemler fazlası vermiştir⁵⁴⁴.

Bu dönemde ihracat doğrudan ve dolaylı olarak teşvik edilmiştir. 1980 öncesi uygulanan sabit kur uygulaması terk edilerek, döviz kuru sürekli devalüe edilmiştir. İhracat yapanlara bütçe imkanlarıyla ve bütçe dışı fonlar aracılığıyla önemli miktarda kaynak aktarımı yapılmıştır. Doğrudan ödemeler şeklinde yapılan bu transferler, vergi iadesi ve pirim şeklinde yapılmıştır. 1990 yılına gelindiğinde ihracatçılara yönelik doğrudan sübvansiyon uygulaması aşamalı olarak kaldırılmıştır. Diğer taraftan, İhracatı Teşvik Fonu, Merkez Bankası ve Türk Eximbank ayrıcalıklı ve sübvansiyonlu ihracat kredileriyle ihracatı desteklenmişlerdir. Aynı zamanda ihraç ürünleri imalatında kullanılacak makine, teçhizat, hammadde ve ara mamullere yönelik vergi bağıışıklığı ve kurumlar vergisine getirilen istisna ve muafiyetler ihracatın artırılmasına yönelik olarak getirilen önemli dolaylı teşviklerdir⁵⁴⁵.

⁵⁴² Sübidey TOGAN, 1980'Lİ Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberalizasyonu, Türk Eximbank Araştırma Dizisi 1, s.71.

⁵⁴³ TOGAN, a.g.e., s.284

⁵⁴⁴ Ahmet Fazıl ÖZSOYLU, Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi, 1.Baskı, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1996, s.117.

⁵⁴⁵ Merih CELASUN, Dani RODRIK, The Impact of Globalization on The Turkish Economy, The Turkish Bank of The Republic of Turkey, Ankara, June 2002, s.7.

b-İthalatın Libere Edilmesi ve Korumacılığın Kaldırılması

1980 yılına kadar ithal mallar esas olarak üç liste olarak sınıflandırılmıştır⁵⁴⁶. Birinci liste ithalat miktarları belirli kotalara bağlı mallar, ikinci liste serbest ithalat listesine bağlı mallar, üçüncüsü ise, ithalatı lisans gerektiren mallar listelerinden oluşturulmuştur. Bu listelerin herhangi birinde olmayan bir malın ithalatı ise yasaklanmıştır. 1980 öncesi ithalatçılar, ithalat faaliyetleri için Merkez Bankasına bir depozito yatırmak zorunda idiler. 1979 yılında gerekli depozito oranı ithal edilecek endüstriyel ürünlerin değerinin %20'si, ticari mallarda ise ürün değerinin %40'ıdır. Diğer taraftan, ithal edilen ürün üzerinden harç, belediye payı, üretim vergisi, gümrük vergisi gibi çeşitli harç ve vergi vb. ödentiler alınmaktaydı. Listelerde yer almayan bir mal ithal edilemediğinden, o malın yerli üreticisi dış rekabetten tamamen korunmuş oluyordu⁵⁴⁷. İsteddiği kalitede ve miktarda mal üreten yerli üretici devlet desteğinde tekel konumunu devam ettiriyordu.

1980 24 ocak kararlarıyla ithalatın serbestleştirilmesi adına ilk adım atılmış ve ithalatta damga resmi %25'ten %1'e indirilmiş ve ithalat düzenlemeleri basitleştirilmiştir. 1981 yılında kotalar azaltılmış ve Liberasyon Listesi 2'deki malların çoğu birinci listeye alınmasıyla ortam değişmeye başlamıştır. 1984 yılı başında, kota listelerinin kaldırılması ve tüm ithalatın üç ayrı listede toplanması ile çok önemli bir reform gerçekleştirilmiştir. Türkiye tarihinde ilk kez "Yasaklı Mallar Listesi" hazırlanmış; silah ve cephane, uyuşturucu maddeler gibi ithalatı yasaklanan mallar bu listeye konularak, 1985 yılında yasaklı mallar listesi 500'den 3'e indirilmiştir⁵⁴⁸. İthalat izne bağlanan mallar ise, "İzne Bağlı Mallar Listesi"nde gösterilmiştir. Bunlar dışında kalan ve serbestçe ithal edilecek olan tüm mallar üçüncü listede, "Liberasyon Listesi"nde gösterilmiştir.

Bu dönemde pek çok malın vergi oranları da değiştirilmiş, "Konut Fonu" adı altında yeni bir vergi getirilmiş ve bu vergiye tabi mallar ayrı bir listede gösterilmiştir. Başlangıçta Konut Fonu kaynak sağlamak amacıyla sınırlı sayıdaki mala uygulanırken, zamanla tüm malları kapsayarak yurtiçi üretimi korumanın önemli bir aracı haline gelmiştir⁵⁴⁹. Dolayısıyla bu dönemde de ithal ikameci alışkanlıklar şekil değiştirerek devam etmiştir.

1989 yılında "anti-damping yasası" çıkarılmış ve lisanslı malların listesi 33'ten 16'ya indirilmiştir. İthalat rejimi 1990 yılında tekrar değiştirilmiş, "Yatırım Malları Listesi" adı altında yeni bir liste oluşturulmuş ve gümrük vergileri tek bir listede birleştirilmiştir. 1996 yılı başına kadar da tüm tarifeler, engeller, gümrük vergileri ve Toplu Konut Fonu ödentileri sıfırlanmıştır. Dolayısıyla 1980 yılında başlayan ithalatın liberalizasyonu 1996 başında tamamlanmıştır.

⁵⁴⁶ CELASUN-RODRIK, The Impact of Globalization on The Turkish Economy, s.8.

⁵⁴⁷ TOGAN, a.g.e., s.22.

⁵⁴⁸ CELASUN-RODRIK, The Impact of Globalization on The Turkish Economy, s.8.

⁵⁴⁹ Mahmet ARSLAN, A.Resul USUL, Barış ÇİLOĞLU, Deniz ALTINBAŞ, Seda SEDAR, Zeynep ARKAN, Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisi ve Bütçesine Etkilerinin Analizi, ATO, ASAM, Ankara, Haziran 2002, s.22.

c-Gümrük Birliği

1963 yılında imzalanan Ankara Anlaşması'na bağlı olarak, Türkiye 1996 başından itibaren Avrupa Birliği ile Gümrük Birliği oluşturmuştur. Anlaşma çerçevesinde Türkiye Avrupa Birliği ve Avrupa Serbest Ticaret Bölgesi'nden gelen tüm ürünlere yönelik gümrük vergileri ve Toplu Konut Fonu ödentilerini sıfırlamıştır. Sonuç olarak bu tarihten sonra, bu ülkelerden gelen ürünlere uygulanan koruma oranı %5.9'dan %0'a indirilmiştir. Buna ilave olarak üçüncü ülkelere uygulanan ithalat korunma oranı da %10.8'den %6'ya indirilmiştir. Bunu yanında bazı spesifik ürünlere (otomobil, kamyon, deri, ayakkabı, seramik vb.) yönelik ithalat vergileri tedrici olarak azaltılmıştır. Türkiye bu mallar üzerindeki gümrük vergisi oranlarını 1997 yılında %10, 1998'de %10, 1999 ve 2000 yılında %15 ve 2001 yılında %50 oranında düşürmüştür. 2001 yılından sonra, üçüncü ülkeler için üretilen bu mallara yönelik gümrük vergileri de Avrupa Birliği düzeyine düşürülmüştür.

2-Finansal Liberalizasyon Süreci

1980 yılından itibaren liberalleşme sürecine giren Türkiye, çoğu gelişmekte olan ülkenin yaptığı gibi, öncelikle iç finansal piyasalarının liberalizasyonunu tamamlamış, daha sonra da uluslararası finansal sisteme entegrasyon çerçevesinde gerekli yasal kurumsal düzenlemeleri yapmıştır. 1980 öncesi içe dönük kurumlar ve etkin olmayan finansal yapı, bu tarihten sonra gerçekleştirilen yapısal reformlarla tamamen dışa açık bir konuma gelmiştir.

a-Sabit Kur Rejiminden Vazgeçilmesi

1980 sonrası dönemde liberalleşme çerçevesinde, finansal liberalizasyon sürecinin ilk aşaması olarak, sabit kur sistemi terk edilmiştir. 1980 öncesi dönemde devlet tarafından kontrol edilen kurlar ekonomik koşullara bağlı olarak belirlenmekteydi. Özellikle ihracat açısından aşırı değerlenen TL teşvik edici bir unsur olmaktan çıkmıştı. 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte daha esnek bir kur politikası izlenmiştir. Bu tarihte TL'inin büyük ölçüde devalüasyonu ile (ABD Doları 47.1 TL'dan 70 TL'sına çıkarılmıştır) birlikte esnek kur sisteminin ilk adımı atılmıştır. Daha sonra, 1981 Mayıs ayından itibaren Merkez Bankası "günlük kur" ayarlamalarına başlamıştır. 1982 sonundan itibaren de ticari bankalara döviz bulundurma izni verilmiştir. Bu düzenlemenin temel amacı yurtdışından ve paralel piyasalardan bankacılık sistemine döviz transferi yapmak ve dışarı sermaye kaçışını önlemektir. 1984 yılında bu konuda çok daha geniş çaplı bir düzenleme yapılmıştır. Buna göre, döviz bulundurmak, yurtdışına döviz çıkarmak serbest bırakılmıştır. MB'a altın ithal etme izni verilmiş, bankalara döviz alma satma izni, daha sonra da yerleşik olmayanlara menkul kıymet satın alma ve satma izni verilmiştir.

Sabit döviz kurunun terk edilmesi ve yasakların kaldırılmasının iki temel amacı vardır: Birincisi, ihracatın teşvik edilmesi, ikincisi ise, Türk vatandaşlarının yurtdışında tuttıkları dövizlerin ekonomiye kazandırılmasıdır.

b-Serbest Faiz Uygulaması

1980 öncesi dönemde faiz oranları üzerinde devlet kontrolü vardır. Enflasyonun düşük olduğu dönemlerde faizlerin düşük ve kontrollü olmasının önemi olmamasına rağmen, 1970'lerin ikinci yarısında hızlanan enflasyon faizleri negatif hale getirmiştir. Döviz kurunda serbest düzenlemeye gidilmesiyle ortaya çıkan fon akışının bankacılık sistemi dışına çıkmasını önlemek, "tasarrufları teşvik etmek", "kurumlararası rekabet sağlamak" ve "finansal derinlik sağlamak" amacıyla faiz oranları serbest bırakılmıştır. Faiz oranlarındaki aşırı artışı önlemek amacıyla, büyük bankalar aralarında bir "centilmenlik anlaşması" yaparak, faiz oranları ortaklaşa düzenlenmiştir. 1981 yılından başlayarak faiz ve kredi tahsisi üzerindeki kontrollerin kaldırılmasının temel amacı ulusal mali piyasaların derinlik kazanma hedefidir. Faizlerin serbest bırakılmasından sonra 1982 yılının ortalarında bir çok banker ve küçük ölçekli banka ödeme gücüne düşmüştür. Dolayısıyla finansal liberalizasyon sürecinin ilk adımının atıldığından hemen bir yıl sonra ilk finansal kriz meydana gelmiştir.

c-Para-Sermaye Piyasalarına İlişkin Düzenlemeleri

Sermaye piyasalarının daha sağlıklı, fonksiyonel, şeffaf, istikrarlı bir yapıya kavuşması için 1981 yılında Sermaye Piyasaları Kanunu çıkarılmıştır. 1983 yılında "Sermaye Piyasası Kurumu" (SPK) işlerlik kazanmıştır. Bu kurumun görevi hisse senetleri ve bono alım-satımının gerçekleşeceği piyasayı düzenlemek ve denetlemek olarak belirlenmiştir. 1983'teki kararnameyle ikincil sermaye piyasası düzenlenmiş ve bu çerçevede "İstanbul Menkul Kıymetler Borsası" kurularak 1986 yılında çalışmaya başlamıştır. Yine 1983 yılında "Mevduat Sigorta Fonu", 1982'deki benzer krizlerin tekrar ortaya çıkmasını önlemek amacıyla kurulmuştur. 1985 Bankalar Kanunu, yine 1982 krizinde ortaya çıkan zayıflıkları gidermek amacıyla sermaye oranı, tek müşteriye kredi ve iştiraklere sınırlamalar getirilmiştir.

Türkiye'de 1980 sonrası yapısal değişimin bel kemiğini mali kesim reformları oluşturmaktadır. Yapılan mali sistem reformlarının temel felsefesi, sistem üzerindeki kısıtlamaların kaldırılması ve bankacılık sektörüne girişin kolaylaştırılmasıyla rekabetin özendirilmesidir. Mali kesimde serbestleşme, Temmuz 1980'de kredi ve mevduat faizlerinin serbest bırakılmasıyla başlamıştır. Aynı dönemde başlatılan sıkı para politikası sonucu faiz oranları yükselmiş ve düşen enflasyon oranının da etkisiyle reel faizler %20'lere ulaşmıştır. Küçük zayıf bankalar durumlarını kurtarabilmek için faiz rekabetine girmiş ve aşırı yüksek faizler sonucu iflaslar çoğalmıştır. Merkez Bankası'nın da bankacılık sektörünü denetleme ve gözetlemedeki deneyim ve örgütlenme eksikliği sonucunda beş özel banka iflas etmiştir. Bunların negatif olan net varlıkları kamu bankalarına devredilmiştir.

1985 yılından itibaren iç borçlanmada yeni bir dönem başlamıştır. Mayıs 1985'ten başlayarak, Merkez Bankası, hazine tahvil ve bonolarını her hafta açık artırmayla piyasaya sürmeye başlamıştır. 1986'da Merkez Bankası Bankalararası Para Piyasası'nı kurmuştur. Çeşitli vadelerle işlemlerin mümkün olduğu bu piyasada büyük çoğunlukla "bir gecelik" (overnight) işlemler yapılır hale gelmiştir. Döviz işlemleri konusunda da 1984 yılında yurtiçinde yerleşik kişi ve kuruluşlara bankalarda döviz hesabı açma olanağı verilmiştir. Bankalara yurtdışında hesap açma ve Merkez Bankası kuru etrafında belli sınırlar dahilinde döviz kurlarını belirleme yetkisi verilmiştir. Merkez Bankası'nın cari yıl bütçe ödeneğinin %15 oranındaki kısa vadeli avans uygulaması 1985 yılına kadar uygulanmış, bu tarihten sonra mali açıklar iç borçlanma yoluyla karşılanmıştır. 1994 krizinden sonra hazineye kısa vadeli avans

bütçe ödeneğinin %12'si ile sınırlandırılmış, bu oran kademeli olarak 1997 yılına kadar %3'e düşürülmüştür. 2001 yılında çıkarılan yeni Merkez Bankası Kanunu ile Hazineye kısa vadeli avans uygulamasına son verilmiştir.

Yine para piyasalarına ilişkin olarak; 2 Nisan 1986'da "İnterbank Para Piyasası" kurulmuş, Şubat 1987'de Merkez Bankası açık piyasa işlemlerine başlamış, Ağustos 1988'de "Yabancı Para ve Banknot Piyasaları" finansal liberalizasyon çerçevesinde faaliyete geçen kurumlar olmuştur.

d-Dış Sermaye Hesabının Liberalizasyonu

Dış sermaye hesabının liberalizasyonu, 1980 yılında başlayan ekonomik ve finansal reform sürecinin son aşamasıdır. 1980 sonrası liberalizasyon süreci tam olarak 1989 yılında tamamlanmıştır. Sermaye hesabının liberalizasyonu 1983 ve 1984 yıllarındaki 28 ve 30 sayılı kararnamelerle başlamıştır. Bu kararnamelerle sermaye hesabıyla ilgili kısmi bir liberalizasyona gidilmiş, ve 11 Ağustos 1989'da Resmi Gazetede yayınlanan "32 Sayılı Kararname" ile "tam liberalizasyona" geçilmiştir. Bu kararname ile Türkiye'de yerleşik kişiler bankalardan, özel finans kurumlarından herhangi bir sınırlama olmaksızın döviz satın alma imkanına kavuşmuştur. Yine kararname ile yabancılara devlet iç borçlanma kağıtları alma imkanı ile, bankalar ve özel finans kurumlarına yurtdışından borçlanma imkanı getirilmiştir. En önemlisi de kısa vadeli sermaye (portföy yatırımları) üzerindeki tüm yasal engellerin bu kararname ile birlikte kalkmış olmasıdır.

Finansal liberalizasyona ilişkin reformların son aşaması 1987'den başlayarak şiddetlenen enflasyon ortamında gerçekleştirilmiştir. 1988'de Merkez Bankası döviz ve yabancı banknot piyasasını açmış ve döviz kurunun bu piyasada belirlenmesi ilkesini kabul etmiştir⁵⁵⁰. 1980'li yıllarda oluşan iyimser havanın sonucunda ekonomimiz, finansal serbestleşme sürecine girerek 32 sayılı kararla dış sermaye hareketleri de serbest hale getirilerek içe dönük finansal liberalizasyon dışa da taşınmıştır. Özellikle TL'in "konvertibilite"sinin IMF nezdinde onaylanmasıyla birlikte Türk Finans Sistemi, uluslararası finans sistemiyle bütünleşme aşamalarını tamamlamıştır⁵⁵¹.

32 Sayılı Kararname ile getirilen yenilikler şu şekilde özetlenebilir⁵⁵²:

(i)Türkiye'de yerleşik kişilere bankalar, yetkili kurumlar ve özel finans kurumlarından 3000 ABD doları ya da eşitine kadar döviz satın alma izni verilmiştir.

(ii)Dışarıda yerleşik kişilerin borsada kote edilmiş Türk menkul kıymetlerini Türkiye'de Sermaye Piyasası Kanunu'na göre faaliyet gösteren bankalar ve aracı kurumlar aracılığıyla satın almaları, satmaları, bu kıymetlere ait gelirlerle bankaların satış bedellerini bankalar ve özel finans kurumları aracılığıyla transfer ettirmeleriyle, Türkiye'de yerleşik kişilerin bankalar ve özel finans kurumları aracılığıyla yabancı borsalarda kote edilmiş menkul kıymet satın almaları ve bu kıymetlerin alış bedellerini transfer ettirmeleri serbest bırakılmıştır.

(iii)Türkiye'de yerleşik kişilerin yurt dışından aynı, nakdi ve gayri nakdi kredi almaları ve Türk bankalarının döviz kredisi açmalarını düzenleyen esaslar liberalleştirilmiştir.

⁵⁵⁰ Atilla SÖNMEZ, a.g.e., s.263-266.

⁵⁵¹ ÖZSOYLU, a.g.e., s.117.

⁵⁵² PARASIZ, Türkiye Ekonomisi: 1923'ten Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları, s.246.

(iv)İhracatçılara ihraç ettikleri dövizin %70'ini fiili ihraç tarihinden itibaren 3 ay içinde yurda getirip yetkili kurumlara satma, kalan %30'luk kısmını serbestçe kullanabilme olanağı sağlamıştır (serbestçe kullanılacak oran daha önce %20 idi).

(v)Altın ithali ve ihracına serbestlik getirilmiştir. İşlenmiş altın ithali ve ihracının T.C. Merkez Bankası, bankalar, yetkili kurumlar ve özel finans kurumları aracılığıyla yapılabileceği karara bağlanmıştır.

(vi)Yurt dışında ticari faaliyette bulunmak için Hazine ve Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın izniyle yurtdışına çıkarılabilecek sermaye miktarı 25 milyon dolar yükseltilmiştir.

e-Bankacılık Reformu-Regülasyonlar

Bankacılık sistemi, finansal sistemin içinde belirleyici rol oynamaktadır. 1980 sonrası liberalizasyon sürecinde bankacılık sistemiyle ilgili olarak bir dizi kurumsal ve yasal düzenlemeler yapılmıştır. Bu reformların temel amacı bankalar arasındaki rekabeti artırarak, finansal sisteme "etkinlik" ve "derinlik" kazandırmaktır. 1982 bankacılık krizinden sonra sisteme güven vermek amacıyla 1983 yılındaki Bankalar Yasası ile birlikte "Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu" kurulmuştur. Fonla birlikte tasarruflar belirli bir üst sınıra kadar (6 milyon lira) devlet güvencesine alınmıştır. Bu düzenlemenin temel amacı olası bankacılık krizlerinin olumsuz etkilerine karşı mevduat sahiplerini korumak ve bankacılık sistemine güveni yeniden sağlamaktır⁵⁵³.

1980 sonrası dönemde, mevcut bankacılık sistemini düzenleyen iki temel yasa çıkarılmıştır. Birincisi 2 Mayıs 1985 yılında çıkarılan Bankacılık Yasasıdır. Bu yasa daha çok bankacılık sisteminin yapısal sorunlarıyla ilgilidir. Yasayla bankacılık sisteminin denetlenmesi ve düzenlenmesine ilişkin yasal bir altyapı oluşturulması amaçlanmıştır. 1985 Bankacılık Yasası çerçevesinde, bankalar için standart bir muhasebe sistemi getirilmiştir. Bankaların denetlenmesi için Bankalar Yeminli Murakıplığı oluşturulmuştur. Daha sonra bankaların bağımsız dış denetçilere evrensel muhasebe ilkeleri çerçevesinde denetlenmesi zorunluluğu getirilmiştir. 1994 yılına gelindiğinde ise, sermayesi güçlü olmayan bankaların batmasıyla liberalizasyon sonrası ilk finansal kriz meydana gelmiş ve tasarruf mevduatı yeniden düzenlenmiştir. Buna göre, tasarruflara tam güvence getirilmiştir. Yine bu dönemde Merkez Bankası Kanununa eklenen bir madde ile, Hazineye kısa vadeli avans uygulamasına sınırlama getirilmiştir.

Bankacılık alanında ikinci temel düzenleme 18 Haziran 1999 yılındaki Bankalar Kanunu ile olmuştur. Bu kanun esas olarak bankaların finansal yapılarını güçlendirmeyi ve denetim mekanizmalarını daha etkin kılmayı amaçlamıştır. 1999 yılındaki yasayla birlikte denetim mekanizmalarını uluslararası ve Avrupa Birliği standartlarına yükseltmek için, yönetim ve mali olarak tamamen bağımsız olan "Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu" (BDDK) kurulmuştur. Kurumun temel amacı bankacılık kesiminden ekonomiye gelecek potansiyel riskleri minimize etmek, bankacılık kesiminde etkinlik, rekabet, güven ortamını sağlamaktır. Bu yasa ile bankaların denetimleri tamamen BDDK'ya bırakılmıştır. 2000 Kasım ve 2001 Şubat finansal krizleriyle birlikte kamu

⁵⁵³ Şükri BİNAY, Kuşat KUNTER, "Türkiye'de Mali Liberalleşmede Merkez Bankası'nın Rolü 1980-1997", İşletme ve Finans, Sayı.154, Ocak 1999, s.35.

bankalarının bazıları birleştirilmiş (Emlak Bankası Ziraat Bankasıyla birleştirilmiştir), diğerlerinin de yeniden yapılandırılmaları çalışmaları başlatılmıştır. Bu şekilde kamu bankaları siyasi etkilerden tamamen bağımsız hale getirilmiştir.

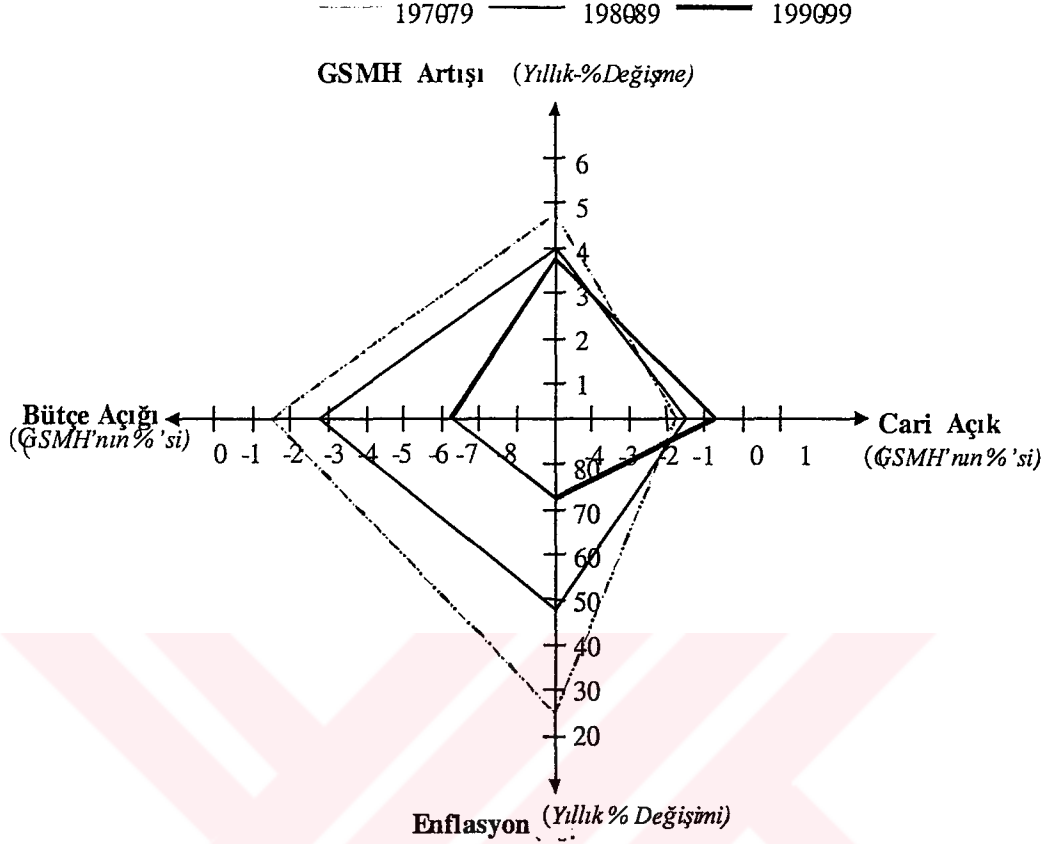
III-Liberalizasyon Sürecinde İstikrar Arayışları ve İstikrar Programları

1980 yılında başlayan liberalizasyon süreciyle birlikte Türkiye ekonomisi yeni dönüşüm çerçevesinde, 1980 öncesinden farklı bir çok istikrarsızlıklarla karşılaşmıştır. Bu dönemde ortaya çıkan istikrarsızlığın en önemli kaynağı uygulanan liberalizasyon politikaları sonucu oluşan dışsal şoklardır. İç ekonomik dengeler oluşturulmadan gidilen liberalleşme politikaları krizlerin temel nedeni olmuştur.

A-Liberalizasyon Sürecinde İç ve Dış Dengelerdeki Bozulmanın Gelişimi

Makroekonomik istikrarın sağlanmasında iç ve dış ekonomik dengelerin sağlanması önemlidir. Türkiye'nin 1970 petrol şokuyla birlikte gerekli makroekonomik tedbirleri almada gecikmesiyle 1978-80 krizlerini yaşamıştır. Ciddi bir dış açık yaşayan Türkiye bu tarihten sonra, bu sorunu tekrar yaşamamak için dışa açık, döviz kazandırıcı bir gelişme çizgisi benimsemiştir. Aşağıdaki şekilde Türkiye'nin 1970'lerden bu tarafa büyüme, enflasyon, kamu açıkları ve cari açıklarının gelişimi görülmektedir. Şekilde 1980 yılından sonra cari açıklar konusunda kısmi bir iyileşme sağlayan Türkiye ekonomisinin, kamu açıkları, enflasyon ve büyüme konusunda gittikçe kötüleşen performansı dikkati çekmektedir.

Şekil:1 Liberalizasyon Sürecinde Makroekonomik Performans

Kaynak:Merih CELASUN, Dani RODRIK, The Impact of Globalization on The Turkish Economy, Central Bank of the Republic of Turkey, May, 2002, Ankara.

Şekilde açıkça görüldüğü gibi, liberalleşme ile birlikte ekonominin makro dengelerinin 1970'lerden bu tarafa gittikçe kötüleştiği görülmektedir. Şekilde, üç dönem itibariyle Türkiye ekonomisi incelendiğinde, ekonomik kötüleşme daha açık olarak görülmektedir. 1970'lerden itibaren enflasyon ve bütçe açıklarının gittikçe üst bir platoya yerleştiği, buna karşılık büyüme oranının ortalama olarak kötüleştiği görülmektedir. Dış denge durumunda ise, 1970-79 yılları ile 1980-89 yılları karşılaştırıldığında küçük bir iyileşmeye rağmen, 1990-99 döneminde, dış sermaye hesabının liberalizasyonu ile birlikte önemli bir iyileşmenin olduğu görülmektedir. 1980 öncesi dış açık sorunundaki iyileşmeye rağmen, Türkiye'nin liberalleşme sürecinde büyüme, enflasyon ve bütçe dengesindeki kötü performansı dikkati çekmektedir.

B-Liberalizasyon Sürecinde İstikrarsızlık Nedenleri

Liberalizasyon sürecinde ortaya çıkan istikrarsızlıklar dünyadaki benzer süreçleri yaşayan ülkelerin içine düştüğü istikrarsızlıklardan farklı değildir. Uygulanan ticari ve finansal liberalizasyon politikaları Türkiye'nin bu dönemde en ciddi dışsal istikrarsızlık kaynağını oluşturmaktadır. Dışsal faktörlerin yanısıra, siyasi nedenler, kamu açıkları ve yapısal sorunlar Türkiye'nin istikrarının gecikmesine neden olmuştur.

1-Dışsal Nedenler

Dışsal nedenleri iki başlık altında incelemek mümkündür. Bunlar: ticari liberalizasyon politikalarının neden olduğu cari açıklar ve finansal liberalizasyon politikalarının neden olduğu kısa vadeli sermaye hareketleridir.

a-Ticari Liberalizasyon: Cari Açıklar

İhracata dayalı dışa açık kalkınma modelinin benimsenmesiyle birlikte, gerekli düzenlemeler yapılmıştır. İhracatın artırılması için, bir yandan ücretler baskı altına alınmış, diğer taraftan devalüasyon, teşvikler, fonlar ve vergi muafiyetleri ile ihracat doğrudan ve dolaylı bir şekilde desteklenmiştir. Diğer taraftan ithalatın önündeki engellerin de kaldırılmasıyla ihracat için gerekli hammadde, ara ve yatırım malları ithalatında hiçbir sorun kalmamıştır. Ancak, 1980 yılında başlayan ihracat hamlesi eksik uygulamalar nedeniyle 1987 yılında tıkanma noktasına gelmiştir.

1980 sonrası ihracata dayalı sanayileşme modelinin en çarpıcı eksikliği sürdürülebilir bir sabit sermaye birikimi yaratamamış olmasıdır. Söz konusu dönemde Türkiye ekonomisi ihracata yönelebilmeye karşılık, ihracata yönelik olarak sanayileşememiştir. Oysa dışa açılan ve dış dünya ile rekabete girişen bir ulusal ekonominin sermaye yatırımlarında önceliklerinin de dış ticarete yönelik olarak çalışan sektörlerle yöneltilmiş olması beklenir. 1980 sonrası büyüme ve ihracat artışı, bir yandan yoğun teşvikler ve ücret maliyetlerinin bastırılmasıyla, bir yandan da 1980 öncesi atıl kalan kapasitelerin devreye sokulmasıyla gerçekleştirilebilmiş, ancak bu uygulama gerekli sabit sermaye yatırımlarının yerine getirilememesi sonucunda "sürdürülebilir" bir yapıya dönüştürülebilmiştir. Dolayısıyla ihracat yönelimli özel sektör öncülüğünde kalkınma çabaları gerçekleşmemiştir. Bu dönemde ihracata yönelik yatırım stratejisinin en önemli yapısal sorunu ihracat öncelikleri ile yatırım öncelikleri arasında yaşanmış olan uyumsuzluktur⁵⁵⁴. İhracata dayalı kalkınma modelinde yatırımların genellikle stratejik olarak belirlenen ihracata dayalı sektörlerde yoğunlaşması beklenir. Ancak bu dönemde Türkiye'de yatırımlar genellikle konut, turizm ve altyapı gibi ihracat dışı sektörlerde yoğunlaşmıştır. İhracat artışı 1980 öncesi eksik kapasite, devalüasyon ve ücret maliyetlerinin baskı altına alınmasıyla belirli bir düzeye kadar çıkarılabilmıştır⁵⁵⁵.

Yüksek ihracat teşvikleri ve devalüasyona bağlı kur beklentisi enflasyonun ılımlı oranlarda sürdürülebilmesi, bir yandan kamu sektörüne enflasyon-vergisi altında kaynak aktarırken, bir yandan da ihracat ürünlerinin rekabet avantajının devam etmesini sağlamıştır. Bunun yanında ihracat gelirlerinin artması ve dış borçlanma imkanının uygunluğu, ticari liberalizasyonla birlikte artan ithalat talebinin finansmanının kesintiye uğramadan sürdürülmesini sağlamıştır. Bu dönemin en önemli sonuçları ise, sürdürülebilir kamu açıkları, reel ücretlerin düşürülmesine dayalı ihracat artışı ve iç talep fazlası yaratılması, ihracat geliri ve dış borçlanma ile ticari liberalizasyon sonrası artan ithalat talebinin karşılanması ve ılımlı oranda sürdürülen yurt içi fiyat enflasyonu yoluyla kamuya senyoraj gelirinin aktarılmasıdır⁵⁵⁶.

⁵⁵⁴ YELDAN, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, s.45-48.

⁵⁵⁵ CELASUN, "Ekonomide Uzun Dönemli Büyüme Enflasyon Süreci, ve IMF Destekli Program", s.64-65.

⁵⁵⁶ YELDAN, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, s.58-59.

Dolayısıyla, 1980 öncesi ithal ikameci sanayileşme çerçevesinde korunarak rant aktarılan kesime, bu dönemden sonra teşviklerle rant aktarım süreci devam etmiştir. Bu dönemde devletin kaynaklarından yararlanan kesim, 1980 öncesi dönemde devletin ekonomiye müdahalesini savunurken bu tarihten sonra devletin ekonomiden çekilmesi gerektiğini savunmaya başlamıştır. Ancak rant aktarım mekanizması şekil değiştirerek aynı yönde dolaylı olarak devam etmiştir⁵⁵⁷.

24 Ocak 1980 istikrar kararlarıyla "devletin yoğun denetim ve desteği" altında sürdürülen dışa açılma ve ihraca yönelme stratejisi kısa zamanda meyvelerini vermiş ve imalat sanayii reel ihracatı 1988 sonuna değin yılda ortalama %15 artış göstermiştir. Buna paralel olarak, ihracatın GSMH içindeki payı da 1980'de %5.1'den 1988'de %12.8'e ulaşmıştır. İhracatın ithalatı karşılama oranı 1980'de %36.8'den 1988'de %81.4'e yükselmiştir. Aynı şekilde 1988 yılında cari işlemler dengesi 1.5 milyar dolar fazla vermiştir. Ancak, bu tarihten sonra ihracat artışı tıkanmış, hatta GSMH'ya oranı itibariyle belirli bir dönem azalma kaydetmiştir.

Celasun ve Rodrik, 1980-87 arasındaki ihracat artışının en fazla %30'a kadar kısmının TL'nin değer kaybetmesinden dolayı (sürekli devalüasyon) olduğu, bu artışta ihracat teşviklerinin çok az etkisi olduğuna dair ampirik sonuçlar elde etmişlerdir. Yazarlar Türkiye'deki ihracat artışının uygulanan döviz kuru politikalarıyla ve ihracat teşvikleriyle çok az ilgisinin olduğu ve Türkiye'nin Ortadoğu'ya yakınlığından kaynaklanan "ekostratejik öneminden" kaynaklandığını ileri sürmektedirler⁵⁵⁸.

Arslan ve Wijnbergen de, Türkiye'de 1980 sonrası ihracattaki artışın temel nedenini bu dönemde uygulanan "reel makroekonomik politikalar ile dövizin sürekli devalüasyonuna" bağlamaktadırlar. Uygulanan ihracat teşvikleri ise üreticilerin karları olarak piyasaya dönüş yapmaması ve elde edilen karların ihracata yatırım olarak yansımaması⁵⁵⁹, ihracat artışının 1980'lerin sonlarında tıkanma noktasına gelmesinde önemli rol oynamıştır. "Startejik üstünlükler"e dayanmayan ve sadece "karşılaştırmalı üstünlükler"e bağlı, katma değeri düşük ürünlerle ihracat artışı belirli bir noktaya kadar sağlanabilmiştir. Sadece tekstil ve katma değeri düşük tarım ürünlerine bağlı ihracat artışı sürekli devalüasyonla bir noktada tıkanmıştır.

⁵⁵⁷ IŞIK-PINARCIOĞLU, a.g.e., s.142.

⁵⁵⁸ Merih CELASUN Dani RODRİK, "Adjustment and Growth Turkey, (in) Ed. Jeffrey Sachs, Developing Countries' Dept, University of Chicago Press and NBER, Chicago, 1989, s.730.

⁵⁵⁹ İsmail ARSLAN, Sweder van WIJNBBERGEN, "Export Incentives, Exchange Rate Policy and Export Growth in Turkey", The Review of Economics and Statistics, Vol.75, Issue 1 (Feb., 1993), s.129-133.

Tablo 15: 1980 Sonrası Dış Ticaret ve Cari İşlemlerdeki Gelişmeler
(Milyar Dolar, %)

Yıllar	Cari İşm. Dengesi	Toplam İhracat	Toplam İthalat	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	İhr/ GSMH	İth/ GSMH	Dış Ticaret Açığı	Dış Ticaret Açığı/ GSMH(%)	Cari İşl. Dengesi/ GSMH(%)
1980	-3.406	2.910	7.909	36.8	4.2	11.3	4.999	6.6	4.9
1983	-1.923	5.728	9.235	62.0	9.2	14.8	3.507	4.8	3.1
1984	-1.439	7.134	10.757	66.3	11.7	17.7	3.628	4.8	2.4
1985	-1.013	7.958	11.343	70.2	11.7	16.6	3.345	4.4	1.5
1986	-1.465	7.457	11.105	67.1	9.8	14.5	3.648	4.0	1.9
1987	-806	10.190	14.158	72.0	11.6	16.1	3.968	3.7	0.9
1988	1596	11.662	14.335	81.4	12.8	15.8	2.678	2.0	-1.8
1989	961	11.625	15.792	73.6	10.7	14.5	4.167	3.9	-0.9
1990	-2.625	12.959	22.302	58.1	8.5	14.6	9.343	6.3	-1.7
1991	250	13.594	21.047	64.6	8.9	13.8	7.453	4.8	0.2
1992	-974	14.715	22.871	64.3	9.2	14.2	8.156	5.1	-0.6
1993	-6.433	15.345	29.428	52.1	8.4	16.2	14.083	7.8	-3.5
1994	2.631	18.106	23.270	77.8	13.8	17.7	5.164	3.2	2.0
1995	-2.339	21.637	35.709	60.6	12.6	20.8	14.072	7.7	-1.4
1996	-2.437	23.225	43.627	53.2	12.6	23.6	20.402	5.7	-1.3
1997	-2.638	26.261	48.559	54.1	13.5	25.0	22.298	7.9	-1.4
1998	1.984	26.974	45.921	58.7	13.1	22.3	18.947	6.9	1.0
1999	-1.360	26.587	40.671	65.4	14.2	21.7	14.413	5.6	-0.7
2000	-9.819	27.775	54.503	51.0	13.8	27.1	26.778	11.1	-4.9
2001	3.573	31.340	40.410	77.6	21.3	27.5	9.070	3.1	2.4

Kaynak:DPT, Temel Ekonomik Göstergeler 1950-2001. 1996-2001 Bavul Ticareti Dahil

Tabloda görüldüğü gibi Türkiye 1988 yılına kadar ihracatta çok büyük başarılar elde etmiştir. Ancak yukarıda açıklandığı gibi bu başarı süreklilik kazanamamıştır. 1980 yılında ihracatın ithalatı karşılama oranı %36'dan 1988 yılında %81.4'e yükselmiştir. Yine aynı şekilde, ihracattaki başarıya paralel dış ticaret açığı ve cari işlemler dengesi de olumlu bir seyir izlemiştir. Yoğun teşviklerin kaldırıldığı ve finansal liberalizasyona gidildiği 1990 sonrası dönemde ise dış dengenin bozulduğu görülmektedir.

Dikkati çeken önemli bir nokta, ticari liberalizasyonun son halkası olan 1995 Gümrük Birliği anlaşmasının imzalanmasından sonra ithalatın hızla artmasına karşılık ihracatın belirli bir düzeyde kalmasıdır. Bunun sonucu olarak hem ihracatın ithalatı karşılama oranı düşmüş hem de dış ticaret açığında büyük artışlar meydana gelmiştir. 1980 yılında yaklaşık 5 milyar dolar olan dış ticaret açığı 1988 yılında 2.6 milyar dolara kadar düşmüştür. Bu tarihten sonra ihracat yönelik doğrudan teşviklerin GATT uygulamaları çerçevesinde azaltılması, ücretler üzerindeki baskının kaldırılması ve yeni popülizm dalgasıyla birlikte dış ticaret açıkları gittikçe açılmıştır. 1989 sonrası büyümek için kısa vadeli sermaye hareketlerine güvenilmesi ve dövizdeki aşınmanın baskı altına alınmasıyla değerlendirilen TL nedeniyle, ithalatta patlama yaşanmış ve 1993 yılında dış ticaret açığı 14 milyar dolara

yükselmiştir. 1994 kriziyle birlikte yüksek oranlı devalüasyon ithalatı pahalılaştırıp ihracatı cazip hale getirmesiyle dış dengede kısmi bir düzelmeye sağlanabilmiştir. 6 Mart 1995'te imzalanan Gümrük Birliği anlaşmasıyla dış ticaret açığı büyük boyutlara ulaşmıştır. Öyle ki, Gümrük Birliği sonrası sürekli artarak, 2000 yılı itibariyle dış ticaret açığı 26 milyar dolara yükselmiş, ihracatın ithalatı karşılama oranı da %51'e gerilemiştir.

Ankara Ticaret Odası'nın⁵⁶⁰ yaptığı araştırmaya göre, Gümrük Birliği'nin Türkiye ekonomisine maliyetinin 2002 yılı Haziran ayı itibariyle yaklaşık 77 milyar dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir. Araştırmaya göre; Gümrük Birliğine girdikten sonra dış ticaret açığının GSMH'ya oranı yükselmiştir. Dış ticaret açığının GSMH'ya oranı Gümrük Birliği öncesi -%5.02 iken bu oran Gümrük Birliği sonrası -%8.75'e çıkmıştır. Bu durum, Gümrük Birliği'nin ithalatımızı artırdığını ve ihracatımıza fazla bir etkisinin olmadığını göstermektedir. Diğer taraftan ithalatın ihracatı karşılama oranı da ciddi olarak düşmüştür. İhracatın ithalatı karşılama oranı Gümrük Birliğine giriş tarihi olan 1996 yılından önce ortalama %65.86 iken, bu tarihten sonra %59.02 düzeyine gerilemiştir. Gümrük Birliği nedeniyle ithal ürün talebi ve tüketim harcamalarının yükselmesine rağmen, yatırımların aynı oranda artmaması (rantier üretim biçimine yönelmesi) hazine iç borç faizlerini 12.4 puan yukarı çekmiştir. Bu artış neticesinde Türkiye'nin iç borç faiz yükü 57.8 milyar dolar daha yükselmiştir. Gümrük Birliği dolayısıyla uğradığımız 10.77 milyar dolarlık vergi kaybı ve 8.4 milyar dolarlık ticaret saptırıcı maliyetlerle toplam kayıp miktarı 77 milyar dolara ulaşmıştır.

Ticari liberalizasyonun son aşaması olarak girilen Gümrük Birliği anlaşmasıyla karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğumuz tekstil sektöründe bile gerekli ihracat artışı sağlanamamıştır. Bu sektördeki firmaların çoğunun orta ve küçük ölçekli olması ve birlik sonrası uyum için gerekli desteklemelerin yapılmaması, sektörün Gümrük Birliği'nden olumsuz etkilenmesine neden olmuştur. Uyum için Gümrük Birliği çerçevesinde, siyasal gerekçelerle ve Yunan vetosu nedeniyle yeterli mali desteğin verilmemesi bu firmaların uyumunu güçleştirmiştir⁵⁶¹.

Sonuç olarak, ticari liberalizasyon politikaları Türkiye ekonomisinin yirmi yılı aşkın süredir devam eden istikrarsızlığının temel dışsal nedenlerinden birisi olmuştur. İhracata dayalı sanayileşme modeli çerçevesinde gerekli yatırımların yapılmaması, ihracat artışının sadece devalüasyon, teşvik ve iç talebin baskı altına alınması politikasına bağlanması bu sonucun ortaya çıkmasına neden olmuştur. Tüm çabalara rağmen, 2000 yılı itibariyle ihracatın GSMH içindeki payı ancak %14'e ulaşabilmiştir. 2000 krizi sonrasında yapılan hızlı devalüasyonlar ve ekonomik küçülme nedeniyle milli gelir azalması ihracatın milli gelir içindeki payının suni olarak %21.3 gibi oldukça yüksek bir düzeye çıkarmasına yol açmıştır.

b-Finansal Liberalizasyon: Spekülasyon

Küreselleşme ile birlikte ekonomilerin libere edildiği ve ekonomik sınırların kalktığı bir ortamda dış ekonomik gelişmeler, gelişmekte olan ülkeler için en önemli istikrarsızlık kaynağı oluşturmaktadır. Türkiye'de de özellikle finansal liberalizasyon sonrası dönemde, en önemli dışsal istikrarsızlık kaynağı olarak kısa vadeli sermaye hareketleri ön plana çıkmaktadır. İç finansal yapının

⁵⁶⁰ Bkz. ARSLAN-USUL ve Diğerleri, Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisi ve Bütçesine Etkilerinin Analizi, ATO, ASAM, Ankara, Haziran 2002.

⁵⁶¹ Bkz. R. ERZAN, A. FİLİZTEKİN, "Competitiveness of Turkish SMSEs in the Customs Union", European Economic Review, Vol.41, 1997, s.881-892.

zayıflığı ve iç makroekonomik dengesizliklerle birleşen sermaye hareketleri 1989 sonrası dönemde temel istikrarsızlık kaynağı olmuştur.

1988 yılında ihracata dayalı büyüme modelinde tıkanma yaşanmasıyla birlikte, kamu açıklarının finansmanı için yetersiz olan yurtiçi tasarruflar, yurtdışı tasarruflara ihtiyaç duyulmasına neden olmuştur. 1989 yılında başlatılan uluslararası sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesine yönelik düzenlemeler tam da bu tıkanıklığa denk gelmiştir. Bu dönemden sonra kamu açıklarının büyük ölçüde, reel faizlerin de yüksek olmasıyla, kısa vadeli sermaye girişleriyle karşılanması yoluna gidilmiştir. 32 sayılı kararnameyle uluslararası finansal sermayenin Türkiye'ye giriş ve çıkışlarının, henüz ürün piyasalarında rekabetçi ortam sağlanmadan ve dış ticaret kalemlerinde olumlu sonuçlar alınmadan kaldırılması, önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. Döviz kuru ve faiz haddi gibi parasal araçların istikrarsız makroekonomik yapı nedeniyle manevra yeteneklerinin sınırlılığı, Türkiye'nin diğer yapısal sorunlarıyla birleşince, liberalizasyon sonrası sorunları daha da artırmıştır⁵⁶².

Bu dönemde Türk finansal sisteminin gelişimini belirleyen üç ana süreç vardır. Bunlardan birincisi finansal serbestleşme çerçevesinde geliştirilen araçların çoğunluğunu kamu kesimi açığının finanse edilmesi için yaratılan menkul kıymetlerin oluşturması, ikincisi TL'nin yabancı para birimleri ile ikamesinin doğurduğu tehdit (dolarizasyon); üçüncüsü de, spekülasyon kısa vadeli sermaye hareketlerinin ulusal finans piyasalarında ve giderek reel ekonomide neden olduğu istikrarsızlıktır⁵⁶³.

Finansal liberalleşme sonrası oluşan yeni mali yapı, yüksek reel faizler ve nisbeten yüksek borsa kazançları nedeniyle Türkiye'yi uluslararası kısa süreli sermaye açısından önemli bir cazibe merkezi haline getirmiştir. Kısa vadeli sermaye açısından mali araçların getirileri, siyasi istikrarsızlık ve yüksek enflasyon risklerini göz ardı ettirebilecek oranda büyük olmuştur.

1990'larda ortaya çıkan finansal krizler, temelde finansal kesimdeki yapısal bozukluk nedeniyle, finansal liberalizasyonun olduğu ve denetimin yetersiz kaldığı ortamlarda meydana gelmiştir. Finansal kurumların, özellikle de bankaların fon aktarma kapasiteleri ve kredi kullandırma hacminde önemli düşüşler meydana gelmiştir Uluslararası standartlarda muhasebe, denetim ve gözetim yöntemlerinin geliştirilmesi sık sık gündeme gelmesine rağmen, çıkar çatışmaları, bilgi eksikliği, fırsatçı davranışların çekiciliği ve dış sermaye akımlarını aksatma kaygıları, denetim altında yeterli ve kararlı adımların atılmasını bir çok ülkede güçleştirmiştir. Sermaye hareketlerini 1989'da tümüyle serbestleştiren ve konvertileteye geçen Türkiye'de bankacılık sektörünün denetimini üstlenecek özerk kurul, ancak 2000 yılında işlerlik kazanmaya başlamıştır. Denetimin güçlendirilmeye çalışıldığı durumlarda, mali işlemler banka sisteminden banka dışı mali kurumlara (örneğin, offshore bağlantılarına) kaydırılmıştır. Tasarruf mevduatına devlet güvencesi verildiği durumlarda denetim eksikliği, ahlaki tehlike (moral hazard) taşıyan, fazla riskli davranışlara ve yolsuzluğa zemin hazırlamıştır. Diğer taraftan, Türkiye'de de kamu bankalarının sektör içindeki nisbi payının yüksek olması, değişik sorunların büyümesine neden olmuştur. Siyasal tercihlerle belirli kesimlere düşük faizlerle kullanılan kamu kredilerinden kaynaklanan "görev zararları" devlet bütçesinden yeterli likit kaynaklarla karşılanmaması nedeniyle kamu bankalarının nakit açıklarının büyümesine neden

⁵⁶² YELDAN, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, s.127-128.

⁵⁶³ YELDAN, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, s.128-129.

olmuştur⁵⁶⁴. Dolayısıyla, banka sisteminin desteklenmeyen yükümlülükleri ekonominin finansal kırılma eğilimini ve krizin yüksek seviyelere tırmanmasına yol açmaktadır⁵⁶⁵. Türkiye'de finansal liberalizasyon sonrası krizlerin bankacılık kesiminde başlamasının nedeni de bu tür gelişmelerden kaynaklanmıştır⁵⁶⁶.

Diğer taraftan, kamu ve holding bankacılığı, Türkiye'de rekabetçi ve sağlıklı bir bankacılık kesiminin oluşmasını engellemiş ve krizlerin önce bankacılık krizi şeklinde ortaya çıkmasına neden olmuştur. Kamu bankalarının görev zararları, özel bankaların oligopol yapısı ve grup içi kredi kullandırmaları krizlerin çıkmasına neden olan gelişmelerdendir. Ancak Türk özel bankacılığında oligopolleşme sadece bir banka büyüklüğü sorunu değildir. Büyüklük olgusuna ek olarak, özel bankacılık kesimindeki grup bankacılığı olgusu nedeniyle bu bankalar, kamudan topladıkları mevduatla yarattıkları kredilerin önemli bir kısmını, ait buldukları grubun işlemlerini değerlendirmekte kullanmaktadırlar. Bu durumda yalnız kamu bankalarında değil, özel bankalarda da kredi dağılımı, en verimli yatırımlara değil, grup içi karın dağılımı stratejisine bağlı olarak yapılmaktadır. Ayrıca bu krediler yine grup stratejisine bağlı olarak, düşük faiz veya yüksek riskle dağıtılabilir ve böylece bütün bankacılık sisteminde maliyetleri yükselterek, krizlerin çıkmasına zemin oluşturmaktadır⁵⁶⁷.

Tam liberalleşme ile birlikte, sermayenin yüksek geçişkenlik ve mobiliteye sahip olması krizlerde Merkez Bankalarının müdahale şansını da azaltmaktadır. Örneğin, Bundesbank ERM krizi sırasında, Eylül 1992'de İngiliz Poundu ve İtalyan Liretinin değer düşüşünü önlemek için 30 milyar dolar, Kasım 1992'de Fransız Frangının düşüşünü önlemek için 27 milyar dolarlık işlem yapmıştır. Bu büyük işlemlere rağmen söz konusu paraların değer yitirmesi önlenememiştir⁵⁶⁸. Türkiye'de de Merkez Bankası krizleri (1994 ve 2000/2001 krizleri) finansal liberalizasyon sonrası yeterli döviz rezervlerine sahip olduğu halde başarılı olamamıştır. Merkez Bankalarının döviz piyasalarına müdahalesi aslında vergi mükelleflerinin parası ile kumar oynamaktır. Müdahale ile merkez bankası istenmeyen zayıf bir parayı, bu para kendi ulusal parası bile olsa, emmek için değerli döviz rezervlerini büyük miktarlarda sonuçsuz bir çaba için harcamaktadır. Dolayısıyla, Merkez Bankaları kamunun kaynaklarını ucuz döviz satarak özel kesime transfer eden kurumlar haline gelmektedirler⁵⁶⁹.

Dolayısıyla, Türkiye 1989 sonrası tam liberalizasyona geçişle birlikte, para ve sermaye piyasalarını tamamen kısa vadeli sermayeye açık hale getiren Türkiye, 1990'lı yılları krizlerle geçirmiştir. Türkiye gibi liberalizasyona giden bazı ülkeler spekülasyon sermaye hareketlerine karşı bazı önlemler alırken, Türkiye tam liberalizasyonu tercih ederek piyasalarını spekülasyon saldırılarına açık hale getirmiştir. Güney Kore Seul Borsası'nda yabancılar, satılabilir hisse senedi portföyünün en fazla %10'unu alabilmektedirler. Çin'de hisse senetleri yerlilere satılabilen A ve yabancıların alabilecekleri B grubu diye ikiye ayrılmış durumdadır. İMKB'de ise yabancılar %20 oranında kota ayrılmıştır. Ancak yabancı yatırımcılar tam konvertibilite ile birlikte kotayı aşacak yollar bularak sermaye kaçışını hızlandırabilmektedirler. Dünyadaki bu sınırlayıcı düzenlemeleri görmeden, daha doğrusu "fazla

⁵⁶⁴ Merih CELASUN, "Gelişen Ekonomilerin Dış Kaynak Kullanımı, Finansal Krizler ve Türkiye Örneği, 2001", Doğu Batı, Sayı.17, Kasım-Aralık-Ocak 2001, s.170.

⁵⁶⁵ Graciela L. KAMINSKY, Carmen M. REINHART, "The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance-of-Payments Problems", The American Economic Review, Vol.89, No.3, June 1999, s.474.

⁵⁶⁶ AKDİŞ, a.g.e., s.135.

⁵⁶⁷ Atilla SÖNMEZ, a.g.e., s.270.

⁵⁶⁸ KARACAN, Bankacılık ve Kriz, ag.e, s.186.

⁵⁶⁹ KARACAN, Bankacılık ve Kriz, ag.e, s.186.

haddini bilmeden dışa açılmak", sermaye hareketlerini kontrolsüz ve ülke gerçekleriyle bağdaşmayacak şekilde libere etmek krizleri de kaçınılmaz kılmıştır⁵⁷⁰.

Tablo 16: Liberalizasyon Sürecinde Finansal Göstergeler (GSMH'nın %)

Yıllar	Dolaşımda ki Para	M1	M2	M2Y	Mevduat			Dolarizasyon	Bankacılık Kesimi Kredileri
					Vadesiz	Vadeli	DTH		
1980	4.1	13.9	17.4	-	7.6	2.2	-	-	10.7
1985	2.9	9.7	24.2	26.3	4.8	11.8	2.1	12.8	10.9
1988	2.7	8.8	21.1	28.4	3.4	7.2	4.2	28.3	17.6
1989	3.0	8.5	20.5	26.6	3.4	8.8	3.8	25.1	16.1
1990	2.9	7.9	18.0	23.5	3.3	8.3	3.6	25.9	16.5
1991	2.7	7.4	18.5	26.5	2.8	8.1	4.7	33.1	12.4
1992	2.7	7.1	17.3	26.6	2.5	8.1	7.3	38.4	12.7
1993	2.6	6.5	14.1	23.7	1.0	5.3	12.7	44.4	14.0
1994	2.6	5.9	16.2	30.7	0.9	7.6	16.2	50.9	13.3
1995	2.4	5.0	16.0	30.7	0.7	8.1	17.3	51.7	16.5
1996	2.1	5.6	18.7	36.8	0.7	10.5	18.0	48.4	18.5
1997	2.2	4.7	17.9	34.5	0.7	9.8	16.5	50.4	21.7
1998	2.1	4.3	20.3	36.3	0.5	11.2	16.0	44.6	19.4
1999	2.6	6.3	28.9	51.3	0.8	16.3	22.4	45.9	20.1
2000	2.5	5.3	24.8	44.6	0.7	13.5	20.2	45.2	20.9
2001	3.8	6.1	26.1	58.0	0.8	14.3	31.8	56.6	17.4

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, 1950-2001.

Tabloda liberalleşme sürecinde parasal göstergelerin gelişimi görülmektedir. Tabloda en dikkati çeken durum, 1983 yılında liberalizasyon çerçevesinde bankalardaki tasarruf hesaplarına yabancı para mevduatının eklenmesi sonucunda Türkiye'de "dolarizasyon"un da hızlanmış olmasıdır. Toplam mevduatlar ise, 1980'de milli gelirin %10'unu oluştururken, 1999 yılında %39.5'e yükselmiştir. Toplam mevduatlar içindeki yabancı para mevduatlarının yüksekliği çok büyük bir kırılma noktası oluşturmuştur. Özellikle kriz dönemlerinde bu oranın yükseldiği görülmektedir. 1994 finansal krizinde %50'yi geçen dolarizasyon 2001 kriziyle birlikte %56.6'ya ulaşmıştır. Aşağıda inceleneceği üzere mevduatlar içinde yabancı paraların önemini artırması, ekonomik krizlerde ani devalüasyonun dağıtımsal sonuçlar ortaya çıkarmasına yol açmaktadır. Yabancı para mevduatının geniş anlamda para arzı ya da M2X'e oranı olarak ifade edilen "dolarizasyon" 1985'de %12.8'den 1988'de %28'e çıkması bu dönemden sonra istikrarsızlığın artmasına neden olmuştur. Dolarizasyonun artışının en önemli nedenleri devalüasyonun cazibesi ve yüksek enflasyondan tasarrufların reel değerini koruma kaygısıdır.

Bankacılık kesimi kredilerine baktığımızda 1980'den 1989 yılına kadar bankacılık kredilerinin milli gelire oranı sürekli artmıştır. 1980 yılında bankacılık kredilerinin milli gelire oranı %10.7'den

⁵⁷⁰ AKDİŞ, a.g.e., s.134.

1988 yılında %17.6'ya kadar yükselmiştir. Finansal serbestleşmenin başladığı 1989 yılından itibaren bankacılık kredilerinin sürekli azalma eğiliminde olduğu görülmektedir. 1997 yılındaki %21.7'lik yüksek orana rağmen, bankacılık kesimi kredileri 2001 yılında bile 1988 yılındaki rakama ulaşamamıştır. Dolayısıyla finansal liberalleşme sürecinde, tasarrufların yatırımlara aktarılması süreci yerine, yüksek dolarizasyon ve faizler nedeniyle spekülatif alanlara kaydığı görülmektedir.

Tablo 17: Finansal Liberalizasyon Sürecinde İhraç Edilen Menkul Kıymetlerin Gelişimi (GSMH'nın %'si Olarak)

Yıllar	Kamu Kesimi			Özel Kesim		Genel Toplam
	Devlet Tahvili	Hazine Bonosu	Toplam	Hisse Senedi	Toplam	
1980	1.2	0.2	1.4	0.4	0.7	2.1
1985	1.8	3.3	5.1	0.3	0.4	5.5
1988	3.0	4.0	6.9	0.3	0.9	7.8
1989	3.9	3.3	7.7	0.4	1.0	8.7
1990	3.2	2.1	5.5	0.5	1.0	6.5
1991	1.8	5.4	7.4	0.7	1.0	8.5
1992	6.8	8.7	15.9	0.5	1.7	17.6
1993	7.5	9.0	16.8	0.5	3.8	20.6
1994	4.8	16.7	22.7	1.0	2.1	24.8
1995	4.4	15.4	19.8	0.5	2.1	21.9
1996	8.3	24.8	35.3	0.6	1.0	36.3
1997	8.0	14.9	22.9	0.7	1.0	23.9
1998	2.5	26.9	29.4	0.8	1.0	30.4
1999	27.3	11.3	38.7	0.9	1.1	39.8
2000	32.3	5.2	37.6	2.3	4.6	42.2
2001	0.2	22.6	22.9	0.9	3.1	26.0

Kaynak: DPT; Temel Ekonomik Göstergeler, 1950-2001.

Finansal liberalleşme süreciyle birlikte Türk mali piyasalarında finansal araçların önemli çeşitliliğe sahip olduğu tablolardan görülmektedir. Örneğin, 1980 yılında ihraç edilen menkul kıymetlerin GSMH'ya oranı %2.1'den 2000 yılında %42.2'ye kadar yükseldiği görülmektedir.

Ancak Türk finansal liberalizasyon sürecinin arzulanan yönde gelişmediği görülmektedir. İhraç edilen menkul kıymet bileşimine baktığımızda, söz konusu toplamın hemen hemen tamamının kamu kesimine ait olduğu görülmektedir. 2001 yılında ihraç edilen menkul kıymetlerin milli gelire oranı %26 olmasına rağmen, bunun içerisinde kamu kesimi borçlanma senetlerinin payının %22.9'a ulaştığı görülmektedir. Özel kesim ise sadece %3.1'lik bir paya sahiptir. 1990'lar boyunca ihraç edilen menkul kıymetlerin %95-97'sini kamu menkul kıymetleri oluşturmuştur. Daha da önemlisi özel sektör hisse senedi ihraçlarının milli gelire oranı %1'i dahi bulmamıştır.

Türkiye'de mali sistemde derinliğin olmaması, sermaye yetersizliği, dolarizasyon oranının yüksekliği, yurt içi tasarruf yetersizliği ve mevcut tasarrufların sistem dışında kalmayı tercih etmesi,

enflasyon, reel faizlerin yüksekliği, yüksek kamu açıkları sağlıklı bir mali sistemin oluşmasına engel olmuştur.

McKinnon'un⁵⁷¹ ifade ettiği gibi, gerekli yapısal reformları yapmadan ve makroekonomik istikrarı sağlamadan, uygulamaya koyduğu liberalizasyon politikaları ortaya çıkan istikrarsızlıkların önemli nedenlerinden olmuştur. Büyük oranda kamu açıkları, yüksek enflasyon, bankacılık düzenlemelerinin yapılamaması ve diğer finansal reformların yapılamaması nedeniyle gidilen liberalizasyon politikaları sürekli bir istikrarsızlık durumu meydana getirmiştir.

Türkiye'nin hem ticari hem de finansal anlamda liberalleşmesi, tam anlamıyla bir "prematüre liberalleşme" olmuştur⁵⁷². Dolayısıyla, liberalizasyon politikalarının önkoşullarını sağlamadan, tam liberal bir ekonomik düzenin oluşturulması Türkiye'yi 1990'ların sonunda gerçeklerle yüz yüze getirmiştir. Büyük oranda kamu açıkları ve yüksek enflasyonun kontrol altına alınamaması, bankacılık düzenlemeleri ve diğer finansal reformların yapılamaması nedeniyle gidilen liberalizasyon politikaları sürekli bir istikrarsızlık durumu meydana getirmiştir. Sonuçta aşağıda nedenleri ile birlikte ayrıntılı olarak incelenecek olan 1994 ve 2000/2001 finansal krizleri bu süreçte finansal liberalizasyonun neden olduğu spekülasyon sermaye hareketleri sonucu ortaya çıkmıştır. Aşağıda bu sermaye hareketlerinin neden olduğu bu krizler ayrıntılı olarak incelenecektir.

2-İçsel Nedenler

Liberalizasyon sürecinde sürekli istikrarsızlığın en önemli içsel nedeni kamu kesimi borçlanma gereğinin (KKBG) yüksekliğidir. KKBG liberalizasyon süreciyle birlikte sürekli artarak diğer sorunlarla birleşince krizlerin en önemli içsel nedenini oluşturmuştur.

a-KKBG

Yapısal reformların gecikmesi liberalizasyon sürecindeki krizlerin en önemli içsel nedenidir. Yapısal reformlarla Türkiye'nin 5 kara deliğinin kapatılması sürekli gündemde olmasına rağmen, her alanda popülist uygulamaların devam etmesi krizlerin içsel dinamiğini oluşturmuştur.

KKBG liberalizasyon öncesi artmaya başlamıştır. Türkiye'de 1970'lerden itibaren kamu kesimi borçlanma gereğindeki artışın temel nedeni, kamu harcamaları, sosyal hizmetler, altyapı ve güvenlik taleplerinin çağdaş toplumlarda azalmamasından kaynaklanmaktadır. Liberalizasyon sürecinde ise, artan kamu harcamaları ve vergisel bağımsızlıklar artan bütçe açıklarına yol açmıştır. Sonuçta, 1980 sonrası liberalizasyon süreciyle birlikte Ricardiyen Eşitlik Teoremi⁵⁷³ gereği vergi yerine borçlanma ilkesinin benimsenmesi kamu açıklarını sürekli artırarak, krizlerin süreklilik kazanmasına neden olmuştur.

24 Ocak kararları doğrultusunda 1983 yılında çok partili hayata geçildikten sonra, dış ticaretin ve sermaye hareketlerinin liberalizasyonu yönünde aşamalı adımlar atılmasına rağmen, bu dönemde kamu kesiminin küçültülmesi ve mali istikrarın sağlanması biçiminde ifade edilen reformların kararlılıkla uygulanmadığı dikkati çekmektedir. Dolayısıyla, 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren

⁵⁷¹ Bkz. Ronald McKINNON, *The Order of Economic Liberalization: Financial Control in the Transition to a Market Economy*, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1993.

⁵⁷² Dani RODRIK, "Premature Liberalization, Incomplete Stabilization: The Ozal Decade in Turkey", NBER Working Paper No.3300, March 1990, s.4-8.

⁵⁷³ Robert BARRO, "The Ricardian Approach to Budget Deficits", (in) *Macro Economic Policy* içinde, Harvard University Press, London 1990, s.213-225.

iç açıklar gittikçe büyümüştür. İç açıkların başlıca kaynakları konsolide bütçe, fonlar, KİT'ler, sosyal güvenlik kuruluşları ve mahalli idarelerdir. Toplam kamu kesimi içindeki payları itibariyle bakıldığında, en önemli kısmı konsolide bütçe açıklarının oluşturduğu görülmektedir⁵⁷⁴.

Kamu kesimi borçlanma gereğinin önemli bir kısmını sosyal güvenlik açıkları oluşturmaktadır. SSK, Bağ-Kur ve Emekli Sandığı'nın finansman açıklarının artışı üç temel nedenden kaynaklanmaktadır. Birincisi, kayıt dışı istihdamın yüksekliği ve ödenmeyen primlerin gecikme cezalarına uygulanan afların da katkısıyla düşen prim tahsilat oranları ile primi alınmadan yapılan sigorta ödemeleridir. İkincisi ise, sık sık çıkartılan borçlanma kanunları ve emeklilere prim karşılığı olmaksızın sosyal yardım zammı adı altında yapılan transferlerdir. Son olarak, sosyal güvenlik kuruluşlarının, yaş kompozisyonunun getirdiği avantajlara bağlı olarak, ayakta kalmayı açık vermeksizin başarabildikleri 1990 öncesi dönemde ellerinde tuttıkları fonların çok düşük getirilerle diğer kamu harcamalarının finansmanında kullanılmış olması da bu kuruluşların açık vermesinde önemli rol oynamıştır⁵⁷⁵.

Kamu açıklarına bağlı olarak, artan kamu kesimi borçlanma gereğinin tek başına bir istikrarsızlık kaynağını oluşturduğunu ileri sürmek anlamlı değildir. Asıl sorun KKBG'nin finansman biçimidir⁵⁷⁶. Finansal liberalizasyonun neden olduğu istikrarsızlık nedenleri başlığı altında incelendiği gibi, Türkiye 1989 yılından itibaren giderek artan oranda bir finansman krizine girmiştir. Bu dönemde devlet özel sektörün tasarruf fazlasını borçlanarak kendine transfer etme yoluna gitmiştir. Bu durum, faiz oranını yükselterek borçlanmayı daha da artırmış ve KKBG'nin finansmanında giderek artan oranda iç borçlanmaya yönelmiştir⁵⁷⁷.

1980'li yılların ortalarından itibaren artan kamu kesimi açıkları önemli bir istikrarsızlık kaynağı olmakla birlikte, bu dönemdeki istikrarsızlığı oluşturan en önemli gelişme dış sermaye hesabının liberalizasyonudur. Kısa vadeli sermaye girişlerinin artmasıyla birlikte 1989 yılından itibaren döviz kurunun değerlenmesi süreci aşlamıştır. Kurun değerli tutulduğundan, dış sermaye hesabının liberalizasyonundan itibaren kısa vadeli sermayeyi çekmek için reel faizlerin yükseltilmesi yönünde bir uygulamaya geçilmiştir. Kamu kesimi borçlanma gereğinin artması reel faizlerin üzerinde bir baskı oluşturduğu gibi, reel faizlerin yükselmesinde kamu kesimi borçlanma gereğinin artmasında etkili olmuştur. Ayrıca kamu kesimi mali dengesini sağlanmadığı bir ortamda sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi 1989 sonrası dönemde faizlerin yükselmesi yönünde bir baskı meydana getirmiştir⁵⁷⁸.

Türkiye finansal liberalizasyon süreciyle birleşen aşırı borçlanma ihtiyacı ve bu ihtiyacın zorladığı yüksek faiz oranları uluslararası sıcak para için bu dönemde çok elverişli bir ortam sunmuştur. Normal koşullarda uluslararası piyasalarda Libor+%7 ile borç bulunmasına rağmen, dolar bazında %30'un üzerindeki reel faizler, bu dönemde Türkiye'yi kısa vadeli sermaye hareketleri için önemli bir cazibe merkezi haline getirmiştir⁵⁷⁹. Dolayısıyla iç ve dış sorunların birleşmesi ortaya çıkan istikrarsızlıkların temel nedeni olmuştur.

⁵⁷⁴ ÇELEBİ, Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal-Yapısal Nedenleri, s.147.

⁵⁷⁵ Serdar SAYAN, "Demografik Gelişmeler ve Türkiye Ekonomisi", Doğu Batı, Sayı:17, Kasım-Aralık-Ocak, 2001, s.237.

⁵⁷⁶ Ömer Faruk BATIREL, "1994 Ekonomik Krizinin Kamusal Temelleri ve 1995 Önlemleri", İ.Ü.S.B.F. Dergisi, No.11-12-13, Nisan-Temmuz-Ekim 1995, s.95.

⁵⁷⁷ ÇELEBİ, Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal-Yapısal Nedenleri, s.148.

⁵⁷⁸ ÇELEBİ, Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal-Yapısal Nedenleri, s.149.

⁵⁷⁹ Tuncay ARTUN, "Söyleşi", Forum Dergisi, Şubat 1995, s.12.

Tablo 18: KKBG, İç ve Dış Borçlardaki Gelişmeler

Yıllar	İç Borç (Milyar\$)	Dış Borç (Milyar \$)	Top. Borç (Milyar\$)	Kişi Başına Gelir (\$)	Kişi Başına Borç (\$)	T.Borç/ GSMH	KKBG
1980	9.487	15.784	25.221			36.15	8.8
1985	12.1.	25.6	37.7	1.330	928	55.27	3.6
1986	13.9	32.2	46.1	1.462	896	67.4	3.7
1988	15.7	40.7	56.4	1.684	1.050	74.1	4.8
1990	19.5	49.0	68.5	2.682	1.218	44.94	7.4
1991	19.2	50.4	69.6	2.621	1.214	45.68	10.2
1992	22.7	55.5	78.2	2.708	1.339	48.64	10.6
1993	24.7	67.3	92.0	3.004	1.548	50.55	12.0
1994	20.6	65.6	86.2	2.184	1.424	65.73	7.9
1995	22.8	73.2	92.0	2.759	1.558	53.49	5.0
1996	29.2	79.6	105.8	2.928	1.738	57.27	8.6
1997	30.6	84.9	115.5	3.079	1.849	59.42	7.7
1998	37.1	97.2	134.3	3.255	2.111	65.2	9.4
1999	42.4	103.1	145.5	2.879	2.265	77.5	15.6
2000	54.2	119.6	173.8	2.986	2.530	86.25	12.5
2001	83.3	115.1	198.4	2.219	2.918	134.9	16.4
2002*	86.898	117.538	204.436	-	-	102.96	

*Mayıs ayı sonu itibarıyla

Kaynak: Maliye Bakanlığı, DİE,

1980 yılında %8.8 olan KKBG 1985 yılında %3.6'ya kadar düşmüştür. Bu tarihten sonra iç borçlanma ihaleleriyle kamu finansman ihtiyacının giderilmeye çalışılmıştır. Bu tarihten önce daha çok Merkez Bankası kaynaklarının kullanımı, yapılan yasal düzenlemelerle sınırlandırılmıştır. Bu tarihten sonra altyapı yatırımlarının ve savunma harcamalarının artması kamu açıklarını artırmıştır. 1990 yılında KKBG %7.4 olarak gerçekleşmiştir. 1987 yılında siyasi yasakların kalkmasıyla "popülizme geri dönüş" eğilimleriyle artan kamu harcamaları KKBG'ni daha fazla artırmıştır 1989 yılından itibaren ücret ve maaşlarda yüksek oranlı artışlar yapılması, kamu mali disiplininin tamamen uzaklaşmasına neden olmuştur. 1994 krizi öncesi 1993 yılında KKBG %12.0 olarak gerçekleşmiştir. 1998 yılına kadar azalma trendine giren KKBG, 1999 yılından itibaren tekrar artışa geçmiş ve 2001 yılı itibarıyla en yüksek nokta olan %16.4'e yükselmiştir.

Gittikçe artan KKBG Türkiye'yi bir borç sarmalına sürüklemiştir. 1980'lerden bu yana iç ve dış borçların gelişimini incelediğimizde, Türkiye'nin gittikçe bir borç sarmalına girdiği görülmektedir. 1980 yılında Türkiye'nin iç borç stokunun dolar bazında 9 milyar 487 milyon, dış borç stokunun ise, 15 milyar 734 milyon dolar, toplamda ise 25 milyar 221 milyon dolar olduğu görülmektedir. 1985 yılında ise iç ve dış borçların toplamı 37.806 milyar dolara ulaşırken, bunların GSMH'ya oranı %56.5 olarak gerçekleşmiştir. 1990 yılında toplam borç stoku 68.570 milyar dolar, GSMH'ya oranı ise, %45.48, 1995 yılında toplam borç stoku 96.152 milyar dolar, bunun GSMH'ya oranı ise %56.3 olarak

gerçekleşmiştir. 1996 yılından itibaren Türkiye'nin borç stoku milyar dolar bazında üç haneli rakamlara ulaşmıştır. Bu tarihten itibaren borç sürekli artarak 2001 yılında, iç ve dış borçların toplamı, GSMH'yi aşmıştır. Bu yılda 84. 857 milyar dolar iç ve 115.074 milyar dolar dış borç olmak üzere toplam 199. 931 milyar dolar borç stokuna ulaşılmıştır. 2001 yılında ik defa kişi başına borç kişi başına geliri aşmıştır. Bu dönemde toplam borçların GSMH'ya oranı ise %160.36 olarak belirlenmiştir. 2002'nin mayıs ayı sonu itibariyle 204.436 milyar dolar toplam borç stokunun GSMH'ya oranı %102.96 olarak hesaplanmaktadır.

Kamu borçlanma gereğinin yüksekliği aynı zamanda "dışlama etkisi (crowding out effect)" meydana getirmiştir. Yüksek kamu borçları, özel kesimin fon kullanma imkanlarını daraltmış, yatırımların azalmasına, dolayısıyla büyümenin düşmesine neden olmuştur. Türkiye'de özellikle iç borçlardaki artış faiz oranlarındaki artışı da beraberinde getirerek, özel sektörün finansal piyasalardan dışlanmasına ve özel sektörün üretim yerine "rantiyer üretim biçimine" yönelmesi sonucunu doğurmuştur. Devlet ise topladığı fonların çoğunu ekonomik kalkınma için gerekli olan alt yapı tesislerinin inşaatında değil, serbest piyasa şartlarına ayak uyduramayan KİT zararlarının kapatılmasında, sosyal güvenlik kuruluşlarının açıklarının kapatılmasında ve borç faizlerinin ödenmesinde kullanmıştır⁵⁸⁰. Dolayısıyla kamu 1990'ların sonunda borçların çevrilemeyecek bir duruma gelmesine (Ponzi Game Sarmalı) yol açmıştır. Diğer taraftan iç borçlanmanın aşırı artması gelir dağılımının bozulması sonucunu doğurmuştur⁵⁸¹.

b-Teşvikler ve Fonlar: Fon Ekonomisi

İhracatın ve yatırımların artırılması amacıyla uygulanan teşvik sistemleri ve bütçe disiplini dışında uygulanan bütçe dışı fon uygulamaları bu dönemin en önemli iç istikrarsızlık nedeni olarak ortaya çıkmaktadır. Bu dönemde ihracat ve yatırımlar büyük oranda devlet desteği ile artırılmaya çalışılması teşvik ve fon ekonomisinin en önemli nedenidir.

Liberalizasyon sürecinde ihracat çeşitli şekillerde teşvik edilmiştir. Bunların en önemlileri, vergi teşvikleri (ihracatta KDV istisnası şeklinde uygulanan vergi iadesi sistemi), düşük faizli Eximbank kredileri, bütçe dışı fonlardan sağlanan teşvikler ve bürokratik işlemlerin ve engellerin kaldırılmasıyla ilgili teşviklerdir. 1980-84 döneminde verilen teşviklerin ihracata oranı 1980 yılında %2.2'den 1984'de %12.6 ya yükselmiştir. 1984'den itibaren teşvikler kademeli olarak azaltılmış ve 1989 yılında tamamen kaldırılmıştır. Verilen teşvikler bir yandan ihracatı cazip bir sektör haline getirirken, diğer yandan hayali ihracatı ve vergi iadesini hızlandıran bir ortam meydana getirmiştir. Özellikle getirilen teşviklerin çokluğu, mevzuatın dağınıklığı ve hukuksal kuralların açık ve anlaşılır olmaması ve denetim mekanizmasının işleyememesi gibi nedenlerle, teşvik tedbiri uygulamaları zaman içinde amacından sapmış ve hayali ihracatın ortaya çıkmasına neden olmuştur. Hayali ihracat olayında gerçekte yapılmayan ihracat yapılmış gibi gösterilmek suretiyle gerçek ihracattan sağlanan gelirler, hayali ihracat yapanların haksız bir şekilde bu teşviklerden yararlanmalarına neden olmuştur. Hayali ihracatın miktarı konusunda kesin verilere ulaşmak çok zordur. Ancak IMF'in hazırladığı bir

⁵⁸⁰ ISO, Ekonomik İstikrar İçin Şeffaf Devlet Kayıtlı Ekonomi, İSO Yayın No: 2001/4, İstanbul 2001, s.15.

⁵⁸¹ KARACAN, Bankacılık ve Kriz, a.g.e., s.213-216.

rapora göre, 1980-87 yılları arasında Türkiye'nin yalnızca OECD ülkelerine yapmış olduğu ihracatın %26'sının hayali olduğu hesaplanmıştır⁵⁸².

1980 sonrası dönemde özel kesim yatırımlarını artırmak amacıyla uygulanan yatırım teşvik sistemi ise, gerek yatırım gerekse işletme aşamasında yatırımcılara katkı sağlamayı amaçlamıştır. Yatırımcıların finansmanını hafifletmek amacıyla, maliyet düşürücü, gelir artırıcı, yatırımın finansmanını kolaylaştırıcı birtakım teşvikler (gümrük muafiyeti, ucuz finansman, bina ve inşaat harcı istisnası, vergi muafiyeti, yatırım indirimi, düşük faizli yatırım kredisi, kaynak kullanımı destekleme primi, döviz tahsisi, finansal kiralama vs.) çok geniş bir şekilde uygulanmıştır. Diğer taraftan turizm yatırımlarını teşvik etmek amacıyla hazine ve orman arazilerinin tahsisi de önemli bir teşvik unsuru olarak karşımıza çıkmaktadır. Özellikle kalkınmada öncelikli yörelerin kalkındırılması için verilen işletme ve yatırım kredilerindeki yolsuzluğun boyutu çok fazla olmuştur. Bu tür krediler genellikle amaçları dışında kullanılmış ve Türkiye hem yatırım açısından hem de kaynak israfı nedeniyle büyük kayıplara neden olmuştur⁵⁸³.

Liberalizasyon sürecinde diğer bir önemli sorun bütçe dışı fon uygulamasıdır. Bütçe dışı fonlar, fonun tahsis edildiği kuruluşa bütçe disiplini ve kuralları dışında harcama yetkisi vermektedir. Bu tür fonların finansmanı bütçe ödenekleriyle veya bütçe dışı kaynaklardan sağlanabilmektedir⁵⁸⁴.

1980 öncesi dönemde 33 olan fon sayısı, 1990 yılına gelindiğinde 105'e ulaşmıştır. 1980 sonrası oluşturulan 72 adet fonun 24'ü 1980-83 döneminde, 48'i ise 1984-90 döneminde kurulmuştur. Kısaca fon sistemi 1980 ve özellikle 1983 yılından sonra önem kazanmıştır. Fon sistemiyle bütçe dışından gelir yaratılması amaçlanmış ve bu yolla da ihracatın, yatırımların desteklenmesi, büyük altyapı yatırımlarının tamamlanması, bazı mallarda fiyat istikrarının sağlanması, konut sektörünün finansmanı ve savunma sanayinin geliştirilmesi hedeflenmiştir.

Fonların gerek sayıca ve gerekse girdikleri işlemler açısından artması, 1980'li yıllardan sonra bir "fon ekonomisi"nin oluşmasına neden olmuştur. Bütçe dışında oluşturulan bu fonların gelirlerinin, bütçe gelirlerine olan oranının yıllar itibarıyla artması ve fonların yürütme organı olan iktidarlara verdiği keyfiyet, Türkiye'de bu dönemde "fon ekonomisi"nin ortaya çıkmasına neden olmuştur. 1984-90 döneminde fonlar büyük bir ağırlığa sahip olmuştur. 1980-90 döneminde kurulup da yürürlükte olan fonların toplam fon sayısı içinde %68.3'lük bir orana sahip olmuştur⁵⁸⁵.

Bu dönemde ortaya çıkan fon uygulamaları iktidarların ekonomiye esnek müdahale araçları olarak gelişim göstermişlerdir. Bu dönemde fonlar bütçe disiplini dışında kısa vadeli maliye politikası aracı olarak kullanılmıştır. Gelir elde etme ve harcama yapma konusundaki bürokratik engellerin azlığı nedeniyle fonlar iktidarlar açısından çok cazip mali bir araç haline gelmiştir⁵⁸⁶. Ancak bütçe dışı fon uygulamalarının etkin denetime tabi olmaması kamu harcamalarının artmasına ve iç mali dengesizliğin büyümesine neden olmuştur. Bütçe dışı fon uygulamalarında en önemli sorun ise, bu fonların bir kaynak transferi aracı haline gelerek bazı kesimlere kaynak transferi yapan bir mekanizmaya dönüşmesidir.

⁵⁸² Asuman ALTAY, "Politik Süreçte Yozlaşma ve Rant Kollama Faaliyetleri", Yeni Türkiye, Eylül-Ekim 1995, Yıl:1, Sayı:6, s.244.

⁵⁸³ Tevfik Güngör URAS, Ekonomide Özal'lı Yıllar, 1980-1990, Afa Yayınları, İstanbul, 1993, s.78.

⁵⁸⁴ Nami ÇAĞAN, "Anayasa Yöntünden Fonlar", Anayasa Mahkemesinin 24. Kuruluş Yılı Sempozyumu, Nisan 1996, Ankara, s.7.

⁵⁸⁵ ALTAY, a.g.m., s.246.

⁵⁸⁶ Üstün DİKEÇ, "Fonlar ve Denetimi", Çağdaş Sayıştay Denetimi Sempozyumu, 4-5 Haziran, Ankara 1987, s.2.

Sonuç olarak, liberalizasyon sürecinde tartışmaların aksine serbest piyasa ekonomisinin dışında uygulamalar olmuştur. Piyasa ekonomisi temelde olabildiğince "az ve sınırlı bir teşvik ve sübvansiyon sistemi"ne dayanmaktadır. Türkiye liberalleşme sürecinde serbest piyasa modelinden çok "köşe dönme" ve "kural tanımayan" kendine has bir kural uygulamaya gelmiştir. Bu dönemde kurtarma, sübvansiyon, teşvik, vergi bağışıklığı gibi politikalar belirli kesimlere sürekli kaynak aktarmada kullanılır araçlar haline gelmiştir⁵⁸⁷. Bu tür uygulamalar piyasa ekonomisinden çok bir teşvik ve fon ekonomisinin oluşmasına yol açarak istikrarsızlıkların nedenlerinden olmuştur.

c-Kayıtdışı Ekonomi ve Kara Para

Liberalizasyon süreciyle birlikte gelişmekte olan ülkelerin çoğu kalkınmalarını tamamlayabilmek için ulusal ve uluslararası kara para ve kayıt dışı ekonomik faaliyetlerden pay almaya çalışmaktadırlar. Bu açıdan bir çok gelişmekte olan ülke "kayıt dışı kalkınma modeli"ni benimsemiştir. Bu modeli benimseyen ülkeler, piyasa ekonomisi çerçevesinde uygulanan teşebbüs hürriyeti ve kontrol mekanizmalarının kaldırılmasıyla, kara paranın serbestçe dolaşımı açısından cazibe merkezi olmuşlardır. Çünkü herhangi bir kaydın aranmadığı ve bir anda ortaya çıkan zenginlere servetini nereden bulduğu yönünde bir şeyin sorulmadığı ortamlarda, kara paranın aklanmasına bile ihtiyaç duyulmamakta ve aklama ihtiyacı duyulduğunda, kolaylıkla bir ekonomik faaliyete yönelinerek kaynak gizlenebilmektedir. Türkiye'de 24 Ocak 1980'den sonra kontrol müesseselerinin kaldırılması ve tam liberalizasyon politikalarıyla "kayıt dışı ekonomik kalkınma modeli"ni sistem olarak benimsemiş ve ekonomide mali sistem azaltılmıştır. Buna paralel olarak da 1980'lerden itibaren Türkiye'ye kara para girişi hız kazanmıştır⁵⁸⁸.

Kara para aklanması 1980 öncesi dönemde Türkiye'de aklayıcılar açısından büyük bir sorun olarak görülmüştür. Finansal sistemin gelişmemiş olması, servet beyanı, kamu borçlanma kağıtlarının sınırlı düzeyde kalması ve liberal politikaların yoksunluğu kara para kullanımını engellemiştir⁵⁸⁹. Ancak, ticari liberalizasyonla birlikte Türkiye'ye en yoğun kara para akımı, hayali ihracat yoluyla olmuştur. 1980'li yıllardan itibaren dışarıdaki ve özellikle İsviçre'deki paraların Türk ekonomisine kazandırılması bir politika olarak benimsenmiştir. Bu hedefe ulaşacak yasal düzenlemeler de yapılmıştır. Nitekim bu dönemde, Türkiye'den ihracat, ihracat rejimi kararı ve Yönetmelikleri ile Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanun'da değişiklik yapan kararlar ve kararlara ilişkin tebliğler ve talimatlar ile bankacılık teamüllerine göre yürütülmüştür. İhracat bedelleri ise, peşin ödeme, alıcı firma prefinansmanı, akreditifli ödeme ve kabul kredili ödeme şekillerinden birine göre yurda getirilerek bir bankaya veya özel finans kurumuna satılmıştır. İhracat bedellerinin beyan edilen döviz üzerinden yurda getirilmesi esas alınmıştır. Diğer bir ifadeyle, ihraç bedeli olarak yurda giren dövizlerin menşei yönünde herhangi bir araştırma yapılmamıştır⁵⁹⁰.

Kara para aklanmasına ilişkin olarak ciddi önlemlerin alınmamış olması liberalleşme ile birlikte krizlerin de temel nedenlerinden birisi olmuştur. Özellikle finansal liberalizasyonla birlikte ülkemizdeki finansal sistem kara paranın aklanması için uygun bir yapı arzemiş, bunun doğal sonucu

⁵⁸⁷ KARACAN, Bankacılık ve Kriz, a.g.e., s.209.

⁵⁸⁸ Adem KALÇA, "Kayıtdışı Ekonomiye Tahmin Etmeye Yönelik Çalışmaların Analizi", İktisat Dergisi, Nisan 1998, Sayı:378, s.65.

⁵⁸⁹ Kemal KILIÇDAROĞLU, "Kayıtdışı Ekonomi ve Bürokrasi", Vergi Dünyası, Haziran 1997, s.3.

⁵⁹⁰ ERGÜL, a.g.e., s.51.

olarak da hiçbir araç ya da sektör kara paranın aklanması hususunda diğerlerine göre ön plana çıkmamıştır. 1980'li yıllardan itibaren devletin iç borçlanma ihtiyacına paralel olarak, ülkemizde çok büyük bir hazine bonusu, devlet tahvili stoku ve geniş bir repo piyasası oluşmuştur. Bono ve tahvillerin hamiline yazılı olmaları, kolaylıkla alınabilmeleri ve likit olmaları vb. nedenlerle kara paranın aklanması amacıyla kullanılmaya uygun araçlardır. Bu yapısı ve devletin artan borçlanma ihtiyacı sonucu ulaştığı büyüklük nedeniyle sadece hazine bonusu ve devlet tahvili piyasası bile kara para aklayıcılarının ihtiyaçlarını tam olarak karşılayabilecek bir durumdadır⁵⁹¹.

Türkiye kara para için ana geçiş noktalarından biridir. Kara paranın Türkiye'den elde ettiği gelirin 50 milyar dolar civarında olduğu tahmin edilmektedir. Bunun yanında Türkiye'den 30-50 milyar dolar arası bir kara paranın transit geçiş yaptığı ileri sürülmektedir. Bu transferlerden de Türkiye'ye yılda 5-6 milyar dolar civarında bir para kalmaktadır⁵⁹². Bu para çoğunlukla devlet kağıtları ve döviz ve borsa spekülasyonu ile aklanmakta ve sisteme girmeye çalışmaktadır. Sisteme büyük miktarlarda giren ve çıkan bu tür paralar finansal derinliği olmayan ve yapısal reformlarını tamamlamamış Türkiye gibi gelişmekte olan ekonomiler için büyük risk oluşturmaktadırlar.

Kayıtdışı ekonomik faaliyetler de önemli bir istikrarsızlık kaynağıdır. Kayıtdışı ekonominin büyüklüğü ile ilgili Türkiye'de çok çeşitli tahminler yapılmaktadır. Kayıtdışı ekonomi konusunda son yıllarda yapılan araştırmalarda, kamu açıklarının önemli bir kısmının kayıtdışı ekonomik faaliyetlerden kaynaklandığı vurgulanmaktadır. Osman Altuğ'un araştırmalarına göre, 1992 yılı itibariyle kayıtdışı ekonomik faaliyetlerin büyüklüğü (kayıtdışı işçilik, kayıtdışı tarımsal kazanç ve kayıtdışı ticari ve sınai faaliyetler) GSMH'nın %34'ü kadardır. A.Fazıl Özsoylu'nun hesaplamalarına göre 1993 yılı için kayıtdışı kazançların tutarı toplanabilen vergilerin %75'ine ulaşmaktadır⁵⁹³.

Kayıt dışı ekonominin büyümesi, kayıtlı ekonominin küçülmesi anlamına gelmektedir. Kayıtlı ekonominin küçülmesi vergi gelirlerinin azalmasına, kamu borçlarının artışına, faiz oranların artmasına ve sonuçta en önemli istikrarsızlık kaynağı olan enflasyona neden olmaktadır⁵⁹⁴. Sonuç olarak kayıtdışı ekonomi hem doğrudan bir haksız rekabet yaratarak (vergi vermeyerek) hem de makro dengeleri bozarak gelir dağılımı üzerinde bozucu etki meydana getirmektedir.

d-Siyasal Nedenler

Liberalizasyon süreciyle birlikte gelişmekte olan ülkelerin çoğunda sosyal ve ekonomik dengelerin kurulamamış olması yönetimde açıklığı önlemektedir. Bu ülkelerdeki kaynak kıtlığı nedeniyle siyasi iktidarlar daha kolay yol olan "enflasyonla kalkınma"yı tercih etmektedirler. Bu toplumlarda sermaye birikiminin yetersiz olması, bu birikimi devlet ya doğrudan doğruya kendisi yapmakta veya özel sektör aracılığıyla yaptırmaktadır. Gerek enflasyonla kalkınma ve gerekse sermaye birikimi politikaları, siyasilerin kullanabileceği, istismar edilmeye çok uygun imkanlar yaratmaktadır. Bu tür politikalar siyasi kadroların kendileriyle birlikte devlet imkanlarından zengin yaratmak gibi istismara müsait ve yozlaşmayı artıran bir süreci hızlandırmaktadır.

Türkiye demokrasisi "delege eden", lider egemenliğine dayalı popülist, gelir dağıtıcı bir özelliğe sahiptir. Lider egemenliğindeki siyaset, denetimlerin ve dengelerin yokluğu, demokratik

⁵⁹¹ Ergin ERGÜL, Karaparanın Aklanması ve Suçları, Adalet Yayınevi, Ankara 1998, s.49-50.

⁵⁹² GÜNAY-ŞAHBAZOV, a.g.m., s.116.

⁵⁹³ Ercan DANSUK, Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo-Ekonomik Yapılarla İlişkisi, DPT, Yayın No.2472, Ankara 1997, s.22.

⁵⁹⁴ Osman ALTUĞ, "Kayıtdışı Ekonomi ve Ekonomik Büyüme", Açık Oturum, Banka ve Ekonomik Yorumlar, Nisan 1998, s.6.

denetim mekanizmalarında ve hukuka dayalı devlet anlayışında önemli eksiklikler söz konusudur. Delege eden demokrasilerdeki (Türkiye ve Latin Amerika ülkeleri) noksanlıklar, özellikle finansal liberalizasyonun olduğu ortamlarda bir çok olumsuz yansımalarla neden olmaktadır. Aşırı belirsizlikler, siyasetçilerin dar ufukları, ve halka ait fonların uzun süre kötüye kullanımı neticesinde oluşan devresel krizler, bu tarz demokrasilerde görülen açıkların temel yansımalarıdır. Ayrıca, popülist söylemlerine rağmen, bu tip demokrasiler, her zaman yüksek ve artan oranlarda gelir dengesizlikleriyle bağdaştırılabilmektedir⁵⁹⁵.

Diğer yandan popülist politikaların artması, iktidarların devlet kadrolarını, iktisadi ve sosyal etkinlik aramadan oy toplamak ve diğer partiler karşısında avantajlı konuma geçmek için kendi çıkar amaçları doğrultusunda kullanılmaktadır. Bu şekilde devlet imkanları ve bütçe imkanları ekonomik etkinlik kriterleri gözlemlenmeden kullanılmaktadır. İktisadi ve tarımsal sübvansiyonlar, imar afları, genel aflar, vergi afları, emeklilik yaşının düşürülmesi gibi popülist uygulamalar yaşanan ekonomik krizlerin temel nedenleridir. Bu şekilde kamu harcamalarının popülist politikalar için kullanılması bütçe açıklarına neden olmaktadır. Bu açıklar enflasyon yoluyla karşılanmakta, kısa dönemde bütçeyi enflasyonla finanse etmek, geçici bir rahatlama sağlamaktadır. Sonuçta, her zaman olduğu gibi siyasi istikrar bozulmakta, bu da ekonomik istikrarın bozulmasını etkilemektedir.

Dolayısıyla, Türkiye'de siyasi partilerin en önemli motivasyon kaynağını, halka ait gelirleri kendi destekçilerine dağıtması oluşturmaktadır. Bu gözlem, aynı zamanda Türkiye'deki parti liderliğinin çelişkili bir özelliğine dikkati çekmektedir. Bir yandan parti liderlerinin aşırı gücü hiç bir şekilde sorgulanmamakta, diğer yandan da ayakta durabilmeleri, "patronaj siyaseti" kanalı ile geniş tabanlı bir seçmen desteğini sürdürebilme yeteneklerine bağlıdır⁵⁹⁶.

Finansal liberalleşme döneminde, ekonomik anlamda küresel normlara ayak uydurmak için yeterli yönetim kapasitesine sahip olmayan ülkeler, genelde önemli ölçüde demokrasi eksikliği bulunan ülkelerdir. Zayıf demokrasiler, neo-liberal dönemde arda-arda popülist döngüler yaşamaya eğilimli olmakta ve böylece finansal küreselleşmenin nimetlerinden tam anlamı ile faydalanamamaktadırlar. Aslında finansal küreselleşme de, bu popülist döngüleri büyütme ve bu döngülerin yapısını gittikçe daha asimetrik hale getirme eğilimindedir. Popülist döngülerdeki her ciddi bunalım dönemi, gittikçe daha da kötüleşen bir gelir dağılımına neden olmaktadır. Bu tür ekonomiler, giderek düşük büyüme hızı ve büyük gelir eşitsizlikleri ile tanımlanan "düşük denge tuzağına" (low-level equilibrium trap) düşme ve kolay kolay da kurtulamama tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar⁵⁹⁷.

Diğer taraftan, siyasi elitlerin halkın taleplerini hayata geçirmek yerine kendi çıkarlarını korumayı asıl uğraş haline getiren birer çıkar grubuna dönüşmesi, Türkiye'de istikrarın sağlanamamasının en önemli nedenlerinden birisi olmuştur. Siyasi partiler, temsili demokrasinin temel kurumları olmak özelliklerini yitirmiş, siyasi elitlerin devlet kaynaklarını paylaşım savaşında paravan olarak kullandıkları birer örgüt haline gelmişlerdir⁵⁹⁸.

Dolayısıyla uygulanan "ahbap çavuş kapitalizmi"⁵⁹⁹ nedeniyle oluşan siyasal ve toplumsal yozlaşma liberalizasyon politikalarıyla birleşince, Türkiye'de siyasetin ve siyasetçilerin çözüm üreten

⁵⁹⁵ C. Emre ALPER, Ziya ÖNİŞ, "Finansal Küreselleşme, Demokrasi Açığı ve Yükselen Piyasalarda Yaşanan Süreli Krizler: Sermaye Hareketlerinin Liberalleşmesi Sonrasında Türkiye Deneyimi", Doğu Batı, Sayı:17, Kasım-Aralık-Ocak, 2001, s.206.

⁵⁹⁶ ALPER-ÖNİŞ, a.g.m., s.206.

⁵⁹⁷ ALPER-ÖNİŞ, a.g.m., s.223.

⁵⁹⁸ YILMAZ, a.g.m., s.32.

⁵⁹⁹ Paul KRUGMAN, Bunalım Ekonomisinin Geri Dönüşü, Çev:Neşenur DOMANIÇ, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2001, s.vii.

değil, sorun üreten kurumlar haline gelmesi istikrarsızlıklara zemin oluşturmuştur. 2001 Bankacılık Krizi temelde makroekonomik sorunların birikmesiyle, görünüşte bir siyasi kriz olarak ortaya çıkmıştır.

C-Liberalizasyon Sürecinde Krizler ve İstikrar Programları

Türkiye 1989 yılında tam liberalizasyona geçtikten sonra, daha çok dışsal faktörlere bağlı olarak kriz boyutlarında istikrarsızlık yaşamıştır. İlk finansal kriz 1994 yılında meydana gelmiştir. Bu krizin ardından 10 yıl geçmeden 2000/2001 finansal krizleri ortaya çıkmış ve ardından sıkı istikrar programları uygulamaya konulmuştur. Bu krizlerin ikisinde de kısa vadeli sermaye hareketleri tetikleyici rol oynamıştır.

1-1994 Krizi: İlk Finansal Kriz ve 5 Nisan Kararları

a-Kriz Neden Olan Gelişmeler

1983 yılından itibaren 24 ocak kararları doğrultusunda dış ticaretin ve finans piyasalarının ve dış sermaye hesabının liberalizasyonu yönünde aşamalı adımlar atılmıştır. Ancak bu dönemde kamu kesiminin küçültülmesi ve mali istikrarın sağlanması biçiminde ifade edilen politikaların kararlılıkla uygulanamadığı dikkati çekmektedir. Dolayısıyla 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren iç açıklar gittikçe büyümüştür. İç açıkların başlıca kaynakları konsolide bütçe, fonlar, KİT'ler, sosyal güvenlik kuruluşları, mahalli idarelerin açıklarından oluşmaktadır. Toplam kamu kesimi açıkları içinde en büyük payı konsolide bütçe açıkları oluşturmuştur.

1980 sonrası emek gelirlerinin daraltılmasına dayalı yapay büyüme ve ihracata yönelik gerekli yatırımların yapılmaması ekonomide belirli bir tıkanıklığı da beraberinde getirmiştir. 1988 yılına gelindiğinde ekonomik göstergeler 1980 yılından bu tarafa ulusal ekonominin bir durgunluğa girdiğini göstermiştir. 1988 yılında büyüme hızı %2.1'e gerilemiş, imalat sanayi büyümesi %1.6'da kalmıştır. Enflasyon oranı ise, 1980'lerdeki düşme eğilimini terk ederek %68.8'e yükselmiştir. En önemlisi tüketici fiyatlarıyla karşılaştırıldığında, Türk Lirası 1980 dışı açılma reformları çerçevesinde ilk kez aşırı değerlenmeye başlamıştır. Gerçekten 1989 Türkiye'si artan ücret talepleri, yeni seçim dönemiyle birlikte yükselen "yeni popülizm" dalgasının kamu sektörüne getirdiği ek yükler, daralan ihracat pazarları ve yükselen enflasyonist beklentilerin yarattığı belirsizlik ortamı ile sermaye birikimi ve büyümenin artık kendi iç tasarrufları ile sürdürülemeyecek bir duruma geldiğini göstermektedir. Bu gelişmelerle 1988 yılı ihracata yönelik yapısal uyum sürecinin tıkanıdığı yıl olarak nitelendirilmektedir⁶⁰⁰. Dolayısıyla 1989 sonrası finansal liberalizasyon süreci bu şartlar altında gerçekleşmiş ve bir önceki dönemden çok farklı dinamikleri de beraberinde getirmiştir.

1987 yılında "popülizme geri dönüş" eğilimleri 1990'lardaki istikrarsızlığın temel nedenlerinden biri olmuştur. Kamu transfer harcamalarındaki artış KKBG'ni %6'nın üzerine çıkarmıştır. Daha önceki yıllarda oluşturulan çok sayıda özel hesaplar, fonlar, döner sermayeler, kamu harcamalarında disiplin sağlamayı güçleştirmiş, bütçe politikasında bütünlükten uzaklaşılarak makroekonomik dengelerin bozulması sonucunu doğurmuştur. 1988 ve 1989 yıllarında KKBG'de nisbi bir kontrol sağlandıysa da (%5) bu durum uzun sürmemiştir. 1990'dan başlayarak KKBG yeniden

⁶⁰⁰ YELDAN, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, s.48.

artarak 1993 yılında GSMH'nin %12.2'sine ulaşmıştır. Dolayısıyla 1994 krizinin en belirgin içsel dinamiği makroekonomik dengesizlik ve yüksek enflasyon olmuştur.

1994 bunalımını, 1989-90'da yapılan sermaye hareketlerinden liberalizasyonu sonrası ortaya çıkan ilk ciddi bunalım olmasıyla dikkate değer bir özellik taşımaktadır. Ödemeler dengesinin sermaye işlemlerine verilen serbestlik, bütün oyunun kurallarını değiştirdiğinden bundan sonra ortaya çıkacak bunalımlar önemli bir ders niteliğindedir. 1991 yılından itibaren TL değerlenmeye başlaması ihracatı yavaşlatmış, enflasyon oranı yükselmiştir. Döviz giriş-çıkışlarını serbest olduğu bir ortamda doğal olarak faiz oranları da yüksektir. Bu serbestlik ortamında faiz oranlarını hükümet kararıyla düşürme politikası mali piyasalarda bunalımın tetikleyicisi olmuştur. Kamu harcamalarındaki dengesizlik ve enflasyonun en önemli kaynağı olarak faiz oranlarının yüksek olması görülmüştür. Nominal faiz oranlarını düşürmek için iç borçlanmanın en aza indirilmesi amaçlanmıştır. Bunun için de kamu tüketim harcamalarını karşılamak amacıyla dış borçlanmaya ve Merkez Bankası'ndan borçlanarak iç borcun parasallaştırılması (monetizasyon) gündeme gelmiştir. Bu çerçevede 1993 yılında çıkarılan bir kanunla devletin Merkez Bankası'na olan borçları iptal edilmiştir. Daha sonra kabul edilen katma bütçeyle de Hazine'nin Merkez Bankası'ndan borçlanma sınırı %90 artırılmıştır. 1994'ün ilk üç haftasında, 1994 bütçesinde ayrıca yükseltilmiş olan Merkez Bankası'ndan borçlanma sınırının %53'ü kullanılmıştır. Bu gelişmeler para piyasalarında, iç borç stokunun parasallaştırılacağı, enflasyon oranının yükseltileceği ve bu yöntemle Hazine'nin borç yükünü eriteceği şeklinde algılanmıştır. Diğer bir gelişme de, 1994 başından başlayarak kamu kağıtlarından gelir vergisi uygulamasının başlayacağını ilan edilmesidir. Sonuç olarak, sermaye hareketlerinin serbest olduğu bir ekonomide borçları enflasyonla silmeye kalkmak tehlikeli ve verimsiz bir yaklaşım⁶⁰¹ olduğu ortaya çıkan krizle birlikte anlaşılmış, ancak maliyet çok yüksek olmuştur.

1994 krizinin ortaya çıkmasında iki önemli etmen rol oynamıştır. Bunlardan birincisi, yüksek enflasyon ortamındaki döviz kuru ile faiz oranlarını kontrol etmek isteyen hükümetin çabaları, ikincisi ise, Türkiye'nin kredi notunun düşürülmesidir. Bu etmenlerin ikisi de, denetimli bir sermaye hesabı ortamında önemli olmayabilirdi. Sonuç olarak, Merkez Bankası'nın yabancı döviz rezervlerinde sürekli bir azalış gerçekleşmiştir⁶⁰². Daha sonra Türk Lirasına spekülasyon bir saldırıyla kriz patlamıştır.

1989 sermaye hesabının liberalizasyonu, İMKB'nin aşırı karlılık göstermesi, faiz oranlarının yüksekliği, Türk lirasının aşırı değerlenmesi neticesinde Türkiye'ye yönelik sıcak para hareketlerinin artması sonucunu doğurmuştur. Türkiye'ye kısa süreli portföy yatırımı şeklinde gelen yabancı sermaye ile sermaye piyasalarından sağlanan krediler toplamı 1991 yılından başlayarak yıllar itibarıyla büyük gelişme göstermiş, özellikle 1992 yılında bir önceki yıla göre %38 artarak 4.9 milyar dolara ulaşmıştır. Bu gelişmelere bağlı olarak cari işlemler dengesi 6.4 milyar dolar fazla vermiştir. Buna karşılık 1993 yılında resmi rezervlerde 308 milyon dolar artış kaydedilmiştir⁶⁰³.

⁶⁰¹ Atilla SÖNMEZ, a.g.e., s.136-138.

⁶⁰² ALPER-ÖNİŞ, a.g.m., s.211.

⁶⁰³ İlker PARASIZ, Kriz Ekonomisi ve 5 Nisan 1994 Kararları, Ezgi Kitabevi, Bursa 1995, s.165.

Tablo 19: 1994 Krizi Öncesi ve Sonrası Sermaye Hareketleri
(milyon dolar)

Yıllar	Portföy Yatırımları	Diğer Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri	Toplam Kısa Vadeli Sermaye Hareketleri	Toplam Döviz Rezervleri
1990	547	3000	3547	11411
1991	623	-3020	-2397	12253
1992	2411	1396	3807	15253
1993	3917	3054	6971	17762
1994	1158	-5127	-3969	16519
1995	237	3713	3950	23942
1996	570	5945	6515	25007
1997	1634	1761	3395	27168
1998	-6386	2601	-3785	29506

Kaynak: TCMB Verileri; Muhammet AKDİŞ, Global Finansal Sistem Finansal Krizler ve Türkiye, Beta Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2000, s.129.

Tabloda görüldüğü gibi, kriz öncesi ve sonrası önemli miktarlara ulaşan kısa vadeli sermaye hareketlerinin olduğu görülmektedir. Toplam döviz rezervleri içinde kısa vadeli sermaye zaman zaman önemli büyüklüklere ulaşmıştır. 1994 krizi öncesi toplam kısa vadeli sermaye hareketlerinin toplam döviz rezervlerine oranı yaklaşık %40'a ulaşmıştır. 1994 kriziyle birlikte dışarı kaçan kısa vadeli sermaye 1995 yılından itibaren tekrar giriş yapmaya başlamıştır. 1997 Asya ve Rusya krizleriyle birlikte sermaye girişleri tekrar azalmaya başlamıştır. 1998 yılında ise yaklaşık 8 milyar dolarlık portföy yatırım ülkeyi terk etmiştir⁶⁰⁴.

Liberalizasyon sonrası yaşanan ilk kriz olan 1994 krizi iç ekonomik dengesizliklerin yanı sıra, esas olarak uluslararası sıcak paranın neden olduğu bir kriz olmuştur. Kriz öncesi on yıl içerisinde Türkiye'ye giren yabancı sermaye miktarı 32 milyar dolar civarındadır. Bu rakamın 14 milyar doları cari işlemler ve net hata noksanın telafi edilmesinde kullanılmıştır. Geriye kalan 18 milyar doların da ödemeler dengesini finanse ettiği düşünülebilir. Bu paranın 7 milyar dolarını Merkez Bankası kendi borçlanması ile sağlamıştır. Bu durumda Türkiye'ye Merkez Bankası'nın borçlanması ve ödemeler dengesinin finansmanı amacı dışında 11 milyar dolarlık bir sermaye girişi gerçekleşmiştir. Dolayısıyla 1994 krizini tetikleyen görünüşteki neden, daha önceden başlayan ve kriz öncesi yoğunlaşan spekülasyon hareketleridir. Türkiye 1994 krizinde 11 milyar dolarlık sermaye hareketinin oluşumuna yukarıda

⁶⁰⁴ AKDİŞ, a.g.e., s.129.

belirtilen nedenlerle katkıda bulunmuş, aşırı değerli TL ile krize yakalanarak büyük bir bedel ödenmiştir⁶⁰⁵.

Bu gelişmelere bağlı olarak Türkiye ekonomisi, ithalat artışı, ihracatın gerektiği oranda artmaması, dış borçlanma veya dövizli borçlanmaya karşı büyük eğilimin olması, yüksek faiz politikalarının yol açtığı devletin borç faizlerini ödeyebilmek için de borçlanmaya mecbur kalması şeklindeki kısır döngü, faiz gelirlerinin üretim ve yatırım faaliyetlerini caydırıcı bir cazibeye kavuşması gibi olgular nedeniyle krize doğru sürüklenmiştir. Üretici faaliyetlerin azalması, faiz, borsa, döviz üçgeninde karlılık arayan ulusal ve uluslararası sermaye de devletin bu borç yükünü uzun süre götüremeyeceği kanaatinin yerleşmesine neden olmuştur. Dış kredi kuruluşlarının kredi notunu düşürmeleri ile de desteklenen bu kanaat, TL'nin aşırı değerlenmiş olduğu düşüncesi ile de birleşince yüksek bir döviz talebi ortaya çıkmış ve baskı altında tutulan döviz kurlarının serbest piyasada büyük bir yükseliş trendine girmesine yol açmıştır. 1 dolar 15.000 liradan 42.000 liraya kadar yükselmiştir. Ve neticede 5 Nisan kararları olarak bilinen istikrar programları uygulamaya konulmuştur⁶⁰⁶.

1994 krizinin niteliği ve boyutları daha önceki krizlerden oldukça farklılık göstermektedir. Kriz öncesi dönemde kambiyo rejimi tamamen liberalleştirilmiş olduğundan diğer krizlerden farklı olarak gerek efektif gerekse banka hesabı olarak döviz, önemli bir yatırım seçeneği haline gelmiştir. Bir başka deyişle eskiden kapalı ve araçları sınırlı olan bir mali sistem yerine dışa açık, araçları ve yatırım seçenekleri artmış bir mali sistem ortaya çıkmıştır. Bu sistem hem araçlar arası hem de ülkeler arası yüksek bir mobilitateye sahiptir. Bu dönemi diğerlerinden ayıran bir diğer özellik ise bankacılık sisteminin teknolojik altyapısıdır. 1994 yılına kadar bankacılık sistemi gerek haberleşme teknolojisi gerekse bilgi işlem teknolojisi açısından gelişmiş bir noktadadır. Bir çok banka on-line sistemle çalışırken geniş bir ATM ağına sahip oldukları gibi EFT sistemi de bankalar arası işlemleri kolaylaştırmaktadır. Bu teknolojik altyapı işlem süratini artırdığı gibi sistemi daha da duyarlı hale getirmiştir. Böyle bir ortam hem krizin yaygınlaşması ve yoğunlaşmasına neden olmuş hem de kamu yönetiminin bu krizi yönetmesini ve durdurmasını güçleştirmiştir⁶⁰⁷.

1994 krizinin ortaya çıkmasında hükümetin almış olduğu para politikası kararının etkisi büyük olmuştur. 1993 yılında iç borç faiz oranlarını düşürmek için borçlanma ihalelerinin iptal edilmesi ve Merkez Bankası'nın Bankalararası Para Piyasası işlemlerinde faiz oranlarını yükseltmemesi, krizin patlak vermesine neden olan bir uygulama olmuştur. Merkez Bankası'nın açık piyasa işlemlerini yapmasını engellemesi piyasadaki likidite fazlasının emilmesini engellemiştir. Bunun sonucunda da başka ülke deneyimlerinde gözlenenin, iktisat kuramının tersine, kuru savunmak için sadece döviz satma aracına mahkum olan Merkez Bankası kısa zamanda başarısızlığını ilan etmek zorunda kalmıştır⁶⁰⁸. Çünkü döviz kurunun değerlenmesinin yanı sıra faiz oranlarını da düşürmek biçiminde, ekonomide aynı anda iki tane nominal çapa sağlamaya çalışmak, sürdürülmesi zor ve maliyeti yüksek bir politikadır⁶⁰⁹. Bunun sonucu olarak 1994 yılını başından itibaren dövizle yöneliş süreci başlamıştır. Resmi kurlarla serbest piyasada oluşan kurlar arasındaki farkın %23'e kadar çıkması üzerine 26 Ocak

⁶⁰⁵ Zekeriya YILDIRIM, "Türkiye Dünyanın Neresinde?", Açık oturum, İktisat Dergisi, Sayı:380, Temmuz 1998, s.139.

⁶⁰⁶ AKDIŞ, a.g.e., s.118.

⁶⁰⁷ KARACAN, Bankacılık ve Kriz, a.g.e., s.178.

⁶⁰⁸ Bkz.Hasan ERSEL, Güven SAK, "İşletme Sermayesi İhtiyacı, Kredi Bağımlılığı ve Şirketler Kesiminin Kriz Dönemi Performansı", İşletme ve Finans, Nisan 1995.

⁶⁰⁹ A. Sema BAHÇECİ, Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Politikaları, Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi, DPT; Yayın No:2477, Temmuz 1997, s.80.

1994 tarihinde Türk lirası yaklaşık %14 oranında devalüe edilmiştir. Nisan 1994'e kadar Türk lirası sürekli değer kaybetmiştir. 1993 sonunda 14.458 TL olan dolar 4 Nisan 1994 tarihinde 22.617 TL'ye yükselmiştir. Döviz kuru ile faiz arasındaki makasın kapanması sonucu bankalar açık pozisyonlarını kapatmaya yönelmişler, bu durum da, Merkez Bankası'nın döviz rezervlerinin hızla erimesine neden olmuştur. Kasım 1993 tarihinde 7.2 milyar dolar olan döviz rezervi, Merkez Bankası'nın piyasalara müdahale amacıyla döviz satması sonucu Aralık ayında 6.2 milyar dolara, Ocak ayında 5.5 milyar dolara ve Mart ayında 3.3 milyar dolara gerilemiştir⁶¹⁰.

1989 finansal liberalizasyon politikaları 1994 krizinin temel hazırlayıcı olmuştur. Makroekonomik dengeler ve mali istikrar sağlanmadan zamansız ve yanlış bir politika tercihi olarak gerçekleştirilen finansal liberalizasyon politikaları açık bütçe ve hatalı bor yönetimi politikaları ile birleşince kriz kaçınılmaz olmuştur. 1994 krizinin biri içsel diğeri de dışsal olmak üzere iki nedeni vardır: Birincisi 1989 finansal liberalizasyonla birlikte bankaların yurtdışından sağladıkları ucuz kaynaklarla hazineyi fonlaması ve MB'nın enflasyonla mücadele çerçevesinde TL'yi değerli tutmaya çalıştığı bankaların açık pozisyonları, diğeri ise, 1989 yılında şok olarak verilen yüksek ücret zamlarının iç talebi körüklemesidir⁶¹¹.

Kamu kesimi açıklarının neden olduğu toplam talep artışı ve finansal liberalizasyon politikaları ile sağlanan kısa vadeli dış kaynaklarla 1990-93 arasında yüksek büyüme hızı gerçekleşmiştir. Bu dönemde büyüme hızı sırasıyla %9.4, %0.3, %6.4 ve %8.1 olarak gerçekleşmiştir. Büyüme hızıyla birlikte dış ticaret dengesi de daha fazla bozulmuştur. Dış ticaret açıkları 1990 yılında bir önceki yıla göre %126 artarak 9.3 milyar dolara çıkmıştır. 1991'de 7.4, 1992'de 8.1 ve 1993 yılında 14.1 milyar dolarlık dış ticaret açığı ortaya çıkmıştır. İthalatın ihracatı karşılama oranı da 1991'de %69'dan 1993'de %57'ye gerilemiştir.

1994 krizinin ağırlaşması ve boyutlarının büyümesinin temel nedeni, bankaların mevduatının önemli bir kısmının yabancılara ait mevduatın oluşturmasıdır. Aralık 1993 sonu itibariyle 16.6 milyar dolar olan yurtiçi adresli Döviz Tevdiat Hesapları Mayıs 1994 sonunda 11.8 milyar dolara inmiştir. Brüt döviz rezervleri Aralık 1993'de 17.7 milyar dolardan Mayıs 1994 sonunda 12.5 milyar dolara gerilemiştir. Aynı dönemde Merkez Bankası'nın döviz mevcutları 6.2 milyar dolardan 3.5 milyar dolara gerilemiştir. Bunun temel nedeni 1993 yılı sonunda 280 trilyon lira olan mevduatın 120 trilyon lirasının DTH olmasıdır. Yine aynı tarih itibariyle bankaların yurtdışından sağladığı krediler toplamı 87 trilyon liradır. Burada krizin temel nedeni, kambiyo rejiminin liberalleşmesinin bir sonucu olarak araçlar arası mobilite ile ülke içi piyasa -yurtdışı piyasa arasındaki mobilitenin artmış olmasıdır⁶¹².

b-5 Nisan İstikrar Programı

Krizin atlatılması amacıyla 15 yıl aradan sonra, IMF ile standart bir istikrar programı anlaşması yapılmıştır. İstikrar programı çerçevesinde 1994 yılı boyunca, kamu kesimini daraltıcı ve döviz kazandırıcı tedbirler uygulanmıştır. Bu tedbirler sonucu, üretim ve istihdamda gözle görülür bir

⁶¹⁰ Asaf Savaş AKAT, "1994 Bunalımı Üstüne Çeşitlemeler", TÜSİAD Görüş Dergisi, Sayı:15, Haziran 1994, s.16-34.; Hurşit GÜNEŞ, Laterjizm+Popülizm=Göz göre göre 5 Nisan", TÜSİAD Görüş Dergisi, Sayı:15, Haziran 1994, s.46-50.

⁶¹¹ Şükrü BİNAY, Kürşat KUNTER, "Türkiye'de Mali Liberalleşmede Merkez Bankası'nın Rolü 1980-1997", İşletme ve Finans, Sayı:154, Ocak 1999, s.43.

⁶¹² KARACAN, Bankacılık ve Kriz, s.62.

daralma yaşanmış ve 1994 yılı büyümesi -6.1 olarak gerçekleşmiştir. 1995 yılı başından itibaren, büyüme sürecinin yeniden başladığı ve kısa vadeli sermaye girişinde artış olmuş ve kriz hızlı bir şekilde atlatılmıştır. Ancak krizin atlatılması, emek piyasasının esnek yapıda olması ve gelir dağılımının sabit gelirli ücretliler aleyhine bozulması ile sağlanabilmiştir. Dünya piyasalarının ihracat açısından uygun olması nedeniyle devalüasyonla ihracat artışında önemli gelişme sağlamıştır. İhracat artışı sayesinde büyüme süreci tersine çevrilmiş, sermaye kaçıışı durmuş ve tekrar kısa vadeli sermaye girişi başlamıştır. Dolayısıyla cari denge tekrar sağlanabilmiştir.

5 Nisan 1994 kararlarına bakıldığında genel olarak dünyada yürürlüğe konulan istikrar önlemleri ile paralellik gösterdiği görülmektedir. Özellikle de 1985 yılında İsrail'de yürürlüğe konulan istikrar önlemleriyle önemli ölçüde benzeşmektedir⁶¹³.

5 Nisan kararlarında kısa (konjonktürel) ve uzun vadeli olmak üzere bazı önlemler alınmıştır. Bu önlemler aşağıdaki gibi özetlenebilir:

(i)Döviz kuru ve fiyat istikrarı için sıkı para politikası uygulamaya konulmuş, döviz kurunda enflasyon oranına paralel bir aşınma sağlanması öngörülmüştür.

(ii)KİT ürünlerine önemli ölçüde zam yapılmıştır.

(iii)Ücret ve maaş ayarlamalarında geriye doğru endekslemeden vazgeçilerek ileriye doğru bir bakış açısı geliştirilmeye çalışılmıştır.

(iv)Parasal disiplinin sağlanması amacıyla Merkez Bankası bağımsız bir para politikası yürütülmesi benimsenmiştir. Buna göre, MB para politikasını ekonomideki fiyat, ücret ve döviz kuru için öngörülen hedeflere uygun şekilde yürütecek ve parasal büyüklükler kontrol edilecektir. 21.04.1994 tarihinden itibaren MB'nın Hazine'ye açtığı kısa vadeli avansa sınırlama getirilmiştir. Kısa vadeli avans oranı ilk yıl %15'den %12'ye ve 1998 ve daha sonraki yıllar için de %3'e düşürülmesi kararlaştırılmıştır.

(v)Tasarruf mevduatında sigortaya tabi limit önce yükseltilmiş, daha sonra ise tüm tasarruf mevduatına güvence getirilmiştir.

(vi)Bütçe gelirlerinde fiyat ayarlamaları, fonlar ve vergiler yoluyla gelir artırıcı tedbirler. (Vergisel düzenlemelerin en önemlisi Mali Denge Vergisi'dir. Gelir ve Kurumlar vergisi mükelleflerine (ücretliler dışında) 1994 yılında beyan ettikleri matrahlar üzerinden ek bir vergi yüklenmiştir)

(vii)Cari, yatırım ve faiz hariç transfer harcamalarında tasarrufa giderek harcama disiplini sağlamaya yönelik tedbirler alınmıştır.

(viii)Özelleştirme ve kamuda personel tasarrufuna gidilmesi yönünde kararlar alınmıştır.

(ix)Sosyal güvenlik kuruluşlarının bütçe üzerindeki yüklerinin azaltılması için gerekli yapısal düzenlemelerin yapılması kararı alınmıştır.

(x)5 Nisan kararlarında çıpa olarak önce maaşlar seçilmiş, daha sonra döviz kuru ve banka kredileri çıpa olarak belirlenmiştir.

(xi)Dış dengenin sağlanması için ihracatın teşvik edilmesi (bu da büyük ölçüde iç talebi baskı altına alarak ve devalüasyonla yapılmıştır) öngörülmüştür.

⁶¹³ PARASIZ, Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, s.379.

Dünyada alınan istikrar önlemlerinin kapsamına bakıldığında, 5 Nisana kararlarının yalnızca ücret ve maaşlar dondurulduğu için içinde heterodoks unsurlar taşıyan ortodoks veya melez bir istikrar kararı olduğu söylenebilir⁶¹⁴.

Alınan istikrar önlemleriyle ekonomide kısa vade de kısmi bir istikrar sağlanmıştır. 5 nisan kararlarının nisbeten sıkı bir şekilde uygulandığı 1994 yılı içerisinde dış ticaret açıkları bir önceki yıla göre, %73.4 oranında azalmıştır. İhracat %18 artmış, ithalat ise %21 azalmıştır. Kamu dengesinde kısmi bir düzelme sağlanmış, pozitif büyümeye geçilmiş, kısa vadeli sermaye girişleri tekrar başlamıştır.

Ancak bu iyileşme süreci kısa sürmüştür. Programın uygulanması erken seçim kararı ile birlikte zora girmesiyle birlikte, 2000-2001 krizlerine kadar gelecek olan krizlerin temelleri oluşmuştur. Bu noktada iki önemli politik hata yapılmıştır. Birincisi, yurtdışından gelen kısa vadeli sermaye akışının teşvik edilmesi ve yurtdışına sermaye kaçışının önlenmesi amacıyla faizlerin yüksek tutulması, yurtiçi borçlanmada hızlı yükselişe ve dolayısıyla 1990'ların sonlarına doğru yıkıcı sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur. İkincisi ise, krizin etkileri görülmeye başladığı andan itibaren, bankalara daha rahat bir nefes aldirmek amacı ile, mevduat hesaplarının tam sigorta kapsamına alınması yönünde yapılan bankacılık sektörü düzenlemeleri daha sonraki dönemlerde sektörü olumsuz yönde etkilemiştir. Gerçekten de, bankacılık düzenlemeleri, istikrarsızlığın önemli nedenlerinden birini oluştururken, son krizlerin oluşmasında da anahtar rol oynamıştır⁶¹⁵.

2-2000 Enflasyonu Düşürme Programı

1994 krizinden sonra Türkiye 1995'de IMF destekli istikrar programını terk ederek, yüksek enflasyonlu yolu seçmiştir. 1995-97 döneminde kısa vadeli borçlanma ile finanse edilen ve bavlul ticaretinden yararlanan yüksek oranlı bir büyüme performansı gerçekleştirilmiştir. 1998 Rusya Krizi'nin dış finans koşullarını olumsuz etkilemesi ve vergi politikasında yeni yönelimlerin yarattığı tedirginlik, Türkiye'den büyük sermaye çıkışlarına neden olmuştur. 1999 depremi ile birlikte, yüksek reel faizlerle finanse edilen kamu açıkları ve kamu borç stokunun büyümesi, sorunları biriktirmiş ve yeni bir istikrar programı ihtiyacı doğmuştur. Bu arada dış finansman sağlama açısından önemli işlevleri olan IMF ve Dünya Bankası gibi uluslararası kuruluşlar mevcut durumun sürdürülemezliği konusunda ısrarlı bir tutum sergilemeye başlamışlardır. Kurulan koalisyon hükümeti iç ve dış şartların da zorlamasıyla, geçmiştekilerden daha ciddi bir şekilde hazırlanmış ve yıllarca geciktirilmiş yapısal reformları da içeren bir istikrar programını 2000 yılı başından itibaren üç yıl süreli ve IMF desteğinde uygulamaya koymuştur.

2000 Enflasyonu Düşürme Programı'nın genelde üç ana başlık üzerine inşa edildiği Aralık 1999 Niyet Mektubu'nda görülmektedir. Buna göre, (i) kamu kesimi (maliye) reformu, (ii) döviz kuru nominal çıpasına dayalı para programı ve (iii) sosyal güvenlik, özelleştirme ve tarım kesimine yönelik yapısal nitelikli dönüşümlerdir.

⁶¹⁴ PARASIZ, Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze İktisat ve İstikrar Politikaları, s.379.

⁶¹⁵ ALPER-ÖNİŞ, "a.g.m.", s.213.

Programın ilk 18 aylık süresince, enflasyonu indirmek amacıyla, döviz kurunun önceden belirlenmiş bir çizelgeye göre değişmesi (çıpa) ilkesi benimsenmiştir. Diğer bir deyişle, döviz kuru artışları sabitlenmiş bir kur rejimi esasına dayandırılmıştır. Daha sonra ise döviz kurunun belirli bantlar dahilinde hareketine imkan veren bir sisteme geçilmesi hedeflenmiştir. Programın başarıyla uygulanabilmesi için son derece önemli olan kredibilitenin, IMF desteğiyle, kamu maliyesinin dengelenmesiyle ve ekonominin etkinliğini artıracak yapısal reformlarla sağlanması amaçlanmıştır. Kamu borç yükünün azaltılması, ekonominin sağlıklı mali dengeler içinde büyümesini sürdürebilmesi için gerekli koşul olarak öngörülmüştür⁶¹⁶. Ancak kur çıpasına dayalı bir istikrar programıyla tamamen liberalize olmuş bir mali sistem, Merkez Bankası'nın para politikasını uluslararası sermaye hareketlerindeki dalgalanmalara açık hale getirmesi, istikrar programının en önemli riskini oluşturmuştur.

Kur çıpasına dayalı bu istikrar programında da asıl özveri sabit gelirlilerden beklenmiştir. Özellikle kamuda çalışan işçi, memur ve emekli gibi sabit gelirlilerin maaş zamları gerçekleşen değil hedeflenen enflasyon oranıyla uyumlu bir şekilde artırılmıştır⁶¹⁷. Dolayısıyla diğer istikrar programlarında olduğu gibi istikrarın asıl yükünü sabit gelirliler çekmiştir.

3-2001 Krizi: Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

a-Krizle Neden Olan Gelişmeler

2000 yılının ilk altı ayında istikrar konusunda çok hızlı adımlar atılmıştır. Ancak özelleştirme ve bankacılık gibi yapısal reformlar konusunda bu hız aynı oranda devam etmemiştir. Siyasiler yıllarca kendi çıkarları doğrultusunda bir kasa gibi kullandıkları kamu bankalarının denetimlerinden çıkmasına ve özelleştirme çabalarına ciddi bir muhalefet göstermişlerdir. Özellikle 1994 krizinden sonra IMF'in bütçe açıklarını bir performans kriteri gibi görmesi nedeniyle bütçeden karşılanamayan tarımsal destekleme alımları, esnaf-sanatkarlar ve tarımsal kesime kullanılan krediler gibi mali yükler doğrudan kamu bankalarının sırtına yüklenmiştir. Bunun yanısıra, IMF'ye verilen niyet mektubunda yer almasına rağmen tamamen meclis denetiminin dışında bulunan bütçe-dışı fonların tasfiyesi konusundaki çalışmalar yavaşlatılmıştır. Bu süre içinde, esnaf ve sanatkarlar ile tarım sektörüne verildiği söylenen düşük faizli kredilerin önemli bir kısmı siyasi bağlantıları güçlü kişi ve kuruluşlara verilmiştir. Yapısal reformların ve bankacılık sektörünün yıllardır geciktirilen düzenleyici kurumun (BDDK) faaliyete geçmemesiyle yabancı yatırımcılar ülkeyi terk etmeye başlamış ve Kasım 2000 ve ardından Şubat 2001 finansal krizleri patlak vermiştir⁶¹⁸.

2000 istikrar programı döviz kurunu nominal çıpa olarak belirleyen döviz tabanlı bir istikrar programı olmasıyla, kur riskinin ortadan kaldırılmasıyla birlikte, bankalar hızla döviz açık pozisyonlarını artırarak yurt dışından aldıkları borçlarla devlete borç verme yolunu benimsemişlerdir.

⁶¹⁶ Nurhan YENTÜRK, "Türkiye Ekonomisinin Son 20 Yılı: Yangın Söndü Arsayı Kurtardık", <http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/yazilar/yent%FCrk.htm>, s.8.

⁶¹⁷ YILMAZ, a.g.m., s.23.

⁶¹⁸ YILMAZ, a.g.m., s.25.

Kısa vadeli yabancı sermaye girişlerinin artmasıyla kısa ve orta vadeli devlet iç borçlanma senedi faizleri hızla düşmüştür. Bono ve tahvil faizlerindeki bu hızlı düşüş karşısında bankalar ellerindeki kaynakları tüketici kredileri olarak kullandırma yoluna gitmişlerdir. Faizlerdeki hızlı düşüş ve bireysel kredi almadaki kolaylıklar bir anda dayanıklı tüketim mallarına olan talebi artırmıştır. Bu sektörlerde hem iç hem de ithalatın artmasıyla cari işlemler açığı hızla yükselmiştir⁶¹⁹.

2000 istikrar programının uygulanması sırasında artan enerji fiyatları ve gelirler politikasına yer verilmemesi nedeniyle enflasyon tahminin üzerinde gerçekleşmesine (TÜFE %39, TEFE %32.6) rağmen yıl boyunca ortalama döviz kuru artışının %20 oranında kalması, Aralık 1999'a göre Türk Lirasını %13 aşırı değerli hale getirmiştir. Kısmen aşırı değerli TL kısmen de yüksek büyüme hızı nedeniyle (2000 yılı GSYİH artış hızı %7) ithalat %22 artarken ihracat artışı sadece %2.2 düzeyinde kalmıştır. Hızla düşen faiz nedeniyle tüketici kredileri %300 artışı göstermiş ve bunun neden olduğu iç talep patlaması üretimin ihracat yerine iç tüketime yönelmesine neden olmuştur. Türkiye için maksimum GSMH'nın %3.5 düzeyinde olması gereken cari işlemler açığı GSMH'nın %5'i seviyesine ulaştırmıştır.

Ancak, 1999 programının tam bir başarısızlık olarak nitelendirmek de mümkün değildir. Programın bazı kilit noktalarını hayata geçirmek için önemli adımlar atılmıştır. Kamu sektörü maaşlarında, parasal konulardaki denetimlerde, ve KİT'lerin performansı ile birlikte konsolide edilmiş bütçe yapısında iyileşmeler yapmak için alınan önlemlerde oldukça tutarlı bir uygulama gözlenmiştir. Bu programda da asıl özveriyi ücret ve maaş geliri elde edenler çekmiştir⁶²⁰. Fakat özellikle, kamu bankalarını hedefleyen bankacılık sektörü düzenlemeleri gibi hem zor, hem de hem de siyasi maliyetlerin fazla olması beklenen alanlarda, siyasiler gerekli atılımları yapmakta isteksiz davranmışlardır. Kamu bankaları "görev zararları" başta olmak üzere KİT'lerin süregelen yapısal sorunlarına çözüm bulabilmekteki başarısızlık, bu bağlamda verilebilecek çarpıcı örnekler oluşturmaktadır. Gerçekten de siyasiler, bu sorunla, ancak programın Şubat 2001'de çökmesinden ve ağır bir fatura yüklenilmesinden sonra ilgilenmeye başlamışlardır. Krizin hemen ardından kamu bankaları görev zararlarının yaklaşık 20 milyar dolar civarında olduğu ileri sürülmüştür⁶²¹.

⁶¹⁹ Hikmet İYİDİKER, "Küreselleşme Sürecinin Ekonomi Üzerinde Etkileri ve kamu Harcamaları (Türkiye 1980-2000)", Türkiye'de 1980 Sonrası Mali Politikalar, 16. Türkiye Maliye Sempozyumu, Celal Bayar Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, 28-31 Mayıs 2001, Antalya, s.73.

⁶²⁰ YILMAZ, a.g.m., s.23.

⁶²¹ ALPER-ÖNİŞ, a.g.m., s.217.

Tablo 20: Kriz Öncesinde ve Kriz İçinde Sermaye Hareketleri
(Milyon Dolar)

	Kriz Öncesi: Ocak2000-Ekim 2000	Kriz Dönemi: Kasım2000-Haziran 2001
Yabancılar:Net Sermaye Akımları	15.179	-10.432
*Dolaysız yatırım	589	2.406
*Portföy yatırımı	6.789	-8.457
*Uzun vadeli sermaye akımı	3.201	-553
*Kısa vadeli sermaye akımı	4.600	-3.828
Yerli Aktörler: Net Sermaye Akımları	-5.257	-3.033
*Dolaysız yatırım	-751	-452
*Portföy yatırım	-730	949
*Kısa vadeli sermaye (kayıtçı)	-1.226	-1.847
*Kısa vadeli sermaye (kayıtdışı)	-2.550	-1.683
Rezerv Değişmeleri	-2.324**	15.239***
Cari İşlem Dengesi	-7.589	-1.764

Kaynak:TCMB verileri, Korkut BORATAV, "2000/2001 Krizinde Sermaye Hareketleri",
<http://www.bgimsizsosyalbilimciler.org>.

(**) 499 milyon \$IMF kredisi ile resmi rezervlerdeki 2823 milyon \$ artıştan oluşmaktadır.

(***) 8076 milyon dolar IMF kredisi ile resmi rezervlerdeki 7163 milyon \$ azalıştan oluşur.

1994 krizinde olduğu gibi krizin oluşumunda ve derinleşmesinde kısa vadeli spekülasyon sermaye (yabancı ve yerli kökenli) hareketlerinin payı büyüktür. Nominal döviz çıkışının inandırıcılığı ve sıcak para için pozitif arbitraj getirisinin düşen faizlere rağmen süregelmesi nedeniyle, tabloda görüldüğü net sermaye girişi hızla artmış ve 15.2 milyar dolara yükselmiştir. Sermaye girişleriyle başlayan sürecin, TCMB'nin pasif para politikasıyla reel faiz oranlarının sıfıra düşmesi, iç talep genişlemesine yol açması cari işlemler açığının kriz öncesi 7.589 milyar dolar açık vermesine neden olmuştur. Yabancı sermaye girişlerinin alt dökümleri incelendiğinde, toplam girişlerin %82'sini üç önemli kalem oluşturmuştur. Bunlar, Hazine'nin tahvil ihracı yoluyla borçlandığı 5.7 milyar dolar, yerli bankaların yabancı bankalara kısa vadeli borçlarıyla gerçekleşen 3.6 milyar dolarlık artış (net ek borçlanma) ve 3.2 milyar dolarlık uzun vadeli borçlanmadır. Kasım ve Şubat krizleriyle birlikte ülkeden net olarak 11.5 milyar dolarlık çıkışı olmuş ve bununu 10.3 milyar doları yabancılar tarafından gerçekleştirilmiştir⁶²².

Kriz öncesi on ay ve sonraki sekiz ayı karşılaştırdığımızda Türkiye ekonomisinin net sermaye çıkışları nedeniyle karşılaştığı şokun büyüklüğü ortaya çıkmaktadır. Ocak-Ekim 2000 döneminde yabancı kökenli yabancı sermaye akımları +15.2 milyar dolar, Kasım 2000-Haziran 2001 döneminde ise -10.4 milyar dolardır. İki büyüklük arasındaki fark yani 25.6 milyar dolar, bu iki dönem arasında ekonominin yabancı sermaye akımları dolayısıyla karşılaştığı negatif şokun büyüklüğünü göstermektedir. Karşılaştırmaya yerli aktörleri de katarak, sermaye hareketlerinin net bilançosu açısından değerlendirildiğinde, kriz öncesindeki +9.9 milyar dolarlık net sermaye akımı, krizi içeren

⁶²² Korkut BORATAV, "2000/2001 Krizinde Sermaye Hareketleri", <http://www.bgimsizsosyalbilimciler.org>, s.5

sekiz ay boyunca -13.5 milyar dolara dönüştürmüştü; canlanma dönemindeki büyük boyutlu net sermaye girişlerini aşan miktarda net çıkış izlemiştir. Yerli ve yabancı aktörlerin net sermaye hareketlerinin yön değiştirmesi yoluyla ekonomiye taşıdığı negatif şokun büyüklüğü 23.4 milyar dolar olmuştur⁶²³.

Sermaye hareketlerini başlatan ve 2000-2001 krizlerinin çıkmasına zemin hazırlayan temel sorunlar ise, aşırı değerli döviz kuru, cari işlemler açığının kritik sınırın üzerine çıkması, mali sektörün sermaye yetersizliği, banka-reel sektör-kamunun açık pozisyonları, kamu bankalarının görev zararları ve bütün bunların sonucu olarak, özellikle mali sektörün taşıdığı kur ve faiz riskinin artması olarak ifade edilebilir⁶²⁴.

Ülkelerarası finansal kriz karşılaştırmalarında, Türkiye'nin 2001 krizinin iki farklı özelliği dikkati çekmektedir. Birinci özellik, Türkiye'nin yüksek enflasyon ortamında, devletin piyasa faizli iç borç stokunu, kısa süreli vadelerle, görece küçük bir mali sistem içinde çevirme sorunudur. İkincisi, 2001 krizinin IMF destekli bir programın uygulama süresince, 19 Şubat'ta siyasal nitelikli olumsuz gelişmelerle tetiklenen bir kriz türü olmasıdır. Siyaset kurumunun kredibilite kaybı, kriz sonrası dönemde yeni politikaların etkinliğini azaltmış ve krizin sosyal maliyetini (işsizlik, yoksulluk vb.) yükseltmiştir⁶²⁵.

Türkiye 2001 krizinin arka planında başlıca yapısal ve makroekonomik zaafları belirlemek anlamlıdır. Krize giren diğer ülkelerde de gözlendiği gibi, denetimin ve gözetimin uzun bir süre yetersiz kaldığı bir ortamda mali sektörün dışa açılarak hızla büyümesi sonucunda oluşan yapısal zaaflar ortaya çıkmıştır. Krizlere karşı hassas bilançolarda taşınan risklerin ne kadar fazla büyük olduğu görülmüştür. Özel bankaların bir bölümünün Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonuna alınmasıyla, devlet yeni mali yükümlülükler üstlenmiştir⁶²⁶.

Bu krizde kamu bankalarının görev zararlarının etkisi büyük olmuştur. 1992 yılında tahkim edilerek sıfırlanan kamu bankalarının görev zararları 1992'den itibaren tekrar birikmeye başlamış ve Nisan 2001'de 15 katrilyon düzeyine ulaşmıştır. Hazine'nin bu zararları pazarlanamayan kağıtla kapatması, Ziraat ve Halk Bankası'nı likidite sıkıntısına sürüklemiştir. Kamu bankaları ile Fon'a devredilen 12 bankanın günlük likidite ihtiyacı Mart 2001'de yaklaşık 22 katrilyona ulaşmıştır. Bankalar başlangıçta likidite ihtiyaçlarını repo ve gecelik borçlanmayla karşılanmışlar ve bu paranın çevrilememesi nedeniyle Şubat 2001 krizi ortaya çıkmıştır. Bunun sonucu olarak, açık pozisyonlar kur riskini artırmış, geri dönmeyen krediler ve vade uyumsuzluğu faiz riskini artırarak krizin çıkmasında önemli rol oynamıştır⁶²⁷. Görev zararlarının Hazine tarafından üstlenilmesi kamunun borç yükünü beklenmedik ölçülerde artırmıştır. Büyüyen borç yükü kısmen parasallaştırılsa dahi, kamu faiz harcamaları artmış ve temel kamu hizmetlerine tahsis edilen kaynakların miktarı azalmıştır⁶²⁸. Kısaca bu krizin maliyetini diğer krizlerde olduğu gibi yine düşük gelirli kesimler ödemiş ve ödemektedir.

Türkiye finansal liberalizasyon sonrası 1989 sonrası dönemde banka kurmanın aşırı derecede kolaylaştırılması sonucu banka sayıları hızla çoğalmış ve Kasım 2000 krizi sonrası 80'i bulmuştur. Bunların çoğu küçük, sermayesi yetersiz ve kurucunun iştirak veya üretimini finanse etmek amacıyla kurulmuş bankalardır. Bu bankalar sınırsız mevduat güvencesi nedeniyle risk unsuru ortadan

⁶²³ BORATAV, "2000/2001 Krizinde Sermaye Hareketleri", a.g.m., s.5.

⁶²⁴ Nur KEYDER, "Türkiye'de 2000-2001 Krizleri ve İstikrar Programları", İşletme ve Finans, Sayı:183, Haziran 2001, s.38.

⁶²⁵ CELASUN, "Gelişen Ekonomilerin Dış Kaynak Kullanımı, a.g.m., s.1777.

⁶²⁶ CELASUN, "Gelişen Ekonomilerin Dış Kaynak Kullanımı, a.g.m., s.1777

⁶²⁷ KEYDER, a.g.m., s.41-44.

⁶²⁸ CELASUN, "Gelişen Ekonomilerin Dış Kaynak Kullanımı, a.g.m., s.1777

kalktığından, sağlıksız mali bir yapıda olmalarına karşın, piyasanın üzerinde faiz vererek mevduat ve repo toplayabilmişlerdir. Bunların çoğu sermayelerini çok üzerinde kamu kağıdı alımı yapmaları⁶²⁹ risklerini artırmış ve sermaye çıkışlarıyla birlikte krize girmişlerdir. Krizle birlikte, bu bankaların borçlarıyla Tasarruf Mevduatı Sigorta Fonu'na alınmaları kamuya yeni yükler getirmiş ve gelir dağılımı açısından olumsuz sonuçların doğmasına yol açmıştır.

Yine program sırasında uygulanan sepete bağlı yarı-sabit kur sistemi, bankalar açısından dış borcu ucuz kaynak haline getirmiştir. Özellikle kaynak yetersizliği çeken bankalar açık pozisyonlarını gittikçe artırarak bankacılık sistemini kur riskine açık hale getirmiştir. Eylül 2000 itibariyle bankaların açık pozisyonları 18.2 milyar dolardır. Bunların 6.3 milyar doları kriz sonrası Fon'a devredilen bankalara, 9.6 milyar doları özel, 0.001 milyar doları kamu bankalarına ve 2.1 milyar doları özel bankalara aittir. Şubat krizi sonrası açık pozisyonlar kapatılmış ve 12.2 milyar dolara inmiştir. Devalüasyon beklentisinin ortaya çıkmasıyla, özellikle vadeli alacakları şüpheli olan bankaların açık pozisyonlarını kapatmak için dövize hücum etmelerine neden olmuştur. Kriz öncesi kur riskine açık olan sadece bankacılık kesimi değildir. Reel sektörün de 20 milyar dolar civarında net döviz borcu olduğu ifade edilmektedir. Ayrıca kamunun dış borcu 50 milyar dolar civarında, TCMB'nın döviz fazlası 10 milyar dolar civarında olduğu düşünülürse, Kamunun pozisyon açığının da 40 milyar dolar civarında olduğu söylenebilir. Dolayısıyla yapılan ani devalüasyon, açık pozisyon taşıyan her kesime büyük yük getirmiştir⁶³⁰.

Dolayısıyla liberalizasyon sürecinde meydana gelen 2001 finansal krizi, 1989 sermaye hareketlerinin liberalizasyonu sonucu aran sermaye hareketlerinin tetiklediği bir kriz olmuştur. İç makroekonomik dengelerdeki olumsuz gelişmeler, finansal sistemin yapısal sorunları da krizin çıkmasına ortam hazırlayan gelişmeler olmuştur.

b-Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı

Sermaye hareketlerinin serbest olması nedeniyle oluşan panik havasında hızlı sermaye kaçıışı meydana gelmiştir. Bu ortamda açık pozisyonda yakalanan ve borç bulmakta güçlük çeken bankalar, ortalama gecelik faizlerin 20 Şubat günü %2.000 seviyelerine, 21 Şubat günü ise, %4.000 seviyelerine çıkmasına neden olmuştur. Üç gün içinde Merkez Bankası rezervleri 5 milyar dolar azalmış ve sonunda 23 Şubat günü Merkez Bankası kur çıpasının terk edildiğini ve serbest kur rejimine geçildiğini açıklamak zorunda kalmıştır. Dolayısıyla ekonimde bir dönem bitmiş ve yeni bir dönem başlamıştır.

Dalgalı kura geçişin ilk gününde TL dolar karşısında %28 değer yitirmiştir. Kur çıpasının kalkmasından sonra ise, nominal çıpa eksikliğinin enflasyon üzerindeki olumsuz etkisinin giderilmesi amacıyla kademeli olarak "enflasyon hedeflemesi" ile giderileceği açıklanmıştır. Bankaların dalgalı kur rejiminden zarar görmemeleri için 1-2 yıl vadeli TL cinsinden, 3-5 yıl vadeli döviz cinsinden 8 milyar dolarlık tahviller "gönüllü takas" usulüyle uzun vadeli hale getirilmiştir.

Şubat 2001 krizinin ardından 15 Mayıs 2001'de yürürlüğe giren "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı", mali sektördeki reformların yanı sıra yirmi yıldır sürekli ertelenen yapısal reformları da kapsamıştır. Bu reformlar arasında, Merkez Bankası'nın özerkliğinin yasal olarak tanınması, kamu bankalarının görev zararlarının kaldırılması, devlet bütçesinde "şeffaflığın ve hesap verilebilirliğin"

⁶²⁹ Örneğin; Demirbank'ın 300 milyon dolar sermayesine karşılık portföyünde 4-5 milyar dolar değerinde kamu kağıdı vardır.

⁶³⁰ KEYDER, a.g.m., s.39.

sağlanması için borçlanma faaliyetlerinin yasayla yeniden düzenlenmesi, bütçe içi ve bütçe dışı fonların kaldırılması, daha etkin, rekabetçi ve uluslararası normlara uygun kamu ihale sisteminin oluşturulması için yasal düzenleme, sivil havacılık, telekom, doğalgaz, şeker ve tütün gibi ekonominin önemli sektörlerinde rekabetin ve etkinliğin artırılması için üst kurulların oluşturulması sayılabilir. Aynı zamanda GSMH'nın %6'sı oranında bir faiz dışı fazla hedeflenmesi bütçe disiplini açısından önemlidir. Kısa zamanda yapılan reformlar krizden çıkışın sağlıklı altyapısını oluşturmuştur. Tekrar kriz ortamına girilmemesi için de bütçe disiplinine uyularak kamu borç stokunun aşağılara çekilmesi önemli bir hedef olarak öngörülmüştür⁶³¹.

Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı aslında 2000 enflasyonu düşürme programının devamı niteliğindedir. Sadece döviz kuru çıpası terk edilmiş ve dalgalı kur sistemine geçilmiştir. Diğer taraftan 2000 istikrar programında öngörülen yapısal reformların yapılması yine bu programın amaçları arasındadır.

15 Mayıs tarihli istikrar programı 2000 programı ve diğer programlarda olduğu gibi dağıtımsal açıdan önemli etkiler meydana getirebilecek bir programdır. Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı'nın temel felsefesi, dünya ekonomisiyle ulusal ekonominin bütünleşmesi biçiminde yeni bir aşamayı hedeflemiştir. Bu çerçevede devletin bazı görev ve fonksiyonlarının haricinde müdahalelerde bulunmamakla sınırlanmıştır. Tarıma ve çalışan kesime yönelik daha az kamusal destek öngörmesi bu programda da yükün sabit gelirliiler üzerinde kalacağını göstermektedir. Öte yandan özelleştirme ve üst kurulların oluşturulması, ekonomiyi yönlendirme ve denetlemede oluşan yeni müdahale biçimleriyle, devletin fonksiyonları büyük ölçüde sınırlandırılmıştır⁶³².

IV-Liberalizasyon Sürecinde İstikrar Arayışlarının Gelir Dağılımı Üzerindeki Etkileri

1980'li yıllardan itibaren aşama aşama tam liberalleşme sürecine giren Türkiye ekonomisi istikrarlı bir ekonomik yapıyı oluşturamamıştır. Bu süreçte yapılan yapısal düzenlemeler ve krizler-istikrar programları, liberalleşme olgusuyla birleşince gelir dağılımı açısından önemli sonuçlar ortaya çıkmıştır. İkinci bölümde incelendiği üzere, gelir dağılımı üzerinde etkili bir çok faktör olmakla birlikte, temelde istikrar programlarının gelir dağılımını, enflasyon, büyüme, devalüasyon ve sıkı bütçe politikaları yoluyla etkilemektedir. Ancak Türkiye'de maliye ve para politikalarının içiçe girmiş olması, para politikalarını dağıtımsal açıdan etkin konuma getirmiştir. Ticari ve finansal liberalleşme politikalarının da etkisiyle bu araçların dağıtımsal etkileri daha büyük olmaktadır. Dolayısıyla bu bölümde liberalizasyon sürecinin başlangıcı olan 1980 yılından bu tarafa, gelir dağılımı üzerinde etkili olabilecek makroekonomik verilerin gelişimi toplu olarak değerlendirilecektir.

A-Ekonomik Büyüme

Büyüme, enflasyon ve devalüasyonunun gelir dağılımı üzerindeki etkisi ikinci bölümde ayrıntılı olarak tartışılmıştır. Liberalizasyon politikaları ile 1980 sonrası benimsenen ihracata dayalı büyüme modeli gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemiştir. 1980 sonrası dışa açık, ihracata dayalı

⁶³¹ Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı: Hedefler, Politikalar ve Uygulamalar, Mayıs 2001, www.tcmb.gov.tr.

⁶³² Korkut BORATAV, Nazif EKZEN, Yakup KEPENEK, ve Diğerleri, "Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler", Bağımsız Sosyal Bilimciler İktisat Grubu, http://www.bgimsizsosyalbilimciler.org.

kalkınma modeliyle birlikte, büyüme oranlarında 1980 öncesinin negatifli rakamlarından pozitifli rakamlara ulaşılmıştır. Yoğun devlet desteği ile sağlanan büyüme, ulusal gelirin artmasını ve kişi başına gelir artışını da beraberinde getirmiştir. Bu ortamda ekonomik büyüme "devalüasyon", "düşük ücret" ve "kamusal teşvikler"e bağlı ihracat artışıyla sağlanmaya çalışılmıştır.

1980 sonrası temel amaç 1978-80 döviz krizinin de etkisiyle ihracatın artırılması olmuş, dış girdi bağımlılığının yüksek olması nedeniyle ithalat için gerekli dövizin sağlanması ve dış borçların ödenmesi yan amaçlarıyla paralellik göstermiştir. İhracat artışının sağlanabilmesi, yerli üretimin artırılması veya iç talebin daraltılmasını gerektirmektedir. Ancak Türkiye'de birbiriyle tamamlayıcı bir şekilde uygulanması mümkün, hatta gerekli olan bu seçeneklerden, iç talebin daraltılması ön plana çıkmıştır. Bu dönemde benimsenen serbest piyasa ekonomisi mantığına ters bir şekilde yoğun devlet desteğiyle (teşvikler, reel ücretlerin geriletilmesi, enflasyon, KİT ürünlerine zam yapılması ve TL'sına sürekli değer kaybettirilmesi) bir dışa açılma süreci yaşanmıştır. Bu sürecin tüm aşamalarında, ticari ve finansal alandaki liberalizasyon politikaları da etkili olmuştur⁶³³.

24 Ocak kararlarıyla başlayan 1980 sonrası dışa açık büyüme süreci iki aşamada gerçekleşmiştir. Birinci aşama iç talebin baskı altına alınması, reel ücretlerin düşürülmesi ve yoğun devlet desteğiyle devam eden 1980-88 dönemidir. İkinci dönem ise, 1988 yılında ekonomik büyüme hızının düşmesi ve ihracatın yoğun teşvikiyle kalkınmadaki tıkanıklık yeni bir açılımın denenmesine yol açmıştır. Gerçekten 1988 yılının tüm makro ekonomik verileri "ihracata yönelik büyüme" politikalarının iktisadi ve sosyal sınırlarına gelindiğini göstermektedir. Bunu izleyen yıllarda artık Türkiye ekonomisinde dışa açılım önceliklerini reel üretim sektörlerinde değil, "finans" ve "kambiyo hizmetlerini" de kapsayacak politika değişiklikleriyle şekillenmiştir. 1989'da ödemeler dengesi sermaye hareketleri üzerindeki tüm kısıtlamaların kaldırılmasıyla "kısa vadeli yabancı sermaye hareketlerine dayalı bir büyüme" stratejisi takip edilmiştir. Bu tür bir büyüme stratejisi 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye ekonomisinin sürekli bir kriz ortamına girmesine neden olmuştur.

Liberalizasyon sürecinin dağıtımsal açıdan etkili büyüme, enflasyon, devalüasyon ve kişi başına milli gelir rakamlarını incelendiğinde istikrarlı bir gelişmenin olmadığı görülmektedir. Kriz ve istikrar programlarıyla birleşen söz konusu makroekonomik veriler 1980'li yıllarda gelir dağılımının sürekli bir bozulma içinde olduğunu göstermektedir.

⁶³³ DPT, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele, s.92-93.

Tablo 21: Liberalizasyon Sürecinde Büyüme, İşsizlik, Reel Ücretler, Kişi Başına Gelir ve Enflasyonun Gelişimi

Yıllar	Büyüme Oranı(%)	KBG(\$)	TÜFE (DİE)	TEFE (DİE)	İşsizlik Oranı (%)	Reel Ücretler*
1980	-2.8	1.338	110.2	98.75	8.3	100.0
1981	4.8	1.368	36.6	35.45	7.3	104.3
1982	3.1	1.376	29.9	26.53	7.2	97.8
1983	4.2	1.399	31.4	29.73	7.9	94.4
1984	7.1	1.461	48.4	49.53	7.8	88.6
1985	4.3	1.487	44.9	41.63	7.3	85.4
1986	6.8	1.552	34.6	27.93	8.1	81.7
1987	9.8	1.668	38.9	36.77	8.5	80.2
1988	1.5	1.693	75.4	64.55	8.7	74.4
1989	1.6	1.979	69.6	62.30	8.7	93.2
1990	9.4	2.711	63.6	52.25	8.2	110.4
1991	0.3	2.661	63.0	54.00	7.8	146.6
1992	6.4	2.757	70.1	61.40	8.0	146.9
1993	8.1	3.065	66.1	60.30	7.7	147.3
1994	-6.1	2.169	106.3	149.9	8.1	94.3
1995	8.0	2.794	93.6	64.9	6.9	102.4
1996	7.1	2.947	80.4	84.9	6.0	105.6
1997	8.3	3.046	85.7	91.0	6.7	100.0
1998	3.9	3.171	84.6	54.3	6.8	108.4
1999	-6.1	2.839	64.9	62.9	7.6	113.4
2000	6.3	2.987	54.9	32.7	6.6	103.1
2001	-9.4	2.143	54.4	88.6	8.5	71.1

Kaynak:DPT, Temel Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2001

*1980-93 Yılları Arası Rakamlar (1980=100) Eriş YELDAN, Türkiye Ekonomisinde Krizin Oluşumu 1990-1993, Bir Genel Denge Analizi, Türk Harb-İş Sendikası, Ankara 1994, s.22; 1993-2001 Yılları Arası Rakamlar (1997=100), DİE, Özel İmalat Sanayi Üretimde Çalışanlar Endeksi

Tabloda Türkiye ekonomisinin 1980-2001 döneminde istikrarlı bir büyüme gerçekleştiremediği görülmektedir. Krizin ve uygulanan daraltıcı istikrar programının etkisiyle 1980 yılında büyüme -2.8 olarak gerçekleşmiştir. İzlenen yeni anlayış çerçevesinde bu tarihten sonra ekonominin istikrarlı bir büyüme trendine girdiği görülmektedir. 1987 yılına kadar devam eden bu gelişme çizgisi daha önce de ifade edildiği gibi, yoğun teşvik ve TL'nin sürekli aşınması ve ücretlerdeki reel kayıplarla sağlanmaya çalışılmıştır. 1988 ve 1989 yıllarındaki düşük oranlı büyümeden sonra 1990 yılında 9.4'lük bir büyüme oranı yakalanmıştır. 1990 yılındaki yüksek oranlı büyümenin temel nedeni 1989 yılında sermaye hareketlerine getirilen serbestlik nedeniyle ülkeye yoğun bir kısa vadeli sermaye girişini olması ve bunların bir kısmının yatırımlara dönüşmesidir. Bu tarihten sonra sıcak paraya dayalı ekonomik büyüme dalgalı bir seyir izlemiş ve 1994 finansal kriziyle önemli bir küçülme yaşanmıştır.

Bu dönemde ekonomik gelişmeye bağlı olarak kişi başına milli gelir sürekli artarak, 1980 yılında 1.338 \$'dan 1993 yılında 3.065 \$'a yükselmiştir. 1994 finansal krizi ve daraltıcı politikalar hem büyüme oranının -6.1 oranında gerçekleşmesine, hem de kişi başına milli gelirden azalmaya neden olmuştur. 1993 yılında 3.065 \$ olan kişi başına milli gelir, yaklaşık %30 azalarak 2.165 \$'a gerilemiştir. Bu dönemden sonra tekrar sıcak para girişlerine dayalı yüksek oranlı büyüme devam etmiştir. 1999 yılında depremin etkisiyle negatife dönen büyüme oranı 2000 yılında tekrar pozitif olmuş ve 6.3 olarak gerçekleşmiştir. 2001 yılında ise, birbirini izleyen iki finansal krizin etkisiyle, Türkiye tarihinin en büyük küçülmesini yaşamış ve kişi başına gelir 1990 yılının da gerisine düşmüştür.

Diğer taraftan, Türkiye ihracata dayalı büyüme döneminde ulusal gelirini önemli ölçüde artırabilmiştir. 1980 yılında yıllık 60 milyar dolar olan ulusal gelir 1989 yılında 80 milyar dolara, 2000 yılında 202 milyar dolara yükselmiştir. 2001 yılındaki finansal krizle birlikte milli gelir 148 milyar dolara gerilemiştir. Ancak milli gelirdeki bu artış bütün kesimlere aynı oranda yansımamıştır. DİE'nin 1987 ve 1994 gelir dağılımı araştırmalarında görüldüğü gibi toplumun en yüksek gelirli kesimi ile en düşük gelirli kesimi arasındaki gelir farkı bu dönemde (1987-1994) 9.6 kattan 11.2 kata yükselmiştir.

Bu dönemde ekonomik büyümenin emek gelirlerinin daraltılmasına ve yoğun teşviklere dayalı olarak yapay bir şekilde yürütülmesi ve ihracata yönelik gerekli yatırımların yapılmaması, ekonomide belirli bir tıkanıklığın en önemli nedeni olmuştur. İhracata dayalı büyüme modelinde öncelikle yatırımların ihracata dayalı sektörlerde yoğunlaşması beklenir. Ancak Türkiye'de yatırımlar daha çok turizm, konut ve ulaşım altyapısı alanlarında yoğunlaşmıştır. 1974-78 beş yıllık dönemde cari fiyatlarla özel kesim imalat sanayi sabit sermaye yatırımlarının, özel kesim toplam yatırımları içindeki payı %40.5 iken, bu oran 1987-91 döneminde %23.5'e düşmüştür. Diğer yandan 1974-78 döneminde %31.5 olan özel kesim konut yatırımları, 1987-91'de %49,6'ya yükselmiştir. Katma değeri düşük ve geri dönüşü olmayan bu tür bir büyüme stratejisi, 1988 yılına gelindiğinde ekonomik göstergelerden anlaşılacağı gibi tıkanma noktasına gelmiştir. Bu dönemde artan ücret talepleri, seçim ekonomisinin getirdiği ek yükler, daralan ihracat pazarları, enflasyonun artışa geçmesi oluşturduğu belirsizlik ortamı ile sermaye birikimi ve büyümenin kendi iç tasarrufları ile sürdürülemeyecek bir duruma gelmesine neden olmuştur⁶³⁴. Dolayısıyla 1989 sonrası sıcak para girişlerine dayalı büyüme modeli izlenmiş, 1994 krizinin ardından aynı anlayış devam etmiş ve 2001 kriziyle birlikte sona ermiştir.

Büyümenin temel belirleyicilerinden biri iç kaynaklar diğeri de dış kaynaklardır. Türkiye liberalizasyon sürecinde büyüme açısından hem iç kaynaklarını harekete geçirememiş hem de dış kaynak çekmede yeterli başarı sağlayabilmiştir.

Liberalizasyon süreciyle birlikte Türkiye kendi iç dinamikleriyle sağlıklı bir büyüme gerçekleştirememesi en önemli sorunlardan birisi olmuştur. 1980 sonrası ihracata yönelik kalkınma modeli çerçevesinde daha çok ihracatçı sektörler teşvik edilmiştir. Bu süre içinde milli gelir içinde tarımın payı sürekli azalırken hizmetler (finansal hizmetler ağırlıkta olmak üzere) sanayinin payı artış göstermiştir. Ancak sektörlerdeki büyüme sağlıklı gelişmemiş ve büyümeyi etkileyen ve katma değeri olmayan konut yatırımlarını payı çok fazla artış göstermiştir.

⁶³⁴ YELDAN, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, s.48.

Tablo 22: Sabit Sermaye Yatırımlarının Gelişimi (Cari Fiyatlarla, Yüzde Dağılım)

	1980	1983	1985	1988	1989	1990	1992	1994	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001 (1)
Tarım	7.6	10.7	7.4	5.9	5.5	5.4	4.9	4.1	5.4	5.8	5.8	5.7	4.5	4.5	4.2
Madencilik	3.3	4.4	5.1	2.3	1.9	1.8	1.7	1.5	1.3	1.2	1.2	1.4	1.6	1.1	1.3
İmalat	28.5	25.5	23.1	16.1	14.8	19.5	18.4	19.6	22.6	21.6	18.2	18.0	17.5	19.4	17.6
Enerji	8.7	11.2	10.2	9.7	10.8	7.3	5.0	2.8	2.7	4.1	5.9	6.8	6.6	6.6	9.4
Ulaştırma	14.2	19.8	22.0	16.1	15.9	17.9	21.5	16.9	18.8	20.9	24.6	24.1	25.0	29.1	23.5
Turizm	0.6	0.6	1.4	3.1	3.9	3.8	2.9	2.2	2.4	2.1	2.1	2.9	4.0	4.0	4.5
Konut	27.8	17.3	18.8	35.8	36.8	33.4	32.5	41.7	36.0	32.0	27.8	25.5	24.1	16.7	18.7
Eğitim	1.8	2.1	2.2	2.3	2.5	2.6	3.2	2.1	2.0	2.8	3.7	3.4	4.7	5.2	5.5
Sağlık	0.8	0.8	0.8	0.9	1.2	1.5	2.0	2.2	1.8	2.3	3.4	3.9	3.4	4.3	4.7
Diğer Hizmetl.	6.7	7.5	8.9	7.6	6.9	6.7	7.8	6.6	6.9	7.2	7.3	8.3	8.7	9.1	10.5
Toplam SSY/GSMH	21.8	20.1	20.1	26.1	22.5	22.6	23.4	24.5	24.0	25.1	26.3	24.3	22.1	22.6	18.4

Kaynak:DPT, Sayılarla Türkiye Ekonomisi, Gelişmeler (1980-2001), Tahminler (2002-2005), Ağustos 2002.

(1) Tahmin

Sağlıklı büyümenin temel unsuru olan imalat sanayi yatırımlarının liberalizasyon süreciyle birlikte azaldığı görülmektedir. GSMH'nın yüzdesi olarak da sabit sermaye yatırımlarının sağlıklı bir büyüme göstermediği görülmektedir. Bu dönemde yatırımların büyük bir kısmının konut yatırımları olduğu görülmektedir. 1988-98 döneminde, ortalama rakamlar olarak, konut sektörünün toplam yatırımlar içindeki payı %34, toplam katma değer (GSYİH) içindeki payı da %3.5 olarak gerçekleşmiştir. Konut yatırımları, inşaat aşamasında, çeşitli girdilere talep oluşturmakta ve yurtiçi üretime dolaylı ve dolaysız önemli katkı sağlamaktadır. Ancak inşaatlar tamamlanıp, sermaye stokuna dönüştükten sonra, milli gelirin büyümesine katkıları sınırlı olmaktadır. Bu dönemde, Türkiye'de tüm deniz sahilleri, yazlık konut stokları ile dolmuştur⁶³⁵. Diğer taraftan tarıma yönelik sabit sermaye yatırımlarının azalması bu kesimde sağlıklı bir büyümeyi engellemiş ve gelir dağılımının bu kesim aleyhine gelişmesine neden olmuştur.

Yatırımların azalmasında yüksek reel faizler nedeniyle, reel sektörün rantiyer üretim biçimine yönelmesinin payı büyük olmuştur. Özellikle finansal liberalizasyon sonrası reel sektörün talep ve üretim yapısında önemli değişimler meydana gelmiştir. Toplam harcamalar içinde, dayanıklı tüketim mallarına, otomotiv sanayii ürünlerine, konut inşasına yönelik iç talepte büyük artışlar olmuştur. Toplam yatırımlar içinde kamu yatırımlarının payı azalmıştır. Bu yapı içinde finansal göstergelere duyarlı harcama kalemlerinin boyutları artmıştır. Buna paralel olarak, dış kaynak girişi ve çıkışları, net kredi hacmini, kamu açıklarını finansman tarzını, faizleri, enflasyonu ve nominal döviz kurunu etkisi altına almıştır. Dolayısıyla finansal gelişmelere çok duyarlı bir reel sektör yapısı ortaya çıkmıştır⁶³⁶. Dolayısıyla reel sektörün büyümeye katkısı beklenenden çok az olmuştur.

Bu dönemde maaş ve ücretlerin baskı altına alınması, ticaretin tarımsal ürünlerin aleyhine gelişmesi, ücretler arası farkın büyük olması, emek piyasalarının informal ve formal olmak üzere ikili

⁶³⁵ CELASUN, "Ekonomide Uzun Dönemli Büyüme, s.267.

⁶³⁶ CELASUN, "Ekonomide Uzun Dönemli Büyüme, s.267.

bir yapı oluşturmaları, bütçedeki faiz ödemelerinin payının yükselmesi ve bunun sonucu oluşan "dışlama etkisi" (crowding-out), kamu borç yükünün artmasıyla birlikte kamu sosyal harcamalarının dışlanması gelir dağılımının dolaylı olarak bozulmasına yol açmıştır. Bu dönemde reel ücretler, bir yandan sendikal hareketin yasal olanaklarının giderek daraltılması, bir yandan da emeğin politik örgütlenmesi üzerine getirilen yasakların artırılması yoluyla hızla gerilemiş ve ücretli emeğin imalat sanayi katma değeri içindeki payı, özel sektörde 1980'de %27.5'den 1987'de %17'ye; kamu sektöründe de %25'den %13'e gerilemiştir. Buna karşılık özel imalat sanayii kar oranlarını temsil eden kar marjları (mark-up oranı) ise aynı dönemde %31'den %38'e yükselmiştir. 1979'da milli gelirden %32.8'lik pay alan ücretlilerin geliri sürekli gerileyerek 1984 yılında %19.7'ye ve 1988 yılında da %14'e kadar gerilemiştir. Dolayısıyla bu dönemin büyüme ve istikrar sağlanma nedeni reel ücretlerin düşürülmesi olmuştur. Bu da yoksullaştırıcı bir büyüme politikasının izlendiğini ortaya koymaktadır.

Diğer taraftan, gelişmekte olan ülkeler kaynak yetersizliği, kapasite eksikliği ve teknoloji kısıtı gibi nedenlerle sağlıklı büyüme ve kalkınma take-off'u için dışa bağımlı durumdadırlar. Dolayısıyla liberalizasyon süreciyle birlikte ülke kalkınmaları için gerekli olan sermaye "Doğrudan Yabancı Sermaye"(DYS) olmuştur. Kısa vadeli yabancı sermaye daha çok portföy yatırımları şeklinde gelerek önemli bir istikrarsızlık riski oluştururken, DYS gelişmekte olan ülkeler açısından, yeni teknoloji, istihdam, üretim, küresel rekabet ve pazarlama imkanlarıyla ulusal refahını artırma imkanı getirmektedir.

Özellikle 1990'lı yılların başından itibaren yabancı sermaye BM-UNCTAD tarafından GOÜ açısından kalkınmanın motoru olarak kabul edilmiş ve bu alanda da çaba gösterilmiştir. Yatırım ortamını yabancı yatırımcıların ihtiyaçlarına göre düzenleyen GOÜ, yılda 5-15 milyar dolar yatırım çekebilmişlerdir. Dünya yabancı sermaye miktarı 1989-1994 yılları arasında yılda ortalama 200 milyar dolar olarak gerçekleşirken, bu rakam 1998 yılı itibariyle 691 milyar dolara ve 2000 yılı itibariyle de 1 trilyon 270 milyar dolara yükselmiştir. Dünyada yabancı sermaye çekebilmiş gelişmekte olan ülkeler, 2000 yılında 33.5 milyar dolar yatırım çeken Brezilya ile 40 milyar dolar yatırım çeken Çin, bu konuda dünyadaki başarılı örneklerdir.

Tablo 23: Dünya Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları (Milyon \$)

Ülkeler	1989-94 (Yıllık ortl.)	1995	1996	1997	1998	1999	2000
Dünya	200.145	331.068	384.910	477.918	691.544	1.075.049	1.270.764
Türkiye	708	885	722	805	940	783	982
İsrail	380	1.349	1.387	1.628	1.754	2.363	5.349
Arjantin	2.694	5.609	6.949	9.162	7.281	24.147	11.152
Brezilya	1.498	5.475	10.496	18.743	28.480	31.362	33.547
Meksika	6.571	9.526	9.902	13.841	11.612	11.915	13.162
Malta	70	132	277	81	267	822	639
Çin	13.951	35.849	40.180	44.237	43.751	40.319	40.722
Çek Cum.	536	2.562	1.428	1.300	3.718	6.324	4.595
Polonya	788	3.659	4.498	4.908	6.365	7.270	10.000
Rusya	850	2.016	2.479	6.638	2.761	3.309	2.704

Kaynak: YASED, <http://www.yased.org.tr/en/statistics/worldinflows.htm>.

Ancak Türkiye, gerek sermaye ihraç eden ülkeler gerekse uluslararası yatırımcılar tarafından Çin'den sonra en fazla yatırım çekebilecek ülke olarak gösterilmesine rağmen, yıllık çektiği doğrudan yabancı yatırımlar miktarı 1 milyar doları bulmamaktadır. Değerlendirmeye göre Türkiye'nin yılda 30 milyar dolar yabancı yatırım çekme potansiyeli vardır⁶³⁷. Türkiye 2000 yılı itibariyle dünyadaki yabancı yatırımların ancak binde 0.7'sini çekebilmiştir. Bu rakam 1989-94 yılları ortalaması olan binde 3.5'in bile çok gerisindedir. Sürekli savaş ortamında olan İsrail (5 milyar dolar) ve küçük bir ülke olan Çek Cumhuriyetinin (4.5 milyar dolar) yabancı sermaye miktarı Türkiye'yi 5 kez katlamaktadır⁶³⁸. Türkiye'ye gelen yatırımların da önemli bir kısmının yeni yatırım niteliğinde olmaması daha da önemlidir⁶³⁹. Makroekonomik istikrarın bir türlü sağlanamaması sağlıklı ve sürekli bir büyüme için gerekli yabancı sermayenin önündeki en büyük engellerdendir⁶⁴⁰.

Sonuç olarak, Türkiye liberalizasyon sürecinde gerek iç gerekse dış kaynaklara bağlı sağlıklı bir büyüme stratejisi izleyememiştir. 1989 yılına kadar iç talep daralmasına bağlı ve bu tarihten sonra da kısa vadeli sermaye hareketlerine bağlı büyüme stratejisi 1994 kriziyle birlikte tıkanma noktası gelmiş ve 2001 yılında da sürdürülemezliği anlaşılmıştır. 1994 finansal kriziyle birlikte büyümenin negatif gerçekleşmesi, büyüme açısından gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemiştir. -6.1'lik büyüme oranı işsizliği ve yoksullaşmayı da beraberinde getirmiştir. Nitekim uygulanan programın etkisiyle kişi başına gelir 3.065 dolardan 2.165 dolara kadar gerilemiştir. Yine aynı yıl reel ücretler %37 oranında gerilemiş, işsizlik oranı ise %12'den %13'e yükselerek gelir dağılımında çalışanlar aleyhine bir bozulma süreci devam etmiştir. 2001 krizi ve ardından uygulanan istikrar programıyla büyümenin -9.4 olarak gerçekleşmesi kişi başına gelirin 2.987 dolardan 2.143 dolara gerilemesine neden olmuştur. Ekonomik küçülme yine en önemli etkisini işsizlik şeklinde kendini göstermiştir. 2000 yılında %6.6 olan işsizlik 2001 yılında %8.5'e kadar yükselmiştir. Yine bu dönem de reel ücretlerdeki kayıp ise, yaklaşık %15 olarak gerçekleşmiştir. Dolayısıyla uygulanan anti-enflasyonist politikalar büyüme yönüyle gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemiştir.

B-Enflasyon

1980 öncesi dönemde yukarıda açıkladığımız nedenlerden dolayı enflasyonun üç haneli rakamlara ulaşması ve dış dengenin bozulması yeni bir yönelişi de beraberinde getirmiştir. Yaşanan yüksek oranlı enflasyonun gelir dağılımını bozucu etkisi ikinci bölümde ayrıntılı olarak incelendiği üzere genellikle sabit gelirliler üzerinde olmaktadır. Türkiye'de ithal ikameci dönemde bu olumsuz etki yüksek ücret artışları ve yüksek tarımsal transferler nedeniyle kısmen giderilmiştir. Ancak, 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte enflasyonu kontrol altına alarak iç istikrarı sağlama politikasında sabit gelirliler büyük zararlar görmüştür. Bu dönemde izlenen ihracata dayalı büyüme modelinde ücretler baskı altına alınarak enflasyon kısmen kontrol altına alınabilmiş ve gelir dağılımında sabit gelirliler aleyhine bozulmalar meydana gelmiştir. 1989 finansal liberalizasyonla birlikte bu bozulma daha büyük boyutlara varmıştır.

Tablo 21'de görüldüğü gibi, 1980'de üç haneli rakamlara ulaşan enflasyon, 1981-82 döneminde ortalama %35.1 ve 1983-87 döneminde de %40.7 olarak gerçekleşmiştir. 1980'lerin ikinci yarısından

⁶³⁸ YASED, <http://www.yased.org.tr/en/statistics/worldinflows.htm>.

⁶³⁹ DPT, Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ÖİK Raporu, Ankara 2000, s.23.

⁶⁴⁰ Atilla SÖNMEZ, a.g.e., s.298.

İtibaren enflasyon kamu açıkları ve faiz oranlarının artışıyla birlikte tekrar yükselme trendine girmiştir. 1980 yılında yaklaşık %100 olan enflasyon oranı iç talebin daraltılmasına yönelik politikalarla (ücret artışlarının sınırlandırılması, KİT ürünlerine yüksek oranlı zam yapılması, kamu harcamalarında kısıntıya gidilmesi, kamu gelirlerini artırıcı vergisel düzenlemelerin yapılması, yüksek oranlı devalüasyon ve TL'nin sürekli aşınmaya bırakılması) kısmen kontrol altına alınmıştır. Anti enflasyonist daraltıcı politikalar kısa dönemde etkisini göstermiş ve enflasyon 1983 yılında %27.93'e kadar gerilemiştir. 1984 ve 1985'te %50'nin üzerine çıkan enflasyon, 1986'da tekrar %30'un altına inmiştir. Bu tarihten sonra enflasyon sürekli bir artış trendi izleyerek 1994 kriziyle birlikte Cumhuriyet tarihinin en yüksek seviyesine çıkmıştır. Uygulamaya konulan istikrar programıyla birlikte kısmen kontrol altına alınan enflasyon 2000 yılına kadar %50'nin altına inmemiştir. 2000 yılında uygulanan istikrar programıyla birlikte enflasyon 15 yıl sonra ilk defa %30'un altına inmiştir. Ancak Kasım 2000 ve Şubat 2001 krizleri enflasyonu tekrar %90'lara yaklaştırmıştır.

Liberlizasyon sürecinde Türkiye'nin sürekli enflasyon ortamında yaşaması gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemiştir. Enflasyonu kontrol etme çabalarında yine yüksek enflasyondan zarar gören kesimler en fazla zararı ödemektedirler. Türkiye'de enflasyonist süreçte en büyük kayıp yine sabit gelirlilerin olmuştur. İkinci bölümde ayrıntılı olarak incelendiği gibi fiyatlar genel seviyesinin yükselmesi durumunda gelirleri bu fiyatlardan daha düşük bir hızla artan düşük gelirli grupların reel gelirlerinin azalmasına karşılık, enflasyona göre kendilerini çeşitli araçlarla donatan yüksek gelir grupları enflasyondan olumsuz değil olumlu yönden etkilenmekte, dolayısıyla reel olarak kazançlı çıkabilmektedirler⁶⁴¹. Diğer taraftan uygulanan desenflasyonist politikalar yine enflasyonun kontrol altına alınacağı öngörüsüyle hareket eden sabit gelirlilerin tüm fedakarlıklarına rağmen, kısmen kontrol altına alınabilmiştir.

Dolayısıyla enflasyonun yüksek haneli rakamlara çıktığı 1980, 1994, 2001 yıllarında uygulanan enflasyonu düşürme programlarında asıl fedakarlığı sabit gelirliler yapmıştır. Ücretlerde reel kayıplar, daraltıcı politikalar, işsizlik, dolaylı vergilerin artırılması ve sosyal harcamalarda kısıntıya gidilmesi, enflasyon dönemlerinde kaybeden sabit gelirlileri, tekrar kaybeden konumuna getirmiştir. İkinci bölümde incelendiği üzere enflasyonun düşürülmesine yönelik "yıpratma savaşında" erken havlu atan sabit gelirliler, her zaman belirli fedakarlık göstererek enflasyonun belirli bir düzeye inmesine yardımcı olmuşlardır. 1980 ve 1994 krizleri sonrası uygulanan istikrar programlarında da sabit gelirlilerin fedakarlığına rağmen, enflasyon belirli bir düzeye kadar düşmüş, daha sonra tekrar yükselişe geçmiştir.

24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte %30 oranında düşen ve 1985 yılına kadar geçen beş yıl boyunca %25 daha düşüş kaydeden reel ücretlere rağmen, 1980'li yıllarda Türkiye enflasyonu kontrol altına almayı başaramamıştır. Benzer bir durum 1994 krizinden sonra uygulanan 5 Nisan kararları sırasında olmuştur. 5 Nisan kararlarından sonra reel ücretlerdeki ciddi düşüğe rağmen, enflasyon kontrol altına alınamamıştır. Aslında 1994 krizi sonrası reel ücretlerdeki düşüş devalüasyon sonrasında

⁶⁴¹ Mehmet E. PALAMUT, Mehmet YÜCE, "Türkiye'de 1980-2000 Döneminde Gerçekleşen Gelir Dağılımının İstenen Vergi İle Eğitim ve Sağlık Harcamaları İlişkisi", Türkiye'de 1980 Sonrası Mali Politikalar, XVI. Türkiye Maliye Sempozyumu, Celal Bayar Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, 28-31 Mayıs 2001, Antalya, s.383.

maliyetlerinde ciddi artışla karşı karşıya kalan şirketlerin bu maliyet artışlarını bir nebze olsun kontrol altına almayı mümkün kılmıştır. 1994 krizinde de, iki yıllık bir dönemde reel ücretlerde meydana gelen %30'luk reel kayıp sayesinde %150 seviyesine ulaşan enflasyon 1995 yılında %80-90'lar seviyesine çekilebilmiştir. Diğer taraftan 200 ve 2001 yıllarında da ücretlerdeki reel kayıp yaklaşık %15 civarında olmuştur. Ancak, sabit gelirlilerin katlandığı bütün özveriler ve sıkıntılara rağmen hiçbir zaman enflasyon kontrol altına alınamamıştır⁶⁴². 2000 enflasyonu düşürme programında uygulanan endeksleme sabit gelirlilerin kayıplarını kısmen telafi edici nitelikte olmuş, ancak bu durum krize girilmesiyle son bulmuştur.

Enflasyon büyüme üzerindeki dolaylı etkisiyle de gelir dağılımını bozmaktadır. Yılmaz, Akçay ve Alper'in yapmış oldukları araştırmada⁶⁴³ yüksek enflasyonun aynı zamanda büyümeyi engelleyici bir etki meydana getirdiğini bulmuşlardır. Yazarlar panel ve zaman serisi verileriyle değişik varsayımlar altında yaptıkları ampirik analiz ve sonuçlarına göre, Türkiye'de yüksek enflasyonun büyümeyi engellediğini bulmuşlardır. Yazarlar, Türkiye'nin enflasyonu yarı yarıya indirmesi, diyelim %40'tan %20'ye düşürmesi sayesinde, uzun vadede yıllık büyüme hızını ortalama %1.8 ile %2.8 oranları arasında artıracığı sonucunu çıkarmışlardır. Uzun dönemde büyüme hızı %5 olan Türkiye için bu hiç de küçümsenecek bir oran değildir.

Dolayısıyla enflasyonun gelir dağılımına etkisi hem kendi dinamikleriyle hem de büyümeyi azaltıcı etkisiyle meydana gelmektedir. Diğer taraftan antienflasyonist istikrar programlarında da yükün sabit gelirlilerde kalması dağıtımsal sonuçların daha da bozulmasına yol açmaktadır.

C-Devalüasyon

İkinci bölümde görüldüğü gibi krizler ve istikrar programları sırasında yapılan devalüasyon da dağıtımsal bir etkiye sahiptir. Özellikle ani devalüasyonlar net servet etkisi nedeniyle gelir dağılımını bozucu bir etki meydana getirmektedir.

1980 istikrar programıyla birlikte toplam olarak %155 oranında devalüasyon yapılmıştır. Aynı yıl gerçekleşen enflasyonun yaklaşık %100 olması devalüasyonun negatif dağıtımsal etkisini artırmıştır. Bu tarihten sonra devalüasyon belirli oranlarda devam etmiş ve 1985 yılına kadar yapılan devalüasyonlar enflasyonun çok üzerinde olmuştur. İhracatın teşvik edilmesi amacıyla yapılan yüksek oranlı devalüasyonlar, hem ithal girdilerin maliyet unsuru olması nedeniyle fiyatlar üzerinde baskı yaratmış, hem de ihracat sektöründe üretimde bulunanların ve çalışanların reel gelirlerinin yükselmesi nedeniyle gelir dağılımında bir bozulma meydana gelmiştir. Uygulanan ihracata dayalı kalkınma stratejisi sürekli devalüasyon nedeniyle ihracat yönelik üretimde bulunanların kazançlarını önemli ölçüde artırabilmiştir. Ancak aynı şey bu sektörde çalışanlar için söz konusu olmamıştır. İhracat artışında ücret maliyetlerini minimize ederek dış rekabet avantajı elde etme çabası, elde edilen rantın sadece üretici kesimde kalmasına neden olmuştur.

Diğer taraftan devalüasyonlar üretimde ithal girdi kullanan sektörlerin maliyet yapılarında bir artışa neden olmaktadır. Ürün maliyetlerindeki artış, maliyet enflasyonu nedeniyle fiyat artışlarına

⁶⁴² Kamil YILMAZ, O. Cevdet AKÇAY, C. Emre ALPER, Enflasyon ve Büyüme Dinamikleri, Gelişmekte Olan Ülke Deneyimleri Işığında Türkiye Analizi, TÜSİAD Raporu, TÜSİAD-T/2002-12/341, Aralık 2002, s.100.

⁶⁴³ YILMAZ-AKÇAY-ALPER, a.g.e., s.17.

neden olmakta ve dolaylı olarak gelir dağılımı üzerinde olumsuz etkide bulunmaktadır. Türkiye'de yaşanan enflasyonun belirli bir kısmı devalüasyon nedeniyle olmaktadır.

Tablo 24: Liberalizasyon Sürecinde Devalüasyon ve Dolarizasyon Oranlarının Gelişimi

Yıllar	Döviz Kuru (\$, Yıl Sonu)				Dolarizasyon Oranı(%)**
	TL/\$	TL/\$(%) (1)	TEFE (DİE) (2)	Reel Kur* (1-2)	
1980	89.25	155.00	98.75	+56.25	-
1981	132.30	48.24	35.45	+12.79	-
1982	184.90	39.76	26.53	+13.23	-
1983	280.00	51.43	29.73	+21.70	-
1984	442.50	58.04	49.53	+8.51	-
1985	574.00	29.72	41.63	-11.91	12.8
1986	755.90	31.69	27.93	+3.76	18.3
1987	1018.35	34.72	36.77	-2.05	25.8
1988	1813.46	78.08	64.55	+13.53	28.3
1989	2311.37	27.46	62.30	-34.84	25.1
1990	2927.13	26.64	52.25	-25.61	25.9
1991	5074.83	73.37	54.00	+19.37	33.1
1992	8555.85	68.59	61.40	+7.19	38.4
1993	14458.03	68.98	60.30	+8.68	44.4
1994	38810.00	167.03	149.9	+17.43	50.9
1995	61054.00	57.3	64.9	-7.6	51.7
1996	107505.00	76.1	84.9	-8.8	48.4
1997	204750.00	90.5	91.0	-0.5	50.4
1998	312720.00	52.7	54.3	-1.6	44.6
1999	538196.00	72.1	62.9	+9.2	45.9
2000	671765.00	24.8	32.7	-7.9	45.2
2001	1,448,212	115.6	88.6	+27	56.6

Kaynak:DPT, Temel Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2001

*Yıl içi toplam devalüasyon

(-) TL'nin reel değerlenmesini, (+) \$'ın değerlenmesini göstermektedir.

**Döviz Tevdiat Hesabı (DTH)/Toplam Mevduat (Para ikamesi)

Türkiye'de 1985 yılından itibaren bankalarda döviz mevduatına izin verilmesi, tabloda görüldüğü gibi ekonominin tamamen dolarize olmasına yol açmıştır. Özellikle 1989 dış sermaye hesabının liberalizasyonu ile birlikte dolarizasyon hız kazanmıştır. Ekonominin aşırı dolarize olması krizler ve istikrar programları sırasında gerçekleşen devalüasyonların dağıtımsal etkisini artırmaktadır. Devalüasyon sırasında tasarruflarını döviz veya dövize endeksli araçlarda tutanlar lehine büyük bir servet etkisi olmaktadır.

Türkiye'de de gerek 1980 istikrar programıyla yapılan toplam %155 oranındaki devalüasyon, gerekse 1994 ve 2001 krizlerinde meydana gelen devalüasyonlar dağıtımsal açıdan olumsuz sonuçlar ortaya çıkarmışlardır. 1994 krizinde dolarizasyon oranı %50'yi geçmiştir. O yıl yapılan %167.03 oranındaki devalüasyonla gelir dağılımı döviz tasarrufu olanlar lehine değişmiştir. Bu dönemlerde dövizle devalüasyona yakalanan tasarruf sahipleri ve dövizle borç verenler büyük kazançlı çıkmışlardır. Diğer taraftan tasarruflarını TL olarak tutanlar, dövizle borçlananlar ise net servet kaybına uğramışlardır. Diğer taraftan dış ticarete konu mal üreten kesimler aynı şekilde devalüasyondan kazançlı çıkanlar arasındadır.

Devalüasyonun yıkıcı etkisi 2001 krizinde ve sonrasında da yaşanmıştır. 22 Şubat 2001'de %40 oranındaki devalüasyon, takip eden haftalarda artı %40 devalüasyonla birlikte TL'deki değer kaybı %80'leri bulmuştur. Devalüasyonun maliyet etkisi nedeniyle aylık ortalama enflasyonun takip eden aylarda %10'u bulması sabit gelirli olanların kazançlarında önemli aşınmalara da neden olmuştur. Uygulamaya konulan istikrar programının gelirler politikası, maaş ve ücretleri, tarım gelirlerini daraltmayı, yatırımları azaltmayı, sosyal harcamaları kısmayı hedeflemesi gelir dağılımının daha da bozulmasına neden olmuştur⁶⁴⁴.

Devalüasyonun diğer bir dolaylı dağıtımsal etkisi de ücretler üzerinde olmaktadır. Devalüasyonların bir maliyet unsuru olması, ve üreticilerin bu maliyeti azaltma çabaları, onları çalışanların ücretlerindeki reel artışı sınırlamaya veya çalışanların bir kısmının işine son vermeye zorlamaktadır. Türkiye'de 1994 ve 2001 krizlerinde de benzer şeyler olmuştur. Reel ücretlerdeki azalış ve işsizlik oranındaki artışta devalüasyonun bu yönüyle etkisi büyük olmuştur.

D-Maliye Politikası

Liberalleşme çerçevesinde 1980 sonrası dönemde uygulanan maliye politikaları dört ana eksen etrafında değerlendirilebilir⁶⁴⁵: (i) arz yönlü iktisat doğrultusunda uygulamaya konulan ve vergisel teşviklerle sermaye birikiminin sağlanmasına yönelik "gönüllü teşvik politikası", (ii) mali yükleri yeniden dağıtmayı hedefleyen vergi yükü kaydırma politikaları, (iii) kaynak tahsislerini yapısal uyum programı doğrultusunda yönlendirmeye dönük mali teşvik kamu harcamaları politikası, (iv) kamu sosyal harcamalarını tayınlamaya ve sosyal hizmet üretimini belirli ölçülerde piyasaya aktarmaya yönelik politikalarıdır. Bu yönüyle maliye politikası liberalizasyon sürecinde önemli etkiler meydana getirecek özellikler taşımaktadır.

Yine bu döneme ilişkin olarak, maliye politikası kamu sektörünün geleneksel borç alan kesim olması nedeniyle, para politikasıyla sıkı bir ilişki içinde olmuştur. Özellikle liberalleşmenin ilk dönemi olan 1980-88 yılları arasında kamu kesimi açıkları Merkez Bankası tarafından kamu kesimine açılan kısa vadeli kredilerle finanse edilmiştir⁶⁴⁶. Maliye ve para politikalarının içiçeliği dağıtımsal açıdan daha olumsuz şartların oluşmasına neden olan gelişmeleri de beraberinde getirmiştir. Bu süreçte bütçenin bir borç ödeme bütçesi olması da bunu açıkça ortaya koymaktadır.

⁶⁴⁴ Mustafa SÖNMEZ, Gelir Uçurumu Türkiye'de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü, s.24.

⁶⁴⁵ Oğuz OYAN, "Türkiye'de Maliye Politikaları", Türkiye Ekonomisi (Sektörel Gelişmeler), Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara 1992, s.130.

⁶⁴⁶ Erhan YILDIRIM, Refia YILDIRIM, "1980 Sonrası Uygulanan Maliye Politikaları ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", Türkiye'de 1980 Sonrası Mali Politikalar, XVI. Türkiye Maliye Sempozyumu, Celal Bayar Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, 28-31 Mayıs 2001 Antalya, Manisa 2002, s.8

İkinci bölümde incelendiği gibi, istikrar programlarının dağıtımsal etkisi bütçe disiplininin sağlanması amacıyla uygulamaya konulan gelir artırıcı ve harcama kısıcı bütçe politikaları aracılığıyla meydana gelmektedir. İncelememiz de bu çerçevede yapılacaktır.

1-Kamu Harcamaları Politikası

Liberalizasyon sürecinde uygulanan arz yönlü politikalardan biri de, devletin bölüşüm öncelikli politikalarının sınırlandırılması olmuştur. Bu anlayış çerçevesinde azaltılan kamu harcamaları ve kamu yatırımlarının özel üretim ve yatırımlar tarafından ikame edilmesi için, yukarıda ifade edilen, özel tasarrufları artırıcı ve yatırım maliyetlerini düşürücü vergisel teşviklere ağırlık verilmesine neden olmuştur⁶⁴⁷.

24 Ocak 1980 istikrar kararlarıyla uygulanan ekonomi politikalarıyla kamu kesiminin daraltılması ve etkinliğinin azaltılması amaçlanmış olmasına rağmen bu amacını gerçekleştirmemiştir. 1980 yılında kamu harcamalarının GSMH'ya oranı %15.5 iken, bu oran sürekli artarak 1993 yılında %30.6'ya ve 2001 yılında ise %44'e kadar yükselmiştir. Kamu kesiminin büyümesinde artan kamu borçları nedeniyle, bütçeden faiz ödemelerinin artışının etkisi büyük olmuştur.

Tablo 25: Konsolide Bütçe Harcamalarının Toplam Harcamalara Oranı (%)

Yıllar	Cari Harcamalar			Yatırım Harcl.	Transfer Harcamaları					
	Toplam	Personel	Diğer Cari		Toplam Transfer Harcm.	Topl. Faiz Ödml.	İç Borç Faiz Ödml.	Dış Borç Faiz Ödml.	KİT'lere Transferl.	Sos. Gtv. Kurl. Transf.
1980	45.9	31.7	14.2	17.2	36.9	2.9	2.0	0.8	16.4	3.7
1985	38.8	23.6	15.2	20.7	41.2	12.5	4.6	7.9	3.4	4.2
1988	34.8	23.6	11.2	16.6	49.6	23.2	14.7	8.5	4.8	3.6
1989	42.9	32.3	10.6	15.0	43.0	21.2	13.2	8.1	3.1	3.7
1990	48.8	38.6	10.2	14.7	37.1	20.4	14.0	6.4	1.8	1.8
1991	46.4	37.8	8.5	13.2	40.5	18.5	13.0	5.5	9.4	1.2
1992	51.5	42.4	9.1	13.2	35.3	18.5	13.8	4.4	3.7	1.8
1993	42.2	34.9	7.3	11.0	46.8	24.0	19.1	4.9	5.3	2.8
1994	38.6	30.4	8.2	8.1	53.3	33.2	26.0	7.3	2.3	4.4
1995	37.7	29.4	8.3	5.4	57.0	33.7	27.8	5.9	2.7	6.3
1996	32.6	24.7	7.8	6.0	61.4	38.0	33.7	4.3	1.3	8.5
1997	34.8	25.9	8.8	7.4	57.8	28.5	24.8	3.8	1.5	9.7
1998	33.2	24.8	8.4	6.4	60.4	39.6	36.1	3.5	1.0	9.6
1999	32.7	24.7	8.0	5.5	61.8	38.3	35.1	3.2	1.5	8.7
2000	29.1	21.3	7.7	5.3	65.2	43.7	40.2	3.5	1.9	7.1
2001	25.3	18.8	6.5	5.1	69.8	50.1	46.5	4.4	1.4	6.3

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, DPT, Maliye Bakanlığı verilerinden oluşturulmuştur.

⁶⁴⁷ Metin TOPRAK, Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995, Turhan Kitabevi, Ankara, 1996, s.40.

Liberalizasyon sürecinde kamu harcama kalemlerinden en büyük payı transfer harcamaları almıştır. 1980 yılında toplam harcamalar içinde %36 olan transfer harcamalarının payı sürekli yükselerek 2001 yılı itibariyle %69.8'e yükselmiştir. Transfer harcamalarının da en önemli kısmını iç borç faiz ödemeleri oluşturmaktadır. Tabloda görüldüğü gibi, kamu kesimi borçlanma gereğinin bütçeye getirdiği iç borç yükü, faiz ödemelerinin hızlı artışıyla kendini 1988 yılından itibaren hissettirmeye başlamıştır. İç borç faiz ödemelerinin, toplam harcamalara oranı 1980 yılında %2.0'dan 1985'de %4.6'ya ve 1988'de %14.7'ye yükselmiştir. İç borç faiz ödemelerinin esas sürdürülemez boyutlara varması 1990'lı yıllardan itibaren başlamıştır. 1993 yılında iç borç faiz ödemelerinin toplam harcamalar içindeki payı %19.1'e yükselmiştir. 1994 kriziyle birlikte iç borç faiz ödemelerinde ani ve çok büyük bir artış olduğu görülmektedir. 1994 yılında %26'ya yükselen iç borç faiz ödemelerinin toplam harcamalara oranı bu tarihten sonra sürekli artarak 2001 yılı itibariyle %46.5'e yükselmiştir. 2000 yılında uygulanan istikrar programına rağmen faiz ödemelerinin artışı devam etmiştir.

İstikrar programlarının uygulandığı yıllar itibariyle bir değerlendirme yaptığımızda bu dönemlerde faiz ödemelerinin sıçrama yaptığı görülmektedir. Faiz ödemelerinin toplam harcamalar içindeki payı 1980'de %2'den 1988'de %14.7'ye, 1993'de %19.1'den %26'ya, 1999'da %35.1'den %40.2'ye ve 2001 yılında da %46.5'e yükselmiştir. Dolayısıyla istikrar programı uygulamaları iç borç faiz ödemelerini azaltmak yerine artırıcı bir etki meydana getirmiştir. İç borçların negatif bir dağıtımsal etki meydana getirdiği bilindiğine göre, liberalleşme sürecinde sürekli bir negatif dağıtımsal etki meydana geldiği söylenebilir.

İç borç faiz ödemelerini sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan transferler izlemektedir. KİT sistemine konsolide bütçeden yapılan transferlerin 1991'de toplam harcamaların %9.4'ünü oluşturduğunu, ancak bu yıldan sonra önemini giderek yitirdiği görülmektedir. 1995'den sonra KİT'lere yapılan transfer harcamaları, toplam bütçe harcamaları içinde sadece %1.5 civarında bir yük taşımaktadır. Diğer taraftan 1980'li yıllar boyunca sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan transferler sürekli azalmış ve 1980 yılında %3.7'den 1992'de %1.6'e düşmüştür bu tarihten sonra sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan transferler belirli oranda artarak 1998'de %9.6'ya kadar yükselmiştir.

Tablo 26: İç Borç Faiz Ödemelerinin Çeşitli Bütçe Kalemlerine Oranları (%)

Yıllar	Toplam Vergi Gelirleri	Yatırım Harcamaları	Sosyal Güvenlik Krl. Transferler	Net Yeni İç Borçlanma
1980	2.9	11.8	55.1	81.5
1985	6.4	22.1	108.9	33.8
1988	22.2	88.6	409.1	111.9
1989	20.2	87.9	355.6	73.3
1990	21.2	95.6	779.3	97.4
1991	21.5	98.8	1083.8	112.4
1992	21.6	104.5	765.6	77.6
1993	35.0	174.0	680.9	176.6
1994	39.7	320.3	590.6	134.1
1995	43.9	518.1	441.2	168.1
1996	59.2	558.2	396.8	124.7
1997	41.7	335.0	255.2	78.9
1998	61.0	563.9	378.2	122.6
1999	66.4	637.9	405.1	100.9
2000	70.9	759.2	565.8	139.2
2001	94.3	903.5	733.4	43.7

Kaynak: Hazine Müsteşarlığı, Hazine İstatistikleri, DPT; Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1950-2001

İç borç faiz ödemelerinin kamu bütçesine etkisi bakımından bir karşılaştırma yaptığımızda çok çarpıcı sonuçlar ortaya çıkmaktadır. İç borç faiz ödemeleri toplam vergi gelirlerinin 1988'den itibaren gittikçe artan miktarda önemli bir kısmını götürmektedir. 1985 yılında toplam vergi gelirlerinin iç borç faiz ödemelerin %6.4'den 1988'de %22.2'ye ve 1999'da %66.4'e yükselmiştir. İç borç faiz ödemelerini yatırım harcamalarına oranladığımızda yine ilginç sonuçlarla karşılaşmaktayız. İç borç faiz ödemelerinin, konsolide bütçe yatırım harcamalarına oranı 1992'den itibaren sürekli yükselmiş ve %100'ün üzerine çıkarak 1999 yılı itibarıyla %638'e yükselmiştir. Dolayısıyla kamu, bütçe harcamalarını düzenlerken iç borç faiz ödemesi için yatırımlarına harcadığı giderin tam 6.4 (1999 yılı itibarıyla) bir pay ayırmaktadır. Kamu yatırımlarının iç borç servisi karşısında bu şekilde gerilemesi 1990'lı yılların en kötü ekonomik sonucudur. Bu dönemde finansal liberalizasyona gidilmesinin en önemli nedeni, Türk ekonomisinde yatırımların artması ve ulusal tasarrufların yatırımlara dönüşmesinin hızlı ve etkin bir şekilde gerçekleşmesidir. Bu beklentiler gerçekleşmediği gibi, kamu iç borç tuzağına düşmüş ve her yıl kamu harcamalarının önemli bir kısmını iç borç faiz ödemelerini karşılamak için kullanmıştır. Sadece iç borç faiz ödemelerini karşılamak için her yıl net iç borçlanma miktarı sürekli artmış ve her yıl ödediği faizin çok üzerinde bir borçlanma kısır döngüsü ile karşı karşıya gelmiştir.

Bu dönemde kara delik olarak adlandırılan ve bütçe açıklarının önemli bir nedeni olarak görülen sosyal güvenlik kurumlarıyla bir karşılaştırma yaptığımızda 1988'den bu yana iç borç faiz ödemelerinin sosyal güvenlik kuruluşlarına yapılan transferlerin en az 4 misli fazla olduğu görülmektedir. Sosyal güvenlik kurumlarına yapılan transferlerin bütçeye yükü hiçbir dönemde %9'un

üzerine çıkmamıştır. Diğer taraftan bütçe için bir kara delik olarak nitelenen KİT'lere transferlerde bütçenin çok küçük bir miktarını oluşturmaktadır. KİT'lerin ve sosyal güvenlik kuruluşlarının toplam bütçe yükü %10 civarındadır. Oysa faiz ödemeleri ve net iç borçlanma rakamlarına baktığımızda esas sorunun iç borçlanma olduğu görülmektedir. Dolayısıyla devlet bütçesi bu haliyle yatırım veya büyüme için değil, bir gelir transferi aracı olarak kullanılmaktadır. Bu haliyle devlet bütçesi sosyal altyapı ve ekonomik büyüme yönelik yatırım harcamalarından ziyade mali piyasalar aracılığıyla gelirin yeniden dağılımı aracı haline dönüşmüştür. Söz konusu gelir transferleri yüksek oranlı reel faizlerle belirli kesimlerin milli gelirden almış oldukları payı daha da artırmaktadır. Dolayısıyla 1990'lı yıllarda finansal devlet bütçesi toplumun belirli kesimlerine gelir transferi yapan bir mekanizma haline dönüşmüştür.

Bu dönemde faiz ödemeleri iki nedenden dolayı artmıştır. İlk olarak, 1980'lerin başlarında imzalanan dış borç ödemelerini erteleyen anlaşmalar, 1980'lerin ortalarından başlayarak sona ermiştir. Diğer yandan, yurtiçi mali piyasaların serbestleşmesi halkın parasını nakit olarak tutmak yerine vadeli hesaplara ve kamu kağıtlarına yatırarak faiz kazancı sağlaması sonucunu doğurmuştur. Bir yandan yükselen enflasyon diğer yandan 1989-90'da sermaye hareketlerinin serbestleşmesinin ardından TL kurunun yükselmesi karşısında faiz oranlarının yükselmeye bırakmaktan başka çare kalmaması bütçenin faiz yükünü sürdürülemez boyutlara ulaştırmıştır⁶⁴⁸.

Mustafa Sönmez'in yaptığı araştırmaya göre⁶⁴⁹, özellikle 1989 tam liberalizasyona geçişle birlikte Türkiye ekonomisi "rantçı" bir karakter kazanmasıyla, sadece 1995-2000 yılları arasında devlet bütçesinden faiz olarak ödenen rakam 126.5 milyar dolardır. Bu paranın büyük bir kısmının para ticareti yapan kesime gittiği bir gerçektir. Sönmez, 1994 DİE gelir dağılımı araştırmasına göre, milli gelirden %16.6 pay alan %1 en zengin grubun payının bu şekilde %17-18 aralığına yerleştiğini ileri sürmektedir. Dolayısıyla 1994 yılından bu tarafa gelir dağılımındaki bozulmanın artan faiz ödemeleriyle birlikte daha da arttığı, 2001 kriziyle birlikte bu bozulmanın en üst seviyeye çıktığı söylenebilir.

Cari harcamalara baktığımızda liberalizasyon süreciyle birlikte cari harcamaların sürekli azaldığı görülmektedir. 1980 yılında toplam harcamaların %45.9'u cari harcamalardan oluşurken 2001 yılına gelindiğinde bu rakamın %25.3'e kadar gerilediği görülmektedir. Cari harcamalar içinde en büyük pay personel harcamalarından oluşmaktadır. 1980 yılında toplam harcamalar içinde cari harcamaların payı %31.7'den 1988 yılında %23.6'ya kadar düşmüştür. Bu tarihten sonra yapılan hızlı ve yüksek oranlı maaş artışlarıyla bu oran sürekli yükselme göstermiş ve 1992 yılında %42.4'e kadar yükselmiştir. Bu tarihten sonra personel harcamaları nisbi olarak önemini yitirmiş ve 1996'dan sonra bütçenin sadece dörtte biri kadar bir pay almaya başlamıştır. 2001 yılı itibariyle de bütçenin sadece %18'i personel harcamalarından oluşmaktadır. Bu rakam %31.7 olan 1980 yılına göre büyük bir azalmayı ifade etmektedir.

İstikrar programı dönemleri itibariyle cari harcamalara baktığımızda olumsuz bir gelişmenin olduğu görülmektedir. Tabloda 1980-1985 arası personel harcamalarında çok yüksek oranlı bir azalışın meydana geldiği görülmektedir. Yine aynı şekilde 1994 krizi ve uygulanan istikrar programı sırasında

⁶⁴⁸ Atilla SÖNMEZ, a.g.e., s.134.

⁶⁴⁹ Bkz. Mustafa SÖNMEZ, Gelir Uçurumu, Türkiye'de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü, Om Yayınevi, İstanbul, 2001.

da personel harcamalarındaki düşüş devam etmiştir. Aynı şeyler 2000 ve 2001 yıllarında da devam etmiştir.

Diğer yandan konsolide yatırım harcamaları da liberalizasyon sürecinde sürekli azalmıştır. 1980 yılında bütçenin %17.2'sini oluşturan yatırım harcamaları 1985 yılında %20.7'ye yükselmesine rağmen, bu tarihten sonra sürekli azalmış ve 1993 yılında %11'e kadar gerilemiştir. 1995 yılından itibaren ise, yatırım harcamalarının toplam harcamaların %6'sını aşamadığı görülmektedir. Liberalizasyon süreciyle birlikte yatırım harcamalarının 1990'lar boyunca sürekli azalarak Cumhuriyet tarihinin en düşük değerlerine gerilemesinde, bütçe harcamaları içinde iç borç faiz ödemelerinin önemini giderek artırması yatmaktadır.

Konsolide bütçenin yapısının tamamen bozulmasıyla birlikte ekonomik kalkınma ve gelir dağılımında adaletin sağlanmasında etkili olan eğitim ve sağlık harcamalarının payı liberalleşme sürecinin başlangıcına göre artmamış aksine azalmıştır. İç borç faiz ödemelerinin yapılabilmesi aynı zamanda eğitim ve sağlık harcamalarında kesintiyi de beraberinde getirmiştir.

Tablo 27: Eğitim ve Sağlık Harcamalarının Konsolide Bütçe ve GSMH İçindeki Payları (%)

Yıllar	Sağlık/Kon. Bütçe Harcamaları	Eğitim/Kon. Bütçe Harcamaları	Sağlık/GSMH	Eğitim/GSMH
1980	4,4	16,1	0.89	3.27
1981	3,7	12,9	0.48	2.43
1982	2,9	13,9	0.42	2.09
1983	3,0	15,2	0.50	2.51
1984	3,1	14,2	0.45	2.15
1985	2,8	12,3	0.42	1.90
1986	2,7	11,6	0.42	1.87
1987	2,9	12,3	0.49	2.09
1988	3,0	12,5	0.48	2.05
1989	4,1	15,5	0.64	2.60
1990	4,7	18,8	0.80	3.23
1991	4,0	17,3	0.82	3.60
1992	4,0	19,7	0.94	4.02
1993	3,9	16,5	0.96	4.10
1994	3,5	13,4	0.81	3.10
1995	3,6	12,2	0.72	2.68
1996	2,8	11,0	0.78	2.90
1997	3,2	11,9	0.87	3.26
1998	2,6	12,4	0.88	3.61
1999	2,4	11,8	0.84	3.54
2000	2,3	10,1	0.85	3.75
2001*	2,6	11,1	0.71	3.0

Kaynak: Maliye Bakanlığı, Çeşitli Yıllar Bütçe Gerekçeleri

1980 yılında konsolide bütçe harcamaları içinde sağlığa ayrılan pay %4.4 iken bu oran dalgalı bir seyirden sonra ancak 1990 yılında %4.7'ye yükselebilmiştir. Bu tarihten sonra artan faiz ödemeleri nedeniyle sürekli azalmış ve 2000 yılında %2.3'e kadar gerilemiştir. Eğitim açısından durum daha da kötü durumdadır. 1980 yılında konsolide bütçe harcamalarının %16.1'i eğitime ayrılırken bu oran 1980'li yıllar boyunca sürekli azalarak 1986 yılında %11.6'ya kadar gerilemiştir. Bu tarihten sonra yükselişe geçen eğitim harcamaları 1992 yılında %19.7'ye kadar yükselmiştir. Bu tarihten itibaren eğitim harcamalarındaki düşüş trendi başlamış ve 2000 yılı itibariyle %10,1'e kadar gerilemiştir. Dolayısıyla eğitim ve sağlık harcamalarındaki azalışta da iç borç faiz ödemelerinin yüksek boyutlara varmasının etkili olduğu söylenebilir.

Sonuç olarak, bu dönemde kamunun harcama boyutuyla kamu kesimi içindeki büyüklüğü tüm liberalleşme söylemelerine rağmen azalmamış, aksine artış göstermiştir. Ancak kamu harcama kalemleri itibariyle incelendiğinde cari ve yatırım harcamaları azalırken, transfer harcamaları sürekli artış göstermiş, transfer harcamalarında da, özellikle iç borç faiz ödemelerinin payı çok yüksek düzeylere çıkmıştır. Diğer taraftan eğitim ve sağlık harcamaları da aynı dönem boyunca azalma göstermiştir. Kamu harcamalarında dağıtımsal açıdan etkili olan transfer harcamalarının bu yapısı gelir dağılımını belirli bir kesim lehine sürekli değiştirmiştir. Yatırım ve sosyal harcamaların sürekli azalması bu bozulmanın boyutlarının daha da büyümesine katkı sağlamıştır.

2-Vergi Politikası

1980 sonrası uygulamaya konulan vergi politikaları, vergi oranları, vergi yapısının değişimi (dolaylı-dolaysız), istisna ve muafiyetler ve enflasyon vergisi gibi araçlarla gelir dağılımı üzerinde etkili olmuştur. Nitekim gelir vergisi oranı %40'tan başlatılmış, vergi kaçığının önlemek amacıyla çeşitli düzenlemeler getirilmiştir. 1982 yılında getirilen değişikliklerle gelir vergisi, kademeli olarak 1985 yılına kadar %25'e düşürülmesi öngörülmüştür. Bu yıl içinde ayrıca "Hayat Standardı Esası" getirilmiş ve böylece, gerçek usulde gelir vergisine tabi ticari, zirai ve serbest meslek kazanç sahipleri zarar dahi etseler belli bir oranda vergi vermeleri sağlanmıştır. Bunlar, arz yönlü liberal iktisat çerçevesinde yapılan ve temelde üretimin üzerindeki vergilerin azaltılması esasına dayanan düzenlemelerle aynı zamanda devletin ekonomideki rolünün azaltılması hedeflenmiştir.

Harcamalar üzerinden 8 ayrı verginin kaldırılmasıyla 1985 yılında ihdas edilen Katma Değer Vergisiyle de doğrudan vergilerden dolaylı vergilere doğru bir yöneliş olmuştur. Vergilerin üretimden (arzdan) tüketime (talebe) kaydırılması iç talebin daraltılması amacıyla örtüşürken⁶⁵⁰, gelir dağılımını da olumsuz yönde etkilemiştir.

1981 yılında Kurumlar Vergisi oranı %50'ye çıkarılmış, 1983 yılından itibaren liberalizasyon mantığı çerçevesinde kurumlar vergisi oranı da %46'dan %25'e indirilmiştir. Yine 1983 yılından itibaren yürürlüğe giren yeniden değerlendirme ve azalan bakiyeli amortisman rejimi kurumlar vergisi mükellefleri lehine yeni kazanımlar sağlamıştır⁶⁵¹. Bu dönemde kurumlar önemli ölçüde indirim ve muafiyetlerden yararlanarak adeta vergi vermez duruma gelmişlerdir. Buna göre, kurumlar vergisine

⁶⁵⁰ UYSAL, a.g.e., s.188.

⁶⁵¹ YILDIRIM-YILDIRIM, a.g.m., s.11.

tabi mükelleflerin yararlandığı indirim toplamının indirim öncesi kurum kazancına oranı 1985'te %23.3'ten 1987-88 ortalaması olarak %44'e çıkmıştır⁶⁵².

Yine 1984 yılında tasarrufları teşvik etmek ve mali sisteme işlerlik kazandırmak amacıyla faiz gelirlerine uygulanan %30 faiz kesintisi %20'ye, 1983 yılında %15 olan banka ve Sigorta Muameleleri Vergisi 1984 yılında %3'e, 1986 yılında ise %1'e indirilmiştir. Böylece faiz geliri elde edenlerin vergi yükü azaltılmıştır. Asgari ücretten vergi alınan bir ortamda bu tür bir uygulama ekonominin rantçı bir yapıya sahip olmasıyla, gelir dağılımının bozulmasına yol açmıştır.

1980 istikrar programıyla uygulamaya konulan ve yapısal değişiklikleri de içeren vergi politikaları gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemiştir. Uygulanan liberalleşme politikaları sonucu artan iç ve dış açıkların sürdürülemez boyutlar varması, 1990'lı yıllardan itibaren krizlerin temel nedeni olmuştur. Krizlerin ardından uygulamaya konulan yeni istikrar programlarındaki vergisel düzenlemeler, dağıtımsal açıdan etkileri negatif olan dolaylı vergiler şeklinde olmuştur.

1994 yılında ortaya çıkan krizden sonra uygulamaya konulan vergisel düzenlemeler aynı anlayışa bağlı olarak sürdürülmüştür. Mayıs 1994'de kabul edilen "Ekonomik Denge Vergisi" 1993 yılında vergi mükellefi olanların yanısıra, TBMM ve Bakanlar Kurulu üyesi sıfatıyla ücret geliri elde edenlerle, 1993 yılında 600 milyon lirayı aşan ücret geliri elde edenleri kapsamıştır⁶⁵³. Dolayısıyla bu vergi temelde gelir, kurumlar ve serbest meslek erbabı mükellefleri kapsamıştır. Planlı dönemde ilk kez mükelleflerden bu kadar yüksek oranda bir vergi alınmıştır. Ancak o döneme ilişkin kamu iç borçlanma faiz oranının %400'ü geçtiği göz önüne alındığında alınan vergilerin nasıl bir transfer şekli aldığı daha iyi anlaşılabilir. İstikrar önlemleri çerçevesinde dolaylı vergilerin artırılması, fiyat ayarlamaları gelir dağılımının bozulmasına neden olmuştur.

Liberalleşme sürecini bir bütün olara değerlendirdiğimizde 1980'den bu tarafa vergi yapısının adaletsiz bir dönüşüm geçirdiği aşağıdaki tablodan daha iyi görülmektedir.

⁶⁵² Oğuz OYAN, Ali Rıza AYDIN, Türkiye'de Maliye ve Fon Politikaları, Alternatif Yönelişler, Adım Yayıncılık, Ankara 1991, s.52.

⁶⁵³ Yaşar UYSAL, İsmail MAZGİT, 1995 Yılına Giren Türkiye Ekonomisi, TÜGİK Yayınları, İzmir 1995, s.20.

Tablo 28: Vergi Gelirlerine İlişkin Çeşitli Oranlar (%)

Yıllar	Vergi Gel/ GSMH	Vasitasız Vrgl/ GSMH	Vasitalı Vrgl/ GSMH	Vasitasız Vrlg/ Vergi Gel.	Vasitalı Vrgl/ Vergi Gel.	Vergi Gel/Topl. Harcamalar	Konsolide Bütçe Gel/ GSMH
1980	14.3	8.9	5.4	62.8	37.2	69.5	17.20
1983	13.6	7.5	6.1	59.4	40.6	74.0	16.51
1985	12.0	4.7	7.2	47.7	52.3	72.1	12.77
1988	14.2	5.5	8.7	49.6	50.4	67.7	13.17
1989	14.6	6.3	8.3	53.4	46.6	67.1	13.19
1990	15.4	6.5	8.9	52.1	47.9	67.6	13.91
1991	16.3	7.0	9.3	52.3	47.7	60.4	15.25
1992	17.3	7.3	10,0	50.4	49.6	63.9	15.79
1993	17.6	7.2	10.4	48.6	51.4	54.5	17.59
1994	18.5	8.1	10.4	48.3	51.7	65.5	19.16
1995	17.0	6.5	10.5	42.5	57.5	63.4	17.75
1996	17.8	6.4	11.4	39.4	60.6	57.0	18.06
1997	19.4	7.1	12.3	40.7	59.3	59.4	19.56
1998	20.3	8.8	11.5	46.6	53.4	59.2	21.87
1999	21.7	9.1	12.6	45.4	54.6	52.7	24.03
2000	24.5	9.4	15.1	40.9	59.1	56.4	26.47
2001	26.1	10.2	15.9	40.4	59.6	49.8	28.47

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, 1950-2001

Tabloda liberalizasyon sürecinde vergi yapısının önemli ölçüde değiştiği görülmektedir. Bu dönemde vergi yapısında dolaysız vergilerden dolaylı vergilere doğru bir değişim söz konusudur. Liberalizasyon sürecinin başladığı 1980 yılı ile kıyaslandığında vergi gelirleri içinde vasitalı vergilerden vasitasız vergilere doğru bir yer değiştirmenin olduğu görülmektedir. 1980 yılında toplam vergi gelirleri içinde dolaysız vergilerin payı %67.8, dolaylı vergileri payı ise %37.2 iken bu oranlar 2001 yılı itibarıyla hemen hemen yer değiştirerek, dolaylı vergilerin payı %59.6'ya yükselmiş, dolaysız vergilerin payı ise %40.4'e inmiştir.

1980 yılında dolaylı vergilerin toplam vergi gelirleri içindeki payı %37.2 iken bu oran 1985 yılında %52.3'e yükselmiştir. Diğer taraftan, aynı dönemde dolaysız vergilerin payı %62.8den %47.7'ye düşmüştür. 24 Ocak istikrar programının en yoğun uygulandığı bu dönemde dolaylı vergiler artmasına rağmen dolaysız vergiler daha büyük bir oranda azalmıştır. 1994 krizine kadar belirli bir oranda artan dolaylı vergiler, uygulanan programın etkisiyle ani bir artış göstermiştir. 1994 yılında %51.7 olan dolaylı vergilerin payı ani bir sıçrama göstererek %57.5'e yükselmiştir. Uygulanan ek vergilere rağmen dolaysız vergilerin payı ise, biraz da ekonomik daralmanın etkisiyle azalmaya devam etmiştir. 1996 yılında %60'a çıkan dolaylı vergilerin payı, 1998 ve 1999 yıllarındaki azalma trendlerini 2000 ve 2001 yıllarında kaybederek tekrar %60 civarına yükselmiştir. Yine bu dönemde dolaylı vergilerin GSMH içindeki payı 1980 yılında %5.4'den 2001 yılında %15.9'a kadar yükselmiştir. Vergi gelirlerinin GSMH içindeki payı da aynı döneme ilişkin olarak %14.3'den %26.1'e yükselmiştir. Bu artışın da büyük ölçüde dolaylı vergilerin artırılmasıyla sağlandığı görülmektedir. Diğer vergi

oranlarında indirimle gidilerek, daha da 6nemlisi menkul sermaye iratlarından vergi alınmayarak uygulanan vergi politikası gelir dağılımının bozulmasına 6nemli etkisi olduğu g6r6lmektedir.

Uygulanan 6arpık vergi politikası gereği bu d6nemde vergi gelirlerinin kamu harcamalarını karşılama oranının gittik6e d6řm6řt6r. Vergi gelirlerinin kamu harcamalarını karşılama oranı 1983 yılında %74'den 2001 yılında %49.8'e gerilemiştir. Bunun en 6nemli nedeni, uygulanan arz-yanlı politikaların b6y6k 6l6de vergi indirim, istisna ve muafiyete yer vermesinin yanında, vergi yerine borçlanmaya gidilmesi (Ricardiyan Eşitlik Teoremi) sonucu artan kamu borç y6k6n6n getirdiği "Ponzi Game" durumudur.

Liberalizasyon s6recinde uygulanan vergi politikasının vergi y6k6n6 eşit dağıtmadığı ortadadır. Bu d6nemde vergi y6k6 6nemli 6l6de artmış, ancak bu artış b6t6n m6kelleflere aynı oranda yansımamıştır. Dolaylı vergilerin yanısıra, 6denen gelir vergisinin de artan oranda 6cretliler tarafından 6denmesi vergi y6k6n6n dağılımında 6nemli bir 6arpıklık meydana getirmiştir. 6retici kesime tanınan muafiyet, indirim, istisna gibi ara6lar vergi y6k6n6n b6y6k 6l6de 6cretliler 6zerinde kalmasına neden olmuştur. 6zellikle gelir 6zerinden alınan vergilerde 6cretlilerin payı b6y6k olmuştur.

Tablo 29: Ücretlilerin Ödediği Gelir Vergisinin Genel Bütçe Vergi Gelirleri İçindeki Payı ve Toplam Vergi Yükü (%)

Yıllar	Toplam Vergi Gelirlerinde Ücretlilerin Payı	Gelir Üzerinden Alınan Vergilerde Ücretlilerin Payı	Toplam Gelir Vergisi İçinde Ücretlilerin Payı	Vergi Yükü	
				Sos.Güv.Kurl. Hariç Vergi Yükü	Sos.Güv.Kurl. Dahil Vergi Yükü
1980	-	-	-	14.8	17.2
1983	-	-	-	14.8	17.3
1985	-	-	-	13.2	15.3
1987	11.8	24.1	35.0	16.1	18.8
1988	14.4	31.4	45.2	15.2	17.8
1989	17.9	36.5	50.8	15.2	18.4
1990	20.2	43.2	55.0	16.0	19.9
1991	22.1	46.3	56.3	16.8	20.9
1992	22.4	47.4	55.5	17.7	22.1
1993	21.5	46.5	54.7	18.0	21.9
1994(1)	17.7	41.0	50.9	19.0	22.3
1994(2)	16.0	37.9	50.9		
1995	16.3	39.5	52.3	17.6	20.5
1996	15.8	39.7	51.4	18.6	22.1
1997	15.6	38.2	49.0	20.3	24.5
1998	14.4	31.8	39.6	21.8	26.2
1999	14.0	31.3	42.7	23.5	28.8
2000	11.2	28.2	45.4	25.8	31.3
2001	11.1	28.1	37.0	27.3*	33.3*

Kaynak: DPT, Maliye Bakanlığı Gelirler Genel Müdürlüğü

*Tahmin; (1)EDV, NAV, EMTV Hariç; (2) EDV, NAV, EMTV Dahil

Not: Ücret ve ücret sayılan ödemeler üzerinden tahakkuk ettirilen gelir vergisi tutarı, mahalli idarelere pay ayrılmadan önceki miktarı gösterdiğinden, aynı bazda kıyaslama yapılabilmesi amacıyla, toplam vergi gelirleri, gelir üzerinden alınan vergiler, toplam gelir vergisi tahakkuku da brüt mahalli idare ve fonları ayrılmadan önceki tutar) olarak dikkate alınmıştır.

Türkiye'de liberalizasyon sürecinde vergi yükü yaklaşık iki kat artmasına rağmen, vergi yükünün paylaşımı eşit olarak dağılmamıştır. 1980 yılında toplam vergi yükü %17.2'den 2001 yılında %33.3'e kadar yükselmiştir. Bu dönemde ücretliler üzerindeki vergi yükü 1997 yılına kadar sürekli artış göstermiştir. 1987 yılında ödenen toplam gelir vergisinin %35'ini ücretliler öderken bu oran 1991 yılında %56.3'e kadar yükselmiştir. 2000 yılı itibariyle %45'ler düzeyine gerileyen ücretlilerin gelir vergisi payı 2001 yılı itibariyle %37'ye kadar gerilemiştir. Bu gerilemede vergi oranlarının indirilmesinin etkisi de söz konusudur. Dolayısıyla özellikle finansal liberalizasyonla birlikte gelir vergisinin büyük bir kısmını ücretliler öder duruma gelmiştir.

Gelişmiş ülkelerde vergiler gelir dağılımını düzeltmede kullanılan en önemli araçlardan birisidir. Türkiye'de verginin gelir dağılımını değiştirip değiştirmediği ancak Maliye Bakanlığı verilerinden yararlanılarak tahmin edilebilir. Vergilerin gelir dağılımında olumlu bir etki meydana getirebilmesi için üst gelir gruplarına doğru artan oranlı bir vergi yapısının olması gerekir. 1980'li

yıllara kadar beyana dayalı vergilerin vergi gelirleri içindeki payının yüksek olması, vergilerin yeniden dağılımı politikalarının bir aracı olma işlevine sahip olduğunu göstermektedir. Ancak 1980'li yıllardan itibaren dolaylı vergilere yönelik politika değişikliği vergilerin yeniden dağıtım işlevinin kaybolmasına neden olmuştur. 1987'de gelir vergisinde toplam beyannamelilerin payı %38 iken bu rakam 1993 yılında %17.4'e kadar düşmüştür⁶⁵⁴. Bunun en önemli nedeni bazı gelir unsurlarının beyan dışı bırakılmasıdır. Özellikle menkul sermaye iratlarının beyannameye kısmen veya tamamen dahil edilmemesi bu yapının oluşmasında etkili olmuştur.

Diğer taraftan çeşitli kesimlerin gelir vergisi paylarının milli gelir içindeki paylarına oranlanmasıyla elde edilen "gelir vergisi baskısını gösteren katsayı" yoluyla da konuya ilişkin değerlendirme yapmak mümkündür⁶⁵⁵. Ücret ve maaş geliri elde edenler için hesaplanan bu katsayıya göre, ücretlilerin 1988-94 döneminde gelir paylarının yaklaşık 1.5 katını aşan bir gelir vergisi baskısı altında kalmışlardır⁶⁵⁶. Ücretliler üzerindeki gelir vergisi baskısının, ücret dışında gelir elde edenlerin (kar, faiz, rant, küçük üreticilik gibi) vergi baskısına (yaklaşık 0.7) oranla çok yüksek olması, vergide eşitlik ilkesinden uzaklaşıldığını göstermektedir⁶⁵⁷.

Vergilerin yeniden dağıtım politikalarında etkin olarak kullanılması için öncelikle, beyanname ile vergi verenlerin toplam vergi gelirleri içindeki payını artırıcı önlemlerin alınması gerekir. 1980 sonrası yaygın olarak uygulanan çeşitli, istisna ve muafiyetleri azaltmak ve vergi tabanını genişletici önlemler almak gerekir. Öncelikle gelir dağılımında eşitsizliği artırıcı etkisi büyük olan menkul sermaye iratlarının bir şekilde beyan içine almak ve vergiye tabi tutmak gerekir. Ancak sermaye hareketlerinin serbest olduğu ve iç borç miktarının yüksek olduğu ortamda bunu yapmak çok zor bir politika seçeneğidir.

1980 liberalleşme süreciyle birlikte başlayan ve günümüze kadar devam eden rant kollama⁶⁵⁸ politikasının bir sonucu olarak, bütçe harcama kalemleri içinde aslan payını alan faiz giderlerinin alternatifini oluşturan menkul sermaye iratlarının yeterince vergilendirilmemesi ve tarımsal kazançların tamamına yakın kısmının vergi kapsamı dışında bırakılması, vergilerin adaletli gelir dağılımı sağlama fonksiyonunu ortadan kaldırmıştır. Asgari ücretin kaynaktan vergilendirildiği bir ortamda, diğer gelir unsurları için aynı hassasiyetin gösterilmemesi, vergiler yoluyla gelir dağılımının bozulmasına neden olmaktadır. Özellikle, kamunun yüksek borçlanma ihtiyacı nedeniyle menkul sermaye iratlarının kısmen veya tamamen vergi dışı bırakılması⁶⁵⁹ gelir dağılımının kamusal bir tercih olarak sürekli bozulmasına neden olmaktadır.

Bu dönemde vergi politikası yoluyla gelir dağılımının bozulması neden olan diğer bir unsur da teşviklerle ilgilidir. Liberalizasyon süreciyle birlikte artan vergisel teşvikler, muafiyetler ve istisnalar (vergi harcamaları) kamu harcamalarının azalmasına, vergi yükünü kişiler ve sektörler arasında adaletsiz dağılımına neden olmaktadır. Bunun anlamı, teşvik görenlerin kamusal finansmanda neden oldukları açığın yükünü toplumun bütün kesimlerine yüklenmesi demektir⁶⁶⁰. Dolayısıyla ihracatın ve

⁶⁵⁴ Raziye SELİM, Vergi Yükünün Gelir Dağılım Üzerindeki Etkisi, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999, s.95.

⁶⁵⁵ Bkz. Oğuz OYAN, "Vergi Tasarısının Emek Kesimi Açısından Genel Eleştirisi", Ekonomide Durum. Bahar/1998, Türk-İş Araştırma Merkezi, Ankara.

⁶⁵⁶ Raziye SELİM, Ümit ŞENESEN, "Ücretliler Üzerindeki Vergi Yükü", Ayhan Toraman'a Armağan, Ed. S. Gözlü, D.Bayraktar, F.Çebi, İstanbul 2000, s.160.

⁶⁵⁷ GÜRSEL-LEVENT-SELİM-SARICA, a.g.e., s.159.

⁶⁵⁸ Bkz. (Ed.) Coşkun Can AKTAN, Aytaç Eker, Politik Yozlaşma ve Rant Kollama, Doğu Matbaası, Ankara 1996.

⁶⁵⁹ PALAMUT-YÜCE, a.g.m., s.390.

⁶⁶⁰ TOBB, Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, TOBB Yayınları, Ankara, 1992, s.25.

üretimin artması için belli kesimlere verilen vergisel özendirmeler hem kamu gelirlerinin azalmasına (kamu borçlanma gereğinin artmasına) hem de karşılıksız gelir transferleri yoluyla gelir dağılımının bozulmasına neden olmuştur.

Sonuçta, liberalizasyon süreci ve bu süreçte uygulanan ekonomik istikrar ile yapısal uyum programlarının vergisel düzenlemeleri gelir dağılımını bozucu bir etki meydana getirdiği söylenebilir. Ancak, gelirin yeniden dağılımı politikalarında en önemli araçlardan biri olan vergi ile ilgili bilgiler Türkiye'de yapılan gelir dağılımı anketlerinde sorulmamakta ve vergilerle ilgili sağlıklı bir veri tabanı bulunmamaktadır. Söz konusu nedenlerden ötürü, verginin gelir dağılımını üzerindeki etkisini tam olarak ortaya çıkarmak mümkün olamamaktadır. Avrupa birliği ülkelerinde vergi ve sosyal transfer politikaları ile eşitsizlik en azından yarı yarıya düşürülürken, Türkiye'de vergi politikalarının etkisi net olarak ölçülememektedir⁶⁶¹. Yine de eldeki veriler çerçevesinde, dönemsel veya konjonktürel vergi politikalarının gelir dağılımı üzerinde negatif bir etki meydana getirdiği bir gerçektir.

3-Borçlanma Politikası

Liberalizasyon sürecinde borçlanma politikasının gelir dağılımı üzerindeki etkisini incelemeye önce, bu alanda ortaya çıkan gelişmeleri değerlendirilmesi gerekir. Türkiye 24 Ocak kararlarının alındığı 1980 yılına, %25'i kısa vadeli, %75'i ise orta ve uzun vadeli olmak üzere 14 milyar dolar borç stoku ve ödemeler dengesi sorunu ile girmiştir. Kısa vadeli dış borç sorunu, IMF ile varılan stand-by anlaşması sonrası, OECD ülkeleri, ticari bankalar konsorsiyomu, aralarında IBRD ve Avrupa Yatırım Bankası olmak üzere uluslar arası kuruluşlarla borç yenileme ve yeni borçlar olmak üzere anlaşmaya varmışlardır. Bunun sonucu, Türkiye 1980-85 yılları arasında IMF'den 13.234 milyar dolar, ve 1.683 SDR kredi kullanmıştır⁶⁶². Bunun sonucu olarak Türkiye'nin dış borçları 1985 yılı sonunda %80 artarak 25 milyar doları geçmiştir. Aynı dönemde iç borçlardaki artış ise %83 olarak gerçekleşmiştir⁶⁶³.

Tasarruf oranının düşük olduğu ülkelerde dış borçlar, ülkenin sermaye stokunu artırmak amacıyla kullanıldığında ve faiz oranlarının büyüme oranından düşük olması durumunda ülke kalkınmasına katkısı olmaktadır. Bunun tersi bir durumda ise, dış borçların ülkeyi borç krizine sürüklemesi kaçınılmaz olmaktadır. Bu açıdan değerlendirildiğinde ülkemizde dış borçların gerek kullanım gerekse faiz oranı açısından ülke kalkınmasına katkı yerine borç krizine neden olan bir işlev gördüğü ortadadır.

İç borçlanma açısından durum daha da farklı bir seyir izlemiştir. 1980 sonrası mali serbestleşme çerçevesinde gelişen mali piyasalarla, tasarruflar bu piyasalara çekilmiş ve böylece 1981 yılında itibaren kamu açıkları Merkez Bankası kaynakları yerine doğrudan bono ve tahvil satışı yoluyla karşılanması ilkesi benimsenmiştir. 1985 mayıs ayından itibaren ihale yöntemiyle hazine bonusu ve devlet tahvili satışlarına başlanmıştır⁶⁶⁴.

1984 yılında sosyal güvenlik kurumları ile KİT'ler ve diğer kamu kurumlarına yedek akçelerinin bir bölümüyle kamu borçlanma senetleri alma zorunluluğu getirilmiştir. Bu kurumlara

⁶⁶¹ Bkz. World Bank, Turkey Economic Reforms, Living Standards and Social Welfare Study, Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region, Report No.20029-Tu, 2000, Document of the World Bank.

⁶⁶² Peter WOLF, Stabilization Policy and Structural Adjustment in Turkey, 1980-1985, German Development Enstitute, Berlin 1987, s.97.

⁶⁶³ YILDIRIM-YILDIRIM, a.g.m., s.12.

⁶⁶⁴ UYSAL, a.g.e., s.193.

verilen borç senetlerine piyasa faiz haddinin altında faiz verilmesi kurumların mali yapıların iyice bozulmasına yol açmıştır⁶⁶⁵.

1980'li yılların ilk yarısında dış kredi bulma koşullarının zorlaşması nedeniyle iç borçlanmaya ağırlık verilmiştir. 1985 yılında ihaleli bono ve tahvil satışları önce bankalara, borsa bankerlerine ve tüzel kişilere, 1986 yılından itibaren de özel kişilere başlatılmıştır. Bankacılık kesiminin devlet tahvil ve bonolarına olan talepleri bir yandan bazı yasal düzenlemelerle zorunlu tutulmuş, diğer taraftan uygulanan faiz politikaları ile getirilen vergi istisna ve muafiyetlerle de özendirilmiştir⁶⁶⁶. Dolayısıyla liberalleşme döneminde uygulanan bu tür politikalar sermaye kesimi açısından getirisi yüksek yeni bir kazanç alanı oluşturmuş ve gelir dağılımı fonksiyonel açıdan para-sermaye sahibi kişiler lehine değişim göstermiştir.

Dış sermaye hesabının 1989 yılında serbest bırakılmasıyla, dış borçlanma kısıtının da etkisiyle iç borçlanma hızla artmıştır. İç tasarrufların yetersizliği nedeniyle dış tasarruflara gereksinim duyulması, faiz oranlarının yükseltilmesi sonucunu doğurmuştur. Borçlanmada KKBG'nin yüksekliğinin de etkisiyle faizlerin artması ve vadelerin kısılması sıcak para girişlerini artırmıştır. Bu durum aynı zamanda özel kesimin piyasadan dışlanması (crowding-out) sorunuyla birleşince, reel kesimin de üretim yerine daha karlı gördüğü devlet iç borçlanma piyasasına girmesi fonksiyonel gelir dağılımının hızla bozulması sonucunu doğurmuştur.

⁶⁶⁵ Naci B. MUTER, Türkiye Ekonomisinde Mali Yapı, Kurumsal ve Kuramsal Bir Yaklaşım, Manisa 1994, s.186.

⁶⁶⁶ Hülya KİRMANOĞLU, "İç Borçlanma", Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt.13, İstanbul 1996, s.671.

Tablo 30: Konsolide Bütçe Vergi Gelirleri Borç Ödemeleri İlişkisi (%)

Yıllar	Borç Anapara Ödemeleri/Vergi Gelirleri			Borç Faiz Ödemeleri/Vergi Gelirleri			Borç Anapara+Faiz Ödml/Vergi Gelirleri		
	İç Borç	Dış Borç	Toplam	İç Borç	Dış Borç	Toplam	İç borç	Dış Borç	Toplam
1980	6.7	1.0	7.7	3.0	1.2	4.2	9.7	2.2	11.9
1981	12.9	1.9	14.8	3.5	2.9	6.3	16.4	4.7	21.1
1982*	17.4	4.1	21.5	2.6	4.1	6.7	20.1	8.2	28.2
1983	10.6	7.7	18.3	4.1	6.8	10.9	14.7	14.5	29.2
1984	11.3	9.9	21.3	7.5	11.1	18.6	18.8	21.1	39.9
1985	30.3	11.0	41.2	6.5	11.2	17.6	36.7	22.1	58.8
1986	32.0	12.8	44.8	10.9	11.4	22.3	42.8	24.2	67.0
1987	46.3	13.2	59.5	13.9	11.1	25.0	60.2	24.3	84.6
1988	42.9	16.5	59.5	22.2	12.8	35.0	65.1	29.3	94.4
1989	37.7	14.9	52.6	20.0	12.3	32.3	57.8	27.2	84.9
1990	24.4	12.0	36.4	21.2	9.6	30.8	45.6	21.6	67.2
1991	39.1	11.4	50.5	21.5	9.1	30.6	60.6	20.5	81.1
1992	51.0	11.1	62.1	21.6	6.9	28.5	72.6	18.0	90.5
1993	69.5	9.5	79.0	35.0	9.1	44.1	104.5	18.6	123.0
1994	80.8	18.9	99.8	39.7	11.1	50.7	120.5	30.0	150.5
1995	100.2	22.0	122.3	43.9	9.3	53.1	144.1	31.3	175.4
1996	124.0	18.4	142.4	59.2	7.5	66.7	183.3	25.9	209.1
1997	53.6	14.6	68.2	41.7	6.3	48.0	95.3	20.9	116.2
1998	80.1	19.9	100.0	61.0	5.9	66.9	141.1	25.9	166.9
1999	94.6	15.9	110.5	66.4	6.1	72.4	161.0	21.9	182.9
2000	62.2	13.8	75.9	70.9	6.2	77.1	133.1	20.0	115.3
2001	108.6	24.4	133.0	94.3	9.0	103.3	202.9	33.4	236.3

Kaynak: DPT, Temel Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1980-2001; *1982 Yılı 10 aylıktır.

1980 yılında toplam faiz ödemeleri vergi gelirlerinin sadece %4.2 iken 2001 yılı itibariyle vergi gelirlerinin tamamı bile faiz ödemelerini (%103.3) bile karşılayamamaktadır. 2001 yılı itibariyle de toplam borç anapara ve faiz ödemelerinin vergi gelirlerine oranı %236.3 tür. Bunu önemli bir kısmı iç borç ana para ve faiz ödemelerinden oluşmaktadır. İç borç ana para ve faiz ödemelerinin vergi gelirlerine oranı %202.9'dur. Bu durum aynı zamanda tüm kamu kaynaklarının "rantiyeye" aktarılması anlamına gelmektedir.

Türkiye'nin toplam kamu borcunun azaltılması ve borç sarmalından kurtulması mümkün müdür? Maastrich kriterlerine göre, bir ülkenin toplam kamu borcunun GSMH'nin %60'ını aşmaması gerekir. Ancak bir çok Avrupa Birliği ülkesinde bu rakam %100'ün üzerindedir. 2000 yılı itibariyle Belçika'nın borç stoku 110.3 milyar dolar, İtalya'nın ise, 110.5 milyar dolardır⁶⁶⁷. Hatta dünyada kamu borcu olmayan hiçbir ülkede yoktur. Dolayısıyla önemli olan toplam borç miktarından ziyade bu "borcun çevrilebilirliği"dir. Bu da borç vade yapısının uzaması ve reel borçlanma faiz oranlarının

⁶⁶⁷ Ercan UYGUR; "Enflasyon, Para ve Mali Baskı: İktisat Politikasında Geri Kalmışlık", İşletme ve Finans, Sayı:189, Aralık 2001, s.20.

düşürülmesine bağlıdır. Bu yönde önlemler alınmadığı takdirde toplam borç stokunun artarak devam edecek ve hatta "mali iflas" veya "moratoryum"la yüz yüze gelinebilecektir. Borç sorunundan kurtulmak için ekonominin piyasa ekonomisinin sağlıklı bir şekilde işlediği, kendi dinamikleri içinde sağlıklı bir büyüme sürecine sokulması gerekir. Bugün iç borcun %30'un üzerinde reel faiz ile ve bir yılın altında vadelerle döndürülebilmektedir. Bu kısır döngünün kırılması gerekir. Türkiye'de yüksek enflasyon ve güven sorunu nedeniyle borçlanmada vadeler kısa, faizler oranları çok yüksektir.

Vergi gelirlerinin iç borç faiz ödemelerini karşılayamadığı bir ortamda gelir dağılımının sağlıklı bir gelişme göstermesi beklenmemelidir. Tablolardan görüldüğü gibi borç ana para ve faiz ödemelerinin toplam vergi gelirlerine oranının %236.3 (2001 Yılı itibariyle) olduğu bir borçlanma politikası gelir dağılımının sürekli bozulduğunun göstergesidir.

E-Para Politikası

Liberalleşme sürecinde para politikası 1980'lerin ikinci yarısından itibaren etkin olmaya başlamıştır. 1987 yılında Merkez Bankası açık piyasa işlemlerine geçerek para piyasalarında kullanabileceği önemli bir arca sahip olmuştur. 1988 yılında TL'nin dövizle ikamesinin yaygınlaşması üzerine 4 şubat 1988'de alınan istikrar önlemleri ile TL cazip hale getirilmeye çalışılmış ve bunun için döviz hesaplarına sağlanan bazı avantajların kaldırılması yoluna gidilmiştir. Ekim 1988 tarihinde mevduat faizlerinin serbest bırakılmasıyla bankalar arasında faiz yarışı başlamış ve buna bağlı olarak para ikamesi tersine dönmüştür. Yükselen faizlerin kredi talebini düşürmesi üzerine, bankalar topladıkları tasarrufları kamu menkul kıymetlerine yönlendirmişlerdir⁶⁶⁸. 1989 dış sermaye hesabının liberalizasyonu ile para politikasında yeni bir dönüm noktası başlamıştır⁶⁶⁹.

Türkiye'de finansal liberalizasyon sonrası dönemde para politikası, genellikle Hazine'nin iç borçlanmasını kolaylaştırmaya, mali piyasalarda istikrarı sağlamaya, yüksek enflasyon ve yüksek faizi onaylayan bir gelişme izlemiştir. 1990'larda kamu açıklarının sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulamaması, ekonominin dolarizasyonu, TL'ye olan güvenin azalması ve TL'ye olan talebin istikrarsızlaşması para politikasının uygulanmasındaki önemli kısıtlardır. Enflasyonun getirdiği belirsizlik ortamında, iç borç faizleri reel olarak çok yüksek oranlarda (bu oran bazen %35-40'lara ulaşmıştır) oluşmasına neden olmuştur. Yüksek reel faizler banka sektörünü reel sektöre kaynak aktaran değil devlete borç veren bir konuma getirmiştir. Sektörün bilanço dışı işlem hacmi ve açık pozisyonları büyümüş ve sistemin kırılabilirliği artmıştır. 1995 yılında mevduata getirilen %100 devlet güvencesi de para politikasını etkisiz kılan en önemli gelişmelerden biri olmuştur.

Liberalleşme çabalarıyla birlikte Türkiye ekonomisinde gerçekleşen radikal değişimlerden bir tanesi de para politikası alanında pozitif faiz uygulamasına geçilmesidir. 1980 öncesi dönemde tasarruf mevduatlarına negatif faiz uygulaması bu tarihten sonra terk edilmiştir. Amaç tasarrufları artırarak sermaye birikiminin sağlanmasıdır. Kriz dönemleri hariç tasarruf mevduatına sürekli pozitif faiz uygulaması bu dönem boyunca devam etmiştir. Özellikle 1983 sonrası faizlerin önündeki engellerin kaldırılarak reel faiz uygulamasına geçilmiş ve kısa dönemli faizler, uzun dönemli faizlerin üzerinde tutularak enflasyonun uzun dönemde ineceği izlenimi oluşturulmuştur⁶⁷⁰.

⁶⁶⁸ Z. ADA, "Türk Bankacılık Sisteminin Yapısı (1980-1990)", 3. İzmir İktisat Kongresi Tebliğleri, Cilt I, DPT, Ankara 1992, s.2.

⁶⁶⁹ Sevil YILDIRIM, U. Oğuz ALTUN, "Türk Bankacılık Sisteminin Değerlendirilmesi: 1980-1993 Deneyimi", Türkiye'de Kaynak Aktarım Sürecinde Sermaye Piyasalarının Rolü: 1980 Sonrası Dönemin Değerlendirilmesi, SPK Yayın No.17, Ankara 1995, s.83.

⁶⁷⁰ Hurşit GÜNEŞ, "Türkiye Ekonomisinde Para Politikası", Cumhuriyet dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt.11, İstanbul 1986, s.128.

Tablo 31: Liberalizasyon Sürecinde Faizlerin Gelişimi

Yıllar	Tas.Mev. Faiz Oranı(1)	TCMB Reeskont Faiz Oranı(2)	İnterbank Gecelik Faiz Oranı	TEFE (3)	Reel Faiz (1-3)
1980	33.0	26.0	-	98.75	-65.75
1983	45.0	48.5	-	29.73	15.27
1985	55.0	52.0	-	41.63	13.37
1988	83.9	54.0	46.77	64.55	19.35
1989	58.8	54.0	26.87	67.30	-8.5
1990	59.4	50.7	62.72	52.25	7.15
1991	72.7	54.5	59.87	54.00	18.7
1992	74.2	54.5	67.77	61.40	12.8
1993	74.8	54.5	69.93	60.30	14.5
1994	95.6	64.0	92.05	149.6	-54.0
1995	92.3	57.0	106.31	64.9	27.4
1996	93.7	57.0	74.3	84.9	8.8
1997	96.6	80.0	77.9	91.0	5.6
1998	94.8	80.0	79.0	54.3	40.5
1999	46.7	80.0	69.9	62.9	-16.2
2000	45.6	70.0	198.9	32.7	12.9
2001	62.5	70.0	59.0	88.6	-26.1

Kaynak: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler 1950-2001

Tabloda görüldüğü gibi 1980 yılında -%65 olan tasarruf mevduatı faiz oranı bu tarihten sonra pozitifli rakamlara dönmüştür. Tabloda dikkati çeken nokta finansal liberalleşmenin başlangıcı olan 1989 yılı ili kriz yıllarında faizlerin büyük ölçüde negatif olarak gerçekleşmesidir. 1994 krizinde bu oran -%54, 2001 krizinde ise -%26.1 olarak gerçekleşmiştir. Bu dönemlerdeki reel devalüasyonları da dikkate aldığımızda Türk lirası bazında mevduata sahip olanların önemli bir reel kayıplarının olduğu görülmektedir.

Türkiye'de finansal liberalleşme ile birlikte kamu borçlanma kağıtlarına uygulanan faiz politikası, uygulanan para politikasının temel eksenini oluşturmuştur. Uygulanan para politikasının dağıtımsal açıdan en etkili yönü maliye politikasıyla doğrudan ilişkili olan iç borçlanma faiz politikasıdır.

Tablo 32: İç Borçlanma Vade Yapısı, Faiz Oranları ve Net Faiz Ödemesi (Yıllık)

Yıllar	VADE (Gün)	ORT.BASİT FAİZ %	ORT.BİLEŞ İK FAİZ (1) %	TEFE (2) %	NET REEL FAİZ (1- 2)%
1989	233	53,9	59,8	62,3	-2.5
1990	236	49,7	54,0	48,6	5.4
1991	211	69,8	80,5	59,2	21.3
1992	211	74,6	87,7	61,4	26.3
1993	257	79,3	87,6	60,3	27.3
1994	119	109,9	164,4	149,6	14.8
1995	206	98,9	121,9	65,6	56.3
1996	195	107,8	135,2	84,9	50.3
1997	349	110,7	127,2	91,0	36.2
1998	233	102,0	122,5	54,3	68.2
1999	479	94,0	109,5	62,9	46.6
2000	410	36,6	38,0	32,7	5.3
2001	148	75,9	96,2	88,6	7.6
2002	*251	*58.6	*67.2	**49.3	17.9

Kaynak: DPT, Sayılarla Türkiye Ekonomisi, Gelişmeler (1980-2001), Tahminler (2002-2005)

*Haziran ayı itibariyle; **Mayıs ayı itibariyle

Finansal liberalizasyon sonrası iç borçlanma faiz oranları incelendiğinde çok yüksek reel faizlerle belirli kesimlere bütçeden büyük bir kaynak aktarıldığı görülmektedir. 1999 ve 2000 yılları hariç olmak üzere iç borçlanma vade yapısının bir yılı geçmediği görülmektedir. Özellikle kriz dönemlerinde vadelerin çok kısaldığı görülmektedir. 1994 yılında vadelerin 119 güne ve 2001 yılında ise, 148 güne kadar indiği görülmektedir. Dağıtımsal açıdan en önemli sorun ise ödenen reel faizlerdir. 1989 yılında iç borçlanmada faiz oranı negatif (-%2.5) olurken, bu tarihten sonra sürekli bir artış trendine girmiştir. 1994 kriz öncesi iç borçlanma reel faizleri %30'lara kadar yaklaşmıştır. Reel faiz oranlarındaki esas kopuş bu tarihten sonra olmuştur. 1998 yılında ortalama iç borçlanma reel faizleri %68.2'ye kadar yükselmiştir. Dünyanın hiçbir yerinde bu kadar yüksek faizle borçlanan bir ekonominin uzun süre bu yapıyı sürdürmesi mümkün değildir. Bu kadar yüksek faizlerle borçlanmada toplumun belirli bir kesimi sürekli zenginleşirken, diğer kesimler ise sürekli bir yoksullaşma ile karşı karşıya kalmıştır.

Dolayısıyla bu dönemde kamu açıklarını finanse etmeye yönelik uygulana para politikası yüksek reel faizler nedeniyle, gelir dağılımını olumsuz yönde etkilediği söylenebilir. Kamu kağıtlarından elde edilen menkul sermaye iratlarından vergi alınmaması bu bozulmanın boyutlarının artmasına yol açmıştır. Asgari ücretten vergi alındığı bir durumda, faiz gelirlerinden vergi alınmaması rant aktarım mekanizmasının boyutlarını ortaya koymak bakımından önemlidir.

V-Türkiye'de Gelir Dağılımı

Liberalizasyon sürecinde Türkiye'de gelir dağılımının nasıl geliştiğiyle ilgili eldeki en sağlıklı bilgi, 1987 ve 1994 yıllarında DİE tarafından yapılan gelir dağılımı araştırmalarıdır. Yine 2001 yılında DİE tarafından yapılması öngörülmüş, ancak ekonomik kriz nedeniyle sağlıklı sonuç elde edilememeye kaygısı nedeniyle ertelenmiştir. Dolayısıyla, Türkiye'de liberalizasyon sürecinde gelir dağılımının gelişimi 1987 ve 1994 verileri, DİE'nin milli gelir hesaplamaları ve diğer makroekonomik veriler ile bu konuda yapılmış özel araştırmalar çerçevesinde, kişisel, fonksiyonel, bölgesel ve söktörel yönüyle değerlendirilecektir.

A-Türkiye'de Gelir Dağılımı Üzerine Yapılmış Araştırmalar

Türkiye'de bugüne kadar gelir dağılımı ile ilgili çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Yapılan araştırmaların çoğu hanehalkı gelir anketlerine dayanmaktadır. Hane halkı gelir dağılımı anketlerine dayanarak Türkiye'de bireysel gelir dağılımı belirlemeye yönelik kapsamlı çalışmalar 1968, 1973, 1986, 1987 ve 1994 yıllarında yapılmıştır. Diğer taraftan gelir dağılımını belirlemeye yönelik daha dar kapsamlı, sınırlı veriler içeren araştırmalar da yapılmıştır. Ancak bu çalışmalar geniş kapsamlı ve teknik olarak gelir dağılımı konusunda aydınlatıcı bilgi içeren çalışmalar değildir. Dolayısıyla Türkiye'de gelir dağılımıyla ilgili yapılan araştırmalardan sınırlı da olsa bazı sonuçlar çıkarılabilir. Çalışmamız açısından önemli olan liberalizasyon döneminde yapılan gelir dağılımı araştırmaları ve sonuçlarının değerlendirilmesidir.

Gelir dağılımı konusunda ilk ayrıntılı çalışma DPT tarafından yürütülmüştür. 1963 yılında Togay Çavuşoğlu ve Yusuf Hamurdan 327.000 gelir vergisi mükellefinin gelir vergisi beyannamelerine dayanarak bir gelir dağılımı araştırması yapmışlardır. Ancak bu araştırmayla ilgili olarak, gelir vergisinin kapsamının çok dar olması ve tüm ülkeyi temsil etme konusunda hatalı sonuçlar doğuracağı yönünde eleştiriler ileri sürülmektedir⁶⁷¹. Yine de veri yetersizliği nedeniyle elde edilen sonuçların güvenilirliği tartışmalı olmasına rağmen, 1963 yılındaki çalışma bireysel gelir dağılımıyla ilgili ilk çalışma olması nedeniyle önemlidir.

Bireysel gelir dağılımını ölçmeye yönelik gelir dağılımı anketlerine bağlı kalınarak yapılan diğer bir araştırma, 1968 yılında Hacettepe Üniversitesi Nüfus Etüdları Enstitüsü'nce Tuncer Bulutay, Şerim Timur ve Hasan Ersel tarafından yapılmıştır. Yapılan çalışma Türkiye genelinde, coğrafi bölgelere, yerleşim tabakalarına ve meslek gruplarına göre 4505 aileyi kapsayacak şekilde yapılan araştırma sonuçlarına dayanmaktadır. Ancak yapılan araştırmada örnekleme doğrulanlık esasına göre, eşi kırk beş yaşından küçük evli erkekler dahil edildiği için hane halklarının %17.2'si örnekleme dışı tutulmuştur⁶⁷². Dolayısıyla 1963 araştırmasında olduğu gibi bu araştırmada Türkiye genelini yansıtmaktan uzaktır.

Yine Hacettepe Üniversitesi Nüfus Enstitüsü'nce Türkiye'nin nüfus yapısı ve nüfus sorunları konusunda ülke çapında yapmış olduğu alan araştırması sonuçlarına dayanan 1973 yılı DPT

⁶⁷¹ Süleyman ÖZMUCUR, Türkiye'de Gelir Dağılımı, Vergi Yükü ve Makroekonomik Göstergeler, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul 1996, s.1.

⁶⁷² Rıdvan KARLUK, Türkiye Ekonomisi: Yapısal Gelişim, Yapısal ve Sosyal Değişim, 6. Baskı, Beta Yayınevi, İstanbul, 1999, s.74.

araştırmasıdır. Türkiye çapında bir örnekleme metoduyla 4658 hane halkını kapsayacak şekilde yapılmış çok aşamalı bir araştırmadır.

Diğer bir çalışma da Merih Celasun tarafından yapılmıştır. 1978-83 yıllarını kapsayan çalışmada Celasun, DPT'nin 1973 yılı araştırmasında eksik tahminde bulunduğunu ileri sürmektedir. Celasun 1973 yılı ile ilgili tarım dışı gelir ve tarımsal nüfusa ilişkin düzeltmeler yapılarak 1973,1978 ve 1983 yılları gelir dağılımıyla ilgili tahminde bulunmuştur.

Gelirin hane halkları arasında nasıl dağıldığıyla ilgili diğer bir araştırma 1986 yılında, sosyo-ekonomik önceliklerin belirlenmesi amacıyla TÜSİAD tarafından Yılmaz Esmer, Hamit Fişek ve Ersin Kalaycıoğlu'na hazırlanmıştır. Araştırma, örneklemeyle seçilen 1.444 hane halkı reisiyle yüz yüze yapılan görüşmelerle yapılmıştır.

Türkiye'de liberalizasyon döneminde yapılmış gelir dağılımı araştırmalarının ikisi 1987 ve 1994 yıllarında DİE tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu döneme ilişkin incelemelerde genellikle DİE'nin yaptığı hane halkı tüketim ve gelir dağılımı anketleri kullanılmaktadır. Bu çalışmalardan önce DİE 1973-74 Kırsal Kesim Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları ile 1978-79 Kentsel Yerler Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketleri yapmış ve bunlara ilişkin sonuçları, sırasıyla 1979 ve 1982 yıllarında yayınlamıştır.

DİE tarafından 1987 yılında yapılmış olan hane halkı gelir ve tüketim harcamaları anketi, bölge, nüfus tabakaları ve kır-kent ayırımında gelir ve tüketim farklılaşmasını belirlemek üzere Türkiye genelini kapsayan ilk anket olarak düzenlenmiştir⁶⁷³. 1985 genel nüfus sayımı sonuçlarına göre oluşturulan çok aşamalı bir örnekleme ile yapılmıştır. Kentsel ve kırsal yörelere ilişkin toplam 26400 haneye ilişkin veriler kullanılarak yapılmış bir araştırmadır.

Son olarak, 1994 yılında DİE tarafından yapılan ve 1997 yılında yayınlanan Hane halkı Gelir Dağılımı Anketi, Türkiye'yi temsilen seçilen 62 kentsel, 174 kırsal yer olmak üzere toplam 236 yerleşim yerinde, 26.236 örnek hane halkı ile görüşme yapılarak gerçekleştirilmiş bir çalışmadır. Bu çalışmada, 1990 nüfus sayımı sonuçlarına göre oluşturulmuş, daha önceki araştırmalarda kullanılan beş sosyo-ekonomik bölge yerine yedi coğrafi bölge tabakalanması kullanılmıştır. 1987 yılı anketine benzer şekilde, 20.000'den fazla nüfuslu yerleşim yerleri kentsel, 20.000'den az nüfuslu yerleşim yerleri kırsal olarak tanımlanmıştır. Her bölge ve kent yerleşim yerleri nüfusları dikkate alınarak üç tabaka çıkarılmış ve örnekleme, yerleşim yerleri, bloklar ve hane halkları şeklinde üç aşamalı olarak uygulanmıştır.

TÜSİAD'ın 2000 yılında DİE'nin 1987 ve 1994 verilerini kullanarak yapmış olduğu gelir dağılımı araştırması son dönemde yapılmış bir gelir dağılımı incelemesi şeklindedir. TÜSİAD araştırmasında şu sonuca varılmıştır: 1994 gelir dağılımı araştırmasından 2000 yılına kadar geçen dönemde gelir dağılımını etkileyen ekonomik gelişmeler değerlendirilmiş ve Türkiye'de gelir eşitsizliğinin daha da artmış olduğu sonucuna varılmıştır. Ekonomik krizler ve uygulanan istikrar programlarıyla gelir dağılımının giderek endişe verici boyutlara ulaştığı şeklindeki tartışmaların kamuoyunda yer almasının bir bakıma rastlantı olmadığı, eşitsizlik artışının toplumda hissedilmesinin yansımaları olduğu ileri sürülmektedir. Bu durumun ise, gelir dağılımında tahmin edilen bozulmanın doğal bir kanıtı olarak kabul edilmektedir⁶⁷⁴.

⁶⁷³ DİE, 1987 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları, Gelir Dağılımı, Ankara 1990, s.5.

⁶⁷⁴ GÜRSEL-LEVENT-SELİM-SARICA, a.g.e, s.165.

Son dönemde diğ er bir ç alışmada Mustafa Sönmez (2001) tarafından yapılmıştır. Sönmez ç alışmasında 1994 DİE verilerini ve GSMYİH gerç ekleş melerine ve bütçe verilerini kullanarak gelir dağı lımıyla ilgili 1994 yılından 2000 yılına gelir dağı lımındaki değı Ő imi tahmin etmeye ç alışmıştır. Bu ç alışmada 1994 DİE Gelir Dağı lımı araştırması kullanılan gelirin yü zdelik gruplara dağı lımı 2000 yılı milli geliri ve nü füsüne uyarlanmıştır. Bu Ő ekilde yü zdelik gruplar, bö lgesel ve iller bazında gelir dağı lımı tahmin edilmeye ç alışmıştır. Sönmez'in bu araştırmasına göre, Tü rkiye ekonomisi 1994 krizinden sonra rantç ı bir karakter kazanmıştır. Dolayısıyla gelir-kazanç dengesi para-sermaye sahibi sınıflar lehine oluşmuştur. 1995-2000 yılları arasında devlet bütç esinden faiz olarak ö denen rakam 126.5 milyar dolar olarak hesaplayan Sönmez, bu paranın büyük bir kısmının para sermaye kesimine gittiğini ileri sürmektedir. 1994 araştırmasına göre, milli gelirden %16.6 pay alan %1 en zengin grubun payının bu Ő ekilde %17-18 aralı ğ ına oturdu ğ unu ileri sürmektedir. Dolayısıyla 1994 yılından bu tarafa gelir dağı lımındaki bozulmanın daha da artmış oldu ğ unu ileri sürmektedir⁶⁷⁵.

Yapılan araştırma sonuç larını ö zetlemek amacıyla %20'lik gelir grupları en yaygın kullanılan yöntemdir. Bu yöntemde bütün hane halkı grupları gelirlerine göre küçükten büyü ğ e do ğ ru sıralanmakta ve toplam gelirden aldıkları gelirin dökümü yapılmaktadır.

Tablo 33:Tü rkiye'de Kişisel Gelir Dağı lımı Araştırmalarının %20'lik Gelir Grupları İtibariyle Bulguları

Gelir Grupları	1963	1968	1973	1978	1983	1986	1987	1994	1994*
En Yü ksek %20	4.5	3.0	3.5	2.9	2.7	3.9	5.2	4.9	(4.8)
İkinci %20	8.5	7.0	8.0	7.4	7.0	8.4	9.6	8.6	(8.2)
Ü çü ncü %20	11.5	10.0	12.5	13.0	12.6	12.6	14.1	12.6	(11.9)
Dö rdü ncü %20	18.5	20.0	19.5	22.1	21.9	19.2	21.2	19.0	(17.9)
En Düş ü k %20	57.0	60.0	56.5	54.7	55.8	55.9	49.9	54.9	(57.2)
Gini Katsayısı	0.55	0.56	0.51	0.51	0.52	0.50	0.43	0.49	(0.57)

Kaynaklar:

1963; T. Ç avuşo ğ lu-Y.Hamurdan, Gelir Dağı lımı Araştırması-1963,DPT, Ankara, 1966.

1968; T. Bulutay-S.Timur-H. Ersel, Tü rkiye'de Gelir Dağı lımı-1968, Ankara, 1971.

1973; DPT, Gelir Dağı lımı 1973, Ankara, 1976.

1978; M.Celasun, Income Distribution and Domestic Terms of Trade in Turkey, ODTÜ Gelişme Dergisi, 13(1-2), 1986.

1983; M.Celasun, Income Distributin and Domestic Terms of Trade in Turkey, ODTÜ Gelişme Dergisi, 13(1-2), 1986.

1986; Y.Esmer-H.Fişek-E.Kalaycıo ğ lu, Tü rkiye'de Sosyo-Ekonomik Ö ncelikler, Hane Gelirleri, Harcamaları ve Sosyo-Ekonomik İhtiyaç lar Ü zere Araştırma Dizisi, TÜ SİAD, İ stanbul,1986.

1987; DİE, 1987 Gelir Dağı lımı ve Tü ketim Harcamaları Anketi Sonuç ları, Ankara, 1990.

1994; DİE, 1994 Hanehalkı Gelir Dağı lımı Anketi Sonuç ları, Ankara, 1997.

*1994 yılı parantez iç i rakamlar ile 2000 VERİ-SGT araştırması bulguları kentsel yerler bireysel gelir dağı lımı bulgularıdır.

Tablo'da görü ldü ğ ü gibi, %20 gelir gruplarına ve Gini katsayılarına bakıldı ğ ında, Tü rkiye'de gelir dağı lımının eş itlikten oldukça uzak oldu ğ u görü lmektedir. Araştırma yöntemleri arasındaki farklılı ğ a ra ğ men bütün araştırma sonuç larının yansıttı ğ ı temel sonuç bu tezi do ğ rulamaktadır. Burada ö nemli olan liberalizasyon sürecinde gelir dağı lımındaki değı Ő imin ne yö nde oldu ğ udur. 1987 ve 1994 verilerini karşılaştı rdı ğ ımızda Bu dönemde Tü rkiye'de eş itsizli ğ in arttı ğ ı Ő ekindedir. Mustafa

⁶⁷⁵ Bkz. Mustafa SÖ NMEZ, Gelir Uçurumu, Tü rkiye'de Gelirin Adaletsiz Bölü Ő ü mü, Om Yayınevi, İ stanbul, 2001.

Sönmez'in yapmış olduğu araştırmaya göre de 1990'lı yıllardan itibaren Türkiye'de tam liberalizasyonla birlikte eşitsizlik artmıştır. DİE'nin 2001 yılında yapmayı planladığı, ancak çıkan krizler nedeniyle verilerin sağlıklı olmayacağı endişesiyle 2002 yılına ertelediği gelir dağılımı araştırması, daha önceki araştırmaların da aynı yöntemle yapılmış olması nedeniyle yayınlandığında bu dönemde gelir dağılımının bozulma derecesi hakkında bize daha sağlıklı değerlendirme imkanı verecektir. Ancak, TÜSİAD (2000) ve Sönmez (2001)'de belirtildiği, gibi istatistiki veriler ve diğer ekonomik gelişmelere bakarak bir değerlendirme yapıldığında bu dönemde gelir dağılımında önemli bir bozulma meydana geldiği ileri sürülebilir.

B-Türkiye'de Gelir Dağılımının Durumu

Türkiye'de gelir dağılımı liberalizasyon süreciyle birlikte 1980'lerin ikinci yarısından itibaren bozulmaya başlamıştır. Daha önce gelir dağılımında önemli bir bozulmanın olmamasının en belirgin nedeni, köylerden şehirlere göç edenlerin gelir düzeylerinde hissedilir bir yükselmenin görülmesidir. 1960'larda başlayan yurtdışına göç olayı ise, bir yandan tarımda toprak üzerindeki nüfus baskısını azaltarak, bir yandan da yurtdışından gönderilen yardımlarla köylünün gelir payının azalmasını yavaşlatıcı veya önleyici etkisiyle gelir dağılımında hissedilir bir bozulma olmasını önlemiştir⁶⁷⁶.

Türkiye'de Liberalizasyon sürecinde devletin sitemli bir gelir dağılımı politikası olmamıştır. Seçim dönemlerinde tarımsal destekleme fiyatlarındaki aşırı artışlar, 1980'lerin sonuna doğru maaş ve ücretlerde meydana gelen aşırı hızlı artış, geçici ve tutarsız gelir dağılımı önlemi olarak kalmıştır⁶⁷⁷. Bu dönemde gelir dağılımı, işçi ve memurlar ile tarım kesimi aleyhine bozulma göstermiştir. Gelir dağılımının bu kesimler aleyhine bozulmasında rol oynayan en önemli faktörler, hızlı nüfus artışı, toprak dağılımındaki dengesizlik, yüksek enflasyon ve ücretli kesim üzerindeki vergi yükünün fazla olmasıyla birlikte⁶⁷⁸, temelde liberalizasyon politikalarının yanlış ve erken uygulanması sonucu oluşan rantiyer üretim biçimidir.

1-Kişisel Gelir Dağılımı

1980-89 dönemi reform ve dışa açılma süreciyle birlikte milli gelir büyüklük olarak önemli ölçüde artmasına rağmen, bölüşüm açısından aynı şeyleri söylemek mümkün değildir. 1980 yılında 1338 dolara olan kişi başına gelir 1990 yılında 2700 dolara yükselmiştir. Ancak yapılan araştırmalara göre, ortaya çıkan büyüklüğün paylaşımı adaletli gerçekleşmemiştir. DİE'nin 1987 ve 1994 yıllarında yapmış olduğu gelir dağılımı araştırmaları ve diğer ekonomik göstergeler liberalleşme sürecinde elde edilen gelirin paylaşımı açısından çok sağlıklı sonuçlar ortaya koymamaktadır.

Türkiye'de bireysel gelir dağılımının zaman içinde nasıl değiştiği DİE 1987 ve 1994 verilerinden ve diğer istatistiki verilerden hareketle incelendiğinde, liberalleşme süreciyle birlikte bozulduğu görülmektedir. Kişisel gelir dağılımının ölçülmesinde çok yaygın kullanıma sahip olan yüzde paylar sistemiyle elde edilen değerler incelendiğinde, bu süreçte gelir dağılımının bozulduğu görülmektedir.

⁶⁷⁶ Atilla SÖNMEZ, a.g.e., s.333.

⁶⁷⁷ Atilla SÖNMEZ, a.g.e., s.337.

⁶⁷⁸ APAK, a.g.e., s.273.

**Tablo 34: Kişisel Gelir Dağılımı Verileri
(%20 Gelir Grupları ve Gini Katsayıları)**

Hanehalkı Yüzdeleri	1987	1994
En düşük %20	5.2	4.9
İkinci %20	9.6	8.6
Üçüncü %20	14.1	12.6
Dördüncü %20	21.2	19.0
En yüksek %20	49.9	54.9
+%20/-%20*	9.53	11.29
Gini Katsayısı	0.43	0.49

Kaynak: DİE, 1987 Gelir Dağılımı ve 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları

*En yüksek gelirli %20 ile en düşük %20 arasındaki gelir farkı

Tablo incelendiğinde ister %20'lik gelir guruplarına bakılsın, isterse Gini katsayılarına bakılsın, Türkiye'de gelir dağılımının eşitlikten oldukça uzak olduğu görülmektedir. %20'lik gelir payları incelendiğinde, Gini katsayılarının gösterdiğinden farklı sonuçlar çıkarılamaz. Özellikle en yüksek gelirli %20'lik kesimin gelirden aldığı payın, en düşük gelirli %20'lik kesimin gelirden aldığı payla karşılaştırıldığında 1987 ile 1994 yılları arasında gelir dağılımının oldukça bozulduğu görülmektedir. 1987 yılında en alt gelirli %20'lik hane halkları gelirin %5.2'sini alırken bu rakam 1994 yılında %4.9'a gerilemiştir. Yine 1987 yılında en yüksek gelirli %20'lik hane halkları gelirin %49.9'unu alırken, bu rakam 1994 yılında %54.9'a yükselmiştir. 1987 yılında en düşük gelirli ile en yüksek gelirli arasındaki gelir farkı ise 9.5 kattan 1994 yılında 11.2 kate yükselmiştir.

Tablo 35: %1'lik Gelir Gruplarının Milli Gelir Payları

%1'lik Nüfus Grupları	1987(gelir %)	1994(gelir %)
1.Yüzde bir	0.05	0.10
2.Yüzde bir	0.10	0.15
3.Yüzde bir	0.14	0.18
4.Yüzde bir	0.17	0.20
5.Yüzde bir	0.20	0.22
96.Yüzde bir	2.90	2.66
97.Yüzde bir	3.29	2.96
98.Yüzde bir	3.86	3.47
99.Yüzde bir	5.28	4.47
100.Yüzde bir	10.14	12.83

Kaynak: DİE 1987 ve 1994 Gelir Dağılımı Araştırma Sonuçları

1987 ve 1994 gelir dağılımlarında %1'lik grupların gelirden aldığı paylara bakarak bir inceleme yaptığımızda alt gelir gruplarının milli gelirden aldıkları paylarda çok az artışlar olmasına rağmen, en üst %1'lik gelir grubunun milli gelirden almış olduğu payın önemli ölçüde arttığı görülmektedir. Son %1'lik gelir grubunun milli gelirden aldığı pay 1987 yılında %10.14'den 1994 yılında %12.83'e yükselmiştir. En düşük %1'lik gelir grupları gelirlerini 1987'den 1994'e önemli ölçüde artırırken, en üst gelir gurubunda 100. Yüzde bir'in altındaki gelir gurubundakilerin milli gelirden almış oldukları pay azalmıştır. Burada en büyük gelir artışı en üst %1'lik gelir grubunda meydana gelmiştir. Ancak en düşük %1'lik gelirli ile en yüksek %1'lik gelirli arasındaki gelir farkı 202 kattan 128 kata gerilemiştir.

Türkiye'de bireysel gelir dağılımındaki adaletsizlik Gini katsayısına bakıldığında da anlaşılmaktadır. 1987 yılında yapılan araştırmada bu katsayı 0.43 iken 1994 yılındaki araştırmada 0.49'a yükseldiği görülmektedir. Bu artış liberalleşme politikalarının gelir dağılımında eşitsizliği artırdığını göstermektedir. Türkiye bu haliyle dünyada gelir eşitsizliği yüksek ülkeler arasında yer almaktadır. Türkiye'den daha bozuk gelir dağılımına sahip ülkeler, Brezilya (1995) 0.60, Şili (1994) 0.56, ve Türkiye ile hemen hemen aynı gelir eşitsizliğine sahip Zambiya (1996) 0.49 vardır⁶⁷⁹.

2-Fonksiyonel Gelir Dağılımı

Kişisel gelir dağılımı önemli olmakla birlikte liberalizasyon sürecinde gelir dağılımdaki bozulmanın derecesini fonksiyonel gelir dağılımı daha iyi ortaya koyabilir. Özellikle finansal liberalleşmeyle artan yeni tasarruf biçimleri tasarrufların farklı alanlarda değerlendirilmesine imkan vermiştir. Diğer taraftan 1980 sonrası emeğin baskı altına alınmasıyla ucuz emek maliyetlerine dayalı dışa açılma, gelir dağılımının bu kesim aleyhine gelişmesine neden olmuştur. KKBG ve diğer faktörlerle faiz oranlarının artması fonksiyonel gelir dağılımını önemli ölçüde bozulmasına neden olmuştur.

⁶⁷⁹ World Bank; World Development Report 1999/2000, s.238-239.

Tablo 36: Gelir Bileşenlerinin Ondalık Nüfus Gruplarına Göre Dağılımı

Gelir Türü	En alt %30	Ortadaki %40	En üst %30	Faktör Payları
Emek Geliri 1987	0.103	0.313	0.584	0.241
1994	0.095	0.316	0.589	0.355
Fark	-0.008	0.003	0.005	0.114
Tarım Mütb. Geliri				
1987	0.037	0.238	0.725	0.240
1994	0.054	0.262	0.684	0.149
Fark	0.017	0.024	-0.059	-0.091
Müteşebbis Geliri				
1987	0.012	0.127	0.861	0.409
1994	0.031	0.203	0.766	0.350
Fark	0.019	0.076	-0.095	0.059
Faiz Geliri				
1987	0.055	0.219	0.726	0.013
1994	0.032	0.807	0.881	0.040
Fark	-0.023	-0.132	0.155	0.027
Transfer Geliri				
1987	0.050	0.188	0.762	0.013
1994	0.018	0.187	0.796	0.106
Fark	-0.032	-0.001	0.034	0.008
Özel Transferler(94)	0.018	0.164	0.818	
DevletTransferi (94)	0.019	0.173	0.808	

Kaynak: Seyfettin GÜRSEL, Haluk LEVENT, Raziye SELİM, Özlem SARICA, Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk, Avrupa Birliği İle Karşılaştırma, TÜSİAD Raporu, Aralık 2000, s.59.

Tabloya göre, gelir türleri itibariyle en eşitsiz dağılan gelirler sırasıyla, müteşebbis geliri, tarım müteşebbis geliri, faiz geliri ve şaşırtıcı bir şekilde transfer geliri olurken, emek gelirlerinin nisbi olarak daha az eşitsiz dağılan tek gelir türü olduğu görülmektedir.

1987 yılında en eşitsiz gelir dağılımına sahip bileşen müteşebbis gelirleri iken, 1994 yılına gelindiğinde faiz gelirlerinin en eşitsiz dağılan bileşen olduğu görülmektedir. Müteşebbis geliri elde edenler arasında en üst %30'luk dilim 1987 yılında toplam müteşebbis gelirinin %86'sını elde ederken, bu oran on puan gerileyerek 1994 yılında %76.6'ya kadar düşmüştür. Bu düşüş diğer gelir grupları bileşenlerine göre en büyük düşüşü ifade etmektedir. Bu gelir bileşeninin toplam içindeki payında bir gerileme ile birlikte (%41'den %35'e) meydana gelmiştir. Faiz gelirlerinde ise, tam terine en yüksek gelirli %30'luk kesimin toplam faiz gelirleri içinde, 1987'de %72.6 olan payı yaklaşık 15.5 puanlık artışla %88'e yükselmiştir. Aynı zamanda da faiz gelirinin payı 3 kat (%1.37'den %4'e) artmıştır. Faiz gelirinin payı çok düşük olmakla birlikte artış olağanüstü yükselmiştir. Bir de yaklaşık olarak her beş hane halkından sadece birinin faiz gelirinden yararlandığı, üstelik bunların büyük çoğunluğunun küçük tasarruf sahipleri olduğu göz önüne alınırsa, 1994 yılında faizlerdeki olağanüstü sıçramanın gelir dağılımındaki eşitsizliği artırıcı etkisi kolayca anlaşılabilir. Türkiye ekonomisinde 1994 yılında yaşananlar düşünüldüğünde ve 1994 yılına ait şirket bilançoları göz önüne alındığında bu iki gelir

bileşenindeki gelişmelerin 1994 yılındaki kriz ortamına bağlı olarak ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Unutulmaması gereken bir diğer konu da faiz geliri elde eden hanelerin aynı zamanda faiz dışı en az bir faaliyet geliri daha elde ettikleridir. Söz konusu dönemde, olağanüstü yüksek reel faizlerden ötürü müteşebbislerin bir bölümünün elde ettiği faiz gelirinün müteşebbis gelirinden daha fazla olduğu bilinmektedir. Diğer bir deyişle esas faaliyet karında azalma görülürken faiz gelirlerinde büyük bir artış gözlemlenmiştir.

Diğer bir gelir türü olan tarım müteşebbis gelirinde de, müteşebbis geliriyle şiddeti aynı olmamakla birlikte benzer bir etki gözlemlenmektedir. 1994 yılında tarım müteşebbis gelirleri 1987'ye kıyasla daha az eşitsiz dağılmıştır. Özellikle, alt ve orta gelir gruplarının payı artarken en üst %30'luk gelir grubunun payının 6 puana yakın gerilemesi dikkat çekicidir. Bunun nedeni 1994 yılı hasat döneminin %Nisan 1994 istikrar programı ile çakışması sonucu, fiyat müdahaleleri ile yürütülen ve bu nedenle zengin çiftçinin daha fazla yararlandığı bilinen tarım sübvansiyon politikasının özelliği gereği eşitsizliğin azalmasına neden olduğu ileri sürülebilir. Tarım müteşebbis gelirinin toplam içindeki payının %40'a yakın bir gerileme göstermesi de bir bakıma bu gelişmeyi kanıtlamaktadır. Tarımsal gelirler 1994'de dikkate değer bir düşüş yaşarken, bu düşüş esas olarak zengin çiftçileri etkilediğinden, gelir dağılım bozukluğu bu kesimde azalmıştır.

1987'den 1994'e emek gelirlerinde belirgin bir dağılım değişikliği olmamıştır. Maaş ve ücretlerin en az eşitsiz dağılan gelir bileşenleri olmalarının yanı sıra, dağılımı en istikrarlı gelir türü oldukları anlaşılmaktadır. Ayrıca, 1987'den 1994'e emek geliri toplam gelir içindeki payını %24'den %35'e çıkararak neredeyse %50 oranında artırırken dağılımın bozulmaması, gerçek ücretler yükselirken ücret farklılaşmasının genişlemediğini göstermektedir.

Transfer gelirleri incelendiğinde, dağılımda en büyük payı en üst %30'luk grubun aldığı görülmektedir. Bu pay %76 düzeyindedir ve gelişmiş refah devletine sahip ülkelerle tam bir tezat teşkil etmektedir. Türkiye'ye özgü bu durumun başlıca nedeni devletin yaptığı sosyal transferlerin esas olarak emekli maaşlarından oluşması, asgari geçim indirimi, çocuk yardımı, işsizlik tazminatı gibi gelişmiş ülkelerde önemli bir paya sahip olan transfer türlerinin mevcut olmamasıdır. Bir başka deyişle, kamusal transferler toplam gelirin hem %10'unun altında kalarak çok düşük bir düzey sergilemekte hem de sosyal transferlere en çok ihtiyaç duyan işsizler, çok çocuklu aileler, tarım yoksulları gibi sosyal grupları dışlamaktadır. Bu genel saptamanın yanı sıra, 1987'den 1994'e transfer gelirlerinde meydana gelen küçük bir artışa rağmen, dağılımda gerçekleşen bozulma dikkat çekicidir. 1987'de %5'lik bir paya sahip olan alt dilimde görülen yaklaşık üç puanlık azalma bu grubun toplam transfer gelirlerinden elde ettiği payda yaklaşık olarak %60 dolayında bir düşüş anlamına gelmektedir. Dolayısıyla, 1994 yılındaki krizin, özellikle transfer gelirlerine dayalı gelirin yeniden dağılımı politikalarında amaçtan büyük bir sapmanın ortaya çıkmasına yol açtığı açıktır. Gelir dağılımını düzeltmek amacıyla, transfer gelirlerinin asıl hedefi olan alt gelir grubunun payında ciddi bir azalma görülürken, üst gelir gruplarında ise, önemli artışların olduğu görülmektedir.

Türkiye'de gelir dağılımının nasıl değiştiğini daha iyi görebilmek için gelir bileşenleri itibariyle ayrıntılı bir inceleme yapmak gerekir. Ücret-maaş geliri, sermaye geliri, müteşebbis geliri ve transfer geliri ayırımı bize gelir dağılımındaki bozulmanın ne yönde olduğu konusunda daha sağlıklı bilgi verecektir. TÜSİAD'ın 2000 yılında yayınladığı raporda gelir türlerinin ne yönde değiştiği OECD ölçeği kullanılarak gelir bileşenlerinin Gini katsayısı hesaplanmıştır.

Tablo 37: Gelir Bileşenleri Gini Katsayıları (OECD Ölçeği)

Gelir Bileşenleri	1987	1994	Fark (94-87)
Emek Gelirleri	0.402	0.407	-0.005
Tarım Gelirleri	0.586	0.529	-0.057
Müteşebbis Gelirleri	0.729	0.635	-0.094
Faiz Gelirleri	0.577	0.821	+0.256
Transfer Gelirleri	0.600	0.650	+0.050

Kaynak: Seyfettin GÜRSEL, Haluk LEVENT, Raziye SELİM, Özlem SARICA, Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk, Avrupa Birliği ile Karşılaştırma, TÜSİAD Raporu, Aralık 2000, s.65.

Tabloda görüldüğü gibi, 1987 yılında müteşebbis geliri elde edenler arasında gelir dağılımı eşitsizliğini gösteren Gini katsayısı 0.729 gibi oldukça yüksek bir değerdedir. Müteşebbis geliri elde edenler içinde oluşan eşitsizliğin çok yüksek düzeyde gerçekleşmesi, söz konusu bileşenin toplam eşitsizliğe yaptığı katkının da yükselmesine neden olmaktadır. 1987'den 1994'e, faiz ve transfer gelirlerinde eşitsizlik artışı görülürken tarım ve müteşebbis gelirlerinde ise eşitsizlikte azalma görülmektedir. Emek gelirlerinin kendi arasındaki eşitsizliğin ise hemen hemen sabit kaldığı (0.402-0.407), ancak emek gelirlerinin payındaki büyük artış nedeniyle bu bileşenin eşitsizliğe yaptığı katkı yarı yarıya azalma göstermiştir.

Tablo 38: Gelirlerin Faktörlere Göre Dağılımı (%)

Gelir Türleri	1987			1994		
	Türkiye	Kent	Kır	Türkiye	Kent	Kır
Maaş Ücret ve Yevmiye Geliri	24.07	29.82	15.72	28.32	31.94	20.32
Toplam Müteşebbis Gelirleri	51.45	38.26	70.58	42.37	33.27	62.52
Tarım	22.83	2.73	51.99	16.66	2.57	47.84
Ticaret	13.08	15.72	9.25	14.38	16.85	8.91
Hizmet	7.30	8.44	5.64	5.18	6.05	3.27
Tarım Dışı Üretim	8.24	11.37	3.70	6.15	7.81	2.50
Gayrimenkul	11.84	15.90	5.96	11.59	13.87	6.54
Menkul Kıymetler	1.82	2.81	0.39	7.68	10.62	1.17
Karşılıksız Gelir	10.82	13.20	7.36	10.04	10.30	9.45
Toplam	100	100	100	100	100	100

Kaynak:1987 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketi, DİE.

1994 Hanehalkı Gelir Dağılım Anketi, DİE.

Hane Halkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketleri incelendiğinde, Türkiye'de yaratılan toplam gelir içinde en yüksek paya sahip olan faktörün müteşebbis gelirinin olduğu, onu da ücret ve maaş gelirlerinin izlediği görülmektedir. 1987 yılında müteşebbis gelirlerinin toplam gelir içindeki payı, maaş-ücret payının yaklaşık 2 katı iken 1994 yılında 1.5 kata indiği görülmektedir. 1987 yılında

maaş-ücret gelirlerinin payı %24'den, 1994'te %28'e yükselirken, müteşebbis gelirlerinin payı %51'den %42'ye gerilemiştir. Müteşebbis gelirlerinde sadece ticaret sektörünün payı yaklaşık 1 puan artarken, diğer sektör paylarında azalma olmuştur. Buna göre, tarımın payı %22'den %16'ya gerilemiştir. Hizmet ve tarım dışı üretim sektörlerinin payı ise yaklaşık 2 puan azalmıştır. Gayrimenkul ve karşılıksız transfer gelirlerinin payı hemen hemen aynı kalırken, menkul kıymet gelirlerinin payı %1'den %7'ye çıkarak önemli bir artışı göstermiştir⁶⁸⁰. Türkiye ekonomisinin finansal liberalizasyon süreciyle "rantçı" bir karakter kazandığı görülmektedir. Bu durum gelir-kazanç dengesinin, para-sermaye sahibi sınıflar lehine değişmesine neden olmuştur. 1987-1994 arası rant gelirleri 7 kat artmıştır. Ücret gelirlerindeki artış ise, daha çok 1989 yılından itibaren maaş ve ücretlere yapılan yüksek oranlı artışlardan kaynaklanmaktadır.

Türkiye'de fonksiyonel gelir dağılımındaki bozulma 1994 kriziyle birlikte hız kazanmıştır. 1994 krizi sonrası ekonomik istikrarı sağlamak amacıyla çıkarılan yıllık %406 faizli ve üç aylık Hazine Bonoları faize dayalı rant ekonomisinin yükselmesine neden olmuştur⁶⁸¹. Bu tarihten sonra devlet bütçesinden ödenen faiz ve rant ödemeleri fonksiyonel gelir dağılımının çok fazla bozulmasına yol açmıştır. 1995-2000 yılları arasında devlet bütçesinden faiz olarak ödenen rakamı 126.5 milyar dolar olarak hesaplayan Mustafa Sönmez, bu paranın büyük bir kısmının para sermaye kesimine gittiğini ileri sürmektedir. 1994 DİE gelir dağılımı araştırmasına göre, milli gelirden %16.6 pay alan %1 en zengin grubun payının bu şekilde %17-18 aralığına oturduğunu ileri sürmektedir. Dolayısıyla 1994 yılından bu tarafa gelir dağılımındaki fonksiyonel bozulmanın daha da arttığı, 2001 kriziyle birlikte bu bozulmanın en üst seviyeye çıktığı söylenebilir⁶⁸².

Liberalizasyon politikaları sonucu en çok tartışılan ücret gelirlerinin durumu ve işsizlik sorunudur. Uluslar arası entegrasyonlar ücret farklılaşması ve işsizlik sorununu da beraberinde getirmektedir. Bu farklılaşmanın boyutlarını nicel olarak tahmin etmek mümkün değildir. Boratav-Yeldan-Köse tarafından yapılan araştırmada ise⁶⁸³ Türkiye'de 1980-1998 döneminde ihracat patlamasında baş rol oynayan tekstil sektöründe imalat sanayi toplam verimliliğine katkı önemli ölçüde negatif olmuş, diğer bir deyişle istihdam artışı verimlilik artışının üzerinde gerçekleşmiştir.

İmalat sanayiinde ücret gelirleri 1980-1988 döneminde reel olarak yaklaşık %42 oranında gerilemiş, buna karşılık 1989-93 döneminde de %95 artarak bu gerilemeyi fazlasıyla telafi etmiş, bunalım yılı olan 1994'de de tekrar %37 gerilemiştir⁶⁸⁴. Bu değişim oranları yaklaşık olarak tüm ücretler için geçerli olduğu varsayılırsa, reel ücretlerin 1994 yılında ancak 1980 yılı düzeyine yaklaştığı sonucuna varılabilir. 1994-2000 döneminde ise reel ücretler yılda ortalama %9.5 artarak önemli bir iyileşme göstermiştir⁶⁸⁵. Ancak 2001 yılında başlayan finansal kriz hem reel ücretlerin düşmesine hem de işsizliğin (özellikle finansal kesimde vasıflı işsizlik) artmasına neden olmuştur. 2001 yılında bir

⁶⁸⁰ DPT, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele, s.13.

⁶⁸¹ PARASIZ, Kriz Ekonomisi, ve 5 Nisan 1994 Kararları, s.234.

⁶⁸² Bkz. Mustafa SÖNMEZ, Gelir Uçurumu, Türkiye'de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü, Om Yayınevi, İstanbul, 2001.

⁶⁸³ Korkut BORATAV, A.Eriç YELDAN, Ahmet H. KÖSE, "Globalization, Distribution and Social Policy: Turkey, 1980-1998", CEPA Working Papers Series I, No.20, February, 2000, s.14.

⁶⁸⁴ BORATAV-YELDAN-KÖSE, a.g.m., s.17.

⁶⁸⁵ TUSİAD, Türkiye Ekonomisi, İstanbul, 2000, s.97.

önceki yıla göre reel ücretler %15 oranında düşüş göstermiştir. Bu düşüş 2002 yılında da devam etmiştir⁶⁸⁶.

Tablo 39: Maaş ve Ücretlerdeki Gelişmeler (Dolar Bazında Reel Ücretler)

Yıllar	İŞGÜCÜ MALİYETİ				NET ÜCRETLER			
	Kamu kesimi İşçi Ücreti	Özel Kesim İşçi Ücreti	Memur Maaşı	Asgari Ücret(1)	Kamu Kesimi İşçi Ücreti	Özel Kesim İşçi Ücreti	Memur Maaşı	Asgari Ücret(1)
1989	484	472	294	-	258	232	179	88
1990	777	720	413	117	403	355	267	75
1991	1180	1088	508	138	582	497	298	88
1992	1268	1131	560	155	651	535	348	98
1993	1421	1183	586	172	731	564	371	108
1994	1030	695	332	103	558	361	221	69
1995	976	730	395	123	582	417	265	82
1996	759	761	447	148	443	413	289	98
1997	958	763	504	163	526	416	335	107
1998	964	886	512	156	557	523	356	109
1999	1251	974	550	206	814	600	382	151
2000	1582	1120	492	183	902	628	350	134
2001	1079	-	366	124	629	-	266	91

Kaynak: DPT, Sayılarla Türkiye Ekonomisi, Gelişmeler (1980-2001), Tahminler (2002-2005) s.47'den yıllık ortalama dolar kuru esas alınarak hesaplanmıştır; (1)Yıllık Ortalama (16+Yaş)

Türkiye ekonomisinde reel ücretlerdeki değişimler ile ücret içi eşitsizlik arasında doğru yönlü bir ilişki söz konusudur. Ücretlerin gerilediği dönemde ücret içi eşitsizlik azalırken, ücretlerin arttığı dönemde artmaktadır. Bunun nedeni, kayıt içi ve kayıt dışı şeklinde ikili bir yapıya sahip işgücü piyasasında, kayıtsız kesimde ortalama ücret genelde piyasa denge ücretine yakın olurken (esnek piyasa), kayıtlı kesimde toplu sözleşme düzeninin ve diğer korumacı kurumların sonucu olarak (katı piyasa) çok daha yüksek bir düzeyde oluşabilmektedir. Gerçek ücret artışları esas olarak kayıtlı kesime özgü olduğundan, artış dönemlerinde ücretler arası farklılaşmanın artması, azalış dönemlerinde ise farklılaşmanın azalması doğaldır⁶⁸⁷.

⁶⁸⁶ Mustafa SÖNMEZ, 100 Soruda Kriz ve Yoksullaşma, s.47.

⁶⁸⁷ GÜRSEL-LEVENT-SELİM-SARICA, a.g.e., s.141.

Tablo 40: 1980 Sonrası Dönemde Milli Gelirin Fonksiyonel Dağılımı (%)

Yıllar	Tarım	Maaş ve Ücretler	Kira Gelirleri	Faiz Gelirleri	Diğer Faktör Gelirleri
1980	27.10	25.24	8.97	1.60	37.09
1981	24.89	22.14	8.04	3.48	41.44
1982	23.16	20.01	8.13	5.89	42.81
1983	21.84	21.74	8.15	6.49	41.78
1984	22.18	19.40	7.56	7.46	43.41
1985	20.92	17.26	7.78	7.98	46.06
1986	20.81	17.02	7.24	7.13	47.79
1987	18.81	20.26	6.16	6.21	48.55
1988	18.14	20.91	4.70	8.58	47.67
1989	17.87	24.86	3.87	8.37	45.02
1990	18.78	28.91	3.38	6.24	42.62
1991	16.13	35.49	3.72	7.41	37.24
1992	15.65	34.82	3.80	8.72	37.02
1993	14.87	35.37	3.55	10.54	36.55
1994	15.90	25.38	2.93	12.58	43.27
1995	15.17	23.08	2.94	12.97	45.87

Kaynak: Adil TEMEL, M. Ali KALLECI, Türkiye'de Milli Gelirin Fonksiyonel Dağılımı, DPT, Ankara, 1996.

Tabloda görüldüğü gibi 1980'li yıllarda maaş ve ücretler ile tarım gelirleri aleyhine bir yeniden dağılım gerçekleştiği görülmektedir. 1980 yılında maaş ve ücretlerin milli gelirden almış olduğu pay %25.24 iken, bu oran 1986 yılında %17.02'ye kadar gerilemiştir. Aynı dönemde tarımın payı da %27.10'dan %15.17'ye kadar gerilemiştir. Ücret-maaş ve tarımsal gelirlerdeki azalmaya karşılık faiz gelirlerinde büyük bir artış meydana gelmiştir. 1980 yılında faiz gelirlerinin milli gelirden almış olduğu pay %1.60 iken, bu oran 1995 yılında %12.97'ye yükselmiştir. İzlenen dışa açık kalkınma politikalarına rağmen ücret-maaş geliri elde edenler bu dönemde yeterince refah artışı elde edememişlerdir. Tablo'da görüldüğü gibi 1995 yılı ücretleri 1980 yılı ücretlerini reel olara gerisinde kalmıştır. Bu dönemde şehirleşme ve sanayileşme ile çalışan kesimin toplam nüfus içindeki nisbi payı artmasına rağmen milli gelirden almış oldukları pay azalmıştır⁶⁸⁸.

⁶⁸⁸ ÖZBEK, a.g.e., s.140.

Tablo 41: GSYİH İçindeki Faktör Ödemelerinin Payı (%)

Yıllar	İşgücü Ödemeleri	Sermaye Gelirleri (Faiz, Kar, Kira)	Sabit Sermaye Tüketimi	Üretim ve İthalat Vergileri
1987	20.7	64.2	7.0	8.1
1988	21.5	63.2	7.4	7.8
1989	24.0	61.8	6.5	7.6
1990	27.2	58.3	5.9	8.6
1991	31.9	53.3	6.2	8.9
1992	31.7	53.5	6.1	8.6
1993	30.9	54.2	5.7	9.3
1994	25.5	59.0	7.0	8.4
1995	22.7	61.4	6.5	9.7
1996	23.9	59.8	6.6	10.0
1997	25.8	57.1	6.1	11.1
1998	25.5	57.7	6.3	10.5
1999	30.7	51.4	6.9	11.0
2000	29.2	50.8	6.6	13.5

Kaynak: DİE, <http://die.gov.tr>

Tabloda görüldüğü 1987 yılında GSMH içinde işgücü ödemelerinin payı %20.7 iken bu oran 1991 yılında %31.9'a kadar yükselmiştir. Aynı dönemde sermaye gelirlerinin payı %64.2'den %53.3'e kadar gerilemiştir. 1994 krizi ve izleyen üç yıl işgücü ödemelerinde yine ciddi azalmaların olduğu görülmektedir. Krizi izleyen yıl olan 1995 yılında işgücü ödemelerinin GSMH içindeki payı %22.7'ye kadar gerilemiştir. Ancak sermaye gelirlerine üretim ve ithalat vergilerini de kattığımızda milli gelirin çok büyük bir kısmının üst gelir gruplarında kaldığı görülmektedir.

1980-88 yılları arasında reel ücretlerde önemli azalış meydana gelmiştir. Bu dönemde özel sektör reel ücretleri yaklaşık %25, kamu kesimi reel ücretleri ise yaklaşık %55 gerilemiştir. Kamu kesimi reel ücret kayıpları ancak 1991 yılında 1980 yılındaki reel düzeyine ulaşabilmiştir⁶⁸⁹. Ücretlerin reel olarak gerilemesi, gelir dağılımının işçi ve memur aleyhine bozulmasına yol açmıştır. Faiz-kar-rant geliri elde eden ve toplumun küçük bir kısmını oluşturan kesim ise, ekonomiden en fazla yarar sağlayan kesim olmuştur.

Bu dönemde gelir dağılımı açısından 1988 yılından itibaren emek örgütlerinin ve sendikaların emek piyasalarında güçlerini hissettirmeye başlaması ve ekonomide "popülist" eğilimlerin de etkisiyle, reel ücretlerde kamu sektöründen başlayarak artışlar meydana gelmiştir. DİE verilerine göre, kamu sektörü reel ücretleri 1989'da %47.5'lik, 1991'de de %31.1'lik iki önemli sıçrama gerçekleştirmiştir. Özel imalat sanayii reel ücretleri de aynı trendi izlemiş ve ücret maliyetleri 1990, 1991 ve 1992'de reel olarak, sırasıyla, %16.1, %22.2 ve %20.2 artış göstermiştir. Buna ilaveten tarıma yönelik fiyat desteklerinin de bu dönemde yoğunlaştığı ve kırsal kesimin gelirlerine olan devlet desteğinin artmasının da katkısının da etkisiyle iç ticaret hadleri tarım lehine dönüş göstermiştir.

⁶⁸⁹ Bkz. DPT, Yıllık Program 1993.

Türkiye'de liberalizasyon sürecinde fonksiyonel gelir dağılımındaki bozulması reel sektörün rantiyer kar biçiminden anlaşılmaktadır. Konuyla ilgili aşağıdaki tablo daha iyi bir fikir verebilir. Bu dönemde üretim biçiminin nasıl rantçı bir karakter kazandığı 500 Büyük Sanayi Kuruluşunun kar bileşimlerinden görülmektedir.

Tablo 42: Özel Büyük Kuruluşlarda Sanayi Faaliyetleri Dışı Gelirler İle Net Bilanço Karları (Vergi Öncesi) İlişkisi (000 TL)

Yıllar	Diğer Gelirler(1)	Değişim (%)	Net Bilanço Karı(2)	Değişim (%)	1/2(%)
1985	104.501.915	58.6	433.462.000	36.9	24.1
1986	204.558.231	95.7	663.879.000	53.2	30.8
1987	285.321.034	39.5	1.593.763.022	140.1	17.9
1988	632.251.158	121.6	2.494.087.226	56.5	25.4
1989	1.299.143.459	105.5	4.189.117.743	68.0	31.0
1990	2.224.648.247	71.2	6.679.368.414	59.4	33.3
1991	3.721.503.901	67.3	7.282.287.783	9.0	51.1
1992	7.794.368.122	109.4	20.052.422.789	175.4	38.9
1993	17.548.778.004	125.1	43.093.652.150	114.9	40.7
1994	57.694.648.710	228.8	105.587.224.479	145.0	54.6
1995	96.191.958.000	66.7	206.857.875.064	95.9	46.5
1996	195.948.193.000	103.7	370.418.929.000	79.1	52.9
1997	407.054.079.000	107.7	771.761.381.000	108.3	52.7
1998	699.577.134.000	71.9	797.402.394.000	3.3	87.7
1999	1.577.329.277.000	225.5	720.405.946.000	-9.7	219.0
2000	1.760.163.000.000	116	1.583.000.000.000	119.7	114.4
2001	4.645.688.000.000	163.9	718.029.0000.000	-54.6	547.0

Kaynak: İSO,Türkiye'nin 500 Büyük Sanayi Kuruluşu Anketi ilgili yıllar

Tabloda görüldüğü gibi şirketlerin sanayi faaliyetleri dışı gelirlerinin net bilanço karlarına oranı 1999 yılında % 219.0'a kadar yükselmiştir. Bu oran 2001 yılında çok daha büyük oranda (%547) artmıştır. Finansal liberalizasyon sonrası 1989 yılından itibaren reel sektörün üretim yerine rantiyer tipi bir üretim biçimine yöneldiği görülmektedir. Özellikle 1994 krizinden sonra faaliyet dışı karlarındaki artış bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. 1997 yılından itibaren ise (Doğu Asya ve Rusya krizleri sonrası) faaliyet dışı gelirlerinin normal bilanço karlarına oranı katlanarak artmıştır. 1985 yılında bilanço karının sadece %24.1'i faaliyet dışı kazançlardan oluşurken, bu oran sürekli artarak 2001 yılında net bilanço karının 5.5 katı faaliyet dışı kazançlardan gelir elde ettiği görülmektedir.

1980'li yıllar boyunca, Türk imalat sanayi katma değerindeki ve yatırımlarındaki azalış, özellikle spekülasyon sermaye girişlerinin hızlandığı 1989 sonrasında iyice hızlanmış, reel sektördeki daralmanın boyutları büyümüştür. Buna karşın, yüksek faiz politikasının da etkisiyle, sanayi kuruluşlarının "faaliyet dışı gelirler" olarak tanımlanan faiz gelirleri olağanüstü boyutlara ulaşmıştır⁶⁹⁰.

⁶⁹⁰ Nurhan YENTÜRK, "90'lı Yıllarda Gelişmekte Olan Ülkelerde Neler Oldu?", İktisat Dergisi, Eylül 2000, s.26-33.

TÜSİAD'ın Kuznets dinamikleri açısından yapmış olduğu araştırmada özellikle 1994'den bu yana fonksiyonel açıdan gelir dağılımında eşitsizliğin artışı yönündedir. Bu artış da büyük ölçüde faiz gelirlerinin aşırı eşitsiz dağılımının bir sonucu meydana gelmiştir. Özellikle üst gelir gruplarında faiz gelirlerinde meydana gelen yoğunlaşma gelir dağılımındaki eşitsizliği ileri düzeylere çıkarmıştır⁶⁹¹.

Bu dönemde liberalizasyon politikaları sonucu fonksiyonel gelir dağılımı aktif devlet müdahalesiyle bozulmuştur. Fonksiyonel gelir dağılımı aktif devlet müdahalesi ile iki şekilde bozulma meydana gelmiştir. Birincisi, bölüşüm ilişkilerinin yeniden düzenlenmesine yönelik aktif düzenleyici rolün ilk adımı, kamunun ürettiği çoğunlukla ara malı ve girdilerin fiyatlarını düşük tutarak nihai mal üreticisi olan özel sanayilere önemli miktarda kaynak transferi yapılmasıyla atılmıştır. 1989'dan itibaren ücret artışlarını özel sektör açısından kabul edilebilir kılmak için bu tür bir fiyatlandırma stratejisi benimsenmiştir. Bu süreç aynı zamanda kamu işletmeciliğinin de maliyetini artırarak özelleştirmenin haklı zeminini oluşturmuştur. Bölüşüm ilişkileri açısından ikinci devlet müdahalesi mekanizması, iç borçlanma senetleri (DİBS) aracılığıyla sürdürülen maliye ve faiz politikalarıyla yürütülmüştür. Bu süreçte de toplumsal gelir dağılımı daha da bozulurken, iktisadi öncelikler giderek üretici (reel) sektörlerden ve sabit sermaye yatırımlarından uzaklaşarak, spekülasyon rantiyer kesimlerin kısa dönemli hedeflerine yönelmesine neden olmuştur⁶⁹².

Sonuç olarak, 1980 sonrası liberalizasyon sürecinde gelir dağılımı, uygulanan politikalar doğrultusunda fonksiyonel olarak önemli ölçüde bozulmuştur. Özellikle de kamu borçlanma politikasıyla, bir taraftan yüksek gelir gruplarına yüksek oranlı reel faizler aktararak, diğer taraftan da ücretleri baskı altına alarak, emeğin milli gelirden almış olduğu payı düşürerek bu politika yürütülmeye çalışılmıştır. Bu süreçte yatırım ve istihdam yetersizliğinin yanı sıra, reel sektöre aktarılan teşvik, istisna ve muafiyet şeklinde aktarılan rantlar fonksiyonel gelir dağılımının daha da bozulmasına neden olmuştur.

3-Bölgesel Gelir Dağılımı

Bölgeler arasındaki sosyo-ekonomik dengesizlikler, geniş anlamda bölgeler arasında tarım, sanayi, ticaret, hizmet, haberleşme, ulaştırma, sağlık, eğitim, demografik ve sosyal göstergeler bakımından farklılıkların olmasından kaynaklanmaktadır. Bütün bu farklılıkların ortaya çıkardığı sonuçlar bölgeler arasında gelir dağılımının da farklılaşmasına neden olmaktadır. Bu nedenle gelir dağılımındaki dengesizliklerin tek başına ele alınmaması, buna neden olan sosyo-ekonomik etmenlerin neden olduğu dengesizliklerin de ortaya konulması ve sonuçların değerlendirilerek çözüm yollarının buna göre oluşturulması gerekir⁶⁹³.

Devlet bölgesel gelir farklılıklarını çeşitli politikalar azaltma imkanına sahiptir. Yatırımların geri kalmış bölgelere yönlendirmeyi hedefleyen bazı teşvik önlemleri almakla sınırlı kamusal müdahalelerle yetinilebileceği gibi, başta KİT'ler olmak üzere kamu kuruluşları aracılığıyla yapacağı doğrudan yatırımlarla da bölgesel kalkınmaya katkıda bulunabilir. Bu şekilde bölgesel kişi ve gurupların gelir düzeylerinde bir artış meydana getirerek bölgesel gelir dağılımında bir iyileşme meydana getirebilir⁶⁹⁴.

⁶⁹¹ GÜRSEL-LEVENT-SELİM-SARICA, a.g.e., s.147.

⁶⁹² YELDAN, Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, s.60-62.

⁶⁹³ DPT, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele, s.28.

⁶⁹⁴ Mustafa SÖNMEZ, Bölgesel Eşitsizlik, Alan Yayıncılık, İstanbul 1998, s.67.

Tablo 43: Gelir Dağılımı Araştırmalarına Göre Bölgelerin Gelir ve Nüfus Payı Değişimleri (%)

Bölgeler	1973		1987		1994	
	Hanehalkı	Gelir Payı	Hanehalkı	Gelir Payı	Hanehalkı	Gelir Payı
Marmara-Ege	33.7	37.7	37.0	45.0	42.3	52.6
Akdeniz	15.2	13.2	13.4	10.7	12.5	11.0
İç Anadolu	21.9	23.4	24.3	21.5	17.9	15.4
Karadeniz	14.5	15.8	10.6	8.9	12.8	10.9
Doğu-G.Doğu	14.7	9.9	14.7	13.9	14.5	10.1
TÜRKİYE	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0	100.0

Kaynak: DPT, Gelir Dağılımı 1973, Ankara, 1976; DİE, 1987 Gelir Dağılımı ve Tüketim Harcamaları Anketi Sonuçları, Ankara, 1990; DİE, 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları, Ankara, 1997.

Liberalizasyon süreciyle birlikte yapılan gelir dağılımı araştırmalarına göre, Türkiye'de bölgesel gelir dağılımının azalacağına arttığı görülmektedir. 1973 yılı DPT gelir dağılımı araştırmasına göre, Marmara-Ege bölgelerinin milli gelirden almış olduğu pay %37.7 iken 1994 yılında %52.6'ya yükselmiştir. Bölgesel dengesizliği göstermesi açısından Marmara-Ege Bölgelerinin gelir paylarının Doğu-G.Doğu Anadolu bölgelerinin gelir paylarına oranları 1973 yılında 2.56'dan 1987'de 3.23'e çıkmıştır. 1994 yılı araştırmasına göre ise gelir farkı daha da açılmış ve 5.20'ye yükselmiştir. Bu oranlar liberalizasyon sürecinde bölgesel gelir dağılımının daha da bozulduğunu göstermektedir. Marmara ve Ege bölgelerinde gelir payının nüfus payından tüm yıllarda daha fazla olması, diğer taraftan tüm bölgelerde tersi bir durumun gerçekleşmesi, bölgesel eşitsizlik düzeyinin sürekli arttığını göstermekle birlikte, yatırımların daha çok bu bölgelerde olduğunu göstermektedir.

Türkiye'de sanayinin Marmara bölgesinde yoğunlaşması, şüphesiz bölgeler arası gelir dağılımını bozucu bir etki meydana getirmiştir. Ancak düşük gelirli bölgelerden yüksek gelirli bölgelere göç, görece olarak kolay ve ucuz olduğundan eşitsizlik aşırı derecelere varmamıştır. Kurulan sanayiler genellikle yüksek teknolojiler kullanan sanayiler olmadığından her beceri düzeyindeki işgücü için de iş imkanları varolmuştur. Diğer taraftan, konut sağlama konusunda bir politika olmadığında, hızlı şehirleşmenin yarattığı şiddetli arsa talebi artışı, şehirlerin etrafındaki arazilerin hızla yükselen oranlarda ekonomik rant yaratmasına yol açmıştır. Köylerden şehirlere göç edenlerin, gecekondu yaparak, bu ranttan pay almaları, bir yandan Doğu Asya ülkelerinde ki varlık dağılımına benzer bir biçimde, gelir dağılımındaki bozulmayı hafifletmiş, diğer yandan köyden göç olgusunu daha da çekici kılarak bu olguyu hızlandırmıştır. Ancak, bu sürecin maliyeti, büyük şehirlerin köyleşmesi; altyapı, eğitim, sağlık, güvenlik gibi hizmetlerin çökmesi şeklinde olmuştur⁶⁹⁵.

⁶⁹⁵ Atilla SÖNMEZ, a.g.e., s.234.

Tablo 44: GSYİH'nın Bölgeler İtibariyle Dağılımı (% Pay)

Yıllar	Marmara	Ege	Akdeniz	İç Anadolu	Karadeniz	Doğu Anadolu	GD. Anadolu
1980	51.55*		9.49	19.69	10.99	8.28*	
1981	51.60*		9.56	19.42	10.76	8.66*	
1982	52.86*		9.63	19.28	9.95	8.29*	
1983	53.46*		9.40	19.02	10.07	8.06*	
1984	54.14*		9.37	18.91	9.90	7.68*	
1985	55.21*		8.65	18.71	9.50	7.93*	
1986	55.52*		8.65	18.67	9.41	7.75*	
1987	35.26	16.58	11.58	16.91	9.97	4.09	5.23
1988	35.00	16.80	11.87	16.83	9.85	4.09	5.56
1990	35.86	16.48	12.37	16.19	9.73	3.97	5.40
1992	36.35	16.37	11.93	16.20	9.78	3.77	5.59
1994	35.63	17.24	12.24	16.26	9.42	3.81	5.40
1995	36.74	17.15	12.22	16.02	9.15	3.49	5.23
1996	37.38	17.12	11.94	15.67	9.33	3.34	5.19
1998	37.78	16.74	12.02	15.65	9.20	3.27	5.30
1999	37.71	16.54	12.13	15.73	9.30	3.36	5.19
2000	37.98	16.75	11.72	16.06	9.08	3.27	5.11

Kaynak: Erdoğan ÖZÖTÜN, Türkiye Gayri Safi Yurt İçi Hasılabın İller İtibariyle Dağılımı 1979-1986, İSO Yayınları, İstanbul 1988, s.335 (1980-86 yılları arası rakamlar), DİE, GSYİH'nın Bölgeler İtibariyle Dağılımı (1987-2000 yılları arası rakamlar); *Marmara-Ege ve Doğu Anadolu-GD. Anadolu rakamları birleştirilmiştir.

Tabloda görüldüğü gibi, liberalleşme sürecinde bölgesel gelir eşitsizliğinde ciddi artışların olduğu görülmektedir. 1980-2000 döneminde Marmara, Ege ve Akdeniz bölgeleri milli gelir içindeki paylarını sürekli yükseltirken, diğer bölgelerin payı sürekli azalmıştır. 1987 sonrası verilere bakarak bir değerlendirme yaptığımızda G.Doğu Anadolu bölgesinin payında önemli bir azalmanın olmadığı (GAP yatırımları nedeniyle) görülmektedir. En önemli azalma Doğu Anadolu, İç Anadolu ve Karadeniz bölgelerinde yaşanmıştır. Marmara bölgesi sanayi yatırımları, Ege ve Akdeniz bölgeleri de turizm yatırımları nedeniyle bu dönemde GSMH içindeki paylarını artırmışlardır. Bu bölgelerin Turizm nedeniyle ciddi anlamda teşvik ve altyapı yatırımı alması bölgesel gelir eşitsizliğinin artırıştır.

**Tablo 45: Bölgesel Kişi Başına GSYİH'daki Gelişmeler
(1987 fiyatlarıyla, Milyon TL)**

Yıllar	Marmara	Ege	Akdeniz	İç Anadolu	Karadeniz	G.Doğu Anadolu	Doğu Anadolu
1980	1603.9	1224.0	1139.9	916.3	788.1	581.3	504.8
1981	1680.1	1217.9	1171.6	898.8	801.1	636.8	510.8
1982	1731.5	1270.0	1178.9	923.1	783.3	569.5	516.8
1983	1773.5	1272.0	1134.9	905.5	798.7	560.5	502.7
1984	1783.5	1369.3	1159.1	957.6	812.9	554.2	480.2
1985	1859.7	1455.0	1133.1	959.2	812.2	590.7	518.8
1986	1985.0	1521.4	1197.0	1008.3	852.9	595.7	533.0
1987	1978.6	1525.0	1316.3	1086.2	910.3	827.7	468.9
1988	1929.7	1542.0	1295.4	1090.4	917.1	857.0	548.3
1989	1982.6	1485.6	1308.4	1024.7	943.4	783.7	527.7
1990	2090.4	1567.4	1376.9	1113.7	949.7	856.5	568.8
1991	2073.8	1529.1	1307.7	1178.3	976.6	841.0	555.8
1992	2150.9	1593.0	1358.1	1183.9	1008.9	851.5	579.8
1993	2271.0	1614.9	1447.0	1262.4	1042.5	860.3	568.1
1994	2115.7	1648.9	1355.0	1214.4	1040.8	787.3	567.1
1995	2287.1	1724.5	1413.0	1270.0	1083.3	711.3	563.7
1996	2457.5	2103.4	1554.1	1549.6	1213.3	888.8	647.4
1997	2684.2	2246.7	1706.9	1639.5	1294.7	896.3	660.2
1998	2667.0	2280.0	1712.8	1708.8	1366.7	989.6	673.3
1999	2472.9	2117.5	1617.7	1623.8	1326.3	902.9	656.7
2000	2621.4	2234.4	1607.6	1650.0	1279.6	925.8	635.4

Kaynak: Ümit ŞENESEN, "Türkiye'de İllere Göre Gelir Dağılımı: 1975-1995", PETROL-İŞ Yıllığı 95-96, s.387-404 (1980-1995 rakamları); DPT, İllere ve Bölgelere Göre Çeşitli Göstergeler, Ağustos 2002, s.14.

Bölgeler itibariyle kişi başına gelirler incelendiğinde de yine benzer sonuçlar ulaşılmaktadır. Kişi başına gelirin en yüksek olduğu bölge Marmara bölgesi olurken, kişi başına gelir düzeyi en düşük olan bölge Doğu Anadolu bölgesidir. 1980-2000 döneminde Marmara bölgesinde kişi başına gelir %61 oranında artarken, doğu Anadolu bölgesinde sadece %79 oranında artmış olmasına rağmen, iki bölge arasındaki kişi başına gelir farkı hala 4 kattan daha fazladır.

Tablo 46: Bölgesel Bazda Hanehalkı Kullanılabilir Gelirlerinin Hanelerin %20'li Gruplarına Göre Dağılımı

Bölgeler	Hanehalkı Yüzdeleri					Gini Katsayısı
	1. %20	2. %20	3. %20	4. %20	%20	
Toplam	4.9	8.6	12.6	19.0	54.9	0.49
Marmara	4.3	7.5	10.7	16.4	61.2	0.56
Ege	5.4	9.7	14.1	20.9	49.9	0.44
Akdeniz	5.5	4.8	13.9	20.5	55.4	0.47
İç Anadolu	5.1	9.1	13.8	21.9	50.2	0.44
Karadeniz	5.1	9.5	13.8	20.1	51.5	0.46
Doğu Anadolu	6.3	11.3	16.2	23.1	43.1	0.37
G.Doğu Anadolu	7.1	11.1	14.9	20.7	46.1	0.38

Kaynak: DİE, 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları.

Türkiye milli gelirinden en yüksek payı alan Marmara bölgesi, bölge içi gelirin en adaletsiz dağıldığı bölge durumundadır. Marmara bölgesinde en zengin %20 gelirin %61.2'sini alırken, en yoksul %20'nin gelir payı ise %4.3'dür. Bu oranlar Türkiye ortalamasının üzerindedir. İki gelir gurubu arasındaki fark 14. kattan daha fazladır. Türkiye milli gelirinden en az payı alan, buna karşılık bölge içi en adaletli gelir dağılımına Doğu Anadolu bölgesi sahiptir. Bu bölgede en zengin %20 ile en yoksul %20 arasındaki gelir payı farkı 6.8 katı bulmaktadır. Dolayısıyla zenginlik dağılımının Marmara bölgesinde Doğu Anadolu bölgesine oranla iki misli eşitsiz dağıldığı görülmektedir. Gini katsayıları da en adaletsiz gelir dağılımının Marmara bölgesinde, en adaletli gelir dağılımının da en yoksul olan Doğu Anadolu bölgesinde gerçekleştiğini ortaya koymaktadır.

Ortalama gelir düzeyine göre, G.Doğu Anadolu bölgesi diğer bölgelere oranla belirgin bir farklılık göstermektedir. Güneydoğu Anadolu bölgesinde ortanca gelir, diğer bölgelerin en düşük %25'lik kesimi civarında bulunurken, en yüksek gelir ile Marmara ve İç Anadolu bölgelerinin %75'lik dilim içerisinde kalmaktadır. Bunun yanında Güneydoğu Anadolu bölgesi gelir dağılımının en az bozuk olduğu bölge olarak karşımıza çıkmaktadır. Diğer taraftan en yüksek gelirli iki bölge olan Marmara ve İç Anadolu bölgeleri gelir dağılımının en fazla bozuk olduğu bölgelerdir⁶⁹⁶.

Tablo 47: Bölgelere Göre Gelir Dağılımı

	Marmara	Ege	Akdeniz	Karadeniz	İç Anadolu	D.Anadl.	GD.Andl.
Nüfus %	0.14	0.10	0.15	0.16	0.15	0.15	0.15
Gelir %	0.18	0.11	0.16	0.16	0.17	0.14	0.09
Nisbi Ort.	1.28	1.09	1.07	0.99	1.12	0.90	0.60
Gini	0.472	0.421	0.487	0.436	0.442	0.370	0.387

Kaynak: Seyfettin YÜKSEL, Haluk LEVENT, Raziye SELİM, Özlem SARICA, Türkiye'de

Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk, Avrupa Birliği İle Karşılaştırma, TÜSİAD Raporu, Aralık 2000, s.77.

⁶⁹⁶ YÜKSEL-LEVENT-SELİM-SARICA, a.g.e., s.77.

Tabloda görüldüğü gibi, nisbi ortalama gelir ortalama gelirin %60'ı civarında yer almaktadır. Buna karşılık, en yüksek gelirli Marmara bölgesi ise genel ortalama gelirin %27.7 daha üzerinde bir ortalama gelire sahiptir. Gini katsayılarına bakıldığında Doğu Anadolu ve Güneydoğu Anadolu bölgeleri diğer bölgelere oranla daha eşit bir geliri dağılımına sahip olduğu görülmektedir. En az gelire sahip bu iki bölgede yoksullukta eşitliğin sağlandığı görülmektedir.

Gelirin en adaletsiz dağıldığı Akdeniz ve Marmara bölgelerinde, gelir grupları arasında eşitsizliğin üst gelir gruplarında daha belirgindir. Akdeniz bölgesinin ilginç olan yanı, ortalama gelirin genel ortalamaya oranla çok yüksek olmamasına ve İç Anadolu bölgesinden daha düşük bir gelir düzeyine sahip olmasına rağmen eşitsizlik açısından Marmara'nın arkasından ikinci sırada yer almaktadır. Bu, Akdeniz Bölgesinin ortalama geliri arttıkça eşitsizlik düzeyinin hızla Marmara bölgesine doğru yaklaşabileceğini göstermektedir. Bir ikinci nokta da, bölgenin kıyı kesimi ile iç bölgeleri arasında, gerek iktisadi faaliyet düzeyi açısından gerek gelir düzeyi açısından önemli sayılabilecek bir farklılığın bu duruma neden olabileceğidir. Üçüncü olarak da bölgenin bir bölümü göç baskısı altında kalmıştır⁶⁹⁷. Göçün özellikle ilk dönemlerinde gelir eşitsizliğini artırıcı bir etki meydana getirdiği bilinmektedir⁶⁹⁸.

Kır kent açısından konuya baktığımızda kentsel alanlarda gelir dağılımının daha bozuk olduğu görülmektedir. Kent ve kır arasındaki gelir eşitsizliği incelendiğinde, 1994 yılı gelir dağılımı anketinde, kırsal alanda yaşayanlar nüfusun %32'sini oluştururken, kentsel alanda yaşayanlar ise, %68'ini oluşturmaktadır. Buna karşılık gelirden almış oldukları pay ise sırasıyla %25 ve %75 düzeyindedir. Dolayısıyla kırsal alanda yaşayanların kentsel alanlarda yaşayanlara oranla gelir açısından bir dezavantaj içinde oldukları anlaşılmaktadır. Ancak kırsal alanlarda kentsel alanlara nazaran daha eşit bir geliri dağılımı söz konusudur. Kırsal alanda 1994 gelir dağılımı araştırmasına göre, Gini katsayısı, 0.40 iken bu sayı kentsel alanda 0,45 olarak gerçekleşmiştir. Şehirleşme ile birlikte gelir dağılımındaki eşitsizliğin artması ekonomik dalgalanmalardan kentsel nüfusun çok daha fazla etkilendiğini göstermektedir⁶⁹⁹.

1980 sonrası dışa açılma ve liberalizasyon politikaları ve yanlış kalkınma politikaları bölgeler arası eşitsizliğin gittikçe artmasına neden olmuştur. Özellikle sanayi kuruluşlarının belirli bölgelerde toplanması ve turizm yatırımları nedeniyle verilen teşvik ve vergi bağışıklıklarıyla birleşen göç sorunu bölgesel gelir dağılımını daha da artırmıştır.

4-Sektörel Gelir Dağılımı

Gelir dağılımını belirleyen en önemli unsurlardan birisi de ekonomik sektörlere yönelik olarak uygulanan politikalar. Sektörel gelir dağılımı ekonomide yaratılan toplam hasılanın iktisadi faaliyet kollarına göre dağılımını ifade eder.

Liberalizasyon sürecinde Türkiye'nin izlediği sektörel öncelikli politikalar gelir dağılımının önemli ölçüde değişmesine neden olmuştur. Bu dönemde GSMH içindeki sektör payları

⁶⁹⁷ YÜKSEL-LEVENT-SELİM-SARICA, a.g.e., s.76.

⁶⁹⁸ Simon KUZNETS, "Economic Growth and Income Distribution", American Economic Review, Vol.45, March, 1955, s.1-28.

⁶⁹⁹ GÜRSEL-LEVENT-SELİM-SARICA, a.g.e., s.77.

incelendiğinde, tarım, sanayi ve hizmetlerden oluşan ekonomide, bu sektörlerin istihdamdaki paylarıyla birlikte değerlendirildiğinde tarımın aleyhine bir gelişim olduğu görülmektedir.

Tablo 48: GSMH ve İstihdamın Sektörel Dağılımı (%)

Yıllar	GSMH'nın Dağılımı			İstihdamın Dağılımı		
	Tarım	Sanayi	Hizmetler	Tarım	Sanayi	Hizmetler
1980	26.1	19.3	54.6	62.2	11.6	25.7
1981	24.2	21.9	53.9	61.6	11.8	26.1
1982	22.4	22.8	54.8	61.0	11.9	26.6
1983	20.9	21.9	57.2	60.7	12.3	26.5
1984	21.2	21.1	57.7	59.4	12.5	27.6
1985	19.7	21.7	58.6	58.6	12.8	28.2
1986	19.5	25.5	55.0	57.4	13.3	28.8
1987	17.8	25.8	56.4	56.2	13.7	29.7
1988	17.3	27.0	55.7	54.9	14.1	30.6
1989	16.6	27.1	56.3	49.1	15.1	35.5
1990	17.5	25.5	57.0	46.0	15.8	37.9
1991	15.2	25.9	58.9	46.5	15.1	38.1
1992	15.0	25.6	59.4	43.9	17.5	38.2
1993	15.4	24.5	60.1	42.1	15.9	41.9
1994	15.5	26.4	58.1	43.5	16.5	39.8
1995	15.7	26.3	58.0	43.4	16.2	40.4
1996	16.9	25.2	57.9	42.8	16.6	40.4
1997	14.5	25.3	60.2	40.7	17.8	41.4
1998	17.5	22.9	59.6	40.5	17.4	42.0
1999	15.3	23.2	61.5	41.4	16.7	41.8
2000	14.1	23.3	62.6	34.9	18.1	46.9
2001*	12.9	25.3	61.8	36.1	18.1	45.8

Kaynak:DİE, İstatistik Göstergeler, DPT, Temel Ekonomik ve Sosyal Göstergeler, 1980-2001.

*Geçici verilerdir.

Liberalizasyon sürecinde Türkiye'nin temel amacı ihracata dayalı sanayilerin oluşturulmasıyla kalkınmasını sağlamak ve bu şekilde tarım toplumundan sanayi toplumuna dönüşüm gerçekleştirmektir. 1980 yılında tarımın GSMH içindeki payı %26.1'den 2000 yılında %14.1'e kadar gerilemiştir. Aynı dönemde tarımsal istihdam da %62.2'den, %34.9'a kadar gerilemiştir. Aynı süreçte sanayi ve hizmetler ise, milli gelir içindeki payını önemli ölçüde artırmıştır. 1980 yılında GSMH içinde sanayinin payı %19.3'den, 2000 yılında %25.3'e, hizmetlerin payı da aynı dönemde %54.6'dan, %61.8'e yükselmiştir. Aynı şekilde sanayi ve hizmetler sektöründe istihdam edilenlerin sayısı da artış göstermiştir.

Liberalizasyon sürecinde gelir dağılımının tarımın aleyhine geliştiği görülmektedir. Tarım sektörü gelirinde meydana gelen azalma, istihdam azalışından daha fazla olmuştur. Bu durum tarım

sektöründe istihdam edilen nüfus başına katma değer nisbi olarak azaldığını, gelir dağılımının tarım sektöründe çalışanlar aleyhine geliştiğini ve tarım sektörünün halen kişi başına gelirin en düşük sektör durumunda olduğunu göstermektedir⁷⁰⁰.

Tarım sektöründe gelir düzeyinin düşük ve sektör içi eşitsizliğin fazla olmasının nedeni rasyonel bir tarımsal politikanın olmamasıdır. Liberalizasyon döneminde Türkiye ekonomisinde tarımsal destekleme politikalarının, dolayısıyla da tarımsal gelirlerin seyri konusunda tipik bir siyasal döngü gözlemlenmektedir. Genel olarak seçimler öncesinde tarım ürünlerine yönelik taban fiyatlarında ve girdi sübvansiyonlarında enflasyon üzerinde artışlar gerçekleşirken, popülist politikalarla bozulan makroekonomik dengeleri kısmen de olsa yeniden sağlayabilmek için seçimi izleyen yıllarda daraltıcı politikalar uygulanmaktadır. Dünya Bankası araştırmasına göre, toprak dağılımı esas alındığında, tarımsal sübvansiyonların %37'si, %5'lik toprağa sahip büyük topraklı çiftçilere, sadece %22'si ise, çiftçilerin üçte ikisini oluşturan 5 hektardan daha az toprağa sahip çiftçilere gittiği tahmin edilmektedir. Gelir dağılımı açısından bu sürecin etkilerine baktığımızda, tarım gelirinin milli gelir içinde payının düştüğü istikrar dönemlerinde gelir türleri arasındaki eşitsizlik artmakta, ancak aynı zamanda tarım müteşebbis geliri içindeki eşitsizlik ise düşmektedir. Genişleme dönemlerinde ise, bunun aksi geçerlidir. Standart tarım destekleme politikaları ile zengin ve büyük toprak sahibi çiftçilerin gelirleri, çoğunluğu oluşturan küçük çiftçilerin gelirlerine kıyasla daha fazla artmaktadır⁷⁰¹. Diğer taraftan tarımın toplam istihdam içindeki payının %35'i bulması gelir dağılımının bozulmasında en büyük etkiyi meydana getirmektedir. OECD ülkelerinde 1996 yılı itibariyle tarıma GSYİH'nın %1.3'ü kadar bir transfer yapılırken bu rakam Türkiye'de aynı yıl için %7.8'dir. Diğer taraftan tarıma yapılan transferler yarattığı katma değer yaklaşık yarısına ulaşmaktadır⁷⁰².

Tablo 49: Türkiye'de OECD Ülkelerinde Tarıma Yapılan Toplam Transferler (GSYİH'nın Yüzdesi Olarak)

	1986-88	1990-92	1993-95	1994	1995	1996
Türkiye	6.4	8.4	6.5	6.0	7.6	7.8
OECD	2.5	2.1	1.6	1.6	1.5	1.3

Kaynak: World Bank, Turkey Economic Reforms, Living Standards and Social Welfare Study, Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region, Report No.20029-TU, Document of the World Bank, 2000, s.60.

Türkiye dünyada en fazla tarımsal istihdama ve GSMH içinde en yüksek orana sahip ülkelerden birisidir. Dünyadaki bütün ülkeler hızla tarımsal istihdam ve tarımsal gelirlerden sanayi ve hizmetler sektörüne dönüşüm yaparken, Türkiye bu konuda çok geç kalmaktadır. 1980 yılında GSMH içinde tarımın payı %3 olan ABD bu oranı 1998 yılında %2'ye, aynı dönemde Finlandiya %10'dan %4'e, Ürdün %8'den %3'e, Meksika %8'den %5'e düşürmeyi başarmışlardır. Aynı dönemde dünya ortalaması da %7'den %5'e gerilemiştir. Bu rakamlar Türkiye'de tarımın GSMH içindeki payının hala çok yüksek olduğunu göstermektedir⁷⁰³.

⁷⁰⁰ DPT, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele, s.19.

⁷⁰¹ World Bank, Turkey Economic Reforms, Living Standards and Social Welfare Study, Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region, Report No.20029-TU, Document of the World Bank, 2000, s.61.

⁷⁰² GÜRSEL-LEVENT-SELİM-SARICA, a.g.e, s.143.

⁷⁰³ World Bank, World Development Report, 1999/2000, s.252-253.

Türkiye'de tarım sektörünün toplam sivil istihdam içindeki payı da orta gelirli ülke standartlarına göre oldukça yüksektir. 2000 yılı itibariyle bu rakam %34.9'dur. Oysa tarımın GSYİH içindeki payı %14'tür⁷⁰⁴. 1994 finansal krizinden itibaren uygulanan istikrar programları nedeniyle tarıma yapılan transferlerin azaltılması, tarımda kişi başına reel geliri %16 oranında düşürmüştür⁷⁰⁵.

Türkiye ekonomisinin üretim yapısında, yüksek katma değer yaratma niteliği olan sanayinin ve bilgiye dayalı hizmet sektörlerinin payı ileri ekonomilerle yarışacak düzeyde değildir. Bu durum, en açık şekilde istihdamın sektörel dağılımında ortaya çıkmaktadır. 2000 yılı itibariyle tarımsal istihdamın payı %34.9 gibi oldukça yüksek bir rakamdır. Bu oran ortalama olarak, AB'de %5, ABD'de ise %2.7'dir⁷⁰⁶. Liberalizasyon sürecinde reel sektörün, özellikle sanayinin üretim, yatırım ve istihdam artırma çabasını ortamın yaratılmaması, ranta dayalı bir üretim biçiminin oluşması bu günkü yapıyı ortaya çıkarmıştır. Reel sektörün ve bankaların karlarının büyük bir kısmının kamu menkul kıymet getirilerinden oluşması bunun en önemli göstergesidir.

Sektörel gelir dağılımına ilişkin diğer bir gösterge de DİE'nin 1987 ve 1994 Hanehalkı Gelir ve Tüketim Harcamaları Anketlerinden elde edilmektedir.

Tablo 50: Hane Halkı Fertlerinin İktisadi Faaliyet Kollarına Göre Toplam Kullanılabilir Gelirleri ve İstihdam Oranları (%)

	Tarım		Sanayi		Hizmetler	
	İstihdam	Gelir	İstihdam	Gelir	İstihdam	Gelir
1987	48.6	27.2	17.7	23.4	33.8	49.5
1994	50.3	23.3	19.6	25.4	30.2	51.3

Kaynak: DİE, 1987 ve 1994 Hanehalkı Gelir Dağılımı Anketi Sonuçları.

Türkiye'de gelir dağılımı, tarım, sanayi ve hizmet sektörü ayırımında incelendiğinde, istihdamın yaklaşık %50'sini oluşturan tarım sektörünün, faktör gelirlerinden ancak %25 pay aldığı görülmektedir. 1987'den 1994 yılına tarım sektörünün toplam istihdam içindeki payı %48.6'dan %50.3'e çıkarken, faktör gelirlerinden aldığı pay %27.2'den %23.3'e düşmüştür. Bu sektör ayrıca ücretsiz aile işçilerinin ağırlıklı olması nedeniyle (%75) kişi başına ortalama gelirin en düşük olduğu sektör olarak dikkati çekmektedir⁷⁰⁷.

Sanayi sektörünün toplam istihdam içindeki payı ile faktör gelirlerinden aldığı pay da, 1987'den 1994'e az da olsa bir artış görülmektedir. Bu sektördeki istihdamın, toplam istihdam içindeki oranı %17.7'den %19.6'ya, toplam faktör gelirlerinden aldığı pay ise %23.4'den %25.4'e çıkmıştır. Bu artışta birinci derecede etkili olan alt sektör imalat sanayi olup, bu alt sektörün, sanayi sektöründeki istihdam içindeki payı 1987'den 1994'e %75.6'dan %70.9'a düşmesine karşın, faktör gelirlerinden aldığı payın küçük bir oranda artış göstermiştir. Hizmetler sektörünün ise, toplam istihdamdan %30-33 arasında bir pay alırken, faktör gelirlerinin ise %50 civarında büyük bir kısmına sahip olmaktadır. 1987'den 1994'e istihdamdaki payında %33.8'den %30.2'ye küçük bir düşme görülse de faktör

⁷⁰⁴ CELASUN, "Ekonomide Uzun Dönemli Büyüme, a.g.s., s.265.

⁷⁰⁵ BORATAV-YELDAN-KÖSE, a.g.m., s.29.

⁷⁰⁶ DPT, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele, s.20

⁷⁰⁷ DPT, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele, s.24

gelirlerinden aldığı pay %49.5'den %51.3'e yükselmiştir. Ayrıca hizmet sektöründe fert başına ortalama gelir diğer sektörlerle göre en yüksek değere sahiptir. Bu sektörün en büyük payı ise, ticaret alt sektörü oluşturmaktadır. Ticaret alt sektörü, hizmet sektörü içinde 1987'de istihdamın %33.9'unu alırken, 1994'de %45.4 çıkarak büyük bir artış kaydetmiş ve hizmet sektörünün yarattığı faktör gelirlerinin, 1987'de %42.7'sini alırken, 1994'de büyük bir artışla %52.4'ünü almaktadır⁷⁰⁸.

Sonuçta, Türkiye'nin tüm liberalleşme çabaları sektörel bir dönüşümü gerçekleştirmede başarılı olamamıştır. İhracat dayalı sanayilerin egemen olduğu bir üretim yapısı iddiasına rağmen, hala tarım toplumundan sanayi toplumuna geçilememiştir. GSMH içinde tarımın payının hala çok yüksek ve dünya ortalamasının çok üzerinde olması gelir dağılımını da olumsuz yönde etkilemektedir. Sanayi kesiminin üretim ve istihdam yerine ranta yönelmesi ise gelirin hem sektörel hem de fonksiyonel olarak bozulmasına neden olmuştur.

---

⁷⁰⁸ DPT, Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele, s.24

SONUÇ

Ekonomilerin ticari ve finansal liberalleşme ile birbirine tamamen bağımlı hale gelmesi, yeni ekonomik sorunların ortaya çıkmasına ve ekonomilerin kırılabilirliklerinin artmasına neden olmuştur. Özellikle gelişmekte olan ülkelerin ulusal refahlarını artırmak için uygulamaya koydukları liberalleşme politikaları, 1990'lı yıllarda farklı türde bir ekonomik istikrarsızlık kaynağı ile karşı karşıya gelmelerine yol açmıştır.

Ticari liberalleşme, gelişmiş ülkeler lehine gelişmekte olan ülkeler aleyhine işleyen bir mekanizma haline dönüşmüştür. Ricardo'nun "Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi" gereği gelişmekte olan ülkelerin hammadde ve tarımsal üretim alanlarında uzmanlaşmaları liberalleşme sürecinin temel felsefesini oluşturmaktadır. Ancak, uzun dönemde bu ülkelerin, teknik ilerlemenin gelir artırıcı etkisinden yararlanmaları liberalleşme uygulamaları ile önlenmiştir. Teorik olarak uluslararası iş bölümünün faydalarının dayandığı mantık doğrudur. Ancak bu, teknolojik ilerleme ile birlikte fiyatların düşmesi ve toplam gelirlerin yükselmesi ile faydalı bir uygulama olabilir. Ticari liberalleşme ile hammadde üreticisi olan ülkeler, mübadele ile toplam dünya üretiminden daha az pay alır duruma gelmişlerdir. Bu ülkeler fiyat dalgalanmalarından da çok fazla etkilenmektedirler. Nihai mal üreten ve ürettiği mallara fiyat artışlarını yansıtabilen gelişmiş ülkeler, zengin ülke- fakir ülke gelir eşitsizliğinin daha da artmasına neden olmuştur. Dolayısıyla, gelişmekte olan ülkeler sanayileşmenin gelir artırıcı etkisinden istedikleri gibi yararlanamamaları nedeniyle, ticari liberalleşmenin yoksullaştırıcı etkisi altına girmişlerdir.

Friedman ve McKinnon-Shaw Hipotezi çerçevesinde gerçekleşen yurtiçi mali sistemin ve dış sermaye hesabının liberalleşmesi ise, teknik ve kurumsal gelişmelerle birlikte gelişmekte olan ülkeleri çok önemli sorunlarla karşı karşıya bırakmıştır. Birinci ve ikinci bölümde ayrıntılı olarak incelendiği gibi, finansal liberalleşme ile birlikte gelişmekte olan ülkeler spekülasyon sermayenin tehdidi altına girmişlerdir. Dünyada günlük olarak yaklaşık 1.5 trilyon dolar tutarındaki spekülasyon sermaye, yetersiz ve derinliği olmayan bir finansal altyapıya sahip gelişmekte olan ülkeler için çok büyük bir risk unsuru oluşturmuştur. Stiglitz'in ifadesiyle, gelişmekte olan ülkeler açısından finansal liberalleşme, eski model bir arabanın içine bir yarış arabası motoru koymaya benzetilmektedir. Sürücünün mükemmel olması (ekonomi yönetiminin) arabanın kaza riskini azaltmamaktadır.

Liberalizasyon politikaları sonucu ciddi finansal krizlerle boğuşur hale gelen gelişmekte olan ülkeler, aynı zamanda kronik ve olağanüstü bütçe açığı sorunu da yaşamaktadırlar. Söz konusu bütçe açıkları, bu ülkelerin ekonomilerini zamansız ve kontrolsüz dışa açmalarının sonucu çok daha büyük boyutlara ulaşmıştır. Bu açıklar, kamu mülkiyetindeki işletmelerin zarar etmesinden, değerlendirmesi doğru yapılmayan sosyal harcama artışlarından ve kamu sektörünün aşırı derecede büyümesinden kaynaklanmıştır. Kamu açıklarının finansmanı için yönetimler, ağır borç yükü altına girmek zorunda kalmışlardır. Bu durum, onları yapmaları gereken fiziksel altyapı ve bazı sosyal harcamaları azaltmaya zorlamaktadır. Yetersiz altyapı üretim düşüklüğüne, düşük ücrete ve düşük istidama yol açmaktadır. Yapılması gereken sosyal harcamalar ise, gelir eşitsizliğini daha da bozmakta ve yoksulluğu artırmaktadır.

Ticari ve finansal liberalleşme, gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki refah farkını kapatmak yerine daha da artırmıştır. Liberalleşmenin temel mantığı, gelişmekte olan ülkelerin refah seviyelerinin yükseltilmesi olmasına rağmen, tam tersi bir durum ortaya çıkmıştır. İkinci bölümde incelendiği gibi, liberalizasyon süreciyle gelişmiş ülkelerle diğerleri arasındaki

gelir farkı daha da açılmıştır. 1960 yılında dünya nüfusunun en yoksul %20'sinin geliri, en zengin %20'sinin gelirinin 1/30'u iken, bu oran yıllar içerisinde düzeleceğine daha da bozularak, 1980 yılında 1/45'e, 1990 yılında 1/60'a ve 1997 yılında 1/74'e yükselmiştir. Yine en yoksul ülkeye kıyasla en zengin ülkede kişi başına düşen ortalama gelir, 1985 yılında 76 kat fazla iken, bu oran 1997 yılında 228 kata yükselmiştir. Diğer taraftan, sosyal devlet anlayışını büyük ölçüde tahrip eden liberalleşme politikaları, küresel eşitsizlik ve yoksulluk sorununu daha büyük boyutlara taşımıştır.

Bu dönemde gelişmekte olan ülkelerle gelişmiş ülkeler arasındaki refah düzeyindeki artışın en önemli nedeni, zamansız ve kontrolsüz liberalizasyon politikaları sonucu oluşan dışsal şoklardır. 1980'li yılların başında ekonomik istikrar ve yüksek gelişme hızına ulaşmak amacıyla uygulamaya konulan liberalizasyon politikaları, bu ülkelerin sorunlarının daha da büyümesine neden olmuştur. Liberalleşme ile ortaya çıkan krizler ve sonrasında uygulanan ortodoks istikrar programları ise, dağıtımsal açıdan önemli sorunları da beraberinde getirmiştir. Liberalleşme ile bozulan gelir dağılımı, uygulanan istikrar programlarının etkisiyle daha da kötüleşmiştir. Krizlerle ortaya çıkan yüksek fiyat artışları, ani devalüasyon, sıkı para ve bütçe politikası, büyümenin ve ulusal gelirin azalmasına, işsizliğin artmasına ve reel ücretlerin düşmesine yol açmıştır.

Liberalizasyon sürecinde, gelişmekte olan ülkelerin aşırı borçlu olmaları ve dış finansman ihtiyacı IMF ve Dünya Bankası'na daha aktif müdahale fırsatı vermiştir. Bu süreçte, söz konusu kuruluşların önerdiği ekonomik istikrar ve yapısal uyum programları, sıkı para ve bütçe politikaları, devalüasyon, ücret sınırlamaları, özelleştirme ve liberalizasyon politikalarıdır. 1980'lerin başında çok büyük finansman krizi içinde olan gelişmekte olan ülkeler bu politikaları uygulamak zorunda kalmışlardır. Ancak uygulanan politikalar, bu ülkelerin sorunlarını çözümüne yardımcı olmamış, aksine özellikle finansal liberalleşme ile birlikte bu ülkelerin sürekli bir kriz ortamına girmelerine neden olmuştur. Bu süreçte, dünyada ortalama her 19 ayda bir liberalleşmenin etkisiyle finansal karakterli bir kriz ortaya çıkmıştır.

İkinci bölümde, ayrıntılı olarak incelendiği gibi, liberalizasyon sürecinde ekonomik istikrarsızlığın ortaya çıkması, istikrar programı uygulanmasındaki gecikmeler ve uygulamaya konulan istikrar programları, gelir dağılımını bozucu bir etki meydana getirmiştir. Özellikle bu dönemde sabit gelirlilerin ellerinde tuttukları varlıkların döviz veya dövize endeksli olmaması, bu kesimi sürekli kaybeden durumuna getirmiştir.

Liberalleşmenin etkisiyle oluşan krizler ve ardından uygulanan istikrar programlarının dağıtımsal etkileri gelişmekte olan ülkelerin çoğunda olumsuz bir gelişme göstermiştir. Milli gelirden azalma, işsizlik, enflasyon, reel ücret kayıpları, iflaslar, sosyal harcamalarda azalma, kamu borç stoku ve faiz ödemelerinin artması ve devalüasyon gelir dağılımındaki bozulmanın temel göstergeleridir. Krizler ve istikrar programları nedeniyle gelir dağılımındaki bozulma her ülkede aynı derecede meydana gelmemiştir. İkinci bölümde, örnek ülke olarak incelenen İsrail ve Meksika'da durum biraz birbirinden farklı özelliklere sahip olmuştur. İsrail'de uygulanan istikrar programının toplumsal uzlaşma ile gerçekleştirilmesi ve istikrar programı sırasında sosyal harcamaların büyük oranda artırılması, istikrarın maliyetinin büyük ölçüde eşit paylaşımı sonucunu ortaya çıkarmıştır. İsrail'de istikrarsızlık ortamında büyük ölçüde endekslemenin uygulanması ve sendikaların güçlü konumu, istikrar programının negatif dağıtımsal sonuçlarının en aza indirilmesine neden olmuştur. Meksika'da ise, gerek 1980'lerde uygulanan istikrar programlarında, gerekse 1994 krizi ve sonrasında uygulamaya konulan istikrar programında, gelir dağılımı önemli

ölçüde bozulma göstermiştir. İstikrar programı uygulayan ülkelerin tamamında dağıtımsal açıdan negatif etkiye sahip bu tür sorunlar ortaya çıkmıştır.

Liberalizasyon sürecinde en önemli gelişmelerden birisi de, 1980 sonrası dönemde liberalleşme politikaları uygulayan, ABD, İngiltere, Türkiye ve Meksika'da gelir dağılımının diğer ülkelere göre, önemli ölçüde bozulmasıdır. Gerek Gini Katsayıları gerekse en üst ve en alt gelir gruplarının milli gelirden aldıkları pay itibarıyla bir karşılaştırma yapıldığında, söz konusu ülkelerin tamamında gelir dağılımında ciddi bozulmalar meydana geldiği görülmektedir. Dolayısıyla liberalizasyon politikalarının gelir dağılımını bozucu etkisi bütün ülkeler için söz konusudur. Bu etki gelişmekte olan ülkelerde ekonomik kriz ve ardından uygulamaya konulan istikrar programları nedeniyle daha ileri boyutlarda olmuştur.

Dünyadaki benzer süreçleri yaşayan Türkiye açısından da durum farklı olmamıştır. 1970'lerin sonunda dış ödeme sorunları ve yüksek enflasyon nedeniyle büyük bir iç ve dış istikrasızlık yaşayan Türkiye, dünyadaki genel yönelişe paralel ve IMF desteğinde yeni bir ekonomik açılım gerçekleştirmiştir. İthal ikameci ve korumacı ekonomik yapı terk edilerek, ihracata dayalı, serbest piyasa ekonomisinin uygulandığı liberal bir ekonomik anlayış benimsenmiştir. Bu anlayış çerçevesinde iç ve dış ticaretin, iç ve dış sermaye hesaplarının önündeki tüm engellerin kaldırılması temel amaç haline gelmiştir. 24 Ocak 1980 ekonomik istikrar programıyla gerçekleşen bu dönüşümünle, dış ödeme sorununun çözülmesi ve hızlı bir ekonomik kalkınmanın sağlanması hedeflenmiştir.

Ancak, ülkemizde serbest piyasa ekonomisinin erdemleri ve ekonomiye hakim olması gerektiği yirmi yılı aşkın süredir tartışılmasına rağmen, piyasa ekonomisinin temel ilkeleri tutarlı bir biçimde uygulamaya konulamamıştır. Piyasa ekonomisi olabildiğince "az ve sınırlı bir teşvik ve sübvansiyon sistemi"ne dayanmaktadır. Serbest piyasa modeli, devletin bir oyuncu olarak piyasadan çekilmesini değil, aksine devletin hakem olma işlevini artıran bir sistemdir. Devletin bu fonksiyonu, özellikle mali kesime ilişkin düzenlemelerde daha fazla ön plana çıkmaktadır. Ülkemizde ise, yirmi yılı aşkın süredir, serbest piyasa sisteminden çok "köşe dönme" ve "kural tanımayan" kendine has bir "ahbap çavuş kapitalizmi" uygulanmış ve gelmiştir. Bu model serbest piyasa sisteminin bilançosunun aktif tarafını hep kendine isterken, pasif tarafını da hep devlete fatura etme peşinde olmuştur. Devlet, sistemin ekonomik işleyişini düzenleme ve gözetlemeyle yükümlüdür. Ancak serbest piyasa modelinde yüksek getiri peşinde koşan herkes, bunun riskine de katlanmayı kabul etmelidir. Bu dönemde uygulanan popülist politikalar, ne yazık ki Türkiye'deki ekonomik yaşamı kaybetme olasılığı olmayan bir kumara dönüştürmüştür. Böyle olunca da iki türlü sonuç karşımıza çıkmıştır. İlk olarak, bu mekanizma toplumda aşırı riske girmeyi ve spekülasyon faaliyetleri teşvik etmiştir. İkinci olarak, bu modelde ister normal koşullar isterse olağanüstü koşullar geçerli olsun kurtarma, sübvansiyon, teşvik, vergi bağışıklığı gibi politikalar sürekli kaynak aktarmada kullanılabilir araçlar haline gelmiştir. Söz konusu kaynak transferleri dağıtımsal açıdan olumsuz sonuçların ortaya çıkmasına neden olmuştur.

Türkiye'de 1980 sonrasında günümüze kadar olan dönemde, gerek finansal gerekse ticari liberalleşmeye yönelik önemli yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Ancak, bu önemli girişimlerin kendinden beklenen refah etkisini getiremediği gibi, tersine özellikle 1990'lardan sonra sık sık tekrarlanan krizlerle, çok önemli sorunlarla karşı karşıya kalınmasına yol açmıştır.

Türkiye'nin liberalizasyon sürecinde yaşadığı istikrasızlıklar, dünyada benzer süreçleri yaşayan ülkelerin içine düştüğü istikrasızlıklardan farklı değildir. Uygulanan ticari ve finansal

liberalizasyon politikaları, iç makroekonomik dengesizlikler ve yapısal sorunlarla birleşmesi çok daha büyük sorunların oluşmasına yol açmıştır.

Aslında, 1980 sonrası "devletin yoğun denetim ve desteği" altında sürdürülen dışa açılma, ihracata yönelme stratejisinde kısa süreli başarı elde edilmiştir. Bu dönemde, ihracatın GSMH içindeki payı 1980'de %5.1'den 1988 yılında %12.8'e kadar yükselmiştir. Aynı yıl cari işlemler dengesi de 1.5 milyar dolar fazla vermiştir. Ancak bu artış 1980 yılından başlayarak ihracata verilen çok büyük teşviklerde sağlanmıştır. Verilen teşviklerin ihracata oranı, 1980 yılında %2.2'den 1984 yılında %12.6'ya yükselmiştir. Diğer taraftan bu dönemde ihracat artışının önemli bir kısmı TL'nin sürekli devalüasyonu ve ücretlerde reel kayıplar pahasına gerçekleştirilmiştir.

Diğer taraftan, ticari liberalleşmenin son halkası olan Gümrük Birliği anlaşmasıyla, Türkiye'nin gelir kaybı (vergiler, harçlar, ticaret sapmaları vs.) 1996-2001 döneminde yaklaşık 80 milyar dolara ulaşmıştır. Gümrük Birliği anlaşmasıyla Türkiye'nin dış ticaret açıkları 20 milyar dolara ve ihracatın ithalatı karşılama oranı da 1983 düzeyinin altına gerilemiştir. Dolayısıyla 1988 yılına kadar sağlanan kısmi ihracat başarısı devalüasyon, reel ücret kayıplarından kaynaklanmıştır. Bu dönemde, Türkiye'nin ihracata dayalı sanayileşme iddiasına rağmen, bu alanda yatırım yapmaması tıkanmanın diğer bir nedenidir. Diğer taraftan yapılan ihracatın önemli bir kısmının hayali olması (IMF'ye göre 1980-87 döneminde OECD ülkelerine yönelik ihracatın %26'sı hayalidir) ve karşılığında alınan vergi iadelerinin kamuya getirdiği yük azımsanmayacak kadar büyük olmuştur. Dolayısıyla ticari liberalleşme, verilen teşviklere rağmen, dış ticaret açıklarının artmasına ve gelir dağılımında sapmalara neden olmuştur.

Türkiye'nin 1987 yılından itibaren sıkı para ve maliye politikalarından vazgeçerek popülizme geri dönmesi, makroekonomik sorunların büyümesine neden olmuştur. 1985 yılında kamu açıklarının iç borçlanma ile kapatılmaya çalışılması önemli bir dönüm noktasıdır. Bu dönemden sonra, büyük altyapı yatırımları nedeniyle kamu kesimi borçlanma gereği (KKBG) artış trendine girmiştir. 1988 yılında kamu finansmanının iç kaynaklarla karşılanmasındaki yetersizlik, yeni arayışları da beraberinde getirmiştir. 1988 yılından itibaren reel ücretlerde sağlanan büyük oranlı artışlar, kamu açıklarının katlanarak artmasına neden olmuştur. Artan kamu açıklarını karşılamada iç kaynakların yetersizliği (yurtiçi tasarruf düzeyinin düşük olması) artan KKBG'nin dış kaynaklarla karşılanmasını gündeme getirmiştir. Kamu finansmanındaki bu sıkışık konjonktürde, 1989 yılından itibaren TL'nin konvertibl hale getirilmesi ve dış sermaye hesabının liberalizasyonu seçeneği kullanılmıştır. Bu durumda Türkiye, spekülasyon kısa vadeli sermaye hareketlerine bağlı bir büyüme ve finansman tercihinin ortaya koymuştur.

Kamu açıklarının bu yeni finansman biçiminde, faiz oranlarının (kamunun yüksek borçlanma ihtiyacı nedeniyle) sistemli olarak yüksek tutulması, yeni rantier bir üretim biçiminin oluşmasına yol açmıştır. Yeni dönemde tamamen dolarize olan (1994 yılında 50.9, 2001 yılında 56.6) bir ekonomik yapı, artan kamu açıkları nedeniyle kamu bütçesinin bir rant aktarım mekanizmasına dönüşmesine neden olmuştur. Kamunun bu derece yüksek borçlanma ihtiyacı ve yüksek reel faizler (bazı yıllar kamu kağıtlarına ödenen reel faizler ortalama %70'lere ulaşmıştır) özel sektörün de rantier üretim biçimini tercih etmesine yol açmıştır. Bir bakıma kamu, özel sektör tasarruf fazlasını yüksek faiz politikasıyla kendisi talep etmiştir. Bu dönemden sonra, özel sektör, reel yatırımlar yerine, yüksek getirili kamu kağıtlarından kar eder duruma gelmiştir. Bu kuruluşların karlarının önemli bir kısmı faaliyet dışı gelirlerden oluşmaktadır. Kamu yatırımlarındaki yetersizliğin yanısıra, özel sektörün de yatırım yapmaması istikrarlı bir büyümenin gerçekleşmesini engellemiştir. Büyüme de kısa vadeli sermaye hareketlerine bağımlı hale gelmiştir.

Dolayısıyla, Türkiye fazla haddini bilmeden ve erken liberalleşmeyle (prematüre liberalleşme) iç dengesizlikler ve yapısal sorunların yanında, 1990'lı yıllardan itibaren dışsal şoklara karşı tamamen açık hale gelmiştir. Makroekonomik istikrarı sağlamadan ve gerekli yapısal reformları yapmadan uygulamaya konulan liberalizasyon politikaları, Türkiye'yi 1990'ların sonunda gerçeklerle yüz yüze getirmiştir. Büyük oranda kamu açıkları ve yüksek enflasyonun kontrol altına alınamaması, bankacılık düzenlemeleri ve diğer finansal reformların yapılamaması nedeniyle, liberalizasyon politikaları sürekli bir istikrarsızlık durumu meydana getirmiştir.

Bu dönemde oluşan krizlerde siyasi sistemin de büyük etkisi vardır. Bu süreçte istikrarsızlık yaşayan ülkeler genelde benzer siyasi özellikler göstermektedir. Liberalizasyon sürecinde krizlerle karşı karşıya gelen ülkeler, ekonomik anlamda küresel normlara ayak uydurmak için yeterli yönetim kapasitesine sahip olmayan, genelde önemli ölçüde demokrasi eksikliği bulunan ülkelerdir. Türkiye'de bu ülkeler arasında değerlendirmeye dahil edilebilir. Zayıf demokrasiler, arda-arda popülist döngüler yaşamaya eğilimli olmakta ve böylece finansal liberalleşmenin nimetlerinden tam anlamıyla faydalanamamaktadırlar. Aslında liberalleşme olgusu da, bu popülist döngüleri büyütme ve bu döngülerin yapısını gittikçe daha asimetrik hale getirme eğilimindedir. Popülist döngülerdeki her ciddi bunalım dönemi, gittikçe daha da kötüleşen bir gelir dağılımına neden olmaktadır. Bu tür ekonomiler, giderek düşük büyüme hızı ve büyük gelir eşitsizlikleri ile tanımlanan "düşük denge tuzağına" (low-level equilibrium trap) düşme ve kolay kolay da kurtulamama tehlikesiyle karşı karşıya kalmaktadırlar. Türkiye'de de liberalizasyon sürecinde olan durum buna benzer özellikler göstermektedir. Finansal liberalleşme ile birlikte krizler sürecine giren Türkiye, bu kısır döngüden kurtulamamaktadır. Bu süreçte yaşanan istikrarsızlıkların en azından görünüşteki nedenlerinden birisi de (Şubat 2001 Krizi gibi) siyasi kısır döngülerden kaynaklanmıştır.

Türkiye, liberalizasyona geçişle birlikte, ortaya çıkan istikrarsızlıklar ve ardından uygulamaya konulan istikrar programları nedeniyle önemli ölçüde gelir dağılımında bozulma sorunu yaşamaktadır. Üçüncü bölümde ayrıntılı olarak incelendiği gibi, 1980'li yıllardan itibaren ekonomik istikrarın sağlanacağı öngörüsüyle fedakarlıkta bulunan dar ve sabit gelirliler büyük gelir kayıplarına uğramışlardır. Bu süreçte reel ücretlerde önemli düşüşler olurken, ihracatçı sektörlerle teşvik ve sübvansiyon şeklinde önemli kaynak aktarımları yapılmıştır. Daha sonra ise, artan KKBBG nedeniyle, rantiyer üretim biçimine yönelmiş olan küçük azınlığa, kamu bütçesi aracılığıyla sürekli bir kaynak aktarımı yapılır hale gelmiştir. Bu süreçte, 2001 yılına gelindiğinde toplanan vergi gelirleri ile faiz ödemeleri bile karşılanamaz hale gelmiştir. Liberalleşme politikalarının uygulamaya konulmasıyla meydana gelen ilk finansal kriz olan 1994 krizi sonrası enflasyonun %140 seviyesinden %80-90'lara indirilmesi, büyük ölçüde reel ücretlerdeki %30 oranındaki düşüş sayesinde gerçekleştirilebilmiştir. Benzer değerlendirmeyi 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Programı için de yapabiliriz; uygulanan istikrar programıyla reel ücretlerde ilk yıl %30 ve izleyen beş yıl boyunca da %25 düşüş kaydedilmiştir. Bu sayede enflasyon %100'lerden 1980'lerin ortalarında %30'ların altına indirilebilmiştir. Güçlü ekonomiye geçiş programında da yine asıl fedakarlığı yapan sabit gelirliler olmuştur.

Dolayısıyla, liberalizasyon sürecinde ve istikrarın maliyetinin paylaşımı konusunda daima en büyük fedakarlığı dar ve sabit gelirliler yapmış olmasına rağmen, enflasyon hiçbir zaman kontrol altına alınamamıştır. Diğer toplumsal sınıfların istikrarın yükünü taşımak istememelerinden dolayı, bölüşüm ilişkileri açısından bir çatışma yaşanmakta ve yeni iktisadi yönelimde farklı rant aktarım kaynakları oluşmaktadır. İhracata dayalı liberal politikalar sonucu oluşan kamu kesimi

finansman krizi ve dışa açılım sürecindeki dengesizlikler, gelirin yeniden dağıtılmasında doğrudan veya dolaylı rol oynamışlardır. Özellikle finansal liberalizasyon sonrası kamu açıklarının vergi yerine iç borçlanma ile karşılanması bazı kesimlere yönelik önemli kaynak aktarımlarının yapılmasına neden olmuştur. Bu dönemde kısa vadeli, spekülâtif hareket eden, rant gelirleri ile beslenen bir kesim oluşarak gelir dağılımındaki bozulmayı çok üst seviyelere taşımıştır.

Bu nedenle, liberalizasyon sürecinde toplumsal bir uzlaşma (İsrail örneğinde olduğu gibi) ve güven sorunu nedeniyle, maliyetin eşit paylaşıldığı başarılı bir istikrar programının uygulanması mümkün olmamıştır. Tüm toplumsal kesimlerin ortak mutabakatı, başarılı bir istikrar programının temelini oluşturmaktadır. Türkiye'nin bu noktaya gelememesi, bir bakıma hiperenflasyon yaşamamış olmasından kaynaklanmaktadır. Enflasyondan sürekli beslenen belirli kesimlerin olması, toplumsal uzlaşmayı zorlaştırmaktadır. Dolayısıyla mevcut süreç, gelir dağılımının gittikçe kötüleşmesi sonucunu ortaya çıkarmaktadır.

Ekonomik istikrar sağlanmadan gelir dağılımında kalıcı iyileşmelerin olması da mümkün değildir. Türkiye'de istikrarın önündeki en büyük engel yüksek kamu borçlarıdır. Bu sorunun dış kaynaklarla orta ve uzun vadede çözülmesi çok zordur. Önemli olan, iç dinamiklerle bu sorunun çözümlenmesidir. Piyasa ekonomisi kuralları içinde kalarak sorun çözümlenmeye çalışılmalıdır. Konsolidasyon veya monetizasyon seçenekleri sorunun daha da büyümesine neden olacaktır. 1993 yılında piyasanın bu tür bir algılaması 1994 krizinin nedenlerinden olmuştur. Kamunun vergi geliri harcama dengesini sağlayarak soruna çözüm bulması gerekir. Sıkı maliye ve para politikalarıyla ve gerçek anlamda bir harcama disiplini sağlayarak bir rahatlama sağlanabilir. Ancak, ilk olarak, piyasaya güven vererek reel faizlerin makul seviyelere indirilmesi gerekir. %20 enflasyon hedefinin olduğu bir ortamda %60'ın üzerinde faizle borçlanma, sorunun daha da büyümesine yol açmaktadır. İç borç ana para ödemeleri için ilk etapta büyük çapta bir özelleştirme, kamu finansmanında kısmi bir rahatlama sağlayabilir. Ancak sorunun çözümü kapsamlı bir kamu reformundan geçmektedir. Kamu dengesini sağlamadan gelir dağılımında kalıcı çözümlere ulaşmak mümkün değildir.

Türkiye'nin ekonomik istikrarın sağlanmasıyla birlikte, sağlıklı bir büyüme eğilimine girmesi uzun dönemde gelir dağılımında düzeltici bir etki oluşturacaktır. Enflasyonda kalıcı bir düşüşün sağlanması, enflasyon vergisinden kaçınması çok zor olan düşük gelirli grupların durumlarında bir iyileşme meydana getirecektir. Dolayısıyla ekonomik istikrarın sağlanması ve enflasyonun düşürülmesiyle de gelir dağılımı üzerinde olumlu bir etki meydana gelecektir. Tarımdaki istihdam fazlalığının diğer sektörlerde istihdam imkanı yaratılarak azaltılması, nitelikli ve eğitilmiş işgücüne ağırlık verilmesi, ücretlilerin milli gelirdeki payının artırılması ve ücret içi gelir farklılıklarını azaltıcı kamusal müdahale politikalarının uygulanması, gelir dağılımında eşitsizliği azaltıcı yönde etkide bulunacaktır. Tarıma yönelik mevcut destekleme düzeninin terk edilerek düşük gelirli çiftçilere doğrudan gelir desteği politikasına geçilmesi tarımsal alanda yapılan reformların başlangıcı açısından önemli bir gelişme olarak kabul edilebilir. Diğer taraftan, istikrar programlarının negatif yeniden dağıtıcı etkisi en aza indirmek için, İsrail örneğinde olduğu gibi sosyal politikalara ağırlık verilmesi gerekir.

Sonuç olarak, liberalleşme politikaları geliştirmekte olan ülkeler açısından, günümüzün en temel istikrarsızlık kaynağı olmuştur. Erken liberalleşme, gelişmiş ülkeleri krize sürüklerken, aynı zamanda gelişmiş ülkeler ile geliştirmekte olan ülkeler arasındaki refah farkının gittikçe açılması sonucunu ortaya çıkarmıştır. Aynı süreçte uygulanan liberal politikalar ülke içi gelir dağılımının da ciddi anlamda bozulmasına yol açmıştır. Uygulanan istikrar programları bu bozulmayı daha da

artırmıştır. Bunun en önemli nedeni ekonomik istikrarı sağlamak için uygulanan daraltıcı politikaların, büyümeyi azaltıcı, işsizliği artırıcı ve sosyal nitelikteki harcamalar ile yatırım harcamalarında kısıntıyı içermesidir. Diğer taraftan istikrar programlarında gelir artırıcı tedbir olarak dolaylı vergiler ile kamu fiyatlandırma politikalarına başvurulması gelir dağılımını olumsuz yönde etkilemiştir. Dolayısıyla bu dönemde gelir dağılımı hem liberalizasyon politikalarının kendi dinamiğiyle, hem ortaya çıkan krizler hem de uygulanan istikrar programı dinamikleri çerçevesinde bozulmuştur.

Türkiye'de liberalizasyon sürecinde yapılan 1987 ve 1994 DİE gelir dağılımı araştırmalarında bu durum açıkça görülmektedir. Özellikle fonksiyonel açıdan gelir dağılımında ciddi sapmalar meydana gelmiştir. Fonksiyonel gelir dağılımının bozulmasında uygulanan kamusal finansman politikalarının etkisi büyük olmuştur. Yukarıda ifade edildiği gibi, Türkiye'de öncelikle bu sorunun çözüme kavuşturulması gerekir. Diğer taraftan uygulanan istikrar programının sosyal yönünün güçlendirilmesi, gelir dağılımı bozukluğunun yoksullaştırıcı etkisini hafifletici bir etki meydana getirebilir. Bunun için, sosyal nitelikli kamusal transferlerin çeşitlerinin ve toplam gelir içindeki paylarının artırılması olanaklıdır. Bu tür bir politikanın düşük gelir gruplarına doğru yönlendirildiği, diğer bir deyişle artan oranda düşük gelir gruplarına aktarıldığı takdirde, gelir eşitsizliğiyle mücadelede küçümsenmeyecek başarılar elde etmek mümkündür. Ancak bu politikaların düşük enflasyon ortamında, istikralı mali kaynaklarla ve piyasa ekonomisi koşulları çerçevesinde yapılması gerekir. Dolayısıyla etkin bir vergi-transfer mekanizmasıyla gelir dağılımının iyileştirilmesinde önemli başarılar elde edilebilir.

KAYNAKÇA

A-KİTAPLAR

- AGENOR, Pierre Richard- MONTIEL, Peter J ;**Development Economics**, Princeton University Press, 1996.
- AKDİŞ, Muhammet ;**Global Finansal Sistem Finansal Krizler ve Türkiye**, 1. Bası, Beta Yayınları, İstanbul, 2000.
- AKDOĞAN, Abdurrahman ;**Kamu Maliyesi**, Gazi Üniversitesi Yayın No:135, Ankara, 1989.
- AKSOY, Şerafettin ;**Vergi Hukuku**, Filiz Kitabevi, İstanbul, 1989.
- AKSU, Ömer A. ;**Gelir ve Servet Dağılımı**, İ.Ü. Basımevi, İstanbul 1993.
- AKTAN, C.Can ;**Kamu Ekonomisinden Piyasa Ekonomisine Özelleştirme**, Doğu Matbaası, Ankara, 1994.
- AKTAN, C.Can ;**Çağdaş Liberal Düşüncede Politik İktisat**, Takav Matbaası, Ankara, 1994.
- AKTAN, C.Can ;**Gerçek Liberalizm Nedir**, T Yayınları, İzmir 1994.
- AKTAN, Coşkun Can- EKER, Aytaç (edt) ;**Politik Yozlaşma ve Rant Kollama**, Doğu Matbaası, Ankara 1996.
- AKYÜZ, Yılmaz ;**Sermaye, Büyüme, Bölüşüm**, AÜ. Yayınları, No:400, Ankara 1977.
- ALKİN, Erdoğan ;**Gelir ve Büyüme Teorisi**, İ.Ü. Yayınları No:210, Elektronik Ofset, İstanbul 1975.
- ALTUĞ, Nuray ;**İstikrar Politikaları ve Ülke Örnekleri**, 2. Baskı, Türkmen Kitabevi, İstanbul 2001.
- AMIN, Samir ;**Küreselleşme Çağında Kapitalizm**, Sarmal Yayınları, İstanbul 1999.
- APAK, Sudi ;**Türkiye ve Gelişmekte Olan Ülkelerde Ekonomik İstikrar Uygulamaları**, Anahtar Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1993.
- ARASIL, Ömer ;**Maliye Politikası Aracı Olarak Kamu Harcamalarının Türkiye'de Uygulanan İstikrar Politikalarına Entegrasyonu**, DEÜ, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1989.
- ARSLAN, Mahmet- USUL, A. Resul- ÇİLOĞLU, Barış-ALTINBAŞ, Deniz- SEDAR, Seda-ARKAN, Zeynep ;**Gümrük Birliği'nin Türk Ekonomisi ve Bütçesine Etkilerinin Analizi**, ATO, ASAM, Ankara, Haziran 2002.
- ATAÇ, Beyhan- ÖNDER, İzzettin- TURHAN, Salih ;**Maliye Politikası**, Ed. Engin ATAÇ, 6. Baskı, AÜ, AÖF Yayınları No: 475, Eskişehir 2000.
- ATAÇ, Beyhan ;**Maliye Politikası, Gelişimi, Amaçları, Araçları ve Uygulama Sorunları**, Anadolu Üniversitesi E.S.B.A.Çalışmaları Vakfı Yayınları; No:86, Eskişehir, 1990.
- ATKINSON, Anthony-STIGLITZ, Joseph E. ;**Lecture on Public Economics**, McGraw-Hill International Edition, 1980.
- BAHÇECİ, A. Sema ;**Ortodoks ve Heterodoks İstikrar Politikaları, Seçilmiş Ülke Örnekleri ve 1994 Türkiye Deneyimi**, DPT; Yayın No:2477, Ankara, 1997.

- BALKAN, Neşecan ;**Kapitalizm ve Borç Krizi**, Bağlam yayınları, Birinci Baskı, İstanbul 1994.
- BECKERMAN, Paul ;**The Economics of High Inflation**, McMillan Press, 1992.
- BORATAV, Korkut ;**Kamu Maliyesi ve Gelir Dağılımı**, Sevinç Matbaası, Ankara, 1965.
- BORATAV, Korkut ;**Türkiye İktisat Tarihi 1908-1985**, Gerçek Yayınları, İstanbul, 1988.
- BOZKURT, Veysel (Derl.) **Küreselleşmenin İnsani Yüzü**, Alfa Yayınları, İstanbul 2000.
- BOWMAN, Marry Jean ;**Kişisel Gelir Dağılımının Grafikli Bir Tahlili**, Çev: BORATAV, Korkut; İktisat Çevirileri, SBF Yayını, Ankara 1964.
- BROWN, William-J., Stephan-
GOETZMAN, N.- PARK, James ;**Hedge Fonds and The Asian Currency Crises of 1997**, Massachusetts, NBER, Inc., 1998.
- BRUNO, Micheal ;**Kriz, İstikrar Programları ve Ekonomik Reform**, Çev. Zülfü DİCLELİ, Türk Henkel Dergisi Yayınları 2, İstanbul 1994.
- BUCHANAN, James M. ;**The Public Choice Perspective in Essays of the Political Economy**, University of Hawai Press, Honolulu, 1989.
- CARBAUGH, Robert J. ;**International Economics**, 3.Edition, Wadsworth Publishers, Belmont, 1989.
- CELASUN, Merih- RODRIK, Dani ;**The Impact of Globalization on The Turkish Economy**, The Turkish Bank of The Republic of Turkey, Ankara, June 2002.
- CELASUN, Merih ;**Para ve Maliye Politikalarının Gelir Dağılımına Etkisi**, Konferans, TÜSES,1989,İstanbul.
- CHOSSUDOVSKY, Michel ;**Yoksulluğun Küreselleşmesi**, Çev. Neşenur DOMANIÇ, Çivi Yazıları, İstanbul 1999.
- CUTBERTSSON,Keith ;**İktisat Politikası, Keynesyen, Yeni Cambridge ve Monetarist Makroekonomik Modeller**, Çev.Nazım ENGİN, 2. Baskı, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 2000.
- ÇELEBİ, A.Kemal ;**Türkiye'de Ekonomik İstikrarsızlığın Dışsal-Yapısal Nedenleri ve İstikrar Politikaları**, Emek Matbaacılık, Manisa 1998.
- ÇELEBİ, A.Kemal ;**Kamu Ekonomisi Analizi Kamu Ekonomisinin Büyüklüğü Sorunu**, Emek Matbaası, Manisa, 2000.
- ÇİFTLİKLİ, Mehmet **Sosyal Barış Açısından Dünya'da ve Türkiye'de Gelir Dağılımı**, Türk Sağlık İşçileri Sendikası Yayını, 1995.
- ÇÖLOĞLU, Halit ;**Stagflasyon**, Ankara, 1983.
- DANSUK, Ercan ;**Türkiye'de Yoksulluğun Ölçülmesi ve Sosyo Ekonomik Yapılarla İlişkisi**, DPT, Yayın No.2472, Ankara 1997.
- DEVİRİM, Fevzi ;**Maliye Politikası**, D.E.Ü. İ.İ.B.F. Yayınları No: 4, İzmir, 1983.
- DUMANLI, Recep ;**Türkiye'de Gelir Dağılımı**, DPT, Ankara,1992.
- EKER, Mehmet Metin ;**Çok Taraflı Ticaret Sistemi, Yeni Korumacılık ve Türkiye**, DPTUzmanlık Tezi, Yayın No. DPT:2330-İPGM: 436, Ankara 1993.
- EKER, Aytaç-ALTAY, Asuman-
SAKAL, Mustafa ;**Maliye Politikası (Teori, İlkeler ve Yöntemler)**, Takav Matbaacılık, Ankara, 1994.
- ENSARİ, M. Sıddık ; **AT'da Gelir Yapısı ve Refah Politikaları**, DPT, Ankara, 1989.

- ERDOST, Cevdet (Ed.) ;IMF İstikrar Politikaları ve Türkiye, Savaş Yayınları, Ankara 1982.
- ERGÜL, Ergin ;Karaparanın Aklanması ve Suçları, Adalet Yayınevi, Ankara 1998.
- EĞİLMEZ, Mahfi ;IMF Dünya Bankası ve Türkiye, Tütünbank Yayınları, Creative Yayıncılık, İstanbul 1996.
- EĞİLMEZ, Mahfi-KUMCU, Ercan. ;Krizleri Nasıl Çıkardık, 2. Baskı, Creative Yayıncılık, İstanbul 2001.
- EĞİLMEZ, Mahfi-KUMCU, Ercan. ;Ekonomi Politikası, Teori ve Türkiye Uygulaması, 2. Baskı, Om yayınevi, İstanbul 2002.
- EROL, İbrahim ;Para-Banka Teori ve Politika, Emek Matbaacılık, Manisa 1999.
- ERSOY, Arif ;İktisadi Düşünceler Tarihi, Akyol Matbaacılık, İzmir 1986.
- GLAZER, Nathan ;The Limits of Social Policy, Harvard University Press, 1988.
- GODDARD, Roe C.-BIRCH, Melissa H. ;International Political Economy, State-Market Relations in Chancing Global Order ed.by C. Roe GODDARD, Jhon T. PASSE-SMITH, Jhon G. CONKLIN, Lynne Reiner Publishing, 1996.
- GOLDSTAIN, Morris-TURNER, Philip ;Yükselen Ekonomilerde Bankacılık Krizleri Kökenler ve Politika Seçenekleri, Çev:Ali İhsan KARACAN,Birinci Baskı, Dünya Yayınları, İstanbul, 1999.
- GOLDSTEİN, Morris- TURNER, Philip ;Yükselen Ekonomilerde Bankacılık Krizleri, Çev. Ve Sunuş. Ali İhsan KARACAN, Dünya Yayınları, İstanbul, 1999.
- GÜLLAP, Talat ;Enflasyon Olayı, Erzurum, 1979.
- GÜLTEKİN, N.Bülent- YILMAZ, Kamil ;Para Kurulu: Nedir, Ne Zaman Gerekir?, TESEV, İstanbul 1996.
- HALLER, Heinz ;Maliye Politikası (Teorik Esasları ve Temel Problemleri), Çev. Salih TURHAN, İ.Ü. Yayın No: 1981, Fakülteler Matbaası, İstanbul, 1974.
- GÜRSEL, Seyfettin- LEVENT, Haluk-SELİM,Raziye- SARICA, Özlem ;Türkiye'de Bireysel Gelir Dağılımı ve Yoksulluk, Avrupa Birliği İle Karşılaştırma, TÜSİAD Raporu, Aralık 2000.
- HANKE, Steve H.- SCHULER, Kurt ;Gelişmekte Olan Ülkeler İçin Para Kurulları, Çev. Bekir B. ÖZİPEK, Metin TOPRAK, Liberte Yayınları, Ankara, 2001.
- HAYEK, Friedrich A. ;Law Legislation and Liberty, Volume 3, The Political Order of A Free People, Routledge and Kegan Paul, London 1979.
- HERRICK, Bruce- KINDLEBERGER, Charles P. ;Economic Development, 4. Edition, McGraw-Hill, New York, 1983.
- IŞIK, Oğuz- PINARCIOĞLU, Melih ;Nöbetleşe Yoksulluk (Sultanbeyli Örneği), İletişim Yayınları, 1. Baskı, İstanbul 2001.
- İMRAHOR, İlyas Atilla ;Asya Krizi Finans Krizinin Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri, İTO Yayın No: 1998-47, İstanbul 1998.
- KARACAN, Ali İhsan ;Bankacılık ve Kriz, Creative Yayıncılık, İstanbul 1997.
- KARAKAYALI, Hüseyin ;Makro Ekonomi, 3.Baskı, Bilgehan Basımevi, İzmir 1995.
- KARAKAYALI, Hüseyin ;Türkiye'nin Ekonomik Yapısı ve Değişimi, Emir Ofset, İzmir, 1997.
- KARLUK, Rıdvan ;Türkiye Ekonomisi, Tarihsel Gelişim-Yapısal Değişim, Beta Yayınları, İstanbul-1995.

- KAZGAN, Gülten ;**Ekonomide Dışa Açık Büyüme**, Altın Kitaplar Matbaası, İstanbul 1992.
- KAZGAN, Gülten ;**İktisadi Düşünce ya da Politik İktisadın Evrimi**, 3. Baskı, Remzi Kitabevi, İstanbul 1984.
- KAZGAN, Gülten ;**Küreselleşme ve Ulus Devlet, Yeni Ekonomik Düzen**, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, 1.Baskı, İstanbul 2000.
- KAZGAN, Gülten ;**Tanzimat'tan XXI.Yüzyıla Türkiye Ekonomisi**, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1999.
- KEPENEK, Yakup ;**Türkiye Ekonomisi**, Yar Yayınları, Ankara 1983.
- KILIÇBAY, Ahmet ;**Türkiye Ekonmisi: Modeller, Politikalar ve Stratejiler**, Türkiye İş Bankası Yayınları, No:263, Ankara 1994.
- KONGAR, Emre ;**21.Yüzyılda Türkiye**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1999.
- KORAY, Meryem ;**Sosyal Politika**, Ezgi Kitabevi, Bursa, 2000.
- KORKMAZ , Esfender ve Diğerleri ; **Türkiye'de Yolsuzluğun Sosyo-Ekonomik Nedenleri, Etkileri ve Çözüm Önerileri**, İTO Yayın No. 2001-35, İstanbul 2001.
- KOTLER, Philip-JATUSRIPITAK, Somkid- MAESINCEE, Suvit ;**Ulusların Pazarlanması (Ulusal Refahı Oluşturmada Stratejik Bir Yaklaşım)**, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, Çev. Ahmet BUĞDAYCI, İstanbul 2000.
- KRISTENSEN, Thorkil ;**Inflation and Unemployment in the Modern Society**, Praeger, New York, 1981.
- KRUGMAN, Paul ;**Bunalm Ekonomisinin Geri Dönüşü**, Çev.Neşenur DOMANIÇ, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2001.
- KRUGMAN, Paul ;**Politika Taşeronları ve Önemsizleşen Refah**, Çev.Neşenur DOMANIÇ, Literatür Yayıncılık, İstanbul 2001.
- KUMCU, Ercan ;**İstikrar Arayışları**, Doğan Kitapçılık, İstanbul, 2000.
- KURDAŞ, Kemal ;**Ekonomik Politika Üzerine İncelemeler-Yorumlar**, Beta Yayınları, İstanbul 1994.
- MANİSALI, Erol ;**Gümrük Birliğinin Siyasal ve Ekonomik Bedeli**, Bağlam Yayıncılık, İstanbul 1995.
- MARTIN,H.P.- SCHUMAN, H.; ;**Globalleşme Tuzağı**, Çev. Kahraman KARADANA, Ümit Yayınları, Ankara 1997.
- MASGRAVE, Richard A. ;**Maliye Politikası**, Çev.Orhan ŞENER, Alkım Yayınevi, Ankara.
- McKINNON, Ronald ;**The Order of Economic Liberalization: Financial Control in the Transition to a Market Economy**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1993.
- McKINNON, Ronald ;**The Order of Economic Liberalization: Financial Control in the Transition to a Market Economy**, The Johns Hopkins University Press, Baltimore and London, 1993.
- MILLER, Roger LeRoy- VANHOOSE, David D. ;**Modern Money and Banking**, Third Edition, McGraw Hill International Edition, 1993.
- MISHRA, Ramesh ;**Globalization and the Welfare State**, Edward Elgar, 1999.
- MORTAN, Kenan ;**Uluslararası Kaos mu? Türkiye'de Kriz mi?**, Dünya Yayıncılık, İstanbul 2001.
- MUTER, Naci B. ;**Türkiye Ekonomisinde Mali Yapı**, Anadolu Matbaacılık, Manisa 1989.

- NADAROĞLU, Halil ;Kamu Maliyesine Giriş, Vize 1981.
- ORHAN, Osman Z. ;Keynezyen ve Monetarist İstikrar Politikaları, 2. Basım, Bilim Teknik Yayınevi İstanbul 1990.
- OYAN, Oğuz ;24 Ocak Ekonomisinde Dışa Açılma ve Mali Politikalar, V Yayınları, Arkara, 1997.
- OYAN, Oğuz- AYDIN, Ali Rıza ;Türkiye'de Maliye ve Fon Politikaları, Alternatif Yönelişler, Adım Yayıncılık, Ankara 1991.
- ÖLMEZOĞULLARI, Nalan ;Ekonomik Sistemler ve Küreselleşen Kapitalizm, 3. Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1999.
- ÖNDER, İzzettin, TÜREL, Oktay, EKİNCİ, Nazım, SOMEL, Cem ;Türkiye'de Kamu Maliyesi, Finansal Yapı ve Politikalar, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, Ankara 1993.
- ÖZBEK, Orkun ;Dünyada ve Türkiye'de Gelir Yoksulluğu ve İnsani Yoksulluğun Analizi ve Çözüm Önerileri, DEÜ, SBE, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir, 2001.
- ÖZGÜVEN, Ali ;İktisadi Düşünceler-Doktrinler ve Teoriler, Filiz Kitabevi, İstanbul 1992,
- ÖZKER, Niyazi ;Enflasyonist Finansman Teorisi ve Türkiye, Beta Yayınları, İstanbul, 2000.
- ÖZMUCUR, Süleyman ;Türkiye'de Gelir Dağılımı, Vergi Yükü ve Makroekonomik Göstergeler, Boğaziçi Üniversitesi Matbaası, İstanbul, 1996.
- ÖZMUCUR, Süleyman ;İstikrar Politikaları, Avcıol Basım-Yıyın, İstanbul 1991.
- ÖZSOYLU, A.Fazıl ;Türkiye'de Kayıt Dışı Ekonomi, Bağlam Yayınları, İstanbul 1996.
- PARASIZ, İlker ;Kriz Ekonomisi: Hiper Enflasyon ve Yüksek Enflasyonla Mücadelede Ünlü İstikrar Politikaları ve 5 Nisan 1994 Kararları, 1.Baskı, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1995.
- PARASIZ, İlker ;Türkiye Ekonomisi: 1923'den Günümüze Türkiye'de İktisat ve İstikrar Politikaları Uygulamaları, Ezgi Kitabevi Yayınları, 1.Baskı, Bursa 1998.
- PARASIZ, İlker ;Enflasyon Kriz Ayarlamalar, Ezgi Kitabevi, Bursa 2001.
- PARASIZ, İlker ;Makro Emonomi, Teori ve Politika, 5. Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1993.
- ROSIER, Bernard ;İktisadi Kriz Kuramları, Çev. Nurhan YENTÜRK, İletişim Yayınları, İstanbul, 1991.
- RSEDGEMAN, Micheal ;Macroeconomics Theory and Policy, Third Edition, Prentice Hall. Inc, 1987.
- SACHS, Jeffrey D- LARRAIN, Felipe B ;MacroeconomicsIn the Global Economy, Harvester Wheatsheaf, 1993.
- SAMUELSON, Paul ;Economics, Mc Graw Hill Book Company, 1989.
- SATTINGER, Micheal (Ed.) ;Income Distribution, Volum II, Sorces of Differences, An Elgar Reference Collection, Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA, 2001.
- SATTINGER, Micheal (Ed.) ;Income Distribution, Volum I, Description, Measurement, Shape, Dynamics, An Elgar Reference Collection, Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA, 2001.

- SATTINGER, Micheal (Ed.) ;**Income Distribution, Volum III, İncome Share and Policy**, An Elgar Reference Collection, Cheltenham, UK. Northampton, MA, USA, 2001.
- SAVAŞ, Vural ;**Politik İktisat**, Beta Yayınları, İstanbul 1986.
- SAVAŞ, Vural ;**Kalkınma Ekonomisi**, Beta Yayıncılık, 4. Baskı, İstanbul, 1984.
- SAVAŞ, Vural ;**İktisatın Tarihi**, 3. Baskı, Siyasal Kitabevi, Ankara 1999.
- SAVAŞ, Vural ;**Piyasa Ekonomisi ve Devlet**, 2. Baskı, Liberte Yayınları, Ankara 2000.
- SAVAŞ, Vural ;**Keynezyen İktisat Yıkılırken**, Beta Yayınları, İstanbul, 1986.
- SAYIBAŞLI, Kemali (derl.) ;**Liberalizm, Refah Devleti Eleştiriler**, Bağlam Yayınları, İstanbul 1993.
- SELİM, Raziye ;**Vergi Yükünün Gelir Dağılım Üzerindeki Ekisi**, İTÜ Fen Bilimleri Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, 1999.
- ŞENSES, Fikret ;**Küreselleşmenin Öteki Yüzü: Yoksulluk**, 1. Baskı, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- SHAW, Edward ;**Financial Deeping in Economic Development**, Oxford University Press, New York 1973.
- SICILIA, David B- CRUIKSHANK, Jeffrey L. ;**Greenspan Etkisi**, Çev. Elif SALMAN, İletişim Yayınları, İstanbul 2000.
- SÖNMEZ, Atilla ;**Doğu Asya Mucizesi ve Bunalımı, Türkiye İçin Dersler**, 1. Baskı, İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul 2001.
- SÖNMEZ, Mustafa ;**100 Göstergede Kriz ve Yoksullaşma**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2002.
- SÖNMEZ, Mustafa ;**Bölgesel Eşitsizlik**, Alan Yayıncılık, İstanbul 1998.
- SÖNMEZ, Mustafa ;**Gelir Uçurumu, Türkiye'de Gelirin Adaletsiz Bölüşümü**, Om Yayınevi, İstanbul, 2001.
- STIGLITZ, Joseph E. ;**Kamu Kesimi Ekonomisi**, Çev. Ömer Faruk BATIREL, 2. Baskı, Marmara Ün., İİBF yayın No.396, İstanbul, 1994.
- TABB, William K. ;**Ahlaksız Fil**, 21. Yüzyılda Küreselleşme ve Sosyal Adalet Mücadelesi, Birinci Baskı, Epos Yayınları, Ankara, 2002.
- TINBERGEN, Jan ;**İncome Distribution (Analysis and Policies)**, North-Holland Publishing Company, Netherlands 1975.
- TODARO, Michael P. ;**Economic Development in The Third World**, 5.Edition, Longmans, New York, 1994.
- TOGAN, Sübidey ;**1980'Lİ Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberalizasyonu**, Türk Eximbank Araştırma Dizisi 1.
- TOPRAK, Metin ;**Türk Ekonomisinde Yapısal Dönüşümler 1980-1995**, Turhan Kitabevi, Ankara 1996.
- TUNCER, Selahattin ;**Gelirin Yeniden Dağılımı (Redistribution)**, İktisadi Araştırmalar Vakfı Yayınları, No:23, İstanbul 1969.
- TURHAN, Salih ;**Vergi Teorisi ve Politikası**, Filiz Kitabevi, İstanbul 1993.
- TÜRK, İsmail ;**Maliye Politikası**, Sevinç Yayınevi Yedinci Baskı, Ankara 1988.
- UNAY, Cafer ;**Ekonomik Konjonktür (Analiz-Teori-Tahmin)**, U.Ü. Yayınları, Bursa 1982.
- UNAY, Cafer ;**Ekonomik Konjonktür**, Ankara, 1978.

- URAS, Tevfik Güngör ;**Ekonomide Özal'lı Yıllar, 1980-1990**, Afa Yayınları, İstanbul, 1993.
- UYGUR, Ercan ;**Neo-Klasik Makro İktisat ve Fiyat Bekleyişleri**, Kuram ve Türkiye Ekonomisine Uygulanması, AÜ, SBF Yayınları No:532, Ankara 1983.
- UYSAL, Yaşar- MAZGİT, İsmail ;**1995 Yılına Girerken Türkiye Ekonomisi**, TÜGİK Yayınları, İzmir 1995.
- UYSAL, Yaşar ;**Bölüşüm İlişkileri ve Bu İlişkilerin Düzenlenmesinde Etkili Olabilecek İktisat Politikalarının Değerlendirilmesi (Türkiye Örneği)**, DEÜ, Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, Cilt:1, Sayı:2, Temmuz-Ağustos-Eylül 1999.
- UZUNOĞLU, Sadi-ALKİN, Kerem-Gürlel, Fuat-CİVELEK, Uğur ;**Tarım Kesiminde Yeniden Yapılanma, Yeni Destekleme Politikaları ve Ürün Borsalarının Organizasyonu**", İTO Yayın No: 2000-52, İstanbul, 2000.
- ÜLGENER, Sabri ;**Milli Gelir, İstihdam ve İktisadi Büyüme**, Der Yayınevi, İstanbul, 1976.
- ÜSTÜNEL, Besim ;**Para ve Maliye Politikalarının Gelir Dağılımına Etkisi**, Konferans, TÜSES, İstanbul 1989.
- WOLF, Peter ;**Stabilization Policy and Structural Adjustment in Turkey, 1980-1985**, German Development Enstitute, Berlin 1987.
- WOOD, Andrian ;**North-South Trade, Employment and Inequality**, Caleron Press, Oxford, U.K., 1994.
- YAY, Turan-YAY, Gülsün Gürkan ;**İktisat Yazıları (Metodoloji, Düşünce, Politika)**, Beta Yayınları, İstanbul 2000.
- YAY, Turan-YAY, Gülsün-YILMAZ, Ensar ;**Küreselleşme Sürecinde Finansal Krizler ve Finansal Düzenlemeler**, İTO Yayını No: 2001-47, İstanbul 2001.
- YAYLA, Atilla ;**Özgürlük Yolu Hayek'in Sosyal Teorisi**, Turhan Kitabevi, Ankara 1993.
- YELDAN, Erinç ;**Küreselleşme Sürecinde Türkiye Ekonomisi, Bölüşüm, Birikim ve Büyüme**, İletişim Yayınları, İstanbul 2001.
- YELDAN, Erinç ;**Türkiye Ekonomisinde Krizin Oluşumu 1990-1993, "Bir Genel Denge Analizi"**, Türk Harb-İş Sendikası Yayınları, Ankara, 1994.
- YILMAZ, Kamil- AKÇAY, O. Cevdet-ALPER, C. Emre ;**Enflasyon ve Büyüme Dinamikleri, Gelişmekte Olan Ülke Deneyimleri Işığında Türkiye Analizi**, TÜSİAD Raporu, TÜSİAD-T/2002-12/341, Aralık 2002.

B-MAKALELER

- ADA, Z. ;**"Türk Bankacılık Sisteminin Yapısı (1980-1990)"**, 3. İzmir İktisat Kongresi Tebliğleri, Cilt I, DPT, Ankara 1992.
- ADELMAN, Irma ;**"Comments", Economic Policy and Equity**, Ed: Vito TANZI, Chu KE-YOUNG and Sanjeev GUPTA, IMF, 1999.
- AKAT, Asaf Savaş ;**"1994 Bunalımı Üstüne Çeşitlemeler"**, TÜSİAD Görüş Dergisi, Sayı:15, Haziran 1994.
- AKYÜZ, Yılmaz ;**"Ekonomide Liberalleşme ve Sanayileşme Latin Amerika Deneyimi"**, İşletme ve Finans, Sayı.96, Mart 1994.
- ALESINA, Alberto-DRAZEN, Allan ;**"Why are Stabilizations Delayed"**, The American Economic Review, Vol.81, December 1991.

- ALESINA, Alberto-GRILLI, Vittorio ;"The Benefit of Crises for Economic Reforms", **The American Economic Review**, Vol.83, Jun.1993.
- ALESINA, Alberto-PEROTTI, Roberto ;"Income Distribution, Political Instability and Investment", **European Economic Review**, Vol:40, 1996
- ALESINA, Alberto-RODRİK, Dani "Distributive Politics and Economic Growth", **Quarterly Journal of Economics**, Vol. 109, (May 1994).
- ALESINA, Alberto-TEBELLINI, Guido ;"A Positive Theory of Fiscal Deficits and Government Debt", **Review of Economic Studies**, July 1990, Vol.57.
- ALESINA,Alberto ;"The Political Economy of Macroeconomic Stabilizations and Income Inequality : Myths and Reality", in V. Tanzi, K. Chu (eds), **Income Distribution and High-Quality Growth**, MIT Press: Cambridge MA, 1998.
- ALESINA,Alberto ; "Too Large and Too Small Governments", **Economic Policy and Equity**, Ed: Vito TANZI, Ke-yong CHU and Sanjeev GUPTA, IMF, 1999.
- ALFARO, Laura ;"Why Governemnts Implement Temporary Stabilizations Programs", **Journal of Applied Economics**, Vol.II, No.2 (Nov. 1999).
- AKLAN, Nejla A. "Dünya'da ve Türkiye'de Gelir Dağılımı ve Gelir Dağılımını Etkileyen Faktörler", <http://iktisat.uludag.edu.tr/dergi/11/05-nejla/05-nejla.htm>.
- ALPER, C.Emre-ÖNİŞ, Ziya ;"Finasal Küreselleşeme, Demokrasi Açığı ve Yükselen Piyasalarda Yaşanan Süreli Krizler: Sermaye Hareketlerinin Liberalleşmesi Sonrasında Türkiye Deneyimi", **Doğu Batı**, Sayı:17, Kasım-Aralık-Ocak, 2001.
- ALTAY, Asuman ; "Politik Süreçte Yozlaşma ve Rant Kollama Faaliyetleri", **Yeni Türkiye**, Eylül-Ekim 1995, Yıl:1, Sayı:6.
- ALTUĞ, Osman ;"Kayıtdışı Ekonomi ve Ekonomik Büyüme", **Açık Oturum, Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Nisan 1998.
- AMES, Brain-BROWN, Ward-DEVARAJAN, Shanta-IZQUIERDO, Alejandro ;"Macroeconomic Policy and Poverty Reduction", **IMF and World Bank**, Agust, 2001, <http://www.imf.org/external/pubs/ft/exrpr/macropol/eng/index.htm>
- ARSLAN, Ismail-WIJNBERGEN, Sweder van ;"Export Incentives, Exchange Rate Policy and Export Growth in Turkey", **The Review of Economics and Statistics**, vol.75, Issue 1 (Feb., 1993).
- ARTUN, Tuncay ;"Söyleşi", **Forum Dergisi**, Şubat 1995.
- B ALDACCI, Emanuele-MELLO, Luiz de- INCHAUSTE, Gabriela ;"Financial Crises, Poverty, and Income Distribution", **Finance&Development**, June 2002.
- BANERJEE, A.- DUFLO, E. ;"Inequality and Growth: Whath can the Data Say?", **WIDER Conference on Growth and Poverty**, Helsinki, 25-26 May 2001, www.wider.unu.edu.
- BARRO, Robert ;"Inequality and Growth in a Panel of Countries", **Journal of Economic Growth**, March, 2000.
- BARRO, Robert ;"The Ricardian Approach to Budget Deficits", (**Macro Economic Policy içinde**), Harward University Press, London 1990.
- BARRO, Robert ;"The IMF Doesn't Put Out Fires, It Starts Them", **Business Week**, 12/07/98, Issue 3607.
- BATIREL, Ömer Faruk ;"1994 Ekonomik Krizinin Kamusal Temelleri ve 1995 Önlemleri", **İ.Ü.S.B.F. Dergisi**, No.11-12-13, Nisan-Temmuz-Ekim 1995.
- BEHRMAN, Jere R. "International Transmission of Economic Fluctuations and Inflation", **International Aspects of Stabilization Policies**, (Ed. A. Ando-R. Herring-R Marston), Proceedings of Conference Held at Williamstown, Massachusetts, 1974.
- BEHRMAN, Jere-BIRDSTALL-SZEKELY, Nancy Miguel "Economic Reform, and Wage Differentials in Latin America", **Working Paper of the Research Depertmant n.435**, Inter-American Development Bank, Washington D.C., 2000.

- BERKSOY, Taner ;"İstikrar Programlarında Siyasi Tercih ve Alternatif Sorunu", İktisat, Sayı:243, Şubat 1985.
- BIGSTEN, Arne-LEVIN, Jörgen ;"Growth, Income Distribution and Poverty: A Review", Paper for WIDER Development Conference on Growth and Poverty, Helsinki 25-26 May 2001., www.wider.unu.edu.
- BİNAY, Şükrü-KUNTER, Kurşat ;"Türkiye'de Mali Liberalleşmede Merkez Bankası'nın Rolü 1980-1997", İşletme ve Finans, Sayı.154, Ocak 1999.
- BLEJER, Mario I.- CHEASTY, A. ;"High Inflation, Heterodox Stabilization and Fiscal Policy", World Development, Vol.16, No.8.
- BLEJER, Mario I.-GUERRERO, Isabel ;"The Impact of Macroeconomic Policies on Income Distribution: An Empirical Study of the Philippines", The Review and Economic Statistics, Vol.72, Issue 3,(Aug 1990).
- BORATAV, Korkut ;"2000/2001 Krizinde Sermaye Hareketleri", <http://www.bgimsizsosyalbilimciler.org>.
- BORATAV, Korkut- EKZEN,-Nazif ;"Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı Üzerine Değerlendirmeler", Bağımsız sosyal Bilimciler İktisat Grubu, <http://www.bgimsizsosyalbilimciler.org>.
- KEPENEK, Yakup ve Diğerleri ;"Globalization, Distribution and Social Policy: Turkey, 1980-1998", CEPA Working Papers Series I, No.20, February, 2000.
- BORATAV, Korkut- YELDAN, A.Erinç ;"Macroeconomic Adjustment and Income Distribution: A Macro -Micro Simulation Model", Tecnical Papers (International), NO.1, March, OECD Development Centre, Paris, 1989.
- YELDAN,- KÖSE, Ahmet H.
- BOURGIOGNON, Francois- MORRISSON, Christian-de MELO, Jaime ;"Küreselleşmenin Toplumsal Sonuçları", Küreselleşmenin İnsani Yüzü (içinde) (Der.Veyssel BOZKURT), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.
- BOZKURT, Veysel ;"Israel's Stabilization: A Two Year Review", (içinde) Inflation Stabilization, The Experience of Israel, Argentina, Brazil, Bolivia, and Mexico, (ed.) Micheal Bruno, Guido DI TELLA, Rudiger DURNBUSH, Stanley FISHER, The MIT Press, 1990.
- BRUNO, Michela-PITERMAN, Sylvia ;"The Public Choice Perspective", Economia Delle Scilte Pubbliche I, January 1983.
- BUCHANAN, James M. ;"The IMF's Imprudent Role as Lender of Last Resort", CATO Journal, Winter98, Vol.17, Issue 3.
- CALOMIRIS, Charles W. "When will Economics Guide IMF and World Bank Reforms?", CATO Journal, Vol.20, Spring/Summer 2000.
- CALOMIRIS, Charles W. ;"The Politics of Financial Crisis Management", Harvard University, November 30, 2000.
- CAMPOS, Gabriela NAVA ;"What Policymakers Can Learn From Brasil and Mexico", Challenge, Septemer-November, 1986.
- CARDOSO, E.A ;"What Policymakers Can Learn From Brasil and Mexico", Challenge, Septemer-November, 1986.
- CARDOSO, E.A ;"Adjustment and Growth Turkey, in J: Sachs (ed.), Developing Countries Dept" Chicago: University of Chicago Press and NBER, 1989.
- CELASUN Merih- RODRİK, Dani ;"Ekonomide Uzun Dönemli Büyüme Enflasyon Süreci ve IMF Destekli Program", Söyleşi, Doğu Batı, Sayı:17, Kasım-Aralık-Ocak, 2001.
- CELASUN, Merih ;"Dept. Adjustment and Growth: Turkey", National Bureau of Economic Research, Chicago University Prss, Chicago, Londra, 1989.
- CELASUN, Merih- RODRIK, Dani ;"Income Distribution and Tax and Government Social Spending Policies in Developing Countries", IMF Working Paper, March 2000.
- CHU, Ke-yong- DAVOODI, Hamid- GUPTA, Sanjeev ;"IMF Lending Programs: Participant and Impact", Journal of Development Economics, Vol.45 (1994).
- CONWAY, Patrick

- CORNIA, Giovanni Andrea- KIISKI, Sampsa ;"Trends in Income Distribution in the Post WWII Period: Evidence and Interpretation", **UNU/WIDER Working Paper, Conference on "Growth and Poverty"**, Helsinki (25-25 May 2001), <http://www.wider.unu.edu/welcome.htm> .
- CORNIA, Giovanni Andrea-COURT, Julius ;"Inequality, Growth and Poverty in the Era of Liberalization and Globalization", **UNU/WIDER Working Paper**, Helsinki 2001, www.wider.unu.edu/welcome.htm.
- ÇAĞAN, Nami ;"Anayasa Yönünden Fonlar", **Anayasa Mahkemesinin 24. Uruluş Yılı Sempozyumu**, Nisan 1996, Ankara.
- DAGDEVIREN, Hulya-HOEVEN, Rolp van der- WEEKS, Jhon ;"Redistribution Does Matter, Growth and Redistribution for Povert Reduction", **UNU/WIDER Discussion Paper No. 2002/5**, January 2002, Helsinki.
- DEININGER, Klaus- SQUIRE, Lyn ;"Economic Growth and Income Inequality: Reexamining the Links", **Finance & Development**, March 1997.
- DEININGER, Klaus- SQUIRE, Lyn ;"New Ways of Looking at Old Issue: Inequality and Growth", **Journal of Development Economics**, 57(2), 1998.
- DEVİRİM, Fevzi-ALTAY, Asuman ;"Küreselleşme Sürecinde Sosyal Devlet Anlayışındaki Gelişmelerin Kamu Mali Yönetiminin Yeniden yapılandırılması Açısından Değerlendirilmesi", **Türk Kamu Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması ve Bu Yapılanmada Performans Yönetimi ve Denetiminin Yeri**, XV. Türkiye Maliye Sempozyumu, Akdeni Üniversitesi İİBF, Maliye Bölümü, 15-17 Mayıs 2000 Antalya.
- DİKEÇ, Üstün ;"Fonlar ve Denetimi", **Çağdaş Sayıştay Denetimi Sempozyumu**, 4-5 Haziran, Ankara, 1987.
- DRAZEN, Alesina ;"The Political Economy of Macroeconomic Stabilizations of and Income Inequality: Myths and Reality", Ed. V.TANZI, K.CHU, **Income Distribution and High-Quality Growth**, MIT Press, Cambridge MA, 1998.
- DURNBUSH, Rudiger ;"The Case for Trade Liberalization in Developing Countries", **The Journal of Economic Perspective**, Vol.6, Winter, 1992.
- EASTERLY, William ; "IMF and World Bank Structural Adjustment Programs and Poverty", **UNU WİDER Coference May 25-26, 2001**, Helsinki, <http://www.wider.unu.edu>.
- EASTERLY, William-FISHER, Stanley ;"Inflation and the Poor", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol.33, May 2001.
- EDWARDS, Sebastian ;"Public Sector Deficits and Macro Economic Stability in Developing Countries", **NBER, Working Paper, No:5407**, January 1996.
- EICHENGREEN, Barry ;"Taming Capital Flows", **World Development**, Vol.28, No.6, 2000.
- EICHENGREEN, Barry-MUSSA, Michael ;"Capital Account Liberalization and the IMF", **Finace&Development**, Vol.35, December 1998.
- ELDOR, Rafael-LEVIN, Dan ;"Trade Liberalization and Domestic Monopoly: A Welfare Analysis", **International Aconomic Review**, Vol.31, November 1990.
- ENGEN, Eric-SKINNER, Jonathan ;"Taxation and Economic Growth", **National Tax Journal**, Vol.XLIX, No.4, December 1996.
- ERKAN, Hüsnü ;"Kronik Enflasyon Ekonomiye ve İstihdama Etkileri" Semineri, **TİSK-Konrad Adenauer Vakfi**, 20 Haziran 1997, İstanbul.
- ERSEL, Hasan-SAK, Güven ;"İşletme Sermayesi İhtiyacı, Kredi Bağımlılığı ve Şirketler Kesiminin Kriz Dönemi Performansı", **İşletme ve Finans**, Nisan 1995.
- ESEN, Oğuz ;"Heterodoks İstikrar Programları: Teori ve Uygulama", **ODTÜ Gelişme Dergisi**, 16(3-4), 1989.
- FERKISS, V. ;"Globalization: Myth, Reality, Prosllems", **America**, Vol.182, Issue:5, New York, 19 February 2000.
- FISHER, Stanley-ORSMOND, David ;"Israeli Inflation from an International Perspective", **IMF Working Papers**, November 2000.

- FORBES, K.J. ;"A Reassessment of the Relationship Between Inequality and Growth", **American Economic Review**, 2000, 90.
- FRIEDMAN Milton, ;"Parasalcı İktisat Siyaseti", **Liberalizm, Refah Devleti Eleştirileri**, (içinde) Ed. Kemal SAYIBAŞLI, Bağlam Yayınları, İstanbul, 1993.
- GABRISH, Hubert-LASKI, Kazimierz ;"Transition from Command to Market Economies", Ed. Peter HAVLİK, (in) **Distmantling the Command Economy in Eastern Europe**, Westview Press, 1991.
- GARUDA, Gopal ;"The Distributional Effects of IMF Programs: A Cross-Country Analysis", **World Development**, Vol. 28, No. 6, 2000.
- GOLDSTEIN, Morris.- MONTIEL, Peter J. ;"Evaluating Fund Stabilization Programs with Multicountry data: Some Methodological Pitfalls", **IMF Staff Papers**, 33 (June) 1986.
- GORBACHO, Ana-SCHWARTZ, Gerd ;"Mexico: Experiences with Pro-Poor Expenditure Policies", **IMF Working Paper**, January 2002.
- GUILLERMO, Ortiz ;"Mexico Beyond the Debt Crisis: Toward Sustainable Growth with Price Stability", **Lessons of Economic Stabilization and Its Aftermath**, ed. Michael BRUNO, Stanley FISHER, Elhanan HELPMAN AND Nissan LIVIATAN with Leora (Rubin) MERIDOR, The MIT Press, 1992.
- GUITIAN, Maguel ;"The Effects of Changes in the Exchange Rate on Output, Prices and the Balance of Payments", **Journal of International Economics**, Vol.6, February 1976.
- GUTTON, Manuel ;"Economic Management and Conditionality", **Adjustment and Financing in the Developing World**, The Role of International Monetary Fund, (Ed. Tony KILLICK), IMF, Washington D.C., 1982.
- GÜNAY, Ayşe- ŞAHBAZOV, Rövşen ;"Küreselleşme Sürecinde Mali Suçlar ve Mali Suçları Önlemeye Yönelik Yapılan Çalışmalar", **Vergi Sorunları Dergisi**, Sayı:130, Temmuz 1999.
- GÜRBÜZ, Burak ;"1988-95 Yılları Arası Türkiye'nin birikim Sürecinde Devlet Finansal Kurumlar ve Çalışanalar", **İşletme ve Finans**, Kasım, 1998.
- GÜNEŞ, Hurşit ;"Türkiye Ekonomisinde Para Politikası", Cumhuriyet dönemi Türkiye Ansiklopedisi, Cilt.11, İstanbul 1986.
- GÜNEŞ, Hurşit ;"Laterjizm+Popülizm=Göz göre göre 5 Nisan", **TÜSİAD Görüş Dergisi**, Sayı:15, Haziran 1994.
- HALIASSOS, Micheal ;"Sustainability of Macroeconomic Policies, Inflation Targeting and Crowding Out", **Southern Economic Journal**, Vol. 57, No.4, (April 1991).
- HARBERGER, A. ; "Monetary and Fiscal Policy for Equitable Economic Growth", içinde V. TANZİ, K.CHU (edt), **Income Distribution and High-Quality Growth**, MIT Pres: Cambridge MA.
- HICKMAN, Bert G. ;"International Transmission of Economic Fluctuations and Inflation", **International Aspects of Stabilization Policies**, (Ed. A. Ando-R. Herring-R. Marston), Proceedings of Conference Held at Williamstown, Massachusetts, 1974.
- HOFFMAN, Lutz- RABENAU, Kurt Von ;"Distribution Policy in Developing Countries: The Aspect of Growth", **Economics**, Vol:20, 1979.
- HONKKILA, Juha ;"Privatization, Asset Distribution and Equity in Transitional Economies", **UNU/WIDER Working Papers**, N0:125, 1997. www.wider.unu.edu.
- HSIEH, Change-Tai ;"Bargaining Over Reform", Princeton University, July 1998, Princeton,
- İYİDİKER, Hikmet "Küreselleşme Sürecinin Ekonomi Üzerinde Etkileri ve kamu Harcamaları (Türkiye 1980-2000)", **Türkiye'de 1980 Sonrası Mali Politikalar**, 16. Türkiye Maliye Sempozyumu, CBÜ İİBF Maliye Bölümü, 28-31 Mayıs 2001, Antalya.

- JOHNSON, Omutunde-SALOP, Joanne ;"Distributional Aspects of Stabilization Programs in Developing Countries", **IMF Staff Papers**, 27 (March), 1980.
- JOSE, Codoba ;"Mexico", The Political Economic Reform, ed. Jhon WILLIAMSON, **Institute for International Economics**, 1994.
- KAKWANI, N. ;"Performance in Living Standards: An International Comparison", **Journal of Development Economics**, 41(2) 1993.
- KALÇA, Adem "Kayıtdışı Ekonomiye Tahmin Etmeye Yönelik Çalışmaların Analizi", **İktisat Dergisi**, Nisan 1998, Sayı:378.
- KALTER, E.-H. KHOR, E. ;"Mexico's Experience with Adjustment", **Finance and Development**, Vol.27, No.3, September 1990.
- KAMINSKY, Graciela L.-REINHART, Carmen M. ;"The Twin Crises: The Causes of Banking and Balance-of-Payments Problems", **The American Economic Review**, Vol.89, No.3, June 1999.
- KANBUR, Ravi ;"Income Distribution and Development", **Handbook of Income Distribution**, Vol:1, Ed: ATKINSON, A-BOURGIOGNON, F., Elseiver, New York, 2000.
- KARACAN, Ali İhsan ;"Kriz Dönemlerinde Servetler El Değiştirir", **Dünya Gazetesi**, 7 Eylül 1994.
- KEYDER, Nur ;"Türkiye'de 2000-2001 Krizleri ve İstikrar Programları", **İşletme ve Finans**, Sayı:183, Haziran 2001.
- KHAN, Mohsin ;"The Macroeconomic Effects of Fund-Supported Adjustment Programs", **IMF Staff Papers**, 37 (2) (June) 1980.
- KHAN, Mohsin ;"Macroeconomic Effects of Fund-Supported Adjustment Programs", **IMF Staff Papers** 37, 1994.
- KHAN, Mohsin S. KNIGHT, M.D. ;"Fund-Supported Adjustment Programs and Economic Growth", **IMF, Occasional Paper** 41, Washington, D.C., 1985.
- KHAN, Mohsin S.-ZÄHLER, R. ;"Trade and Financial Liberalization Given External Shock and Inconsistent Domestic Policies", **IMF Staff Paper**, Vol.32, No.1, March 1985.
- KIGUEL, Miguel A.-LIVIATAN, N. "Inflationary Rigidities and Ortodox Stabilization Policies: Lessons from Latin America", **The World Bank Economic Review**, Vol.2, No.3, Septemeber 1988.
- KIGUEL, Miguel A.-LIVIATAN, N. ;"Progres Report on Heterodox Stabilization Programs", **Finance and Development**, Vol.29, No1, March 1992.
- KILIÇDAROĞLU, Kemal "Kayıtdışı Ekonmi ve Bürokrasi", **Vergi Dünyası**, Haziran 1997.
- KILLICK, Tonny- MALIK, Muazzam- MANUEL, Miguel ;"What can WE Know About the Effects of IMF Programs?", **World Economy**, 16 (June) 1993.
- KILLICK, Tony-MALIK, Moazzam ;"Experience with IMF Programmes", **The World Economy**, Vol.15, No:5, September 1992.
- KILLICK, Tony-SUTTON, Mary ;"Disequilibrium, Financing and Adjustment in Developing Countries", **Adjustment and Financing in the Developing World**, (Ed. Tony KILLICK), Washington, D.C., 1982.
- KIZILOTL, Onur ;"Vergi Cennetleri ve Avantajları", **Yaklaşım Dergisi**, Yıl:7, Sayı:75, Mart 1999.
- KİRMANOĞLU, Hülya ;"İç Borçlanma", **Cumhuriyet Dönemi Türkiye Ansiklopedisi**, Cilt.13, İstanbul 1996.
- KLEIN, Lawrence R. ;"Identifiying the Effect of Structural Change", **Industrial Change and Public Policy**, A Symposium Sponsored by the F.R.B. of Kansas City, Jackson Hole, Wyoming, August 24-26, 1983.
- KNIGHT, P. T- McCARTHY, F.D- WUNBERGEN, S. Van ;"Escaping Hiperenflation", **Finance and Development**, Vol.23, No.4, December 1986.
- KORAY, Meryem ;"Esneklik ya da Emek Piyasasının Küreselleşmesi", **'95-96 Petrol-İş Yıllığı**, İstanbul, 1995.
- KREININ, Mordechai E. ;"What have We Learned or Not Learned About Economic Stabilization Policies", **MSU Business Topics**, Winter, 1978.
- KRUEGER, Ann O. ;"Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey", **NBER, Conference Series**, Vol. 1, New York 1974.

- KRUGMAN, Paul- TAYLOR, Lance ; "Contractionary Effects of Devaluation", **Journal of International Economics**, 8, 1978.
- KUZNETS, Simon ; "Economic Growth and Income Distribution", **American Economic Review**, Vol.45, March, 1955.
- LAL, Deepak ; "The Political Economy of Economic Liberalization", **The World Bank Economic Review**, Vol.1, No.2, (January) 1987.
- LAMBERT, Peter J. ; "On Redistributive Effect of Taxes and Benefits", (in) **Income Distribution Volume III**, (Edt) Micheal SATTINGER, An Elgar Reference Collection, Cheltenham, UK, Northampton, MA, USA.
- LEE, Eddy ; "Globalization and Employment: Is Anxiety Justified?", **International Labor Review**, Vol.135, No.5, November 26, 1996.
- LINDE, A.S. ; "Latin America and the Caribbean in the 1990s", **Finance and Development**, Vol.32, No.1, March 1995.
- LOVELL, Micheal C. ; "Inequality Within and Among Nations", **Journal of Income Distribution** 8(1), 1998.
- LUCAS, Robert ; "Tobin and Monetarism: A Review Article", **Journal of Economic Literature**, Vol.19., June 1981.
- MANNING, Chris ; "Does Globalization Undermine Labour Standards? Lessons from East Asia", **Australian Journal of International Affairs**, Vol.52, Issue 2, 1998.
- MBBAZI, Jennifer- MORRISSEY, Oliver- MILNER, Chris ; "Are Inequality and Trade Liberalization Influences on Growth and Poverty?", **WIDER Conference on Growth and Poverty**, Helsinki, 25-26 May 2001, www.wider.unu.edu., Discussion Paper No. 2001/132.
- MCKINNON, Ronald ; "Money and Capital in Economic Development", **The Brookings**, Washington 1973.
- MELLO, Luiz de- INCHAUSTE, Gabriela ; "Finacial Crises, Poverty, and Income Distribution", **IMF Working Papers**, January 2002.
- MEYER, Laurence H ; "Inflation Targets and Inflation Targeting", **Federal Reserve Bank of St. Louis**, Vol.83, Number 6, November/December 2001".
- MISHKIN, Frederic S. ; "The Causes of Enflation", **Price Stability and Public Policy**, A Symposium Sponsored by the F.R.B. of Kansas City, Jackson Hole, Wyoming, August 2-3, 1984.
- MODIGLIANI, Franco ; "The Monetarist Controversy or, Should we Forsake Stabilization Policies", **American Economic Review**, Vol.67, March 1977.
- MORLEY, Samuel ; "Distribution and Growth in Latin America in an Era of Structural Reform", **The Conference on Poverty and Inequality in Developing Countries: A Policy Dialogue on the Effects of Globalization**, 30 November-1 December 2000, OECDDevelopment Centre, Paris.
- MUSSA, Micheal ; "The Welfare Cost of Inflation and The Role of Money as a Unit Account", **Journal of Money, Credit and Banking**, Vol. IX, No.", (May 1977).
- OKTAR, Suat ; "Hiperenfilyasyon ve Heterodoks İstikrar Programları", **Banka ve Ekonomik Yorumlar**, Yıl:31, Sayı:7, Temmuz 1994.
- OYAN, Oğuz ; "Vergi Tasarısının Emek Kesimi Açısından Genel Eleştirisi", **Ekonomide Durum**, Bahar/1998, Türk-İş Araştırma Merkezi, Ankara.
- OYAN, Oğuz ; "Türkiye'de Maliye Politikaları", **Türkiye Ekonomisi (Sektörel Gelişmeler)**, Türkiye Ekonomi Kurumu, Ankara 1992.
- ÖNİŞ, Ziya ; "Reflection on the External Debt Problem of Developing Countries and IMF Conditionality", **Bosphorus University Research Paper 85-07**, İstanbul, Ağustos 1985.

- PALAMUT, Mehmet E.- YÜCE, Mehmet
; "Türkiye'de 1980-2000 Döneminde Gerçekleşen Gelir Dağılımının İstenen Vergi İle Eğitim ve Sağlık harcamaları İlişkisi", Türkiye'de 1980 Sonrası Mali Politikalar, XVI. Türkiye Maliye Sempozyumu, Celal Bayar Üniversitesi İİBF Maliye Bölümü, 28-31 Mayıs 2001, Antalya.
- PASTOR, M.
; "The Effects of IMF Programs in the Third World: Desate and Evidence from Latin America", World Development, 15 (February) 1987.
- PEROTTI, Roberto
; "Income, Distribution, Politics, and Growth", American Economic Review, May 1992, 80(2).
- PETREI, Amolio Humberto
; "Inflation Adjustmant Schemes Under The Personal Income Tax", IMF Staff Papers, Vol. XXII, No.2, (July 1975).
- ERZAN, R- FİLİZTEKİN, A.
; "Competitiveness of Turkish SMSEs in the Customs Union", European Economic Review, Vol.41, 1997.
- RAGOVSKI, R.
; "Rationalist Theories of Politics", A Midterm Report, World Politics 30, No.2, January 1975.
- RAZIN, Assaf-SADKA, Efraim
; "Israel's Disinflation: Political-Economic Perspective", Discussion Paper No:7-93, Telaviv University, The Pinhas Sapir Centre for Development, November 1993.
- ROCCILI, John A. Del- LUCA, Priscilla
; "Regionalized Analysis of Industrial Policy", Industrial Policies for Growth and Competitiveness; Vol. II, Empirical Studies, Ed. F. Gerard ADAMS, D.C. Healt and Company, Toronto, 1985.
- RODRIK, Dani
; "Has Globalization Gone Too Far", D.C. Institute for International Economics, Washington D.C., 1997.
- RODRIK, Dani
; "Premature Liberalization, Incomplete Stabilization: The Ozal Decade in Turkey", NBER Working Paper No.3300, March 1990.
- RODRIK, Dani
; "Why do More Open Economies Have Bigger Governments", Journal of Political Economy, Vol:106, October 1998.
- RODRIK, Dani
; "Understanding Economic Policy Reform", Journal of Economic Literature, Vol.XXXIV (March 1996).
- ROS, Jaime-LUSTING, Nora Claudia
; "Trade and Financial Liberalization with Volatile Capital Inflows: Macroeconomic Consequences and Social Impacts in Mexico during the 1990s", CEPA Working Paper No.18, February 2000.
- SACH, Jefry
; "Uluslararası Ekonomi: Küreselleşmenin Sırlarının Çözülmesi", Foreign Policy, Yıl.1, Sayı.1, 1998.
- SAK, Güven-SÖNMEZ, Sinan
; "Kamu Hesaplarında Saydamlık ve Borç Yönetimi", XV.Türkiye Maliye Sempozyumu, Türk Mali Yönetiminin Yeniden Yapılandırılması ve Bu Yapılandırmada performans Yönetimi ve Denetiminin Yeri", Akdeniz Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, 15-17 Mayıs 2000, Antalya.
- SAREL, Michael
; "How Macroeconomic Factors Affect Income Distribution: The Cross-Country Evidence", IMF Working Paper, W97/152, November 1997.
- SARGENT, Thomas J.
; "Stopping Moderate Inflation: The Methods of Poincare and Indexation", (içinde) Ed. Rudiger DURNBUSH, Mario H. SIMONSEN, Massachusetts Institute of Technology, 1993.
- SAVRAN, Sungur
; "Ulusal Sermayeler Kıskaçında Globalizm", İktisat Dergisi, No.350, Temmuz 1994.
- SAWYER, Malcolm
; "Income Distribution, Macroeconomic Analysis and Barriers to Full Employment", Journal of Income Distribution, 7(2), 1997.
- SAYAN, Serdar
; "Demografik Gelişmeler ve Türkiye Ekonomisi", Doğu Batı, Sayı:17, Kasım-Aralık-Ocak, 2001.
- SELAMOĞLU, Ahmet
; "Yoğunlaşan Sosyal Sorunlarıyla Küreselleşme", Küreselleşmenin İnani Yüzü (içinde) (Der.Veel BOZKURT), Alfa Yayınları, İstanbul, 2000.

- SELİM, Raziye-ŞENESEN, Ümit ;"Ücretliler Üzerindeki Vergi Yüğü", Ayhan Toraman'a Armağan, Gözlu, S., D.Bayraktar, F.Çebi (Edt.), İstanbul, 2000.
- SHERLOCK, P. LLOYD ;"Failing the Needy : Public Social Spending in Latin America", Journal of International Development, 2000,12.
- SHORT, Clare ;"The Meaning of Globalization for Development Policy", Transnational Social Policy, Edit. C.J. FINER, Blackwell Publisher, UK, 1999.
- SOCHER, Karl-THERESIA, Theuri ;"How to Stop Inflation?", Macro Economic Management, (Ed. Soumitra SHARMA), Mac Millian Press Ltd., 1995.
- SÖNMEZ, Sinan ;"Bütçe Açığının Finansmanı ve Enflasyon", ODTÜ Gelişme Dergisi, 21(4) 1994.
- STEWART, Michael ;"Klasik İktisat Öğretisi" (Çev.Çınar BASMACI), Liberalizm, Refah Devleti Eleştiriler (içinde) Ed. Kemal SAYIBAŞLI, Bağlam Yayınları, İstanbul 1993.
- STIGLITZ, Joseph E. ;"Capital Market Liberalization, Economic Growth, and Instability", World Development, Vol.28., No.6.
- ŞENSES, Fikret ;"Yoksullukla Mücadele ve Sosyal Yardımlaşma ve Dayanışmayı Teşvik Fonu", ODTÜ Gelişme Dergisi, 26 (3-4) 1999.
- TANZI, Vito ;"Globalization and the Work of Fiscal Termites", Finance&Development, Vol.38, No.1, March 2001.
- TANZI, Vito ;"Globalization and the Future of Social Protection", IMF Working Paper, January 2000.
- TAYLOR, Lance ;"External Liberalization, Economic Performance and Distribution in Latin America and Elsewhere", UNU/WIDER Working Paper N.215, 2000, www.wider.unu.edu.
- THANAWALA, Kishor ;"Poverty and Income Inequality: Markets and Governments in the International Economy", Journal of Income Distribution, Vol7, No.2, 1997.
- THUROW, Lester C. ;"Manpower Programs as Income Distribution", İn. Employing The Unemployed, Edt. Eli GINZBERG, Basic Books, Inc., Publishers, New York 1980.
- TOBIN ;"Financial Globalization", World Development, Vol.28, No.6, 2000, pp
- TUNA, Ender ;"Yeniden Yapılanma ve Sendikal Politikalar", İktisat Dergisi, Sayı: 370-371, 1997.
- UYGUR; Ercan ;"Enflasyon, Para ve Mali Baskı: İktisat Politikasında Geri Kalmışlık", İşletme ve Finans, Sayı:189, Aralık 2001.
- WADE, Robert-VENEROSO, Frank ;"The Asian Finacial Crises: The Unrecognized Risk of the IMF's Asia Package", Working Paper 128, February 10, 1998, Russel Sage Foundation.
- WULF, Luc DE ;"Fiscal Incidence Studies in Developing Countries: Survey and Critique", IMF Staff Papers, 1975, Vol.22 (1).
- YAY, Gülsün G. ;"Yeni Klasik Makro İktisat Okulu", İktisat Yazıları İçinde, Beta Yayınları, İstanbul 2000.
- YELDAN, Erinç ;"Türkiye Ekonomisi'nde 2000-2001 Krizinin Yapısal Kaynakları Üzerine", Doğu Batı, Sayı:17, Kasım-Aralık-Ocak, 2001.
- YENTÜRK, Nurhan ;"90'lı Yıllarda Gelişmekte Olan Ülkelerde Neler Oldu?", İktisat Dergisi, Eylül 2000.
- YENTÜRK, Nurhan ;"Türkiye Ekonomisinin Son 20 Yılı: Yangın Söndü Arsayı Kurtardık", [tp://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/yazilar/yent%FCrk.htm](http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org/yazilar/yent%FCrk.htm).
- YILDIRIM, Erhan-YILDIRIM, Refia ;"1980 Sonrası Uygulanan Maliye Politikaları ve Türkiye Ekonomisi Üzerindeki Etkileri", Türkiye'de 1980 Sonrası Mali Politikalar, XVI. Türkiye Maliye Sempozyumu, Celal Bayar Üniversitesi, İİBF Maliye Bölümü, 28-31 Mayıs 2001 Antalya, Manisa 2002.

- YILDIRIM, Sevdil-ALTUN, U. Oğuz ;"Türk Bankacılık Sisteminin Değerlendirilmesi: 1980-1993 Deneyimi", Türkiye'de Kaynak Aktarım Sürecinde Sermaye Piyasalarının Rolü: 1980 Sonrası Dönemin Değerlendirilmesi, SPK Yayın No.17, Ankara 1995.
- YILDIRIM, Zekeriya ;"Türkiye Dünyanın Neresinde?", Açık oturum, İktisat Dergisi, Sayı:380, Temmuz 1998.
- YILDIZOĞLU, Ergin ;"Küresel Kriz ve Dönüşüm, Olanlar, Olasılıklar ve Umutlar", '97-'99 Petrol-İş Yılığ, Mart, 2000.
- YILMAZ, Kamil ;"Yüksek Enflasyon Sürecinde Siyasi Elitlerin Rolü: Arjantin, Brezilya, İsrail ve Türkiye Deneyimlerinin Karşılaştırmalı Analizi", İşletme ve Finans, Sayı:183, Haziran 2001.

C-DİĞER KAYNAKLAR

- DİE ;Ak Ansiklopedisi,Cilt: 1, Sermet Matbaası, İstanbul 1973
- DPT ;1987, 1994 Gelir Dağılımı Araştırması, Ankara, 1990.
- DPT ;Borçlanma, İç ve Dış Borç Yönetimi, 8.B.Y.K.P, ÖİK Raporu, Ankara 2001
- DPT ;Doğrudan Yabancı Sermaye Yatırımları, Sekizinci Beş Yıllık Kalkınma Planı ÖİK Raporu, Ankara, 2000.
- DPT ;Gelir Dağılımının İyileştirilmesi ve Yoksullukla Mücadele, Sekizinci Beş yıllık Kalkınma Planı Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara, 2001.
- DPT ;Küreselleşme, 8. BYKP, Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Ankara 2000
- DPT ;Yıllık Program 1993.
- IMF Staff, "Mitigating the Social Costs of the Asian Crises", Finance&Development, September 1998, Vol.35, No.3. <http://www.imf.org/external/pubs/ft/fandd/1998/09/imfstaf2.htm>
- IMF Financial Statistic/Yearbook 1994
- IMF International Capital Markets, Developments, Prospects and Policy Issues, Washington, D.C.1995.
- OECD ;Financial Markets Trends/73, June-1999.
- TBBB "1994 Yılı Krizi Sonrasında Meksika'da Uygulanan Para Politikası", Mart 2001, <http://www.tbb.org.tr>.
- TOBB ;Vergi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, TOBB Yayınları, Ankara 1992.
- TCMB ;Türkiye'nin Güçlü Ekonomiye Geçiş Programı: Hedefler, Politikalar ve Uygulamalar, Mayıs 2001, www.tcmb.gov.tr.
- TÜSİAD ;Türkiye Ekonmisi, İstanbul, 2000.
- UN ;Human Development Report, 1999.
- UNDP ;World Development Report 1993
- World Bank ;"Poverty Trends and Voice of the Poor: Income Poverty-Inequality", <http://www.worldbank.org/poverty/data/trends/inequal.htm>
- World Bank ;"Poverty Trends and Voice of the Poor: Income Poverty-Inequality", <http://www.worldbank.org/poverty/data/trends/inequal.htm>
- World Bank ;"Trends and Voices of the Poor: Income Poverty-Inequality", <http://www.worldbank.org/poverty/data/trends/inequal.htm>
- World Bank ;"Global Economic Perspects and the Developing Countries 2001".
- World Bank ;Turkey Economic Reforms, Living Standards and Social Welfare Study, Poverty Reduction and Economic Management Unit Europe and Central Asia Region, Report No. 20029-TU, Document of the World Bank, 2000.

World Bank World Development Report, 1985,1999/2000.
Petrol-İş ;1997-1999 Petrol-İş Yıllığı,Cilt, I, II, Ankara, 2000.
Türk-İş ;1997 Türk-İş Yıllığı,
<http://www.dtm.gov.tr/anl/raporlar/ortadoğu/israil/israil.htm>
<http://www.dtm.gov.tr/ead/ekonomi/sayi6/d%20kuru.htm>
[http://www.treasury.gov.tr/tarim-web.pdf.s.1.](http://www.treasury.gov.tr/tarim-web.pdf.s.1)
[http://www.wider.unu.edu.](http://www.wider.unu.edu)
<Http://www.yased.org.tr/en/statistics/worldinflows.htm>
<http://www.dpt.org.tr>
<http://www.worldbant.org>
<http://www.imf.org>
[http://www.bumko.gov.tr.](http://www.bumko.gov.tr)
<http://www.canaktan.org>
<http://www.econturk.org>
<http://www.uludag.edu.tr/dergi>
<http://www.tesev.org.tr>
<http://www.muhasibat.gov.tr>
<http://www.bagimsizsosyalbilimciler.org>
<http://www.die.gov.tr>
<http://www.cepa.newschool.edu>
<http://www.nber.org>
<http://www.wider.unu.edu>
<http://www.undp.org>
<http://www.tcmb.org.tr>
<http://tusiad.org.tr>

